

PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF COMPETITIVE PERSONNEL

International scientific-practical conference

**RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA'LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI**

XA'LQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

**ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ
И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ**

Международная научно – практическая конференция

II

**November 22
2023 year**

XALQARO NORDIK UNIVERSITETI

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM –
ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH
ISTIQBOLLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
MATERIALLAR TO‘PLAMI
2-qism
2023-yil 22-noyabr**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE “PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF
SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF
COMPETITIVE PERSONNEL”
Part 2
November 22, 2023**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ,
ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ”
Часть 2
22 ноября 2023 г.**

Collection of materials from the international scientific and practical conference
**“Prospects of improving the integration of science, education and production in the training
of competitive personnel”**, Part 2. November 22, 2023- T.: Science and Innovation, 2023. – 432p.

**“Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan - ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini
takomillashtirish istiqbollari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallar
to’plami, 2-qism. 2023-yil 22-noyabr - T.: Science and Innovation, 2023. – 432b.

Tahrir hay’ati a’zolari (Members of the editorial board)

Sh.I. Mustafakulov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti rektori, i.f.d., professor.</i>
A.R.Jurayev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Boshqaruv Kengashi raisi, i.f.d.</i>
O.A.Qo‘ysinov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, p.f.d., professor.</i>
Petri Raivo	<i>Karelia amaliy fanlar universiteti rektori, professor (Finlandiya).</i>
Johanna Järveläinen	<i>Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi (Finlandiya).</i>
A.Amonboyev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Akademik ishlar bo‘yicha prorektor, i.f.n., dotsent.</i>
Q.B. Panjiyev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Musiqa ta’limi kafedrasini mudiri, p.f.d., professor.</i>
N.X.Lutfullayeva	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasini mudiri, ps.f.n., dotsent.</i>
D.T.Miraliyeva	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Pedagogika” kafedrasini mudiri, p.f.b.f.d. (PhD).</i>
D.A.Nasriddinov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri, f.f.b.f.d. (PhD).</i>
M.S.Tulaev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Iqtisodiyot va biznesni boshqarish” kafedrasini mudiri, dotsent.</i>
X.N.Sabirov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar” kafedrasini mudiri, i.f.b.f.d. (PhD).</i>
S.H.Shomurodova	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Pedagogika” kafedrasini dotsenti, f.f.b.f.d. (PhD).</i>
B.N.Rustamov	<i>“Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali bosh muhariri.</i>
F.S.Irisqulov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Ilmiy va innovatsion tadqiqotlar bo‘limi mutaxassisi.</i>

**MUTAXASSISLIK FANLARNI O‘QITISHDA
INNOVATSION TA’LIM
TEKNOLOGIYALARI**

***

**INNOVATIVE EDUCATIONAL
TECHNOLOGIES IN SPECIALIZED
SUBJECT TEACHING**

***

**ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ
ПРОФИЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ**

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING AFG‘ON RUBOBI VOSITASIDA MUSIQIY CHOLG‘U IJROCHILIGI MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Ro‘zimurodov Ilyos Azamatovich

Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159021>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining afg‘on rubobi vositasida musiqiy cholg‘u ijrochiligi mahoratini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari va kasbiy ijrochilik kompetentsiyalari hamda uning umumnazariy xususiyatlari tahlili bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** o‘qituvchi, pedagogika, afg‘on rubob, musiqa, ijrochilik, cholg‘u, mutaxassis, kadr, ta’lim yo‘nalishi, ta’lim, mahorat.*

***Аннотация.** В данной статье описаны педагогические возможности совершенствования навыков игры на музыкальных инструментах и профессиональных исполнительских компетенций будущего учителя музыки с помощью афганского рубабa, а также проведен анализ его общетеоретических особенностей.*

***Ключевые слова:** педагог, педагогика, афганский рубоб, музыка, исполнение, инструмент, специалист, кадр, сфера обучения, образование, мастерство.*

***Abstract.** This article describes the pedagogical possibilities of improving the skills of playing musical instruments and professional performing competencies of a future music teacher with the help of the Afghan rubab, as well as an analysis of its general theoretical features.*

***Keywords:** teacher, pedagogy, Afghan rubob, music, performance, instrument, specialist, personnel, field of study, education, skill.*

Kirish. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining cholg‘u ijrochiligi kompetentsiyasini takomillashtirish ularning kasbiy faoliyatini mustaqil ravishda bajarishi mahalliy pedagogikaning doimiy izlanayotgan muammolaridan biridir. Ertangi musiqa o‘qituvchisi cholg‘u ijrochisi o‘z kasbiy faoliyatini qay tarzda amalga oshirishi va u jamiyat tomonidan qo‘yilayotgan talablarni, pedagogik ta’limning ilg‘or nazariyasi va amaliyotini inobatga ola oladimi – bu bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir [9].

Mazkur muammolarni hal etish, faqat va faqat bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq. D.B. Kabalevskiyning fikriga ko‘ra, “...agar biz o‘quvchilarni har tomonlama, barkamol rivojlantirishni o‘z oldimizga vazifa qilib qo‘ysak, birinchi navbatda aynan musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi haqida qayg‘urshimiz kerak” degan edi [8].

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligiga oid yuqoridagi olimlar, musiqashunoslarning ilmiy tadqiqotlari tahlili asosida musiqa o‘qituvchisining faoliyati musiqiy-pedagogik sifatida belgilanadi. Mazkur tadqiqot nuqtai nazaridan olib borilgan ishlarimiz natijasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik faoliyatida “o‘qituvchi” tushunchasi va “musiqa ijrochisi” tushunchasini o‘zida mujassam etadi degan xulosaga keldik.

L.G. Archajnikov [5], O.A. Apraksina [4] va boshqalar musiqa o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik faoliyatini tarkibiy qismlar belgilangan va faoliyat yondashuvi nazariyasining umumiy qonuniyatlariga bo‘ysunuvchi tuzilma sifatida taqdim etishgan. Maxalliy olimlardan Q.B. Panjiyev bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyat turini asosiy uchta guruhga ajratgan. Ya’ni, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi umumiy o‘rta ta’lim maktabida to‘laqonli faoliyat olib borishi uchun “cholg‘u ijrochiligini egallaganligi”, “xonandalik jarmlarida kuylay olish malakasiga egaligi” hamda “musiqiy-nazariy bilimlarni egallagan” bo‘lishi shart deb hisoblaydi. Shuningdek,

uning fikricha bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi pedagogika sohasi, bakalavriat bosqichi musiqa ta’limi ta’im yo‘nalishida musiqa nazariyasi, sol’fedjio, garmoniya, xor va xorshunoslik, dirijyorlik, cholg‘u ijrochiligi, fortepiano va qo‘shimcha cholg‘u, o‘zbek xalq musiqa ijodi, an’anaviy xonandalik, vokal va zamonviy musiqa, musiqa o‘qitish metodikasi kabi fanlarni ixtisoslik fan sifatida, musiqa tarixi, notalashtirish va kompyuter dasturlari ishlash, musiqa to‘garaklarini tashkil etish, maktab repertuari, pedagogika, psixologiya va boshqa fanlarni umumkasbiy fanlar sifatida tahsil olishi kerak deb hisoblaydi [10].

Demak, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik faoliyati faollik jihatidan ko‘p qirrali va aniq bilim, ko‘nikma va malakalarni ifodalashda murakkabdir.

Asosiy qism. Musiqa-pedagogik faoliyatning ko‘p qirrali va murakkabligi shundan iboratki, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi hamisha tayyor turishi uchun ham musia nazariyotchisi, ham dirijyor, ham musiqa tarixchisi, ham musiqa xonandasi, vokal ijrochisi, cholg‘u ijrochisi vaho kazo bo‘lishi kerak. Bu umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari bilan ishlashda, ularni musiqa san’atiga qiziqtirish va musiqa sohasi vakili bo‘lishida, barcha diqqat-e’tiborni musiqa darsiga u yoki bu yo‘nalishda qaratishga yordam beradi [10].

Musiqiy-pedagogik faoliyatning ko‘p qirrali va murakkabligi musiqa darsini o‘tkazishda o‘ziga xos ahamiyatga ega. Umumiy o‘rta ta’lim maktabida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi shunchaki tushuntirmaydi, nazariy bilim beradi, balki musiqaning, kuy-ohangni o‘zi bilan o‘rgatadi, nafaqat gapiradi, balki o‘z so‘zini tegishli asarlar ijrosi bilan mustahkamlaydi, ijro ohanglarni o‘rgatadi [1].

Tadqiqot ishi jarayonida olib borilgan kuzatishlar amaliyoti shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi har doim ham ko‘p qirrali mutaxassislik bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakaviy kompetensiyalar majmuasiga ega bo‘lish talab etiladi. Ayniqsa, musiqa pedagogikasi kasbiy faoliyatida o‘zini musiqiy-pedagogik faoliyatning bir sohasida ifodalagan bo‘lsa, boshqa turdagi musiqiy-pedagogik faoliyatda kam ifodali bo‘lib chiqqanini aniqlandi. Masalan, musiqa o‘qituvchisi musiqa tarixini yaxshi biladi, lekin musiqa nazariyasidagi bilimlari yetarli darajada emas, dirijyorlikni biladi, lekin cholg‘u ijrochiligini yaxshi bilmaydi, xonandalik mahorati yaxshi va yoki aksincha.

Musiqa pedagogikasi olimlari (G.B. Krilov, A.A. Trifonov, T.A. Trunilova, A.I. Tsyganov, G.M. Tsipin va boshqa)ning fikrlariga qaraganda, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining qo‘shiq ijrochiligi yoki dirijyorlik kabi mahorat va qobiliyatlari musiqashunoslik adabiyotlarida yetarlicha yoritilganligini bildiradi. Biroq, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy ijro tayyorgarligi masalalariga bir qator o‘rganishlar bajarilganligi va bu keyingi davrlardagi o‘zgarishlar uchun yetarlicha deb bo‘lmaydi deb izohlaganlar [3].

Musiqiy kasbiy ta’lim doimiy o‘zgarishlar sharoitida, milliy qadriyatlar va aholi orasida tarixan tarkib topgan urf-odat, an’ana, qadriyatlar, marosimlarda ta’lim yo‘nalishi o‘quv fanlarini baholashda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorlash maqsadi islohotning asosiy g‘oyalaridan biri sifatida kompetetsiyaga asoslangan yondashuvga muvofiq o‘zgartirilib, yangi mazmun bilan to‘ldirilmoqda. Hozirgi bosqichda kompetetsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish sharoitida umuman musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetetsiyasini rivojlantirish va ayniqsa, uning musiqiy-nazariy va cholg‘u-xonandalik ijrochilik kompetetsiyasini takomillashtirish masalasi dolzarb bo‘lib turibdi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetetsiyasini takomillashtirish masalasi doirasida maqsadni belgilash “musiqiy-nazariy va ijro (cholg‘u-xonandalik) mahorati”

tushunchasini nazariy tahlil qilish zarurligini oldindan belgilashga yordam beradi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetentsiyasini takomillashtirishda nazarimizda cholg‘u ijrochiligi muammosi asosiy masalalardan biri sanaladi. Shu sababdan ham bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy cholg‘u ijrochilik kompetentsiyasining tuzilishi va mazmunini ochib berish vazifasini qo‘ygan holda biz tabiiy ravishda “kompetentlik”, “kasbiy kompetentsiya”, “musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetentsiyasi”, “bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy-ijrochilik kompetentsiyasi”, “bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining cholg‘u ijrochiligi kompetentsiyasi” kabi tushunchalarni izoh berish lozim deb hisoblaymiz.

Bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tadqiqotlarida “kompetentsiya” tushunchasiga bir qator ta’riflar berilgan. Ochig‘ini aytish kerakki O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan tadqiqotlarda ham keyingi davrlarda eng ko‘p murojaat etilgan atama aynan anashu tushunchadir.

“Kompetentlik” atamasi (lotincha *competere* – biror narsaga qodir bo‘lish) kompetentsiyaga ega bo‘lgan holda bilish, bilimdon, malakali, shaxs bilimga ega bo‘lgan masalalar majmuasi sifatida talqin qilinadi [2]. Bu tushunchalar pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarida mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng qo‘llanilganligi bilan ham ahamiyatga egadir.

Psixologik adabiyotlarda [3], “kompetentsiya” insonni ixtisoslashgan faoliyat sub’ekti sifatida tavsiflovchi, maqsadlarga oqilona va muvaffaqiyatli erishishga olib keladigan baholovchi kategoriya sifatida qaraladi. Shu bilan birga, uning bilim va ko‘nikmalarning tuzilishi, qadriyat yo‘nalishlari, o‘ziga va o‘z faoliyatiga munosabati, faoliyat samaradorligi va uni takomillashtirish qobiliyati kabi tarkibiy qismlari baholanadi.

Tadqiqot jarayonidagi o‘rganishlar natijasida mazkur atamaga quyidagicha ta’rif berib o‘tdik. “Kompetentsiya” – bu shaxsning “belgilangan mavzuni tushuna bilishi” bilan harakat qilishga doimiy tayyorligi va qobiliyati. Ushbu tushunchani quyidagi asosiy komponentdan iborat deb hisoblaymiz:

- bajarilgan vazifalarning mohiyatini va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolarni chuqur anglash;

- ushbu sohada mavjud bo‘lgan tajribani yaxshi bilish, uning eng yaxshi yutuqlarini faol o‘zlashtirish;

- joy va vaqtning o‘ziga xos sharoitlariga mos keladigan harakat vositalari va usullarini tanlash qobiliyati;

- kasbiy faoliyatda erishilgan natijalar uchun javobgarlik hissi;

- xatolardan saboq olish va maqsadga erishish jarayonida tuzatishlar kiritish qobiliyati.

“Kasbiy kompetentsiya” tushunchasi shaxsning istalgan kasbni egallashiga nisbatan qo‘llaniladi. Ma’lum bo‘lgan talqin shundan iboratki, ijtimoiy ishlab chiqarishning biron bir sohasida bilimga ega bo‘lgan shaxs odatda malakali deb ataladi. Agar ta’lim muassasasi mutaxassislarining malakasi ularning asosiy faoliyati jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lsa, unda talabalarning kompetentsiyasini, birinchi navbatda, kasbiy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni taqdim etadigan ta’limning bunday xususiyatini tushunish mumkin. Bundan kelib chiqadiki, bo‘lajak mutaxassislar kompetentsiyasining o‘zagi bu – bilimdir. Bu haqiqatni nazariy tadqiqotlar natijalari tahlili O.A. Abdullina, Yu.N. Kulyutkin, M.N. Skatkin, V.A. Slastenin, N.Narzullaev, O.Qo‘ysinov, J.Tolipova, M.O‘razova tadqiqotlarida chuqur tahlil qilingan. Bundan tashqari, aksariyat pedagogik tadqiqotlarda quyidagilar ta’kidlanadi:

bilim – kompetentsiyaning o‘ziga xos xususiyati sifatida ikki komponent (nazariy va amaliy) dan iborat. Talabalar mazkur kompetentsiyaning nazariy tomonini har bir mutaxassis o‘zining kasbiy tayyorgarligini boshlagan, tanlangan kasbiy faoliyatning asosi bo‘lgan bilimlarni o‘z ichiga oladi. Amaliy tomoni shundaki keyinchalik ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshirilgan nazariy bilimlarni sifatli qo‘llashdir. G.N. Serikov “kasbiy kompetentsiya” tushunchasining talqini mutaxassislarning kasbiy faoliyati predmetiga asoslanib, u kompetentlik “bir yoki bir nechta ilmiy fanlar bo‘yicha, insonshunoslik (psixologiya, pedagogika, antropologiya, sotsiologiya va boshqalar) gumanitar fanlar (falsafa, fanlarning rivojlanish tarixi va boshqalar)” [5] bilan bog‘liq fanlar tsiklidagi bilimlarni, shuningdek, tsiklni tavsiflaydi, degan xulosaga kelgan.

To‘g‘ri, “kasbiy kompetentsiya” tushunchasini talqin qilishga tadqiqot jarayonida mualliflik yondashuvga oid quyidagi nuqtai nazar keltirib o‘tamiz. “Kompetentsiya” bir so‘z bilan an’anaviy “bilim, ko‘nikma, malaka” kabi tushunchalarning birgalikdagi ma‘nosini ifodalaydi va uning tarkibiy qismlari o‘rtasida bog‘lovchi bo‘lib xizmat qiladi. Keng ma‘noda fanni chuqur bilish yoki o‘zlashtirilgan mahorat sifatida ta‘riflanadi.

Bu borada M.A. Choshanovning fikrlarini keltirib o‘tishimiz joiz. “Vakolatli mutaxassis – yechimlar majmuasi orasidan eng maqbul, to‘g‘ri yechimni tanlash qobiliyatini ajratib ko‘rsatadi. Shu bilan birga, vakolatli mutaxassis noto‘g‘ri qarorlarni asosli ravishda rad eta oladigan mutaxassisdir” [10]. Bundan tashqari, muammoni hal qilishning o‘ziga xos shartlariga qarab, vakolatli mutaxassis ushbu shartlarga eng mos keladigan bir yoki boshqa usulni qo‘llashi mumkin. Usulning o‘zgaruvchanligi bilimlarning harakatchanligi va fikrlashning tanqidiyligi bilan bir qatorda kompetentsiyaning yana bir xususiyatidir. Shunday qilib, M.A. Choshanovning fikriga ko‘ra, "qobiliyat formulasi", bilimlarning harakatchanligini, uslubning moslashuvchanligini, tanqidiy fikrlashni o‘z ichiga olishi mumkin [10].

M.A. Choshanovning fikrlarini chuqur tahlil etgan sari “Kasbiy kompetentsiya” – “muayyan faoliyatni amalga oshirishda katta yoki kichik muvaffaqiyatga erishish imkoniyati bog‘liq bo‘lgan qobiliyatlarning (xususiyatlar, parametrlarning) o‘ziga xos birikmasi” deb tushunishimizga to‘g‘ri keladi. Kompetentsiya nafaqat yangi faoliyat sharoitida o‘z “men” ni qurish bilan bog‘liq bo‘lishi kerak, balki o‘zini o‘zi anglashda shaxsni ochib berishga qaratilgan bo‘lishi kerak, bu o‘zini yangi faoliyat sub’ekti sifatida “topish”da, kashf etishda muhim vositadir. Biroq, taxmin qilish oson, kasbiy kompetentsiyani olingan bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarni kasbiy faoliyat amaliyoti bilan bog‘lamasdan tasavvur qilib bo‘lmaydi. “Bunday korrelyatsiya jarayonida, – deb yozadi G.N. Serikov, – olingan bilimlarning sintezi (ta‘lim elementi sifatida) ularni kasbiy faoliyatda qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari bilan amalga oshiriladi” [2].

Ilmiy pedagogik tadqiqotlar kasbiy kompetentsiyaning mohiyati tadqiqotning ishonchligini va stereotipik va nostandart vaziyatlarda professional faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish qobiliyatini aks ettiradi. Ya‘ni, kasbiy kompetentsiya kasbiy muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati bilan bog‘liq. Bu fikr bizning tadqiqotimiz uchun juda muhim. Shu sabadi ham “kasbiy kompetentsiya” ta‘rifining turli talqinlarining mohiyatini umumlashtirgan holda kasbiy kompetentsiya shaxsning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasini, uning amalga oshirilishi tabiati va samaradorligini tavsiflaydi, degan fikrga kelamiz. Tayyorlik kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun bilim, ko‘nikma va kasbiy yo‘nalishdan tashqarini o‘z ichiga oladi. Kasbiy faoliyatni bajarish samaradorligi o‘qitish sifatiga bog‘liq. Shunday qilib, ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish asosida mutaxassis – bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini

takomillashtirishning haqiqiy darajasini tavsiflashda “kasbiy kompetetsiya” atamasi juda mos keladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetetsiyasi haqida so‘z yuritilinar ekan, olimlar quyidagilarni ta’kidlaydilar: “bu tushuncha o‘qituvchining pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligi birligini ifodalaydi” [4].

Tadqiqotchilarning fikricha, pedagogik kompetetsiya o‘qituvchi shaxsining ajralmas sifati bo‘lib, “kasbiy-pedagogik faoliyatni o‘zlashtirish, ularni ishlatish darajasini kasbiy bilim, ko‘nikma, ularga nisbatan munosabati va darajasi asosida belgilaydigan shaxsiy va kasbiy xususiyatlar majmuidir. Bu o‘qituvchiga kasbiy faoliyatni eng samarali tarzda amalga oshirish imkonini beradi, shuningdek, kasbiy faoliyatda shaxsning o‘zini o‘z rivojlantirish va takomillashtirishga yordam beradi” [4].

Kasbiy faoliyat – inson faoliyatining asosiy turi - psixologik-pedagogik tadqiqotlarda “o‘z predmetiga muvofiq amalga oshirishning maxsus usullari va maxsus dastlabki tayyorgarlikni talab qiladigan faoliyat” deb ta’riflanadi [2].

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida asosiy faoliyat cholg‘u musiqchi ijrochiligidan biridir. Demak, aytishimiz mumkinki, yuqorida tadqiqotchi olimlarning tahlili natijasida mahalliy olimlardan Q.Panjiyevning “bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi faoliyat turlari” ancha haqiqatga yaqin deb qarash mumkin. Bunda aytish kerakki, faqatgina cholg‘u ijrochisini yoki birgini xonandalik ijrochiligi bilan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi “musiqa o‘qituvchisi” bo‘lib qolmaydi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy-nazariy bilimlari hamda cholg‘u va xonandalik ijrochilik faoliyatini birgalikdagi uyg‘unligi musiqa asar matnini o‘zlashtirish, kompozitorning asar maqsadi mazmunini yetkazish, musiqa asarida mujassamlangan musiqiy obrazlarni qayta yaratish, ifodali vositalarni tanlashda muhim komponent bo‘lib xzmat qiladi [10].

A.L. Gotsdiner shunday yozadi: “Musiqa sanoatining ijodiy tabiati musiqa o‘qituvchisi ijodi uchun ayniqsa katta imkoniyatlar ochib beradi, bu esa kompozitorning niyati, g‘oyasi, badiiy obrazi va asar mazmunini anglash asosida musiqa asarlarini talqin qilishda namoyon bo‘ladi. Interpretatsiya, ya’ni musiqiy asarni talqin qilish jarayoni o‘z davriga xos bo‘lgan estetik ideallar, ijro variantlari va ijro uslublarini umumlashtirish va kristallashtirish bo‘lib, ular har safar muayyan ijrochining individual ongi orqali sinadi” [2].

Musiqiy asarning majoziy mazmunini to‘liq ochib berish musiqiy ijrochilikning asosiy markaziy yadrosi muammosidir. Zamonaviy frantsuz musiqashunosi J. Brelening bu boradagi o‘rinli ifodasi eslab o‘tish kifoya, u cholg‘u musiqa ijrochisining musiqiy va ijrochilik faoliyatining mohiyatini quyidagi ibora bilan ifodalagan: “Ijro san’atisiz musiqa mavjud bo‘lmaydi” [1].

O‘zbek milliy cholg‘ularida ifoda etilayotgan jarangdor musiqiy obraz bo‘lsjak musiqa o‘qituvchisi faoliyatining sintetik mahsuli bo‘lib, u ikki ijodkor – bastakor va cholg‘u ijrochisining yuksak g‘oya va keng tasavvurini o‘z ichiga oladi. Bastakor yaratgan musiqa bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy va cholg‘u ijrochilik faoliyatida mustaqil ravishda amalga oshiriladigan, o‘zining keyingi mavjudligini davom ettiradi. Uning ijodiy va kasbiy shuningdek, cholg‘u ijrochisining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarining sifat darajasi pirovard natijada badiiy mahsulotning estetik qiymatini belgilaydi. Nazarimizda musiqa asari ham mazmuni, ham jozibadorligi, ham ohang qurilmalarini tinglovchining tinglovchilik faoliyatiga mos kelishi, mazkur ohanglar shunday qurilishi kerak-ki undagi g‘oya o‘zida milliy-falsafiy ma’no kasb etishi bilan o‘zining ta’sir kuchiga ega bo‘lsin.

Musiqqa bilan tanishish harakatida muallifning niyatining tashuvchisi, S.E. Feynberg fikricha musiqqa asarining nota yozuvi bo‘lib xizmat qiladi, u bastakor va ijrochi o‘rtasida vositachi bo‘lib, muallif niyatining oboektiv mazmunini va muallifning badiiy tasvirni rivojlantirish mantiqining umumiy yo‘nalishini aks ettiradi [1].

Asarning musiqiy sahifalari ijrochiga muallifning niyati, shakli, tempi, metraji, dinamikasi, ijro ko‘rsatmalari, iboralar, artikulyatsiya, ko‘pincha asarning dasturiy mazmuni, nomini yetkazadi. Biroq, bu ma‘lumotlarning barchasi faqat musiqiy tasvirning rivojlanishining umumiy yo‘nalishini ko‘rsatadi. G.M.Tsipin, ijrochi musiqiy matnни o‘zlashtira olishi uchun uni o‘zining hissiy dunyosiga kirishini ma‘qullaydi [3].

Tadqiqot jaaryonida olib borilgan o‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, sharhlash masalalarida tasavvur alohida ahamiyatga ega – bo‘lajak musiqqa o‘qituvchilarini kelajakdagi faoliyatini tasvirini shakllantirish yoki umumiy g‘oya yoki faoliyatning yakuniy mahsulotining aniqroq tasviri shaklida yangisini yaratishning aqliy jarayoni hisoblanadi. Bu har doim o‘zining moddiy jihatdan mujassamlangan shaklidan oldinroq, keyingi faoliyat dasturining aqliy qurilishidir. Rekreativ va ijodiy tasavvurni farqlaydigan bo‘lsak, ijodiy tasavvur bu yangi g‘oyalar va tasvirlarni yaratish. Qayta yaratish – bu musiqqa yoki badiiy matn, chizma yoki eskiz asosida tasvirlarni qurish. Tasavvurni qayta yaratish musiqiy ijro talqinini yaratishning psixologik asosidir. Musiqiy tasvirni ijrochi uchun eng ifodali vositalar bilan ochib berish, musiqqa o‘qituvchisi eshitish tasavvurida musiqqa asarini o‘qishning o‘ziga xos asl nusxasini yaratadi.

Musiqqa asarining badiiy va obrazli mazmuniga subektiv baho berish natijasida bo‘lajak musiqqa o‘qituvchisi uni o‘z ruhiyati prizmasidan o‘tkazib, mantiqdagi musiqiy va eshitish g‘oyalariga ko‘ra obrazning turli qirralarini o‘zgartiradi va urg‘u beradi. Asarni o‘qishni uning shaxsiy musiqiy tafakkurini aks ettiruvchi va sub‘ektiv hissiy munosabat bilan bo‘yalgan ichki hissiy sezgisi ma‘lumotlarining o‘zgarishi bo‘lgan intonatsiya topilmalari bilan to‘ldiradi. Boshqacha aytganda, cholg‘u musiqqa ijrochichining ruhiyatida singib ketayotib, musiqiy asar tovushining yangi sifatlarini oladi.

Ayniqsa, milliy cholg‘u (qashqar rubobi)larda musiqiy asarni ijro etish g‘oyasi badiiy va ifodali ijro harakatlari tizimi tufayli amalga oshiriladi. Ishlash sifati sezilarli darajada inson ongli faoliyatining turli tomonlari bo‘lgan bilim, ko‘nikma va ijro-mahorati qobiliyatlariga bog‘liqdir. Bu borada, “cholg‘u ijrochisining asar ijrosini professional xizmati va mahoratiga tushirib bo‘lmaydi” deb hisoblash mumkin bo‘ladi [7].

Tadqiqot mavzusining asosiy ob‘ekti hisoblangan bo‘lajak musiqqa o‘qituvchilarining cholg‘u (qashqar rubobi)da ijro mahorati o‘zi – shaxsining barcha qirralarining ifodasi bo‘lib, musiqiy asarlarni chuqur va haqqoniy talqin qilish qobiliyati shaxsning ichki mazmunini tashkil etuvchi dunyoqarash, umumiy madaniyat, ko‘p qirrali bilim va fikrlash tarzi bilan chambarchas bog‘liqdir. SHunday qilib, asar ijro muallifi hisoblangan bo‘lajak musiqqa o‘qituvchilarining musiqqa ijrosida sub‘ektiv tomonni istisno qilib bo‘lmaydi [6].

Mazkur tadqiqot ishi uchun psixologik pozitsiya muhim va bu har qanday faoliyatda ikki muhim jihati ajralib turadi: operatsion-texnik va motivatsion. Musiqqa ijrochilik faoliyatiga nisbatan bu lahzalar uning texnologik va badiiy-mazmuniy tomonlari vazifasini bajaradi. Birinchisi, harakatlar, ko‘nikmalar, qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi; ikkinchisi – asarga ijtimoiy shartli va shaxsan ahamiyatli munosabat sifatida badiiy idrok etish qobiliyati kiradi. Tajribali musiqqa ijrochisi uchun bu ikkala tomon ham bittaga birlashtirilgan bo‘lishi kerak. Biroq, texnologik va badiiy tarkibni farqlash o‘quv jarayoni uchun muhimdir.

Olib borilgan tadqiqot ishlari jarayonida musiqaning hissiy-irodaviy komponenti tajribasi (majoziy ko‘rish) qobiliyati aniq ijro etuvchi vositalarni topishni nazorat qiladi. Ushbu xulosadan biz oliy ta’lim muassasalari pedagogika sohasi bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining musiqiy ijro mahoratini samarali shakllantirishning pedagogik shartlarini belgilashda foydalandik. Talabalarda afg‘on rubobi cholg‘usi ijrosining o‘ziga xos xususiyati shundaki, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi hisoblangan – mutaxassisning musiqiy ijro mahoratini shakllantirish turli darajadagi murakkablikdagi o‘ziga xos musiqiy asarlarni ijrosini o‘rganish orqali amalga oshiriladi. Qaytish va takrorlash falsafiy germenevtikada doira bo‘ylab bilishning zaruriy operatsiyasidir [8]. Sof rasmiy nuqtai nazardan qaraganda, germenevtik doira modeli mantiqiy jihatdan qarama-qarshi bo‘lib ko‘rinadi, chunki undagi bilim butundan qismlarga boradi va keyin yana butunga aylanadi. Biroq, bu “doirani yovuz doiraga aylantirmaslik kerak” (M.Xaydegger), chunki tafakkurning qaytishi unda qismlardan avvalgisiga emas, balki uning qismlarini o‘rganish bilan boyitilgan yangisiga sodir bo‘ladi. Demak, bilim doirasi kengayib, – bilimning kengroq sohalarini ochib beradi. Bu juda muhim, chunki, fikrlash apparati kelishlarni yaratuvchi va ulardan doimiy ravishda foydalanadigan tizimdir” [3]. Germenevtik doiraga (spiral) ko‘ra bilish texnologiyasi fiziologlarning tadqiqotlari natijalariga yaxshi mos keladi.

Cholg‘u ijrochiligi faoliyatining tuzilishi masalasi mazkur tadqiqot muammosi uchun o‘ta dolzarbdir. Muhokama qilingan barcha faoliyat turlari, asosan, bir xil tuzilish va tarkibiy tarkibni o‘z ichiga olishini ko‘rsatdi[9]. Cholg‘u ijrochiligi asarlarida xissiy-irodaviy komponentlar faoliyat atributlari holatida berilgan, ya’ni ularsiz faoliyat mavjud bo‘lishi yoki tasavvur qilinishi mumkin emas. Bu atributlar ro‘yxati cheklangan bo‘lib, atributiv faoliyat nazariyasida quyidagicha ko‘rsatilgan: 1) sub’ekt – faoliyatni amalga oshirish niyatida bo‘lgan shaxs (talaba shaxsi, guruh, jamiyat); 2) maqsad – sub’ekt nimani olmoqchi bo‘lsa, uning ongida yakuniy natijaning to‘liq namunasi mavjud; kutilgan natija qanday xususiyatlarga ega bo‘lishi haqidagi savolga yechim 3) ehtiyoj va motiv – nima uchun faoliyat o‘ylab topilganligi; u nimani va qanday rag‘batlantiriladi; mazkur ijrochilik bilan bog‘liq ehtiyojlar to‘liq amalga oshirildimi? 4) cholg‘u asaridagi usul, uni o‘rganish, o‘rgatish masalalaridagi usul – qanday maqsad amalga oshiriladi; Maqsadga erishish (natija olish) jarayoni haqida yetarlicha to‘liq va aniq g‘oyalar mavjudmi? 5) predmet – nimadan, qanday xomashyodan natijani ob’ektiv olish mumkin; maqsad sari harakat shu materialning qaysi holatidan boshlanadi? 6) usul – ob’ektni boshlang‘ich holatidan yakuniy holatiga (natijaga) o‘zgartirish ("o‘tish") qanday usulda ob’ektiv ravishda amalga oshiriladi; qanday holatlar orqali va qanday ketma-ketlikda o‘tadi; 7) vosita – faoliyatning o‘zgarishini haqiqatda ta’minlaydigan narsa. Bu narsa shubhasiz afg‘on rubobi cholg‘usi bo‘lishi mumkin; 8) mahsulot – faoliyat natijasi – jarayon oxirida haqiqatan ham qo‘lga kiritilishi mumkin bo‘lgan kuy-ohang, musiqa asaridir.

Musiqiy ijroning asosiy atributlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bu – shubhasiz talaba. Tadqiqot kontekstida ushbu faoliyatning mavzusi ham aynan – talaba, ya’ni, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisidir. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy ijrochilik faoliyatini amalga oshirishga undaydigan asosiy ehtiyoj – bu biologik va ijtimoiy darajada namoyon bo‘ladigan o‘zini o‘zi namoyon qilish ehtiyojidir[11].

Musiqiy cholg‘u asar ijrochiligi faoliyatining sub’ekti bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining o‘zi bo‘lib, u ma’lum bir musiqiy asar ijrochiligi bilimlari, hissiy-irodaviy va obrazli tajribalar (individual bilimlar bazasi va ijrochilik mahorati tajribalari), shuningdek, musiqa asarlari repertuarlariga ega bo‘lishlik. Har qanday cholg‘u ijrochisi o‘zi tanlagan cholg‘uda shu cholg‘u

imkoniyatiga mos mavzudagi asarlarni o‘rganishi va uni mohir ijrochiligi ko‘nikmasiga ega bo‘lishligi kerakligidir.

Etakchi cholg‘u sifatida afg‘on rubobi o‘zining musiqiy koloriti hamda ijro jarayonlari bilan musiqa asari ohangdorligi, mavzusi hamda uning materialini tahlil qilish; musiqa asarining mazmuni, badiiy va tovushli obrazini anglash; aniq bajaruvchi vositalarni ishlab chiqish; musiqiy asarini talqin qilish va tinglovchilarga taqdim etishning kompetentsiyaviy mazmunini belgilaydi [7]. Musiqa asari ijrochiligining faoliyat metodlari pedagogik faoliyatning umumiy tamoyillariga, cholg‘u musiqasi ijrochiligining umumiy va xususiy tamoyillariga asoslanadi, ular birgalikda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetentsiyasini takomillashtirish hamda ularning musiqiy asar ijro mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlarning mohiyatini umumlashtirgan holda, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy ijrochilik faoliyati ijrochi (o‘qituvchi) va musiqa asarining muallifi o‘rtasidagi bilvosita o‘zaro ta’siri bo‘lib, uni talaba doimiy ravishda takrorlab borishi, asar mazmunini yuqori professional ijro davomida ochishi va tinglovchiga (kontsert dasturi asosida) yetkazishga qaratilgan deb taxmin qilishimiz mumkin. Asarning badiiy obrazi asar ijrochisi – muallifi hisoblangan talabaning mohirona ijrosi hioblangan musiqa asari hisoblanadi.

Afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetentsiyasini takomillashtirish musiqiy asar ijrochiligi faoliyati vositalarining ikki turini ajratib ko‘rsatish mumkinligini ko‘rsatdi. Bular: badiiy – mazmunli va ijro texnikasi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining individual o‘quv mashg‘uloti asosida musiqiy asar ijrochiligi faoliyatining natijasi asar maxsuloti (musiqiy asar tasviri)ni yaratish va uni tinglovchiga taqdim etishdir. SHuni ta’kidlab o‘tish kerakki, musiqa asari ijrochiligi faoliyati jarayonida nafaqat musiqiy asarning talqini va ijrosi sifat jihatidan o‘zgaradi, balki ijrochining individual bilim bazasi, mahorati, shaxsiyati, ”men” texnologiyasi obrazida, boshqacha aytganda, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqiy ijro kompetentsiyasini rivojlantirish, ijro bardavomiyligida takomillashtirib boradi.

REFERENCES

1. Абдуллин Э.Б. Методологический анализ проблем музыкальной педагогики в системе высшего образования. – М.:,1990. – 38 с.
2. Абросимова Г.В. Теория и практика дидактико-методической подготовки будущих учителей к педагогическому творчеству: дисс...д-ра пед. наук / - Челябинск, 1996. – 403 с.
3. Алексеев Х.А. Формирование у студентов творческих умений решать педагогические задачи в области воспитания: дисс... канд. пед. наук / - Л.: 1972. – 198 с.
4. Апраксина О.А. Современные требования к школьному учителю музыканту / Музыкальное воспитание в школе, вып. 15: - Сборник статей / Сост., 1982. – 45 с.
5. Арчажникова Л.Г. Профессия - учитель музыки / - М.: Просвещение. 1984. – 110 с.
6. Hamidulla Nurmatov Qashqar rubobi G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent 2003.
7. G‘ulomqodir E. Afg‘on rubobi darsligi. O‘quv qo‘llanma O‘MKHTM, Bilim nashriyoti. Toshkent 2004.
8. Mirzayev O‘. Cholg‘u ijrochiligi va ansambli o‘quv qo‘llanma “Musiqa nashriyoti” Toshkent 2019.

9. Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiglari vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. T.: 2022 y. 204 b.
10. Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq musiqa ijodi. O‘quv qo‘llanma. T.: 2022. 274 b.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING NAZARIY BILIMLARINI OSHIRISHNING METOD VA VOSITALARI

Ibraximjanova Gavhar Amanbaevna

Xalqaro Nordik universiteti Musiqa ta’limi kafedrası dotsent v.b.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159073>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining musiqani elementar nazariyasi hamda solʼfedjio bo‘yicha o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan bilimlarning nazariy, amaliy hamda metodik tavsiflari bayon etilgan. Bunda talabalar elementar nazariyani chuqur o‘rganish asnosida uning musiqiy-nazariy komponentlarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lish bilan bir qatorda musiqaning murakkab ifodali vositasi, ya’ni kuy va uning xossalarini o‘zlashtiradilar.*

***Kalit so‘zlar:** musiqa, musiqaning elementar nazariyasi, kuy, ritm, usul, o‘lchov, nota yozuvi.*

***Аннотация.** В данной статье дано теоретическое, практическое и методическое описание знаний, которые должны получить будущие учителя музыки в процессе изучения курса элементарной теории музыки. В ходе углубленного изучения элементарной теории музыки студенты имеют возможность освоить основные составляющие музыки, а также изучить сложное выразительное средство музыки – мелодию и ее свойства.*

***Ключевые слова:** музыка, элементарная теория музыки, мелодия, ритм, метод, метр, нотная запись.*

***Abstract.** This article provides a theoretical, practical and methodological description of the knowledge that future music teachers should receive in elementary music theory. Through an in-depth study of elementary music theory, students have the opportunity to master the basic components of music, as well as study a complex expressive means of music - melody and its properties.*

***Keywords:** music, elementary theory of music, melody, rhythm, method, meter, musical notation.*

Kirish. Bugungi kuning eng dolzarb masalaridan biri, har tomonlama kamol topgan, hozirgi davr talablariga to‘la javob beradigan, o‘zida maonaviy boyligni, ahloqiy poklikni mujassamlashtirgan ijtimoiy jihatdan faol kadr tayyorlash masalasidir [1]. Bunday muhim vazifani hal etishda musiqa ta’limi sohasida tayyorlanayotgan kadrlarning salohiyati o‘ta muhim vositalardan biri. Shunday ekan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini nafaqat ijrochilik balki, musiqiy-nazariy bilimlarini har tomonlama oshirish va ularga puxta bilim berish va ularni amaliy jihatdan yetuk tayyorlash nihoyatda muhim ekanligi uzluksiz ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan malaka talbalaridan ma’lum. Musiqiy nazariy bilimlar yuqori malakali musiqa o‘qituvchilarini tarbiyalab yetishtirishga imkon beradi. Bulajak musiqa o‘qituvchilari uchun “Musiqa nazariyasi” fani eng asosiy fanlardan biri hisoblanadi. Musiqa nazariyasi — bu musiqaning ongi. Musiqa nazariyasiga asarlar shaklining mantiq va rivojlanish tamoyillari, shuningdek, cholg‘u asboblarning texnik imkoniyatlari asoslanadi. Bilamizki, musiqaning mazmuni hayot taassurotlarini tovushlar orqali ifodalangan fikr va his tuyg‘ulardir. Musiqani ifoda etish vositalari - musiqaning elementlari deb atalib, musiqa elementlari va ularning o‘zaro bog‘lanishlari haqidagi boshlang‘ich fan musiqaning elementar nazariyasi fanidir. Bu fan musiqaning elementlari haqida ta’lim berish bilan bir qatorda o‘qituvchilarning barcha musiqiy fanlar bo‘yicha o‘tiladigan darslariga yordam berishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi, bu esa musiqaga oid mavzuni ongli o‘zlashtirishga imkon beradi. Barcha

musiqa fanlari: Solfedjio, xor, dirijorlik, musiqa asboblari ijrochiligi, xonandalik va boshqa hamma fanlar ham musiqaning elementar nazariyasi fani bilan chambarchas bog‘liq holda talabalarning bu fandan olgan nazariy bilim va ko‘nikmalariga asoslanib ta’lim tarbiya berib boradi. Musiqa asarini tahlil qilishda talabalar oladigan elementar bilim va eshitish ko‘nikmalari mutaxassisligi bo‘yicha mustaqil ishlashiga, hilma hilliklar kiritishiga va o‘z navbatida o‘quvchilariga musiqa asarini ijro etayotganlarida uning mazmunini tug‘ri ochib berishga yordam beradi[2].

Musiqaning elementar nazariyasi fanini o‘rganish amaliy jihatdan tegishli yordam berishi uchun undagi asosiy qoidalarni har tomonlama chuqur o‘zlashtirish zarurdir. Ana shundagina yetuk musiqa o‘qituvchisi darajasiga yetishish mumkin bo‘lib, umuman barcha musiqiy fanlar: xor, dirijorlik, vokal va zamonaviy musiqa, anovanaviy xonandalik, cholg‘u ijrochiligi, o‘zbek xalq musiqa ijodi, musiqa tarixi, musiqa o‘qitish metodikasi kabi bir qator boshqa fanlardan olgan bilim va malakalar natijasida yuqori malakali musiqa o‘qituvchilari yetishib chiqadi[2]. Bu maqsadga to‘la yetishishda boshqa fanlar kabi musiqa nazariyasi va solfedjio fanlarining ahamiyati nihoyatda katta. Solfedjio fani musiqa nazariyasi fani bilan bog‘liq bo‘lib, musiqa nazariyasidan olingan bilimlarga tayangan holda amaliy mashg‘ulot olib boriladi.

Asosiy qism. Nota bilan kuylash jarayonida eng avvalo intonatsion aniqlikka va musiqiy tekstni tug‘ri ijro etishga erishish lozim. Solfedjio darslarida nota bilan kuylash usullari xilma-xil, ya’ni o‘tilayotgan kuylarni alohida-alohida yoki guruh-guruh bulib kuylash, kuyning bir qismini bir kishi kuylasa ikkinchi qismini ikkinchi birlari kuylashi, fortepiano jo‘rligisiz kuylash mashqlarida esa o‘quvchi mazkur kuyning tonalligini saqlab qolishga, ritm va o‘lchovini o‘zi mustaqil ravishda to‘g‘ri olib borishga intiladi va muvaffaq bo‘ladi.

Ikki ovozlik asarlarini ijro etishda esa har bir ovoz partiyasini aytayotgan o‘quvchi o‘zi ijro etayotgan partiyani to‘g‘ri, tiniq, sof ijro etishga intilishi bilan birga boshqa ovoz partiyasini ham eshitib ulguradi[3]. Kuyni nota bilan aytishga dinamik ko‘rsatmalarga amal qilib kuylashida nazariy bilimlarga tayanadi. Solfedjio darsi jarayonidagi barcha mashg‘ulot bo‘limlari: nota bilan kuylash, melodik va ritmik diktantlar yozish, turli garmonik tuzilmalarni tuzish va tahlil qilish (sluxda), alohida pog‘onalarni kuylash, tanish bo‘lmagan nota tekstini tahlil qilib jo‘rsiz mustaqil kuylash va boshqa turli ish shakllari jarayoni o‘quvchilarning musiqiy idrokini, qobilyatini shakllantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Nota bilan kuylash jarayoni har bir o‘quvchida ichki musiqiy idrokini ham rivojlantirib boradi, yakka ijro paytida mustaqil, to‘g‘ri, sof kuylashga intilib, kuylash malakasi oshib borar ekan - musiqiy idrok ham shakllanib boraveradi.

Musiqiy-nazariy bilimlarni o‘zlashtirishlari barobarida bo‘lg‘usi musiqa madaniyati o‘qituvchilari zarur bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarining egallash bilan bir qatorda musiqa ta’lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar, zamonaviy o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablar, boy maonaviy, madaniy, musiqiy merosimizga yangicha yondashuvlarni o‘rganadilar.

Musiqiy-nazariy fanni o‘qitishning asosiy maqsadi talabalarning musiqiy dunyoqarashini shakllantirish, boyitish, ularning musiqiy tafakkurini rivojlantirish, musiqani idrok qilishni shakllantirish, badiiy didini o‘stirish, musiqa ifodasi tarkibiy qismlari soxasi bo‘yicha bilimlar berib, musiqiy asarni o‘rganishda uning mazmunini to‘g‘ri ochishga yordam berishdir[4].

Oldimizga qo‘yilgan maqsadni amalga oshirish barobarida quyidagi asosiy vazifalarni bajarish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Jumladan:

- talabalar musiqaning asosiy ifoda vositalarini tushunishlari uchun ularga kerakli malaka va bilimlarni berish;

- talabalarning estetik didlarini to‘g‘ri yo‘naltirish;

- talabalarni musiqa nazariyotining asosiy omillari bilan yaqindan tanishtirish hamda musiqaviy tizim va garmoniyaning unda egallagan o‘rni haqida aniq tushunchalar berish;

- musiqiy asarlar shaklining tuzilishini asosiy qonuniyatlar orqali tushuntirish, xar xil tipdagi musiqiy shaklni taxlil qilish uchun musiqaning asosiy elementlari, musiqiy rivoji, printsiplari, shaklning qismlari va funktsiyalari yuzasidan bilim, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Respublika oliy ta‘lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta‘limi yo‘nalishi talabalarining mazkur fan bo‘yicha bilimi, ko‘nikma va malakasiga bir qator talablar qo‘yiladi. Albatta bo‘ljak musiqa fani o‘qituvchisi mazkur qo‘yiladigan talablar quyidagi tartibda bo‘lishi maqsadga muvofiq. Ya‘ni, ushbu o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr [2]:

turli hil major va minor gammalar, kvarta–kvinta doirasi, intervallar, akkordlar, xalq ladlari, transpozitsiya, tonnalliklar pog‘onadoshligi, xromatizm, xromatik gamma, modulyatsiya va og‘ishma, musiqa bezaklari, garmoniyaning asosiy qonun qoidalarini, akkordlar imkoniyatlarini, tuzilish hususiyatlarini bilishlari, musiqa asarlarining garmonik tahlil usullari: musiqiy shaklning eng muhim asoslari, musiqaviy elementlarning shakl yaratuvchi harakati; shaklning qismlarga bo‘linishi; uning funktsiyalari; musiqani rivojlantirish printsiplari; alohida qismlarning funktsiyalari; bayon etish turlari va uslublarining; har bir tipdagi shaklning tuzilish qonunlarini bilishi kerak;

barcha major va minor gammalarini tuzish va ijro eta olish, intervallarni, akkordlarni yechimlari bilan tuzish, xilma-xil tovushlardan xalq musiqasining yetti pog‘onali tovush qatorlarini, major va minor pentatonika tovushlarini tuzib, chalib berish, berilgan tonnallikda intervallar va akkordlar ketma ketligini, diatonik sekvensiyani chalib berish, xromatik major va minor gammalarini tuzish; o‘tilgan akkordlarni to‘rt ovoqli tuzilmada xilma-xil tonalliklarda tuzish va yechib berish, shu jarayonda akkordlarning qonun qoidasiga binoan amal qilish, berilgan raqamlar bo‘yicha ko‘rsatilgan ketma-ketliklarni tuzish va fortepianoda ijro etib berish, musiqiy asar (shakl) ning qismlariga bo‘linishini aniqlash, uning kuy, garmoniya, ritmlarni o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatish, musiqa shaklida rivojlantirish printsiplarini bilib, tahlil qilinayotgan asarda ularning ahamiyatini ko‘rsatib, har xil tipdagi shakllarning o‘ziga xos hususiyatlarini ifodalay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lish kerak;

intervallar, akkordlar, gammalar tuzish; uncha katta bo‘lmagan musiqa asarlarining ladi, tonalligi, obrazlar xarakterini aniqlab tahlil qilish: berilgan kuy yoki basni garmoniyalash, garmonik ketma-ketliklarni davriya shaklida chalib berish, oddiy shakldagi asarni yoki asar parchasini garmonik taxlil qilish:

berilgan musiqiy asarda shaklning turi, bayon turi, shakldagi yirik belgilarning raqamli sxemasi; har bir asosiy qismning tahlili va ularning bir biriga umumiy bog‘lanishini tahlil qilishi;

musiqiy mavzular tarkibi, ularning bir xilligi yoki qarama-qarshiligi xarakterini ochib bera olish malakalariga ega bo‘lishi kerak.

Musiqiy-nazariy fanning ta‘limdagi o‘rni beqiyos. Mazkur fandan bo‘ljak musiqa o‘qituvchisi umumiy o‘rta ta‘lim maktabi, ixtisoslashtirilgan musiqa maktablari, akademik-litseylar, o‘rta maxsus ta‘lim muassasalariga tayyorlashda asosiy o‘rinni egallaydi. Fan o‘zining

nazariy va amaliy faoliyatni o‘z ichiga olib, musiqiy ta’lim yo‘nalishi talabalarini musiqa madaniyati o‘qituvchisi sifatida amaliy faoliyatga tayyorlaydi[4]. Shuning uchun ushbu fan asosiy umumkasbiy fan hisoblanib, shu bilan birga ixtisoslik fanlarni tushunishga asosiy zamin yaratadi.

Bugungi kunda pedagogik kadrlar tayyorlashda musiqiy-nazariy bilimlar hajmini oshirish talab etiladi. Bunga sabab, pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari kontingenti ularning universitetgacha olgan musiqiy ta’lim darajalari turli xil bo‘lganligi tufayli, aksariyat hollarda, yetarlicha musiqiy-nazariy tayyorgarlikka ega emaslar. Musiqa o‘qituvchisi kasbi musiqiy nazariy materialni o‘zlashtirishda, avvalom bor, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. Bu esa fanni amaliy o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan yondashuvdan to‘liqroq foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Fanni o‘zlashtirish uchun talabalarining bilim olishda faolligi va mustaqilligini oshirishga qaratilgan ta’limning muammoli, rivojlantiruvchi o‘qitish, pedagogik o‘yinlar, interfaol usullar, individual yondashuv kabi zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Muammoli o‘qitish talabalarda musiqiy fikrlash mustaqilligini rivojlantiradi, ularning kognitiv faoliyatini "asosiy" bilimlarni izlashga qaratadi. Rivojlantiruvchi o‘qitish talabalarda badiiy obrazlar yordamida fikrlash, nazariy bilimlarni tez va chuqur o‘zlashtirish ko‘nikmalari va musiqiy eshitish qobiliyatini, musiqiy xotira va mantiqlarini rivojlantiradi. Pedagogik o‘yinlar talabalarining o‘quv materialini puxta o‘zlashtirishiga ko‘maklashadi, dunyoqarashini kengaytiradi, badiiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, xotirani, kuzatishni, sezgini faollashtirish, ularning ichki dunyosini rivojlantiradi va yorqin, faol o‘qituvchi shaxsini tarbiyalashga hissa qo‘shadi. Interfaol usullar bitta guruhda o‘qiyotgan turli mutaxassislikdagi musiqachilarga teng darajada to‘liq nazariy-amaliy ta’lim olish imkonini beradi.

Fanni o‘qitish jarayonida quyidagi interfaol metodlar ishlatish mumkin: “muammoli savollar”, “asosiy terminlar”, “aqliy hujum”, “bumerang”, “tarmoqlash”, “fikrlar bo‘yicha almashuv”, “birgalikda izlash”, “markaziy nuqtasiga qaratilgan savollar”, “tasviriy vizualizatsiya”, “yetakchi savollar”, “taqqoslash va umumlashtirish”, “adidaktik vaziyatlar”, “o‘rgatish orqali o‘rganish” va boshqalar.

Zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarda hissiy intellekt va badiiy did, tabiiy qobiliyatlar va analitik tafakkurning yaxlit va uyg‘un rivojlanishiga yo‘l qo‘yadi. Bundan tashqari, maxsus nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga ko‘maklashib, talabalarining musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Musiqa nazariyasi musiqiy tilning quyidagi tushuncha va atamalarini hamda ulardan barcha musiqiy fanlarda keng va erkin foydalanishni o‘rgatadi.

Musiqa tizimi: Musiqa san’ati va uning o‘ziga xos xususiyatlari. Musiqaning asosiy ifoda vositalari: metro-ritm, lad, kuy, garmoniya va h.k. Musiqa asari turli ifoda vositalarining sintezi sifatida. Badiiy obraz. Musiqa asarlarida shakl va mazmunining o‘zaro aloqadorligi. Musiqa tizimi. Tovushqator. Tovushlar engarmonizmi. Diatonik va xromatik yarim hamda butun tonlar. Tovushlarning harfiy sistema bo‘yicha yozilishi[6].

Nota yozuvi, asosiy cho‘zimlar: Nota belgilanishi va uning maonosi. Pauza. Cho‘zimlar, ularning bo‘linishi va asosiy turlari. Kalitlar, kalit atamasini taoriflash. Kalitlarning asosiy turlari.

Tovushlar engarmonizmi, diatonik hamda xromatik yarim ton va butun tonlar. Tovushlarning harfiy sistemasi.

Ritm va metr: Ritm - o‘zaro bog‘lanib, izchil kelgan tovushlar cho‘zimidir. Metr – kuchli va kuchsiz xissalarning tekis almashinib turishi. Oddiy metrlar va o‘lchovlar. Oddiy o‘lchovli taktlardagi cho‘zimlarning turkumlanishi. Cho‘zimlarning asosiy va erkin ravishda bo‘linishi.

Lad va tonalliklar: Musiqa ladining axamiyati. Lad pogonalari. Tonika-ladning asosiy tayanchi. Tonika uchtovushligi. Ladning noturgun pogonalari turg‘un tovushlarga tortilishi.

Major ladi. Tabiiy major gammasi. Major ladi pogonalarining nomi, yozilishi va xususiyatlari. Minor tonalliklar. Parallel tonalliklar. Kvinta davrasi garmonik va melodik minor gammalarini taqqoslovchi jadval. Nomdosh tonalliklar. Engarmonik tonalliklar.

Akkordlar. Uchtovushliklar va ularning aylanmalari. Akkord – musiqiy tuzilmaning birgalikda eshitaladigan yaxlit vertikal kompleksidir. Kompozitorlik ijodiyotining zamonaviy bosqichida vertikal tuzilmaning notertsiyali bo‘lishidir. Zamonaviy pedagogik amaliyotda akkordlarni bir vaqtda eshitaladigan tertsiya bo‘yicha joylashgan yoki tertsiya bo‘yicha joylashishi mumkin bo‘lgan uch yoki undan ortiq tovushlarning ohangdoshligi sifatida aniqlanishining saqlanib qolishi. Akkordlarning turlari. Uchtovushliklarning turlari va ularning tuzilishi. Uchtovushliklarning aylanishi. Ohangdosh va nohangdosh uchtovushliklar. Beqaror akkordlarning yechilishiga xos xususiyatlar. Orttirilgan uchtovushliklarning engarmonizmi.

Septakkordlar. Ularning turkumlari. Ularning intervallar bo‘yicha tuzilishi. Tovushlarning nomlari. Dominantseptakkord, uning tuzilishi, tovushlarning nomlari. Dominantseptakkordning aylanmalari. Kichik va kamaytirilgan septakkordlar. Ularning aylanmalari. Tonikaga yechilishi. Yetakchi septakkordlar va ular aylanmalarining dominantseptakkord va uning aylanmalariga o‘tishi[7].

II pog‘ona septakkordi va uning aylanmalari. II pog‘ona septakkordi va uning aylanmalarining dominantseptakkord yoki uning aylanmalari orqali tonikaga yechilishi. Akkordlar engarmonizmi. Engarmonik akkordlar tengligining ikki turi. akkordlarning musiqada qo‘llanilishi.

Musiqa asarida asosiy va yondosh tonalliklar. Akkordlarning funktsional o‘zaro bog‘lanishi. Xromatizm-diatonik ladlarining asosiy pog‘onalarini ko‘tarish yoki pasaytirish yo‘li bilan o‘zgartirilishi. Noturg‘un pog‘onalarining alteratsiyasi. Xromatik yordamchi va o‘tkinchi tovushlar. Xromatik gammani yozish qoidalari. Xromatik gammasini major yoki minor negizi hisoblanishi. Xromatik gammalarining yozilish qoidasi tonalliklar uyushiqiligiga asoslanishi.

Modulyatsiya va ogishmaning musiqada juda keng qo‘llanilishi. Pog‘onadosh tonalliklari: parallel tonalligi, dominant va uning parallel tonalliklari, subdominant va uning parallel tonalliklari, minorda major dominant tonalligi, majorda minor subdominant tonalligi.

Musiqiy asar rivojida, uning shaklini tashkil qiluvchi, biriktiruvchi, tartibga soluvchi xususiyatlarini ifodalashda garmoniyaning ahamiyati. Garmoniyaning kuyga hilma-hil emotsional tus va bo‘yoqlar bera olishi. Musiqaning barcha ifoda vositalari bilan garmoniyaning aloqasi. Akkordlar: uchtovushlik, septakkord, nonakkord. Akkord aylanmalari. Akkordsiz tovushlar. Ularning xilma-xil turlari-to‘xtalma, o‘tkinchi, yordamchi tovushlar musiqaviy fikrni bayon qilishda turli usullar tuzilmasidan iboratdir.

Lad tushunchasi. Laddagi biror tovush yoki akkordning ahamiyati. lad tovushlarining tertsiya, sekunda va kvarta-kvinta munosabatlari. Turg‘unlik va noturg‘unlik funktsiyasi. Tonika, subdominant uchtovushliklari – asosiy uchtovushliklardir.

Major va minorning to‘liq funktsional tizimlanishi quyidagi tartibda bo‘lishi samarador bo‘lishi kuzatildi[8]. Tabiiy major va tabiiy minorning asosiy hamda yondosh akkordlari yig‘indisi to‘liq diatonik tizimini vujudga keltirish. To‘liq diatonik funktsional tizimini uchta funktsional

guruhlari: tonika, subdominanta va dominanta. Garmonik fikrning mantiqaviyligi. Tonika guruhining xususiyatlari. Garmonik minor. Yondosh uchtovushliklarning xususiyatlari.

Davriya – tugallangan musiqa tuzilishining oddiy shakli. Musiqiy davriyaning jummalarga bo‘linishi. O‘rta va xotima kadentsiyalar. Yaxlit va bo‘lingan davriya shakllarining bir butunligi. Kadentsiyalarning asosiy turlari: avtentik, plagal, to‘liq, yarim, mukammal va nomukammal kadentsiyalar Kadanskvartsekkordning (K^6_4) qo‘shfunktsonalligi, uning davriyadagi o‘rni, ahamiyati, tayyorlanishi, dominantaga yechilishi, o‘rin almashishi

Septakkordlarning nomlanishi va yozilishi. Bosh septakkordlar –Dominantseptakkord (D_7), Yetakchiseptakkord ($DVII_7$), Subdominant-septakkord (SII_7). Ikkinchi gurux septakkordlari: (S_7), Qo‘sh dominantseptakkord (DD_7), qo‘sh dominantaning yetakchi septakkordi ($DDVII_7$). Dominantnonakkord (D_9). D_2 ning tonika sekstakkordiga yechilishida, D^6_5 ning tonikaga yechilishida prima va kvinta tovushlarining sakrashlari Xotima kadentsiyalarda qarama-qarshi va parallel oktavalalar [8].

II pog‘ona septakkordi. Uning aylanmalari. Tonika va subdominanta akkordlari bilan tayyorlanishi. SII_7 va uning aylanmalarining tonikaga, dominantaga, kadans kvartsekkordiga yechilishi. SII_7 ning D_7 aylanmalariga o‘tishi.

Kichik va kamaytirilgan yetakchi septakkordlarning dominanta funksiyasi.. Ularning tayyorlashnishi. Yetakchi septakkord va aylanmalarining tonika akkordlariga yechilishi. $DVII_7$ ning funksiya ichida yechilishi. $DVII_7$ akkordlarning kurshovidagi o‘tkinchi akkordlar. Kamaytirilgan septakkordlarni engarmonizmi [6].

Asosiy tonallikni aniqlash, umumiy tonallik kadentsiyalarning turlari, ularning garmonik rivojlanishidagi va shaklni tuzilmadagi roli, melodik va garmonik rivojlanishning muvofiqlashuvi, akkordlarni aniqlash, garmoniyalar almashuvining tezligi, akkordsiz tovushlarini turlari, asarning tonalliklarning almashinuvi.

Musiqa asarlarining tuzilishi – shakldir [2]. Shaklning barcha san’at asarlariga xosligi. Idrok qilish qonuniyatlari. Asar dramaturgiyasi. Shaklning qismlarga bo‘linishi. Tsezura, uning belgilari. Musiqaning asosiy elementlari. Xar bir elementning o‘ziga xos xususiyati. Shaklda qismlar funksiyasi: mavzu bayoni, bog‘lovchi qism, o‘rta qismi, repriza, muqaddima, koda. Kuyni rivojlantirish printsiplari.

Oddiy tuzilishdagi davriya[5]. Davriyaning tarkibiy qismlari. Jumla. Iborat. Motiv. Takroriy jumladan iborot davriya. Uning garmoniyasi. Davriya belgilari, taorifi. Davriya turlari. Bir tonallik davriya, uning garmoniyasi. Modulyatsion davriya. Ikki va uch jumjali davriya. Yaxlit davriya (jummalarga bo‘linmaydigan davriya). Xarf bilan belgilanishi. Kvadrat va nokvadrat tuzilishidagi davriya.

Amaliy mashg‘ulotlar turlari:

- berilgan tonallikda intervallarni tuzish va yechib berish;
- berilgan tovushdan interval, uchtovushliklar va aylanmalari, dominantseptakkord va uning aylanmalari, yetakchi septakkord, subdominantseptakkordlarni tuzish, tonnalikni aniqlab, yechib berish;
- berilgan tonallikda asosiy uchtovushliklar va ularning aylanmalarini septakkordlar va ularning aylanmalarini tuzib berish
- berilgan akkordlarni va lادلarni aniqlash;
- berilgan tonallikda intervallar va akkordlar ketma-ketliklarini ijro etib berish;

-berilgan tovushdan nomdosh tonalliklarni yozib, shu tonalliklarga nomdosh va engarmonik tonalliklarni topish;

- berilgan kuyni tahlil qilish;
- akkordlar ketma-ketliklarini ijro etib berish.

Pedagogika fani taraqqiyotining hozirgi bosqichida o‘qitishning texnik vositalaridan (O‘TV) maqsadga muvofiq foydalanish masalalari dolzarb hisoblanadi. Musiqa nazariyasini o‘qitish va o‘rganishda nafaqat O‘TV, balki aqlli texnologiyalar, multimedidan foydalanish ham ijobiy natijalar beradi. Yangi texnologiyalardan foydalanish musiqa nazariy fanlari darslarini boyitadi, shuning uchun ulardan foydalanish mumkin va hatto zarur ko‘rinadi.

Kompyuter tarmoqlari - bugungi kunda ko‘plab sohalarda qo‘llaniladigan ushbu texnologiya virtual multimedia sifatida ham qo‘llaniladi. Multimedia texnologiyalari sifatida videokonferensaloqa, masofaviy ta‘lim va virtual ta‘lim texnologiyalaridan ham foydalanish mumkin.

Musiqa nazariyasi darslarida O‘TV, birinchi navbatda, musiqa tinglash, nota ilovalari yordamida ballarni kuzatish, shuningdek, vizual vositalar, ya‘ni tayyor multimedia taqdimotlari va video materiallardan foydalanishda namoyon bo‘ladi.

Musiqiy kompyuter texnologiyalari musiqa mahsulotlarini texnik qayta ishlab chiqarishda yangi evolyutsion davrni ochdi. Musiqa dasturlari va ilovalari tufayli notalarni yozib olish va taqdim etish, amaliy musiqiy janrlar namunalarini namoyish etish, teatr va kontsert tadbirlari, onlayn musiqa translyatsiyasi (shu jumladan Internet orqali) ancha qulaylashdi. Musiqiy nazariy fanlarni o‘qitish va o‘rganishda texnik o‘quv qurollaridan (O‘TV) foydalanish, albatta, o‘quvchilarning o‘quv materialini bilish darajasini oshiradi. Zamonaviy avlod biroz boshqacha fikrda, yoshlar o‘z hayotini kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilishlari qiyin. Shuning uchun materialni yangi texnologiyalar elementlarini kiritish bilan taqdim etish materialni idrok etish va saqlashni osonlashtiradi.

Xulosa. Ushbu fanning asosiy mazmunlarini talabalar ma‘ruzalar kursida o‘zlashtiradi. Yangi pedagogik o‘quv texnologiya hamda texnik vositalar asosida muammoli, noan‘anaviy mashg‘ulotlar turlari tarqatma materiallarini tayyorlash, amaliy mashg‘ulotlar ma‘ruzalarining mantiqiy davomi bo‘lib, ularda talabalar ma‘ruzalar mashg‘ulotlarida o‘zlashtirgan bilimlarini mustaxkamlaydilar, tavsiya etilgan adabiyotlarni o‘rganadilar.

O‘qituvchi nazariy materialni musiqa asarlaridan olingan misollarni namoyish qilish orqali bayon etadi. Amaliy mashg‘ulotlar asosan uch ko‘rinishda bo‘ladi: yozma ishlar, og‘zaki so‘rov, fortepianoda mashqlar.

Mavzular kursini o‘rganish davomida chet el hamda o‘zbek xalq qo‘shiqlari va o‘zbekiston kompozitorlari asarlaridan keng foydalangan holda asosiy diqqatni fortepianoda ijro etilayotgan mashqlarga qaratish lozim. Ushbu kursni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun, shuningdek, notali asarni tahlil qilish ko‘nikmalarini hosil qilish zarur, chunki bu jarayon asar mazmunini yanada chuqurroq ochishga imkon beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29- yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. PF-60-son farmoni.
2. Trigulova A.X., Urmanova L.A., Ibraximjanova G.A. Musiqa nazariyasi. T., 2013.
3. Vaxromeev V.A. Muzikaning elementar nazariyasi. - T.: O‘qituvchi, 1980.

4. Петрушин В.И. Музыкальная психология. Учеб. пособ. для ст-тов и преподавателей. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.
5. Raximov Q. "Musiqaning elementar nazariyasi " (Ma'lumotnoma). Toshkent, 2006.
6. Ibraximjanova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi (solfedjio, garmoniya, musiqa asarlari tahlili). 1- qism. T., 2018.
7. Mishael Pilhofer and Holly Day "Music Theory for dummies" Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.
8. Mark Feezell. "Music Theory Fundamentals" Copyright. 2011 All Rights Reserved. LearnMusic Theory. Net-2011.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

¹Карабекян Светлана Хамдамовна, ²Максютова Юлия Георгиевна

^{1,2}Навоийский государственный горно-технологический университет, Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159094>

Аннотация. В данной работе рассматриваются применение различных инновационных технологий в образовании, активное и эффективное внедрение которых является важным фактором создания инновационной системы образования, отвечающей требованиям информационного общества и процессу изменения традиционной системы образования в реалиях современного общества.

Ключевые слова: инновация, инновационные технологии, образование.

Abstract. This paper examines the use of various innovative technologies in education, the active and effective implementation of which is an important factor in creating an innovative education system that meets the requirements of the information society and the process of changing the traditional education system in the realities of modern society.

Keywords: innovation, innovative technologies, education.

Инновация – (от латинского «innovation» – нововведение, изменение, обновление) деятельность по созданию, освоению, использованию и распространению нового, с целенаправленным изменением, вносящим в среду внедрения новые элементы, вызывающие изменение системы из одного состояния в другое.

Инновационные технологии – это производство (изобретение) нового для системы образования компонента.

Инновационные технологии в образовании – это организация образовательного процесса, построенная на качественно иных принципах, средствах, методах и технологиях и позволяющая достигнуть образовательных эффектов, характеризующихся:

- усвоением максимального объема знаний;
- максимальной творческой активностью;
- широким спектром практических навыков и умений.

Инновационные технологии в образовании – это некий механизм, при помощи которого задействованы новые средства и способы образовательной системы, воплощаемые в реальном мире.

Целью инновационных технологий является формирование активной, творческой личности будущего специалиста, способного самостоятельно строить и корректировать свою учебно-познавательную деятельность. Мы должны развить очень важные в современном обществе следующие навыки:

умение самому разрабатывать план своих действий и следовать ему;
умение находить нужные ресурсы (в том числе информационные) для решения своей задачи;

умение получать и передавать информацию, презентовать результат своего труда – качественно, рационально, эффективно;

умение использовать компьютер в любой ситуации, независимо от поставленной задачи; умение ориентироваться в незнакомой профессиональной области.

Инновационные технологии предполагают:

- повышение уровня мотивации к учебному труду;

– формирование высокого уровня развития обучающихся на основе включения их в постоянную усложняющуюся деятельность;

В настоящее время в образовании применяют самые различные педагогические инновации. Рассмотрим самые наиболее часто применяющиеся инновационные технологии.

Интерактивные технологии.

Интерактивное обучение – это диалоговое обучение, в ходе которого осуществляется непосредственное общение преподавателя и обучающихся. Суть интерактивного обучения в том, что обучающий процесс организован таким образом, что все обучающиеся вовлечены в процесс познания. Совместная деятельность обучающихся в процессе освоения учебного материала дает такую возможность как обмен знаниями, идеями, способами деятельности, и это позволяет получать не только новые знания, но и развивать саму познавательную деятельность. В процессе интерактивного обучения идет развитие сотрудничества между обучающимся. При применении интерактивных методов каждый учащийся становится полноправным участником процесса взаимодействия. Интерактивные методы и формы проведения занятий пробуждают интерес у обучающихся, что способствует к эффективному усвоению учебного материала.

Методы интерактивного обучения разделяют на четыре группы:

1. дискуссионные: модерация, групповая дискуссия, мозговой штурм, разбор ситуаций из практики;
2. игровые: имитационные, дидактические и творческие игры, ролевые, деловые;
3. организационно-деятельностные игры;
4. тренинговые формы проведения занятий.

Использование интерактивных методов позволяет получить следующие результаты:

- решение проблемы активизации и мотивации познавательной деятельности;
- освоение знаний и навыков и снижение страха оценивания;
- освоение навыков совместного поиска решения, рефлексии результатов деятельности;
- развитие личности: новая, качественная оценка себя, развитие самостоятельности и творчества;
- развитие группы как новой общности на основе партнерских отношений;
- приращение опыта педагога и экономия его физического ресурса.

Технология обучения в сотрудничестве.

Технология обучения в сотрудничестве – это альтернативный вариант традиционного обучения. Технология сотрудничества – одна из технологий личностно ориентированного обучения, которая основана на следующих принципах:

- взаимозависимость членов группы;
- личной ответственности каждого участника за собственные успехи и успехи группы;
- общего оценивания результатов работы группы;
- совместной учебно-познавательной деятельности в группе.

При применении технологии обучения в сотрудничестве успешно решаются некоторые педагогические задачи:

1. учащийся гораздо лучше учится высказываться, устанавливать социальные контакты с членами коллектива.

2. учащиеся развивают умение грамотно и логически писать.

3. благодаря социальным контактам между учащимися создается сообщество людей, владеющими определенными знаниями и готовыми получать и обмениваться новыми знаниями в процессе общения.

Осуществление технологии обучения в сотрудничестве возможно при реализации таких процессов, как:

- коммуникация
- социализация
- взаимодействие
- рефлексия
- общение для саморазвития

Технологию обучения в сотрудничестве лучше использовать тогда, когда необходимо решить проблему, с которой тяжело справиться индивидуально, когда у обучающихся есть информация, опыт, ресурсы для обмена между собой, когда одним из ожидаемым результатов в обучении является приобретение навыков командной работы.[1]

Технология метода проектов.

Метод проектов ориентирован на самостоятельную деятельность учащихся – индивидуальную, парную, групповую, которую они выполняют в течение определенного отрезка времени. Он всегда предполагает решение какой-то проблемы, которое предусматривает, с одной стороны, использование совокупности разнообразных методов, средств обучения, а с другой, предполагает необходимость интегрирования знаний, умений применять знания из различных областей науки, техники, технологии, творческих областей. Технология метода проекта – это технология, которая предполагает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по самой своей сути. Проектное обучение стимулирует *самообучение* самих учащихся, поскольку оно:

- лично ориентировано;
- использует множество дидактических подходов;
- самомотивируемо, что означает возрастание интереса и вовлеченности в работу по мере ее выполнения;
- поддерживает педагогические цели в когнитивной, аффективной и психомоторной областях на всех уровнях;
- позволяет учиться на собственном опыте и опыте других в конкретном деле;
- приносит удовлетворение учащимся, видящим продукт своего труда.[2]

Проект как метод имеет большое количество видов:

- по характеру доминирующей в проекте деятельности: информационный, исследовательский, практикоориентированный, ролевой, творческий;
- по профилю знаний: монопроект в рамках одного учебного проекта и межпредметный проект в рамках двух или более предметов;
- по характеру контактов: внутриклассные, внутришкольные, региональные, международные;

– по продолжительности: минипроекты – в течение 1 урока, краткосрочные – в течение 1–5 уроков, среднесрочные – 1–2 месяцев, долгосрочные – до 1 года.

Метод проектов дает возможность организовать учебную деятельность учащегося, соблюдая разумный баланс между теорией и практикой, между академическими знаниями и прагматическими умениями.[1]

Использование цифровых технологий в организации образовательной деятельности.

Цифровые технологии стали неотъемлемой частью жизни общества, поэтому цифровые технологии можно легко интегрировать в процесс обучения, так как студенты привыкли к использованию различных электронных средств в собственной жизни и это облегчает их работу с различными электронными инструментами и предоставляет возможность более легкого восприятия информации и усвоения материалов.

Цифровые технологии позволяют сделать процесс обучения дифференцированным, выстраивать его в соответствии с потребностями каждого отдельного студента, давать задания, соответствующие уровню подготовки и таким образом повышать качество обучения. Использование цифровых инструментов способствует созданию условий, в которых студент становится активным субъектом образовательного процесса. От пассивного восприятия он переходит к активным действиям и включается в выполнение заданий.

Среди основных видов цифровых технологий можно выделить следующие: мобильное обучение, технология облака, онлайн-курсы, игрофикация и веб-квест [3]. Сейчас технология мобильного обучения наиболее востребована в сфере образования. Благодаря ее использованию появляется возможность наиболее удобной и продуктивной совместной работы, обмена знаниями. Субъекты образовательного процесса могут обмениваться материалом удаленно, передавать мобильные устройства внутри студенческой группы, используя беспроводные сети, инфракрасные функции карманного персонального компьютера.

Облачные технологии имеют удобный сетевой доступ, позволяют хранить большое количество информации и дают возможность использовать ее при минимальных управленческих усилиях, т. е. облако позволяет распределять, обрабатывать и хранить данные.

Все цифровые технологии в образовательном пространстве выполняют ряд функций, основными из которых являются образовательная, управленческая и коммуникативная.

Образовательная предполагает организацию электронного обучения посредством выявления, разработки, анализа, трансляции учебных практик, дистанционного повышения квалификации студентов и преподавателей [4].

К управленческой функции относится учёт успеваемости, т. е. составление рейтингов, диаграмм, таблиц, также разработка электронных материалов и оценочных средств.

Коммуникативная функция характеризуется сетевым взаимодействием субъектов образовательного пространства, т.е. проведение онлайн-курсов, вебинаров, различных видеоконференций, трансляций и т.д.

Применение цифровых образовательных технологий расширяет кругозор студентов, открывает новые возможности получения знаний в наиболее структурированной и понятной форме. Среди достоинств также можно выделить минимизацию бумажной работы, упрощение преподавательской деятельности и обучения студентов. Обучающиеся развивают практические навыки. Использование цифровых технологий позволяет выход образования на качественно новый уровень, характеризующийся доступностью знаний [5].

Заклучение.

В настоящее время для организации образовательного процесса применяются различные инновационные образовательные технологии. Активное и эффективное внедрение инновационных технологий в образование является важным фактором создания инновационной системы образования, которая будет отвечать требованиям информационного общества и процессу изменения традиционной системы образования в реалиях современного общества.

Умелое применение инновационных технологий приведет к позитивным изменениям в структуре и содержании образовательного процесса, к повышению качества образования, квалификации преподавателя.

REFERENCES

1. Плаксина, И. В. Инновационные педагогические технологии : учеб.-метод. пособие / И. В. Плаксина, К. В. Дрозд ; Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2021. – 388 с.
2. Касьяник Е.Л. Метод проектов: от теории к практике // Мастерство online [Электронный ресурс]. – 2015. – 4(5).
3. Померанцева Н.Г., Сырина Т.А. Особенности формирования иноязычной социокультурной компетенции средствами массовых открытых онлайн курсов // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2017. Т. 6. № 4 (21). С. 167–170.
4. Yarmolchuk T.M. Synchronous and asynchronous online tools, learning a foreign language in the process of professional training of specialists in information technology // Хуманитарни Балкански исследования. 2018. № 1. С. 75–79.
5. Прохорова М.П., Бушуева В.В., Ваганова О.И. Практико-ориентированные технологии формирования профессиональных компетенций студентов вуза//Проблемы современного педагогического образования. 2017. № 56-8. С. 193–199.

MATEMATIKA DARSLARIDA AKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Xoljigitova Madinabonu Murotkasim qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159120>

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish va uning ahamiyati haqida ma'lumotlar, afzalliklari va kamchiliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: matematika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, AKT, o'qituvchi, talaba, internet, vositalar.

Аннотация. В этой статье освещена информация, преимущества и недостатки использования информационных и коммуникационных технологий и их важности на уроках математики.

Ключевые слова: математика, информационно-коммуникационные технологии, ИКТ, учитель, ученик, Интернет, инструменты.

Abstract. This article highlights information, advantages and disadvantages of using information and communication technologies and their importance in mathematics lessons.

Keywords: mathematics, information and communication technologies, ICT, teacher, student, Internet, tools.

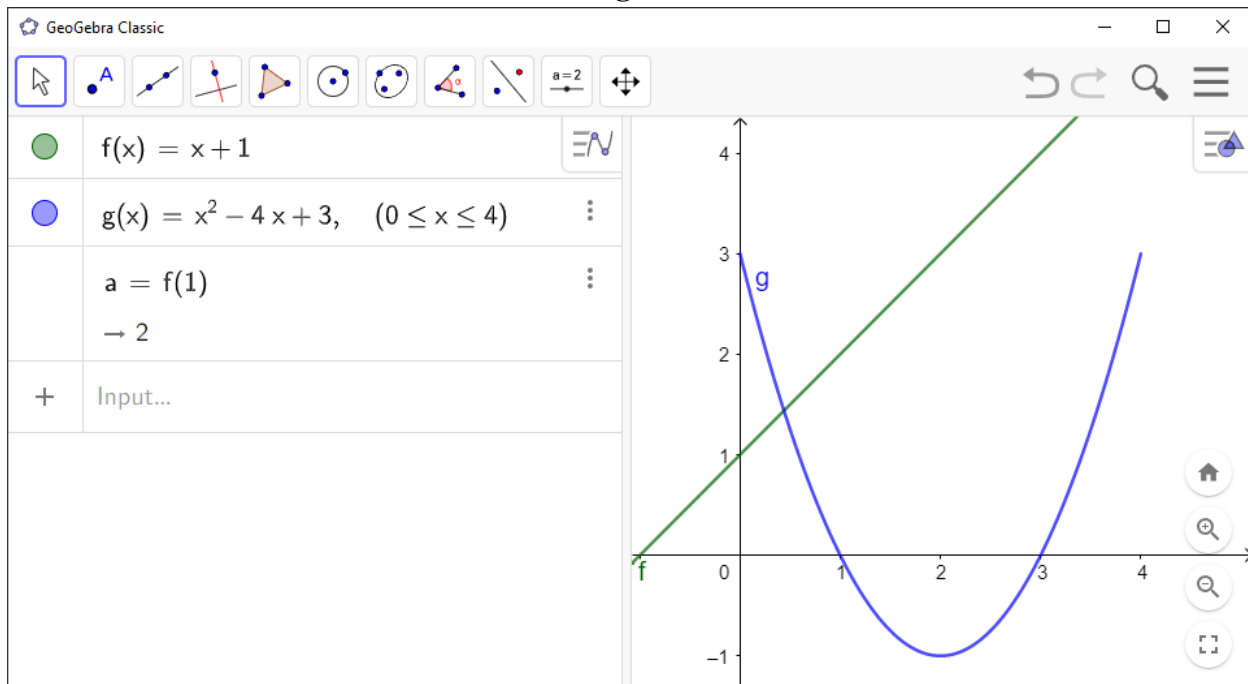
Matematika ko'plab boshqa fanlarning asosini tashkil etadigan hal qiluvchi fandır. Uning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi, shuning uchun o'quvchilarda yoshligidan boshlab mustahkam matematik ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

So'nggi yillarda matematika darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish tobora ommalashib bormoqda, ko'plab o'qituvchilar o'z dars rejalariga texnologiyani kiritmoqdalar.

Matematika darslarida AKT ning integratsiyalashuvi o'qituvchi va o'quvchilar uchun ham foydali bo'lishi mumkin. O'qituvchilar uchun AKT mazmunni yaxshiroq yetkazish va o'quvchilar taraqqiyotini baholashga yordam beradigan bir qator vositalarni taklif etadi. Bu vositalar interfaol doskalar, Geogebra yoki Desmos kabi dasturiy ta'minot dasturlari, onlayn viktorinalar va testlar, geometriya yoki algebraik tushunchalar uchun virtual manipulyatorlar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Talabalar uchun AKTdan foydalanish o'rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qilishi mumkin. Talabalar o'zlarining kompyuterlari yoki planshetlarida simulyatsiyalar orqali qiyin tushunchalarni tasavvur qilishlari mumkin; ular matematika o'yinlari yoki o'quv qo'llanmalari kabi onlayn resurslardan foydalangan holda muammolarni yechishda ham mashq qilishlari mumkin.

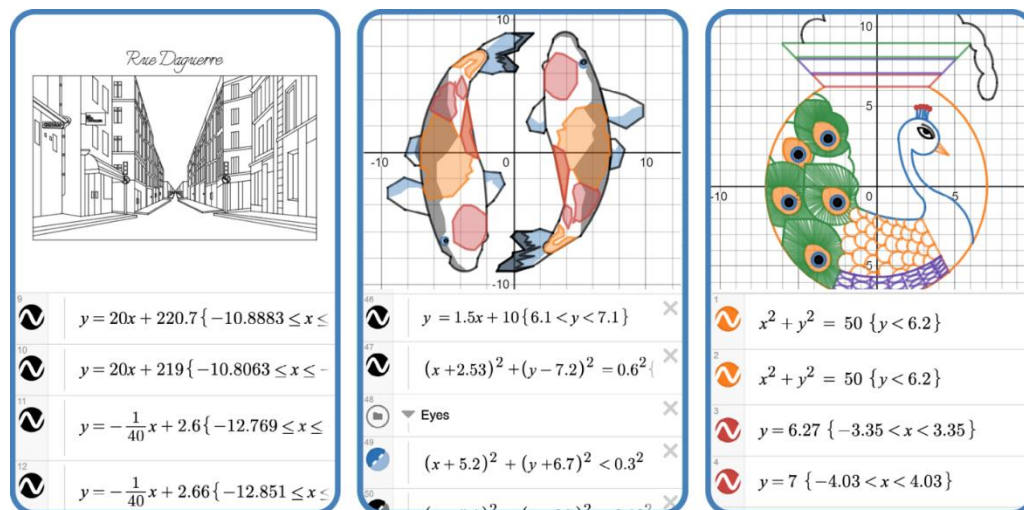
Namuna uchun dasturlar:

Geogebra

Matematika fanini o‘qitishda zamonaviy kompyuterlardan foydalanish jahon amliyotida juda keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy dasturlar matematik tasavvurni shakllantirishda o‘quvchilar uchun juda katta rol o‘ynamoqda. Kompyuter dasturlaridan tashqari mobil ilovalar ham juda katta tezlik rivojlanmoqda. Kompyuterlar uchun yaratilgan yangi dasturlar ko‘p vaqt o‘tmay mobil telefonlar uchun ham yaratilmoqda. Hozirgi kunda ko‘pchilik o‘quvchilar mobil telefonga ega ekanligi ularning axborot olish imkoniyati juda katta ekanligini bildiradi. Ular kompyuterga ega bo‘lmasa ham yangi dasturlarning mobil telefoni orqali foydalanish imkoniyatini beradi.

Desmos

Matematika darslarida AKTdan foydalanishning afzalliklaridan biri shundaki, u har bir talabning ehtiyojlariga moslashtirilgan individual o‘qitish imkonini beradi. O‘qituvchilar bir vaqtning o‘zida ilg‘or o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam ko‘rsatish va bir vaqtning o‘zida ilg‘or o‘quvchilarni qiyinlashtirish orqali o‘z ko‘rsatmalarini farqlay oladilar. Matematika darslarida AKTdan foydalanishning yana bir foydasi tengdoshlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, bu

esa sinfdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni yaxshilaydi. darsdan tashqarida ham muammolarni yechish qobiliyatini oshirish uchun!

Biroq, sinfdagi darslarga texnologiyani kiritish bilan bog‘liq ba’zi qiyinchiliklar ham mavjud! Qiyinchiliklardan biri ishonchli internet ulanishlarining yetishmasligi bo‘lishi mumkin, bu ba’zi maktablar uchun, ayniqsa, raqamli savodxonlik tashabbuslari atrofida hali yetarli darajada infratuzilma rivojlanmagan qishloq joylarda joylashgan maktablar uchun qiyinchilik tug‘diradi! Yana bir qiyinchilik o‘qituvchilar malakasini oshirish bo‘lishi mumkin – hamma o‘qituvchilar ham har doim va keyin joriy etilayotgan yangi texnologiyalar bilan o‘qitishda o‘zlarini qulay his etavermaydilar, shuning uchun joriy etishdan oldin qo‘shimcha mashg‘ulotlarga e’tibor kerak bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yuqorida aytib o‘tilgan muammolarga qaramay – Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiyalashgan holda o‘qitish tizimiga kirishi aniq. Matematika sinflari talabalarning faollik darajasini oshirish va sinfdoshlar o'rtasida muntazam dars soatlaridan tashqari samarali hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, ularni maktabdan keyingi hayotning turli sohalarida ishlashda talab qilinadigan zarur texnik ko'nikmalar bilan jihozlash kabi ko'plab afzalliklarni taklif etadi.

REFERENCES

1. Axborot texnologiyalari M.Aripov, B. Begalov, Sh. Begimqulov,. M. Mamarajabov. [1]
2. Axborot texnologiyalari.A.T. Kenjaboev, B. Sultonov Toshkent-2019[2]
3. Sayidahmedov N. «Yangi pedagogik texnologiyalar». Toshkent «Moliya» 2013 yil[3]
4. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». Toshkent «O'qituvchi» 1992.[4]
5. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasidan praktikum - Toshkent.: O'qituvchi, 2004[5]

IDENTITY, LANGUAGE LEARNING, AND CRITICAL PEDAGOGIES IN DIGITAL TIMES

Azimova Aziza Alisher qizi

Senior teacher at the Department of
“Foreign languages” at Nordic International University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159177>

Abstract. *This paper explores the ways in which critical pedagogies have adapted to the evolving power dynamics and connections in our increasingly digital society. The creation and performance of identities, power structures and relationships, and social and educational disparities are all examined as important advances in identity studies that relate to the digital. Moreover, it focuses on two major challenges associated with the shift to digital media in language learning.*

Keywords: *digital media, educational inequities, technological advancements, cultural identity, cognitive development and socializing.*

Аннотация. *В этой статье исследуются способы, с помощью которых критическая педагогика адаптировалась к развивающейся динамике власти и связям в нашем все более цифровом обществе. Создание и функционирование идентичностей, властных структур и отношений, а также социальных и образовательных различий рассматриваются как важные достижения в исследованиях идентичности, связанных с цифровыми технологиями. Более того, основное внимание уделяется двум основным проблемам, связанным с переходом на цифровые медиа в изучении языка.*

Ключевые слова: *цифровые медиа, неравенство в образовании, технологические достижения, культурная идентичность, когнитивное развитие и общение.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tanqidiy pedagogikaning tobora ko'payib borayotgan raqamli jamiyatimizdagi rivojlanayotgan kuch dinamikasi va aloqalariga moslashish usullari o'rganiladi. Shaxsiyatlar, kuch tuzilmalari va munosabatlari, ijtimoiy va ta'limiy tafovutlarning yaratilishi va ishlashi raqamli bilan bog'liq bo'lgan shaxsni o'rganishda muhim yutuqlar sifatida ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, u til o'rganishda raqamli mediaga o'tish bilan bog'liq ikkita asosiy muammoga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *raqamli media, ta'limdagi tengsizliklar, texnologik yutuqlar, madaniy o'ziga xoslik, kognitiv rivojlanish va ijtimoiylashuv.*

Introduction. The practices of classrooms and communities also grow more complex as learners manage their investments in language and literacy while they enact a variety of dynamic identities in this new world order. In order to comprehend how identity has changed into a crucial concept in language learning, this research looks at the early conceptualizations of identity and the prior studies that impacted them. Then, as significant developments in identity studies that connect with the digital, the production and performance of identities, structures and relations of power, and social and educational inequities are studied. Besides that, it focuses on two significant difficulties in language acquisition related to the digital transition. First, the variety of venues that learners can interact with necessitates the mastery of fresh, ever-evolving literacies. In

order to recognize and traverse systemic mechanisms of control, it is now more difficult to see how the processes of power operate. It ends by suggesting specific scientific fields that will aid in developing transformational critical pedagogies: problems with political economics, digital exclusion, and technological advancements.

Scholars who were involved into second-language identification in the 1970s and 1980s tended to distinguish between social identity and cultural identity. "Social identity" was understood to refer to how a language learner's link to the greater social environment is regulated by institutions including families, schools, businesses, social services, and legal systems (Gumperz, 1982). On the other hand, "Cultural identity" referred to the connection between a person and members of a specific ethnic group (such as Mexicans and Japanese), who having a common background, a shared language, and comparable worldviews. Atkinson (1999) pointed out that earlier conceptions of cultural identification had a tendency to problematic issues and define communities. Multimedia self-presentations of students have the potential to fix identity representations and have a complicated, lasting impact on their lives, just as the digital alters perceptions of time and space by making items eternally present and permanent (Nelson et al. 2008). In parallel, ethnographers explore digital frontiers where the lines between the private and public are blurred. This poses new ethical, informed consent, and researcher identification problems. Research groups have flocked to this area to study and find new educational prospects as the digital environment created by new media is a much more commonplace environment of cognitive development and socializing.

Without any doubt, the twenty-first century requires learners to enact numerous identities and linguistic sequences whilst constantly posed in novel, frequently undetectable ways as they navigate new digital arenas ruled by diverse value systems. After reading this article I found out that one of the biggest issues facing language teaching in the digital age is how educators can map out these increasingly complicated places while juggling conflicting ideologies and pedagogies. In order to overcome this issue, researchers in language education have worked to create novel conceptions of identity that reflect the shifting dynamics between language learners and society. This study challenges educational agents to think about the physical circumstances that support language acquisition by focusing on how language learners and teachers manage power relations. Investigation on identity, language acquisition, and critical pedagogies must deal with new issues of power and access in this evolving digital environment, especially when examining how the findings might be applied in the classroom.

Findings:

Identity studies have adopted several motifs as the opportunities of the multimedia have made it possible for creative ways of self-representation and a variety of social engagement venues. While more critical study has concentrated on questions of power and social injustice, interpretive research has looked at the achievement and development of digitally mediated identities. Three recurring topics in the field of critical pedagogies will be discussed:

- a) The creation and performance of identities;
- b) Power structures and relations;

c) Social and educational injustices.

Identities will achieve sustained competitive advantage concept in the sociocultural component of language education research and a hot matter of debate among academics, educators, and researches.

When it comes to the connections with other prior courses, It is natural that the changes that occur in the implementation of language acquisition in each period encounter a number of difficulties. Identity is a crucial concept in the study of language learning. It is described as "how a person views his or her views on society, how that relationship is formed through spatial and temporal, and how the individual defines possibilities and options." It does not specifically determine language, and language does not inevitably determine somebody's identity, but each have an impact on the other. People can choose the language they need to use to interact with other communities based on their identities according to how many languages they are able to speak. An essential component of cultural identity is language. It is how we pass on our true selves from one generation to the next. We communicate and convey our culture and its beliefs through language.

Conclusion:

Globalization has intensified in recent years due to the quick advancement of technological tools as well as the escalating conservative strains on many countries. Digital stories, a type of identity text, have emerged as a significant way for scholars to comprehend how students create identities through access. Learners are given the opportunity to express themselves creatively in a variety of media, which can lead to gently changing attitudes.

REFERENCES

1. Atkinson, D. (1999). TESOL and culture. *TESOL Quarterly*, 33(4), 625–654.
2. Gumperz, J. (1982). *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Nelson, M. E., Hull, G. A., & Roche-Smith, J. (2008). Challenges of multimedia self-presentation: Taking and mistaking the show on the road. *Written Communication*, 25(4), 415–440.

KONCHILIK TERMINLARINING KELIB CHIQISH TARIXI

Aziza Azimova Alisher qizi

Xalqaro Nordik Universiteti katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159221>

***Annotatsiya.** Ushbu maqola tog'-kon terminologiyasining qiziqarli tarixini o'rganadi, asrlar davomida rivojlanib kelgan turli kon atamalari va iboralarining ildizlarini izlaydi. Keng qamrovli adabiyot tahlili va etimologik tadqiqotlar orqali biz ushbu so'zlarning kelib chiqishini ochib, tog'-kon sanoati tilining evolyutsiyasiga oydinlik kiritamiz. Ushbu tadqiqot konchilikning boy tarixi va uning insoniyat sivilizatsiyasidagi azaliy ahamiyatini o'rganadi.*

***Kalit so'zlar:** konchilik terminologiyasi, etimologiyasi, tarixiy ildizlari, sanoat evolyutsiyasi, kon jargon.*

***Аннотация.** В этой статье исследуется увлекательная история горнодобывающей терминологии, прослеживаются корни различных горнодобывающих терминов и фраз, которые развивались на протяжении веков. Благодаря обширному анализу литературы и этимологическим исследованиям мы раскрываем происхождение этих слов и проливаем свет на эволюцию горного языка. Это исследование исследует богатую историю горного дела и его многовековую важность в человеческой цивилизации.*

***Ключевые слова:** горная терминология, этимология, исторические корни, индустриальная эволюция, горный жаргон.*

***Abstract.** This article explores the fascinating history of mining terminology, tracing the roots of various mining terms and phrases that have evolved over the centuries. Through extensive literature analysis and etymological research, we uncover the origins of these words and shed light on the evolution of mining language. This study explores the rich history of mining and its age-old importance in human civilization.*

***Keywords:** mining terminology, etymology, historical roots, industrial evolution, mining jargon.*

Kirish. Konchilik, sivilizatsiyaning o'zi kabi qadimgi sanoat, ming yillar davomida rivojlanib kelgan o'ziga xos leksikonga ega. Tog'-kon sanoatida ishlatiladigan terminologiya sanoatning boy tarixini va uning inson taraqqiyoti bilan chuqur bog'liqligini aks ettiradi. Ushbu maqolada biz tog'-kon atamalarining etimologiyasi va tarixiy ildizlarini ko'rib chiqamiz, tilning o'zgaruvchan tog'-kon dunyosiga qanday moslashganiga oydinlik kiritamiz.

Tarixiy Konchilik Terminologiyasi: Konchilik ming yillar davomida misliklar, rimliklar va yunonlar kabi qadimgi tsivilizatsiyalardan boshlangan. Ushbu dastlabki qazib olish sharoitida ishlatilgan so'zlar ko'pincha mahalliy tillar va madaniyatlardan kelib chiqqan. Masalan, inglizcha " oltin " so'zi eski inglizcha "geolu" so'zidan olingan bo'lib, qimmatbaho metalga qo'yilgan qiymatni aks ettiradi. Boshqa bir manbada esa "Oltin" so'zi lotincha "aurum" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, tong degan ma'noni anglatishi qayd etilgan, tong ma'nosi kelib chiqishi bu metallning oltin-sariq tusda porlashiga ishora qiladi. Inglizcha oltin atamasi hind-evropacha "ghel" so'zidan olingan bo'lib, bu ham sariq degan ma'noni anglatadi.

Lotin tilining ta'siri: Lotin tili o'rta asrlarda Evropada ilm-fan rivoji sifatida konchilik terminologiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Ko'pchilik konchilik terminlari ildizi qadimgi lotin tiliga borib taqaladi.

Sanoat inqilobi va texnik yutuqlar: XVIII-XIX asrlardagi sanoat inqilobi konchilik texnologiyasi va terminologiyasiga sezilarli yutuqlarga olib keldi. "Burg'ulash", "mil" va "portlovchi" kabi so'zlar yangi ma'nolarni oldi, chunki kon qazish jarayonlariga mexanizatsiyalash va muhandislik tamoyillari kiritildi.

Konchilik terminologiyasining tarixiy ildizlarini ochish uchun biz tarixiy matnlardan tortib lingvistik tadqiqotlarga bo'lgan manbalarni o'z ichiga olgan keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqdik. Biz konchilik atamalarining etimologiyasini tahlil qildik va ularning kelib chiqishini turli tillar va davrlar orqali kuzatdik.

Konchilik atamalarining tarixi tog'-kon sanoatining evolyutsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Konchilik qadimgi davrlarga borib taqaladigan uzoq va boy tarixga ega va sanoat rivojlangan sari u bilan bog'liq terminologiya ham rivojlangan. Bu erda ba'zi asosiy konchilik atamalarini va ularning tarixiy kelib chiqishi:

- Mine: "Mine" so'zining o'zi o'rta ingliz va qadimgi fransuz tillaridan kelib chiqqan bo'lib, lotincha "minora" so'zidan olingan bo'lib, "qazish" degan ma'noni anglatadi.

- Mil: "mil" atamasi qadimgi inglizcha "scaft" dan kelib chiqqan bo'lib, u uzun, ingichka jism yoki qutbni bildiradi. Yilda kon qazib olish, bu yer osti boyliklariga kirish uchun ishlatiladigan vertikal yoki moyil o'tish yo'lini anglatadi.

- Adit: "adit" so'zi lotincha "aditus" dan olingan bo'lib, "kirish" yoki "kirish joyi" degan ma'noni anglatadi. "Bu sirdan minaga gorizental o'tishni anglatadi.

- Stope: "Stope" nemischa "stoep" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "qadam" yoki "zinapoya" degan ma'noni anglatadi. Konchilikda "stope" bu - ruda olib tashlanganidan keyin tosh massasida qolgan bo'sh joy.

- Lode: "Lode" yo'l degan ma'noni anglatadi. "Konchilikda bu toshga singib ketgan mineral konni anglatadi.

- Seam: "Seam" so'zi eski inglizcha "tikuv" so'zi bilan bog'liq bo'lib, "qo'shilish" yoki "birikma" degan ma'noni anglatadi. "Konchilikda bu foydali qazilma konlari qatlamini, ayniqsa ko'mir qazib olishni anglatadi.

- Placer: "Placer" "ispancha" placer "so'zidan olingan bo'lib," sandbank "yoki" allyuvial depozit " degan ma'noni anglatadi. "Konchilikda u odatda Daryo bo'ylarida yoki boshqa suv havzalarida joylashgan qimmatbaho minerallar yoki metallarning sirt konlarini tavsiflash uchun ishlatiladi.

- Tailings: "Tailings" qimmatbaho minerallar qazib olingandan keyin qolgan chiqindi moddalardir. Bu so'z, ehtimol, eski inglizcha so'zdan kelib chiqadi "ergashish" yoki "izlamoq" ma'nosini anglatadi.

- Dredge: "dredge" so'zi o'rta inglizcha "dreg-qayiq" dan kelib chiqqan deb ishoniladi, bu Daryo o'zanlaridagi loy va qoldiqlarni olib tashlash uchun ishlatiladigan qayiqni anglatadi. Smelter: "eritish" o'rta inglizcha "eritish" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "eritish" degan ma'noni anglatadi. "Konchilikda eritish zavodi-bu rudadan metallarni olish uchun isitiladigan joydir

- Miner: "Miner" atamasi lotincha "minator" so'zidan olingan bo'lib, "qazuvchi" yoki "ishchi" degan ma'noni anglatadi. "Konchilar qimmatbaho minerallarni qazib olish uchun konlarda ishlaydigan shaxslardir.

Tahlil va natijalar:

Ushbu konchilik atamaları tog' - kon sanoatining tarixiy rivojlanishini va asrlar davomida konchilik tilini shakllantirgan turli xil lingvistik ta'sirlarni aks ettiradi. Sanoat terminologiyasi konchilik texnikasi, texnologiyalari va amaliyoti rivojlanib borishi bilan rivojlandi.

Konchilik terminologiyasi sanoatning uzoq tarixi va uning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligidan dalolat beradi. Konchilik atamalarining evolyutsiyasi sanoatning kengroq ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar bilan o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Yangi texnologiyalar konchilik amaliyotini inqilob qilishda davom etar ekan, biz kon leksikonining mos ravishda moslashishini kutishimiz mumkin.

Xulosa:

Konchilik terminologiyasi tarixi vaqt, madaniyat va texnologiya bo'ylab jozibali sayohatdir. Bu tog' -kon sanoatining insoniyat tsivilizatsiyasidagi chuqur ildizlari va tilning tobora rivojlanib borayotgan tabiati haqida eslatma bo'lib xizmat qiladi. Konchilik atamalarining etimologiyasini tushunish nafaqat sanoatni qadrlashimizni boyitadi, balki konchilikning tarixiy, madaniy va texnik jihatlarini haqida qimmatli tushunchalarni ham beradi.

Tog' -kon sanoati rivojlanishda davom etar ekan, tilshunoslar, tarixchilar va tog' - kon mutaxassislari tog' - kon sanoatining o'zgaruvchan leksikonini hujjatlashtirish uchun hamkorlik qilishlari kerak. Ushbu doimiy harakat konchilik terminologiyasining tarixiy ahamiyatini saqlab qolishga yordam beradi va kelajak avlodlar uchun qimmatli tushunchalarni beradi. Bundan tashqari, tog' - kon ishlarida xavfsizlik va samaradorlikka tilning ta'sirini o'rganish keyingi tadqiqotlar uchun qiziqarli yo'l bo'lishi mumkin.

REFERENCES

1. Д.Ю.Хакимова, Заимствование из иностранного языка в узбекской горногеологической терминологии. Международный научный журнал “Научные горизонты” №5 (9) 2018
2. Д.Ю.Хакимова, Тематические группы и мотивационные особенности горной лексики при обучении терминологии горного дела. Вестник науки и образования № 4 (107). Часть 1 Москва
3. D.Y.Khakimova, Method of studying the mine-technical terminology of the French language. Science, research, development #13 Technics and technology Berlin.2019
4. Dilrabo Yuldashovna Khakimova, Composition of the mining vocabulary, sources of originand functional classification. International Scientific Journal. ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia , USA, 2022
5. Шалимов А.И.Диплом Плутона.Л. ” Детская литература”,1992
6. Ўзбек терминологияси: бугунги ҳолати ва истикболи. Илмий-назарий анжуман материаллари.Тошкент, 2017. –Б.3-214.
7. Эназаров Т., Хусанова М., Есенмуратов А. Ўзбек номшунослиги.Тошкент, Наврўз, 2015. –Б.38-46.
8. Қаранг: Йўлдошев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. Самарқанд, СамДУ нашри, 2011. –Б.22-26. Йўлдошев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. Самарқанд, СамДУ нашри, 2012. –Б.22-26. 9. Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси.Тошкент, Фан ва технологиялар, 2014. –Б.253-326

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNI INGLIZ TILIDA O’QIB TUSHUNISH KO’NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH METODLARI

Djamalutdinova Barno Ramizitdinovna

Xalqaro Nordik universitetining "Xorijiy tillar" kafedrasida ingliz tili katta o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159285>

***Annotatsiya.** Talabalarda ingliz tilida o’qish ko’nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega, shu o’rinda o’qib tushunishga ham alohida urg’u berish maqsadga muvofiq. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalarida ingliz tilida o’qib tushunish salohiyatini shakllantirish, rivojlantirish metodologiyasi muhokama etiladi.*

***Kalit so’zlar:** ingliz tili, o’qib tushunish, texnika, metod, ko’nikma, ta’lim.*

***Аннотация.** Важно формировать у учащихся навыки чтения на английском языке, при этом уместно уделять особое внимание пониманию прочитанного. В данной статье рассматривается методика формирования и развития потенциала понимания, прочитанного на английском языке у студентов высших учебных заведений.*

***Ключевые слова:** английский язык, понимание прочитанного, техника, метод, навык, образование.*

***Abstract.** It is important to develop students' reading skills in English, and it is appropriate to pay special attention to reading comprehension. This article discusses the methodology for the formation and development of the comprehension potential of reading in English among students of higher educational institutions.*

***Keywords:** English language, reading comprehension, technique, method, skill, education.*

KIRISH

O’qib tushunishni rivojlantirishdan avval o’qish ko’nikmasiga diqqat qaratish joiz. O’qish deganda, harfiy belgilarda ifodalangan nutqiy axborotni idrok etish va uning mazmunini payqash jarayoni tushuniladi [1]. O’qish-tanish, qisman notanish til materiallari asosida notanish mazmunli matnni o’qib ma’lumot olish, mazmunni tushunish, idrok talqin qilishdir. O’qish aloqa qilishning reseptiv turidir. O’qish yozma nutqdir, kommunikatsiya qilish uchun nutq faoliyatining turidir. O’qish orqali talaba o’rganilayotgan mamlakat tili madaniyati hayoti tarixi urf-odatlar bilan tanishadi. O’qish ma’lumot olish manbaidir.

Hozirgi paytda o’qish faqatgina ma’lumot olish manbai deb qaralmaydi. U orqali fonetik, grammatik, leksik materiallar, grafika, orfografiyani qo’llanilishi o’zlashtiriladi, yangi leksika bilan doimo boyitib boriladi.

O’qish ko’nikmasi tinglab tushunish, gapirish, yozma bayon qilishda va o’z galarfikrini yozishni o’rgatishda vosita ham bo’ladi.

O’qishning asosida amaliy ta’limiy tarbiyaviy rivojlantiruvchi maqsadlar yotadi. O’qishning asosiy maqsadi – amaliy maqsad – ingliz tilida ko’zyugurtirib o’qib chiqish izlanib va mazmun bilan tanishish ya’ni o’qib ma’lumot olishdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Oliy o’quv yurtlarida o’qish ko’nikmasining quyidagi maqsad va vazifalar mavjud: o’qishni o’rgatish kasbini, malakasini shakllantirish, rivojlantirish; o’qishni oldiga talabalarni original adabiyotlarni mutaxassislikga oid o’qib ma’lumot olish hamda turli maqsadlarda o’qiy olish; bir tili ikki tili lug’atlardan, muhim ma’lumotlardan foydalana bilish; mustaqil o’qish.

Amaliy ingliz tilida o‘qish ustida ishlashning mazmuni, mexanizmlari bor. O‘qish ustida ishlash mazmuni deganda biz o‘qish bo‘yicha nimalar o‘rgatiladi, nimalar ustida ishlanadi va ularni nima qilishni o‘rgatish tushuniladi.

I.A.Gruzinskaya “O‘qish mexanizmi — ko‘z ilg‘aydigan matn materialinitovush obrazlari bilan to‘g‘ri, tez aniqlab olish, matnning bo‘laklarini to‘la tovush ohang aniqligida aytish mahorati” deb tariflaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O‘qish mexanizmlariga quyidagilar kiradi: belgilar; harflar; harfbirikmalari; so‘zlar; gaplar va ularni talaffuz qilib, o‘qish; ritm; ohang; xotira; idrok qilish; antiseptsiya-oldindan bilish; fahmlay olish; tezliklar.

Hozir o‘qishning psixo-fizilogik mexanizmlari aniqlanib unga ko‘rish — yozuv va nutq — harakat sezgilari kiritilyapdi. Ular o‘zaro birga nutq faoliyatida ishtirok etib, o‘qish paytida ma’lumot olishni ta’minlaydi. Mazmun ifodalanishi o‘qish mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

Inglizcha matnni o‘qib tushinishda 2 ta jarayon sodir bo‘ladi [4]:

- 1) Qabul qilish;
- 2) Tushunish.

Insonda ikkita signal tizimi bor. Birinchi signal harakatga predmetlarni ta’siri natijasida, predmetlarni ta’siri natijasida predmet qo‘zg‘atuvchilar asosida qarashiga tushadi, ikkinchi signal tizimi so‘z qo‘zg‘atuvchi asosida (so‘zlar ta’sir qilib kuzatish asosida) harakatga tushadi. Shuning asosida qabul qilish birinchi signal tizimi, tushunish esa ikkinchi signal tizimidir. Qabul qilish hissiy bo‘lib, sezib tushunish (dir, birinchi signal tizimining chegaralangan ish faoliyatidir, tushunish esa ongli qabul qilishidir. Bu ikkinchi signal tizimining shartlangan ish faoliyatidir, tushunish esa ongli qabul qilishidir. Bu ikkinchi signal tizimining shartlangan ish faoliyatidir. Ikkinchi signal tizimi faqatgina birinchi signal tizimi asosida vazifasi (funksiyasi) ni bajara oladi. Birinchi signal tizimi esa ikkinchi signal tizimisiz bajara oladi, ikkinchi esa birinchisiz bajarilmaydi. Bundan shu xulosa kelib chiqadiki — tushunish qabul qilishsiz bo‘lmaydi, qabul qilish esa tushunishsiz bo‘ladi. Psixologik nuqtai nazardan matnni to‘g‘ri talaffuz qilib, uning mazmunini tushunmay o‘qish bu o‘qish emasdir. O‘qish ko‘nikma-malakalarini hosil qilish, ko‘rish, qabul qilish, talaffuz qilish, tinglash, tushunish jarayonlarini bir-birini bilan to‘g‘ri chambarchas bog‘lab, bir jarayon hosil qilaolishidir.

Amaliy ingliz tilida o‘qish ustida ishlash mobaynida quyidagi metodik usullarni etiborga olishimiz kerak. Til oliy o‘quv yurtida amaliy ingliz tilida o‘qish ustida ishlanadi, o‘qish rivojlantiriladi. O‘rta maktabda o‘qish o‘rgatilgan, unga asos solingan, talabalarga o‘qish to‘g‘risida tushuncha bor.

NATIJALAR

O‘qish malakasi ustida ishlash pedagogik professional yo‘nalishiga solinadi, o‘qishning rivojlantirish bilan birga, o‘qish bo‘yicha pedagogik professional malakalar shakllantiriladi.

O‘qish texnikasiga ko‘ra o‘qish texnikasi, o‘qiganni mazmunini tushunish o‘rgatiladi, u rivojlantiriladi.

O‘qish texnikasini o‘rgatishda bir necha metodlardan foydalanilgan.

1. The phone method — fonik metod. Oldin tovushlarni ko‘rsatilib, keyin grafika (simvoli) — yozuv belgisini ifodalovchi harf ko‘rsatiladi, o‘qitiladi. Bu metodni Z. M. Tsvetkova metodi deb ham ataladi [2].

2. The word method — butun so‘zni o‘qib berish va uni qaytartirib o‘qitish orqali

o‘qitish texnikasi o‘rgatiladi.

3. The sentence method — gapni o‘qib berish va uni qaytartirib o‘qitish orqali o‘qish texnikasi o‘rgatiladi. Bu metod S.K. Folomkina va Kaar metodi deb ham yuritiladi.

4. Hozir analitiko-sintetik metod — ham o‘qish texnikasini o‘rgatish ustida ishlaganda qo‘llaniladi.

Hammamizga ma’lumki, oliy o‘quv yurtlarida Presett dasturi joriy qilinmasdan oldin o‘qituvchi talaba bilan o‘qishni o‘rgatish jarayonida matn yuzasidan savol javobni o‘zbek tilida muhitdan kelib chiqqan holda olib borish imkoniyatiga ega edi. Ammo Hozirgi zamon oliy o‘quv yurtlarida dars jarayoni qa’iy ingliz tilida olib borilishi lozim.

Ingliz tilini o‘qitishda katta samaralarga erishish uchun oliy o‘quv yurti auditoriyalarida to‘liq ingliz tili muhitini yaratish lozim, yani o‘qilgan matn to‘liq ingliz tilida bayon etish, o‘qituvchi tomonidan matn yuzasidan o‘tkaziladigan savol-javoblari to‘liq holda ingliz tilida o‘tkazish lozim. O‘qituvchi o‘qishni o‘qitish jarayonida oliy o‘quv yurti talabasi qaysi bosqichda ta’lim olishini, yoshini, bilim darajasini etiborga olgan holda matn tanlashi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA MUNOZARA

O‘qib tushunishni o‘rgatish – nutq faoliyati turini o‘rgatish deb qaralmog‘i lozim. Ushbu qoidani inobatga olib ish yuritilganda, talabalarga o‘qish haqida to‘g‘ri yo‘llanma beriladi. Tajribada kuzatiladigan metodik xatolardan bo‘lmish til materialini o‘zlashtirish yoki matnga yaqin gapirib berishni yagona o‘quv vazifasiqilmasdan, matn faoliyatida qo‘llash materialiga aylantirish oldingi o‘rniga chiqarilishi tavsiya etiladi. Oliy o‘quv yurti talabalariga matn o‘qib axborot olishni mashq qildirish birlamchi yakuniy maqsad amalda tadbiiq etilishi kerak. Bunga nutqiy amallarni bajarish bilangina erishiladi, bu jarayonda muayyan natijaga erishish mazmunni bilib olish, axborotni egallash ko‘zda tutiladi. Matn o‘qish manaviy boyishga, yangi yangi axborotlarni olishga qaratilgan o‘quv-metodik tadbiridir. Yuqorida aytib o‘tilgan metodlarni qo‘llash orqali, o‘qishni o‘rgatish mashqlarini dars jarayonida qo‘llash nutq malakalarini o‘stirishga katta xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Chet tillarda o'qishni o'rgatish metodikasi bo'yicha insholar - T.: /
2. Ed. I.M.Berman va V.A.Buchbinder. - Kiev: Oliy maktab, 2017 yil.
3. Hoshimov O‘. Yoqubov I. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. - T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyat, 2013.
4. Jalolov J. J. Chet tili o‘qitish metodikasi O‘qituvchi nashryot-matbaa ijodiy uyi T. 2012.
5. Rogova G.V. Ingliz tilini o'qitish metodikasi. - Leningrad, 2015 yil.
6. Hagboldt P. Chet tillarni o'rganish. - M., 2013 yil.

DAVLAT BOSHQARUVIDA DAVLAT XIZMATIDAGI RAHBAR KADRLAR FAOLIYATINING TAKOMILLASHISH JARAYONI

Esonov Fazliddin Dushayevich

O‘zbekiston Milliy universiteti, Ijtimoiy fanlar fakulteti 2-kurs magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159294>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada davlat boshqaruvida davlat xizmatidagi rahbar kadrlar faoliyatini takomillashtirishning ahamiyati va dolzarbligi haqida batafsil yoritilgan. Rahbar kadrlar faoliyatining takomillashish jarayonida qo‘llash zarur bo‘lgan zamonaviy texnologiyalar yuzasidan taklif, tavsiya va xulosalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** davlat xizmati, boshqaruv tizimi, funktsiya, kadr, modernizatsiya, integratsiya, Elektron hukumat.*

***Аннотация.** В данной статье подробно описывается важность и актуальность совершенствования деятельности руководящих кадров государственной службы в органах государственного управления. Были даны предложения, рекомендации и выводы относительно современных технологий, которые следует использовать в процессе совершенствования деятельности руководящего состава.*

***Ключевые слова:** государственная служба, система управления, функция, кадры, модернизация, интеграция, Электронное правительство.*

***Abstract.** This article describes in detail the importance and urgency of improving the activities of the leading personnel in the public service in public administration. Proposals, recommendations and conclusions were given regarding the modern technologies that should be used in the process of improving the activities of the leading personnel.*

***Keywords:** public service, management system, function, personnel, modernization, integration, Electronic government.*

Kirish

Davlat xizmatida faoliyat ko‘rsatayotgan boshqaruv kadrlari faoliyati va mamlakat kadrlari potensialini boshqarishda ularning rolini oshirish yuzasidan quyidagi masalalar muhim hisoblanadi: davlat xizmati va lavozimlar reestrini belgilash to‘g‘risida qonun qabul qilish; kadrlar siyosatida davlat xizmati va tarmoqlar bo‘yicha boshqaruv kadrlari ta‘minoti tizimini modernizatsiyalash; davlat xizmati sohasida kadrlarni kasbiy, ishbilarmonlik va shaxsiy xususiyatlari nuqtai nazaridan baholashning yagona mezonlarini ishlab chiqish; kadrlar siyosatida ko‘zda tutilgan ma‘naviy-axloqiy talab va tamoyillarni rasmiy hujjat tarzida qabul qilish; turli daraja va sohada kadrlar tayyorlash muassasalarini ko‘paytirish, o‘quv dasturlari xilma-xilligini ta‘minlash; kadrlar siyosatining integrativ va innovatsion funksiyalari samaradorligini oshirish; boshqaruv tizimi uchun talab etiladigan kadrlarni muntazam tayyorlashning uch bosqichli, ya‘ni, kollej, oliy ta‘lim va oliy ta‘limdan keyingi bosqichni qamrab oluvchi tizimini shakllantirish; rahbar kadrlarning ilm-fan, maorif, amaliy faoliyat sohaslaridagi o‘zgarishlarni, yutuqlarni e‘tiborga olib yuksak taraqqiyot tendensiyalariga integratsiyalanishiga yordam berish; kadrlar siyosatini amalga oshirishda davlat, jamiyat va shaxs maqsadlarining yuqori darajada o‘zaro mos tushishiga erishish va boshqalar.

Metodlar

Davlat xizmati kadrlarini tanlashda ular o‘zlari boshqarayotgan sohalari va vakolatlarini yaxshi bilishlariga yuksak darajada e‘tibor qaratish rahbar kadrlar tanlashning bosh tamoyillaridan

biri sanaladi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Eng muhim vazifamiz – mamlakatimizda tinchlik va farovonlikni mustahkamlash, odamlarni, xalqimizni hayotdan rozi qilishdan iborat. Buning uchun el-yurtimiz avvalo biz – rahbarlarning faoliyatidan rozi bo’lishi kerak. Buning uchun har bir rahbar o’z aravasini o’zi tortishi, o’z sohasidagi ishlarning ahvoli uchun o’zi shaxsan javob berishi kerak. Shundan keyin jamiyatimizda o’zgarish bo’ladi, rivojlanish bo’ladi”. [2] Davlat xizmatidagi kadrlarni tayyorlash holatini o’rganish bo’yicha olib borilgan tadqiqotlarimiz natijalariga ko’ra, amaldagi oliy o’quv yurtlari, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari o’quv qo’llanmalari, davlat xizmatidagi axloqiylik muammolariga tegishli mavzular bilan yetarli darajada boyitilmagan. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida turli kasb-korlar o’rtasidagi aloqadorlikni tushunib yetishga yordamlashuvchi modellashtirish prinsiplariga yetarlicha e’tibor berilmayapti.

Davlat va jamiyat taraqqiyoti hamda uning strategik maqsadlarini amalga oshirishda rahbar faoliyati va uning o’rni juda muhim ahamiyatga ega. Bu haqda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Odamlar orasida yashash, ularning dardiga quloq solish, alohida ehtiyojlari va qonuniy talablarini amalga oshirish uchun tezkor choralar ko’rish – har bir rahbarning asosiy vazifasi, deb hisoblayman”. [3] Shunday ekan bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda rahbar faoliyatining o’ziga xos xususiyati, tamoyil va talablari ish samaradorligi odamlar turmush-tarzidagi real va pozitiv o’zgarishlar negizida o’rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur masalalar, albatta, turli sohalarida yetishib chiqayotgan mutaxassislarni o’z sohasining yetuk kadrlari bo’lib shakllanishlariga bog’liq. O’zbekistonda oliy ta’lim tizimida turli sohalar bo’yicha zarur mutaxassislar tayyorlash maqsadida yangi oliy ta’lim muassasalari va viloyatlarda ularning filiallari ochildi, ta’lim olishning maxsus sirtqi bosqichi faoliyati ham yo’lga qo’yildi. Rivojlangan davlatlar tajribasini o’rganish asosida oliy ta’limdan keyingi ikki bosqichli tizim asosida ilmiy darajalar berish tartibi amaliyotga joriy qilindi.

Natijalar va muhokama

Mazkur jarayonda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi tinglovchilarini rivojlangan davlatlardagi turdosh akademiyalarda malakasi oshirilib, zamonaviy davlat xizmati kadrlarini tayyorlashda samarali boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish va yuksaltirish asosidagi mexanizmi ishlab chiqildi va xorijiy davlatlar tajribasini o’rganish bo’yicha o’zaro hamkorlik aloqalari yo’lga qo’yildi. Davlat xizmati kadrlari faoliyatini yanada takomillashishida bugungi kun talablaridan kelib chiqib, boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimi amaliyotga joriy qilinib, ularni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari bo’yicha muhim tashkiliy-huquqiy hujjatlar asosidagi faoliyat yo’lga qo’yildi. [4]

Davlat xizmatlarini ko’rsatish yangicha asosda tashkil etilib, tashkilot va tuzilmalar bevosita joylarga, mahallalarga chiqib, aholining real muammolarini chuqur o’rganish, tasniflash asosidagi davlat xizmatlarini ko’rsatish tizimi yo’lga qo’yildi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev topshirig’iga muvofiq, “Davlat xizmati to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish hamda davlat xizmati kadrlarini muvaffaqiyatga erishishida “har bir davlat xizmatchisi har kuni o’zining mehnati bilan egallab turgan lavozimiga loyiqqligini isbotlashi shart” [5]ligi bugungi kunda davlat xizmati sohasidagi kadrlarning asosiy vazifasiga aylangan. Ayniqsa, 2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasining birinchi ustuvor yo’nalishidagi “Elektron hukumat” tizimini takomillashtirishga kirishilgani, yurtimiz fuqarolari davlat va jamiyat

hayotiga daxldor muhim masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishlari uchun Oliy Majlis internet tarmog‘ida “Mening fikrim” deb nomlangan maxsus veb-sahifa tashkil etilgani va joylarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Xalq qabulxonalarini tashkil etilishi o‘ziga xos institut sifatida eng muhim yangiliklardan biri bo‘ldi. Natijada davlat hokimiyatining aholi bilan samarali muloqoti tashkil etilib, fuqarolar murojaatlarini ko‘rib chiqishning sifat jihatidan yangi tizimi yo‘lga qo‘yildi va “Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi” tamoyiliga ko‘ra, davlat xizmatlari ko‘rsatishning yangi tizimi shakllantirildi. Ammo hanuzgacha davlat xizmatchilarining maqomi belgilanmagan, davlat xizmatiga qabul qilishning oshkora mexanizmlari ishlab chiqilmagan.[6]

Qonunlarni qabul qilish jarayonida ularni aholi o‘rtasida keng muhokama qilish, qonunlar loyihasini ishlab chiqishda fikr va takliflarni quyidan, ya‘ni, fuqarolardan olish tartibini samarali amalga oshirish hamda normativ-huquqiy hujjatlar, ya‘ni qonunlarni hayotga qanday tatbiq etilayotganini o‘rganish maqsadida Oliy Majlis huzurida Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari instituti tashkil etildi.[7]O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzurida Davlat xizmatlari agentligi tashkil etildi va faoliyati yo‘lga qo‘yildi. 2018-2020 yillarda joriy etilishiga qarab Davlat xizmatlari markazlarida “yagona darcha” tamoyili bo‘yicha ko‘rsatiladigan 58 ta davlat xizmatining ro‘yxati tasdiqlandi. [8]Davlat boshqaruvida 2017-yildan boshlab kadrlar masalasiga yondashuvda yangi davr boshlandi. Davlat hokimiyati organlarida kadrlar masalasi zamonaviy darajada tashkil qilinmoqda. Bu o‘z navbatida mahalliy boshqaruvni zamon talablari darajasida olib borish imkonini bermoqda.

Davlat xizmatchisiga xos me‘yorlar: odoblilik, xushfe‘llik; davlat organiga u yoki bu xizmat uchun kelgan har bir fuqaroga nisbatan hurmat; o‘zining ba‘zi fuqaroviy huquqlarini ongli va ko‘ngilli ravishda cheklash (masalan, davlat siyosatini ko‘pchilik oldida tanqid qilish, hokimiyat organlari va davlat arboblarni muhokama qilish; u yoki bu masalani hal qilishda shaxsan o‘z nomidan va‘da berish va hokazolar); xizmat sirini saqlash va boshqalar.

Xulosa

Har bir xizmatchining o‘z xizmat burchlariga sadoqati va bilim darajasi tashkilot rahbariyati tizimiga muvofiq ravishda shakllanadi. Ammo talabchanlikni ko‘r-ko‘rona oshirish, imkonsiz natijalarni talab qilish xizmatchining o‘z burchiga salbiy munosabatlarini yuzaga keltiradi. Aksincha, talablar sust va unga nisbatan loqayd munosabatda bo‘linsa, rahbarning bu kayfiyati xizmatchiga ham ta‘sir ko‘rsatib, intizom pasayadi, tashkilotga sadoqat, muhabbati so‘nadi va kashfiyotchilik xislati butunlay yo‘qoladi. Xizmatchining bilim darajasi turg‘un holga kelib qoladi. Turg‘unlik esa, tashkilot taraqqiyotining ashaddiy kushandasidir. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun rahbariyat o‘sha tashkilot bilan aloqador jahonning eng ilg‘or yutuqlarini xizmatchi tomonidan o‘zlashtirilishini, uni tashkilotning kerakli tarmoqlari bo‘ylab tarqalishini ta‘minlashi talab etiladi. Buning uchun davlat xizmatchilarini tanlash va tayyorlash texnologiyasiga ega bo‘lmog‘i lozim. Bu texnologiya taxminan quyidagi umumiy tamoyillarga asoslanishi kerak: tashabbuskorlik; rejalashtirish; qaror qabul qilish; tashkillashtirish; muvofiqlashtirish; ijro etish; boshqarish; nazorat qilish; baholash; taftish qilish. Ushbu tamoyillarga javob bera oladigan davlat xizmatchilari faoliyati va mehnat natijalari tez ko‘zga tashlanadi va rivojlanish kuchaygan sari raqobatbardoshligi oshaveradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O‘zbekiston, 2017. 26-32 betlar.

2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: O‘zbekiston, 2017. 53-bet.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O‘zbekiston. 2017. 481-bet.
4. Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni; 2017-yil.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5308-sonli Farmoni. Ma’rifat gazetasi. 24.01.2018 y., № 7.(9072) 3-bet.
6. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018-yil 28-dekabr, www.prezident.uz.
7. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: O‘zbekiston, 2018, 27-bet.
8. Qarang: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrda “Aholiga davlat xizmatlari ko‘rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5278-sonli Farmoni. // www.lex.uz.

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Калонова Зилола Аминовна

Преподаватель русского языка кафедры

«Иностранных языков» Международного университета Нордик

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159329>

Аннотация. В данной статье приведен ряд примеров при обучении русского языка для учащихся с нерусским языком обучения. В современном обществе одним из быстроразвивающихся методик и вызывающий огромный интерес со стороны учащихся является применение интернет-ресурсов как инновационный подход к обучению. Современный подход к изучению русского языка имеет важную роль при усвоении нового материала.

Ключевые слова: инновация, обучение, учитель русского языка, технология, учащиеся, методика, современный.

Abstract. This article provides a number of examples of teaching the Russian language to students with a non-Russian language of instruction. In modern society, one of the rapidly developing methods that is of great interest on the part of students is the use of Internet resources as an innovative approach to learning. The modern approach to learning the Russian language plays an important role in mastering new material.

Keywords: innovation, training, russian language teacher, technology, students, methodology, modern.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus tilidan yetarli bilimga ega bo‘lmagan talabalarga rus tilini o‘rgatishning bir qator misollari keltirilgan. Zamonaviy jamiyatda jadal rivojlanayotgan va talabalarda katta qiziqish uyg‘otadigan usullardan biri bu Internet resurslaridan ta‘limga innovatsion yondashuv sifatida foydalanishdir. Rus tilini o‘rganishga zamonaviy yondashuv yangi materialni o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, trening, rus tili o‘qituvchisi, texnologiya, talabalar, metodika, zamonaviy.

Русский язык – это не только учебный предмет, но и ещё познавательная ценность, которая чрезвычайно высока: на уроках русского языка ученик или студент должен осмысливать общечеловеческие ценности, он учится любить русский язык, через этот язык формируется мышление, воспитывается личность, с помощью русского языка происходит интеллектуальное развитие ребенка, усвоение всех других учебных дисциплин. Через обучение языка выражается гуманность общества, состоит в стремлении расширить планку познания, повысить знания интеллектуального развития ребёнка.

По традиционной системе обучения на данный момент обучать неактуально, поскольку в век современных технологий ученик изучает язык через интернет. Для того чтобы на уроках русского языка было понятно и интересно в нынешнее время (мир интернета), учителю надо быть на один шаг впереди от учеников, так как это требование времени и поэтому современный учитель должен работать над собой очень много, быть в поиске новых знаний, которые заинтересуют обучаемых и заинтересовать его на уроках русского языка. Концепция современного образования определила цель профессиональной деятельности учителя – сформировать у учащихся способность к успешной социализации

в обществе, активной адаптации на рынке труда. И поэтому нам необходимо при обучении русского языка использовать инновационные технологии. Следствием этого становится разработка новейших разработок по обучению языкам. Инновационные методики обучения характеризуются новым стилем организации учебно-познавательной деятельности учеников. Современный обучаемый теперь должен видеть, ощущать, узнавать быстро новое на уроках, потому что для него традиционная форма обучения имеет скудный характер и может найти всё это через социальную сеть. В настоящее время педагоги признаются, что в развитии творческих способностей, интеллектуальной деятельности максимальные возможности представляют технологии проблемного обучения. Учитель должен учесть одну деталь, что обучающийся ученик будет осваивать знания тремя способами: зрительно, письменно и через аудирование. Поэтому стоит отметить об эффективности обучения русскому языку через призму современных технологий. Педагог при обучении должен учесть еще одну деталь, а именно обучаемый является носителем какого-либо языка. Исходя из этого мы педагоги должны подобрать подходящую методику преподавания с использованием инновационных технологий при обучении языка. Моя методика показала, что носитель русского языка быстро изучает английский язык, потому что грамматика английского языка ближе русскому языку. Значительный вклад в раскрытие проблемы интеллектуального развития, проблемного и развивающего обучения внесли Н.А. Менчинская, П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина, Т.В. Кудрявцев, Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, А.М. Матюшкин, И.С. Якиманска, А.К. Мынбаева, З.М. Садвакасова.

Можно выделить две группы стратегии: непосредственно влияющих на учёбу и получение навыков:

1. когнитивной стратегии, которую используют обучаемые для осмысления материала, стратегии запоминания – для его сохранения в памяти.
2. компенсаторные стратегии – помогают справиться с затруднениями, возникающими в процессе общения.
3. стратегии, связанные с созданием условий для обучения и способствующие преодолению психологических трудностей в овладении языком.

Прежде всего хотелось бы выделить особенности инновационного обучения: работа на опережение, предвосхищение, открытость к будущему, направленность на личность, её развитие, обязательное присутствие элементов творчества, партнёрский тип отношений, сотрудничество, сотворчество, взаимопомощь и др.

Инновациями в образовании называют новшества, нововведения в содержании образования, в формах и методах обучения, в отношениях «преподаватель – студент», использовании информационных технологий обучения, внедрение нового оборудования, в организации учебно- воспитательного процесса, его управлении и др.

Для развития интереса к русскому языку следует включать в урок исторические, этимологические справки, которые могут заинтересовать детей, проводить игровые формы работы: «Составь слово», «Третий лишний», «Переводчик», «Эрудит», «Собери пословицу», «Шеренга», «Перевёртыш», «Паутина слов» и др., использовать творческие эксперименты, метод проектов, нестандартные уроки, конкурсы, олимпиады.

В современном обществе одним из быстроразвивающихся методик и вызывающий огромный интерес со стороны учащихся является применение интернет-ресурсов как инновационный подход к обучению.

Идея использования Интернета в образовании не новая. Уже с начала 1990-х годов национальные и интернациональные компьютерные сети стали широко использоваться в учебных целях в рамках разных образовательных подходов. И учащиеся, и учителя смогли обмениваться информацией в режиме, не зависящем от времени и места. Новые двигательные технологии освободили человеческий разум для более креативных задач, что способствует развитию личности. Это позволяет ученикам творчески взаимодействовать и с одноклассниками, и с учителями.

В последние десятилетия учителя в своей работе активно применяют современные образовательные технологии. Каждый педагог отбирает более приемлемую для себя и учащихся технологию. И это не случайно. Сегодня основная цель обучения - это воспитание творческой, активной личности, умеющей учиться, совершенствоваться самостоятельно. Инновационный подход к обучению позволяет так организовать учебный процесс, при котором ребенок вовлекается в общий учебный труд, вызывающий в нем, чувство успеха, движения вперед. Нетрадиционные формы урока реализуются, как правило, после изучения какой-либо темы или нескольких тем, выполняя функции обучающего контроля. Они позволяют повысить интерес учащихся не только к предмету, но и обучению в целом. Творчество на таких уроках проявляется не в развлекательности, а в подборе таких заданий, такого дидактического материала, который своей новизной, необычностью подачи (путешествие, конкурс, игра и т.д.), вызывая удивление, активизирует внимание, мышление ученика. Такие уроки проходят в необычной нетрадиционной обстановке. Это создает атмосферу праздника при подведении итогов проделанной работы, снимает психологический барьер, возникающий из-за боязни совершить ошибку. Нетрадиционные формы урока осуществляются при обязательном участии всех учащихся, реализуются с неизменным использованием средств слуховой и зрительной наглядности, а также создаются условия для мобилизации творческих резервов и учителя, и ученика.

Инновационный подход к обучению позволяет так организовать учебный процесс, что ребёнку урок и в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в забаву или игру.

Определение «инновация» как педагогический критерий встречается часто и сводится, как правило, к понятию «новшество», «новизна». Между тем инновация в точном переводе с латинского языка обозначает не «новое», а «в новейшее». Именно эту смысловую нагрузку вложил в термин «инновационное» в конце прошлого века Дж. Боткин. Он и наметил основные черты «дидактического портрета» этого метода, направленного на развитие способности ученика к самосовершенствованию, самостоятельному поиску решений, к совместной деятельности в новой ситуации.

«Инновационный подход требует от каждого словесника овладения методикой преподавания русского языка как иностранного, понимания, что законы русского языка учащиеся воспринимают через призму законов родного языка, а это является причиной многих орфографических и даже пунктуационных ошибок. Такие ошибки относят к разряду интерференционных. Трудности усвоения русского языка как неродного можно разделить на три уровня: - трудности, общие для любого нерусского - трудности для носителей определенной группы языков (близкородственные, неродственные) - трудности для

учащихся конкретной национальности». Для решения таких проблем во время проведения занятий по русскому языку очень эффективно использовать разнообразные инновационные технологии. А именно такие как инсерт, мозговая атака, групповая дискуссия, чтение с остановками, «Вопросы Блума», кластеры, синквейн, «Продвинутая лекция», эссе, ключевые термины, дидактическая игра, исследование текста, работа с текстами и другие. Инновационные подходы к преподаванию русского языка как иностранного требуют не только чёткой организации учебного процесса, но и умение правильно и уместно использовать инновационные и интерактивные методы обучения. Таким образом, инновационный подход к обучению помогает учителю так организовать учебный процесс, что урок уже не становится для учащегося скучным процессом, а превращает процесс обучения в игру, принося и пользу, и радость, который в конечном итоге может привести ученика к успеху. В последние десятилетия очень большое внимание уделяется использованию инновационных технологий в сфере образования, потому что, как мы выше сказали, инновационные подходы обучения делают учебный процесс интересным и занимательным. Ведь недаром когда-то Ян Амос Коменский так писал: «Спеши в школу как на игру. Она и есть такова». Исходя из этого мы можем сказать, что инновационные подходы обучения являются важнейшим стимулом обучения. В особенности продуктивные инновационные технологии насчитываются 35 в обучении русского языка как иностранного.

REFERENCES

1. Бахвалов В.А. Методики и технологии образования. Рига, 1997.
2. Горбич О.И. Современные педагогические технологии обучения русскому языку в школе // Русский язык. Первое сентября, 2009. № 23.
3. Гостева Ю.И. Особенности современного этапа использования мультимедийных средств и информационно-коммуникативных технологий при обучении русскому языку. М.: Современное образование, 2012. № 6.
4. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе. Волгоград: Издательство «Учитель», 2008.
5. Рыжова В.Н. Дифференциация обучения как важный фактор развития познавательных интересов школьника // Журнал «Завуч», 2008. № 8.
6. Шаламов И.К. Мотивационное программно-целевое управление: теория, технология, практика. Барнаул, 2002.

ZAMONAVIY NOTA YOZUVIGA ASOSLANGAN NOTA YOZUVI

Xuramov Ulug‘bek Karimjonovich

Termiz davlat pedagogika instituti, musiqiy ta’lim kafedrasini mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159363>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada musiqa san’ati sohasida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan nota yozuvi hadiqa, uning tarixi, rivojlanish bosqichlari haqidagi ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Hozir zamon nota yozuvida bayonida ishlatiladigan nota yo‘llari, takt chiziqlari va uning vazifalari, akkolada turlari hamda, kalitlar va ularning turlari haqida ma’lumot berilgan. Keltirilgan ma’lumotlarni musiqa o‘quvchilari uchun boshlang‘ich ma’lumotlar sifatida foydalansa maqsadga muvofiq bo‘ladi.*

***Kalit so‘zlar:** yozuv, nota, nota yozuvi, notatsiya, harfiy notatsiya, tabulatura, nota yo‘li, qo‘shimcha chiziqlar, takt chizig‘i, sol kaliti, fa kaliti, do kaliti.*

***Аннотация.** В данной статье даны сведения о нотной грамоте, ее истории и этапах развития. Предоставляется информация о путях нот, тактовых линиях и их функциях, типах похвал, а также клавишах и их типах, используемых в современной нотной записи. Данную информацию целесообразно использовать в качестве отправной точки для студентов-музыкантов.*

***Ключевые слова:** нотная запись, нота, нотная запись, нотация, буквенная запись, табулатура, нотоносец, дополнительные строки, тактовая линия, ключ, ключ Фа, ключ До.*

***Abstract.** In this article, information about musical notation, its history and stages of development is given. Information is provided about note paths, bar lines and their functions, types of accolades, and keys and their types used in modern musical notation. It is appropriate to use the given information as a starting point for music students.*

***Keywords:** notation, note, musical notation, notation, literal notation, tablature, stave, extra lines, bar line, clef, F clef, C clef.*

Kirish. Yozuv – muayyan bir tilda qabul etilgan va kishilar o‘rtasidagi muloqatga xizmat qiladigan yozma belgilar yoki tasvirlar tizimi. Boshqacha qilib aytgancha yozuv – kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotining tom ma’nodagi ibtidosi, bashariyatning uzoq va murakkab tadrijiy takomili jarayonidagi omillarning eng asosiylaridan biri. Yozuv tildan ancha keyin paydo bo‘lgan. Tovush tili 400-500 ming yillar ilgari yuzaga kelgan bo‘lsa, yozuvning paydo bo‘lganiga esa 4-5 ming yillar bo‘lgan deb taxmin qilinadi. Yozuv paydo bo‘lishining boshlang‘ich davrlarida ma’lumotni xotirada saqlab qolish vositasi tabiat predmetlari bo‘lgan. Predmetlar simvolikasi shunday vazifani bajargan. Masalan, qarama-qarshi qabila vakillarining navbatma-navbat trubka chekishi tinchlik simboli bo‘lgan. Slovyan qabilalarida ilgari va hozir ham mehmonni non va tuz bilan kutib olish do‘stlik va hurmat belgisidir. Og‘zaki til yoxud nutqning zamon (vaqt) va makon (masofa) nuqtai nazaridan cheklanganligi va uni bartaraf etish zaruriyati yozuvning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Og‘zaki til talaffuz vaqtidagina va ayni paytda tovush to‘lqinlari yetib borishi mumkin bo‘lgan muayyan masofadagi kishi uchungina mavjuddir. Boshqa sharoitlarda tilga ehtiyoj paydo bo‘lishi bilan inson tafakkuri bu ehtiyojni qondira oluvchi vositalarni qidira boshlagan, natijada belgilar tizimidan iborat yozuv dunyoga kelgan. Yozuvning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti jamiyat rivoji, shuningdek, muayyan masofadagi kishilarning o‘zaro aloqa qilish ehtiyoji, siyosiy, huquqiy, diniy va estetik xarakterdagi axborotlarni qayd etish, saqlash zaruriyati

bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Jumladan, kishilarning, jamiyatning, xalqlarning estetik va ma’naviy dunyoqarashlarini yuksaltirish vositalaridan biri bo‘lgan bu musiqadir. Musiqa inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi san’at turi hisoblanadi. Musiqa san’atida yozuv juda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa dunyo xalqlarini bir xil musiqiy tilda asarlar ijro etishini misol keltirishimiz mumkin. Dunyo xalqlari musiqiy durdonalarining ijro etilish jarayoni vaqt va makon nuqtai nazarlarini chetlab o‘tishini tushunishimiz kerak. Ya’ni turli xalqlar bir-birlarining musiqiy asarlarini boshqa vaqtda, boshqa makonda bir xil ijro etilishlarini ta’minlash uchun maxsus musiqiy yozuvga ehtiyoji borligini bildiradi. Bu maxsus musiqiy yozuv esa o‘zida turli xalqlarning musiqiy koloritlarini aks ettiruvchi ijro uslublari, lo‘nda va tushunarli ko‘rinishdagi belgilarni aks ettirishi kerak bo‘ladi.

Bilamizki musiqiy asarlarni ijro etishda biz nota deb ataluvchi maxsus belgilardan foydalanamiz. Nota bu – lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, musiqa asarlarini yozib olish uchun qo‘llaniladigan yozuv belgisidir. Boshqacha qilib aytganda tovushning grafik ko‘rinishidir. Nota yozuvi yoki notatsiya musiqa tovushlarining balandligi, uzunligi va boshqa xususiyatlarini ifodalovchi nota ya’ni belgilardan iborat yozuv usuli, qisqacha aytganda musiqa asarining yozuv ifodasi. Nota yozuvi qadimdan turli xalqlar musiqa amaliyoti va ilmiy izlanishlarning mahsuli sifatida yuzaga kelgan. Nota yozuvining bizgacha yetib kelgan dastlabki namunasi ya’ni qadimiy notatsiya yunon harflaridan tashkil topgan. Musiqiy tovushlarni yunon harflari bilan ifodalash notatsiyasi miloddan avvalgi III asrdan milodiy X asrgacha iste’molda bo‘lgan (1-rasm).

$\text{C } \bar{\text{Z}} \ \dot{\text{Z}} \ \text{K I Z } \bar{\text{I}} \ \bar{\text{K}} \ \text{I } \dot{\text{Z}} \ \text{IK} \ \text{O } \bar{\text{C}} \ \text{O}\Phi$
 "Ο σον ζῆς, φαί νου, μη δέν ὄλ ως σὺ λυ ποῦ·
 $\text{C } \text{K Z } \dot{\text{I}} \ \text{K } \bar{\text{I}} \ \bar{\text{K}} \ \text{O}\Phi \ \text{C K O } \dot{\text{I}} \ \dot{\text{Z}} \ \dot{\text{K}} \ \text{C } \bar{\text{C}} \ \text{CX}\dot{\text{T}}$
 πρὸς ὄλ ἰγον ἐ στίτὸ ζῆν, τὸ τέ λος ὁ χρόνος ἀπαι τεῖ.

1-rasm.

Keyinchalik ya’ni, ilk o‘rta asrlarda g‘arbiy yevropa musiqa madaniyatida yunon harfiy notatsiyasi lotin harflari bilan almashtirilgan. Hamda o‘sha davrdagi ikki oktava diatonik tovushqatorni A, B, C, D, E, F, G, a, b, c, d, e, f, g, harflari bilan ifodalashgan. Sharqda ham bunday nota yozuvining ma’lum turini Abu Nasr Forobiy ishlab chiqqan. Harfli nota yozuvi tovushlar balandligi va parda tuzilmalarini aniqlashga yordam bergan. Shu tariqa musiqa nazariyasining rivojiga salmoqli hissa qo‘shganligi uchun ham Forobiy ilk musiqashunoslardan biri sifatida sanaladi. Afsuski Forobiyning bizgacha bajargan ishlarining salmog‘i yoxud mazmuni turli manbalarda e’tirof shaklida yetib kelgan xolos. Musiqa sohasidagi asl risolalari yetib kelmaganligi uchun ham hozirda aniq ma’lumotlar bilan misollar keltirish qiyin.

O‘rta asrlarda ya’ni XI – XII asrlarda Yevropa musiqasidagi harfiy notatsiya vokal musiqasida joriy etilgan nevmalarga asoslangan nota yozuvi keng tarqaldi. Nevmada matn so‘zlari ustiga ko‘yilgan ohang yo‘nalishini ko‘rsatuvchi maxsus belgi hisoblangan. Tovush balandligini aniqroq ko‘rsatish uchun bu belgilar gorizontal chiziqqlarga yozila boshlangan. XI asrda Gvido d’Aretso mazkur nota yozuvi turini takomillashtirib 4 chizikli nota yozuvini kashf qilgan. Shuningdek Gvido hozirgi nota do, re, mi, fa, sol, lya nomlari taraqqiy etishida asosiy rol ni o‘ynadi. U do talaffuzi o‘rnida ut bo‘g‘inini ishlatgan. Keyinchalik nota nomlari taraqqiy etishi ya’ni ut bo‘g‘ini do bo‘g‘iniga almashi hamda yettinchi si tovush paydo bo‘lishi bilan boshlangan.

Shuningdek nota yozuvining mukammalashishida ko‘p mamlakatlarda yuzaga kelgan turli tabulaturalar muhim rol o‘ynagan. Tabulatura nota yozuvining ilk shakllaridan biri hisoblanadi. Tabulatura muayyan cholg‘u asbobiga mo‘ljallangan bo‘lib, unda musiqa asari jadval shaklida, musiqiy tovushlar esa harflar, raqamlar va boshqa maxsus belgilar yordamida ifodalanadi. Mazkur nota yozuvi musulmon Sharqi musiqa ilmida X asrdan ma‘lum. O‘rta Osiyoda XIII asrda Safiuddin al-Urmaviy tomonidan ud cholg‘u asbobi pardalariga mo‘ljallab yaratgan 2 xil tabulaturalar ma‘lum bo‘lgan. Ular jadval shaklida bo‘lib, tovushlar balandligi turli harflar bilan, davomiyligi esa raqamlar yoki nuqtalar yordamida ifodalangan. Mazkur yozuv uslubi Yevropada XVI-XVII asrlarda rivoj topib taraqqiy etdi. Shuningdek, XIX asr oxirida Xorazmda “tanbur chizig‘i” deb nomlangan tabulatura shaklidagi nota yozuvi joriy etilgan.

XVI asr oxirida gomofoniya uslubida ayniqsa italiya musiqasida generalbas nota yozuvi joriy etilgan. Unda bas ovozi tovushlari tagida yozilgan raqamlar muayyan akkordlarni ifodalagan. Aniqroq qilib aytganda ma‘lum akkord yoxud garmoniyadan tashqari ixtiroiy garmoniyalarni jro etilishini chetlaydi. Barokko davri janrlarining boshqa davr janrlaridan o‘ziga xos farqli tarafi ham shunda hisoblanadi. Shu tariqa barokko davri XVII – XVIII asrlarda gomofoniya va polifoniya musiqalarida o‘zining taraqqiy boshqichlarini bosib o‘tdi. Keyinchalik mazkur nota yozuv uslubi kompozitorlik ijodiyotining keng ko‘lamligini yoxud garmonik tilning ifodaviy imkoniyatlarini cheklaganligi tufayli amaliyotdan chiqarildi. Ayniqsa bu holat Vena klassik maktabi kompozitorlari asarlaridan boshlandi. Shu ta‘riqa musiqadagi garmonik til, garmonik tafakkur murakkablashib bordi.

Asosiy qism. Hozirgi nota yozuvi 5 ta gorizontall chiziqlar ya‘ni nota yo‘lining ustiga, yuqorisi yoki pastiga yoziladigan notalardan tashkil topgan. Notalar tovushlarning uzun-qisqaligiga qarab oval shaklidagi bo‘sh va ichi bo‘yalgan doirachalardan iborat bo‘lib, ulardan dumli yoki dumsiz chiziqchalar tortilib yoziladi. Bu chiziqlarni yoki tayoqchalarni nemis tilidagi nomi bilan shtillar deb ataymiz. Notalar nomi 7 ta bo‘lib, ya‘ni ular do, re, mi, fa, sol, lya, si muayyan kalitlarda turlicha chiqizlarda yoziladi.

Nota yo‘li nota yozuvining asosiy elementlaridan yoxud unsurlaridan biri bo‘lib u beshta gorizontall parallel chiziqlardir. Nota yo‘lining chiziqlari har doim pastdan yuqoriga qarab sanaladi. Uning ustiga va atrofiga nota, pauza, alteratsiya belgilari va ijroga taalluqli bo‘lgan barcha belgilar yoziladi. Notalar nota yo‘lining asosiy beshta chizig‘i ustiga va oralariga kalit va o‘lchov belgilari yordamida oktavalar kesimida takrorlanib yoziladi (1-misol).

1-misol.

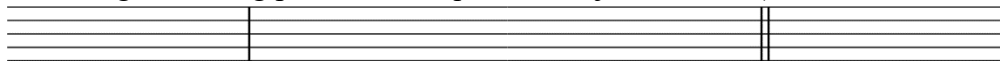
Asosiy chiziqlardan tashqari qo‘shimcha chiziqlardan ham foydalaniladi. Ular nota yo‘lining ostidan qo‘yilsa tepadan pastga tomon, nota yo‘lining ustidan qo‘yilsa pastdan tepaga qarab sanaladi (2-misol).

2-misol.

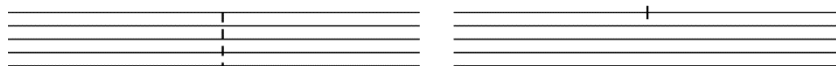
Nota yo‘liga qo‘shimcha chiziqlardan tashqari uni ko‘ndalak kesib o‘tuvchi takt chiziqlari ham qo‘llaniladi. **Takt chizig‘i deb bir yoki bir nechta nota yo‘llarini gorizontall kesib o‘tuvchi**

chiziqqa aytiladi. Bunda bir chiziqli takt chizig‘i har bir takti ya’ni kuchli xissalarni ajratib tursa, ikki chiziqli takt chizig‘i asarning parchalarini, qismlarini ajratib turadi (3 va 4-misollar).

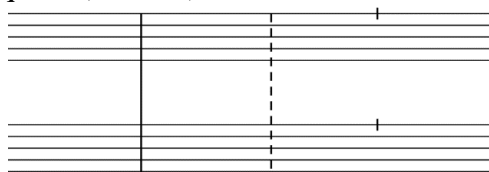
3 va 4-misollar.

Takt chiziqlarining vazifalari nafaqat kuchli hissalarining orasini yoki asar qismlarini ajratish uchun qolaversa, murakkab metrli uzun taktdagi notalarni o‘qish jarayonini soddalashtirish maqsadida ham foydalanish mumkin. Misol uchun nuqtali takt chizig‘i yoki qisqa ko‘rinishdagi takt chizig‘i (5-misol).

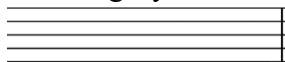
5-misol.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, takt chiziqlarini musiqa o‘lchov birliklaridan biri sifatida ham qabul qilsak bo‘ladi. Fortepiano, arfa, organ kabi cholg‘u musiqa asarlarni matnini ikkita nota yo‘lida ifodalaydigan asarlarda takt chiziqlari mazkur ikki nota yo‘lini birlashtirib turishda ham xizmat qiladi (6-misol).

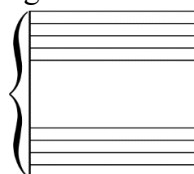
6-misol.

Albatta asarlarning tugashi ham takt chizig‘i yordamida aniqlanadi (7-misol).

7-misol.

Bilamizki musiqiy asarlar matni bitta nota yo‘lidadan tashqari bir nechta nota yo‘llarida ham bayon etiladi. Ko‘p ovozli musiqiy asarlar bayon etilgan bir necha nota yo‘llari umumiy boshlang‘ich chiziq bilan birlashtiriladi. Boshlang‘ich chiziqqa qo‘shilib qavs ya’ni akkolada ham yoziladi. Akkolada turlari figurali va to‘g‘ri ko‘rinishlarga ega. Figurali akkolada fortepiano, organ, arfa, bayan kabi cholg‘ular uchun yozilgan asarlar nota matnida qo‘llaniladi (8-misol).

8-misol.

To‘g‘ri akkolada ko‘pchilik hollarda xor, ansambl va orkestr partituralarida foydalaniladi. Ayniqsa orkestrda bir vaqtning o‘zida bir nechta to‘g‘ri akkoladalar qo‘llaniladi. Bunga sabab orkestrni tashkil etuvchi turli cholg‘u guruhlarini ajratib olishdir (9 a, 9 b-misollar).

Musical score for vocal parts, consisting of four staves: Soprano, Alt, Tenor, and Bas. Each staff is empty, with a treble clef for Soprano, Alt, and Tenor, and a bass clef for Bas.

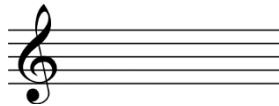
9 a-misol.

Musical score for instrumental parts, consisting of twelve staves: Fleyta, Goboy, Klarnet in B, Fagot, Valtorna in F, Truba in B, Litavra, I Skripka, II Skripka, Alt, Violonchel, and Kontrabas. Each staff is empty, with various clefs and key signatures indicated.

9 b-misol.

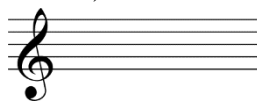
Nota yo‘liga bir ovozning tovushlarini notalashtirish jarayonida uning tessiturasidan kelib chiqib, ya‘ni ko‘p marotaba ijro etiladigan tovushlarini mo‘ljallagan holda yozishimiz kerak bo‘ladi. Ammo mazkur ovoz yoxud cholg‘u asbobining past yoki yuqorigi ovozlari nota yo‘liga qo‘shimcha chiziqsiz yozib bo‘lmaydi. Shuningdek boshqa ovozning tessiturasini ham notaga tushirish uchun ko‘p sonli qo‘shimcha chiziqlardan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Natijada qo‘shimcha chiziqdagi yozilgan notalarni ayniqsa ijro davomida o‘qish jarayoni bir muncha murakkablashadi. Nota o‘qish jarayonini murakkablashtirmasdan, asar matnini besh chiqizning o‘zida bayon etish uchun maxsus belgi ya‘ni, kalitlardan foydalaniladi. Shuningdek keng diapazonga ega bo‘lgan cholg‘ular ijro vaqtida registri o‘zgarganda turli kalitlardan foydalanadi. Kalitlarning har biri alohida bir ovoz yoki registr uchun mo‘ljallangan bo‘lib, skripka bas, soprano, alt, tenor, bariton va boshqa kalitlar vujudga kelishiga sabab bo‘ladi.

Sol kaliti yoki skripka kaliti. Bu kalitning markazidagi spiral ko‘rinishidagi qismi nota yo‘lining ikkinchi chizig‘idan boshlanadi. Ikkinchi chiziqda esa birinchi oktava sol tovushi yozilishini ko‘rsatadi, shuning uchun ham sol kaliti deyiladi. Zamonaviy nota yozuvlarida keng tarqalgan kalit hisoblanadi (10-misol).

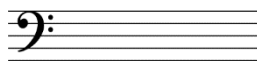
10-misol.

Skripka kaliti deb atalishiga bir necha sabablar bor, shulardan ishonarlisi, ilk barokko davrida skripka cholg‘usi yaratilishi va ko‘rinishidan mazkur cholg‘u asbobigaga o‘xshashligi bilan bog‘liq deb ta‘kidlashadi. Haqiqatdan ham skripka cholg‘usiga diqqat bilan qarasangiz uning ikki chekkasida skripka kalitiga o‘xshash darcha ochilganligini ko‘rishingiz mumkin. Mazkur kalitni ilk bor XVI asrda fransuz kompozitorlarining nota matnlarida aks etgan. Shuning uchun ham uzoq vaqt davomida fransuzcha kalit yoki eski fransuzcha kalit deb ham yuritilgan. To‘g‘ri eski fransuzcha kalit nota yo‘lining birinchi chizig‘idan boshlab yozilgan va birinchi oktavaning sol tovushi o‘rnashgan joyini bildiradi. (11-misol).

11-misol.

Fa kaliti yoki bas kaliti. Bu kalitning boshlang‘ich nuqtasi nota yo‘lining to‘rtinchi chizig‘idan boshlanadi. To‘rtinchi chiziqda esa kichik oktavaning fa tovushi yozilishini ko‘rsatadi, shuning uchun ham fa kaliti deyiladi. Skripka kalitidan keyingi o‘rinda keng tarqalgan kalit hisoblanadi. Musiqiy tovushlarning pastki registrini o‘zida mujassam etgan cholg‘u asboblari ya‘ni fagot, trambon, tuba, litavra, violonchel, kontrabas, fortepiano va arfaning pastki registrlaridagi bas ovozini aks etganligi va notalari mazkur kalitda bayon etilganligi uchun bas kaliti ham deyiladi (12-misol).

12-misol.

Bas kalitining ilk ko‘rinishi hozirgisiga nisbatan teskari ko‘rinishga ega bo‘lgan (13-misol).

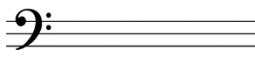
13-misol.

Bas kalitining iste’moda asar nota bayonida kam ishlatiladigan turlari ham mavjud. Bular bariton va bas-profunda¹ kalitlaridir. Bariton kaliti kichik oktavaning fa tovushini nota yo‘lining o‘rta ya’ni uchunchi chizig‘ida yozilishini anglatadi (14-misol).

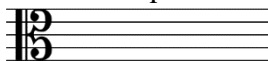
14-misol.

Bas-profunda kaliti esa kichik oktavaning fa tovushini nota yo‘lining beshinchi chizig‘ida yozilishini anglatadi (15-misol).

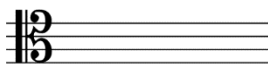
15-misol.

Do kaliti yoki alt kaliti. Bu kalitning nomlanishida ham bir nechta ta’riflar mavjud. Kalitning o‘ng tomonidagi ikki jingalak ko‘rinishidagi shakli birlashgan chiziqda birinchi oktava do tovushi joylashishini anglatadi. Agar nota yo‘lining markaziy ya’ni uchunchi chizig‘ida do kalitining jingalaklari birlashgan bo‘lsa u holda uning nomi alt kaliti deb nomlanadi. Mazkur kalit ko‘pchilik holatlarda alt cholg‘usining nota matnida qo‘llaniladi (16-misol).

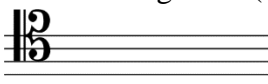
16-misol.

Do kaliti nafaqat alt ovozi registriga mos holda qo‘llaniladi, balki, qolgan ovozlarning ham nota matnlarini bayon etishda ham ishlatiladi. Quyida tenor, bariton, metso-soprano va soprano kalitlarini misol keltiramiz. Tenor kalitining jingalaklari nota yo‘lining to‘rtinchi chizig‘ida birlashadi. Qo‘llanilishi bo‘yicha fagot, violonchel, trombon va kontrabas cholg‘ularining nota matnlarida qo‘llaniladi (17-misol).

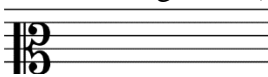
17-misol.

Bariton kalitining jingalaklari nota yo‘lining beshinchi chizig‘ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi (18-misol).

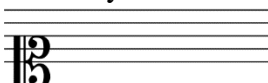
18-misol.

Metso-soprano kalitining jingalaklari nota yo‘lining ikkinchi chizig‘ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi (19-misol).

19-misol.

Sop-rano yoki diskant kalitining jingalaklari nota yo‘lining birinchi chizig‘ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi (20-misol).

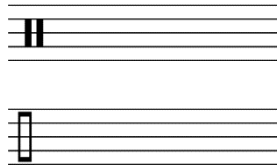
20-misol.

Zarbli cholg‘ular kaliti. Uning ikki ko‘rinishi mavjud. Bu kalitlarni neytral kalit ham deb atasak bo‘ladi. Aniq balandlikka ega bo‘lmagan musiqiy tovushlarni ijro etadigan urma-zarbli

¹ Italyancha: basso profundo – chuqur bas ma’nosini anglatadi.

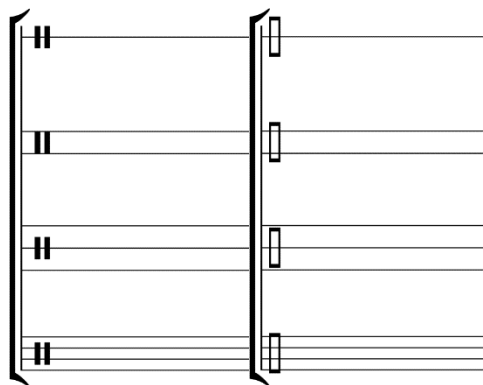

cholg‘ular uchun qo‘llaniladi. Haqiqatdan ham aniq balandlikka ega bo‘lmagan tovushlarni nota yo‘lida aks ettirishning ma’lum bir usuli sifatida shu kalitlardan foydalansak maqsadga muvofiqdir. Bu zarbli cholg‘ular uchun mo‘ljallangan kalitlarning hozirda ikkita ko‘rinishi mavjud (21 va 22-misollar).

21 va 22-misollar.

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish kerakki urma-zarbli cholg‘ulardan chiqayotgan tovushlarni balandligi-ga qarab shartli ravishda ikki, uch, to‘rt xilga ajratib ularni nota mat-nini bir, ikki, uch xatto to‘rt chiziqli nota yo‘lida ifodalash ham mumkin. Shunda neytral nomi o‘z isbotini topadi (23 va 24-misollar).

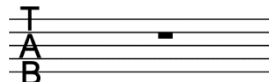
23 va 24-misollar.

Diatonik tugmachali akkordeon kaliti. Bu kalit diatonik tugma-chali akkordeon uchun yozilgan nota matnini ifodalashda qo‘llaniladi (25-misol).

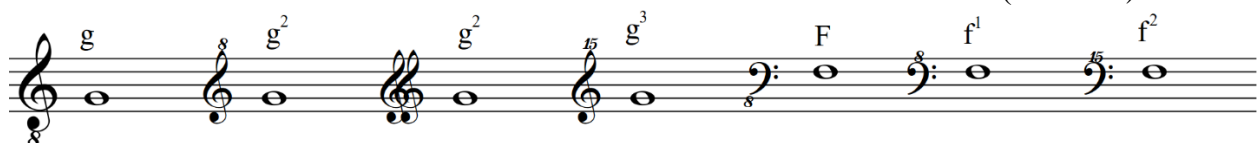
25-misol.

Tabulatura kaliti. Tabulatura ilk nota yozuv uslublaridan biri bo‘lib unda musiqaning yozuv bayoni raqamlar, harflar va maxsus belgilar bilan ifodalangan. Hozirda u 6 torli gitara cholg‘usi nota matnlari uchun ishlatiladi (26-misol).

26-misol.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki kalitlar nafaqat ovozning tessiturasidagi tovush-larni balki oktava yuqori yoki pastki tovushlarni nota yo‘lida aniq ifodalashi ham mumkin. Bunda kalitning pastki yoki ustki qismida qo‘yilgan 8, 15 raqamlari shu kalit qo‘yilgan nota yo‘lidagi barcha tovushlarni bir okvata, ikki oktava tushurib yoxud ko‘tarib ijro etishni anglatadi. Ba’zida ikkita skripka kalitini yonma-yon qo‘ysak tovushlarni oktava ko‘tarib ijro etishni bildiradi. Aynan shu usul hozirda arxaik hisoblanadi. Bularni oktava kaliti deb ham atasak bo‘ladi (27-misol).

27-misol.

Xulosa. Xulosa o‘rnida kalitlarga nisbatan quyidagicha ta’rifni qo‘llasak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ya’ni, kalitning vazifasi unga nota yo‘li bilan biriktirilgan notaning qaysi tovush ekanligini yoxud musiqiy tovushning nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatib turishdir.

REFERENCES

1. Vaxromeyev A. Musiqaning elementar nazariyasi. Toshkent, O‘qituvchi. 1965.
2. Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. Toshkent. 2013.
3. Rahimov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. Toshkent, Musiqa. 2007.
4. Raxmatullayev X. Musiqa tarixi. Buxoro, Kamolot uchqunlari. 2023.
5. N.Yusupova. Musiqa savodi, metodikasi va ritmika. Toshkent, Musiqa. 2017.
6. Aziz o‘g‘li S., Azizov N., Azizov F. Musiqaning elementar nazariyasi. Qarshi, Nasaf. 2005.
7. Mark Feezell. Music Theory Fundamentals - High-Yield Music heory, vol. 3. Copyright c 2011 All Rights Reserved.
8. Michael Filhofer and Holly Day. “Music Theory for dummies”. – Indiana USA 2007 Wiley Publishing Inc.
9. Хуррамов У.К. Процессы формирования исполнительных традиций на народных инструментах // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. 2021. № 9. Б. 186–192.
10. Khuramov U. K. FORMATION, DEVELOPMENT AND HISTORY OF HARMONY //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 12. – С. 77-82.
11. Karimjonovich K. U. et al. SHERNA BAKHSHI'S WORK AND ITS PLACE IN SHEROBOD SCHOOL OF FRIENDSHIP //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – Т. 25. – №. 4. – С. 13413-13417.
12. Karimjonovich, K. U. (2021). Sherna bakhshi's work and its place in sherobod school of friendship. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(4), 13413-13417.
13. Karimjonovich, X. U. B. (2022). Important importance of elementary theory of music in the field of music education. TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 200-204.
14. Khurramov, U. K. (2021). Processes of formation of performance traditions in folk instruments. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari, 9, 186-192.
15. Хурамов, Великобритания (2019). СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ИСТОРИЯ ГАРМОНИИ. Теоретическая и прикладная наука , (12), 77-82.
16. Karimjonovich, X. U. B. (2023). QADIMIY KUYLAR VA ULARNI TASHKIL ETUVCHI QISMLAR. Scientific Impulse, 1(7), 74-81.
17. Musurmonqulovna, B. F., & Khurramov, U. (2022). ARTISTIC INTERPRETATION OF WORKS FOR THE PIANO IN THE WORKS OF YOUNG COMPOSERS OF THE XXI CENTURY. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), 95-97.
18. Xuramov, U. B. K. (2022). MUSIQA ASARLARIDAGI DAVRIYA TURLARI. Oriental Art and Culture, 3(4), 198-204.
19. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/11916-yozuv-va-uning-shakllanish-bosqichlari>

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВА,
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА И АРТ-ТЕРАПИИ

Рахматова Икболхон Иномжонова

Преподаватель Термезского государственного педагогического института

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159380>

Аннотация. В данной статье рассматривается значение арт-терапии в получении негативных состояний в развитии личности, коррекции психофизиологически - психосоматических расстройств, представляющих собой несколько направлений коррекционной работы средствами искусства, а также воздействия арт-терапевтическими методами на когнитивно-эмоциональную сферу, развития социально-педагогических и эстетических потребностей через интеграционные функции, расширения общего и художественно-эстетического мировоззрения, формирования освещаются такие вопросы, как активизация творческого потенциала.

Ключевые слова: арт-терапия, воспитание, психологическая коррекция, творческие способности, личность, эстетические навыки, агрессия, эмоциональные расстройства, насилие, восприятие, труд, профессиональная деятельность, технология.

Abstract. This article discusses the importance of art therapy in obtaining negative states in personality development, correction of psychophysiological - psychosomatic disorders, which are several areas of correctional work by means of art, as well as the impact of art therapeutic methods on the cognitive-emotional sphere, development of socio-pedagogical and aesthetic needs through integration functions, expansion of the general and artistic-aesthetic worldview, formation, issues such as activation of creative potential are covered.

Keywords: art therapy, education, psychological correction, creativity, personality, aesthetic skills, aggression, emotional disorders, violence, perception, labor, professional activity, technology.

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsiyat rivojlanishidagi salbiy holatlarni olishda art-terapiyaning ahamiyati, san'at yordamida tuzatish ishlarining bir qator sohalari bo'lgan psixofiziologik-psixosomatik kasalliklarni tuzatish, shuningdek, badiiy terapevtik usullarning kognitiv-kognitiv-psixologik jarayonlarga ta'siri muhokama qilinadi. hissiy soha, integratsiya funksiyalari orqali ijtimoiy-pedagogik va estetik ehtiyojlarni rivojlantirish, umumiy va badiiy-estetik dunyoqarashni kengaytirish, shakllantirish, ijodiy salohiyatni faollashtirish kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: art-terapiya, ta'lim, psixologik tuzatish, ijodkorlik, shaxsiyat, estetik qobiliyatlar, tajovuzkorlik, hissiy buzilishlar, zo'ravonlik, idrok, mehnat, kasbiy faoliyat, texnologiya.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня состояние психического здоровья детей и подростков является одной из важных задач не только родителей, но и педагогического сообщества. В процессе арт-терапии человек приобретает ценный опыт позитивных изменений. Постепенно произойдет глубокое самопознание, самопринятие, гармонизация развития, личностный рост. Общение, которое важно в этом процессе, используется как основа эффективного взаимодействия. Простые советы Следует помнить, что арт-терапия – это творческий процесс. *Арт-терапия* – метод психотерапевтического воздействия, осуществляемый с

помощью искусства и творчества. Впервые концепцию использовал британский художник Адриан Хилл. Он с детства увлекался живописью и окончил училище живописи. Еще во время первой мировой войны он занимался живописью на фронте. Произведения, написанные в те годы, хранятся в «Императорском военном музее» в Лондоне. Адриан Хилл, пришедший с фронта, устроился преподавателем в школу искусств. В 1938 году Хилл был вынужден остаться в санатории. Там он лечился от туберкулеза. Художник рисовал все свободное время, которого было очень много. Спустя некоторое время он понял, что этот процесс положительно повлиял на его здоровье. В результате Хилл быстро выздоровел. В следующем году в санатории были организованы групповые занятия арт-терапией. Больные почувствовали себя лучше, эмоциональные и психологические проблемы отошли на второй план. Несколько лет спустя Эдвард Адамсон, другой британский художник, приступил к разработке арт-терапии. Его работа в этой области получила широкое признание. В те годы творчество как метод терапии изучала американский психолог, педагог и художница Маргарет Наумбург.

С помощью искусства люди разного возраста могут развивать свои умственные способности, получать символическую информацию и изучать различные инструменты. Художественная деятельность также является для детей и взрослых важным способом выражения своих чувств, позволяя им развивать мыслительный процесс. Кроме того, учащиеся учатся соответствующим способам общения со сверстниками, родителями и школьным персоналом. Они заводят дружеские отношения и изучают основы командной работы. Они учатся использовать навыки друг друга для более великой цели. Искусство влияет на социальное и эмоциональное развитие.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Исследования развития познавательной деятельности учащихся посредством интеграции искусства и арт-терапии предлагают связь между социальным и эмоциональным развитием и искусством. Некоторые исследования показывают, что учащиеся школ и высших учебных заведений, которые являются неотъемлемой частью академической программы, показали лучшие результаты в использовании технологий арт-терапии на занятиях искусством. В этом исследовании изучаются факторы расширения арт-терапии посредством интеграции искусства в улучшение когнитивной эффективности учащихся. Результаты показывают, что школьные программы по искусству могут оказывать меньшее влияние на успеваемость учащихся, чем предполагали предыдущие исследования. Более того, печальной ситуацией является отсутствие в высших учебных заведениях арт-терапевтической науки по направлениям «Изобразительное искусство» и «Инженерная графика».

Пока человечество умело мыслить логически, используя методы Арт-терапии, мы задумывались о мышлении. Конечно, чему это позволяет нам научиться и что происходит физиологически, психологически и образовательно? Мы, современное общество, уже более ста лет пытаемся понять, «как работает мозг». Интерес к формализации восприятия на протяжении последних тридцати лет интересует как практиков, так и исследователей. В свою очередь, подобные исследования имеют положительный эффект. Научные достижения студентов, занимающихся искусством, являются ярким тому подтверждением. Целью данного исследования является изучение взаимосвязи между занятием искусством и характеристиками, связанными с влиянием учащихся на обучение. Искусство

положительно влияет на центральную нервную систему. В последнее время выделились несколько направлений коррекционной работы средствами искусства, такие как:

- коррекция психофизиолого-психосоматических нарушений;
- психотерапевтическое воздействие на когнитивную и эмоциональную сферы, регуляторные, коммуникативные функции;
- развитие социально-педагогических-эстетических потребностей;
- расширение общего и художественно - эстетического кругозора;
- активация творческого потенциала личности.

Арт-терапия – это комплекс мероприятий, позволяющих понять причины агрессивного поведения, а также подсказать способы стабилизации эмоционального состояния. Агрессивное поведение человека не является нормой – это распространенное расстройство среди детей, подростков, требующее обязательного наблюдения и коррекции. На причины появления и проявления агрессии у человека могут влиять несколько факторов:

- стиль воспитания личности, то есть проявление чрезмерной или недостаточной заботы о ней с детства;
- крайняя чувствительность к насильственным демонстрациям среди молодежи;
- нестабильность социально-экономической ситуации;
- индивидуальные особенности человека - низкий уровень изменчивости, активная заторможенность;
- социокультурный статус семьи.

Как правило, наибольшее влияние на развитие агрессивного поведения оказывают семейное окружение и воспитание. К ним относятся эмоциональные установки, тип поведения, одобряемый родителями, наличие или отсутствие определенных границ дозволенного. Кроме того, обычное отношение к действиям личности и т. д. Коррекционная работа В коррекционной работе, как правило, участвует даже ближайшее окружение личности - родители, члены семьи, психологи, арт-терапевты, педагоги. Если причиной плохого поведения человека является копирование поведения своих родителей, то ему также следует пройти терапию, при которой:

- * их отношение меняется с негативного на позитивное;
- * учимся менять характер отношений;
- * расширение поведенческого репертуара взрослых.

Задача специалистов – найти методы деятельности, позволяющие отойти от любых негативных эмоций и снять напряжение. Арт-терапия же гораздо шире применяется для разных возрастных категорий. Особенно эффективна работа по коррекции агрессии посредством арт-терапии. Поскольку арт-терапия основана на использовании наглядных пособий, многие люди, которым трудно контролировать свои эмоции, находят комфорт в использовании профессионального труда, а также в интересных видах профессиональной деятельности. Кроме того, изотерапия предполагает также использование различных техник рисования, движение, активность пальцев, ладоней, стоп положительно влияет на ощущения человека.

Естественно, что по любой причине в душе могут появиться гнев, беспокойство и негатив, но зрелый, социально здоровый человек не проявляет их в действиях, нарушающих установленные в детстве границы других людей. В частности, проблема нарушения

образовательных норм и правил, обстановка окружающей агрессии и негативизма провоцируют агрессивно-негативное отношение.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Сегодня активными популяризаторами нецензурной лексики в медиапространстве являются блогеры с многотысячной аудиторией, которые используют не только себя, но и своих гостей - влиятельных политиков, журналистов, музыкантов и т.д. При этом независимо от интернета, пола и социального статуса, им стыдно использовать на форумах в постах и комментариях ненормативных латиноамериканцев. Обычно жертвами агрессивного поведения часто становятся подростки и пожилые люди. Агрессия у молодых людей и подростков может быть спровоцирована плохой оценкой, негативным отношением со стороны учителя, насилием или борьбой за привлечение внимания представителей противоположного пола. Завершая исследование, можно сделать следующие выводы: социально-экономические кризисы, сопровождавшиеся в последние годы постоянным разрушением духовных ценностей и разрывом социальных связей, стали основой социально-психологической адаптации общества. По данным психокоррекции по результатам первого исследования стоит отметить ограниченность деструктивного восприятия феномена агрессии, а также эффективный результат использования кег из арт-терапевтических технологий в методах ее снижения.

REFERENCES

1. 1.Лебедева, Л. Д.Практика Арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л. Д. Лебедева. – Москва, 2008.
2. 2.Налчаджян, А. Агрессивность человека / А. Налчаджян. – Санкт-Петербург : Питер, 2007.
3. 3.Жигинас Н. В. Основы психологии семьи и семейного консультирования: учеб.-метод. пособие. Томск: Изд-во ТГПУ, 2008.
4. 4.Агрессия в подростковом возрасте. – Санкт-Петербург, «Питер», 2007.
5. 5.Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессии. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. / Перевод с англ. – М.: «Апрел Пресс», 1999.
6. 6.Inomjonovna, R. I. (2023). ART THERAPY AS AN EFFECTIVE TREATMENT FOR INJURED CHILDREN (During war, violence, natural disasters). *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 16(4), 182-188.
7. 7.Рахматова, И. И. (2023). ТРАНСПЕРСОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ В АРТ-ТЕРАПИИ-КАК ПРИНЦИПЫ ЧЕЛОВЕЧНОСТИ. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(6), 183-191
8. Inomjonovna, R. I. (2023). ART AS A COGNITIVE ACTIVITY IN THE LIFE OF CHILDREN. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(4), 132-137.
9. Inomjonovna, R. I. (2023). STEAM EDUCATION IS ONE OF THE MAIN TRENDS IN THE WORLD. *Journal of new century innovations*, 21(2), 27-32.
10. Inomjonovna, R. I., & Xolmirzayevna, X. N. (2023). TYPES, METHODS AND METHODS OF TEACHING VISUAL ACTIVITY KNOWLEDGE AND APPLICATION. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 14(3), 92-97.

11. Inomjonovna, R. I. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PICTURE ACTIVITY IN EDUCATIONAL PERSONALITY. *Journal of new century innovations*, 22(1), 113-118.
12. Inomjonovna, R. I. (2023). HUMAN CAPABILITIES-SOCIAL DEVELOPMENT IS A PRODUCT. *Journal of new century innovations*, 22(1), 119-124.
13. Inomjonovna, R. I. (2023). INFLUENCE OF INNOVATIVE IDEAS ON HUMAN PSYCHOLOGY IN TEACHING PAINTING TECHNIQUE THROUGH ART THERAPY. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 126-134.
14. Inomjonovna, R. I. (2023). FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF IMAGING SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(5), 74-79.
15. Inomjonovna, R. I. (2023). FACTORS OF WORKING WITH VIOLENT CHILDREN AND ADULTS USING ART THERAPY TECHNOLOGIES. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(5), 80-88.
16. Ulug‘Bek Karimjonovich Xuramov. "MUSIQA ASARLARIDAGI DAVRIYA TURLARI" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 198-204.
17. Karimjonovich, Xuramov Ulug‘bek. "QADIMIY KUYLAR VA ULARNI TASHKIL ETUVCHI QISMLAR." *Scientific Impulse* 1.7 (2023): 74-81.
18. Khuramov, Ulugbek Karimjonovich. "FORMATION, DEVELOPMENT AND HISTORY OF HARMONY." *Theoretical & Applied Science* 12 (2019): 77-82.
19. Khurramov, U. K. "Processes of formation of performance traditions in folk instruments." *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari* 9 (2021): 186-192.
20. Karimjonovich, Xuramov Ulug'bek. "Important importance of elementary theory of music in the field of music education." *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI* (2022): 200-204.
21. Karimjonovich, Khurramov Ulugbek. "Sherna bakhshi's work and its place in sherobod school of friendship." *Annals of the Romanian Society for Cell Biology* 25.4 (2021): 13413-13417.

YEVKLIDNING V-AKSIOMASI MUAMMOSI VA UNGA EKVIVALENT JUMLALARNI ISBOTLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING GEOMETRIYA FANIGA QIZIQISHINI OSHIRISH

¹Fayzullayev Sherzod Usar o‘g‘li, ²Uzoqova Buvzaynab Ravshan qizi

¹JDPU Matematika o‘qitish metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

²JDPU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159404>

Annotatsiya. Ushbu maqola Yevklid geometriyasining asosiy aksiomalari, Yevklidning V-aksiomasi va unga ekvivalent jummlarni isbotlash orqali o‘quvchilarda fikrlash doirasini kengaytirishdan iborat.

Kalit so‘zlar: aksioma, postulat, ekvivalent jumla, parallel to‘g‘ri chiziqlar, geometriyaning boshlangich tushunchalari.

Abstract. This article aims to expand students' frame of mind by proving the main axioms of Euclidean geometry, Euclid's V-axiom and its equivalent theories.

Keywords: axiom, postulate, equivalent theories, parallel straight lines, elementary concepts of geometry.

Аннотация. Целью этой статьи является расширение кругозора учащихся путем доказательства основных аксиом евклидовой геометрии, V-аксиомы Евклида и эквивалентных ей теорий.

Ключевые слова: аксиома, постулат, эквивалентные теории, параллельные прямые, элементарные понятия геометрии.

Kirish. Geometriya fani qadimiy fan bo‘lib, uning ba‘zi nazariy asoslari eramizdan oldingi VII asrdayoq ma‘lum bo‘lgan. Masalan Fales teoremasi. Ammo geometriyaning asosiy fan shaklida rivojlanishi eradan oldingi III asrlarga to‘g‘ri keladi. Shu davrda Yevklid aniq fanlarning asosi bo‘lgan “Negizlar” asarini yozgan. Yevklid qat’iy deduktiv asosda geometriya fanini yaratishga xarakat qilgan. Bunda u fanning ta’rifsiz qabul qilinadigan asosiy tushunchalarini va isboti talab qilinmay qabul qilinadigan postulatlar yordamida fanning asosiy o‘rganadigan obektlarini bog‘lashga urungan. Demak u postulat va aksioma atamaları deyarli bir xil o‘rinda qo‘llaniladi. Asosiy tushunchalar deb “nuqta”, “to‘g‘ri chiziq” va “tekislik”larni atagan. Bu asosiy tushunchalar qanoatlantiruvchi postulatlarini keltirgan. Yevklidning “Negizlar” asari 10 tom dan iborat. Bu asarda geometriya fanining asosi berilgan. Bunda Yevklid asosiy tushunchalarni ta’riflashga urungan. Boshlangich tushunchalar qanoatlantirishi zarur bo‘lgan postulatlarini (aksiomalarni) keltirgan.

Asosiy qism.

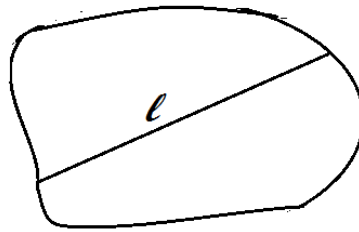
Yevklidning tekislikdagi geometriya uchun asosiy aksiomalar quyidagilardir.

1-aksioma. Ikki nuqtadan bitta va faqat bitta to‘g‘ri chiziq o‘tadi (1-rasm).

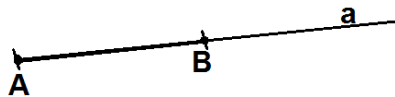
1-rasm

2-aksioma. To‘g‘ri chiziq tekislikni ikki yarim tekislikka ajratadi (2-rasm).

2-rasm

3-aksioma. Nurda ixtiyoriy uzunlikdagi kesma ajratish mumkin (3-rasm).

3-rasm

4-aksioma. To‘g‘ri burchaklar o‘zaro tengdir (4-rasm).

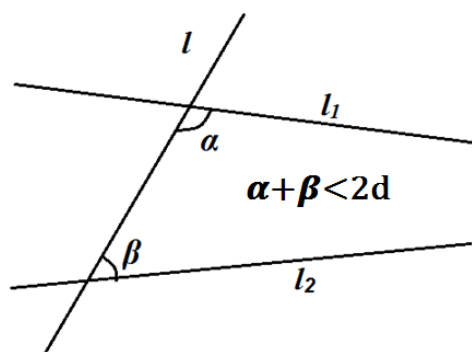
4-rasm

Xozirgi vaqtda faqat shu to‘rt aksiomaga asoslangan tekislikdagi geometriya “absolyut geometriya” deb ataladi.

“Absolyut geometriya”ga geometriya fanining parallellik bilan bog‘liq bo‘lmagan barcha tushunchalari kiradi, hamda u barcha geometriyalarning fundamental qismini tashkil qiladi. Parallellik tushunchalari bilan bog‘liq nazariy qismni o‘rganish uchun, yana bir, beshinchi aksioma qabul qilingan.

Yevklidning V- aksiomasi quyidagicha .

5-aksioma. Agar ikki l_1 va l_2 to‘g‘ri chiziqlarni uchunchi l to‘g‘ri chiziq kesib, ular bilan qaysi tomonda yig‘indisi ikki to‘g‘ri burchakdan kichik burchak xosil qilsa, to‘g‘ri chiziqlar shu tomonda kesishadi (5-rasm).

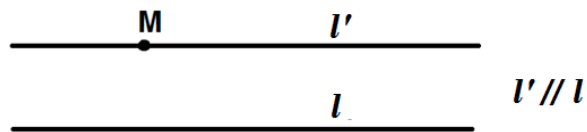
5-rasm

Yevklidning bu aksiomasi o‘sha davrning o‘zidayoq shubxa ostiga olingan. Beshinchi aksiomani avvalgi to‘rtta aksiomalardan foydalanib isbot qilishga urinishlar bo‘lgan. Xatto Yevklidning o‘zi ham V- aksiomani avvalgi to‘rtta aksiomadan foydalanib isbot qilishga xarakat qilgan. Ammo bu muammoni xal qilishga urinishlar samarasiz tugagan yoki bu aksioma o‘rniga boshqa ko‘rinishdagi aksiomani qabul qilishga to‘g‘ri kelgan.

Odatda V- aksioma muammosi parallellik muammosi deb ataladi.

Bunga sabab, Yevkliddan deyarli ikki asr keyin Prokl tomonidan kiritilgan, V-aksiomaga ekvivalent bo‘lgan ushbu aksiomadir.

Berilgan to‘g‘ri chiziqqa, bu to‘g‘ri chiziqda yotmagan nuqtadan yagona parallel to‘g‘ri chiziq o‘tkazish mumkin (6-rasm).

6-rasm

Xozirgi davrda parallellik aksiomasi deb shu aksiomaga aytiladi.

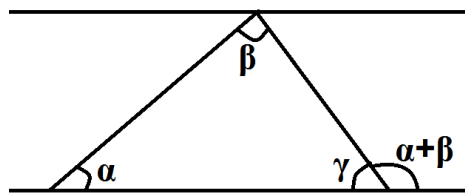
Yevklidning V- aksiomani isbotlashga urunish, har doim unga ekvivalent bo‘lgan, boshqa jummalarni qabul qilishni taqazo etgan. Shu sababdan V- aksiomaga teng kuchli bo‘lgan ko‘plab jumlar paydo bo‘lgan.

Avvalo “teng kuchli jumla” nima ekaniga e‘tibor qarataylik.

Matematikada mazmunan bir xil va shaklan har xil bo‘lgan jumlar ekvivalent jumlar deb ataladi.

Masalan. Yevklid geometriyasida quyidagi ikki jumla ekvivalent jummalarga misol bo‘ladi.

- a) Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi 180^0 ga teng.
- b) Uchburchakning tashqi burchagi, uchburchakning bu tashqi burchakka qo‘shni bo‘lmagan ikki burchagi yig‘indisiga teng bo‘ladi (7-rasm).

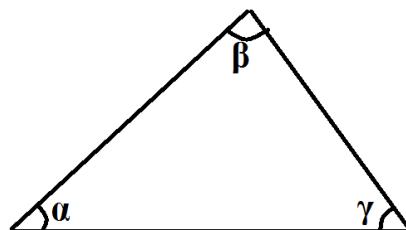
(7-rasm)

Bu tasdiqlarni birini ikkinchisidan kelib chiqishini ko‘rish mumkin.

Yevklidning beshinchi aksiomasini undan avvalgi aksiomalar yordamida isbot qilishga urunishlar jarayonida, qandaydir bir yangi tushunchani qabul qilishga to‘g‘ri kelgan. Aksariyat hollarda bu qabul qilingan tushuncha beshinchi aksiomaga ekvivalent bo‘lib qolgan. Biz quyida shu beshinchi aksiomaga ekvivalent bo‘lgan ba‘zi jummalarni keltirib o‘tamiz.

Endi parallellik aksiomasiga ekvivalent jummalardan misol keltiramiz.

1-jumla. Uchburchak ichki burchaklari yig‘indisi ikki to‘g‘ri burchak kattaligiga teng (8-rasm).

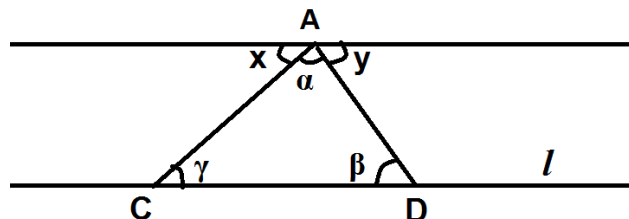
8-rasm

$$\alpha + \beta + \gamma = 2d$$

Buni parallellik aksiomasidan foydalangan xolda isbotlasak bo‘ladi.

Biror tekislikda l to‘g‘ri chiziq va bu to‘g‘ri chiziqqa tegishli bo‘lmagan A nuqta berilgan bo‘lsin. A nuqtadan l to‘g‘ri chiziqqa parallel to‘g‘ri chiziq o‘tkazamiz va A nuqtadan 2 ta og‘ma o‘tkazsak, bu og‘malar V-aksiomaga ko‘ra l to‘g‘ri chiziqni biror B va C nuqtalarda kesib o‘tadi (9-rasm).

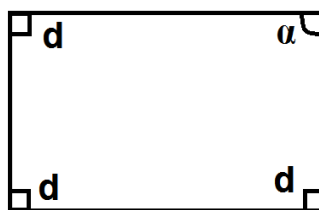

9-rasm.

Bu yerda $\gamma = x$ va $\beta = y$ ichki almashinuvchi burchaklar bo‘lgani uchun bular teng bo‘ladi. Demak, $x + \alpha + y = \alpha + \beta + \gamma = 2d$ ekanligi kelib chiqadi.

Bundan shuni aytish mumkinki paralellik aksiomasini qabul qilsak bu unga teng kuchli aksioma bo‘lar ekan.

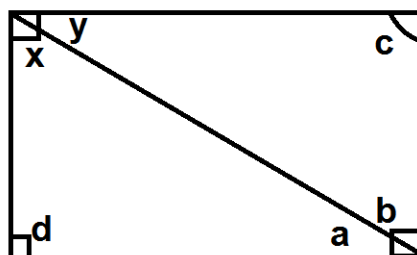
2-jumla. Agar to‘rtburchakning uchta burchagi to‘g‘ri burchak bo‘lsa, to‘rtinchi burchagi ham to‘g‘ri burchak bo‘ladi (10-rasm).

10-rasm

$$\alpha = d$$

Buning isbotini keltirish uchun ikkita qarama qarshi to‘g‘ri burchaklari orqali diagonal o‘tkazamiz. Natijada to‘rtburchagimiz 2 ta uchburchakka ajraladi. Uchburchaklarning har birining ichki burchaklari yig‘indisi $2d$ ga tengligidan to‘rtburchakning ichki burchaklari yig‘indisi $4d$ ga teng ekanligi kelib chiqadi. Bundan esa 3 ta burchagi to‘g‘ri bo‘lsa 4-burchagu ham to‘g‘ri burchak ekani kelib chiqadi (11-rasm).

11-rasm

$$\begin{aligned} x + y &= d, & a + b &= d \\ x + a + d &= 2d, & y + b + c &= 2d \\ x + y + d + a + b + c &= 4d \\ c &= d \end{aligned}$$

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki Yevklid geometriyasining asosiy aksiomalari va boshlangich tushunchalarni yaxshi bilish orqali o‘quvchilarning geometriyaga bo‘lgan qiziqishlarini va bu fanni mukammal o‘rganish kerakligini tushuntiriladi. Ayniqsa Yevklidning V-aksiomasi va unga teng kuchli jummalarni isbotlash orqali geometriya fanidan o‘tilgan mavzularni takrorlashga sabab bo‘ldi. Parallel to‘g‘ri chiziqlarni uchunchi to‘g‘ri chiziq kesib o‘tkanda hosil bo‘ladigan burchaklar haqida tanishiladi. Bundan tashqari o‘quvchilarning uchburchaklar haqida bilimlari mustaxkamlanadi. Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi 180^0 ga teng ekanligini hamma bilsa ham bu aksioma darajasidagi jumla ekani tushuntirildi. Geometriyaning boshlangich tushunchalarini qanday tasavvur qilish kerakligi keltirildi.

REFERENCES

1. A.Artaqboyev, I.Xatamov “Tekislikda to‘qqiz geometriya” o‘quv qo‘llanma. Toshkent. Zukko kutubxon nashriyoti 2021-yil. A
2. N.Dadajonov, R. Yunusmetov, T. Abdullayev Geometriya II-qism. Toshkent. O‘qituvchi nashriyoti. 1988 yil
3. N.G‘aybullayev. Maktabda Noyevklid geomatriya elementlari. Toshkent. O‘qituvchi nashriyoti. 1971 yil.
4. Н.В.Ефимов. Высшая геометрия. Москва. Физматлит. 2004
5. Б.Ф.Когон. Основания геометрии. I ва II том, ГИТТЛ, Москва. 1956.
6. I. M. Natamov, SH. U. Fayzullaev. Lobachevskiy tekisligining gipervoloid ustidagi talqini. Fizika, matematika va informatika. Ilmiy – uslubiy jurnal. Toshkent – 2019 yil. 1-son.
7. Sh. U. Fayzullaev. Puankare talqinining fazoviy tasviri. “Zamonaviy matematikaning nazariy asoslari va amaliy masalalar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon. 28-mart 2022 yil. I-qism.
8. Н.Г.Подаева , Д.А. Жук. Лекции по основам геометрии. Елец: 2008г.
9. В. В. Прасолов Геометрия Лобачевского Независимый Московский Университет Математический колледж МЦНМО 2014.

ENGAGING WAYS OF TEACHING GRAMMAR

Sodiqova Sabohat

EFL teacher at Foreign languages department Nordic International University, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159437>

Abstract. *Nowadays, the majority of students get easily bored in class because they are so dependent on their smartphones or other electronics. To keep learners interested in their lessons, teachers must make them as engaging as possible. It is more challenging in practical grammar classes where students think they “already know all the grammar they need to speak or write correctly” and do not need to study this subject. This article addresses effective ways of making grammar lessons more engaging with the techniques experienced on the basis of communicative language teaching.*

Keywords: *practical grammar, method, teaching, communicative language teaching, activity, learners*

Annotatsiya. *Bugungi kunda talabalarning ko'pchiligi smartfon va boshqa elektron qurilmalarga bog'lanib qolganliklari sabab darslarda tez zerikib qolishadi. O'qituvchilar talabalarning darsga qiziqishini yo'qotmaslik uchun mashg'ulotlarini qiziqarli tashkil etishlari muhim. Amaliy grammatika darslarida esa bu biroz murakkab, chunki talabalar “to'g'ri gapirish va yozish uchun kerakli barcha grammatikani yaxshi bilamiz” va bu fan biz uchun muhim emas degan fikrda bo'lishadi. Mazkur maqolada til o'qitishning kommunikativ metodiga asoslangan texnikalar yordamida grammatika darslarini qiziqarli tashkil etish usullari muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *amaliy grammatika, metod, o'qitish, til o'rgatishning kommunikativ metodi, faoliyat, talabalar*

Аннотация. *В настоящее время большинству студентов быстро становится скучно на уроках, потому что они настолько зависят от своих смартфонов или другой электроники. Чтобы поддерживать интерес учащихся к урокам, учителя должны сделать их как можно более увлекательными. Сложнее обстоит дело на практических занятиях по грамматике, где учащиеся думают, что «уже знают всю грамматику, необходимую для того, чтобы правильно говорить или писать», и им не нужно изучать этот предмет. В этой статье рассматриваются эффективные способы сделать уроки грамматики более интересными с использованием методов, основанные на коммуникативный метод преподавания языка.*

Ключевые слова: *практическая грамматика, метод, обучение, коммуникативное обучение языку, деятельность, обучающиеся.*

For many years grammar has been taught through structures, drills and rules. Because the practice tasks were isolated from reading, writing, speaking, and listening tasks, students were led to believe that grammar was not as important as other language skills. In fact, grammar is the foundation of proper writing and conversation. “Grammar is the weaving that creates the fabric”(1). This “theoretical system must promote the students’ and educators’ abilities to use grammatical constructs to interact efficiently and inspire them to learn grammar”(4). Teaching grammatical structures seems to be essential at the elementary level of learning English. In some countries it is still common to teach grammatical rules with typical examples and to expect students to memorize them. However, in most developed countries, grammar is taught on the basis of communicative language teaching (2).

As an EFL teacher who has been mostly teaching general English and ESP for more than 10 years, I had less experience of teaching grammar exclusively. Grammar Translation Method (GTM) looked to be the most efficient technique to teach grammar in the beginning, enabling my students recall grammatical structures and translate sentences from Uzbek to English or vice versa with ease. However, I started to realize that communication - the primary goal of learning a foreign language was not being addressed by this approach. Therefore, I came to conclusion that communicative language teaching must be applied in teaching grammar as well as all the skills. Having looked for the ways of making my practical grammar lessons more interesting and communicative, I encountered many effective activities.

1. Gaming. Learners of all ages are always eager to play games in the classroom. Practicing the topic with the help of appropriate game makes the material easy to remember. Apart from online games such as “Kahoot!” there are many others that don’t require the use of gadgets. The ones I have already used and found effective are “Convince me”, “A great liar”, “First to five”. The game “Convince me” works best with continuous tenses, especially, past continuous. The game can be played in pairs or in groups if the class is bigger. Students/groups are distributed several cards with time written on them and separate ones with the picture of activities. The first group takes a card with time and asks the opposite group a pre-taught question: “What were you doing at (for example, 12.45 a.m.)?” The opposite group gets one of the faced-down picture cards and answers the question. “I was singing a song.” The answering group must convince the opposite group that it is normal to sing at 12:45 a.m. The lesson becomes really interesting as groups try to challenge each other by giving different arguments to convince or reject. “A great liar” game can be adopted to the majority grammar topic including tenses, parts of speech, modal verbs, non-finite forms of the verb and others. Each student tells three sentences about him/herself two of which must be true and one false. Others guess which one is false. Since students are usually eager to get to know one another well, this activity also keeps the entire class engaged. “First to five” is another competitive game that helps to captivate learners’ attention. Students are divided into groups and given a blank sheet of paper. They are required to write 5 of something that teacher tells, for example, 5 irregular verbs starting with letter B, 5 adjectives ending with -ed/-ing and so on. The group which finishes the list first rises the paper crying out “First to five!” and gets points. The winner is the group with most points at the end. Besides the above mentioned ones, Bingo game, dice games, “Hot potato”, “Tic-tac-toe”, battleship, “Four corners” are also in the list of the most exciting games for practicing grammar (3).

2. Dubbing. Another involving way of practicing a certain grammar is dubbing different extract videos from popular films, cartoon and so on. The program depends on the topic teacher is going to practice with the class. This activity interests many learners as it is related to real life - bringing into the classroom what they like and do outside of it. The most important part of applying this activity is to choose the content appropriate to the audience. Students watch muted video and are required to dub it themselves. Teacher may elicit certain grammatical pattern or structure to use.

3. Mnemonics. Grammar is not an exception to the rule that information is retained more easily when it is reinforced with a pleasant rhyme or picture. Teachers may encourage their learners to be imaginative and devise original ways to explain those complex grammar rules with the help of pictures; they may even organize a competition for the best mnemonic.

4. Speaking. Practicing grammar with the help of speaking activities is one of the most effective ways of teaching students any topic with no doubt that they are improving their accuracy in speaking. Giving students the topics they may like or be interested can easily get them talk. Teacher may assign a certain structure to use when a student is talking. Cue cards, spinning wheel, a board chart with topics and any similar material can be used to choose what to speak about. The activities like “1 minute speech”, “Storytelling”, “Find someone who” and others are the efficient ones.

In conclusion, even though most language learners attempt to avoid it, grammar is an essential part of learning a foreign language. To avoid the stereotype that grammar is boring, teachers are replacing grammar-translation method with CLT in most developed countries. It is considerably simpler to make grammar students’ favorite subject by using the above-mentioned strategies.

REFERENCES

1. Azar, B. *Grammar-based teaching: a practitioner’s perspective*. TESL-EJ, 2007.
2. Azimov A., Murodov Sh. *The role of grammar in English language teaching*. “Экономика и социум”, 2021.
3. Douglas H., *10 engaging ways to teach grammar in the classroom*. prowritingaid.com, 2020.
4. Rashid H., Wang Hui, Islam J., *Role of grammar in language teaching and different type’s components in English*. Veda’s JOELL, 2021
5. www.prowritingaid.com
6. <https://threewise kangaroos.com/2022/06/11-engaging-ways-of-teaching-grammar/>

METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE DEVELOPMENT OF CRAFTSMANSHIP DURING THE EMIR TIMUR ERA IN FOREIGN SOURCES IN THE XVI-XX CENTURIES

Zulfiya Khamidova

PhD, Nordic International University Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159459>

Abstract. *The role of Emir Temur as the head of state in the economic development of the Sultan, especially in the economic policy of the craftsmanship, has not been studied by economists as a single topic. Nevertheless, in this regard, the leading foreign writers and scholars in the social sciences have mentioned in their works. This article analyzes the studies associated with the Emir Temur era in the 18th and 20th centuries.*

Keywords: *Emir Temur, Central Asia, Samarkand, crafts, craftsmanship, types of crafts.*

Introduction

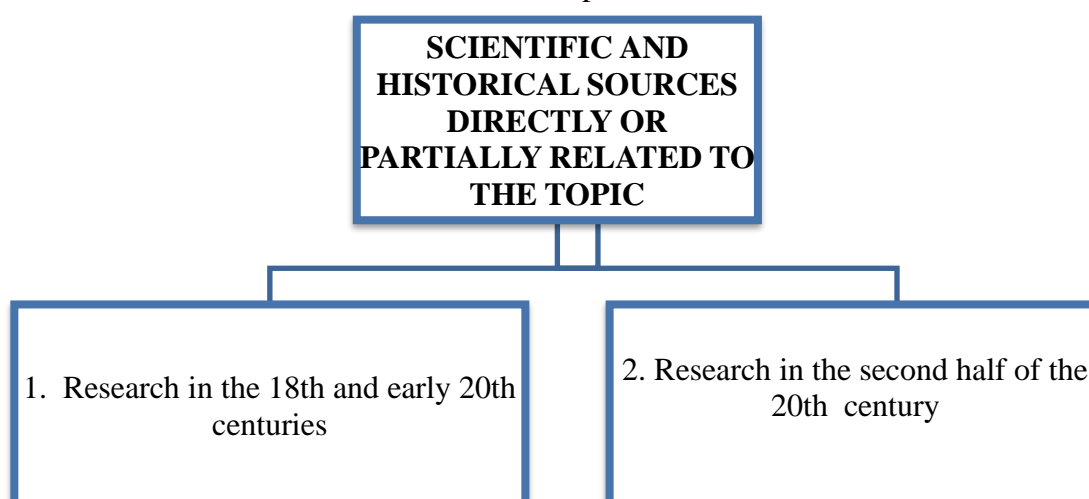
The great interest of Emir Temur's personality, as well as the scientific and historical works that has been collected in the East and West, has been revealed in his time, including myths and legends, as well as various works of art, history, and art. This led to more than six centuries since Emir Temur's rise to the present day. It is desirable to analyze these studies in terms of time and space, depending on the nature of the work, as the works of the past years, based on the personality and interests of Emir Temur, differ in style and genre, which naturally complicates the researcher's research. It is important to us that the scientific, historical and analytical works are important to us, and their classification helps to facilitate further researchers.

Methodology

This article analyzes the ideas put forward by foreign and local scholars on the topic. Methods of analysis and synthesis, scientific abstractions were also used.

Result and analysis

Group-based analysis of the research conducted on the topic will serve to reconcile and substantiate the controversial views of time and space.

Figure 1. Periodic group of researches on the topic.

It should be noted that these sources were selected depending on the nature of the topic.

For the past years, Temur has become a hero among European countries. Even literature made him a hero: Marlo, who lived in the late 16th century, wrote two tragedies in his name; then

Volter devoted one of his historical stories to him; Goethe mentioned it in his works. Gandel wrote an opera for him. In connection with the translation of some Temur-related sources in the seventeenth century, it has become a tradition to write his works in France, then Italy, Spain, England and Germany. However, the public's curiosity soon moved to other topics. At the end of the 19th century, with the arrival of Russians to Central Asia, the interest of the Temur was revived, though not for long [1]. As can be seen from this table, attention to the personality of Emir Temur in Western historiography dates back to the eighteenth century, and in the coming years there was a constant interest in his life and work. The difference is that in the aforementioned sources, there are different styles and approaches to the personality of Emir Temur and his activities.

Table 1. Sources relating to the personality of Emir Temur and its activities dating back to the 18th and the first half of the 20th century.

1.	THE 18 th CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE 20 th CENTURY	
	Nicholas Rowe	Tamerlane: A Tragedy. As it is Acted at the New Theater in Little Lincoln's-Inn-Fields. By His Majesty's Servants. London. J. Tonson Printer. 1701. – 72 p.
	William Davy Joseph White William Hunter	Institutes Political and Military. (written by Timur) Oxford : At the Clarendon Press, 1783. -408 p.
	Niccolao Manucci	History of the Mogul Dynasty in India: From Its Foundation by Tamerlane, in the Year 1399, to the Accession of Aurengzebe, in the Year 1657. London. J.M. Richardson. 1825. -324 p.
	Charles Stewart	The Mulfuzāt Timury, or Autobiographical Memoirs of the Moghul Emperor Timur. Holborn (London). Oriental translation committee. 1830. – 165 p.
	Edgar Allan Po	Tamerlane va other poems. Boston. Calvin F.S. Thomas Printer. 1827. – 64 p.
	Arminius Vambery	Travels in Central Asia being the account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the Eastern Shore of the Caspian to Khiva, Bukhara, and Samarkand. London. John Murray, Albemarle street. 1864. -463 p. History of Bukhara from the earliest period down to the present. London. Henry S. King & Co. * 6 5 Cornhill & 12 Paternoster Row. 1873. – 419 p.
	Harold Lamb	Tamerlane The Earth Shaker. Great Britain. The Birligh Press. 1929. – 318 p.
	Rene Grousset	L'Empire des steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan. – P.: Payot, 1938. – 620 p.
	H. Kurdian	A Few Corrections on Guy Le Strange's "Clavijo, Embassy to Tamerlane (1403-1406)". Source: Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. 4 (Oct., 1938),pp. 555-560. Published by: Cambridge University Press Stable URL: http://www.jstor.org/stable/25201780 .

Nicholas Rowe and Edgar Allan Poe focused mainly on Emir Temur and his work. Edgar Allan Poe (an American romantic writer and literary critic) used mainly imagery in his 1827 poem "Temirbek" (Tamerlane and other poems). Although his feelings and thoughts were written in the form of poetry on behalf of Temur, this work caused readers to become more aware of Emir Temur's personality and his work. Nicholas Rowe's work "Tamerlane: A Tragedy" is written in the genre of play, and the author equates King William of England III to Emir Temur, and King Louis of the XIV to Boyazid. This play is gaining popularity in England and is regularly shown during the reign. Even this work has been a source of political controversy in Dublin. It is clear that Emir Temur has gained special respect in Europe.

The works by William Davy, Josef White and William Hunter [2] serve as the main source for the study of the history of Uzbek statehood in the era of Emir Temur. This is related to the work written in the Turkish language at the library of one of the Ottoman Turkish governors, Ja'far Pasha, governor of Yemen (1607-12). According to one of the later publications of these authors, Alixontura Soguniy translated Tuzuki Temuriy into Uzbek in 1967 in Tashkent. It is noteworthy that the Persian version of Mir Abu Talib Hussein al-Ariziy at-Turbatiy is also included in this work. In addition, British Orientalist Charles Stewart studied and explored the works of Eastern countries and rulers, translated them from Arabic, Persian and Hindi into English. Specifically, in 1830 Temur translated his poems from Persian into English. This publication also provides an overview of Temur's management and military strategy. These and the aforementioned works make it easier for the researcher to compare data with both primary and translation sources.

Hungarian orientalist, traveler, polyglot Herman Vambery (Arminius Vámbéry, 1832-1913) mentioned many periodicals and rulers related to the history of our country in his many-volume works "History of Bukhara or Movarounnahr" and "Travel to Central Asia". He also gave a detailed account of Emir Temur and his inheritors. This work is considered to be a valuable scientifically-based source, written and based on many historical works. Vamberi sought to portray Temur's personality and his activities as accurately as possible and justify and refute critical statements about him. Although he did not make a separate analytical approach to Temur's economic policy, there is a general overview of his administration, attitude towards the people of science, trades, trade relations, construction and other reforms. As he states, "Temur were not as savage as his enemies described him. The data in the "Temur's Plots" and the manner in which it is administered by the country are evidence of this. He is a unique artist in the country he occupies. He loaded books from Bursa's library with the animals and moved them to Samarkand. Is that person so unpleasant and cruel? Therefore, the opinions of those who put Temur in line with Chingis and call him a savage, a tyrant and a robber are twice wrong" [3].

Harold Albert Lamb, American historian, screenwriter, and author of scientific and historical works about Asian nations, great scholars and rulers, explores the life and work of rulers as Emir Temur, Sultan Suleyman, Bobur Mirzo who founded such great empires and wrote works in biography. In particular, Tamerlane the Earth Shaker about Emir Temur (1928) compares the great conquerer with the activities of the rulers of other great empires, and gives him a positive view of himself as a ruler. While he did not specifically evaluate his economic policies, he outlines a fair governance system. According to him, "Timur made a great empire by himself and won all his wars. He died in the march against the last force he could measure. To understand the power of this person, we must live with him. To do so, you must avoid the history of Europe and modern civilization that promotes their own views. We have to look at Timur through the eyes of the

people who lived with him” [4]. In doing so, he believes it is expedient to refer to the works of scholars and contemporaries who lived during that time, blindly believing in the myths of Emir Temur, as well as in correspondence with the various countries he interacted with.

Rene Grusse, a French orientalist, was primarily interested in the history of Asian countries and sought to illuminate the lives of many rulers. In his work on Atilla, Genghis Khan and Emir Temur, he tries to compare the personality and activities of the three great rulers.

Although in the Soviet period, the activity of Emir Temur was often interpreted negatively, objective research was carried out in the East and West. Much has been done in this regard, especially in France. The Association for the Study of History, Art, and the French-Uzbek Cultural Relations of the Temurids' Period has been operating here, including the La-Temuride magazine [5]. A number of scientific works on the history of Emir Temur and the Timurid epoch are regularly published in this journal [6].

The following table lists some of the scientific and historical resources of the second group that is selected in the second half of the twentieth century in European and Asian countries based on the nature of the topic (Table 2).

Table 2. Research in the second half of the 20th century.

THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY.		
Jean-Paul Roux.	Tamerlan. Moscow. Molodaya Gvardiya. 2007. – 172 p.	
Beatrice Forbes Manz	1. Temur and the Problem of a Conqueror's Legacy. Source: Journal of the Royal Asiatic Society, 1998. pp.21-41. Cambridge University Press on behalf of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/25183464 . 2. Administration And The Delegation Of Authority In Temür's Dominions. Source: Central Asiatic Journal, 1976. pp. 191-207. Harrassowitz Verlag. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/41927147 3. The Rise and Rule of Tamerlane. Great Britain. Cambridge University Press, 1989. -227 p. 4. Power, politics and religion in Timurid Iran. Massachusetts, United States. Cambridge University Press. 2007, Pages 1-316. www.scopus.com . DOI: 10.1017/CBO9780511497483	
Hilda Hookham	Tamburlaine the conqueror. London. Hodder and Stoughton, 1962. 344 p.	
Marsel Brion	Tamerlan. Tashkent. Yangi asr avlodi. 2014. – 572 p.	
L.Keren	The kingdom of Emir Timur. Tashkent. Uzbekistan. 2018. - 248 p.	
K. Z. Ashrafyan	Central Asia under Timur from 1370 to the early fifteenth century. 323-349 pp. https://en.unesco.org/silkroad/knowledge-bank/central-asia-under-timur-1370-early-fefteenth-century .	
Tilman Nagel	Timur is the conqueror and Islamic world of the late Middle	

	Mansura Haider	<p>Ages. Rostov-on-Don. Phoenix. 1997.- 640 p.</p> <p>1. Timur’s Methods Of Administration. Proceedings of the Indian History Congress. Vol. 38 (1977), pp. 698-706. Published by: Indian History Congress. https://www.jstor.org/stable/44139136</p> <p>2. Timur’s religious policy. Proceedings of the Indian History Congress. Vol. 37 (1976), pp. 425-428.</p> <p>Published by: Indian History Congress. https://www.jstor.org/stable/44139004.</p>
--	----------------	---

Jean-Paul Ru is a French historian, expert in Turkic-Mongolian peoples and Islamic culture. He is the author of many scientific and historical works, including Tamerlane. Unlike other historians, the author did not use artistic ornamental and distracting material. It contains chronological information about the personality of Temur and his life, the interpretation of unfamiliar words, a brief summary of the people who lived during that time, and a glossary.

He states that his thinking had changed dramatically in the study of Emir Temur: - "Because of the supposed ideas about Emir Temur, I did not openly admire him, and then I re-discovered many things for myself in my research. I discovered I was convinced that he was not a tyrannical ruler. The book also highlights diplomatic, financial, socio-economic relations. This directly contributes to the research in this area.

Jean-Paul Ru is a French historian, expert in Turkic-Mongolian peoples and Islamic culture. He is the author of many scientific and historical works, including Tamerlane. Unlike other historians, the author did not use artistic ornamental and distracting material. It contains chronological information about the personality of Temur and his life, the interpretation of unfamiliar words, a brief summary of the people who lived during that time, and a glossary. He states that his thinking had changed dramatically in the study of Emir Temur: - "Because of the supposed ideas about Emir Temur, I did not openly admire him, and then I re-discovered many things for myself in my research. I discovered I was convinced that he was not a tyrannical ruler [7]. The book also highlights diplomatic, financial, socio-economic relations. This directly contributes to the research in this area.

It is worth noting the contribution of Beatris Forbes Mans, an American historian who has done research in the Middle East and Central Asia in the study of the nomads and the Timurid dynasty, in the study of the Emir Temur and Timurid epoch. She presented in the chart above and in her other research works on the socio-economic, political and ethnic changes that occurred in Chigatay before Emir Temur came to power, and the formation, development and policy of the government of Emir Temur.

Hilda Hukham is another scientist who has done considerable research in the West. She tried to make an honest study of Emir Temur's personality and activities. Hilda Huckham was largely confined to the general coverage of Emir Temur's activities and did not specifically mentioned his craft policy.

Researchers such as K. Z. Ashrafyan, Tilman Nagel, Mansura Haider also mainly focus on the arrival of Emir Temur to the throne, the Western walks, his religious policies. In their works, as mentioned above, there is a brief description of management policies, craftsmen brought to the capital during the march, their social status, and crafts.

Conclusion

In conclusion, it is worth noting that the Timurid Renaissance (which meant cultural life, scientific activity and the flourishing of artistic activities in the Temur state) was born during the life of the great master. He brought to Samarkand the best craftsmen and scholars from all over the East and laid the foundation for this. In the field of science, law, medicine, theology, mathematics, astronomy, history, philosophy, music studies, literature and philosophy have been widely used [8]. The aforementioned sources help in the close study of Emir Temur's personality and activities and help to clarify the various preconceived notions about him. In the future, it would be advisable to summarize the research of Emir Temur's economic policy on the basis of various works and to refer them to researchers who are interested in it.

REFERENCES

1. Jean-Paul Roux. 2004. Tamerlan. Moscow. Molodaya Gvardiya. 16-p. www.royallib.ru.
2. W. Davy, J. White, W. Hunter. Institutes Political and Military. (written by Timur) Oxford : At the Clarendon Press, 1783. -408 p.
3. A. Vámbéry. History of Bokhara from the earliest period to the present. London. Henry S. King & Co. Cornhill & Paternoster Row. 1873. 160-211 pp.
4. H. Lamb. Tamerlane The Earth Shaker. Great Britain. The Burlhigh Press. 1929. 16-p.
5. L. Keren, A. Saidov. Amir Temur and France. Tashkent. Adolat, 1996. 15-p.
6. Beaupertius -Bressand F. 1. L’art desjardins a son apogee ou splendeur des jar dins de Samarkand// La Temuride. - Paris, 1990. - № 4. -Pp.7-8; 2. Festivites timurides // La Temuride. - Paris, 1996. - № 16. Pp. 2-3; Jardins Temurides // La Temuride. - Paris, 1991. - № 5. - Pp. 10; Sznppe M. Le Klorassan et l’Fsia centrale aux XIV-XVIe siecles: aspects de l’unite ailtiuelle et politique//La Tlmuride. - Paris, 1995. -№ 14. - Pp. 8-15; Keliren L. 1. Tamerlan, le Seiqnenr de fer, Neuchatel, 1978. - 260 p.; 2. Tamerlan. Paris: Payot, 1980; 3. Tamerlan et Byzance // La Timuride. - Paris, 1994. № 13. - Pp. 3-6. And etc.
7. Jean-Paul Roux. 2004. Tamerlan. Moscow. Molodaya Gvardiya. 16-p. www.royallib.ru.
8. Я. Нерсесов. Великий Тамерлан. «Сотрясатель вселенной». -149 стр. www.royallib.com.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING ETNOPEdagogIK MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

To‘xtasinov Abror Rustamovich

Namangan davlat universiteti “Pedagogika nazariyasi va tarixi” kafedrasida tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159476>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish dranida qo‘llinilga usullar, turli pedagogik shart-sharoitlar, tavsiyalar o‘rin olgan bo‘lib, musiqa ta’limi bakalavriat ta’limi yo‘nalishi talabalarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishda aynan “o‘zbek xalq musiqa ijodi” fanidan foydalanish shakllari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, pedagogika, etnopedagogika, ta’lim, musiqa ijodi, mezon, usul, tanlov, festival, motiv, kognitiv.

Аннотация. В данной статье собраны полезные методы, различные педагогические условия и рекомендации по повышению этнопедагогической культуры будущих учителей музыки. Рассмотрены формы использования предмета «Узбекское народное музыкальное творчество».

Ключевые слова: музыка, педагогика, этнопедагогика, воспитание, музыкальное творчество, критерий, метод, конкурс, праздник, мотив, познавательный.

Abstract. This article contains useful methods, various pedagogical conditions, and recommendations for improving the ethno pedagogical culture of future music teachers. Forms of use of the subject "Uzbek folk music creation" were discussed.

Keywords: music, pedagogy, ethno pedagogy, education, music creation, criterion, method, competition, festival, motive, cognitive.

Kirish. Mazkur maqola doirasida ishlab chiqilgan etnopedagogik va kasbiy pedagogik tadqiqotlar pedagogik tomonidan amalda sinab ko‘rilgan diagnostika vositalarini o‘z ichiga oladi. SHubhasiz, mahaliy olimlar tomonidan tayyorlangan “Bajarilishga munosabat” moslashtirilgan o‘zini o‘zi baholash testi, motivatsion tayyorlik mezoniga ko‘ra bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishni aniqlash uchun anketa, ish darajasini aniqlash uchun test topshiriqlari. nazariy va texnologik tayyorlik mezoni bo‘yicha “Musiqqa ta’limi” profili bo‘yicha pedagogik ta’lim bakalavriatlarining loyiha faoliyati natijalari aniqlandi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish vositalarini tanlash va ishlab chiqish talabalar bilan ishlashning turli shakllari va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirildi: auditoriya mashg‘ulotlari (amaliy, guruh, individual), ommaviy chiqishlarning turli shakllari (konsertlar, mavzuli kechalar, “musiqiy zallar”, tanlovlar, festivallar va boshqalar), musiqiy tadqiqotlar, talabalarning o‘quv va kasbiy faoliyati va boshqalar. Talabalarning musiqiy-pedagogik oliy ta’lim sharoitida bunday tashkil etilishi an’anaviydan farq qilganligi sababli, o‘quv jarayonini qo‘shishni talab qildi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining o‘ziga xos yo‘nalishlari – tarbiyaviy, tashkiliy, ilmiy-tadqiqot yo‘nalishlaridagi faoliyatini aks ettiruvchi mazmun bilan bog‘liq. Shu sababli, “Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishda cholg‘u va ijrochilik mashg‘ulotlari jarayonida uning madaniy-ma’rifiy mazmunini aks ettiruvchi kasbiy madaniyatini shakllantirishning o‘quv-uslubiy yordami sifatida shakllantirilgan to‘rtinchi pedagogik shartni ajratib ko‘rsatish mantiqiy bo‘ldi. O‘quv jarayonini o‘quv-uslubiy ta’minlash ostida o‘quv-uslubiy

ta’minot tarkibida tarkibiy qismlarning ikki guruhini ajratish mumkin: o‘quv-uslubiy hujjatlar (o‘quv rejasi, fanlar va amaliyotlar dasturlari va boshqalar) va o‘quv-uslubiy vositalar (darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, maxsus ishlanmalar, ko‘rsatmalar va boshqalar). Birinchi guruhda ta’lim jarayonining tavsifi, ikkinchi guruhda – ta’lim jarayoni loyihasini amalga oshirishni ta’minlovchi didaktik va uslubiy mexanizmlar berilgan [1].

Asosiy qism. Ushbu pedagogik shartni hayotga tatbiq etish maqsadida biz o‘rganish jarayonida “O‘zbek xalq musiqa ijodi” fani o‘quv kursi dasturini o‘z ichiga olgan o‘quv-uslubiy majmua yaratdik, o‘quv-uslubiy qo‘llanma ishlab chiqdik. Maxsus kursning maqsadi talabalarni o‘zbek xalq musiqasi ijodi hamda etnopedagogik madaniyat faoliyat sifatida musiqa-pedagogik faoliyatga tayyorlash hamda ularning bu boradagi mustaqil ishlashi va o‘zini o‘zi rivojlantirishiga zamin yaratishdan iborat. Maxsus kurs “Musiqqa ta’limi” ta’limi ta’lim yo‘nalishi “Musiqqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavriat 2-kurs talabalari uchun mo‘ljallangan. Kurs dasturi 7 bo‘limni (mavzuni) o‘z ichiga oladi va 24 soat ma’ruza, 66 soat seminar va amaliy mashg‘ulotlar va 90 soat mustaqil ta’lim o‘quv soatlarini o‘zlashtirishga mo‘ljallangan.

Maxsus kurs mazmunini o‘zlashtirish pedagogik va musiqiy tarbiyaviy faoliyatni amalga oshirish bilan bog‘liq holda musiqa ijrochiligining turli muammolarini ochib beruvchi ma’ruzalar, kitoblar, maqolalar va boshqa manbalardan materiallardan foydalanishga asoslanadi.

Seminar mashg‘ulotlarini o‘tkazish nafaqat ma’ruza materialini takrorlash va mustahkamlashni, balki hisobot va xabarlarini tayyorlashni ham o‘z ichiga oladi. Ularni amalga oshirish talabalarga musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyatining xususiyatlarini aniqroq tushunishga yordam berish, musiqiy pedagogik madaniyat qadriyatlarini o‘zlashtirishga qaratilgan. Shu munosabat bilan quyidagi savollarni muhokamaga taklif qilish mumkin: “Musiqiy-pedagogik ijro: pedagogikami yoki san’atmi?”, “Muloqot musiqiy-pedagogik ijrochilik faoliyatining ichki asosi sifatida”, “Musiqiy-pedagogik ijrochilikning qadriyat yo‘nalishlari” va hokazo. Masalan, “Talabalar bilan birinchi uchrashuv: professional o‘zini-o‘zi taqdim etish”, “Bolalar auditoriyasi oldida musiqa ijrosi”, “Musiqqa” kabi trening mavzulari taklif etildi.

Amaliy topshiriqlar talabalar tomonidan olingan bilimlarni mustaqil umumlashtirish va qo‘llashga qaratilgan bo‘lib, talabalarni o‘quv musiqiy-pedagogik ijrochilik faoliyatiga faol jalb qilishga qaratilgan. Bunday vazifalarni bajarish pedagogik nuqtai nazardan musiqiy asarlarga izoh berish, ijro etilgan asarlarga pedagogik sharh, oliy ta’lim tizimidagi musiqa darslari mavzusiga muvofiq “O‘zbek xalq musiqa ijodi” fanini o‘z ichiga oladi. Kursni o‘rganish. musiqa ijrosi tomoshabinlar bilan kommunikativ aloqaning faol shakli sifatida amalga oshiriladigan turli xil pedagogik va ta’lim loyihalarini amalga oshirish bilan yakunlanadi. Tavsiya etilgan loyiha mavzulari: “Musiqiy ekskurtsiya”, “Vaqtning musiqiy portretlari”, “Vatanni kuylash” va boshqalar. Loyiha ham o‘z rejasiga muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Loyihaga qo‘yiladigan asosiy talab - uning pedagogik yo‘nalishi [4].

Maxsus kurs oxirida test sinovi o‘tkaziladi. Talabalar mehnatining samaradorligi auditoriya mashg‘ulotlari davomidagi faollik, maxsus kursni o‘rganish jarayonida ilmiy-amaliy ishlarni amalga oshirish, ijodiy musiqiy-pedagogik loyiha kabi ko‘rsatkichlar majmuasi bilan baholanadi. Kurs oxirida talabalarda maktab talabalari ma’naviy rivojlanishining eng muhim vositasi sifatida musiqa o‘qituvchisining cholg‘u va ijrochilik faoliyati haqida tasavvur paydo bo‘lishi kerak. Shuni ta’kidlash kerakki, talabalar tomonidan maxsus kursni ishlab chiqish jarayonida egallagan bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar universitetda o‘qish davridayoq o‘quv

amaliyotida o‘z o‘rnini topishi kerak bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirish uchun asos bo‘lishi kerak.

Maxsus kurs mazmuni “O‘zbek xalq musiqa ijodi” dasturida belgilab berilgan. SHunday qilib, ushbu bandda cholg‘u va ijrochilik mashg‘ulotlari jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy etnopedagogik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shartlari ko‘rib chiqildi. Unda cholg‘u-xonandalik ijrochilik mashg‘ulotlari jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy etnopedagoik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shartlari ko‘rib chiqildi. Ushbu jarayonning asosiy xususiyati uning amaliy yo‘nalishi, ya’ni, tashkiliy shakllarning determinizmi va musiqiy-pedagogik faoliyat sub’ektining xususiyatlari bilan to‘ldirish mazmuni shular jumlasidan. Etnopedagogik tizimlarning ishlashini ta’minlash tadqiqotning muhim bosqchlaridan biri bo‘ldi. Bunda bo‘lajak o‘qituvchining ijtimoiy-madaniy tajribasini uzatish jarayoni musiqiy va ovozli ifodaga ega bo‘lgan ma’naviy ta’sir qiluvchi badiiy ob’ektlarni bevosita yaratish bilan bog‘liq. O‘rganilayotgan jarayonni shu yo‘nalishda ko‘rib chiqish uning asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. Ulardan birinchisi, o‘qituvchi-musiqachi kasbi insonning ushbu mutaxassislik turi bo‘yicha qobiliyatlarini, ya’ni musiqa va ijrochilik qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi, biz badiiy faoliyat tushunchasiga asoslanib, musiqa san’ati vositasida ma’naviy va amaliy o‘zgarishlarga sabab bo‘ladigan integral sifatida qabul qilinadi [3].

SHu bilan birga, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi asarni nafaqat o‘rgana olishi, balki uni o‘z qiziqishlari nuqtai nazaridan talqin eta olishi va hayot haqidagi tushunchalarini badiiy asarlarda aks ettirgan holda stilistik va janr jihatidan to‘g‘ri ijro eta olishi ham muhimdir. Bu ikkinchi (taqdim etish tartibi bo‘yicha, ammo ahamiyati bo‘yicha emas) yo‘nalishini – faoliyatning axloqiy asosi sifatida kasbiy qadriyatlar tizimini shakllantirishni belgilaydi.

Keyingi yo‘nalish bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ijrochilik faoliyati motivlarini rivojlantirish bilan bog‘liq. U o‘rganilayotgan materialning ko‘p qirraliligi, talabalarni cholg‘u ijrochiligining turli turlariga jalb qilish, muvaffaqiyat holatlarini yaratish va boshqalar orqali amalga oshiriladi. O‘z-o‘zidan qoniqish hissi paydo bo‘lishi faoliyatni amalga oshirish faqat ijobiy tajriba asosida mumkin. Uning paydo bo‘lishida o‘zini o‘zi tartibga solish muhim rol o‘ynaydi, o‘qituvchiga badiiy va kommunikativ faoliyatga mos keladigan ijodiy holatga erishish va uni saqlab qolish imkonini beradi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish mehnat qobiliyati, stressga chidamlilik, badiiylik va boshqalar kabi professional muhim fazilatlarining namoyon bo‘lishini ta’minlaydigan omil sifatida o‘zini o‘zi tartibga solish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati ko‘rib chiqilayotgan jarayonda ushbu yo‘nalishni belgilash zarurati tug‘iladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish sharti sifatida talabalarning ijodiy mustaqilligining namoyon bo‘lishini belgilaydigan vaziyatlarni yaratishni ta’minlash kerak. Bu yo‘nalishdagi ishlar ijtimoiy ahamiyatga ega natijaga erishishga qaratilgan turli ko‘lamli ijodiy loyihalarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Belgilangan yo‘nalishlarni amalga oshirish o‘quv jarayonining axborot mazmunini, tashkil etilishini, pedagogik monitoringini va nazorat qilinishini ta’minlaydigan o‘quv-uslubiy va mezon-diagnostika vositalari majmuasiga asoslanishi kerak.

Shu bilan birga, biz hozirda etnopedagogik madaniyat ta’lim hodisasi sifatida qaralishi va madaniyat “qadriyatlar, ijodiy naqshlar va hayot normalari tizimiga asoslangan har qanday faoliyat shaklining muhim sifati” ekanligi aniqlandi. Shuning uchun, bu bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining

etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishning mafkuraviy asosi bo‘lib xizmat qiladigan o‘rnatilgan qadriyatlar tizimi ekanligiga ishonish juda o‘rinli. Uning shakllanishi jarayoniga bevosita qarashimiz tashqi rag‘batlarni birinchi bosqich – “haqiqiy ... qadriyatlarning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadigan qiziqishni pedagogik rag‘batlantirish”; ikkinchisi – “talabani turli xil faoliyat turlariga va muloqotga jalb qilish, u erda u o‘zlashtirish zarurligini his qiladi. Qiymatlar”; uchinchisi – “ta’lim, ma’lum bosqichlarda o‘zini o‘z tarbiyalashga aylanadi, bu yerda talaba hayotining mezoni xayoliy emas, balki haqiqiy qadriyatlar bo‘ladi” [3]. Talabalar tomonidan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy qadriyatlar tizimini o‘zlashtirish jarayonini tashkil qilish uchun foydalandik. Shu bilan birga, umumiy musiqiy ta’lim sharoitida cholg‘u ijrochiligiga qadri munosabat pedagogik o‘zaro ta’sirning xususiyati sifatida ko‘p jihatdan biz modellashtirgan jarayonning samaradorligini oldindan belgilashi kerakligi haqidagi tezis biz uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi.

Shu sababli, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish vazifalaridan biri bu bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy qadriyatlarini talabalar tomonidan o‘zlashtirish jarayonini tashkil etish edi. “Musiqqa o‘qituvchisining cholg‘u va xonandalik ijrochilik faoliyati” maxsus kursi doirasida o‘tkazilgan ma’ruzalar va seminarlar muhim rol o‘ynadi. Bu darslarda talabalar musiqa-pedagogik madaniyat qadriyatlari, ularni musiqa o‘qituvchisi faoliyatiga qanday tadbiiq etish mumkinligi haqida tushunchaga ega bo‘ldilar. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy madaniyatini shakllantirishning ushbu bosqichida o‘qitishning an’anaviy usullari – o‘qituvchi tomonidan bilimlarni og‘zaki bayon qilish (ma’ruza), o‘rganilgan materialni mustahkamlash (darslik bilan ishlash) qo‘llanilgan. Shuningdek, faol va interfaol usullardan - tayyorgarlikdan foydalanildi [4].

Tematik xabarlar va ularning muhokamasi. Masalan, talabalarga muhokama qilish uchun quyidagi mavzular taklif qilindi: “Musiqiy-pedagogik ijroning qadriyat yo‘nalishlari”, “Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ijrochilik faoliyatida umuminsoniy qadriyatlarni amalga oshirish”, “Mening hayotimda musiqiy ijro” va boshqalar. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishning aksiologik komponentining namoyon bo‘lishi va tuzatishi uchun to‘lanadi, biz motivatsion tayyorlik mezoni bilan aniqlaymiz.

Mazkur maqolaning ushbu qismini o‘tkazishda biz pedagogik qadriyatlarni o‘zlashtirish pedagogik faoliyatni tayyorlash va amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi va ular sub’ektiv bo‘ladi, deb hisoblaydigan olimlarning fikriga tayandik. Shunday mantiqiy fikrlar talabalarni tegishli qadriyatlarni rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojni rivojlantirishni rag‘batlantiradigan faoliyatga jalb qilish usulidan foydalanish oqlandi. O‘quv faoliyatining bevosita kasbiy amaliyotda bajarishi kerak bo‘lgan faoliyat bilan bog‘liqligi muhim rol o‘ynadi[5]. Bu ma’lum (birinchi navbatda bolalar) tomoshabinlar oldida ijro etiladigan tanlangan o‘quv va ijro repertuarining yo‘nalishi, o‘rganilgan spektakllarni ijro etish uchun o‘quv amaliyoti imkoniyatlaridan foydalanish, oliy ta’lim muassasalarida teatr studiyalari tomonidan sahnalashtiriladigan spektakllarni tashkil etish va boshqalarda ifodalangan.

Shuningdek, bastakor niyatining tinglovchilarga yetkazilishi bevosita sozanda qo‘llayotgan ijro vositalarining boyligiga bog‘liqligini ham hisobga olmay ilojimiz yo‘q. SHu sababli, Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish uchun komponentlarni ta’lim jarayoniga qo‘llash va tashkil etish biz tomonidan uning kognitiv-texnologik tarkibiy qismining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilgan bo‘lib, bu yerda musiqa o‘qituvchisi uchun ijro texnikasi, cholg‘u va xonandalik sohadagi tizimlashtirilgan

bilimlarning ahamiyatiga e’tibor qaratiladi. Umumiy musiqa ta’limi, integral musiqiy-pedagogik mahorat va badiiy tajriba kontekstidagi ijro faoliyati – ta’lim maydonidagi kommunikativ o‘zaro ta’siri mavjud. Ushbu yo‘nalishdagi ishlarning asosi talabalar tomonidan cholg‘u va xonandalik ijrochiligi texnikasini o‘z-o‘zidan maqsad sifatida emas, balki ma’lum bir badiiy va tovushni va ular orqali – etnopedagogik vazifalarni hal qilish bilan bog‘liq holda ishlab chiqishdir. Binobarin, ibratli parchalar, undan ham ko‘proq badiiy mazmunga ega asarlarni o‘rganish talabalar faoliyatining maqsadga muvofiqligi, maqsadga muvofiqligi, ongliligi tamoyillariga muvofiq qurilgan. Shu bilan birga, talabalarni etnopedagoik madaniyatini rivojlantirishda ularni oliy ta’lim tizimida o‘qitishda umume’tirof etilgan usullar bilan bir qatorda biz badiiy pedagogikaning musiqaga “cho‘milish”, ijodiy topshiriqlar, musiqa haqida mulohaza yuritish, musiqiy asarni yaxlit tahlil qilishning pedagogik yo‘naltirilgan usuli kabi usullardan foydalandik. Ushbu tamoyil va usullarni amalga oshirish mexanizmi sifatida talabalarga quyidagi harakatlar algoritmi taklif qilindi: 1) musiqiy tasvirni maqsad, sog‘lom ideal sifatida aqliy shakllantirish; 2) kerakli tovushga erishish uchun vositalarni ijro etish haqida o‘ylash; 3) o‘z texnologik resurslarini baholash; 4) taqdim etilgan musiqiy tasvir bilan bog‘liq holda ularni kengaytirish va sozlash ustida ishlash.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish talabalarni cholg‘u va xonandalik ijrochilik texnikasini rivojlantirishga shunday yondashuv “ijrochining fantaziyasi” bilan tug‘ilib, o‘sha she’riy obrazlarni haqiqiy ovozda qayta yaratishga imkon beradigan ijro texnikasi majmuasini shakllantirishga o‘xshaydi. Uning ichki auditorlik tasavvurlari shakli” degan so‘z bizni bunday g‘oyalarning paydo bo‘lishi bo‘lajak musiqa ijrochisining maxsus qobiliyatlari rivojlanishi bilan bog‘liqligini anglashimizga olib keldi [3]. Ular orasida badiiy faoliyatning har qanday turida bir xil darajada zarur bo‘lgan umumiy larni, masalan, rivojlangan obrazli tafakkur, tasavvur, fantaziya, empatiya kabilarni, shuningdek, pianino ijrosining o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan boshqalarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Biz shuni ta’kidlaymizki, faqat ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish asosida musiqa o‘qituvchisi uchun uning etnopedagogik va kasbiy madaniyatining bir qismi bo‘lgan ijro mahorati shakllanishi va faoliyat ko‘rsatishi mumkin. Shu bois talabalar bilan mashg‘ulotlarda ularning musiqiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga e’tibor qaratdik.

Shunday qilib, masalan, cholg‘u chalish yoki kuylash uchun nafaqat musiqa uchun quloqni, balki uning turli xil turlarini – melodik, garmonik, tembr-dinamik, polifonik, ichki narsalarni rivojlantirish muhimdir. Ushbu yo‘nalishdagi ishlar biz tomonidan asosiy cholg‘u sinfida o‘rganilayotgan parchalar materiali bo‘yicha amalga oshirildi. Biroq, bizning fikrimizcha, ijrochining qulog‘ining sifatli rivojlanishi bevosita u oladigan musiqiy taassurotlarning boyligiga bog‘liq va shuning uchun darslarimizda alohida musiqiy, ya’ni vizual-eshitish usuli muhim rol o‘ynagan. SHu bois talabalarning kontsertlarga, musiqiy chiqishlarga tashrif buyurishlarini, turli janr va uslubdagi musiqalarning audiyozuvlarini birgalikda tinglashni tashkil etishga katta ahamiyat berdik. Bizning tajribamiz davomida yosh musiqachilarning turli xil eshitish tajribasini o‘zlashtirishi bilan ularning cholg‘u va xonandalik ohangiga bo‘lgan munosabati qanday o‘zgarganini kuzatish mumkin edi – uning yorqinligi, tembri va dinamik xilma-xilligiga intilish paydo bo‘ldi.

Biz metro-ritmik tuyg‘uni rivojlantirishga kam e’tibor qaratdik. Shu bilan birga, biz musiqadagi ritm mexanik bir xillik emas, balki musiqiy tovushning vaqt bo‘yicha intonatsion shartli yoki ritm intonatsiyasi ekanligidan kelib chiqdik (B.V.Asafiev). Ritm tuyg‘usini shakllantirishga bunday yondashuv biz tomonidan chog‘u va xonandalik asarlari ustida ishlash

jarayonida vokal-nutq intonatsiyasi usuli orqali amalga oshirildi. Ushbu usulni qo'llash talabalarning musiqiy ritmning ma'no hosil qiluvchi tomonini musiqiy intonatsiya bilan birlikda va ijro etilayotgan kompozitsiyalarning uslubi va janr xususiyatlariga qarab idrok etishini nazarda tutadi. Ishning bunday usuli shunchaki aktsiyalarni hisoblashdan ko'ra samaraliroq bo'lib chiqdi.

Musiqqa uchun quloq va ritm hissi bilan bir qatorda, asosiy musiqiy qobiliyatlar triadasi musiqiy xotirani o'z ichiga oladi. Yaxshi musiqiy xotira musiqqa asarini tez yodlab olish, uni o'rganishdan keyin uzoq vaqt o'tgandan keyin ham doimiy saqlanishi va eng aniq takrorlanishidir” [4]. Olimlar va musiqqa ijrochilarning fikriga ko'ra, musiqiy xotira bu xotiraning vosita, hissiy, vizual, eshitish va mantiqiy turlarini qamrab oladigan xususiyatlar majmuasidir. Bugungi kunga kelib, musiqiy ijro nazariyasida nuqtai nazar o'rnatildi, unga ko'ra ijro xotirasining eng ishonchli shakli eshitish va vosita komponentlarining birligi hisoblanadi.

O'rganishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, musiqqa ijrochisining xotirasini rivojlantirish muammosi ijrochini tayyorlashda eng qiyin muammolardan biri bo'lib, uni rivojlantirish imkoniyatlari va yo'llari haqida turli xil fikrlarni keltirish mumkin. Biz bunda talabaning musiqqa asarini yod olish jarayonida ongli aqliy mehnati zarurligiga e'tibor qaratdik. Biroq, bu holda ong nimani tushunishi kerak? Biz o'z ishimizda “Musiqiy asarni, uning obrazli va she'riy mohiyatini, tuzilishi, shakllanish xususiyatlari va hokazolarni chuqur anglash” deb hisobladik [4]. Musiqqa asari ustida ishlashga bunday yondashuv bilan biz uning chuqur batafsil va har tomonlama ishlab chiqilishiga tayandik, har doim ham maxsus yodlash masalasini yodda tutmaganmiz, chunki, bu holda asar, go'yo “o'zidan o'zi yodlangan”. Bunday yodlash negizida ham ikkinchi, ham uchinchi mezon mazmuni, ya'ni yuksak intellektual-badiiy va hissiy-ijodiy faollik ahamiyatlidir.

Shu munosabat bilan individual va guruh darslarining majburiy elementi talabalarning musiqqa asariga nisbatan kognitiv-izlanish faoliyati edi. Aytish kerakki, san'at asarlarini, demak, musiqani o'rganish ulardagi ob'ektiv va sub'ektiv, moddiy va ma'naviy komponentlari bilan bog'liq bo'lib, bu ijrochidan asarning tuzilishi va ma'nosini tushunishni talab qiladi. Shu bilan birga, dramaturgiya tomonidan belgilanadigan musiqiy obrazning mavjudligining shartliliigi va uning dinamikligi nafaqat bilish jarayoniga harakatchanlik beradi, balki unda olingan bilimlarni dinamiklashtiradi. dunyoga hissiy-qiyimatli munosabat tajribasi. Shunday qilib, bo'lajak musiqqa o'qituvchisi o'z ijrochilik faoliyatida hech qachon tayyor bilim bilan shug'ullanmaydi, balki uni doimo o'zi uchun kashf qilishi kerak. Shuning uchun ham tadqiqot mavzusi doirasi yuzasidan talaba o'qituvchi tomonidan uzatiladigan ma'lumotni passiv “qabul qiluvchi” rolini o'ynamadi, balki uni mustaqil ravishda, o'zi uchun oladigan faol “aktyor” rolini o'ynadi. Bilimlarni bajarish ko'nikmalarini rivojlantirishga bag'ishlangan va ishbilarmonlik o'yini shaklida o'tkaziladigan mashg'ulotlardan biri sifatida qabul qilish mumkin.

Musiqqa san'atidagi bilish jarayoni uni baholash bilan uzviy bog'liqligini hisobga olib, badiiy bilish malakalarini shakllantirish jarayonini bo'lajak musiqqa o'qituvchisi kasbiy pedagogik madaniyatining unsurlaridan biri sifatida qurdik [3]. Bu umuman badiiy faoliyatga taalluqlidir va etnopedagogik musiqiy ijroga nisbatan ham xuddi shunday. Shu munosabat bilan bo'lajak musiqqa o'qituvchisining ijrochilik faoliyatidagi eng muhim daqiqalardan biri o'quv jarayonida aniq vosita sifatida foydalanish uchun asarlarni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tanlashdir.

Biz talabalarga asarlarni pedagogik maqsadga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholash uchun bir qator kasbiy faoliyat bilan bog'liq kompozitsiyani taklif qildik. Shu bilan birga, bo'lajak musiqqa o'qituvchilari go'yoki ma'lum kompozitsiyalar bilan tanishtirmoqchi bo'lgan talabalarning yosh xususiyatlarini va ularning haqiqiy o'rganish imkoniyatlari darajasini hisobga

olishlari kerak. Kompozitsiyaning har bir savoliga ketma-ket javob berib, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari muayyan pedagogik vazifani shakllantirishni o‘rgandilar; uni musiqiy va ijrochilik vositalari – yakkaxon yoki ansambl (talabalar bilan birgalikda) ijrosi, xorga jo‘rlik bilan hal qilish yo‘lini tanlash; o‘quv rejasi va tuzilgan vazifaga muvofiq bajarish uchun ishlarni tanlash; tanlangan asarlarda muayyan pedagogik muammolarni hal qilish uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan daqiqalarni ajratib ko‘rsatish lozim.

Shunday qilib, talabalarga ana shunday tahlil qilish uchun turli janr, uslub va mazmundagi uchta asar taklif etildi: Bular o‘zbek xalq musiqasi bilan bog‘liq hamda o‘zida etnopedagogik xususiyatlarni mujassam etgan asarlarni tashkil qildi. Bular “Yallama yori”, “Qo‘ng‘irot”, mexnat qo‘shiqlaridan “Xo‘p mayda”.

Talabalar birinchi asarni tavsiflar ekan, talabalarni bu bilan umumiy o‘rta ta’lim maktabarining o‘rta sinflarda tanishtirish kerakligini ta’kidladilar, chunki u musiqiy obrazlarni rivojlantirish orqali hayot muammolarini tushunadi. Maqsad tinglovchilarning ruhiy faoliyatini, aqliy faoliyatini qo‘zg‘atish sifatida shakllantirildi, shuning uchun savolni hal qilish kerak. Uchinchi sinf talabalariga “Nega ayiq qishda uxlaydi” qo‘shig‘ini tanishtirishga qaror qilindi. Mazmunning oddiy bo‘lishiga qaramay, talabalar tomonidan uni pedagogik maqsadga muvofiqlik nuqtai nazaridan baholash kutilmaganda noaniq bo‘lib chiqdi: ular qo‘shiqni qo‘shiq - hazil, qo‘shiq - o‘yin, qo‘shiq - sahnalashtirish uchun asos va boshqalar sifatida tavsifladilar. Munozara davomida umumiy xulosa shakllantirildi: bu qo‘shiq bolaning musiqiy asarda aks ettirilgan voqelik hodisalarining prototipi sifatida atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishga hissa qo‘shishi mumkin. Shunday qilib, o‘qituvchi uni talabalar bilan birgalikda o‘rganish va bajarish orqali ularda boshqalarga hurmatli, e’tiborli munosabatni shakllantiradi.

Nihoyat, o‘zbek xalq qo‘shiqlaridan “Qo‘ng‘irot” asarini tanladik. Bu asar aslida o‘zbek urug‘lari nomi bilan mashhur, asosan Surxondaryo-Qashqaradaryo mahalliy uslubiga xos bo‘lgan, shu o‘rinda, “qo‘ng‘irot” urug‘i vakillari sevib aytadigan qo‘shiq janridagi asar. Bunday holda, asar bastakorlar ijodida raqsbob timsolining namunalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi, ya’ni, vizual funktsiyani bajaradi. Shu bilan birga, talabalar bu asar obrazi shunchaki asar emas, balki erkin mavzuli asar ekanligini ta’kidladilar. Shu bois unga kattaroq sinflarda, lekin talabalarning yoshini ham, egallagan madaniy tajribasini ham hisobga olgan holda boshqacha yondashuv asosida qaytish taklif etildi.

Formativ eksperimentni o‘tkazishda biz talabalarning musiqa ijrochiligiga nutq jo‘rligi ko‘nikmalarini egallashiga alohida e’tibor berdik. Buning uchun bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyati holatlariga yaqin bo‘lgan maxsus sharoitlar yaratilgan. Shunday qilib, “bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini rivojlantirishda ularning cholg‘u va xonandalik ijrochilik faoliyati bilan bog‘liq amaliy mashg‘ulotlarni ishbilarmonlik o‘yinlari texnologiyasi o‘tkazish usulidan foydalandik. O‘yinning mohiyati shundan iboratki, talabalardan biri o‘qituvchi vazifasini bajarib, tegishli darsni tayyorladi, qolgan talabalar talabalar rolini o‘ynashdi.

Guruhdagi har bir talaba bunday darslarni o‘tkazishda o‘z kuchini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlamoqchi edik, ammo kursning vaqt cheklovlari bizni ularning yangi shakllarini izlashga majbur qildi. Dars ikki suhbatdosh o‘rtasida erkin suhbat (albatta, oldindan tayyorlangan) shaklida o‘tkazildi, ulardan biri o‘zbek bastakorining ushbu asari haqida iloji boricha ko‘proq ma’lumot olishga intildi, ikkinchisi bunda unga yordam berish, uning

savollariga nafaqat nutq shaklida, balki musiqiy shaklda ham javob berish. Qolgan talabalar nima bo‘layotganini passiv mulohazalar qilmadilar, balki o‘zlariga savollar berishdi yoki o‘zlarining javoblari yoki musiqiy misollarni taklif qilishdi. Bunday mashg‘ulotlarni o‘tkazish talabalarning musiqa va pedagogik muloqot ko‘nikmalarini bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatining ajralmas elementi sifatida egallashiga yordam berdi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish uning kasbiy faoliyati samaradorligini ta‘minlaydigan zarur shaxsiy fazilatlardan biri bu san‘atkorlikdir. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining badiiy mahorati ostida biz talabalarda musiqani birgalikdagi ijodiy “yashash” orqali idrok etishga alohida munosabatni shakllantirish orqali ma‘naviy o‘zgarish qobiliyatini tushunamiz. Shuning uchun biz talabalarni bolalar auditoriyasida musiqa ijro etishda “badiiy” ijro uslubi katta ahamiyatga ega bo‘lishini, musiqa “yuqtirilgan”, uning hissiy idroki rivojlanishi sodir bo‘lishini angladik.

Shu bilan birga, ko‘pchilik talabalar oliy ta‘lim muassasalariga kirishdan oldin notiqlik bo‘yicha tajribaga ega bo‘lmagan yoki minimal darajada tajribaga ega bo‘lganini hisobga oldik. Ha, va bu, asosan, maktab yoki musiqaga ixtisoslashgan maktabda majburiy imtihonlarga qisqartirildi, lekin hamma ham komissiya oldida emas, balki "haqiqiy" auditoriya oldida gapirish imkoniga ega emas edi. Ko‘pchilik uchun har qanday auditoriya oldida nutq so‘zlash jiddiy sinovga aylangani ajablanarli emas. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish jarayonida talabalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri musiqa va tomoshabinlar bilan muloqot qilishda tajriba orttirishlari mumkin bo‘lgan majburiy testlar va imtihonlardan tashqari hisobotning boshqa shakllarini amalda nazarda tutmasligi muammoni yanada kuchaytirdi.

Bularning barchasi talabalarning oliy ta‘lim muassasalarida o‘qishning dastlabki oylaridanoq qo‘rquvni emas, balki ijodiy yuksalishni boshdan kechirgan holda, tomoshabinlar oldida cholg‘u chalishni rivojlantirishga yordam beradigan sharoitlarni yaratish haqida o‘ylashga majbur qildi. Shu maqsadda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish doirasida biz ansamblda musiqa ijro etish shaklidan foydalandik. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlash bo‘yicha o‘quv dasturida nazarda tutilgan cholg‘u ansamblda auditoriya mashg‘ulotlarida, qolaversa asosiy cholg‘u asboblari bo‘yicha individual mashg‘ulotlar va xonandalik guruh darslari sifatida o‘tkazdik.

Badiiy mahorat, umumiy ish uchun mas‘uliyat hissi, jamoada ishlash qobiliyati va boshqalarni rivojlantirish uchun bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish jarayonida ushbu ish shaklidan foydalanish samarali deb hisoblaymiz. Qolaversa, va bu muhim jihati shundaki, ansambl ijrosi talabada ijro qo‘rquvini engishga yordam beradi, chunki yosh ijrochi xalq bilan “yakkama-yakka” emas, balki doimo sherigining qo‘llab-quvvatlashini his qiladi, bu esa kuchli ijodiy psixologik omil hisoblanadi[6].

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining cholg‘u va xonandalik ijrochilik mashg‘ulotlari va kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish jarayonini optimallashtirishning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri noan‘anaviy oraliq shakllardan foydalanish edi. Yakuniy nazorat, masalan, musiqa bo‘limi talabalari pedagogik amaliyot o‘tayotgan asosiy umumta‘lim maktablari talabalari oldida kontsert ko‘rinishidagi imtihon yoki kreditni topshirish. Shunisi e‘tiborga loyiqki, talabalarning o‘zlari yoki o‘qituvchi bilan birgalikda kontsert dasturlarini tuzdilar, har biri o‘z navbatida boshlovchi rolini o‘ynadi va ma‘ruzachilarni tanishtirdi va ular ishni bajarishdan oldin tinglovchilarga musiqa va uning haqida qiziqarli ma‘lumotlarni qisqacha yetkazishdi. Bunday

yondashuv talabalarni bajarilayotgan asarlarni puxtalik bilan tugatishga, ijro etilayotgan asarlarning musiqiy mazmuniga chuqurroq kirib borishga, ijro dasturlarini tuzishda tashabbus ko‘rsatishga, repetitsiya ishiga katta mas’uliyat bilan yondashishga undashini ta’kidladik. Albatta, bunday tadbirlarni tayyorlash o‘quv rejasida belgilangan soatlarda ushlab turilishi mumkin emas edi va talabani ham, o‘qituvchining ham qo‘shimcha kuchini safarbar etishni talab qildi. Shuning uchun ularni o‘tkazish to‘g‘risidagi qaror faqat o‘qituvchidan kelib chiqqan holda bir tomonlama bo‘lishi mumkin emas, balki har doim rejalashtirilgan loyihada asosiy shaxs bo‘lgan talaba bilan birgalikda qabul qilingan.

Biz tomonidan ishlab chiqilgan model asosida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish jarayonining uchinchi bosqichiga o‘tishning ko‘rsatkichi mustaqil musiqiy va pedagogik faoliyat uchun paydo bo‘ladigan qobiliyat edi, uning asosiy rag‘batlantiruvchisi va tartibga soluvchisi sub’ektiv musiqiy va pedagogik qadriyatlardir. SHu bilan birga, biz loyiha usulidan talabalarning cholg‘u va xonandalik ijrochiligi jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish mexanizmini amalga oshirishga imkon beradigan samarali innovatsion usullardan biri sifatida foydalandik.

Ta’kidlash joizki, yaqin vaqtgacha “loyiha” tushunchasi asosan texnik sohada qo‘llanilgan bo‘lsa, endilikda u madaniyat va san’at sohasida ancha keng qo‘llanila boshlandi[6]. Professionalning musiqiy-cholg‘u-xonandalik jihatiga kelsak bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining faoliyati, keyin u bilan amalda bog‘lanmaydi. Ayni paytda, bizning fikrimizcha, musiqa o‘qituvchisining cholg‘u va ijrochilik faoliyatini loyiha mantig‘ida ko‘rib chiqish uchun bir qator asoslar mavjud.

Zamonaviy ma’noda “loyiha” – bu shaxs, jamoa, tashkilot va boshqalarning ishlab chiqarish faoliyatining to‘liq tsikli bo‘lib, u zarur mahsulotni yaratish g‘oyasining paydo bo‘lishi, uni amalga oshirish va natijadan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Loyiha faoliyati uchun zaruriy talab uning ijodiy tabiatidir[6]. Shu nuqtai nazardan, pedagogika va musiqa san’atini o‘zida mujassam etgan musiqa pedagogikasi faoliyati inson ijodining jamlangan ifodasiga misol bo‘la oladi, chunki, har doim berilganni tushunish orqali ma’lum qadriyatlar tizimiga aylantirishga qaratilgan. Loyihaning yana bir xususiyati shundaki, uni yaratish har doim mavjud muammoni hal qilish bilan bog‘liq. Masalan muammo muayyan vaqt oralig‘ida hal qilinishi kerak. Loyiha doirasida ishlab chiqarilgan mahsulot aniq iste’molchi uchun mo‘ljallangan. Bu mahsulot o‘ziga xos ko‘lamga ega, loyihaning natijasi ijtimoiy ahamiyatga ega.

Bizning ishimiz doirasida uning etnopedagogik madaniyatining asosiy tarkibiy qismi bo‘lgan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ijrochilik faoliyatini ana shunday nuqtai nazardan ko‘rib chiqsak, loyihaning barcha xususiyatlari unga xos ekanligini ta’kidlashimiz mumkin. Ijrochilik faoliyatida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi doimo qandaydir pedagogik muammolarni hal qilishni maqsad qiladi; uning qarori ma’lum vaqt oralig‘i bilan tartibga solinadi (masalan, o‘quv yili, semestr yoki dars); mahsulot – talabani badiiy-pedagogik muloqot natijasida olingan individual tajribasi; uni tashkil etish shakli va vositalari ma’lum bir sohada, ya’ni umumiy musiqa ta’limi sohasida foydalanish uchun mo‘ljallangan; hosil bo‘lgan mahsulotning ijtimoiy ahamiyati shundan iboratki, talabani o‘zlashtirgan madaniy tajribasi uning shaxsini rivojlantirish omiliga aylanadi.

Tadqiqotimizning metodologik asosi sifatida biz tomonidan qabul qilingan faoliyat yondashuvi maxsus tashkil etilgan faoliyat jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish nazarda tutadi. SHu munosabat bilan loyiha usulini eksperimental ish jarayonida amalga oshirish pedagogika oliy ta’lim muassasalarining “Musiq

ta’limi” ta’lim yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatining holatini taqlid qiluvchi shart-sharoitlarni yaratishni talab qildi. Oliy kasbiy ta’limning Davlat ta’lim standartiga muvofiq, bo’lajak musiqa o’qituvchisi maktab ta’limi sohasi bilan cheklanib qolmasdan, balki kasbiy, etnopedagogik musiqa va ma’naviy-ma’rifiy ishlarni amalga oshirishni o’z ichiga olishini hisobga olib, biz adabiy-musiqiy kompozitsiyani yaratish yo’lini tanladik. Ko’rinib turibdiki bo’lajak musiqa o’qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish o’ziga xosligi shundaki, u faqat cholg’u va xonandalik ijrochiligida insoniy his-tuyg’ular va tajribalarning xilma-xilligini ifodalashda ushbu asbobning chinakam cheksiz imkoniyatlarini ko’rsatadi[6].

Xulosa. Ushbu maqolani tayyorlash jarayoni talabalarda ijodiy fazilatlarini ochishga yordam berdi. Misol uchun, unda ishtirok etish masalasini talabalarning o’zlari to’liq hal qilishgan, o’qituvchi tomonidan hech qanday “bosim” bo’lmagan. Biroq, taklif qilingan g’oyaga hech kim befarq qolmadi, shuning uchun loyihani tayyorlash bo’yicha ishlar juda faol amalga oshirildi: stsensariy o’ylab topildi va muhokama qilindi, unga muvofiq musiqa va she’rlar tanlandi, katta va puxta mashq qilindi, amalga oshirildi; bajarildi. Talabalarning ular uchun faoliyatning yangi shakliga bo’lgan ishtiyoqi, shuningdek, har bir kishi nafaqat cholg’u-xonanda-ijrochi, balki talaba sifatida ham harakat qilishni xohlaydi.

Musiqa va plastik harakatni sintezlovchi “San’at olamiga taklif” nomli navbatdagi loyihamizni talabalarimizdan biri xoreografiya bo’limi talabalarini bilan birgalikda tayyorladi. Bu Namangan davlat pedagogika instituti loyihasi doirasida kasbga yo’naltirish loyihasi doirasida bakalavriat dasturlari uchun o’quv yo’nalishlarini taqdim etish uchun mo’ljallangan.

Biz tomonimizdan bo’lajak musiqa o’qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish jarayoni bo’yicha talabalarning cholg’u-xonadadik ijrochiligi jarayonida biz loyiha usulidan foydalanish o’qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy faoliyati jarayonida bir vaqtning o’zida bo’lajak musiqa o’qituvchilarining bir nechta professional muhim fazilatlarini rivojlantirishga imkon berishini kuzatdik. Kognitiv va ijodiy faollik, ijtimoiy yo’nalish, badiiylik, umumiy ish uchun mas’uliyat hissi va boshqalar. Shunday qilib, talabalarning cholg’u va xonandaligi ijrochiligi jarayonida bo’lajak musiqa o’qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish maqsadida loyiha usulini qo’llash umumiy musiqa ta’limi va madaniyat sohasi uchun mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish yillaridan biri sifatida o’z samaradorligini ko’rsatdi.

REFERENCES

1. Abdullaeva Q. M. Maxsus fanlarni o’qitishda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy bilim va ko’nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari: Dis: ped. fan nom. - Toshkent, 2006. B. 182.
2. Muslimov N. A. Bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Toshkent. Fan. 2004.
3. Panjiyev Q. B. O’zbek xalq qo’shiqchilik ijodiyoti. O’quv qo’llanma. Toshkent. 2022. B. 210.
4. Panjiyev Q.B. O’zbek xalq qo’shiqlari vositasida bo’lajak musiqa o’qituvchilarini kasbiy tayyorgarigin takomillashtirish. Monografiya. T.: 2022. 204 B.
5. Xolikov A. A. Pedagogik mahorat. Monografiya. Toshkent. Iqtisod-moliya. 2011. B. 418.
6. Raximov B. X. Bo’lajak o’qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Diss. ped. fan. tnom. - Toshkent. 2002. B. 161

7. <https://www.lisedunetwork.com/impact-of-e-resources/>
8. <http://inf.yspu.yar.ru/>. Мультимедийные технологии.

OLIV TA’LIM MUASSASALARIDA MUTAXASSISILIK FANLARNI O’QITISHDA ELEKTRON O’QUV QO’LLANMALARDAN FOYDALANISHNING STATISTIK TAHLILI

¹Rasulova Feruzaxon Xoshimjon qizi, ²Isroilov Sharoiddin Mahammadyusufovich

¹Qo‘qon davlat pedagogika instituti, “Informatika” kafedrası o‘qituvchisi

²Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali, “Axborot ta’lim texnologiyalari”
kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159532>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida elektron o‘quv qo‘llanmalardan foydalanishning ahamiyati, multimedia bilan boyitilgan qo‘llanmalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishi, elektron manbalar turlari ulardan foydalanishning ahamiyati muhokama qilingan. Hamda oliy ta’lim muassasalari ta’lim jarayonida elektron multimediali o‘quv qo‘llanmalardan foydalanib o‘qitilganda ta’lim samaradorligi oshishi statistikasi keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** multimediali o‘qitish vositalari, elektron resurslar, multimediali elektron o‘quv qo‘llanmalar, o‘quv materialini samarali o‘zlashtirish.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается важность использования электронных учебных пособий в высших учебных заведениях, использование мультимедийных пособий для повышения эффективности обучения, а также важность использования электронных ресурсов. Также приведена статистика повышения эффективности образования при обучении в вузах с использованием в образовательном процессе электронных мультимедийных учебных пособий.*

***Ключевые слова:** мультимедийные средства обучения, электронные ресурсы, мультимедийные электронные учебные пособия, эффективное усвоение учебного материала.*

***Abstract.** This article discusses the importance of using e-learning manuals in higher education institutions, the use of multimedia-enriched manuals to increase educational efficiency, and the importance of using electronic resources. Also, the statistics of the increase in educational efficiency when higher education institutions are taught using electronic multimedia educational guides in the educational process are given.*

***Keywords:** multimedia teaching tools, electronic resources, multimedia electronic training manuals, effective mastering of educational material.*

Kirish. Zamonaviy kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi fanlarni o‘qitish uchun multimediali o‘quv qo‘llanmalarini o‘quv jarayoniga joriy etish imkonini beradi. Bunday qo‘llanmalar kitob o‘rnini bosish bilan bir qatorda, bir qator afzalliklarga ega bo‘lib, talabanning individual xususiyatlariga moslashtirilgan o‘quv materialidir. Elektron o‘quv materiallari multimedia imkoniyatlaridan foydalana olish bilan ahamiyatlidir.

Zamonaviy ta’limni kompyuterlar va internetsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, ulardan ko‘pchilik o‘qituvchilar va talabalar foydalanadi. Multimedia vositalari materialning vizual taqdimoti, tezkor fikr-mulohazalar va yangi ma’lumotlar paydo bo‘lishi bilan darslikni muntazam ravishda to‘g‘rilash imkoniyati kabi afzalliklari tufayli katta imkoniyatlarga ega.[1]

Inson faoliyatining turli jabhalarida, jumladan, ta’lim sohasida eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda ham,

xorijda ham o‘quv jarayonini kompyuterlashtirish muayyan fanni o‘qitishni tashkil etishning dolzarb omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Metodologiya. Elektron resurs kompyuter tomonidan boshqariladigan materiallardan, jumladan, kompyuterga birlashtirilgan periferik qurilmadan (masalan, CD-ROM pleer) foydalanishni talab qiladigan materiallardan iborat; ob’ektlar interaktiv rejimda qo‘llanilishi yoki ishlatilmasligi mumkin. Elektron manbalarning ikki turi mavjud: ma’lumotlar (raqamlar, harflar, grafikalar, tasvirlar va tovushlar ko‘rinishidagi ma’lumotlar yoki ularning kombinatsiyasi) va dasturlar (ma’lum vazifalarni bajarish uchun ko‘rsatmalar yoki tartiblar, shu jumladan ma’lumotlar va dasturlarni qayta ishlash(masalan, onlayn xizmatlar, interaktiv multimedia).[2]

Elektron manbalar bugungi kunda juda muhim bo‘lib bormoqda, chunki ular yanada dolzarb bo‘lib, barcha geografik chegaralarni kesib o‘tib, istalgan joydan foydalanish mumkin. Bunday resurslar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda qo‘shimcha qiymat beradi. Kutubxonalarda mavjud bo‘lgan elektron manbalar va xizmatlar turlari:

- Elektron jurnallar
- Ilmiy ma’lumotlar bazalari
- Elektron kitoblar
- elektron o‘quv qo‘llanmalar
- OPAC (Ommaviy foydalanish uchun onlayn katalog)
- CD-ROMlar
- Elektron pochta va e’lonlar taxtasi
- Gibril raqamli kolleksiyalar
- Internet shlyuzlari va qidiruv tizimlari

Bilimlarni tarqatishda elektron resurslar va xizmatlarning roli.

Elektron manbalar va xizmatlarning roli ma’lum maqsadda bilimlarni tarqatishdir. Ular foydalanuvchilar hamjamiyatiga joriy qiymat va qiziqish ma’lumotlarini taqdim etishda ustundir. Bugungi kunda resurslar axborot kommunikatsiyalari jarayonining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Kuchli elektron kitob/elektron jurnal bazasi maksimal foydalanuvchilarning talablarini qondiradi. Elektron resurslar va xizmatlarni boshqarishda samaradorlik muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularsiz eng yuqori darajadagi foydalarga erishib bo‘lmaydi. Shunday qilib, jurnallar va ilmiy maqolalardan olinadigan foyda darajasini yaxshilash uchun elektron manbalar va xizmatlar bo‘limini tartibga solish va yanada samarali boshqarish maqsadga muvofiqdir.

Tahlillar. O‘quv jarayonining tabiati va samaradorligi ko‘p jihatdan texnik ta’lim resurslarini tanlashga bog‘liq.

Multimediali elektron o‘quv qo‘llanmalar talabalarning individual ishini tashkil etish shakllaridan biri sifatida qaraladi. Hozirgi vaqtda o‘quv jarayonida, o‘qitishda ko‘plab kompyuter dasturlari qo‘llaniladi.

O‘quv multimedia dasturlari o‘quv materialining tarkibiy qismini kengaytirilgan tuzilmaga, tinglovchining to‘liq yoki qisqartirilgan o‘quv variantlarini mustaqil tanlashiga va o‘tishiga yordam beradi.

Ta’limni axborotlashtirish - bu ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning mahsuli va kuchli tezlashtiruvchisidir, shuning uchun ta’limga innovatsiyalarni joriy etishning dolzarbligi, shubhasiz, ta’limdagi o‘quv jarayonining sifati va samaradorligini oshiradi.

Ko‘pgina mutaxassislar fikricha, kompyuter vositalariga asoslangan yangi axborot ta’lim texnologiyalari dars samaradorligini 20-30% ga oshirishi mumkin. Kompyuterning ta’lim

sohasiga joriy etilishi an’anaviy o’qitish usullari va texnologiyalari va butun ta’lim industriyasining inqilobiy o’zgarishining boshlanishi bo’ldi. Ushbu bosqichda muhim rolni aloqa texnologiyalari o’ynadi: telefon aloqa vositalari, televideniya, kosmik aloqalar, ular asosan o’quv jarayonini va qo’shimcha ta’lim tizimlarini boshqarishda foydalanilgan.[4] Axborot va ta’lim texnologiyalarini tizimli nuqtai nazardan integratsiyalash uchun oqilona va maqbul echimlarni tanlash, birinchi navbatda, yangi integratsiyalashgan texnologiya asosida o’qitish yoki ta’lim samaradorligini tahlil qilishga asoslanadi, ya’ni o’qituvchi va talabalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning samaradorligini baholashga asoslangan.

Ushbu o’zaro ta’sirning o’ziga xos xususiyati o’qituvchi va talabalarning o’quv jarayonida ham, ta’lim jarayonida ham ijodiy faoliyati bo’lib, bu ko’p jihatdan nafaqat o’qituvchining kasbiy mahorati va talabalar bilimiga, balki hissiy kayfiyatga ham bog’liq.

Asosiy maqsad umumiy predmetli ahamiyatga ega bo’lgan va samarali faoliyat ko’rsatishi uchun bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etilayotgan turli turdagi ma’lumotlarni (grafika, tovush, video animatsiya va boshqalar) taqdim etish uchun innovatsion axborot texnologiyalaridan malakali foydalanishda ko’rinadi.[3]

Natijalar. Multimedia vositalari orqali ta’lim samaradorligi 20-30% ga oshadi. Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda Oliy ta’lim muassasalarida “Kompyuter ta’minoti fanidan” elektron multimediali o’quv qo’llanma yaratdik va tajriba sinov ishlarini olib bordik. Tajriba sinov ishlari orqali biz ta’lim samaradorligini ortishga erishdik.

Tajriba sinov ishlari 2022-2023 o’quv yili davomida Qo’qon Davlat Pedagogika institutining Fizika-matematika fakultetida “60110600-Matematika va informatika” yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan 2-bosqich guruh talabalarining “Kompyuter ta’minoti” fanidan bilim darajalari samaradorligini oshirish bo’yicha olib borildi.

Ikkinchi bosqichda tajriba-sinovlar o’tkazilishi zarur bo’lgan guruhlar aniqlandi. Ulardagi talabalarning Kompyuter ta’minotidan bilim, ko’nikmalari test so’rovlari, og’zaki savol-javoblar, turli xil metodlar yordamida o’rganildi va ularning bilim darajalari deyarli teng bo’lgan guruhlar ajratib olindi.

Tajriba-sinov ishlari uchun 06.21-MI va 04.21-MI guruhlar tanlab olindi o’quvchilarining “Kompyuter ta’minoti” fanidan ma’ruza mashg’ulotlarda to’plagan ballari asos qilib olindi.

Tajriba guruhi uchun 06.21-MI, nazorat guruhi uchun esa 04.21-MI guruhi tanlandi.

Tajriba ishimizning asosiy maqsadi Kompyuter ta’minoti fanini o’qitishda o’quv va elektron multimediali o’quv qo’llanmalarni qo’llash natijasida o’quvchilarning o’zlashtirish samaradorligini oshirish, darsda jarayonida va mustaqil foydalanish orqali dars va samaradorligini va mustaqil o’rganish samaradorligini yuqoriga ko’tarishga erishishdan iboratdir.

Qo’qon Davlat Pedagogika instituti talabalarining “Kompyuter ta’minoti” fanidan bilimlari baholanishi natijasida quyidagi natijalarga erishildi:

Guruhlar	Talabalar soni	Baholash mezonlari		
		5	4	3
Tajriba guruhi	28	9	11	8
Nazorat guruhi	28	5	11	12

Ushbu natijalarga ko’ra statistik hisobotlar:

Tajriba va nazorat guruhlaridagi o’rtaacha qiymat:

$$\bar{X}_T = \frac{1}{28} [9 * 5 + 11 * 4 + 8 * 3] = \frac{1}{28} (45 + 44 + 24) = \frac{113}{28} = 4.03$$

$$\bar{X}_H = \frac{1}{28} [5 * 5 + 11 * 4 + 12 * 3] = \frac{1}{28} (25 + 44 + 36) = \frac{105}{28} = 3.75$$

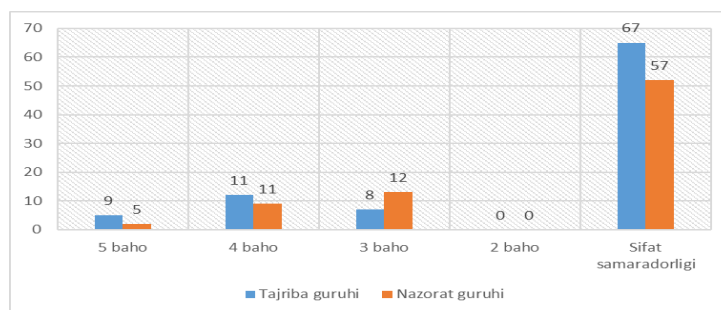
Samaradorlik koeffisienti:

$$\eta = \frac{4.03}{3.75} = 1.07$$

Ushbu natijalarga ko‘ra statistik hisobotlar olindi. Biz olib borgan metodika nazorat guruhlarida olib borilgan metodikadan samarali ekanligi statistik usullar orqali tasdiqlandi.

Mezonlar	Nazorat turlari	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi	Samaradorlik ko‘rsatkichi
Baholarning o‘rtacha arifmetik qiymati	Test	$X_T^* = 4.03$	$X_H^* = 3.75$	$\eta = 1.07$

Olingan natijalarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, ta’limda sifat samaradorligi eksperimental guruhda nazorat guruhiga nisbatan 57 % dan 67 % ga oshdi (3.1-diagramma).

1-diagramma. Sifat samaradorligi

Ushbu diagrammadan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida olib borilgan tadqiqot ishlari samarali natija berdi. Tajriba guruhi natijalari nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 1.07 ga oshgan, ya’ni samaradorlik ko‘rsatkichi 7% ga yuqori ekanligi statistik usullar yordamida isbotlandi.

Xulosa. Ta’limni kompyuterlashtirish hozirgi zamonning zarur tendentsiyasi bo‘lib, “Ta’lim muassasalarida multimediani joriy qilish kerakmi yoki yo‘qmi?” degan savol anchadan beri ijobiy hal etilgan.

O‘quv jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish talabalarning o‘quv va kognitiv faoliyatining xarakterini o‘zgartirishga, o‘quv maqsadlaridagi turli elektron vositalar bilan talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga imkon beradi. Talabalar tomonidan boshlang‘ich bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish jarayonida multimedia vositalaridan eng samarali foydalanish.

O‘qituvchining o‘zi bunday ta’lim istiqbollarini anglab yetsa va amalga oshirsa, o‘z amaliyotida ta’limning zamonaviy uslub va shakllaridan foydalansagina bu mashg‘ulotning samaradorligiga erishiladi.

REFERENCES

1. Жук Юлия Александровна Мультимедийные Технологии Сыктывкар. 2012 й
2. <https://www.lisedunetwork.com/impact-of-e-resources/>
3. <http://inf.yspu.yar.ru/>. Мультимедийные технологии.
4. <https://interonconf.org/index.php/pol/article/view/3171>

**TEKNOLOGIK TA’LIM YO’NALISHIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI
O’QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEKNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI**

¹Umarova Fotima Abduraximovna, ²To‘xtasinova Shodiyaxon Javlonbek qizi

¹Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti „Texnologik ta’lim metodikasi“ kafedrasida dotsent v.b., p.f.f.d., PhD

²Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Texnologik ta’lim yo’nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159778>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bugungi kunda Texnologik ta’lim yo’nalishida mutaxassislik fanlarini o’qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi to’g’risida so’z borgan.*

***Kalit so’zlar:** innovatsiya, innovatsion ta’lim, innovatsion texnologiya, interaktiv metodlar, innovatsion pedagogika.*

***Аннотация.** В данной статье говорится об эффективности использования инновационных образовательных технологий в преподавании профильных предметов в сфере технологического образования сегодня.*

***Ключевые слова:** инновации, инновационное образование, инновационные технологии, интерактивные методы, инновационная педагогика.*

***Abstract.** This article talks about the effectiveness of using innovative educational technologies in teaching specialized subjects in the field of technological education today.*

***Keywords:** innovation, innovative education, innovative technology, interactive methods, innovative pedagogy.*

1. Kirish.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonlarida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga, shu bilan bir qatorda olgan bilimlarini amaliyotda qo’llay olishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakillanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik funksiyalarini bajaradi. Ta’lim jarayonida o’quvchi talaba asosiy figuraga aylanadi.

Shuning uchun barcha ta’lim muassasalarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o’qitish metodlari-interaktiv metodlar, Innovatsion texnologiyalarning o’rni va ro’li benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchi-talabalarining bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini ta’minlaydi.

2. Tahlil va natijalar.

Innovatsiya- (inglizcha innavation)-yangilik kiritish, yangilikdir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o’qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o’zgarishlar kiritish bo’lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to’liq foydalaniladi.

Interaktiv metodlar- bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya‘ni pedagogik ta‘sir etish usullari bo‘lib ta‘lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o‘quvchi yoki talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Ma‘lumki, hozirgi paytda ta‘lim jarayoni jamoaviy xarakterga ega, ya‘ni turli o‘quv predmetlari o‘qituvchilari o‘quvchilar jamoasi bilan xamkorlik faoliyatini amalga oshiradilar. Bundan ta‘lim ishtirokchilari orasidagi uzviy aloqadorlikni, o‘qituvchilarni o‘quvchilarga ko‘rsatadigan o‘zaro ta‘sirlaridagi muvofiqlikni ta‘minlashni tadqiq etish kelib chiqadi [1].

Innovatsion ta‘lim – ta‘lim oluvchida yangi g‘oya, me‘yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta‘limdir [2].

So‘ngi yillarda AKT yangi ta‘lim siyosati va loyihalarini ishlab chiqishda muhim ro‘l o‘ynaydi, chunki ular bilimga kirish uslubiga ta‘sir ko‘rsatdilar. Ular shaxsan yoki masofadan turib ma‘lumot olish imkoniyatini yengillashtirish imkoniyati bo‘lgan, ammo shu bilan birga ular bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu ma‘noda ta‘lim uchun Internet protokoli xizmatlari va platformalari ishlab chiqilgan bo‘lib, bu o‘qitish va o‘qitish modellarini qayta ko‘rib chiqishga imkon berdi [3].

Respublikamizning pedagogik olimlari va metodistlari tomonidan ta‘limni takomillashtirish, ya‘ni sifatini yaxshilash jarayonini texnologiyalashtirish, jadallashtirish va mazmunini boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga oid nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘pgina ilmiy-uslubiy tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda. Masalan, H.Rashidov tomonidan “O‘zbekistonda o‘rta maxsus, kasb- hunar ta‘limini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik va nazariy-metodologik asoslari” ishlab chiqilgan. N.A.Muslimov “Bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish muammolari”ni tadqiq etganlar. Ushbu izlanishlar ta‘lim muassasalarida maxsus fanlarni o‘qitish va ishlab chiqarish ta‘limini takomillashtirish masalalari bo‘yicha olib borilgan.

Ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarishning bugungi yuksak taraqqiyoti o‘z-o‘zidan yangi ijtimoiy talablarni kun tartibiga qo‘ymoqda. Mazkur ijtimoiy talablar sirasida jamiyat, qolaversa, uning negizida sohalar rivojini harakatga keltiruvchi kuch- malakali kadrlarni tayyorlash, ana shu maqsadga yo‘naltirilgan tizimni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Malakali kadrlarni tayyorlashga bo‘lgan extiyoj ishlab chiqarish korxonalarini paydo bo‘lgan, sanoat sohasini rivojining ilk bosqichlarida yuzaga kelgan bo‘lsada hanuzgacha o‘z dolzarbligini yo‘qotmay kelmoqda. Buning asosiy sabablari jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga bog‘liq ravishda yangi-yangi yo‘nalishlar, ixtisosliklarning paydo bo‘lishi, ular bo‘yicha kadrlar tayyorlash zaruriyati yuzaga kelishi, o‘zgaruvchan, tezkor davrda mutaxassislarining kasbiy bilim, malaka va mahoratini izchik ravishda oshib borishiga bo‘lgan extiyojning shakllanishi, shuningdek, mutaxassis sifatida mexnat bozoridagi kuchli raqobatga bardosh bera olishga bo‘lgan talablarning ortishi sanaladi.

Hozirgi davr ta‘lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish –innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo‘lgan tadqiqotla G‘arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo‘ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo‘lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi. Innovatsiya (inglizcha innovation) –yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin Innovatsiya

deganda muayyan ijtimoiy birlikka -tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'ununsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Ta'lim berishda zamonaviy o'qitish texnologiyalarini amalda qo'llash mexanizmini har bir ilm ma'rifat dargohida faoliyat ko'rsatayotgan ta'lim beruvchilar mukammal bilishlari lozim. Inkori qila olmaymizki, hozirgi kun ta'lim oluvchilari, avvalgi ta'lim oluvchilardan o'z salohiyatlari bilan tubdan farq qiladilar. Masalan, zamonaviy o'qitish texnologiyasini dars jarayonida foydalanilishi uchun o'qituvchi:

- kommunikasiya-axborotlarni qabul qilish va yetkazib berish;
- o'quvchilarni ta'lim olishga motivasiya
- qiziqtirish;
- o'qitishni vizuallashtirish
- ko'rgazmalilik tamoyili (yuqori darajada amalga oshirish) asosida boshqarish kabi mahoratlariga ega bo'lishi zarur.

Zamonaviy o'qitish texnologiya usullarini o'zida shakllantira olgan, ko'nikma hosil qilgan o'qituvchi, o'z ish faoliyatida, ya'ni dars berish jarayonida albatta, kompyuter, kodoskop, flipchart va pinbord o'quv xona taxtasi kabi texnik vositalardan foydalanish mahoratiga ega bo'ladi. Dars jarayonida ta'lim maqsadini amalga oshirish ya'ni ta'lim oluvchilarga ta'lim mazmunini yetkazib berishda motivasiya (qiziqish) uyg'otish va vizuallashtirish usullari, didaktik materiallar, texnik vositalar majmuasidan jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jixatdan takomillashib borishi jarayoni xos. Fantexnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali innovatsion texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi [4].

“Ma'lumki o'qituvchilik kasbi o'ta ma'suliyatli kasb bo'lib, turli integratsion bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Texnologiya fani o'qituvchisi kelajakda o'quvchilarga bilim berish bilan birga ularda ma'lum kasb-hunarga oid ko'nikmalarni shakllantiradi. Bunda berilgan buyumlarni tayyorlashda o'qituvchi yuqori malaka va kasbiy mahoratga ega bo'lmog'i kerak. Ushbu natijaga erishish uchun bilim va ko'nikmalardan tashqari o'qituvchining o'z sinalgan uslubi, ta'lim va tarbiya orqali o'quvchilarga ta'sir o'tkaza olish qobiliyati bo'lishi lozim. Dars jarayonida o'quvchilarga bilim berish bilan birga ularda mehnat qilish ko'nikmalarini o'stirish va mehnat orqali tarbiyalash ko'nikmasiga ega bo'lishni talabalarga oliy ta'lim muassasalarida shakllantirish lozimdir [5].

Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasining rivojlanishi natijasida ixtiyoriy soha pedagog-kadrlari, turli fan o'qituvchilari va talabalar tomonidan zamonaviy axborot resurslarini yaratish imkonini beruvchi ko'plab dasturiy ta'minot va onlayn xizmatlar taklif etilmoqda. Ana shunday vositalardan bittasi – Canva onlayn xizmati hisoblanadi [6].

Talabalar mustaqil ta'limini samarali tashkil etish, talabalarni ijodiy va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni berish, talabalarning hamkorlikdagi loyihalarini tashkil etishda ham canvadan foydalanish mumkin. Natijada, mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning faol qatnashishi ta'minlanadi, ularning fanga bo'lgan qiziqishi ortadi, shu bilan birga talabalar ham zamonaviy axborot resurslarini o'zlari mustaqil ravishda yaratish ko'nikmalariga ega bo'ladilar [6].

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishga nisbatan kata talab qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi

Qonunida ta’kidlanganidek, bugungi kunda jamiyatda yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga bo’lgan ehtiyoj mavjud bo’lib, uni qondirish masalasitobora dolzarblik kasb etayotgan bir vaqtda kafolatlangan ta’lim xizmatlarini tashkiletish muhim ahamiyat kasb etadi. Kafolatlangan, samarali natijaga asoslangan ta’lim tizimigina malakali kadrlarni tayyorlab bera oladi. Shu sababli ayni vaqtda pedagogik texnologiyalarni yanada takomillashtirish, innovatsion xarakterdagi texnologiyalarni yaratish va ularni ta’lim amaliyotida samarali ,faol qo’llash talab etilmoqda. Pedagogik jarayonda qo’llaniladigan innovatsion texnologiyalar o’z mohiyatiga ko’ra shaxsga individual lyondashuv masalasini ilgari suradi.Shaxsning individualligiga asoslangan uning faolligini oshirish, qobiliyatlarining to’laqonli namoyon bo’lishini ta’minlash, ma’naviy-axloqiy va shaxsiy sifatlarin irivojlantirish sanaladi. Shu bilan birga innovatsion xarakterdagi texnologiyalar har bir shaxs uchun tanlash va erkin rivojlanish imkoniyatini yaratishga xizmat qiladi. Innovatsion harakterga ega pedagogik texnologiyalarning amaliy didaktik va texnik imkoniyatlari haqida so’z yuritish dastlab “innovatsiya “tushunchasi mohiyatini anglab olishni taqozo etadi. Lug’aviy jihatdan “innovatsiya” (“innovation”) tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “yangilik yaratish” degan ma’noni anglatadi. Mazmunan esa tushuncha negizida “innovatsiya” tushunchasi muayyan tizimining ichki tuzilishini o’zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi. Darhaqiqat, innovatsiya (yangi) lotintilida 17- asrning o’rtalarida paydo bo’lgan va ma’lum bir sohaga yangining kirishi,unga implantatsiyasi va bu sohada butun bir qator o’zgarishlarning paydo bo’lishini anglatadi. Bu shuni anglatadiki ,innovatsiya, bir tomondan, yangilik yaratish, amalga oshirish, amalga oshirish jarayoni bo’lsa,ikkinchi tomondan, uumuman ob’ekt emas, balki yangilikni ma’lum bir ijtimoiy amaliyotga aylantirish faoliyatidir [7].

3.Xulosa. Xulosa o’rnida shuni aytish joizki hozirgi rivojlanib borayotgan axborot asrida har bir sohada hamda mutaxassislik fanlarida innovatsion g’oya va innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanib qoldi. Elektron kutubxonalar, AKT vositalari bilan o’qitishda samari yo’llari juda ham talaygina. Innovatsion texnologiyalar asosida o’qitish, o’quvchilarga bilim berish hozirgi kunda muhim o’rin kasb etadi.

REFERENCES

1. X.A.Umarov Uzluksiz ta’lim tizimini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o’rni. “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
2. Z.D.Rasulov, Sh.H.Quliyeva, A.R.Jo’rayev, Texnologiya fanini o’qitish metodikasi’’(Buxoro-2020).
3. F.A.Umarova, X.E.Tohirova Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
4. Nurmamatov, Z. MUTAXASSISLIK FANLARINI O’QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH . Физико-технологического образование 2022
5. M.A.Xolmuxammedova, D.X.Tursunov Texnologiya fanini o’qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o’quvchi yoshlarda texnik ijodkorlikni

shakllantirish Academic research in educational sciences ISSN: 2181-1385 Volume 3 Issue 3
2022

6. Z.A.Umarova Canva onlayn xizmati – zamonaviy axborot resurslarini yaratuvchi interaktiv vosita sifatida “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
7. [L.A.Xalmamatova S.O. Shatmanova Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda innovatsion va ilg‘or texnologiyalardan foydalanish](#) INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN CONSTRUCTION 2023/1, PART 1

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH TAMOYILLARI

Zokirova Dilnoza Nematillaevna

Namangan muhandislik-qurilish instituti, katta o‘qituvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159820>

Annotatsiya. Mazkur maqolada integrativ yondashuv asosida talabalarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlashni takomillashtirishning klasterli modeliga asoslangan metodik modeli maqsadli, mazmunli, jarayonli, baholash va natija komponentlari uzviylikida integrativ-modulli o‘qitishning texnologik tuzilmasini ishlab chiqish hamda metodologik yondashuvlar va didaktik tamoyillarni shakllantirish asosida takomillashtirish tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: interativ yondashuv, kasbiy faoliyat, integratsiya, metodologik yondashuv, didaktik tamoyil, ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dastur, pedagogik mahorat.

Аннотация. В данной статье предложена методическая модель на основе кластерной модели совершенствования подготовки студентов к профессионально-инновационной деятельности на основе интегративного подхода, разработки технологической структуры интегративно-модульного обучения в связности целенаправленного, содержательного, процесса, анализируются оценочная и результативная составляющие, а также совершенствование на основе формирования методических подходов и дидактических принципов.

Ключевые слова: интерактивный подход, профессиональная деятельность, интеграция, методический подход, дидактический принцип, передовые педагогические технологии, учебная программа, педагогическое мастерство.

Abstract. This article proposes a methodological model based on a cluster model for improving the preparation of students for professional and innovative activities on the basis of an integrative approach, the development of a technological structure of integrative-modular training in the coherence of a purposeful, meaningful process. The evaluation and effective components are analyzed, as well as improvement based on the formation methodological approaches and didactic principles.

Keywords: interactive approach, professional activity, integration, methodological approach, didactic principle, advanced pedagogical technologies, curriculum, pedagogical skills.

Kirish. Ta’lim mazmunini yangilashning asosiy birliklaridan biri intekratsiya tushunchasidir. U shaxsning integrativ xususiyatini, boshqacha aytganda, bo‘lajak mutaxassisning shaxsiy sifatleri - bilimi. Ko‘nikmalari, amaliy tajribasi, qobiliyatlari, qadriyat yo‘nalishlarini ifodalaydi. Interativ yondashuv kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta’minlaydi va kuchaytiradi.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyatda o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy rivojlanish yo‘lining tanlab olinishi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi oliy ta’limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo‘nalishlari, vazifalari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini

yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish [2], talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetentsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish vazifalari ilgari surilgan.

Asosiy qism. O‘quv fanlarini integratsiyalashning nazariy asoslari, tamoyillari, integratsiyaga bo‘lgan yondashuv, integratsiya yo‘nalishlari, integrativ dasturlar, integrativ dars, integratsiyalashgan kurs modelini yaratish kabi masalalar o‘z yechimini kutayotgan eng muhim pedagogik muammo hisoblanadi.

Ta’lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va pedagogik mahoratni takomillashtirish muammolari ustida professor N.N.Azizxodjaeva izlanishlar olib borib, o‘z tadqiqotlarida kasbiy ta’lim tizimida o‘qitish texnologiyalari fundamental va amaliy bilimlarning o‘zlashtirilishini ta’minlashini ta’kidlab o‘tgan [3].

O‘.Q.Tolipov “Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari” mavzusida tadqiqot ishlarini olib borib, talabalarda kasbiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni va uni ta’lim jarayoniga qo‘llashning muhim tomonlarini tadqiq qilgan [4].

D.O.Ximmatalievning tadqiqotlarida bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatida texnologik yondashuvning o‘ziga xosligi yoritib berilgan [5].

D.N.Zokirovaning ilmiy tadqiqotlarida bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini o‘stirish, izlanish, ijodkorlik, tadbirkorlik, tashkilotchilik malakalarini shakllantirish kabi muammolarning yechimini topish hozirgi davrda muhim vazifalardan ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan [6].

D.N.Zokirovaning tadqiqotlaridada kasbiy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak muhandis-pedagoglarning umumkasbiy tayyorgarligini imitatsion model qurilmalari vositasida takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini yaratishga harakat qilingan [7].

Kasb ta’lim o‘qituvchilarini tizimli yondashuv asosida tayyorlash muammosi D.N.Zokirovaning tadqiqotlarida o‘z aksini topgan [8].

Yu.K.Babanskiy [9] majmuaviy yondashuvni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan, u topshiriqlarni majmuaviy rejalashtirish optimallashtirish usullari rolini o‘ynaydi, deb ta’kidlaydi, ta’lim mazmunini tanlashga majmuaviy yondashuv faqatgina turli faoliyat usullarni hisobga olmay, balki materiallar takrorlanishini bartaraf etishga yordam beruvchi fanlararo yo‘naltirishni ham ko‘zda tutadi.

O.U.Otamirzayev va D.N.Zokirovalar [10] bu muammoga yaqin integratsiya muammosini o‘rgandi va shunday yozadi: “majmuaviy yondashuv jihatdan tarbiyani, ko‘plab ob’ektlar singari qonuniy munosabatlar va aloqalar vositasida belgilangan tuzilma, tizim sifatida tasvirlash mumkin”. Binobarin, majmuaviy yondashuv asosida integratsiyani paydo bo‘lishi uchun yaxlitlik va birlik g‘oyalari yotadi.

Integratsiyaning nazariy, falsafiy, psixologik-pedagogik, metodik asoslari Ye.N.Kabanova-Meller, Yu.A.Samarina. S.L.Rubinshteyn, S.E.Kamenskiy, I.D.Zverev, V.N.Maksimova. G.Spenser, M.G.CHepikov, N.K.CHapaev, R.G.Safarova, R.SH.Axlidinov,

UD.Musaev, I.V.Makuxina, P.Musaev, M.G.Nishonbaeva, M.X.Lutfullaev, M.Jumaniyozova kabi olimlarning ishlarida yoritilgan.

Respublikamiz pedagog olimlaridan tabiiy fanlar yo‘nalishi bo‘yicha B.Mirzaxmedov, E.O.Turdiqulov, M.M.Mamadazimov, Yu.G.Maxmudov, P.Musaev, M.G.Nishonbaeva, M.Jumaniyozova, kasb ta‘limi bo‘yicha A.R.Xodjaboev, U.Nishonaliev, A.I.Avazboev, O.A.Abduquddusovlarning ilmiy tadqiqot ishlarida o‘qitishni integrativ mazmundagi bilimlar doirasida tashkil etish ilmiy asoslangan. Predmetlararo integratsiya I.D.Zverev, V.N.Maksimova, M.G.CHepikov, N.K.CHapaev, B.D.Komissarovlar fanlar integratsiyasi va pedagogik integratsiyani ta‘minlashning nazariy-metodologik asoslari, mazmuni, tuzilishi haqida; B.M.Mirzaxmedov, Yu.G.Maxmudov fizika o‘qitishda texnik ta‘limni amalga oshirishda integrativ yondashishi, M.Jumaniyozova fizika va astronomiya fanlari integratsiyasi haqida; E.O.Turdiqulov, S.M.Fayzullaev, M.G.Nishonbaevalar tabiiy fanlarni integrativ mazmuniga tayanilgan holda o‘qitish orqali talabalarga ekologik ta‘lim berish (ekologik ta‘limning fizik, biologik asoslari) to‘g‘risida; A.R.Xodjaboev, U.Nishonaliev, R.CHorievlar oliy va kasb-hunar ta‘limida integratsiya muammosi haqida A.A.Abduqodirov, M.X.Lutfullaev, U.SH.Begimqulovlarning oliy ta‘limda o‘quv jarayonini axborot texnologiyalari yordamida integratsiyalash va takomillashtirish to‘g‘risida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan [11].

Integrativ yondashuv didaktik tamoyillar (ilmiylik, politexnizm, kasbiy yo‘nalganlik, muntazamlik, tizimlilik, uzviylik, tushunarlilik, ko‘rsatmalilik, tabaqalashtirish) bilan uyg‘unlik va aloqadorlikda faoliyat yuritadi.

Integrativ yondashuv ko‘p hollarda yuqorida ko‘rsatilgan tamoyillarning biror ma‘nodagi bir ko‘rinishida to‘la va aniq amalga oshirishni o‘rganilayotgan ob‘ektning yaxlit tizim sifatida tasavvur qilishga imkon beradi.

O‘quv materiali mazmunini integratsiyalash didaktik jarayon sifatida ko‘p o‘lchovli, ko‘pqirrali, tizim sifatidagi o‘rganilayotgan tadqiqot ob‘ekti hisoblanadi va uni tahlil qilish tizimli - tuzilmali yondashuvni talab etadi. CHunki uning tarkibi, funktsiyasi, tuzilishi kabi xususiyatlarini o‘rganish ko‘zda tutiladi.

O‘rganish jarayonida dialektik tahlil metodini qo‘llanilishi bilimlarni sababdan oqibatga, oddiydan murakkabga, tasodifdan zarur yoki aks tomonga harakatlanishini talab etadi. SHunday qilib, bir so‘z bilai aytganda tahlilning eng yuqori nuqtasi yaxlit ob‘ekt hisoblanadi.

Sintezlash natijasida dialektik tahlilning eng yuqori darajasi vujudga keladi.

Integratsiyalash (birlashtirish, umumlashtirish, yaxlitlash) mohiyatiga ko‘ra sintezning vazifasi bo‘lib, o‘rganilayotgan ob‘ektning ichki aloqadorligi, birligi, va munosabatlari kabi tomonlari tiklanadi. SHu yo‘l bilan ob‘ektning o‘zgarishi va rivojlanishi haqida tasavvurga ega bo‘lamiz.

Integratsiyalash asosan o‘quv fanlari orasidagi nazariy sintez vositasi sifatida va fanlararo sintez sifatida namoyon bo‘ladi hamda bevosita umumilmiy bilimlarni tarkib topdirishni ko‘zda tutadi.

Integrativ jarayonlar uzluksiz ta‘lim jarayonida bir nechta vazifa, yo‘nalish, intilish, turli daraja va aniq shakllarning qandaydir o‘zaro bir-biriga tobe bo‘lgan modelini hisobga oladi.

O‘quv fanlarining mantiqiga muvofiq integratsiya quyidagilar asosida namoyon bo‘ladi:

- mavjud fanlarning ob‘ektlari orqali;
- mavjud fanlarning ob‘ektlari mohiyatini izohlovchi qoida qonuniyat hamda nazariyalar orqali;

- tadqiqot uslublari va amaliy faoliyat orqali;
- o‘lchov-hisob tarzidagi aloqalar yordamida;
- ishlab-chiqarish jarayonlari haqidagi ilmiy bilimlar orqali;
- ta’lim va tarbiya vositasi bo‘lgan zamonaviy integrallashgan pedagogik texnologiyalar orqali.

Buning uchun, o‘qituvchi integratsiyalashgan ta’limni amalga oshirishda, birinchi navbatda:

- o‘rganilayotgan jarayon va hodisalar mohiyatini tahlil qilishga umumiy yondashuvni aks ettiradigan maqsadni aniqlab oladi;
- fanlararo aloqalardan foydalanishni yetarli darajada o‘rganishi va amalda qo‘llay olishi;
- o‘qitishni tabaqalashtirish asosida, ularni integratsiyalash uchun predmetlar doirasida o‘rganiladigan o‘quv materiallarining umumiy o‘zaro aloqadorlik jixatlarini bilishi;
- fanlarni integratsiyalash uchun qo‘yiladigan asosiy g‘oyani aniqlash mahoratiga ega bo‘lishi kerak.

A.L.CHEKIN “Oliy ta’lim: integrativ yondashuv” nomli monografiyasida ta’lim jarayonida integratsiyaning asosiy jihatlari e’tibor qaratildi, integrativ komponentlarni ajratdi va tahlil qildi, “mutanosib jarayon samaradorligining katalizatori sifatida” ularni amalga oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatib berdi [12].

O‘qituvchining pedagogik mahoratini oshirish sohasida tajribali olimlar tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda pedagogik mahoratni rivojlantirish haqida turli mulohazalar bildirilib, bu jarayonning asosiy zahirasi o‘qituvchining ta’lim muassasalarida o‘z pedagogik faoliyati tahliliga doimiy intilishida (V.I.Zagvyazinskiy, Yu.K.Konarjevskiy, Yu.P.Lvova, I.P. Rachenko, L.I.Ruvinskiy, V.P.Simonov, V.A.Suxomlinskiy, Ya.S.Turbovskiy, T.I.Shamova va boshqalar); uning o‘z refleksiv qobiliyatlarini takomillashtirishi (A.A.Bizyaeva, V.V.Vetrova, N.V.Kuzmina, Ye.N.Pexota, I.A.Stetsenko va boshqalar); refleksiv yondashuvni (A.V.Xristeva) rivojlantirishning o‘ziga xos pedagogik refleksiyasiga bog‘liq bo‘lganligi uchun uni pedagogik fikrlashni shakllantirish bilan bog‘lab, shu tariqa (Yu.N.Kulyutkin, G.S.Suxobskaya) o‘qituvchi pedagogik refleksiyasini rivojlantirish mumkin deb ta’kidlaydilar.

Kasbiy pedagogik faoliyatni tahlil qilish va o‘z-o‘zini tahlil qilishni o‘qituvchi faoliyati va refleksiv yondashuv nuqtai nazaridan tuzatish va takomillashtirish maqsadida pedagogik vazifalarni hal qilishga qaratilgan pedagogik malakalar yig‘indisi sifatida qarab, A.V.Xristeva analitik malakalar tizimini analitik faoliyat tizimi bilan nisbatlaydi [13].

A.V.Xristeva ta’limoti bo‘yicha kasbiy pedagogik faoliyatni tahlil va o‘z-o‘zini tahlil qilishning bosqichlari:

1. Mazmunli – diagnostik (tayyorlov - moslashuv) bosqich;
2. Maqsadli loyihalashtirish (tahlil va o‘z-o‘zini tahlil qilishdan maqsadni aniqlashtirish) bosqichi;
3. Texnologik (kasbiy pedagogik faoliyatjarayonini va o‘z-o‘zini tahlil qilish) bosqich;
4. Tahlil va o‘z-o‘zini tahlil qilishning nazariy (pedagogik faoliyatning mohiyati, natijalari bilan pedagogik faoliyatjarayoni o‘rtasidagi aloqalarning sabab va oqibatlarini nazariy anglash) bosqichi;
5. Faoliyatni refleksiv baholash (faoliyatni baholash va refleksiv tahlil) bosqichi;

6. Korrektsiyalash (ijodiy bosqich bo‘lib, o‘z pedagogik faoliyatini nazariy jihatdan anglash va baholash asosida takomillashtirish va hamkasblarining samarali pedagogik tajribalaridan ijodiyfoydalanish yo‘llari va usullarini belgilash) bosqichi.

Bugungi innovatsion pedagogik faoliyat tanlash va tadqiqotchilik tavsifiga ega ekanligi bilan ham e‘tiborga loyiqdir. SHuning uchun ham pedagogik jamoalar rahbarlari, ilmiy tadqiqot institutlarining metodik xizmatchilari faoliyatining muhim yo‘nalishi o‘qituvchilar tomonidan yaratilayotgan innovatsiyalarning tahlili va baholanishi, ularning samaradorlarini yaratish va qo‘llash uchun zaruriy sharoitlarni yaratishdan iborat.

Talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirish muammolarini tahlil qilish, shuningdek, kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetentlikning alohida komponentlarini (va keyinchalik baholash mezonlarini) aniqlash "kompetentlik" tushunchasining mohiyatini hal qilishni talab qildi. "Kompetentlik" atamasi lotincha "competens" so‘zidan olingan bo‘lib, qobiliyatli degan ma‘noni anglatadi: 1) kompetentsiyalarga ega; 2) ma‘lum bir sohada bilimdon. SHu bilan birga "kompetentlik" tushunchasi "kompetentsiya" tushunchasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqot muammosi bo‘yicha zamonaviy ma‘lumotnoma va ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bizga bir qarashda turli xil va bir xil ma‘noda ishlatiladigan "kompetentlik" va "kompetentsiya" kabi o‘xshash ikkita chalkashlikni aniqlashga imkon berdi.

D.I.Ushakov kompetentlik va kompetentsiyalar farqini ko‘rsatishga harakat qildi: kompetentlik — xabardorlik, avtoritetlik; kompetentsiya - shaxsning bilimi, tajribasi" [14]. Britannika entsiklopediyasida "kompetentsiya" atamasi inson egallagan bilim va ko‘nikmalar sifatida talqin etiladi [15].

O.M.Mutovkinaga ko‘ra "vakolat"-bu "kompetentsiya" "kompetentlik"dan olingan ikkilamchi tushunchadir va insonning bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini qo‘llash doirasini bildiradi, "kompetentlik" esa ularning ichki umumiyligini aks ettiradi.

O‘z yondashuvimizni asoslash uchun biz I.A.Zimnaya, A.V.Xutorskiy va boshqalarning asarlariga murojaat qiladigan bo‘lsak, xususan, I.A.Zimnaya kompetentsiyalarni quyidagicha belgilaydi: "ichki salohiyat, yashirin psixologik hosilalar: bilim, g‘oyalar, harakatlar, munosabatlar yig‘indisi" [16, 35-b]. A.V.Xutorskiy kompetentsiyalarni ta‘limga tayyorgarlik, mahorat, shaxsiy sifatlar yig‘indisi deb ta‘kidlaydi [17, 11-b].

E.S.Zair-Bekka ko‘ra [14]:

1. Pedagogning *maqsadli kompetentsiyasi* eng turli xil maqsadlarni qo‘yish qobiliyatini ko‘zda tutadi. Kasbiy o‘qitish maqsadi yoshlarda texnologik madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan, ta‘lim jarayoni mazmunini aniqlaydi, shakllangan bilim va qobiliyatlarni baholash mezonini bo‘lib xizmat qiladi.

2. *Mazmuniy kompetentsiya* kasbiy o‘qitish bosqichlaridan har birida ta‘lim, tarbiya va rivojlanish mazmuni maqsadlariga ko‘ra aniqlash qobiliyatidan iborat. Ta‘lim mazmuni muhimi Davlat ta‘lim standarti hisoblangan me‘yoriy hujjatlar bilan aniqlanadi.

3. Pedagogning *monitoringli kompetentsiyasi* qayta bog‘liqlik (nazorat muammosi) va real olingan natijalarni rejalashtirilganlar bilan qiyoslash, ya‘ni ta‘lim sifatini ta‘minlashni qo‘llab quvvatlashda pedagog qobiliyatini tavsiflaydi.

4. *Kommunikativ kompetentsiya* pedagog kommunikativ faoliyati xususiyatlari, bo‘lajak kasb ta‘limi pedagoglari bilan o‘zarota‘siri o‘ziga xosligini tavsiflaydi. Urg‘u didaktik (tarbiyaviy va ta‘limiy) maqsadlarga erishishga qaratilgan pedagogik faoliyat samaradorligi bilan

kommunikatsiya aloqasiga beriladi. Kommunikativ kompetentsiya yuqori darajadagi muloqotga erishishga yordam beradigan usullarni o‘z ichiga oladi.

5. *Ijtimoiy kompetentsiya* metodik tayyorgarlik darajasini oshirish ijtimoiy ahamiyatini anglash, taklif qilingan yangi metodik yondashishlar va ularning qo‘llanilishiga javobgarlikni o‘z zimmasiga olish qobiliyati ko‘rsatkichi, shaxsiy qiziqishlarning aniq bo‘lajak kasb ta’limi, ta’lim muassasasi, jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘liqligining namoyon bo‘lishi hisoblanadi.

Ko‘pgina olimlarning fikriga ko‘ra, [K.V.Aksenov, Ye.A.Budarin, A.V.Gladkov, M.V.Kirgintsev, V.S.Nabiev, A.N.Protasov va boshqalar] talabalarning kasbiy kompetentsiyalari integral va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishga asoslangan bo‘lishi kerak. SHu munosabat bilan tadqiqotimizning maqsadlaridan biri talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini yaratish, ularning bo‘lajak kasbiy faoliyatda o‘zgarishi mumkinligini hisobga olish edi.

Kompetentli yondashuv tadqiqotchilari [18] kompetentlikni shakllantirishning asosiy sharti sifatida talabalarning muayyan yo‘nalishga ega bo‘lgan kognitiv faoliyatini belgilaydi. Kognitiv faoliyati ma’lumot to‘plash, intellektual rivojlanishga yo‘naltirilgan va kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishga yordam beradigan bilish usullarini egallashga imkon beradi. SHunday qilib, kompetentlik tushunchasi nafaqat bo‘lajak muhandislarning kognitiv va operatsion-texnologik komponentlari, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvor komponentlarini ham birlashtiradi. Bundan tashqari, shakllangan kompetentsiyalarni asoslashni va kasbiy kompetentlikni talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning ta’lim mazmuni bilan bog‘ladik, chunki kompetentsiyalar o‘quv jarayonida olinadi.

Kompetentli yondashuvdan foydalanish yuqori darajadagi kasbiy kompetentlik asosiy texnik va texnologik ta’limga, har qanday faoliyat turiga hissiy va qadriyatli munosabatga, kasbiy-innovatsion faoliyatga ega bo‘lishiga asoslanadi.

SHunday qilib, kompetentli yondashuv nuqtai nazaridan metodik modelini ishlab chiqish zarurati talabalarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlash bo‘yicha mavjud amaliyotni tanqidiy qayta ko‘rib chiqish va talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorligini aniqlash vazifasini qo‘ydi.

Yuqorida keltirilgan pedagogik qadriyatlar ijtimoiy va kasbiy komponentlarni o‘z ichiga oladigan, predmetli mazmuniga ko‘ra farq qiluvchi shaxsiy va vositali ko‘rinishlarga ajraladi. SHaxsiy qadriyatlar – bu pedagog mehnatining ijodiy tavsifini, nufuzlilik, ijtimoiy ahamiyatlilik, davlat oldidagi mas’uliyat, o‘z-o‘zini namoyon qilish imkoniyati, bolalarga mehr va g‘amxo‘rlikni o‘z ichiga oluvchi maqsadli qadriyatlardir. Bu turga xos qadriyatlar o‘qituvchi, ta’lim oluvchilarning rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maqsadli qadriyatlar boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida hal qiluvchi aksiologik funktsiyalar sifatida namoyon bo‘ladi, chunki uning maqsadida o‘qituvchi faoliyatining asosiy mazmun-mohiyati aks ettirilgan.

Integrativ yondashuv asosida talabalarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish uchun ishlab chiqiladigan modelda ishlash tamoyillari aniqlandi. Umumiy tamoyillarga talabalarning kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishga qo‘yiladigan ob‘ektiv talablarni aks ettiradiganlar kiradi: *tizimlashtirish*, *ierarxiy*, *rivojlanish*. *Tizimlashtirish tamoyili* modelning barcha komponentlarining o‘zaro bog‘liqliklari birligida ko‘rib chiqishga imkon beradi. *Ierarxiya tamoyili* quyi darajadagi elementlarning yuqori darajadagi elementlarga bo‘ysunishiga asoslangan model elementlarini tashkil qilishni ta’minlaydi. *Rivojlanish tamoyili* o‘quvchi shaxsi xususiyatlarining sifat jihatdan o‘zgarishini nazarda tutadi.

Xulosa. Umuman olganda kasbiy-innovatsion faoliyatni samaradorligiga ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatadi. Bular, o‘qitilayotgan fan bo‘yicha nazariy bilimlarni o‘zlashtirish; mustaqil faoliyat davomida talaba qaysi muammolarni o‘rganishi kerakligi aniq ko‘rsatilishi; tavsiya etiladigan adabiyotlar ro‘yxati; talaba tomonidan muammoni qaysi metodlar bilan o‘rganishga oid tavsiyalar; baholash turi va mezonlari aniq ko‘rsatilishi kerak. Erishilgan natijalar (tamoyillar) talabalarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlashning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqishga keng imkoniyatlar yaratadi degan mulohazadamiz.

REFERENCES

1. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi” 8.10.2019 yil, PF-5847.
2. Зокирова Д.Н. Интеграция yondashuv asosida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlashning metodik modeli. //Ta’lim, fan va innovatsiya. Ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. 2-son, 2023-yil
3. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. –Т.: Молия, 2003. – 192 б.
4. Толипов Ў.Қ. Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. Т.:”Фан” 2006 йил 76 бет.
5. Химматалиев Д.О. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни ривожлантириш механизми // Современное образование (Узбекистан). 2020. №7 (92).
6. Зокирова, Д. Н. (2021). Integration Of Professional And Educational Disciplines Into Training Of Self-Learning Motivated Students. *Современное образование (Узбекистан)*, (6), 24-28.
7. Zokirova, D. N. (2021). Goals And Objectives Of Organizing Independent Work Of Students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(01), 179-182.
8. Nematillaevna, Z. D. (2021). Problems in providing independent learning education and ways to prevent them. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(1), 1431-1436.
9. Бабанский Ю.К. Педагогический эксперимент// Введение в научное исследование по педагогике: Сб. науч.тр./ Под ред. В.И. Журавлева.-М.: Просвещение, 1998.
10. Usubovich, O. O., & Ne'matillaevna, Z. D. (2022). Methodology of using connecting elements of science in the organization of independent work of the science of hydroelectric power stations.
11. Абдураимов Ш.С. Касб таълими уқитувчиларини тайёрлаш сифатини таъминлашда тармоқлараро амалий интеграция. Монография. -Тошкент, 2014. - 144 б.
12. Аликулов С.Т.Ўқувчиларнинг умумтехник билим ва кўникмаларини фанлараро алоқадорлик воситасида шакллантиришнинг услубий асослари (умумпрофессионал фанларни ўқитиш мисолида) Пед.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2008. – 146 б.
13. Ҳамидов Ж.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда ўқитишнинг замонавий дидактик воситаларини яратиш ва қўллаш технологияси. Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc)диссертацияси автореферати. –Т. 2017.
14. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. - М. : Акад. проект ; Фонд «Мир», 2005. - 336 с.

15. Зокирова, Д. Н. (2021). Талабаларга Мустақил Ўрганишга Ундовчи Таълим Беришда Касбий Ва Умумтаълим Фанларининг Интеграцияси. *Современное образование (Узбекистан)*, (6 (103)), 24-28.
16. [Лернер, И.Я.](#) Дидактические основы методов обучения : монография / [И.Я. Лернер](#). – Москва : Педагогика, 1981. – 186 с.
17. Хуторской, А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения /А.В. Хуторской. - М.: Изд-во МГУ, 2003. - 416 с.
18. Sayfullayeva, D. A., Tosheva, N. M., Nematova, L. H., Zokirova, D. N., & Inoyatov, I. S. (2021). Methodology of using innovative technologies in technical institutions. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 7505-7522.

PRAGMA-STYLISTIC FEATURES OF TIME PERCEPTION IN THE FRAMEWORK OF LITERARY TEXT

Boltakulova Gulnoza Farruxovna

Head of the Department at SamSIFL, Samarkand city, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159847>

Abstract. *The focus of the research article is on the principles of pragma-stylistic language elements and how crucial they are for expressing time in literary texts. Writing fascinating and engrossing stories requires the ability to express time in literary texts through these pragma-stylistic elements. These elements can provide the reader a stronger feeling of time and a more intense sensory experience. Effective use of the pragma-stylistic features allows authors to create truly captivating stories that keep readers hooked from beginning to end. This article therefore will explore each of these features and discuss their role in expressing time in literary text.*

Keywords: *pragma-stylistic features, literary texts, significance, elements, time, mood: pleasant or negative, voice: first-person and third-person, temporal adverbs, tense: present, past, future, aspects: length, conclusion, continuance.*

Аннотация. *В центре внимания исследовательской статьи находятся принципы прагмо-стилистических языковых элементов и то, насколько они важны для выражения времени в художественных текстах. Написание увлекательных и увлекательных рассказов требует умения выражать время в художественных текстах с помощью этих прагмо-стилистических элементов. Эти элементы могут дать читателю более сильное ощущение времени и более интенсивный сенсорный опыт. Эффективное использование прагмо-стилистических особенностей позволяет авторам создавать по-настоящему увлекательные истории, которые держат читателей на крючке от начала и до конца. Поэтому в этой статье мы рассмотрим каждую из этих особенностей и обсудим их роль в выражении времени в художественном тексте.*

Ключевые слова: *прагмо-стилистические элементы, художественные тексты, значение, элементы, время, настроение: положительное или отрицательное, залог: первого и третьего лица, временные наречия, время: настоящее, прошедшее, будущее, аспекты: объем, заключение, продолжение.*

Annotatsiya. *Tadqiqot maqolasida asosiy e'tibor tilning pragma-stilistik elementlari tamoyillari va ularning badiiy matnlarda vaqtni ifodalashda qanchalik muhim ekanligiga qaratilgan. Qiziqarli va jozibali hikoyalar yozish uchun badiiy matnlarda vaqtni ushbu pragma-stilistik elementlar orqali ifodalash qobiliyati talab etiladi. Ushbu elementlar o'quvchiga kuchliroq vaqt hissi va kuchliroq hissiy tajribani taqdim etishi mumkin. Pragma-stilistik xususiyatlardan samarali foydalanish mualliflarga o'quvchilarni boshidan oxirigacha qiziqtiradigan haqiqatan ham jozibali hikoyalar yaratishga imkon beradi. Shuning uchun ushbu maqola ushbu xususiyatlarning har birini o'rganadi va ularning badiiy matnda vaqtni ifodalashdagi rolini muhokama qiladi.*

Kalit so'zlar: *pragma-stilistik xususiyatlar, badiiy matnlar, ahamiyat, elementlar, vaqt, kayfiyat: yoqimli yoki inkor, ovoz: birinchi va uchinchi shaxs, zamon qo'shimchalari, zamon: hozirgi, o'tmish, kelajak, aspektlar: hajm, xulosa, davom.*

Introduction

Literary texts are genuine works of art that are expertly crafted by writers. The way literary works represent time is just one of the numerous factors that make them exquisite. Time can be a tricky thing to convey and is a significant factor in shaping the meaning, the plot and character development of literary texts. Pragmo-stylistic features of language are the elements in writing that contribute to the style and meaning of the text. One of the important aspects of pragmo-stylistic features is the expression of time in literary text. Different writers use different techniques to express time in their writing, and this helps to create different literary styles that readers can appreciate and engage with [1, p. 2-3]. Pragmo-stylistics is also a linguistic approach that examines how language is used in different contexts to achieve specific purposes. It examines the relationship between language and society, and how language is used to convey social identity, social distance, and social power. In literary texts, pragmo-stylistics can be used to examine how authors use language to create specific effects and convey particular meanings [1, p. 4-5].

In this article, we will explore the ways in which time is expressed in literary texts through the use of pragmo-stylistic features of language, examining their origins and meanings and the contexts in which they are commonly used.

Materials

It is clear that academicians have not given much consideration to the ways in which pragmo-stylistic elements have been used in literary texts that represent time. Nevertheless, a few studies have been written concerning them. For example, in “The Use of Tense and Aspect in English Fiction” by Louise Sylvester: She analyzes the pragmatic and aesthetic roles of tense and aspect in English fiction. As it may be utilised to represent the chronological framework of a narrative and influence the reader's interpretation of events, she contends that the choice of tense and aspect is a crucial component of literary style. Marcin Grygiel’s “The Pragmatic Use of Tense in Narrative Fiction” also explores the practical and aesthetic functions of tension in narrative storytelling. He demonstrates how authors may employ multiple tenses to emphasise the present or past nature of events, construct narrative distance or immediacy, and stress the agency of various characters, among other narrative consequences. Also, “The Pragmatics of Literary Tense” by Richard Walsh: he explores the pragmatic uses of tense in literary texts, making the case that it may be used to construct various degrees of narrative immediacy and distance, as well as various methods of delivering information and narrational styles. [2, p. 24]. It could be stated that the pragmo-stylistic principles and their function in representing time in literary works are covered in all of these topics.

Methods

In this study, the data is organized under pragmatic stylistic features as suggested by Alina Villalva and Richard Walsh in their “Toward a Pragma-Stylistic Analysis of Temporal Expressions in English Fiction” and “The Pragmatics of Literary Tense” respectively. Sarwet Rasul’s conceptions in her ‘Pragmo-Stylistic features as an interpretative tool’ were also used to organize the data [1, p. 1-15]. So, it is crucial to communicate time in literary texts since the current study analyses pragmatic elements in a descriptive and interpretive manner. It bases its rules on the presumption that the writers' primary means of expressing time is through the use of pragmo-stylistic components.

Results

To start with, the analysis showed that the pragmo-stylistic features are the main source of ideal in expressing time in literary texts. Despite the fact that academics 'Louise Sylvester', 'Marcin

Grygiel', and 'Richard Walsh' have studied this topic extensively, the unambiguous representations of pragmo-stylistic aspects with instances and data were not covered. Because of this, the next chapter will go in details on the key concepts related to these elements.

Discussion

The significance of representing time in literary works cannot be overstated, it must be said. The advancement of a story's storyline depends heavily on time. Time is a tool that writers use to build tension, surprise, and mystery into their stories. Writers can achieve the tone they want for their work by adjusting the order and length of occurrences [3, p. 5-6]. The representation of time in literary works may also aid in the growth and perspective-shaping of characters. Through the representation of a character's experiences and interactions with other characters across time, a writer can use time to demonstrate character development, maturation, or deterioration. For instance, because to their experiences through time, a character who begins as a shy and self-conscious individual may change into a more confident and aggressive person by the story's conclusion [4, p. 3]. Furthermore, the writer can more effectively convey their desired topic by using pragmo-stylistic qualities to describe time. A writer may make their text have several meanings and interpretations by employing the proper tools. The sense of transience, permanence, or even the cyclical nature of existence may all be expressed via the manifestation of time. Writers may depict the passage of time and how it affects people, places, and events via their writing [5, p. 6]. The way time is expressed in literary works may also add a feeling of reality and authenticity to the narrative. Writers may convey the scene vividly and convincingly by employing specific details, and they can aid the reader in fully engrossing themselves in the narrative by appropriately portraying time. For instance, it is crucial to appropriately portray time while writing historical fiction since it increases the story's authenticity [6, p. 2-6].

When it comes to writing fiction, poetry, or any other form of literature, time is a crucial component that helps to convey a tale and keep the reader engaged. Time may be expressed in literary texts in a variety of ways employing a variety of pragmo-stylistic language qualities. Tense, aspect, mood, voice, and temporal adverbs are some of these characteristics. Each of these elements will be examined in this paragraph along with how they are used to portray time in literary works.

The time when an action or occurrence takes place is referred to as the tense. In literary texts, tense is used to provide a feeling of time and highlight how the many plot points are connected. The past, present, and future are the three primary tenses. Different tenses can be used in literary texts to denote temporal changes, flashbacks, or foreshadowing. For instance, a writer may use the present tense to describe a current situation and create tension while using the past tense to describe events that happened in the distant past [7, p. 4]. Another linguistic device used to illustrate the interrelationships between the events in a tale is the aspect. The length, conclusion, or continuance of an activity are all considered aspects. Simple, progressive, perfect, and perfect progressive are the four categories. They may, for instance, use the ideal aspect to demonstrate how a previous occurrence is essential to the present circumstance or the progressive aspect to denote a drawn-out action that is developing tension [8, p. 6-9]. The attitude or feeling that a writer expresses via their writing is referred to as mood. In addition to indicating a sense of time, such as nostalgia or anticipation, mood can be either pleasant or negative. Readers may feel different emotions depending on the atmosphere, such as suspense, dread, or delight [9, p. 5]. Also, the

point of view from which a tale is conveyed is referred to as voice. The two primary voice tenses are first-person and third-person.

[10, p. 4-9]. And finally, in literary text, writers may use temporal adverbs to indicate a shift in time, to create suspense and anticipation, or to create a sense of nostalgia or regret. The words that denote time are called temporal adverbs. They are helpful in literary texts because they provide the reader a feeling of time and contribute to a richer sensory experience. Temporal adverbs comprise the words "yesterday," "tomorrow," "now," and "later." [11, p. 8].

Conclusion

In conclusion, it is evident that pragmo-stylistic language qualities are crucial for accurately representing time in literary texts. Time is a key component of literature and plays a critical role in the development of characters, the storyline, and the meaning of literary works. In order to develop diverse literary styles that readers can understand and connect with, writers employ a variety of time-expression approaches in their work. Writers may convey their desired subject clearly and engender a feeling of reality in their work by appropriately conveying time. In the end, the way time is expressed in literary works gives the narrative more depth and significance while also improving the reader's reading experience. Time may be portrayed in literary texts using a variety of pragmo-stylistic linguistic elements. Tense, aspect, mood, voice, and the usage of adverbs and verb tenses are some of these aspects.

REFERENCES

1. Sarvet Rasul (2021)., “Pragmo-Stylistic Features as an Interpretative Tool”.
2. Nielsen, H. (2015). Pragmo-Stylistic features. Available from https://www.researchgate.net/publication/279038549_Ten_Theses_about_Fictionality.
3. *Pragmo-Stylistics Devices and Performative Study of Selected Oral Text*. (no date).
4. Time in Literature – Exactly What Is Time? (no date). Available from <https://www.exactlywhatistime.com/other-aspects-of-time/time-in-literature/>.
5. Awad , R. (2021). Pragmo- Stylistics. Available from https://www.researchgate.net/publication/351780019_Pragma- Stylistics.
6. Hickey, L. (1993). Stylistics, Pragmatics and Pragmastylistics. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 71 (3), 573–586.
7. Helena High Honors English Guide / Verb Tense for Literature Analysis Essays. (no date). *hhswritingguide.pbworks.com*.
8. Literary Elements Of A Story: The Complete Guide. (no date). *www.linkedin.com*. Available from <https://www.linkedin.com/pulse/literary-elements-story-complete-guide-leaderspress>.
9. (2023). *Twinkl.com*. Available from <https://www.twinkl.com/teaching-wiki/mood-in-literature>.
10. SuperSummary. (no date). *SuperSummary*. Available from <https://www.supersummary.com/voice/>.
11. Smith, C.S. (1978). The Syntax and Interpretation of Temporal Expressions in English. *Linguistics and Philosophy*, 2 (1), 43–99. Available from <https://www.jstor.org/stable/25000977> [Accessed 29 June 2023].

TA’LIMNING MASOFAVIY SHAKLIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARINING O’RNI

Sharopova Nigora Amonovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159854>

***Annotatsiya.** Masofaviy ta’lim texnologiyalari asosida o’qitish ko’pincha o’qituvchi va talaba o’rtasida to’g’ridan-to’g’ri (real) aloqalarsiz ta’lim jarayonini ta’minlaydigan zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanganda "masofaviy ta’lim" sifatida qabul qilinadigan masofaviy ta’lim deb ataladi.*

***Kalit so’zlar:** masofaviy ta’lim texnologiyasi, o’qitish metodikasi, ta’lim tizimi, ta’lim sifati, internet tezligi, autentifikatsiya.*

***Аннотация.** Обучение на основе дистанционных образовательных технологий часто называют дистанционным обучением, которое воспринимается как "дистанционное обучение" при использовании современных средств информационных технологий, обеспечивающих учебный процесс без прямых (реальных) связей между учителем и учеником.*

***Ключевые слова:** технология дистанционного обучения, методика преподавания, система обучения, образовательная поездка, скорость интернета, аутентификация.*

***Abstract.** Learning based on distance learning technologies is often called distance learning, which is perceived as "distance learning" when using modern information technology tools that provide the learning process without direct (real) connections between teacher and student.*

***Keywords:** distance learning technology, teaching methods, learning system, educational trip, Internet speed, authentication.*

Kirish. Ma’lumki, masofaviy ta’lim texnologiyalari o’quv jarayoni samaradorligini oshirishning yangi istiqbollarini ochadi, bu esa asosan talabalarning o’quv materiallari bilan bevosita o’ziga mos keladigan rejim va hajmda ishlash imkoniyatiga ega ekanligiga asoslanadi. Bir tomondan, an’anaviy yuzma-yuz o’qitishni to’liq shaxsiylashtirish mumkin emas, talabaning imkoniyatlari (iqtidori, sog’lig’i va boshqalar) darajasiga qarab, u muayyan faoliyat turlarini o’zlashtira oladi va bajara oladi, ijodiy darajaga yetadi, motivatsiyaning yuqori darajasini ko’rsatadi.

Boshqa tomondan, o’qituvchilar kunduzgi ta’lim jarayonida o’zlarining kasbiy resurslaridan to’liq foydalanishdan uzoqda (ularning muhim ta’lim salohiyati ko’pincha auditoriya chegarasi, ajratilgan vaqt va boshqalar bilan cheklanadi), ular buni qilmaydilar. Talabalarning ushbu guruh talabalari tomonidan kursning muayyan bo’limlarini o’zlashtirish muvaffaqiyati to’g’risida har kuni ishonchli fikr-mulohazalarga ega bo’lish ko’pincha faqat nazorat tadbirlarida o’rganiladi.

Yuqori sifatdagi va yuqori texnologik axborot-o’qitish muhitini yaratish, asosan, ta’lim tizimining texnologik bazasini tubdan modernizatsiyalash, jamiyat talablariga javob beradigan ochiq ta’lim tizimiga o’tish imkoniyatini yaratadigan yetarlicha murakkab bo’lgan texnik masala sifatida ko’riladi. Shu bilan birga, axborot ta’lim muhitini yaratish faqat texnik masala emasligini inkor etib bo’lmaydi. Uni yaratish, rivojlantirish va undan foydalanish uchun barcha ta’lim tizimining ilmiy-uslubiy, tashkiliy va pedagogik potensialini to’liq ishga solish kerak bo’ladi. Shu

munosabatda, zamonaviy axborot-ta’lim muhiti ishlatilayotgan sharoitda pedagogika munosabatlarini ham hisobga olmoq lozim.

Asosiy qism. Zamonaviy axborot jamiyatida ta’lim sifati, intensivligi va foydalanish imkoniyati muammosi juda keskin. Hozirgi rivojlanish sur’ati shundayki, bilim juda tez eskiradi va yangi bilimlarga bo’lgan ehtiyoj juda katta. Agar ilgari o’quv dasturlari o’nlab yillar davomida o’zgarmagan bo’lsa, endi ular deyarli har yili qayta ko’rib chiqiladi. Masofaviy o’qitish yoki bolalar uchun o’quv teledasturlarini yaratish bo’ladimi, bitta imkoniyatni qo’ldan boy bermasdan, o’quv jarayonlarini imkon qadar faollashtirish zarur.

Axborot-ta’lim muhiti ta’riflari to’plamining tahlilidan shu xulosaga kelish mumkinki, bu axborot, texnik, o’quv-uslubiy podsystemalar jamlanmasi bo’lib, o’quv jarayoni va uning qatnashchilarini ta’minlashga maqsadli qaratilgandir.

Axborot ta’lim muhiti - pedagogik tizim va uning ta’limotidan iboratdir, ya’ni, moddiy-texnik, moliyaviy-iqtisodiy, me’yoriy-xuquqiy, boshqaruv va marketing tizim ostilaridir. Nazariy jihatdan butun Axborot o’quv markazi (AO’M) ning negizi aynan pedagogik tizimdan iboratdir. AO’M deb ataluvchi yangi tuzilmadagi pedagogik jarayonlarni tadqiq etuvchi pedagogika fanining yangi yo’nalishi haqida gapirish mumkin. Shunday yangi yo’nalishni biz, shartli ravishda “Elektron pedagogika” deb ataymiz.

O’qitish metodikasiga muvofiq har bir o’quv guruhi uchun o’quvchilarning jamoa vositasi kabi elektron auditoriyasi yoki forumlari yaratilishi (ochilishi) mumkin. Bunda o’quv yurtining virtual vakilligi (VV) o’quv jarayonini olib borish uchun zarur bo’lgan o’quv va ma’muriy resurslarni shakllantiradi, ushbu resurslar u yoki boshqa fan bo’yicha o’qitish jarayonida qo’llaniladigan ishlab chiqarish moduli deb nomlanadi va zaruriyatga qarab yaratiladi. Bunday modullarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ayrim fanlar bo’yicha o’quv guruhining ChAT (on-line auditoriyalar - seminarian maslahatlar);
- fanlar bo’yicha telekonferensiyalar (forumlar) (on-line auditoriyalar - seminarian maslahatlar);
- e’lonlar taxtasi;
- yakka tartibda (ta’riflanadigan) maslahatlar tizimi.

O’quv muassasaning VVdagi bunday modullar soni o’qituvchilar ehtiyojlari va ular tomonidan amalga oshiriladigan o’qitish metodikasi bilan belgilanishini ta’kidlab o’tish kerak.

Shunday qilib, axborot-ta’lim muhiti pedagogik tizim kabi quyidagi funksiyalar yuklanadigan o’qituvchining yangi rolini belgilaydi:

- bilish jarayonini muvofiqlashtirish;
- o’qitiladigan fanni to’g’irlash;
- yakka tartibda o’qitish rejasini tuzishda maslahat berish;
- o’quv rejasi, o’quv loyihalariga rioya qilish.

O’qituvchi-konsultant (yoki tyutor) o’z bilimlarini namoyish qilish, texnologik, tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik imkoniyatlarni olish, maksimal pedagogik natijalarni olishi kerak.

Zamonaviy jamiyatda Internet orqali masofaviy ta’limning rivojlanishiga quyidagi ikki sababni ko’rsatish mumkin:

1. Yosh avlodlarning ta’lim potensialiga bo’lgan talabning ortishi, axborot

texnologiyalarini o‘zlashtirish, jamiyatdagi bilimlarni tezkor almashinuvi, insonni butun umri davomida o‘qishi kerakligi, uzluksiz ta’limni zaruriylashishi.

2. Internet tarmog‘ining va kompyuter texnologiyalarining rivoji, ishlarni kompyuter va kompyuter dasturlari orqali bajarilishi soddalashishi.

Internetning o‘qituvchi uchun qulay bo‘lgan omillari qaysilar ?

Bu omillarini asosiyalarini sanab o‘tamiz:

• Tijorat hamda notijorat tashkilotlarining Internet tarmog‘idagi masofaviy ta’limini o‘zlashtirishi jarayonida o‘z malakasini oshirish.

• Mustaqil ravishda tarmoqdagi axborotlar orqali o‘z malakasini oshirish.

• Dars o‘tish uchun Internet tarmog‘idan materiallar qidirish.

• Hokimiyat serveridan normativ hujjatlar qabul qilish.

• Yangi pedagogik texnologiyalarga oid axborotlar olish.

• Talabnomalar jo‘natish, konferensiya, tanlov va grantlar, hisobot va konferensiyalarga chiqish haqidagi axborotlarni olish.

• Dasturiy ta’minot olish.

• O‘z ishlarini chop qilish va o‘z ishlari to‘g‘risida ma’lumotlar yuborish.

• Hamkasb va do‘stlar bilan xat yozishmalar. Fikrdoshlar va hamkasblarni boshqa shaharlar va davlatlardan qidirish.

• Internet magazinlarida savdo qilish.

• Ish qidirish.

Internet texnologiyalarini ta’lim sohasidagi quyidagi afzalliklarini sanab o‘tish mumkin:

• bu fanlarni o‘zlashtirilishni yaxshilanishi;

• kompyuter va Internet bilan muloqot qilishdagi yangiliklar,

• o‘rganishga bo‘lgan munosabatni yaxshilanishi;

• mustaqil ta’lim va tadqiqotlar malakasini takomillashishi;

• amaliy malaka samaradorligini oshishi.

Vaqt o‘tishi bilan Internetda eng muhim fanlarning eng yaxshi ma’ruzalari chop qilinishi kutilmoqda. O‘qituvchilar bu ma’lumotlardan o‘z darslariga asos sifatida foydalanishlari mumkin. Ma’lumotlar jo‘natishda tezlikning ortishi bugungi matn ko‘rinishidagi Internetni multimediyali interaktiv telekanalga aylanishi bashorat qilinmoqda. Bugungi kunda Internetdan ajralishlik mukammal bo‘lgan ta’limdan mahrum bo‘lishlikdir.

Yangi metodlar va texnologiyalar bilan birga olib boriladigan masofaviy o‘qitish metodi nazariy pedagogika va ta’lim amaliyotiga yangi tushunchalar va atamalarni kiritadi, ularga:

• Virtual klass (guruh);

• O‘qitishni quvvatlash (o‘quvchilarni quvvatlash);

• O‘quv telekommunikatsion loyihalar;

• Teskari aloqa;

• Dialogli texnologiya;

• Kompyuterli aloqa;

• Telekonferensiya;

• Kordinator, moderator, telekommunikatsion loyihaning fasilitatori (telekonferensiya) va boshqalar.

Telekommunikatsiyaviy o‘quv loyihasi - masofaviy ta’lim(MT) transformatsion modelning birdan-bir kelajakli shakli bo‘lib, qandaydir modeli maqsadga yetish uchun yo‘naltirilgan o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyatiga asoslangan. U o‘quvchilar oldiga qo‘yiladigan qandaydir ilmiy yoki ishlab chiqarishni modellashtirish maqsadidagi loyihadan iborat. Bunday modeldan maqsad o‘quvchilarning loyihalari faoliyatida u to‘plovchi bo‘lib, ularda jamoat bo‘lib ishlashdagi bilim va ko‘nikmalarni faollashtiradi.

O‘quv telekommunikatsion loyihaning zaruriy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- uning vaqti aniqligi va chegaralanganligi (ikki haftadan uch oygacha);
- loyihaning barcha qatnashchilari orasida axborot almashtirish uchun kompyuterli telekommunikatsion tarmoqlar va dasturli vositalardan foydalanish, ular ko‘pincha virtual yoki kvazivirtual guruhni tashkil etadi;
- loyiha koordinatori tomonidan o‘rnatiladigan o‘quvchilar orasidagi aniq faoliyatning zarurligi.

To‘plangan tajriba shuni ko‘rsatadiki, mavjud amaliyotda masofaviy ta’limni tashkil etishning nafaqat afzalliklari, balki bir qator kamchiliklar ham mavjud bo‘lib, ular quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- o‘qituvchi va tinglovchilar o‘rtasida yuzma-yuz muloqotning yo‘qligi va shuning uchun tarbiyaviy ta’sir;
- masofaviy ta’lim uchun zarur bo‘lgan talabalar o‘rtasida motivatsiya va o‘z-o‘zini intizomni rivojlantirish uchun o‘qituvchi tomonidan boshqaruvning yetishmasligi;
- tinglovchilarning masofaviy ta’lim texnologiyalari bilan ishlash bo‘yicha dastlabki ko‘nikmalari (ko‘pincha) shakllanmagan;
- hamma fanlarda ham tinglovchilarni masofaviy kurslarda samarali tayyorlash mumkin emas.

Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va juda tez o‘zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o‘zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo‘lmoqda. Har bir kunimiz kuchli informatsiya oqimi ostida kechmoqda. Informatsiya oqimi bizni uyda, ishxona va ta’tilda ta’qib etadi. Inson informatsiya ta’siridan holi normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni o‘rganish informatsiyalarni yig‘ish va o‘zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma’lum davr ichida shaxs tomonidan o‘zlashtirilgan informatsiyalarning ko‘p yoki ozligi bilan belgilanadi.

Xulosa: Ushbu uslubning ko‘plab afzallik tomonlari borligi ko‘pchilikka ayon. Barcha oliy o‘quv yurtlarida masofadan o‘qitish texnika va texnologiyasini amalga oshirish borasida qator ishlar olib borilmoqda. Axborot texnologiyalarni rivojlanishi masofadan o‘qitishni tashkil etishga yangicha yondashuvni taqozo etadi. Masofadan o‘qitishni tashkil etishni hozirgi zamon modellarining asosida kommunikatsiya va tarmoq texnologiyalari yotadi.

Masofali o‘qitish asosida ta’lim berish uchun o‘qitish istagida bo‘lgan aholining muayyan qismini ta’lim muassasasi joylashgan yerga yig‘ish shart emas. Ikkinchidan, tinglovchi yoki o‘quvchi tomonidan ortiqcha sarf - xarajat qilish zarurati bo‘lmaydi. Uchinchidan, bu ta’lim turiga jalb qilinuvchilarning yosh cheklanishlarini istisno qilish mumkin.

REFERENCES

1. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании. Учебное пособие. М.: Изд. МГТУ им. Н.Баумана.2002-336с.

2. Ishmuxamedov R., Abduqadirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. -T, Iste’dod, 2008, 180 bet.
3. Sharapova N. A. Opportunities, problems and differences of distance education from traditional education //Science and Education. - 2020. - Vol. 1. - No. 9. - S. 372-379.
4. Sharapova, N. (2023). METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING OF STUDENTS. *Confrencea*, 2(02), 46-48.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING ZAMONAVIY DIDAKTIK TA’MINOT
VOSITASIDA TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI**

Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna

Andijon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159864>

Annotatsiya. *Bo‘lajak o‘qituvchilarning tarixiy tafakkurni rivojlantirishda o‘quv jarayonidagi metodlarning ahamiyati katta. Mutaxassislik fanlarini tarixiylik tamoyiliga asosan o‘rganishi ularni ilmiy asoslangan o‘rganish strategiyasini rivojlanishiga asos bo‘ladi. Tarixiy tafakkur bo‘lajak o‘qituvchilarda ko‘plab ma‘lumotlar ichidan konstruksiya va dekonstruksiya qila olish ko‘nikmasini rivojlantirish muammolariga bag‘ishlangan.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy tafakkur, tarixiy xotira, didaktik ta‘minot, tashabbuskorlik, konstruksiya, kreativ va yangicha fikrlash.*

Аннотация. *Методы в учебном процессе имеют большое значение в развитии исторического мышления будущих учителей. Изучение профильных предметов на основе принципа историчности является основой для разработки научно обоснованной стратегии обучения. Историческое мышление посвящено проблемам развития у будущих учителей умения конструировать и деконструировать из большого количества информации.*

Ключевые слова: *историческое мышление, историческая память, дидактическая поддержка, инициатива, лидерство, креативно-инновационное мышление.*

Abstract. *Methods in the educational process are of great importance in the development of the historical thinking of future teachers. The study of specialized subjects based on the principle of historicity is the basis for the development of a scientifically based teaching strategy. Historical thinking is devoted to the problems of developing the ability of future teachers to construct and deconstruct from a large amount of information.*

Keywords: *historical thinking, historical memory, didactic support, initiative, leadership, creative and innovative thinking.*

Kirish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta‘lim tizimidagi islohotlar, innovatsion o‘zgarishlar, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, ta‘lim sifat va samaradorligini oshirish yo‘lida ta‘lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari uchun zaruriy hamda yetarli shart-sharoitlarni yaratib berilishi oliy o‘quv yurtlari rahbarlari va professor-o‘qituvchilariga ham o‘ziga xos katta mas‘uliyat yuklaydi.

Yangi O‘zbekiston ta‘lim tizimini tubdan o‘zgartirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalash, mehnat bozori talablariga mos keluvchi malakali kadrlarni tayyorlash hamda Uchinchi Renessans g‘oyasini amalga oshiradigan yangi avlodni voyaga etkazish maqsadida katta islohotlar amalga oshirilmoqda.

Pedagogika oliy o‘quv yurtlari oldiga kasbiy va kundalik faoliyatda ijodiy mahorat ko‘rsatishga qodir bo‘lgan kreativ kompetensiyaga ega yoshlarni tayyorlash O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish – Uchinchi Renessans davriga poydevordir, desak, ayni haqiqat bo‘ladi. Prezidentimiz ta‘biri bilan aytganda, “Bugungi O‘zbekiston – kechagi O‘zbekiston emas. Bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas”. [1. B.9]

Dunyo bo‘yicha yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirish strategiyalarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan oliy ta‘lim tizimiga katta e‘tibor qaratilmoqda. Tarixiy tafakkurning ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi kuch ekani, jamiyatda uni shakllantirish zarurligi juda qadim zamonlardayoq anglab yetilgan. Asrlar davomida afsona va rivoyatlarda, ertak va dostonlarda madh etilgan xalq kaqramonlari xar bir yosh avlod uchun ibrat namunasi bo‘lib kelgan. Tarixiy tafakkurni nazariy jihatdan tadqiq etish xam dunyoning deyarlik barcha mintaqalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarning turli vakillari tomonidan amalga oshirilgan va bu tadqiqotlar davom etmoqda.

Kasbiy tayyorlashning oliy ta‘lim bosqichida tarixiy tafakkurni bo‘lajak pedagog uchun zarur bo‘lgan nazariy va metodik hamda amaliy yo‘naltirilgan asoslarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Material va metodlar

O‘liy o‘quv yurtlari talabalarida tarixiy tafakkurini rivojlantirish muammosi bo‘yicha ilmiy -tadqiqot ishlari va ustovor yo‘nalishlar olib borilmoqda. Zamonaviy didaktik ta‘minot vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarning, tarixiy tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari o‘rganib chiqildi. Muommoni o‘rganishda tarixiy badiiy asarlardan foydalanish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishning uslubiy yondashuvlari, tamoillari, mezonlari va bosqichlari tayanch konsepsiya vazifasini bajardi.

Natijalar va ularning tahlili

Zamonaviy sharoitda oliy ta‘lim muaasasasi bitiruvchilarining ko‘pmillatli va ko‘p madaniyatli muhitda yashashga, turli madaniyat egalari bilan kasbiy hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, madaniy, etnik qadriyatlar va farqlarni to‘g‘ri idrok etishga o‘rgatish ilm-fanning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bunday vaziyatda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini ijtimoiy tendensiyalarni tahlil qilish va ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni hisobga olgan holda talabalarni o‘qitish mahoratini shakllantiri uchun zarur bo‘lgan muayyan qadriyatlar va tarixiy tafakkur tizimiga ega shaxsni shakllantirish dolzarb vazifa sifatida yuzaga chiqadi. Binobarin tarix bilan bog‘liq fanlarni o‘rganish jarayonida oliy o‘quv yurtlari talabalarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularda yuksak ma‘naviyat va axloq, vatanparvalik, o‘z Vatani, o‘z xalqi va tarixiy o‘tmishi bilan faxrlanish [2. B. 4] tuyg‘ularini shakllantirish zarur.

Tafakkur dastlab psixologik bilimlar darajasida o‘rganilgan bo‘lsada, keyinchalik bir qator fanlarning tatqiqot predmetiga aylanib ulgurgan. Shuning uchun tafakkurni har tomonlama o‘rganish bu borada yaxlit tassavvur shakllantiish imkonini beradi.

Demak, tafakkur atrofdagi olam obe‘yektlari va hodisalarning xususiyatlari va mavjudlik qonuniyatlarini izlashga qaratilgan murakkab psixologik va fiziologik jarayon bo‘lib, inson nuqtai nazari bilan izchil va uzviy bog‘langan.

Tarixiy tafakkur bag‘rikenglikni rivojlantirishga qaratilgan gumanistik, madaniy-tarixiy, milliy diniy qadriyatlarni saqlash va yetkazishni o‘z ichiga oladi hamda talabalarning bilim asoslarini yaratish orqali o‘qituvchilarning samarali faoliyati uchun muhim omil sifatida hizmat qiladi.

Tarixiy ong, tarixiy tafakkur haqidagi qarashlar uzoq o‘tmishdan boshlab shakllanganligi barchaga ma‘lumdir. Buyuk Sharq allomalarining o‘z tarixiga oid dunyoga mashhur asarlar yaratganlar. Ulardan o‘rganish, ulardan ta‘lim jarayonida maqsadli foydalanish tarixiy tafakkurni shakllantirishning muhim vestisi hisoblanadi. Albatta, tarixiy voqea va hodisalar avlodlar tomonidan o‘ziga xos ravishda talqin etiladi. Fikrimizni asoslash uchun buyuk alloma Abu Nasr

Farobiyning quyidagi fikrini keltirish joiz deb hisoblaymiz: “Har qanday xalqning yoki shahar aholosining atrof-muhit, borliq, undagi voqea va hodisalar haqidagi keng tarqalgan tasavvurlar ham ma’lum darajada farqlanadi, chunki ularning har biri voqea va hodisalarning o’ziga xos ravishda idrok etadi va ongida aks ettiradi” [3.B.222]. Buyuk allomaning ushbu fikri asosida har qanday xalqning tarixiy xotirasi faqat o’ziga xosligi hamda umumbashariy qadriyatlar bilan bog’liqligi haqida xulosa qilishi mumkin.

Oliy ta’lim muassalalarining zamonaviy o’quv jarayonida, jumladan, bo’lajak o’qituvchilarning tayyorlashda didaktik o’yinlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari mavjud. Didaktik o’yinning yutuq va afzalliklaridan biri uning moslashuvchangligi va undan sinfda ham, darsdan tashqari ta’lim shakllarida ham foydalanish mumkinligidir. Birinchi holda, pedagogik jarayonning quyidagi algoritmiga rioya qilish kerak:

- ✚ o’yin vazifasida ifodalangan maqsadni aniq qo’yish;
- ✚ barcha ishtirokchilar uchun majburiy bo’lgan o’yin qoidalarini e’lon qilish;
- ✚ o’quv materialidan dars maqsadiga erishish vositasi sifatida foydalanish, masalan, ishtirokchilar guruhlarida o’rtasidagi musobaqalar shaklida;
- ✚ kutilgan natijaga erishishgacha bo’lgan o’yin harakatlarini loyihalash;

Bo’lajak o’qituvchilarda didaktik ta’minot vositasida tarixiy tafakkurni rivojlantirish o’quv jarayoniga keng ko’lamli badiiy adabiyotni jalb qilishni nazarda tutadi. Ushbu o’quv vositalari talabalarda quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga yo’naltirilgan: mutolaa, tadqiqot, didaktik, siyosatshunoslikka oid, akmeologik, kommunikativ, loyihaviy, vatanparvarlik. Fikrimizcha, kasbiy tayyorlashning oliy ta’lim bosqichida tarixiy tafakkurning bo’lajak pedagog uchun zarur bo’lgan nazariy va metodik hamda amaliy yo’naltirilgan asoslarini shakllantirishga alohida qaratish lozim. Zero, ular tarixiy tafakkurni idrok etish va rivojlantirishning muhim asosini tashkil etadi.

Professor B.Xodjayevning fikricha, “tarixiy tafakkur insonning mohiyatini, tarixiy mavjudligini sifatida uning dunyosining ifodalovchi tushunchadir. Darhaqiqat, inson o’zining ijtimoiy tabiatiga ko’ra faqat ob’yektiv borliq bo’libgina qolmay, katta ma’naviy-ma’rifiy o’lchovlar orqali tarixiy davomiylik va tarixiy vorislik, kelajak uchun ma’sul qadriyat ham hisoblanadi. Faqatgina tarixiy tafakkur orqali odamlar o’tmish va kelajak o’rtasidagi bog’lovchi vazifasini bajarishi mumkin. Bu ijtimoiy borliq o’zini jamiyat rivojlanishi bilan bevosita bog’liq hodisa sifatida nomoyon qiladi”. [4. B. 112]

Jahon ijtimoiy taraqqiyotining bugungi bosqichida tarixni, o’tmishda yuz bergan voqea-hodisalarni bilish, anglash, ularga xolisona baho berish muammosi doim dolzarb bo’lib kelgan. Ayniqsa, bugungi kunda, ulkan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o’zgarishlar yuz berayotgan globallashuv, qutblashuv jarayonlari avj olayotgan bir davrda, tarixni anglash, jahon hamjamiyatida o’z o’rnini aniqlab olish ko’pgina xalqlar uchun o’ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan hayotning insoniyat oldiga qo’yayotgan keskin savollarga javobni inson jamiyatlar tarixi, o’tmishdan izlashi bejiz emas. Mazkur voqea-hodisalarga baho berish bizga bugungi kun muammolari xususida to’g’ri fikr yuritish, ularga ob’yektiv yondashish, kelajakda o’tmish xatolarini takrorlanmaslikka yordam beradi.

Dunyo ilm-fanida tarixiy tafakkurining mohiyati va tabiatini, uning global xususiyatga ega bo’lgan o’zgarish jarayonlarini o’rganish bo’yicha keng qamrovli ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, an’analarni saqlab qolish, ularni kelajak avlodga yetkazish yo’llari va avlodlar davomiyligini ta’minlash, yoshlarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning fundamental asoslarini ishlab chiqish, tarixiy xotirani tiklash masalalari ilmiy muassasalarning asosiy tadqiqot

yo‘nalishiga aylandi. Zero, bugungi globallashuv jarayonida bu voqealar o‘tmishda yuz bergan, ya‘ni keksa avlod boshidan kechirgan xodislardan tubdan farq qilib, yosh avlodni tarixga murojaat qilishga, taqqoslashga, undan qandaydir xulosalar chiqarishga, saboqlar olishga undaydi. Chunki, ijtimoiy rivojlanishning hozirgi bosqichida yoshlar tarixiy tafakkurida yangi innovatsiyalarga asoslangan kelajakni yaratish ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta‘lim muassasasi bitiruvchilarining raqobatbardoshligini oshirish, pedagog kadrlarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish orqali yoshlarni vatvanparlik ruhida tarbiyalash, ijtimoiy ma‘suliyat, fuqorolik burchi va milliy g‘urur tuyg‘usini tarkib toptirishdan ta‘lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta‘minotini yaratish, talabalarning shaxsiy-kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek oliy ta‘lim tizimining ta‘lim sifatini ta‘minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida o‘rganilmoqda.

Tarixiy ong va tarixiy tafakkur tiplari nazariyasini yaratgan nemis olimi Yorn Ryuzen,[5. B.8-27] tarixiy ongning milliy madaniy mansublik shakllanishidagi hal qiluvchi ahamiyatini o‘rgangan amerikalik Samuel Xantington, [6. B.635] XX asrda tarixiy ongni o‘rganish metodologiyasini ishlab chiqqan fransuz faylasuf va sotsiologi Raymon Aron, [7. B.196] xizmatlari ajralib turadi. Shuningdek, xorijda shaxs tarixiy ongini shakllantirish va rivojlantirishga oid tadqiqotlarda masalaning quyidagi nazariy va amaliy jihatlari qamrab olingan: a) etnik- madaniy, fukarolik va milliy identiklikni rivojlantirishda tarixiy tafakkurning ustuvor ahamiyati belgilangan (the Department of Integrated Studies in

Education at McGill University - Kanada); 6) 2011 yilda Stefan Levek tomonidan Ottava universitetida tashkil qilingan Virtual tarix laboratoriyasida talabalarning tarixiy tafakkurini shakllantirish uchun yangi axborot texnologiyalari, innovatsion yondashuvlarga asosiy e‘tibor qaratilgan (the Virtual History Lab (VH Lab) at the Faculty of Education, University of Ottawa - Kanada); v) tarixiy tafakkurning rivojlanishida tarixiy me‘moriy obidalarning o‘rni ochib berilgan (The Bartlett School of Architecture - UCL - London's Global University - Angliya); g) xalkning tarixiy ongi va tafakkuri yo‘qolib borishi va uning o‘rnida yangi tarixiy ongning shakllanish jarayonlari o‘rganilgan (FUER (zur Forderung und Entwicklung von reflektiertem Geschichtsbewusstsein) - Germaniya); d) yoshlar tarixiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beruvchi sinfdan tashqari tarix, tarixiy uchrashuvlar, muzeylarda tarixni o‘rganish va xokazo usullar ishlab chiqilgan (Centre for the Study of Historical Consciousness; The Historical Thinking Project - Kanada).

Ta‘limda bo‘lajak o‘qituvchilarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda aynan o‘yin tarzida modellashtirish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy didaktik ta‘minot vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirishning uslubiy yondashuvlar, psixologik-pedagogik shart-sharoitlari va tarixiy tafakkurni shakllantirish tamoillarini hsobga olgan holda *forsayt texnologiyasidan* foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

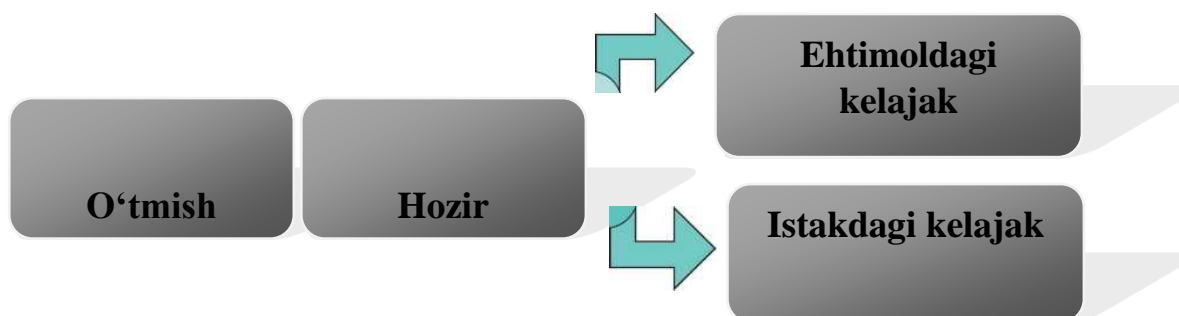
Forsayt texnologiyasi- Forsayt- bu qabul qilingan qarorlar sifatini oshirirish va hamkorlikdagi harakatlarni tejlantirishga qaratilgan kelajakka qarashni shakllantirishning tizimli, hamkorlikdagi jarayoni.

Ushbu mashq talabalarni o‘tmish hayotini tahlil qilib, buguni va kelajagi to‘g‘risida o‘ylashga, kelajakni tasavvur qilish va rejalashtirishga imkon beradi.

Talabalarga o‘tmishdagi hayotini, hozirgi kuni va kelajagini quyidagi chizma asosida tasvirlashlari so‘raldi. Ular o‘z e‘tiborlarini ko‘proq “Istakdagi kelajak” kataklariga qaratdi va deyarli hammalari orzusidagi kelajakni katta ijodkorlik bilan tasvirlagan. Biz ularga “Istakdagi

kelajak”ka erishish uchun shunday motiv berdik: “Bir vaqtlar hozir hammangizni qo’lingizda turgan, istalgan sotuv rastasidan sotib olishingiz mumkin bo’lgan ruchka ham insoniyat uchun orzu bo’lgan, cho’ntagingizdagi telefonni ixtiro qilish hatto inson zotining xayoliga kelmagan, lekin inson tafakkuri, uning ijodiy tasavvuri juda ulkan ekanki, ko’z ko’rib – quloq eshitmagan narsalarni yaratishga qodir yekan. Buning uchun o’z ustida izlanishi, bor kreativlik sifatlarini yanada rivojlantirishi kifoya qilarkan. Sizlar ham mavjud imkoniyatlardan to’la-to’kis foydalaning. O’zingizni kashf eting!”

Jadval № 1

1. Talabalarining tarixiy tafakkurini rivojlantirishda quyidagi muammoli vaziyatlardan foydalanildi:

Amaliy tadqiqot jarayonida talabalardan ta’lim muassasalarining kitob mutolaasi bilan shug’ullanish xonalari bor-yukdigi, muassasa kutubxonalarini va axborot-resurs markazlarining tarixiy adabiyotlar bilan ta’minlanganlik darajasiga oid bir qator savollarga javoblar olinganda ulardan bor-yo’g’i 37 % i ijobiy javob bo’lib chiqdi xolos. Namangan davlat universitetining tarix yo’nalishi talabalari o’rtasida o’tkazilgan so’rov- anketa savollarida yuqori kurs talabalarining 72 % i tarixiy-badiiy mavzudagi adabiyotlarni yoshlar tarixiy ongini mustahkamlashdagi asosiy vositalardan biri, deb hisoblashlari ma’lum bo’ldi. 55 % respondent esa shu mavzularga oid internet saytlarini ko’paytirish kerakligini ta’kidlashgan.

Tadqiqot jarayonida talabalarining tarixiy tafakkurining rivojlantirishga amaliy yordam beruvchi vositalar, milliy urf-odat va marosimlar, an’analar, milliy xalq o’yinlariga bo’lgan munosabatlarini ham o’rgandik. Respondentlarning 9 % i milliy urf-odat va marosimlarni jamiyat taraqqiyotiga desa, yana 9 % i milliy urf-odat va marosimlarni zamonga moslab borish kerak, deb xisoblaydi, 11 % i milliy urf-odat va marosimlar hozirda o’z ahamiyatini yo’qotib bormoqda degan fikrda, 33 % respondent milliy urf-odat va marosimlarning o’z ahamiyatini yo’qotmasligi uchun ularni bolalikdanoq singdirib saqlab qolishni zarurligini, 38 % i milliy urf-odatlarimiz bilan faxrlanaman va uni umuminsoniy an’analariga aylantirish zarur, deb hisoblaydi.

Tadqiqot natijalariga ko’ra 88 % ota-ona farzandlariga o’z ajdodlari hakida gapirib berishar ekan.

«O’tmish ajdodlarimizdan mardlik, jasorat ramzi sifatida kimlarni ko’rsatgan bo’lar edingiz?» so’rov-anketasiga respondentlarning 6,5 % i - «Sobir Raximov, To’ychi Eryigitov, Mamadali Topiboldiyev», 3,8 % i - «Ozod Sharafiddinov, Zulfiya, Oydustbiy», 7,6 % i - «Usmon Nosir, Pulatxon, dukchi Eshon, Fayzulla Xo’jayev, Chulpon», 21,4 % i - «Mahmudxo’ja Bexbudiy, Munavvarqori, Fayzulla Xo’jayev, Cho’lpon, Abdulla Qodiriy» 7,1% i - «Shyerg’ozixon, Po’latxon, dukchi Eshon, Namoz Pirmqulov, Qurbonjon dodhoh», 93,8 % i - «Amir Temur, Islom Karimov, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik» deb javob berishgan. Hozirgi globallashuv jarayonlarini ta’siri ostida yoshlar tarixiy tafakkurining rivojlanishi hamda shakllanishining salbiy tomonga

o‘zgartirishini biz ushbu so‘rov anketasiga berilgan javoblar orqali ham bilib olishimiz mumkin. Respondentlar hamma uchun ma’lum va mashhur bo‘lgan shaxslarni bilgan holda, milliy tariximizda muhim o‘rin tutgan millat va davlatchiligimiz tarixida ulkan xizmatlar qilgan shaxslar haqidagi bilimlari, ular haqidagi tasavvurlari pastligini ko‘rsatdi. Agar ushbu jarayonni oldi olinmasa, yaqin kelajak avlod o‘z tarixiy ajdodlari haqidagi bilimlaridan butunlay mahrum bo‘ladi.

Shaxs tarixiy ongi rivojlanishida ommaviy axborot vositalarining, madaniyat va san’atning roli beqiyos ekanligi hamma ilmiy adabiyotlarda bot-bot qayd etiladi. Hozirgi globallashuv davrida ular har bir inson, millat yoki butun boshli xalqlarning tarixiy ongi va dunyodarashiga katta ta’sir o‘tkazmoqda. Buni biz turli telekanallarda namoyish etilayotgan filmlarning yoshlarga ta’siridan ham ko‘rishimiz mumkin. Surov-anketa ishtirokchilarga berilgan «Milliy telekanallarimizda namoyish etilgan yoki etilayotgan film qahramonlaridan qaysilari yodingizda qolgan?» anketa savoliga respondentlarning 9,6 % i - «Jumong, Pulat, Arjun, Krishna, Sagar, Iso Masix, Kosey», 15,5 % i - «Chaplin, Nesh, Gladiadorlar, Kdzrol Artur, Merlin, Kosem», 20,8 % i - «Ulugbek, Alpomish, Sezar, Ibn Sino, Vikinglar, Maksimus», 22 % i - «Kosem, Jumong, Oshin, Jek, Gandi, Robin Gud», 68,4 % i - «Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Ulugbek, Navoiy, Bobur» deb javob qaytarishdi.

Jadval № 2

Milliy telekanallarda namoyish etilgan yoki etilayotgan tarixiy film qahramonlarining yoshlar xotirasida saqlanib qolishi.

Milliy telekanallarimizda namoyish etilgan yoki etilayotgan tarixiy filmlar qahramonlaridan qaysilari yodingizda qolgan?	O‘g‘il bolalar		Qiz bolalar	
	Soni	fo%	Soni	fo%
Kosem, Jumong, Oshin, Jek, Gandi, Robin Gud	90	7,5%	174	14,5%
Amir Temur, Jaloliddin, Ulugbek, Navoiy, Bobur	357	29,8%	463	38,6%
Ulug‘bek, Alpomish, Sezar, Ibn Sino, Vikinglar, Maksimus	143	11,9%	107	8,9%
Jumong, Pulat, Arjun, Krishna, Sagar, Iso Masix, Kosem	49	4,1%	54	4,5%
Chaplin, Nesh, Gladiadorlar, kirol Artur, Merlin, Kosem	90	7,5%	96	8,0%

Ushbu so‘rov javoblaridan shuni anglasa bo‘ladiki, yoshlarimiz milliy tarixiy qahramonlarimiz haqida berilayotgan badiiy, ma’rifiy, xujjatli filmlarni xotiralarida yaxshi saqlanib qolgan. Bundan tashqari respondentlar bilan suxbat jarayonida badiiy- ommabop filmlar yoshlar tarixiy tafakkurini rivojlantiruvchi muhim vositalardan biri ekanligi anglashimiz mumkin.

O‘zbek kinosi bugungi kunda asosan melodrama, komediya, ishqiy- sarguzasht kabi arzon, kassabop filmlar ishlab chiqarish bilan cheklanib qolgan. Xozirda O‘zbekiston telekanallarida namoyish etilgan yoki etilayotgan xorijiy mamlakatlarning o‘nlab tarixiy seriallari, ularning milliy tarixlariga bulgan munosabatlari naqadar baland ekanligini ko‘rsatmoqda.

Qolaversa ushbu filmlar boshqa millat vakillari orasida keng targ‘ib qilinmoqda. Bunday targ‘ibotlar kishilar tarixiy dunyokarashiga taʼsir etib, ularning tarixiy tafakkurini o‘zgartirib yubormoqda. Buning yorqin dalilini biz o‘tkazgan sotsiologik tadqiqot natijalari ham ko‘rsatib turibdi. O‘quvchilarning 68,4 % i tarixiy ajdodlarimiz haqidagi badiiy, maʼrifiy, xujjatli filmlarni tomosha qilish orqali yodda saqlab qolgan.

Ushbu so‘rov javoblaridan shuni anglasa bo‘ladiki, bugungi kunda o‘quvchi yoshlarimiz nafaqat milliy tarixiy qahramonlarni, balki jahon tarixida o‘chmas iz qoldirgan tarixiy yoki afsonaviy shaxslar haqidagi maʼlumotlarni bilish darajalari yaxshi emas.

O‘zbekistonda o‘kuvchilar tarixiy ongining yangilanishi va rivojlanishi tadqiq etish natijasida quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

- Kishining yuksak maʼnaviyat soxibi bulishi uning tarixiy tafakkuri darajasiga, tarixiy xotirasining boy va teranligiga bevosita bog‘liqdir. Farzandlarimizda tarixiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish xar bir ota-onaning, ustoz-murabbiylarning, ziyolilarning muqaddas burchi, davlatning esa, strategik vazifasidir.

- global mafkuraviy taxdidlar kuchaygan hozirgi davrda kishilarda, ayniqsa, yoshlarda tarixiy ong va tarixiy tafakkurni shakllantirib va muttasil rivojlantirib borilsa, begona mafkura va g‘oyalar ular ongiga yo‘l topolmaydi. Tarixiy tafakkurni shakllantirish taraqqiyotda vorisiylik prinsipini bilishni, nazariy va amaliy faoliyatda undan foydalanishni talab etadi.

- mustakillikning dastlabki yillarida sho‘rolar xokimiyatining ham sinfiy, ham milliy siyosati oqibatida biryoqlama shakllangan tarixiy ongga putur yetdi. Jamiyatdagi tub ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar tufayli tarixga o‘tmishdagi voqea va xodisalarga baho berish inqilobiy tarzda o‘zgardi. Ushbu reallik negizida O‘zbekiston yoshlarining tarixiy tasavvur va ongi shakllandi. Mustakillik davrida milliy urf-odat va qadriyatlarning tiklanishi, xalqimizning necha asrlar mobaynida bunyod etilgan, lekin kommunistik mafkuraning tazyiqi ostida unutilgan, oyoqosti qilingan qadamjolar, tarixiy obidalar, meʼmoriy yodgorliklar qaytadan taʼmirlanishi, eʼtibor markaziga aylanishi, buyuk ajdodlarimizning muborak nomlari yana ulug‘lanishi odamlarda tarixga yangicha munosabatni jonlantirdi.

- bu umummilliy ommaviy tarixiy tafakkur holati farzandlarimizga, o‘quvchi yoshlarga ham o‘tmasdan qolmadi. Ularning tarixiy tasavvurlari va tarixiy ongida keskin burilish, yangilanish hosil qildi.

Biz ta’limga yuqorida tafakkurga oid ta’riflardan farqli ravishda Oliy ta’lim talabalari uchun “tarixiy tafakkur va tarixiy baho” tushunchasini ta’lim amaliyotiga tatbiq etishni maqsadga muvofiq deb bildik. Negaki, yoshlar aynan talabalik davridan mustaqil xayotga qadam qo‘yadi, nafaqat ta’lim jarayonida, balki kundalik holatlarda ham o‘z shaxsiy qarashlarini ustun deb biladi. Biror bir vaziyatga, kutilmagan muammolar jarayonida o‘z shaxsiy fikrini, xoh u to‘g‘ri bo‘lsin, xoh noto‘g‘ri shaxsiy yechimini tadbiq etish muhim deb hisoblaydi. Shu sababli, bu davrda talabalar kutilmagan har qanday vaziyatlarga nisbatan o‘z shaxsiy ijodkorligiga, kreativligiga ega bo‘lishi lozim. Biz oliy taʼlim talabalari ko‘proq vaqtini taʼlim muassasasida taqsimlanishini hisobga olgan holda talabalarning tarixiy tafakkurini o‘qish faoliyati jarayonida rivojlantirish samarali natijaga olib keladi deb hisobladik. Shaxsiy-kreativ kompetensiya rivojlantirish uning jamiyatda o‘z imkoniyatlarini to‘la ruyobga chiqarishiga taʼsir qilib, talabada ma’lum davrda shakllangan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilganligini alohida hisobga olish lozim. Chunki talabada oliy taʼlim muassasasiga kelgunga qadar ma’lum kompetensiyalar shakllangan bo‘ladi. Tanlangan metodika ularni rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Bugungi kun jamiyatimiz tomonidan yoshlarni, xususan oliy ta’lim talabalarini qo‘llab-quvvatlash, ularning o‘z iqtidorini, ijodini namoyon etishlari, shaxsiy-kreativlik sifatlarini rivojlantirishlari uchun bir qancha imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, ular:

✚ davlat rahbari tomonidan oliy ta’limning sifat va samaradorligini oshirish, talabalarni bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini rag‘batlantirishga oid bir qancha qaror, farmonlarning qabul qilinishi va amaliyotga tadbiq etilishi;

✚ ilm-fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanib, zamon talablari darajasida takomillashib borishi;

✚ ajdodlarimiz qoldirgan manbalar va xorijiy tajribalardan foydalanish imkoniyatining cheksizligi.

Shunday bo‘lishiga karamay oliy ta’lim muassasasidagi ta’lim jarayonida bilim darajasi yuqori, o‘rta, past darajadagi talabalar mavjud bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotimizda alohida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan bir kancha ijtimoiy muammolar mavjudligini aniqladik:

- talabalarning yashash tarzining bir xil emasligi (shahar-qishloq; ziyoli-oddiy oila kabi);
- o‘tmish hayoti davomida etarlicha bilim, ko‘nikmalarni egallamaganligi;
- fikr-mulohazalari, tafakkur yuritish qobiliyatlari, xayotiy qarashlaridari tafoutlar (sodda, o‘rta, yuqori);

Talabalar sub’yektiv sabablarga ko‘ra quyidagi xususiyatlarni ko‘rsatish mumkin:

- turli vaziyatlarga nisbatan lokaydlik;
- o‘z shaxsiy fikrining mavjud emasligi yoki noto‘g‘ri yoki barqaror emasligi;
- o‘z o‘tmish tajribalarini tahlil etgan holatda bugungi kun va kelajak uchun aniq maqsadni belgilamaganligi;

Talabalarning shaxsiy-kreativ kompetensiya rivojlantirishga ta’sir qiluvchi ob’yektiv sabablar ham mavjud:

- pedagogning o‘zida kreativ sifatning rivojlanmaganligi;
- pedagogik faoliyat uchun yetarlicha kasbiy kompetentlikning (ijtimoiy kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, maxsus kompetentlik, texnologik, ekstrimal kompetentlik, [8. B.6]) shakllanmaganligi;

– talaba shaxsini ta’lim jarayonining sub’yekti sifatida ko‘ra olmasligi, uning qarashlarini e’tiborsiz qoldirish;

– auditoriyada talabalar sonining ko‘pligi va ular bilan alohida, maxsus shug‘ullanish uchun vaqtning yetishmasligi;

– ijodiy topshiriklarni, muammoli masallarni berilishi yoki berilmasligi;

– shaxsiy-kreativ kompetensiya rivojlantiruvchi manbaaning mavjud emasligi.

Maqsadni qo‘yish va maqsadga erishir yo‘lida har qanday ob’yektiv-sub’yektiv sabablar yuzaga kelmasin, “o‘z kuchimiz va imkoniyatlarimizga bo‘lgan ishonch bizni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek ezgu maqsad yo‘lida birlashtirib, yanada kuchli va mustahkam qilmoqda. Bu intilishlar ulkan amaliy ishlarga aylanib, buyuk xalq harakati tobora kengayib bormoqda. Bunday qudratli safda bo‘lishning o‘zi katta baxt, katta sharafdir”. [9. B.13] Uchinchi Renessansni qurishda, albatta, shaxsiy-kreativ kompetensiyaga ega yoshlar va ularning amaliy faoliyati zarur. Shu nuqtai nazardan, talabalarning shaxsiy-kreativ

kompetensiyasini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik jihatdan zaruriyat ekanligiga ishonch hosil qilindi.

Xulosa

Ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning tarixiy tafakkurni zamonaviy didaktik ta’minot asosida rivojlantirish jarayoni o‘zida xujjatlashtirilgan tarixiy faktlar va ularning badiiy – tarixiy asarlarda aks ettirilishini taqqoslashga o‘rgatishni ta’minlaydi. Taqqoslash natijasida talabalar tahliliy faoliyatni amalga oshiradilar hamda tarixiy hodisani ongli ravishda idrok etish malakalarini shakllantiradilar. Zamonaviy didaktik ta’minotlar bilan ishlash tarixiy muommolarni turli jihatlardan tahlil qilish imkonini beradi va uni hal qilish bo‘yicha o‘z qarashlarini shakllantirishga hissa qo‘shadi.

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 9-b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 18 iyuldagi “O‘zbekiston tarixi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2562-son qarori. 4-b.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri.-T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti,1993.-222 b.
4. Xodjayev B. Razvitiye istoricheskogo myshleniya u studentov obrazovatelnych shkol.- Latviya: LAB LAMBET Akademik Publishing,2018-C.112.
5. Ryuzen Y. Utrachivaya posledovatelnyost istorii // Dialog so vremenem. Almanax intellektualnoy istorii. M., 2001. Выр. 7. S. 8—27;
6. Xantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoй natsionalnoy identichnosti / S. Xantington; Per. s angl. L. Bashkirova. - Moskva: OOO «Izdatelystvo AST»: OOO «Tranzitkniga», 2004. - 635 s.
7. Aron R. Izmereniya istoricheskogo soznaniya. Moskva: «URSS». 2014.196 s.
8. N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To‘rayev. pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Toshkent, “Sano standart” nashriyoti, – 2015 yil, - b. 6.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2010 yil, - b. 13.

YASHIL TURIZM SOHASIDA AHOLI SAVODXONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Rasulova Nigora Yusupovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Mehmonxona biznesini boshqarish kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159872>

***Annotatsiya.** Maqolada yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Jumladan, O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirishning ahamiyati, yashil turizmni shakllantirishda hududlarning turistik imkoniyatlaridan samarali foydalanish masalalari ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish masalalari bo‘yicha ilmiy taklif va xulosalar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** yashil turizm, aholi savodxonligi, xorijiy sayyohlar, sayyohlik imkoniyatlari, turistlarning yashil turizm tasavvurlari, turistik yo‘nalishlar.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы повышения грамотности населения в сфере зеленого туризма. В частности, научно проанализированы важность повышения грамотности населения в сфере зеленого туризма в Узбекистане, вопросы эффективного использования туристского потенциала регионов в формировании зеленого туризма. Также представлены научные предложения и выводы по вопросам повышения грамотности населения в сфере зеленого туризма.*

***Ключевые слова:** зеленый туризм, грамотность населения, иностранные туристы, туристические возможности, представления туристов о зеленом туризме, туристские дестинации.*

***Abstract.** The article discusses the issues of increasing the literacy of the population in the field of green tourism. In particular, the importance of increasing the literacy of the population in the field of green tourism in Uzbekistan, the issues of effective use of the tourism potential of the regions in the formation of green tourism, were scientifically analyzed. Scientific proposals and conclusions on improving public literacy in the field of green tourism are also presented.*

***Keywords:** green tourism, population literacy, foreign tourists, tourism opportunities, tourists' ideas about green tourism, tourist destinations.*

Kirish. O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish masalalari turizm sohasi uchun dolzarb vazifadir. Yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish barqaror turizmni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish, mamlakatda yashil turizmni rivojlantirish, mazkur sohada aholini ish bilan bandligini oshirish va shuning bilan bir qatorda tabiiy turfa xillikni, ya’ni biobalansni saqlash, iqlim o‘zgarishlarining oldini olish maqsadida davlat organlarining yashil turizmni rivojlantirish sohasida aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan izchil ishlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda, O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish maqsadida zamonaviy innovatsion ta’lim platformalarni amaliyotga keng tatbiq etishning yaxlit tizimini yaratish, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini boshqarish va joriy etish sohasidagi bir qator tizimli muammo va kamchiliklar ushbu sohaning jadal rivojlanishiga, sifatli axborot xizmatlarini ko‘rsatishga to‘sqinlik qilmoqda. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023 yilning 16 oktabr kuni Samarqandda Jahon sayyohlik tashkiloti (YUNVTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi ochilishida mamlakatlar o‘rtasida turizm sohasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishga qaratilgan qator tashabbuslarni ilgari surdi.

Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek: “Global turizmning eng dolzarb muammosi — bu turistlarning kafolatlangan xavfsizlik tizimini ta’minlashdir. Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida kuzatilayotgan nizo va beqaror vaziyatlar soha rivojiga pandemiyadan ham ko‘ra ko‘proq salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda”.

Shavkat Mirziyoyev shu maqsadda, hozirgi murakkab vaziyatni inobatga olgan holda, xalqaro turizm sohasida mustahkam huquqiy asoslarni kuchaytirish maqsadida BMT doirasida Global xavfsiz turizm kodeksini ishlab chiqishni taklif etdi.

Iqlim o‘zgarishlari tobora kuchayib borayotgan davrda “yashil” turizmni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro Harakatlar dasturini qabul qilish har qachongidan ham dolzarb ekanini ta’kidlagan prezident tashkilotning “Yashil” turizmni joriy etish bo‘yicha eng yaxshi shahar” nominatsiyasini ta’ sis etishni ham taklif qildi.

Qayd etilishicha, tashkilot ko‘magida yaqinda ish boshlagan Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o‘zgarishini o‘rganish universiteti hamda Samarqanddagi “Ipak yo‘li” xalqaro universiteti hamkorligida Global “yashil” turizm startaplari laboratoriyasini yaratish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, xavfsiz turizmni rivojlantirishda innovatsion raqamli platformalarni tatbiq etish dolzarb masalalardan bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda “2030-yilgacha O‘zbekiston respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalari:

Yashil turizm sanoatida ekologik usullar va texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi. Nemis tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarda "ekologik" sifatlari juda kam qo‘llaniladi va eng ko‘p qo‘llaniladigan atama "yumshoq turizm" (Sanfter Tourismus) yoki "ekologik va ijtimoiy mas‘uliyatli turizm" dir. Bu atama sanoatlashgan ommaviy turizmga muqobil sifatida 1980 yilda R. Jungk tomonidan taklif qilingan. Odatda yumshoq turizm qattiq turizmdan farqlanadi, uning asosiy maqsadi maksimal foyda olishdir. Yumshoq turizm nafaqat muvaffaqiyatli biznesni, balki turistik hududlarning madaniy farovonligi, ularning resurslaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish va atrof-muhitga zararni minimallashtirish haqida g‘amxo‘rlik qilishni ham birinchi o‘ringa qo‘yadi.

Xitoylik tadqiqotchi olimlar Da Xu, Yunfeng Shang, Qin Yang, Hui Chen [3] aholining qarishi va ekoturizm samaradorligi: yashil tiklanishni rag‘batlantirish yo‘llariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarida aholi qarishining ekoturizm samaradorligiga ta’siri faqat Shimoliy-Sharqiy Xitoy va Janubi-G‘arbiy Xitoy uchun uzoq va qisqa muddatda ahamiyatli. Xitoy hukumati kattalar turizmi, virtual turizm xizmatlari, sayyohlik sanoati bilan shug‘ullanuvchi KO‘B sub’ektlarini qo‘llab-quvvatlash va keksa odamlar uchun turizm xizmatlaridan foydalanishni rag‘batlantirish paketlarini taqdim etishga ko‘proq e’tibor berishi mumkin.

Nepallik tadqiqotchi olimlar Suraj Upadhaya, Sarada Tiwari, Beeju Poudyal, Sagar Godar Chhetri, Nabin Dhunganalar [4] mahalliy aholining Markaziy Nepaldagi ekoturizmning ta’siri va ahamiyati haqidagi tushunchasi mavzusidagi tadqiqotlarida ekoturizm tabiiy resurslarni saqlash va tabiiy va madaniy resurslardan foydalanishni rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Biroq mahalliy aholining kuchli qo‘llab-quvvatlashi va ishtirokisiz, belgilangan maqsadlarga erishish oson

emasligini ta’kidlab o’tishgan. Ushbu tadqiqot mahalliy aholining ekoturizmning ta’siri va ahamiyati haqidagi tushunchasini tushunishga qaratilgan. Tadqiqotchilar Nepalning ekoturizmning asosiy markazi bo’lgan Chitvan milliy bog’idan (CNP) 167 respondent bilan yarim tizimli suhbat o’tkazishgan va natija shuni ko’rsatdiki, respondentlarning 70% dan ortig’i ekoturizm faoliyatiga qiziqadi va ularning qiziqishlariga yoshi, ilmiy malakasi va kasbi sezilarli darajada ta’sir qiladi. O’rganilayotgan hududdagi mahalliy aholi infratuzilmani rivojlantirish va bilimlar bazasini ko’paytirish ekoturizmning muhim ta’siri ekanligini tushunishdi. Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy va demografik xususiyatlari ularning ekoturizmning ta’siriga sezilarli ta’sir ko’rsatdi. Ijtimoiy-iqtisodiy va demografik xususiyatlarni batafsil tushunish va hisobga olish samarali targ’ibot va rejalashtirish jarayoniga hissa qo’shishi mumkin, bu esa ekoturizmni yanada yuqori rag’batlantirishga olib keladi.

Rus tadqiqotchi olimlari O.A.Mironova, E.M.Sokolovalar [5] hududning barqaror rivojlanishini ta’minlashda yashil turizmning o’rni mavzusidagi tadqiqotlarida Rostov viloyati misolida hududning barqaror rivojlanishi kontseptsiyasi tahlil qilishgan mintaqaning iqtisodiy salohiyatidan foydalanishni optimallashtirish maqsadida yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish yashil turizmni iqtisodiy o’sishni ta’minlash va qishloq hududlarini barqaror rivojlantirish omili sifatida rivojlantirish imkoniyatini ilmiy jihatdan asoslab berishgan.

2030-yilgacha O’zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o’tish va “yashil” o’sishni ta’minlash DASTURI “yashil” iqtisodiyotga o’tishning ustuvor yo’nalishlaridan kelib chiqib, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun zarur resurs va imkoniyatlar bilan ta’minlash, iqlim o’zgarishiga doir masalalarda davlat xizmatlari qamrovini kengaytirish, “yashil” iqtisodiyot sohasida aholining iqtisodiy faolligini oshirish orqali aholi va mahalliy jamoatchilik ishtirokini kengaytirish;

“Yashil” investitsiyalarni qo’llab-quvvatlash, xususiy sektorga keng imkoniyatlar yaratish va “yashil” innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarni qo’llab-quvvatlash maqsadida davlat-xususiy sheriklikni va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali “yashil” iqtisodiyotga o’tish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

Dastur quyidagi 6 ta ustuvor yo’nalishda O’zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiy o’sishni ta’minlash vazifalarini belgilaydi:

tabiiy resurslardan barqaror va samarali foydalanish;

milliy iqtisodiyotning tabiiy ofatlar va iqlim o’zgarishiga nisbatan barqarorligini mustahkamlash;

milliy iqtisodiyot, xususan, sanoatning “yashil” va kam uglerodli rivojlanishini ta’minlash;

innovatsiyalarni joriy etish va samarali “yashil” investitsiyalarni jalb qilish;

barqaror va inklyuziv “yashil” urbanizatsiyani rivojlantirish;

“yashil” iqtisodiyotga o’tish davrida katta ta’sir ostida bo’lishi mumkin bo’lgan aholi va ularning yashash joylarini qo’llab-quvvatlash.

Ushbu ustuvor yo’nalishlar bo’yicha vazifalarning samarali amalga oshirilishi quyidagi yo’nalishlardagi tarmoqlararo choralar bilan bir qatorda amalga oshiriladi:

“yashil” o’sish bo’yicha salohiyatni oshirish va inson kapitalini rivojlantirish;

“yashil” iqtisodiyotga o’tish uchun qulay siyosiy muhit yaratish, samarali institutlarni joriy qilish;

tashqi va ichki “yashil” moliyalashtirish oqimlarini ko’paytirish.

nodavlat notijorat tashkilotlar va xususiy sektorning faol ishtirokida ommaviy seminarlar, ishchi yig‘ilishlar va treninglar kabi ta’lim va targ‘ibot dasturlari orqali jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalarini kuchaytirish va muvofiqlashtirish:

olingan tajriba va ilg‘or amaliyot bilan almashish uchun milliy platforma yaratish;

tegishli mexanizmlar orqali milliy, mintaqaviy va global darajada tajriba almashish;

tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha mahalliy davlat hokimiyati organlari va jamoatchilikning bilimlarini lozim darajada birlashtirish uchun tegishli mexanizmlarni aniqlash;

ta’lim sifati va natijadorligini oshirish — bolalar, yoshlar va ayollarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida ularning inklyuziv ta’limini ta’minlash, sifati va qamrovini oshirish

Shuningdek, “Yashil” o‘sish bo‘yicha salohiyatni oshirish va inson kapitalini rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari belgilab berilgan:

davlat organlari va tashkilotlari boshqaruv xodimlarining boshqarish, rejalashtirish vakolatlarini takomillashtirish — manfaatdor vazirlik va idoralarning rahbar xodimlari uchun barqaror boshqaruv masalalari bo‘yicha treninglar o‘tkazish;

“yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha harakatlar va chora-tadbirlarni rejalashtirish, amalga oshirish, natijalarini baholash bo‘yicha davlat va xususiy tashkilotlarning texnologik vakolatlarini mustahkamlash — manfaatdor davlat organlari va xususiy tashkilotlarning o‘rta va texnik xodimlari uchun treninglar o‘tkazish;

“yashil” o‘sish, iqlim o‘zgarishiga barqarorlik bo‘yicha trenerlarni tayyorlash — salohiyatni oshirish bo‘yicha ta’lim, ilmiy-tadqiqot va boshqa muassasalar uchun instruktorlarni tayyorlash uchun qisqa muddatli kurslarini ishlab chiqish va o‘tkazish;

kichik grantlar ajratish orqali xususiy tijorat va notijorat tashkilotlarda o‘qitish va maslahat xizmatlarini ko‘rsatishni qo‘llab-quvvatlash — xususiy tijorat va notijorat tashkilotlar uchun “yashil” iqtisodiyot masalalari bo‘yicha ochiq ma’ruzalar, konferensiyalar va seminarlar o‘tkazish xarajatlarini qoplashga qaratilgan kichik grantlar taqdim etish;

ta’lim tashkilotlarining tegishli o‘quv rejalariga “yashil” iqtisodiyot mavzularini kiritish — tegishli ta’lim tashkilotlarida mavjud fanlar doirasida “yashil” iqtisodiyot amaliyoti va tamoyillariga oid mavzularini kiritish;

“yashil” iqtisodiyot onlayn markazini tashkil etish — “yashil” iqtisodiyot, uning qonunchilik bazasi, o‘tmish va kelajakdagi faoliyati, ilg‘or xalqaro tajribalar va “yashil” o‘sishning boshqa jihatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘zida jamlagan elektron platforma yaratish;

Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida “yashil” iqtisodiyot va barqaror biznes yo‘nalishlarida mutaxassislarni tayyorlash — Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida “Yashil” iqtisodiyot va barqaror biznes” fakultetini (kafedrasini) ochish;

vakolatli davlat organlari tizimidagi institut va markazlarning o‘zaro muvofiqlashtirilgan bilimlarni boshqarish bo‘yicha salohiyatini oshirish, to‘plangan bilim, tajriba va ilg‘or amaliyot almashinuvi bo‘yicha milliy platforma yaratish;

Moslashuvni o‘rganish mexanizmi (Adaptation Learning Mechanism — ALM) kabi tegishli mexanizmlar orqali milliy, mintaqaviy va global darajada ma’lumotlar almashinuvini yo‘lga qo‘yish;

turli darajada to‘plangan bilimlarni tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishiga integratsiya qilish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish;

tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha to‘plangan bilim, tajriba va ilg‘or amaliyotlar asosida ommaviy seminarlar, ishchi yig‘ilishlar va treninglar kabi ta‘lim va targ‘ibot dasturlari orqali jamoatchilikni iqlim o‘zgarishi haqida xabardor qilish kampaniyalarini o‘tkazish

Iqlim o‘zgarishi masalalarini targ‘ib qilishni umumiy o‘rta va oliy ta‘lim o‘quv dasturlariga kiritish.

Yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar bir qator ijobiy islohotlarni amalga oshirishga muvaffaq bo‘lishgan. Jumladan, yashil turizm sohasida uglerod savodxonligini oshirish: tanlangan mamlakat yondashuvlarini ko‘rib chiqamiz:

Kolumbiya: Amaliy interaktiv kontentga ega onlayn o‘quv platformasi turizm biznesi uchun barqaror turizm sohasidagi ilg‘or tajribalar bilan bog‘liq ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Barqaror gastronomiya bo‘yicha qo‘shimcha onlayn kurs 2020-yil oktabr oyida Kolumbiya Jahon yovvoyi tabiat jamg‘armasi va BMTning atrof-muhit bo‘yicha dasturi bilan hamkorlikda boshlangan.

Malta: Turizm vazirligi, SUNx (Strong Universal Network) bilan hamkorlikda turizm-iqlim elchilarining keyingi avlodi uchun iqlimga mos sayohat bo‘yicha salohiyatni oshirish diplomini ishlab chiqish orqali iqlim harakatini tezlashtirish ustida ishlamoqda.

Yangi Zelandiya: Aotearoa Turizm Industriyasi Assotsiatsiyasi uglerod muammosi sayyohlik korxonalarini uglerod izini o‘lchashga, 2030 yilga kelib uglerod chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirish uchun choralar ko‘rishga va Yangi Zelandiyaning 2050 yilga mo‘ljallangan maqsadiga ko‘ra, uglerodni nol bo‘lgan turizm sektoriga hissa qo‘shishga undaydi. Uglerod muammosi Turizm barqarorligi majburiyati va Qualmark - biznes uchun mavjud bo‘lgan ikkita sifat va barqarorlikni ta‘minlash dasturini to‘ldiradi.

Peru: Tashqi savdo va turizm vazirligi Energetika va konlar vazirligi bilan kelishilgan holda energiya boshqaruvini yaxshilash uchun mehmonxona sektori uchun ekologik samaradorlik bo‘yicha qo‘llanmani ishlab chiqdi. Tashqi savdo va turizm vazirligi aylanma iqtisod, toza texnologiyalardan foydalanish va sayyohlik xizmatlarini ko‘rsatuvchi provayderlar uchun issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish amaliyotini ilgari surishga qaratilgan “Yaxshi amaliyot” tizimini uyg‘unlashtirish jarayonida. Shuningdek, u Atrof-muhit vazirligi bilan sayyohlik korxonalari uchun Peruning uglerod izi vositasini ishlab chiqishda ishladi.

Saudiya Arabistoni: Iqlim bo‘yicha chora-tadbirlar Saudiya Yashil tashabbusi va Turizm vazirligi va Energetika vazirligi o‘rtasidagi hamkorlik bo‘lgan yangi Barqaror turizm global markazi orqali ko‘rib chiqilmoqda. Yangi Markaz iqlim o‘zgarishi bo‘yicha sayyohlik panelini qo‘llab-quvvatlaydi, bu iqlim bo‘yicha bilim va harakatlarni turizmga xos baholashni ta‘minlash uchun global ekspertlarning mustaqil ilmiy asoslangan hamkorligi.

Xulosa: O‘zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish maqsadida quyidagi amaliy choralarni ko‘rish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

Oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv reja va dasturlarni ishlab chiqish bo‘yicha maqsadli guruhlar rahbarligida tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi masalalarini amaldagi o‘quv reja va dasturlarga integratsiyalash jihatdan qayta ko‘rib chiqish;

umumiy o‘rta va oliy ta‘lim muassasalari o‘qituvchi, o‘quvchi va talabalari uchun O‘zbekistondagi shart-sharoitlarga moslashtirilgan ta‘lim resurslarini (namunaviy o‘quv rejalari, modullar, o‘quv materiallari va dasturlari hamda boshqalar) ishlab chiqish;

tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi modullari asosida dars berish bo‘yicha o‘qituvchilarni tayyorlash (treninglar, maxsus tayyorlov seminarlari);

tayyorlangan o‘qituvchilar tomonidan maktab va universitetlarda modullarni sinovdan o‘tkazish va baholash asosida ularni takomillashtirish;

o‘qituvchi va talabalarni tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi modullari asosida o‘qitish hamda ularning o‘zlashtirish darajasini doimiy monitoring va baholash (M&E) asosida takomillashtirib borish;

iqlim o‘zgarishi masalalari bo‘yicha o‘quv materiallari, universitet va maktab dasturlari, jamoatchilikni xabardor qilish dasturlarini ishlab chiqish hamda tegishli nusxada ko‘paytirish.

“Yashil” o‘sish bo‘yicha doimiy faoliyat yurituvchi mahalliy trenerlarni tayyorlash.

“Yashil” o‘sish bo‘yicha doimiy faoliyat yurituvchi mahalliy trenerlarni tayyorlash dasturini ishlab chiqish:

oliy ta’lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari va boshqa salohiyatni oshirishga qaratilgan muassasalar uchun trenerlarni tayyorlash bo‘yicha qisqa o‘quv kurslarini ishlab chiqish;

xalqaro va mahalliy murabbiylarni tanlash hamda tinglovchilar ro‘yxatini doimiy yangilab borish;

trenerlar faoliyatini doimiy baholash asosida o‘quv dasturlarini takomillashtirib borish.

“Yashil” turizm mavzularini ta’lim muassasalarining tegishli o‘quv dasturlariga kiritish.

O‘quvchi/talabalar va o‘qituvchilar “yashil” iqtisodiyot va “yashil” o‘sish siyosati hamda uning asosiy qonuniyatlarini tushunishlari yuzasidan ta’lim muassasalaridagi mavjud o‘quv dasturlarini ilg‘or xalqaro dasturlar bilan qiyosiy tahlil qilish

“Yashil” turizm va “yashil” o‘sish siyosati hamda uning asosiy qonuniyatlarini ta’lim muassasalarining tegishli o‘quv dasturlariga kiritish va amaliyotga joriy qilish.

“Yashil” turizm onlayn platformasini tashkil etish.

“Yashil” turizm onlayn platformasini yaratishning texnik vazifalarini ishlab chiqish, moliyaviy mablag‘lar jalb qilish, texnik va tijorat takliflarini ko‘rib chiqish.

Platformani yuritish va yangilab borish uchun tegishli mutaxassislarni jalb qilish hamda platforma kontentni yaratish.

“Yashil” turizm onlayn platformasini targ‘ib qilish, tizimni saqlash va doimiy ravishda yangilab borish.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori.
3. Da Xu, Yunfeng Shang, Qin Yang, Hui Chen. Population aging and eco-tourism efficiency: Ways to promote green recovery. *Economic Analysis and Policy*. Volume 79, September 2023, Pages 1-9.
4. Suraj Upadhaya, Sarada Tiwari, Beeju Poudyal, Sagar Godar Chhetri, Nabin Dhungana. Local people’s perception of the impacts and importance of ecotourism in Central Nepal. *PLOS ONE*. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0268637> May 27, 2022

5. Миронова О.А., Соколова Е.М. Роль зеленого туризма в обеспечении устойчивого развития региона (на примере ростовской области). Вестник Ростовского государственного экономического университета. 2016. №4(56). С.61-67.

СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФОРЕНТАЦИИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Юсупжонова Ирода Абдираимжоновна

Общая психология АГУ старший преподаватель кафедры, Доктор философии в области психологии (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159878>

Аннотация. *Определить ориентиры профессионального развития студентов факультетов психологии, подчеркнуть роль педагогических коммуникаций в профессиональном развитии студентов факультетов прикладной психологии.*

Ключевые слова: *профессиональная деятельность, пути и методы интеграции, самоидентификация, коммуникативные навыки, самосознание, профессиональная подготовка студентов.*

Abstract. *To determine the guidelines for the professional development of students of the faculties of psychology, to emphasize the role of pedagogical communications in the professional development of students of the faculties of applied psychology.*

Keywords: *professional activity, ways and methods of integration, self-identification, communication skills, self-awareness, professional training of students.*

Ученые приходят к выводу, что существует определенный разрыв между требованиями гуманизации образовательного процесса, уделения внимания субъект-субъектным отношениям, и реальным нежеланием многих студентов реализовывать такие отношения в своей профессиональной деятельности [1, 4]. .

Т. В. По результатам исследования, направленного на совершенствование профессиональной подготовки будущих психологов, Горбунова приходит к выводу, что в процессе реформы образования необходимо изучать теоретически идеальный образ педагога и формировать его в реальной профессиональной деятельности, а также изучать пути и методы их интеграции. Профессия будущего психолога требует формирования и развития уникальных профессиональных качеств, что предполагает формирование и развитие комплекса соответствующих навыков. Специалист находится в ситуации самоидентификации в различных образах, обусловленной профессиональными требованиями. Профессиональная подготовка будущего психолога включает в себя все основные методы самоидентификации личности. Под способностью к общению понимается способность устанавливать и развивать отношения между людьми на протяжении всей жизни с целью выработки единой стратегии обмена информацией и взаимного сотрудничества. Идентичность заключается в раскрытии субъективного мира одного человека другому в процессе общения [2].

Э. А. Колесникова, И. Я. Рисбаев подчеркивает важность изучения профессиональной ориентации будущих психологов как условия эффективной социализации и развития самосознания в результате эффективной социализации. На основании полученных результатов ученые обосновывают концепцию системного подхода к формированию всесторонне развитой психологической личности, состоящую из пяти основных принципов:

поэтапный подход ко всему процессу формирования, то есть студента, абитуриента, студентки, молодого преподавателя;

понимание студентами общей логики профессиональной подготовки;
развитие карьеры;

Индивидуальное обогащение будущих психологов соответствующими знаниями, навыками и квалификацией;

укрепление и развитие профессиональных качеств [3, 4].

На основе современной классификации психологических характеристик коммуникативного образования можно выделить следующие важные педагогические роли и их задачи:

дидактическая роль, то есть помогает овладеть знаниями специалиста;

роль фасилитатора, то есть помощника в социализации приемных детей;

роль неформального лидера, то есть как человека, формирующего ценностные ориентации студентов;

роль менеджера процесса освоения социальных ролей;

роль ассоциированного члена студенческого сообщества, то есть ведущего представителя студентов;

роль члена конкретного педагогического коллектива, то есть как человека и педагога, готового психологически использовать и приумножать традиции коллектива;

функциональная роль, то есть психолог как специалист, который интегрируется в профессиональный коллектив психологов, чтобы идентифицировать себя с человеком и специалистом, имеющим лучшие примеры.

При реализации этих функциональных ролей психолог фактически выступает активным коммуникатором общества, он не только получает благоприятные возможности для индивидуального самосознания и самореализации, но и становится реальным фактором социальных изменений. Для полной реализации творческого потенциала личности необходимо наличие реального фактора удовлетворения соответствующих потребностей, обновленной мотивационной установки. В связи с этим важен не только уровень социально-экономического и политического развития общества, но и внутренняя мотивация и заинтересованность личности. Основная ценность образования – это возможность реализовать творческий потенциал, саморазвитие, потребность в самообразовании и развитии способностей [1, 5, 7].

В то же время отмеченные выше основные условия успешной интеграции будущих психологов в профессиональную деятельность представляют определенные трудности. Они различаются по контексту профессиональной подготовки и непосредственной профессиональной деятельности. Существует также ряд социально-экономических препятствий в профессиональном самоопределении психолога. Сравнительно низкий уровень экономического обеспечения вызывает снижение уровня социальной поддержки и имиджа психолога. В высшие учебные заведения по направлению педагогика приходят абитуриенты, не желающие работать по данной специальности и имеющие низкий уровень профессиональной направленности и личностной мотивации. Сложившаяся ситуация не способствует самосознанию личности будущего психолога, повышению уровня профессионального развития [1, 5, 8].

Процесс профессионального становления современного студента происходит в условиях взаимодействия становления человека в конкретной сфере деятельности и как обладателя профессии. Профессия дает возможность реализовать личностные качества.

Выбранная профессия определяет направление развития личности в будущем, эти способности формируют и развивают профессионально важные качества, определяют, как они влияют на формирование человека как субъекта жизнедеятельности, формирование индивидуальной стратегии межличностных отношений. Профессиональная подготовка будущего психолога определяет специфику профессиональной деятельности человека. Особенность взаимодействия состоит в том, что профессиональное развитие на этом возрастном этапе проявляется в пересмотре ценностных ориентаций и системы отношений, характеристик личности, актуализируемых профессиональной деятельностью. Профессиональное развитие является формой развития личности и в то же время влияет на характеристики развития личности. Уникальность личностного самовыражения, обусловленная приоритетной мотивационной установкой, показывает способность творческого самосознания в условиях организации и реализации межличностного общения на различных уровнях профессиональной и общественной деятельности [7, 9, 10].

Личная и профессиональная сферы различаются лишь условно. С одной стороны, теоретически личностные характеристики являются основой формирования профессиональных качеств. С другой стороны, профессиональные характеристики оказывают формирующее влияние на развитие всей личности. Личностные характеристики становятся уникальными благодаря тому, что они осуществляются в форме профессионально-ориентированной деятельности. В жизни человека его личностное развитие определяется его внутренним творческим потенциалом и мотивирует его поведение. Процесс реализации и функционирования этого механизма имеет определенные особенности на разных возрастных этапах. Особое значение имеет период определения и формирования профессии, где определяется направление всей последующей жизнедеятельности человека, рассматриваются ценности и приоритеты самореализации. Время, проведенное в высшем учебном заведении, дает возможность узнать о различных социальных ролях. Специфика психологической деятельности успешно этому способствует и создает благоприятные условия для повышения уровня личностного и профессионального развития. Обновляются личностные характеристики, необходимые для успешного формирования профессиональной значимости, оптимизации развития коммуникативных и организаторских способностей, необходимых для социализации [5, 6, 9, 10].

Для развития умения общаться необходимо развивать коммуникативные навыки, поскольку посредством общения специалист представляет себя и воспринимает представленный образ других. Смысловой аспект коммуникативно-социального взаимодействия. В качестве ее основной задачи можно выделить достижение социальной общности при сохранении индивидуальности каждого ее элемента. Управленческая, информационная и эмоциональная функции выполняются в отдельных актах общения. В свою очередь, рефлексия и эмпатия — разные явления, выступающие важными компонентами в организации и осуществлении общения [1, 5, 6].

Педагогическая деятельность, выполняющая преобразовательную задачу и предполагающая активное развитие творческих способностей человека, создает реальную возможность эффективного раскрытия индивидуально-творческого потенциала во время обучения, во время практики и непосредственно во время работы. Оно требует не только быстрого применения полученных знаний и умений, но и умения использовать

определенные, зачастую нестандартные, формы и способы деятельности и их сочетания в незапланированных ситуациях, оптимизируя развитие гибкости в процессе социализации. При этом человек стремится удовлетворить низкие потребности, поскольку это создает определенный уровень комфорта, а проявление заинтересованности в достижении потребностей высокого уровня дает возможность вывести человека на качественно новый уровень развития. Педагогическая деятельность в рамках гуманистического подхода создает условия для реализации этого процесса, принятия, признания, уважения, удовлетворения потребностей в получении определенного статуса и тем самым развития стремления к удовлетворению соответствующих потребностей [1, 8, 9].

Обзор теоретических основ профессионального становления студентов направления прикладной психологии позволил сделать в психологии следующие выводы:

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод, что сегодня существует большой интерес ученых к исследованию профессионального становления психологов, в том числе их подготовки в высшем учебном заведении. Это основано, с одной стороны, на развитии профессионализма психолога, его успешности, росте личности как полноценного члена современного общества, высокой значимости изучаемого явления в рамках реализации специальной задачи воспитания. молодое поколение, а с другой стороны, актуальность вопроса совершенствования процесса подготовки педагогических кадров. В то же время, несмотря на востребованность, данное явление в научной литературе трактуется сравнительно разнообразно, нет единообразия и ясности в определении его сущности и структуры, наблюдается активное использование близких к нему по смыслу терминов. .

Исходя из многих положений, рассмотренных учеными в рамках данного исследования, профессиональное становление будущего психолога следует понимать как ступенчатый процесс вхождения его в профессию психолога, в результате которого происходит последовательное развитие личности, совокупность формируются профессионально-важные характеристики, знания, умения и навыки, в результате чего у обучающегося качественно меняется его внутренний мир. В то же время профессиональное становление будущего психолога, являющееся по своей сути сложным и многоаспектным явлением, отражает один из основных этапов профессиональной социализации и индивидуализации, который охватывает весь период обучения в высшем учебном заведении и обеспечивает сравнительно прочный профессиональный и личностный фундамент для дальнейшего развития специалиста.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод, что социально-психологические особенности развития личности служат инструментом профессионального становления будущего психолога в студенческом возрасте. Таким образом, этот возрастной период изучается большинством исследователей в рамках учащейся соответствующей социальной группы и характеризуется как важный этап сложных личностных изменений, отражающий этап большей социализации, формирования активной социальной самостоятельности, свободы личности, в которой Коммуникативная сфера играет очень важную роль. Важной особенностью студенческого возраста является учебная деятельность, в которой достигаются внутренние динамические изменения, соответствующая идентичность и социальная адаптация.

REFERENCES

1. Абдуллаева М.М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М.М. Абдуллаева // Психологический журнал / Под ред. СРЕДНИЙ. Брушлинский, И.И. Чеснокова. - 2004. - Том 25 №2 март-апрель 2004. - С. 86-96.
2. Горбунова Т.В. Педагогические условия совершенствования подготовки будущих социальных педагогов к профессионально-творческой деятельности : Дис . ... конфеты. блокнот _ Наук : 13.00.08 : Чебоксары, 2005. - 211 с.
3. Колесникова Е.А. Формирование профессиональной направленности личности студента / Е. А. Колесникова // Научно-методическое обеспечение профессиональной подготовки студентов: материалы науч.- практ . конференция , Челябинск, 23 марта . 2003 г. / Челяб . Мистер. Академия культуры и науки; сост., общ. ред. ЯВЛЯЮСЬ. Баскакова. – Челябинск, 2003. – С. 96-99.
4. Рысбаев И.И. Формирование профессионально-педагогической направленности будущих педагогов-психологов в студенческом коллективе : Диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08. – Магнитогорск, 2006. – 189 с.
5. Сайгушев Н.Я. Рефлексивное управление профессиональным становлением будущего учителя. – М.: Инфра-М, 2017. – 280 с.
6. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшей школы: От деятельности к личности: Учеб. Пособие для студ. Выш . Улетать. Заведения. -М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 400 с.
7. Сокольская М.В. Личностное здоровье в становлении профессионала // Вестник Бурятского государственного университета. 2010. № 5. - С. 65-70.
8. Стукалова О.В. Культурно-творческое развитие и профессиональное становление будущих специалистов в сфере культуры и искусства. Монография. – М.: ИКСО РАО, 2011. – 280 с.
9. Теплинских М.В. Структура и механизм профессионального самопознания / М.В. Теплинских // Сборник трудов студентов и молодых ученых Кемеровского государственного университета, посвященный 50-летию КемГУ / Кемеровский госуниверситет. - Кемерово: Полиграф, 2004. - Вып . 5., Т. 1. - С. 420-421 с.
10. Тренинг развития жизненных целей: Программа психологического содействия успешной адаптации / под ред. – СПб.: Речь, 2003. – 216 с.

ЗНАЧЕНИЕ РИСОВАНИЯ, ЛЕПКИ И АППЛИКАЦИИ ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ И ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА-ДОШКОЛЬНИК

Садатов Чори Холмуродович

Термезский государственный педагогический институт, Доцент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159926>

Аннотация. В данной статье изложены методические указания и приемы аппликации, тренировки с глиной детей дошкольного образования.

Ключевые слова: рисования, лепки, аппликации, цвет, величине, эстетическое чувство.

Annotatsiya. Shu makolada maktabgacha talimda bolalarga ilovasi, loy mashg'ulotlari buyicha uslubiy kuch va texnikalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: chizma, haykaltaroshlik, qo'llash, rang, o'lcham, estetik tuyg'u.

Abstract. Ushbu makolada maktabgacha talimda bolalarga application, loy mashg'ulotlari buyicha uslubiy kursatmalar va texnikalar yoritib berilgan.

Keywords: drawing, sculpting, application, color, size, aesthetic sense.

Введение

Значение рисования, лепки и аппликации для воспитания и всестороннего развития ребенка-дошкольника разделяется на четыре части:

- умственное развитие;
- эстетическое развитие;
- нравственное воспитание;
- трудовое воспитание;

1. Умственное развитие. Создание изображений, даже самых элементарных, предполагает наличие достаточно ясных представлений о предметах и явлениях. Такого рода представления формируются прежде всего путем непосредственного наглядного знакомства детей с предметами: общаясь с ними в повседневной жизни, играя с ними, рассматривая их. Со многими предметами дети знакомятся также по их изображениям в игрушке и в картинках. Для того чтобы нарисовать, вылить какой-либо предмет, предварительно надо хорошо с ними познакомиться, запомнить его форму, величину, конструкцию, цвет, расположение частей.

Овладение умением изображать невозможно без развития целенаправленного зрительного восприятия-наблюдения.

Процессы восприятия воспроизведения у детей дошкольного возраста обычно не совпадают по времени. Дети воспроизводят в рисунке, лепке, аппликации то, что восприняли ранее, с чем они уже знакомы. Большой частью дети создают рисунки и другие работы по представлению или по памяти.

Дети определяют и называют эти свойства, сравнивают предметы, находят сходство и различие, т.е. производят умственные действия. Таким образом, изобразительная деятельность содействует умственному воспитанию, развитию наглядно-образного мышления.

2. Эстетическое развитие. Рисование, лепка, аппликация способствуют развитию эстетического восприятия- восприятия того, что красиво. Эстетическое восприятие

возможно только на известном уровне развития способности анализировать, выделять в предмете то, что составляет его красоту, является характерным для его облика.

При наблюдении предметов и явлений окружающей жизни у детей дошкольного возраста легко возникает волнения, в котором в неосознанном, зачаточном виде имеет место и эстетическое чувство. Эстетическое переживание способствует обострению ощущений, в особенности ощущения цвета, цветосочетаний и ощущения ритма, симметрии.

Изображение предмета и явлений действительности детьми является вместе с тем и отражением их отношение к этим предметам: дети отмечают, чем они красивы, что в них интересного, чем хороши, полезны, чем вынот к себе симпатию, радость или одение и т.д. Знакомя детей с явлениями природы, событиями советской жизни, воспитатель обращает внимание на доступную их пониманию значительность и красоту этих событий и явлений.

3. Нравственное воспитание. Овладевая умением создавать изображения предметов и явлений, дети получают возможность выражать свое отношение к событиям жизни, свои чувства, свое понимание этих событий, рисование, лепка и аппликация приобретают заинтересованный, активный, эмоциональный характер. В процессе выполнения лепки, рисунка, аппликация ребенок вспоминает те явления и события, которые хочет выразить, вновь испытывает те чувства, которые были вызваны данным событием. Ребенок на словах дает определение, характеристику тому предмету, который лепит или рисует. В этих словах он выражает свою оценку, свое отношение. Впервые нарисовать флажок – большое счастье для четырехлетнего малыша. Глубокую радость испытывают старшие дошкольники, когда им удастся вырезать пятиконечную звезду. В этих несложных работах заключены глубокие чувства и переживания детей.

Коллективные занятия изобразительной деятельностью содействуют воспитанию общительности и дружеских взаимоотношений. Обычно 2-3 человека пользуются одним набором красок, одной банкой с водой и т.д. Коллективные просмотры работ приучают детей быть внимательными к рисунку, лепке товарищей, справедливо и блажелательно их оценивать, радоваться не только своей, но и общей удаче.

4. Трудовое воспитание. Для создния рисунка, лепки, аппликации необходима проявить усилия, приложить труд, овладеть умениями лепить, вырезать, рисовать предмет той или иной формы и строения, а также овладеть навыками обращения с ножницами, с карандашом и кистью, с глиной и пластилином. Усвоение умений и навыков связано с развитием таких волевых качеств личности, как внимание, упорство, выдержка. У детей воспитывается умение трудиться, добиваться получения желаемого результата.

Для освоения техники каждого из видов изобразительной деятельности требуется развитие специальных движений в отношении их силы, точности, темпа, направленность, плавности, ритмичности. Таким образом, в процессе изобразительной деятельности осуществляется различные стороны воспитания-сенсорное, умственное, эстетическое, нравственное и трудовое. В созданном ребенком образе находит отражение, с одной стороны, то основное и существенное, что характеризует данный предмет, с другой стороны- то, что особенно взволновано, заинтересовала, оказалось наиболее привлекательным и понятным для ребенка. Образ приобретает не только правдивость, но и выразительность.

Создание выразительного образа позволяет отнести детскую изобразительную деятельность к области художественного творчества.

REFERENCES

1. Xolmurodovich S. C. et al. O‘QUVCHILARNING CHIZMACHILIK FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNALOGYALARNING O‘RNI VA AMALIY ANAMIYATI //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 189-192.
2. Садатов Ч. Обучение рисованию обнаженного мужского тела с передней стороны с карандашным рисунком //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/S. – С. 361-365.
3. Sadatov C. The importance of virtual museums in the formation of students' educational competencies on fine literacy //Scientific research results in pandemic conditions (COVID-19). – 2020. – Т. 1. – №. 04. – С. 201-203.
4. Bahodirovna M. Z., Xolmurodovich S. C. Methodical Interpretations on the Organization of Independent Educational Classes in the Subject of Painting //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 24-27.
5. Sadatov C. K., Normatova G. Some species eksperimentno-experimental work that makes a teacher //European Conference on Education and Applied Psychology. – 2014. – С. 174-176.
6. Sadatov C. TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA O‘QUVCHILAR IJODIY FAOLLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI //Физико-технологического образование. – 2022. – №. 4.
7. Xolmurodovich S. C., Xolbozorovich Q. J. THEORETICAL FUNDAMENTALS OF STUDY PEN AND GENERAL PRINCIPLES OF DRAWING //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 9. – №. 10. – С. 709-716.
8. Садатов Ч. Х., Нарматова Г. Т., Хайдарова М. Б. ОВЛАДЕНИЯ ГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ В СРЕДНЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ //Матрица научного познания. – 2020. – №. 8. – С. 128-131
9. Kholmurodovich S. C. THE SPIRITUAL IMPACT OF FINE ARTS ON PERSONAL DEVELOPMENT AND ITS PLACE AND SIGNIFICANCE TODAY //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Т. 2020.
10. Abduraximov L. X. et al. MUHANDISLIK GRAFIKASI VA CHIZMA GEOMETRIYA FANIDAN TALABALAR MUSTAQIL ISHINI TASHKIL QILISH TEXNOLOGIYASI //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 63-66.
11. Садатов Ч. Х., Норматова Г. Т. Изобразительная деятельность дошкольников, ее использование в подготовке к обучению в школе //Вестник современной науки. – 2016. – №. 9. – С. 122-125.
12. Садатов Ч. Х., Норматова Г. Т. Нетрадиционное обучение в школе //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – №. 10-2. – С. 128-130.
13. Kholmurodovich S. C. FUNDAMENTALS OF PENCIL AND ITS GOALS //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 6-7.
14. Xolmurodovich S. C. AKVARYOL BO‘YOQLAR BN ISHLASH TEXNIKA VA TEXNOLOGIYASI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 261-264.
15. Abduraximov L. X. BAKALAVRIAT YONALISHI BOYCHA CHIZMA GEOMETRIYA FANIDAN MASHGULOTLAR MAVZUSINI VA ULARNING KETMA-KETLIGINI

MAQSADLI ISHLAB CHIQRISH METODIKASI //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA
ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 4. – С. 48-52.

16. Садатов, Ч. Х., & Норматова, Г. Т. (2016). Современные образовательные технологии в начальной школе. *Міжнародний науковий журнал*, (9), 26-27.
17. Садатов, Ч. Х., & Норматова, Г. Т. (2016). Воспитание духовного развития молодежи требования времени. *Евразийский научный журнал*, (9), 74-76.
18. Садатов, Ч. Х., & Норматова, Г. Т. (2016). Изобразительная деятельность дошкольников, ее использование в подготовке к обучению в школе. *Вестник современной науки*, (9), 122-125.

PHENOMENON-BASED TEACHING AND LEARNING THROUGH THE PEDAGOGICAL, PRACTICAL OPTIC OF PHENOMENOLOGY

Husanova Hilola Khaqberdievna

Teacher of English at the department of English Integrated Course, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159907>

Abstract. *PBL is an innovative pedagogical approach that emphasizes experiential learning through real-world phenomena. It encourages students to actively engage in the learning process by immersing themselves in authentic, contextualized scenarios. By integrating technology, PBL offers unique opportunities to enhance learning as well teaching by providing dynamic auditory experiences and tailored feedback.*

Keywords: *phenomena, phenomenology, constructivism, multidisciplinary learning modules, curriculum reform, Finland.*

Introduction:

In today's fast-paced and interconnected world, effective communication skills have become more important than High school ever. Students need to develop strong speaking abilities to succeed in various academic, personal, and professional settings. Phenomenon-based learning (PBL) technology offers a promising approach to enhancing students' speaking skills by providing them with engaging and interactive learning experiences. This article explores the potential benefits of incorporating PBL technology into high school classrooms and highlights its role in fostering students' speaking proficiency.

1. Understanding Phenomenon-Based Learning Technology and toward a phenomenon-based approach in Finnish education.

Phenomenon-based learning technology is an innovative educational approach that focuses on real-world phenomena and encourages students to actively explore, investigate, and collaborate to understand complex concepts. By integrating technology into this framework, educators can create immersive learning environments that enhance students' speaking skills.

In the last 16 years, Finland's education system has been regarded as one of the best in the world, receiving major media publicity, international recognition and respect. Each year educators, researchers, experts and various interest groups visit Finland in search of “the holy grail” of education, expecting to gain new ideas and insights they could apply back home. The OECD's Programme for International Student Assessment (PISA), an internationally benchmarked study that assesses the competences of 15-year-olds in reading, math and science every three years, has steadily ranked Finland's among the world's top-performing education systems since the study's launch in 2000.

Although Finnish students' test scores declined in the latest PISA results, Finland remains high in the league tables and receives similar results in IEA's TIMSS and PIRLS1 -(IEA, 2012). The “Finnish miracle,” as the media have called it, is well documented by Pasi Sahlberg in his work “Finnish Lessons.” Sahlberg (2011, pp. 128-131) identified five reasons to explain the success behind the good educational performance of the Finnish comprehensive education system: (a) *Peruskoulou* – the nine-year compulsory school – offers equal educational opportunities for all; (b) teaching is an inspiring profession that attracts many young Finns; In light of this plethora of reforms, this topic will focus on the analysis of the phenomenon-based approach in teaching

and learning, a pedagogical initiative that has received wide media coverage and publicity, because of the news that Finland has moved away from traditional subject teaching and toward multidisciplinary learning modules. The initial exaggerated reaction of Finland’s abolishing subject teaching proved misleading, as it soon became clear that subjects remain in place, while Finnish education will officially introduce study periods in which students will be working with several teachers across subjects on phenomenon-based project.

An overview of phenomenon-based teaching and learning.

In “How to create the school of the future: revolutionary thinking and design from Finland,” Mattila and Silander (2015) develop their thinking on phenomenon-based teaching and learning within the context of digital pedagogy. Silander (2015a, p. 16) argues that holistic real-world phenomena help initiate learning, provided they “are studied as complete entities, in their real context, and the information and skills related to them are studied by crossing the boundaries between subjects.” Examples of phenomena can include such topics as climate change, the European Union, media and technology, water or energy. A phenomenon is thus seen as:

- » An authentic object of observation.
- » A systemic framework for the things to be learned (systemic model).
- » A metaphorical framework for the things to be learned (analogous model).
- » A motivating “base” for attaching the things to be learned (Silander, 2015a, p. 18).

Phenomenon-based learning starts with observation of a phenomenon from different points of view. Silander (2015b) argues that phenomenon-based learning consists of five dimensions: holisticity, authenticity, contextuality, problem-based inquiry learning and learning process. Depending on how the specific approach is implemented in a classroom, the results can range from a superficial study of the phenomena with limited evidence to a more advanced application of learning. In its advanced potential, holisticity refers to the multidisciplinary of phenomenon-based learning, which is not integrated in traditional school subjects but rather focuses on a systematic, comprehensive exploration of current and actual events in the real world. Authenticity implies the use of methods, tools and materials, which are necessary in real-world situations to solve problems that are relevant to students’ lives and significant in the community. Theories and information have an immediate utility value, while experts and professionals from various fields are included in the learning community and learners are encouraged to take part in real expert culture and practices. A real environment, rather than a traditional classroom, is considered the authentic learning environment.

The third dimension, contextuality, refers to learning of phenomena as systemic entities, which are meaningful in a natural context and setting. In this sense, a phenomenon cannot be predefined but stays rather vague and ambiguous, as it is brought up by the students who observe their wider context. Through problem-based inquiry learning, students pose their own questions and collaboratively construct knowledge during the learning process, which is considered an intentional process of developing hypotheses and working theories. Learning tasks facilitate learning and guide students to become mindful of their learning (know-how). In its advanced stage, the students themselves plan the learning process by creating their own learning tasks and tools. Scaffolding is necessary for students to move beyond what they currently know toward what is to be known (Silander, 2015 b).

At the same time, phenomenon-based teaching is embedded in a problem-solving environment, where the teacher starts by posing questions or problems and the students “build

answers together to questions or problems posed concerning a phenomenon that interests them” (Silander, 2015 a, p. 17). Instructional goals are negotiated, not imposed, and evaluation serves as a self-analysis tool. Teaching is learner-centred, and theories to be learned by the students are connected to practical situations and phenomena. To address the study of phenomena in its holisticity, team teaching with different subject teachers is considered an important way of working (Silander, 2015b). In the learning process, teachers are seen as facilitators of learning tasks, who use their expertise not necessarily to transmit facts but, more important, to encourage and guide students to deal with a problem students themselves have identified (Silander, 2015 b).

These tools enable students to engage in hands-on experiences, encouraging them to articulate their thoughts, ideas, and opinions effectively. By actively participating in discussions and projects, students develop confidence and fluency in speaking. Last but not least learning with real cases like phenomenon –based learning engages students to the study and rises their interest double.

3 .Critical implications from a phonological perspective

Halinen (2014) maintained that the content of teaching, pedagogy and school practices should be renewed in relation to the changing environment within which schools operate and the skills needed to build a sustainable future. One way to achieve this renewal is to introduce multidisciplinary learning modules and phenomena in the new Finnish core curriculum. The new national curriculum addresses learning as a goal-oriented and lifelong process, in which students reflect on their learning, experiences and emotions and assume responsibility for the learning process (FNBE,2016). Students, who are considered to be “active actors” in their lifelong learning cycles, are to become mindful of their own learning and acquire strategies of *how* to learn, a joyful, creative and reflective activity to ensure a good life (FNBE, 2016,section 2.3). Competence, the buzzword of the 21st century, lies at the heart of this conceptualization of learning, which is essentially constructivist and psychological.

While all these characteristics sound fair and nobody will veto the importance of the seven transversal competence areas, a pedagogically and phenomenologically oriented learning perspective adds ingredients to this conceptualization that avoid students’ getting all the blame if learning endeavors fail. It seems to be the sole responsibility of the students to accumulate knowledge, solve problems, learn independently and collaboratively, become culturally multiliterate, become confident in expressing themselves and reflective about their own learning.

To some extent, phenomenon-based learning stems from reform pedagogical approaches to teaching and learning that are characterized by emotive words such as holisticity, child-centeredness and lifeworld, and appear to neglect the complexity of educational situations. Phenomenological conceptions of learning emphasize making experiences [*Erfahrungen machen*], which is different from constructing knowledge. It gives credit to an element of uncertainty and the belief that neither teaching, nor learning can be fully instructed, and that the former does not necessarily result in the latter. Pedagogically and phenomenologically oriented approaches to teaching and learning regard both sides of the same coin as essentially social activities that reflect contemporary as well as historical dimensions of sociality. One should beware of educational reform and policy making that tends to shift the responsibility for learning outcomes onto the students and reduces the teaching job to facilitating, mediating and organizing multidisciplinary learning modules. Pedagogically and phenomenologically oriented approaches to learning and teaching conceptualize this relation as a responsive one. (Agostini, 2015; Meyer-

Drawe, 1987; Waldenfels, 2009; Westphal, 2015). Neither teachers nor students alone contribute to successful learning outcomes, but within their responsive relation occurs a transformation that is the work of both.

4. Conclusion

Phenomenon-based learning technology holds significant potential for developing high school students' skills. By providing engaging and interactive learning experiences, fostering critical thinking and problem-solving skills, promoting collaborative learning and communication, and facilitating authentic assessment, PBL technology equips students with the necessary tools to become effective speakers. Educators should embrace this technology and incorporate it into their teaching practices to empower students and prepare them for success in their academic and professional lives. We can only experience articulations of phenomena through our senses. Thus, it is essential to recognize and embrace the complexity of this process, which is not an easygoing activity. As humans we live *in* the world and do not construct it. This complexity also applies to learning situations at school that cannot be fully instructed, even though this does not make careful planning and preparation obsolete. In a phenomenological perspective it, rather, calls for embracing the fact that gaining a new perspective requires letting go of an old one – a painful process. Educators must be prepared to guide students carefully in this process.

From a phenomenological perspective, learning as an experience implies that students must undergo experiences; they cannot construct them. And this situation gives rise to an element of uncertainty and ambivalence, which educators need to be prepared to encounter.

Last but not least, phenomenology argues for the responsive relation between teaching and learning, which in itself is a third dimension that comes into being through the common endeavors of teachers and students. This unity, overlooked by approaches that focus predominantly on teaching or predominantly on learning, is essential when the purpose is educational. It is therefore our task as educators to reclaim learning for pedagogy.

REFERENCES

1. Biesta, G. J. (2009). What is at stake in a pedagogy of interruption? In T. E. Lewis, J. G. A. Grinberg, & M. Laverly (Eds.), *Philosophy of Education: Modern and Contemporary Ideas at Play* (pp. 785–807).
2. Dubuque, IA: Kendall/Hunt. Biesta, G. J. (2012). Giving Teaching Back to Education: Responding to the Disappearance of the Teacher. *Phenomenology & Practice*, 6(2), 35–49.
3. Eurydice (2015). *Finland: Ongoing Reforms and Policy Developments*. Retrieved October 4, 2016, from <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/> Finland: Ongoing_Reforms_and_Policy_Developments.
4. Finnish National Board of Education (FNBE). (2004). *National Core Curriculum for Basic Education 2004*. Helsinki: Finnish National Board of Education.
5. Finnish National Board of Education (FNBE). (2016). *National Core Curriculum for Basic Education 2014*. Helsinki: Finnish National Board of Education.
6. Hakkarainen, K. (2003). Emergence of progressive-inquiry culture in computer-supported collaborative learning. *Learning Environments Research*, 6, 199–220.
7. Halinen, I. (2014, June 13). *General Aspects of Basic Education Curriculum Reform*
8. Silander, P. (2015a). Digital Pedagogy. In P. Mattila, & P. Silander (Eds.), *How to create the school of the future: Revolutionary thinking and design from Finland* (pp. 9-26).

9. Silander, P. (2015b). *Rubric for Phenomenon Based Learning*. Retrieved October 5, 2016, from <http://www.phenomenaleducation.info/phenomenon-based-learning>. html.

**“KOMPYUTER ARXITEKTURASI” FANINI O‘QITISH SAMARADORLIGINI
OSHIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING INTERFAOL
USULLARIDAN FOYDALANISH**

¹Bekmirzayev Obidjon Nuraliyevich, ²Sabirov Xasan Nusratovich

^{1,2}Xalqaro Nordik universiteti dotsenti (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159937>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada kompyuter arxitekturasi fanini umumiy tushunchalari haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, kompyuter arxitekturasi fani hayotimizda tutgan o‘rni va ushbu fanda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish maqolaning asosiy mazmunini tashkil qiladi. Har qanday ta’limning maqsadi bilimni hamda uni amalda qo‘llay bilish ko‘nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatleri va ko‘rsatmalarni ishlab chiqishdir.*

***Kalit so‘zlar:** kompyuter, texnologiya, pedagogik texnologiyalar, o‘qitish, tizim, muassasa, ma’lumot va o‘qituvchi.*

***Аннотация.** В этой статье рассматриваются общие понятия компьютерной архитектуры. Кроме того, роль науки компьютерной архитектуры в нашей жизни и использование современных технологий в этой науке составляют основное содержание статьи. Целью любого образования является формирование знаний и навыков и умений применять их на практике, развивать необходимые личностные качества и установки.*

***Ключевые слова:** компьютер, технология, педагогические технологии, обучение, система, институт, информация и учитель.*

***Abstract.** This article covers general concepts of computer architecture. In addition, the role of the science of computer architecture in our lives and the use of modern technologies in this science constitute the main content of the article. The purpose of any education is to develop knowledge and skills and the ability to apply them in practice, to develop the necessary personal qualities and attitudes.*

***Keywords:** computer, technology, educational technology, learning, system, institute, information and teacher.*

Kirish. Kredit modul tizimida “Kompyuter arxitekturasi” fanining maruza va amaliy mashg‘ulotlarini o‘qitishda Oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari fanlarni o‘qitishning bir qator pedagogik texnologiyalardan foydalanib dars jarayonlarini tashkil etishi va har bir professor-o‘qituvchining o‘ziga xos bo‘lgan o‘qitishning pedagogik texnologiyalaridan foydalanib darslarni o‘tishga yondashishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Oliy ta’limda keng qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar:

1. Muommali o‘qitish;
2. Kompyuterli ta’lim texnologiyasi;
3. O‘qitishning tabaqalashtirilgan va individual texnologiyasi;
4. O‘yinli texnologiyalar;
5. Tanqidiy fikirlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
6. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari.

Aniqlashtirilgan o‘quv maqsadlari. “Kompyuter arxitekturasi” fanidan amaliy mashg‘ulotining quyidagi “Kompyuter tizimining umumiy tarkibini tashkillashtirish” mavzusini to‘la o‘zlashtirgandan so‘ng:

- talabning bilim o‘zlashtirish darajasini biladi;

➤ mustaqil ta’lim mohiyatini, talaba faolligini takomillashtirish haqida aytib beradi;
➤ o’zlashtirish darajalarini sanaydi;
➤ o’quv jarayonining komponentlari: motiv, o’quv faoliyati, bilim faoliyatlariga tushuncha beradi:

Ta’lim texnologiyasi elementlarini tanlash va amalga oshirishda talabalarning o’qib bilish faoliyatlarini e’tiborga olish lozim. Amaliyotdagi oddiy qoida shu haqda guvohlik beradiki, nazariy darsning dastlabki 20 daqiqasida talabalarga yangi bilimlarni berish amalga oshirish, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan’anaviy usullarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkam bo’ladi.

Har qanday holatda ham nazariy dars jarayonida, masalan faqat ma’ruza o’qiladigan vaqt 20 daqiqadan oshmasligi kerak. Chunki o’rganishning dastlabki 20 daqiqasi eng samarali, 30 daqiqadan keyin esa o’rganishni davom ettirish motivatsiyasi pasaya boshlaydi.

Bu barcha takliflar talabaning diqqatini uzoqroq muddat saqlab turishga xizmat qiladi.

Idrok qilish paytida qancha ko’p sensorlik (sezgi) kanallardan foydalanilsa, esda olib qolingani bilimlarning miqdori va sifati shunchalik yuqori bo’ladi. Agar bilimlar faqat «ma’ruza»-lar orqali (passiv tinglash yo’lida) berilgan bo’lsa, unda 3 kundan so’ng ularning faqat 25% ni eslash mumkin holos. Agar u ma’ruzalar o’qish (tinglash), namoyish va ko’rgazmali namoyish (ko’rish, ushlab ko’rish va shu kabilar) orqali berilsa va shu to’g’risida bahslashilsa, unda 3 kundan so’ng 75% ini esga tushirish mumkin bo’ladi.

Agar bilimlarni idrok qilishda bir necha sensorlik kanallar birgalikda ishga solingan bo’lsa, ma’lumotlarning qisqa xotiradan uzoq xotiraga o’tish jarayoni tezlashadi, bu esa bilishning asosi bo’lib hisoblanadi.

Kompyuter arxitekturasi fanining talabalar tomonidan o’zlashtirishda o’qitish usullarining o’rtacha ta’sir darajasi:

1. Ma’ruza - eshitganimizning 5%;
2. O’qish - o’qiganimizning 10%;
3. Videousul, namoyish - ko’rganimizning 20%;
4. Tajribani namoyish qilish-ko’rgan va eshitganimizning 30%;
5. Bahs-munozara - muhokama qilganimizning 40%;
6. Mashqlar - o’qigan, yozgan, gapirganimizning 50%;
7. Kichik guruhlarda ishlash, loyihalash-mustaqil o’qiganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, himoya va namoyish qilganimizning 75%;
8. Yo’naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o’qitish-mustaqil o’rganganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, boshqalarni o’qitgan narsalarimizning 90% dan 100%gacha natijaga erishishimiz mumkin bo’ladi.

Har qanday ta’limning maqsadi bilimni hamda uni amalda qo’llay bilish ko’nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatleri va ko’rsatmalarni ishlab chiqishdir.

Xulosa

Xulosa qilib atganda, yuqoridagi mulohazalar shuni ko’rsatadiki, dars jarayonida an’anaviy usullar qo’llanilganda, talabalarning axborotni eslab qolish ko’rsatkichining eng yuqori darajasi o’rtacha 30% ni tashkil qilgan ekan. Noan’anaviy usullar qo’llanilganda esa, talabalarning axborotlarni o’zlashtirish darajasi o’zidan ancha yuqoriroq bo’lishini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi qarori. 2017.04.20.
2. Tojiboeva D., Yo‘ldoshev A.(2009). Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent, “Aloqachi”.
3. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Satbayeva «Mehnat va uni o‘qitish metodikasi». Darslik. T.: TDPU. 2015-yil.
4. Mavlonova R. A., Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Mehnat va uni o‘qitish metodikasi. o‘quv qo‘llanma. T.; TDPU. 2007-yil.
5. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P., Sanaquiova A.K. “Texnologiya” 2-sinf darsligi. T. ; “Sharq” . 2018-yil10.
6. Sanaqilov X.R., Xodiyeva D.P., Sanaqulova A.K. Mchnat ta’limi 3-sinf darsligi.T. : “Sharq” . 2016-yil

O‘QUVCHILARNI TA’LIM JARAYONIDA KASB HUNARGA YO‘NALTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLAR

Yuldasheva Nafisaxon Kabilovna

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159909>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada o‘quvchilarni ta’lim jarayonida kasb hunarga yo‘naltirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari, kasbga yo‘naltirishda maktab psixologi, ota-onalarning o‘zaro hamkorligi kasbiy o‘zlikni anglash haqida atroflicha fikr bildirilgan.*

***Kalit so‘zlari:** o‘quvchi, ta’lim, kasb-hunar, ijtimoiy-psixologik, qiziqish, qobiliyat*

***Аннотация.** В данной статье даны социально-психологические аспекты профориентации учащихся в образовательном процессе, школьного психолога в профориентации, взаимного сотрудничества родителей, понимания профессиональной идентичности.*

***Ключевые слова:** студент, образование, профессия, социально-психологический, интерес, способности.*

***Abstract.** In this article, the socio-psychological aspects of the vocational guidance of students in the educational process, the school psychologist in the vocational guidance, the mutual cooperation of parents, and the understanding of the professional identity are given.*

***Keywords:** student, education, profession, socio-psychological, interest, ability.*

Kirish. O‘quvchilar yoshligida kelgusida kim bo‘lish masalasiga qiziqish ko‘rina boshlaydi. Ulardagi bunday qiziqish o‘z ota-onalari va katta yoshdagi maktabdoshlarining ta’siri bilan, shuningdek, turli kasbdagi kishilar: binokorlar, vrachlar, o‘qituvchilar, traktorchilar, kombaynchilar, o‘quvchi va boshqalarning qilgan ishlarini kuzatishlari natijasida paydo bo‘ladi. Bu boradagi o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha tadbirlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning “O‘quvchi-yoshlarni kasb-hunarga tayyorlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida” 1186/20-5-sonli qarori shu sohada muhim vazifalar sifatida belgilandi, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’lim vazirligi, Respublika tashxis Markazi buyruqlari, me’yoriy xujjatlari va metodik tavsiyalari asosida barcha darajadagi tashxis markazlari tomonidan tashkil etiladi va bevosita ta’lim muassasalarining psixologlari tomonidan amalga oshiriladi [1].

Kelgusida bunday kasb-hunar egasi bo‘lish masalasi dastlab bolalarning faqat orzu-xayoli, bolalar ideali sifatida voqe bo‘ladi. Boladagi kasbga bo‘lgan dastlabki qiziqishlar hali ularning o‘qib-o‘rganayotgan fanlari bilan bog‘lanadi. Shuning uchun ham ulardagi bunday qiziqish ularning dars o‘zlashtirishlariga ta’sir ko‘rsatmaydi.

Tahlil va natijalari:

Tadqiqotlarimiz natijasiga ko‘ra, V-VIII sinf o‘quvchilaridagi kasbga bo‘lgan qiziqishlarning o‘sishi uchun o‘quv mashg‘ulotlari bilan bir qatorda, turli to‘garaklarda: texnika, adabiyot, san’atshunoslik singari to‘garaklarda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar ham katta ahamiyatga ega.

O‘quvchilarda paydo bo‘la boshlagan kasbiy qiziqishlar ma’lum bir to‘garakni tanlashda aniqlanadi, to‘garaklardagi mashg‘ulotlar vaqtida esa bu qiziqishlar o‘sib mustahkamlanadi, ancha barqaror tus olib boradi.

O‘quvchilar maktab yoshida bilim va tajribalar to‘plashi, umumiy aqliy saviyasining kengayishi munosabati bilan atrofdagi kishilar bilan ancha va murakkab aloqa bog‘lay boshlaydilar, hayotning turli sohalari va faoliyat turlari bilan tanishadilar, xilma-xil qiziqishlarga ega bo‘lgan kishilar bilan uchrashadilar va har xil kasblar bilan tanishadilar. Bularning hammasini o‘quvchilar faqat o‘zlarining bevosita kuzatishlari yo‘li bilangina bilib qolmay, balki kattalarning hikoyalaridan, o‘zlarining o‘qigan kitoblaridan ham bilib boradilar.

Shunday qilib, o‘quvchilarda muayyan o‘quv fanlariga yoki umuman bilimga bo‘lgan bevosita qiziqishlar bilan birga muayyan kasbga, hayotning muayyan sohasiga qiziqish mana shunday vujudga keladi.

Bolalarda paydo bo‘lgan kasbga qiziqish esa, o‘z navbatida, tanlagan kasbni egallashning sharti bo‘lgan muayyan bilimlarga qiziqishni aktivlashtiradi.

Maktab bolalaridagi qiziqishlar faqat yuqorida bayon etilgan tartibdagina hosil bo‘lishi shart emas, balki boshqa yo‘llar bilan ham hosil bo‘lmog‘i mumkin: chunonchi, bolada turli faoliyatga, kasbga qiziqish dastlab atrof-muhitning ta’siri bilan hosil bo‘lmog‘i va so‘ngra bu qiziqish bilimga, o‘quv faniga, to‘garak mashg‘ulotlariga qaratilmog‘i mumkin. Bunday qiziqishlar o‘qish va to‘garak mashg‘ulotlariga qatnash davomida yana mustahkamlanib, qat’iylanib, ancha kuchli va barqaror tus olmog‘i mumkin.

V–VI sinf o‘quvchilaridagi qiziqishlar hali uncha barqaror bo‘lmaydi. Bunday qiziqish-havaslar ko‘pincha birdaniga boshlanib ketadi va shuningdek, tez yo‘qolib ham ketadi. Boladagi bir qiziqish o‘rnini boshqa bir qiziqish egallaydi. Shuning uchun ham qiziqishlarni tarbiyalash, ya’ni bolada ijobiy barqaror qiziqish-havaslar paydo qilish zarurdir.

Albatta, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ta’lim ishlarining o‘ziyoq o‘quvchilarda qiziqishlar tarbiyalaydi. Har qaysi o‘quv fani va har qanday bilim qiziqarli. O‘quvchilarda qiziqish paydo qilish va uni barqaror qilish o‘qituvchilarga bog‘liq. O‘quvchilarda qiziqish paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolish uchun avvalo o‘qitiladigan darslarning emotsional, yorqin va jonli bo‘lishi, o‘quvchilarga beriladigan materiallarni amaliyot bilan bog‘lab borish, so‘ngra esa o‘qib o‘rganiladigan fanlarni turmushning turli sohalaridagi rolini, ko‘rilishimizdagi ahamiyatini bilimlarning kelgusida kasb egallash va ma’lumotni oshirish uchun zarurligini anglab olishi katta ahamiyatga egadir.

Masalan, fizika darsida M.G.Davletshin tomonidan mahsus psixologik tajribalar o‘tkazilib, bunda u fizikaning texnikada qo‘llanishiga o‘quvchilar e’tiborini jalb etish yo‘li bilan maktab bolalarida texnikaga qiziqish ancha ortganligini ko‘rsatadi. Texnikaga qiziquvchi o‘quvchilar soni 14% ga oshdi. Shu bilan bir qatorda tajriba olib borilgan gruppadagi o‘quvchilarning qiziqishi chuqur bo‘lganligi va bundagi motivlar ham ancha ongli bo‘lganligi aniqlangan. Fizika fanini o‘qitishda bunday ishlar olib borilmagan gruppada o‘quvchilarida esa texnikaga qiziqish ancha past bo‘lganligi aniqlangan.

O‘quvchilarda fanga qiziqishni paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolishda o‘qituvchining fanga bo‘lgan munosabati katta rol o‘ynaydi. Agar o‘qituvchi o‘z fanini sevsa, unga qiziqsa, u vaqtda o‘qituvchilarda ham shu fanga ko‘p darajada barqaror qiziqish, umuman va shu bilim bilan bog‘liq bo‘lgan vaziyatda qiziqish-havas paydo bo‘ladi. O‘smirlik davrida fanga bo‘lgan qiziqish mustahkamlanish bilan birga, kelajak kasbga birmuncha barqaror qiziqish shakllana boshlaydi[5].

VII–VIII sinf o‘quvchilari kelgusida o‘zlarining qiladigan ishlari va kasblari to‘g‘risida jiddiy o‘ylay boshlaydilar. 14–15 yoshdagi o‘smirlarning kelajagi masalasi oila sharoitida ham jiddiy muhokama mavzui bo‘lib qoladi.

IX sinflarda kasb tanlash o‘quvchilarning asosiy masalasi bo‘lib qoldi. Ular o‘qishni davom ettirib, to‘liq o‘rta ma‘lumot olsammikan, yoki biron kasb hunar maktabiga kirib o‘qisammikan, yo bo‘lmasa, korxonaga ishga kirsammikan degan masala ustida o‘ylanadilar. Bordiyu, o‘quvchi o‘qishini davom ettirishga qaror qilgan bo‘lsa, u vaqtda uning oldida qanday ishlab chiqarish ixtisosi beradigan o‘rta maktabga kirsammikan, degan masala tug‘iladi. Agar o‘quvchi ishlab chiqarishga kirishga jazm qilsa, u vaqtda qanday korxonaga va qanday ixtisosni tanlashim kerak, degan savolni hal etishi kerak bo‘ladi. Ishlab chiqarishga kirishni qaror qilgan o‘smirlarimizning ko‘pchiligi ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o‘rta maktabda o‘qishni ham davom ettirishga qaror beradi.

O‘smirlar o‘zlariga kasb tanlab olishda, albatta, ota-onalarining, yaqin kishilarining, birinchi navbatda, o‘qituvchilarining, tarbiyachilarining yordamlariga (maslahatlariga, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatmalariga) muhtoj bo‘ladilar. Albatta, bola o‘z qobiliyati va kuchiga muvofiq keladigan va ma‘lum darajada tanish bo‘lgan kasbni tanlasa yaxshi bo‘ladi. Kishi o‘zi mashg‘ul bo‘ladigan ishini sevsa, bu ish unga xursandlik, mamnunlik bahsh etadi, kishi juda katta tashabbus ko‘rsatadi, charchamay, g‘ayrat bilan ishlaydi»[2].

O‘qituvchining dars jarayonida o‘quvchilarga beradigan bilimlarini va amaliyot bilan yaxshilab olib boradigan va ilmiy, texnika, badiiy to‘garaklar yaxshi yo‘lga qo‘yilgan maktablarda bolalar ancha to‘g‘ri va muvaffaqiyatli ravishda kasb tanlashlari mumkin. Kasb tanlash masalalariga bag‘ishlab mahsus tashkil etiladigan ma‘ruza, suhbat va ekskursiyalar o‘quvchilarga katta yordam beradi.

Yuqori sinf bolalari hayotida kasb-hunarga qiziqishlari katta o‘rin egallaydi.

Maktablarimizning hozirgi vaqtdagi vazifasi o‘quvchilarga faqat nazariy bilimlar berishgina bo‘lmay, balki ularni turmushga konkret mehnatga tayyorlash hamdir. Katta yoshdagi o‘quvchi bolalar maktabni bitirgach o‘zlarining unumli mehnatda ishtirok etishlari kerakligini yaxshi biladilar. Shuning uchun ular o‘qib turgan vaqtlaridayoq ishlab chiqarishga qatnashuvlari lozimligini tushunadilar. Lekin o‘smirlar faqat yaqin kelajakdagi hayot va faoliyatlari to‘g‘risidagina emas, balki uzoq kelajakdagi hayot va faoliyatlari to‘g‘risida o‘ylash va orzular qilishga moyil bo‘ladilar.

Shuning uchun ham, o‘rta maktabning yuqori sinflarida o‘qib yurgan paytlarida o‘quvchilarning birlari maktabni bitirish bilan bir-ikki yil ishlab, mehnat stajiga ega bo‘lgach, tegishli oliy maktabga kirishga, ikkinchi birlari esa ishga kirib, ishlab chiqarish ishini kechki yoki sirtqi oliy maktablarda o‘qish bilan birga qo‘shib olib borishga qaror beradilar. Qishloq o‘rta maktablarini bitiruvchi yigit-qizlarimizning ichida maktabni tamomlagach, o‘z qishloqlarida qolib ishlashga jazm qiluvchilar oz emas. Bunday yoshlarimizning ko‘pchiligi o‘z ishlarini sirtqi o‘qish, ayniqsa qishloq xo‘jaligi oliy maktablarida sirtqi o‘qish bilan birga qo‘shib olib borishga qaror beradilar. Umumiy ta‘lim maktabini tamomlovchi yoshlarimizning ko‘pchiligi o‘z ixtisoslarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarishga, o‘zlarining amaliy mehnat faoliyatlari jarayonida oshirishni ko‘ngillariga tugib oladilar[3].

Katta yoshdagi o‘quvchilarga, shuningdek VII – IX sinf o‘quvchilariga ham bo‘lg‘usi kasbni tanlashda ota-onalari, o‘qituvchilari va boshqa yaqin kishilari yordamlashadilar, yuqori sinf o‘quvchilari ular bergan maslahat va ko‘rsatmalarini hisobga olib, ko‘pchilik hollarda qat‘iy

qarorni o‘zlari qabul qiladilar. Ular bu qarorni qabul qilishda amal qiladigan motivlarini asoslab bera oladilar.

Yuqori sinf o‘quvchilari har xil kasblardan, ayniqsa o‘zlari tanlagan kasblardan yaxshi habardor bo‘ladilar. Ular o‘zlariga biron bir kasbni tanlabgina qolmay, balki shu bilan bir qatorda bu tanlangan kasblari qanday bilimlar talab etishi va shu kasbning qay sohada ko‘proq foyda keltirishi masalalari bilan ham qiziqadilar.

Xulosa: O‘qituvchilarda kelajakda kasbga yo‘naltirish jarayonida ayrim fanlarga, ayniqsa o‘zlari tanlagan kasb bilan bog‘liq bo‘lgan fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini aktivlashtiradi. Shu bilan birga yuqori sinf o‘quvchilarining o‘zlariga oldindan kasb tanlashlari, shu haqda o‘ylash, fikr yuritish jarayonining o‘zi ularning xarakterlarini tarkib topishiga ta’sir ko‘rsatadi.

O‘quvchilarning qiziqishlari ularning qobiliyatlarining o‘sishi, dunyoqarashning tarkib topishi munosabati bilan o‘sib boradi. Yoshlarimizning qiziqishlari g‘oyat xilma-xildir. Lekin ulardagi bu xilma-xil qiziqishlar jamiyatimizni yana ham gullab yashnashida umumiy maqsadlar bilan qo‘shilib boradi.

REFERENCES

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. Toshkent 1999.
2. Davletshin M.G. Psixologiyadan qisqacha izohli lug‘at. Toshkent. 1999.
3. G‘oziev E.G‘., Mamedov K.Q. Kasb psixologiyasi. Toshkent 2003.
4. G‘oziev E.G‘. Kasb va shaxs. Toshkent 1996.
5. G‘oziev E.G‘. va b. Kasb psixologiya kursidan ma’ruzalar matni. Toshkent 2000.
6. Qodirov B.R., Qodirov K.R. “Kasbiy tashxis metodikalari” Toshkent-2000y.

MODULAR CREDIT EDUCATION AT THE UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF DIDACTIC PEDAGOGICAL PRINCIPLES

Ergasheva Diloram Daniyarovna

Senior lecturer of Tashkent State University of Economics

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159922>

Abstract. *In the system of modern higher education, the entire system is currently being modernized, the emphasis is shifted to the interests of the student in the traditions of the humanistic direction of pedagogy. This is the key feature of the meaning of the introduction of modular credit training. Orientation to the formation and graduation of a professionally competent specialist, highly competitive, in demand on the labor market, means reforming, restructuring the educational process, which is transformed from the process of passive assimilation of knowledge into an active one with the formation of skills for their application in professional life.*

Keywords: *knowledge, pedagogical principles, education.*

Annotatsiya. *Zamonaviy oliy ta’lim tizimida hozirgi kunda butun tizim modernizatsiya qilinmoqda, asosiy e’tibor pedagogikaning gumanistik yo’nalishi an’alarida talabaning manfaatlariga qaratilgan. Bu modulli kredit treningini joriy etish ma’nosining asosiy xususiyati. Mehnat bozorida talab yuqori bo’lgan, raqobatbardosh, kasbiy malakali mutaxassisni shakllantirish va bitirishga yo’naltirish, bilimlarni passiv o’zlashtirish jarayonidan ularni kasbiy hayotda qo’llash ko’nikmalarini shakllantirish bilan faol jarayonga aylantiriladigan o’quv jarayonini isloh qilish, qayta qurish demakdir.*

Kalit so’zlar: *bilim, pedagogik tamoyillar, ta’lim.*

Аннотация. *В системе современного высшего образования в настоящее время модернизируется вся система, акцент смещается на интересы студента в традициях гуманистического направления педагогики. В этом заключается ключевая особенность смысла введения модульного кредитного обучения. Ориентация на формирование и выпуск профессионально компетентного специалиста, востребованного на рынке труда, означает реформирование, перестройку образовательного процесса, который трансформируется из процесса пассивного усвоения знаний в активный с формированием навыков их применения в профессиональной жизни.*

Ключевые слова: *знание, педагогические принципы, образование.*

Introduction: Currently, the modular credit system of education is being actively implemented in higher educational institutions. The relevance of teaching using such technology lies in the fact that the structure and organization of educational activities, as opposed to the traditional system, brings modern learning closer to personality-oriented within the framework of humanistic pedagogy.

The main part: In the system of modern higher education, the entire system is currently being modernized, the emphasis is shifted to the interests of the student in the traditions of the humanistic direction of pedagogy. This is the key feature of the meaning of the introduction of modular credit training. Orientation to the formation and graduation of a professionally competent specialist, highly competitive, in demand on the labor market, means reforming, restructuring the educational process, which is transformed from the process of passive assimilation of knowledge into an active one with the formation of skills for their application in professional life.

The main indicator of the high level of qualification of a modern specialist is his professional literacy, which includes the substantive and procedural aspects of professional competence, and they are transformed into knowledge, skills and abilities. In contrast to the generalized "social order of society" for the training of a specialist, professional competence expresses the real level of training, offers constant updating of knowledge, possession of new information for the successful solution of professional tasks in specific conditions. All this becomes possible with the implementation of a modular credit system, which in turn is based on didactic principles of pedagogy.

Currently, a modular credit system of education is being actively introduced in higher educational institutions. The relevance of teaching using such technology lies in the fact that the structure and organization of educational activities, as opposed to the traditional system, brings modern learning closer to personality-oriented within the framework of humanistic pedagogy.

The theory of modular credit training is based on specific principles that are closely related to the general didactic ones and determine its general direction, goals, content and methodology of the organization. The teacher's function is transformed from a lecture to a consulting one, and the student's share of passive perception of the material decreases, the possibility of its active discussion with the teacher is realized. Then there are stages of intermediate control of the development of the material, coinciding with the end of each block of the module. This control is important for both the student and the teacher.

The next stage: easier mastering of the studied discipline is available by step-by-step study of modules completed in terms of content. And finally, modular learning technology involves the management of the educational process in accordance with the requirements of specialization for the graduate, which can reduce and, sometimes, prevent the adaptation of a young specialist to a specific type of activity, his integration into the professional environment.

Modules, as a rule, are designed as systems of educational aspects with a common feature of compliance with a certain object of professional activity. Modular organization of the content of the academic discipline mechanically transfer sections of the program to the training modules.

The modular credit system in the universities of the Republic of Uzbekistan has been tested to date, the first conclusions on its improvement have already been made. It has been gradually introduced into the educational process in higher educational institutions of the country and, above all, is focused on the continuous improvement of the system of education in higher educational institutions.

The theory of modular credit training is based on specific principles closely related to the general didactic ones used in pedagogy:

independence:

modularity;

conscious perspective;

dynamism;

isolation of the necessary elements from the training content

dynamism.

The principle of modularity is an approach to learning that reflects the content and organizational forms and methods. In this case, training is based on separate functions — modules necessary to achieve specific didactic goals.

The principle of isolation of certain elements from the teaching content implies consideration of the educational material within the module as a single integrity aimed at solving a certain didactic goal.

The principle of dynamism ensures the correction of the content of the modules themselves, taking into account the social order from society. High rates of scientific and technological progress dictate a new value of general scientific knowledge.

The principle of efficiency and efficiency of knowledge. The lack of training with a bias of the applied aspect of the application of knowledge negatively affects the level of professional training of future specialists.

The principle of flexibility implies the construction of such a modular program that it is easy to adapt the learning content to the individual needs of the trainees.

The effectiveness of educational learning processes is influenced by many factors, but first of all, the correspondence of the content of training to the individual capabilities of students.

Analysis and results: The lack of pedagogical skills, the inability to use existing teaching methods and the inability to choose the most appropriate method for these conditions is another reason why the didactic goal is not achieved.

The principle of parity is the implementation of a consultative and coordinating function in the learning process based on the cultivation of an individual approach to everyone. That is, we are talking about a well-thought-out independent organization of the assimilation of new educational material.

All pedagogical principles of modular training are closely interrelated and carry a functional load. They (by the way, in addition to the principle of parity) carry the design features of the content that develop during the implementation of the modular approach in the learning process. All the above-mentioned principles are based on general didactic principles and are interrelated with them. From the above description of the principles of pedagogical principles, it becomes quite obvious that improvement and complete renewal, that is, modification of the educational process at the university are the main elements of the transition to a credit-modular organization of training. It is also important to correctly assess the degree of readiness of the university for such changes that will bring the educational system to a new level.

Conclusion: All pedagogical principles of modular training are closely interrelated and carry a functional load. They (by the way, in addition to the principle of parity) carry the design features of the content that are formed during the implementation of the modular approach in the learning process. All the above-mentioned principles are based on general didactic principles and are interrelated with them.

Module-based learning, taking into account the use of pedagogical patterns in its design, leads to multiple positive effects that can achieve didactic goals, that is,:

- a student who uses didactic materials and instructions acquires greater independence in mastering the subject:
- the teacher's function is being reoriented from lecture to consulting;
- the student's share of passive perception of the material decreases, it becomes possible to actively discuss it with the teacher, cognitive needs are formed;
- there are points of intermediate control of mastering the material, coinciding with the end of each module, which is especially important for both the student and the teacher;

• the possibility of step-by-step study of modules completed in terms of content, based on pedagogical patterns for easy mastering of the entire subject by.

The advantage of implementing a modular credit system is also:

- high degree of academic freedom;
- independent nature of training;
- developing style of cognitive activity;
- innovative content of educational programs;
- expansion of the volume of the university component of educational programs;
- increase in problem-stimulating, interactive teaching methods;
- the predominance of practical forms of conducting classes;
- systematic, step-by-step control of students' academic work;
- productive, research level of knowledge acquisition;
- compatibility with any national educational system.

Consequently, it can be concluded that as a result of the use of modular technology based on pedagogical principles, the student forms in the process of studying such fundamental characteristics that contribute to the fact that he realizes himself as an increasingly independent, self-governing personality. His motivation to achieve success, as well as his willingness to learn, is determined by the desire to solve his professional, first of all, as well as vital problems and achieve specific goals with the help of educational activities.

REFERENCES

1. Vroeynstiyn A.I. Assessment of the quality of higher education. Recommendations on external quality assessment in higher education institutions. – M.: MIEPU Publishing House, 2000. - 180 p.
2. Kharitonova, E. G. Fundamentals of social education: an educational and methodological manual /. Kazan: Buk, 2019. 128 p.
3. Nasyrova, E. F. Conceptual provisions of integrative-modular training of university students:, Omsk Scientific Bulletin. – 2010. – No. 1. – pp. 179-182.
4. Arstanov M.Zh., Khaydarov Zh.S. Problem-modular training: questions of theory and technology. Alma-Ata, 2020.

QADIMIY MUSIQIY SAN’ATNING SHAKLLANISH JARAYONI

¹Qobilova E’zoxon Bakirovna, ²Toshpolatova Shaxzoda, ³Muhammadjonova Mohira,
⁴Mo‘minova Mo‘mina, ⁵Baxromova Mohina, ⁶Rahimova Durdona, ⁷Axrorova Muzdalifa

¹Qo‘qon DPI Musiqa ta’limi kafedrası dotsenti
^{2,3,4,5,6,7}Musiqa ta’limi yonalishi 2- kurs talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159930>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimiy musiqiy san’atning shakllanish jarayoni, tarixi qadimiy manbalardan “Avesto”, “Shoxnoma” asarlarida keltirilgan ma’lumotlarni o‘quvchilar bilishlari va ushbu asarlar orqali qadimgi musiqa va san’at tarixini o‘qib o‘qanishlari borasida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: tarix, san’at, musiqa, ohang, ansambl, nag‘ma, burg‘usimon puflama, daf, chang, qo‘sh nayli, vin, barbat, tanbur, ud.

Аннотация. В этой статье студенты узнают о процессе формирования и истории древнего музыкального искусства из древних источников в произведениях «Авеста», «Шохнома», а также прочтут историю древней музыки и искусства через эти произведения.

Ключевые слова: история, искусство, музыка, мелодия, ансамбль, песня, духовые инструменты, бубен, чанг, двойная флейта, вин, барбат, танбур, уд.

Abstract. In this article, the formation process and history of ancient musical art can be learned from ancient sources in the works of "Avesta", "Shokhnoma" and read the history of ancient music and art through these works. There was talk about their meetings.

Keywords: history, art, music, melody, ensemble, song, wind instrument, tambourine, chang, double flute, vin, barbat, tanbur, oud.

Kirish: Musiqa san’ati eng qadimgi davrlardan Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan. Shavkat Mirziyoyev: “Musiqa – hech narsa bilan o‘lchab, solishtirib bo‘lmaydigan beqiyos ilohiy ta’sir kuchiga ega”!(1) degan so‘zlarida juda katta ma’no bor. Shavkat Mirziyoyev may oyi oxirida “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmon va “O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorni imzolagan edi. Bu yuzdan musiqa ta’limida o‘qitish va ta’lim sifatini yaxshilash, takomillashtirish barcha professor-o‘qituvchilarning bosh maqsadiga aylandi. Uning yo‘nalishlari, janrlari, shakllari o‘zbek xalqining ajdodlari bo‘lmish hozirgi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Pokiston, Eron va Sharqiy Turkiston hududida yashagan qadimgi sug‘diylar, xorazmiylar, parfiyaliklar, baqtiriyaliklar ijodiy faoliyati va tafakkurining mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib taraqqiy etib kelgan. Shuningdek, bu san’at turining rivojlanishiga Xitoyning shimoliy chegaralaridan to‘sharqiy Yevropagacha cho‘zilgan ulkan mintaqaning dasht, o‘rmondasht, tog‘li o‘lkalarida yashagan (skif, savromat-sarmat, sak-massaget) xalqlarning ta’siri ham nihoyatda katta bo‘lganligini hisoblovchi dalillar yetarli. Musiqa san’atining tarixiy shakllanish jarayoni dastlab, tabiat hamda tevarak-atrofdan sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarni tushunishga harakat qilishga bo‘lgan ehtiyoj sifatida ilk mifologik tasavvurlar ta’siri ostida kechib, keyinchalik koinlar boshchiligida o‘tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy-ma’naviy o‘tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy-ma’naviy oziq mazmuniga aylangan. Musiqa san’atini takomillashuvi shaharlar madaniy hayotining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, uning ildizlari eramizdan avvalgi

ikkinchi ming yillik oxiri va birinchi ming yillik boshlariga borib taqaladi. Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, turli xil kasb-hunarlamining pay do bo‘lishi va taraqqiyoti, xalq bayramlari, diniy marosimlar, shuningdek, saroydagi har xil tadbirlarni o‘tkazish uchun xizmat qiluvchi maxsus tayyorgarlikni o‘tagan kishilar, ya’ni, musiqachilar qatlamining shakllanish jarayonini tezlashtiradi. Urnumiy maqsad asosida birlashgan musiqachilar, sozandalar, raqqosalar qo‘yinki, butun san’at ahli, ajdodlari tomonidan qoldirilgan musiqiy-ma’naviy merosni o‘rganib, boyitib uni ustoz-shogird an’analarini davom ettirgan holda keyingi avlod vakillariga yetkazish yo‘lida jonbozlik ko‘rsatishgan. Bunday toifadagi kishilar faoliyatining dastlabki kurtaklari esa o‘z davrining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda koinlar jamoasi muhitida ildiz otdi.

Tahlil va natijalari:

Insonning ichki ruhiy kechinmalari, yashash, hayot, o‘lim bilan bog‘liq mushohadalari kundalik munosabatlar doirasidagi voqea va hodisalarga nisbatan ta’sir ostidagi mushohadalari, yaqqol ifodasi musiqiy ohanglar sadosi tarzida, jilolanib baralla yangray boshladi. O‘z navbatida musiqi xalqining ruhiy-emotsional tuyg‘ulariga ta’sir etish hodisasini olgan koinlar uchun mafkuraviy qurol, ya’ni ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Gerodod cho‘l va dashtli hududlarda yashovchi massagetlar bir joyda to‘planib, koin boshchiligida ulkan gulxan atrofida Hum (Xaoma) o‘simligi mevasi va barglarini olovga tashlab, uning inson ruhiyatiga ta’sir etuvchi tutuni ta’sirida mastlik holatida junbushga kelib, qo‘shiq aytib raqsga tushishlari haqida ma’lumot keltiradi: “...ularda yana bir daraxt borki, uning mevasini avaylab tgrib oladilar. Keyin gulxan yoqib, atrofiga o‘tirib haligi mevanadan olovga oz-oz tashlab, chiqqan tutunni hidlashib, xuddi elinlar may ichib mast bo‘lgandek kayf qilishadi. Haligi mevalarni tashlaganlari sari kayflari osha borib, oxirida o‘yin tushib qo‘shiq kuylashadi” Chertma musiqi asboblari ijrosida o‘tkaziladigan qadimgi marosimlar va ularda ijro etiladigan qo‘shiq, raqslar haqida dastlabki manbalarki, manbalardan biri sifatida Saymali tosh (Farg‘ona vodiysi) petrogliflari hikoya qiladi.(4) Tog‘ qoyatoshlarida tasvirlangan musiqi asboblaridan biri daf sozi bo‘lib, uning asosini o‘rtasidan teshik hosil qilingan hamda aylana shakliga keltirilgan, teri bilan qoplangan ulkan tosh tashkil qilgan. “Shohnoma”da yozilishicha “daf va qayroq chertilganda hosil bo‘ladigan tovush va sadolar shoh Zaxxonning bosh og‘riqlarini ma’lum muddat qoldirishga xizmat qilgan.” Bu afsona qurbonlik marosimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, hayvon terisi qoplangan tosh, hosildorlik mabudi ishonchi (kul’ti)ning ajralmas qismi, belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. Baqtriyanning qadimgi taxti Sangin shahari xarobalaridan topilgan Saroy mehrobidagi qo‘sh nayli musiqi asbobi (avlos)ni chalib turgan go‘zallik, nafasat, suv, nabotot ilohasi hisoblangan Silena-Marsiya haykali ham qadim zamonlardan boshlab ushbu hududlarda musiqi madaniyati qanchalik darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi. Shuningdek, ibodatxona xarobalaridan bir-biriga ulangan suyaklar birikmasi hamda gilli qotishmalardan yasalgan, puflab chalinadigan sozlar ham topilgan. Qo‘shnayli avlos musiqi asbobi. Ushbu asbobni chalayotgan qiz. Yakka xudolikni targ‘ib qiluvchi din sifatida zardushtiylikning vujudga kelishi va asrlar davomida ushbu hududlarda hukmron din mavqeyida unga e’tiqod qilinishi musiqi san’atining tadrijiy rivojlanishi va jarayoniga nihoyatda ulkan ta’sir ko‘rsatdi. O‘rta Osiyo xalqlari ma’naviyatining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan ilmiy-tarixiy, diniy-falsafiy va axloqiy-ta’limiy asoslar, avvalo, payg‘ambar Zardusht tomonidan yaratilib, shakllangan zardushtiylik ta’limoti bilan aloqador. Zardushtiylik ta’limoti minglab yillar davomida yashab faoliyat ko‘rsatib kelgan insonlarning jamiyat va tabiatga bo‘lgan munosabatlarning in’ikosi sifatida shakllangan. Zardushtiylik ta’limotining muqaddas kitobi hisoblangan “Avesto” bitiklarida ilgari surilgan g‘oyalar esa ajdodlarimiz hayoti, turmush tarzi,

urf-odatlarini, diniy e’tiqodi va aqidalarini o’zida mujassamlashtirgani shubhasizdir. Zardushtiylar ta’lim jarayoni yakunida egallashi shart bo’lgan bilimlar qatorida musiqa bilimi, musiqiy madaniyat yo’nalishi asosiy o’rinlardan birini egallagan. O’rta Osiyoda musiqa madaniyatining rivojlanishi va nomoyon bo’lishining muhim qirrasini harbiy qo’shin, muntazam armiya faoliyati bilan bog’liq holda nomoyon bo’ladi. Tarixdan ma’lumki, eramizdan oldingi VII asrdayoq ajdodlarimiz o’zlarining aniq qoida-qonunlariga bo’ysungan, tuzulma sifatidagi muntazam armiyaga ega bo’lgan. Turli xil turdagi qo’shinlardan tuzilgan armiya tarkibida harbiy musiqachilar ham alohida o’rin egallagan. Plutarx parfiyaliklar armiyasida qozonsimon urma zarbli asboblardan keng foydalanilgani to’g’risida hikoya qiladi. Chunonchi, 53-yil 9-may kuni Krass boshchiligida rimliklar armiyasi parfiyaliklardan qaqshatqich mag’lubiyat alamini tortadi. Jang oldidan o’zlarini ruhlantirish va dushmani vahimaga solish maqsadida parfiyaliklar atrofida mis qo’ng’iroqlari ilib qo’yilgan, teri tortilgan ulkan chertma asboblarini chalib shovqin-suron ko’targanlar. Bu harbiy usulda keyinchalik, Iskandar Zulqarnayn, Chingizxon, Amir Temur kabi jahongirlar ham yurishlarida keng foydalanishgan. Burg’usimon puflama sozlardan iborat harbiy ansambl. Harbiy harakatlar va marosimlar o’tkazilishi davrida barcha musiqa asboblari harbiylarning qurol-aslaha, tug’, bayroq, tamg’alari qatorida muhim ramziy belgi vazifasini bajargan. Masalan, truba puflama sozi harbiy qo’mondonning alohida ajratish belgisi hisoblanib, idiofon-jom, aerofon-nay kabi musiqa asboblari shohlarning ramziy belgisi sifatida qabul qilingan. Membranofon - ulkan zarbli soz esa lashkarboshilarga topshirilgan. Tabira, charos kabi musiqa asboblari ham qo’shin tarkibidagi harbiylarning lavozimlarini ajratish va belgilashda xizmat qilgan. Panjikentdan topilgan, burg’usimon puflama sozlardan iborat harbiy ansambl va uch boshli, uch ko’zli, olti qo’lli xudoning bo’ynidagi burg’u asbobi ushbu asbobning harbiy musiqa amaliyotida keng qo’llanilganidan dalolat beradi. O’z navbatida burg’u musiqa asbobi muqaddas hisoblangan. “Avesto”da yozilishicha, qattiq qish kelib, barcha tirik jonzoatlarning qirilib ketishi xavfi turg’ilganda tangri Ahura Mazda shoh Jamshidga oltin burg’u hadya qiladi. Shoh burg’uga puflanganda yer yorilib, inson va hayvonlar oltin burg’u sadolari ostida Jamshid qurgan yer ostidagi shahar - varlarga kiradilar. Hozirgi Buxoro Navoiy viloyatlari hududlarida Varaxsha, Varzonze, Varozun nomi bilan ataluvchi muzilgohlar borligi ham ushbu hududlar insoniyat beshigi, yuksak madaniyat va ma’naviyat o’chog’i bo’lganligini yana bir karra isbotlaydi. Saroy marosimlarini yuqori sifatda, ko’tarinkilik kayfiyatida tashkil etish jarayonida ham musiqa san’atining alohida xususiyatlari ko’zga tashlangan. Saroy musiqa san’atining alohida xususiyatlari ko’zga tashlangan. Saroy musiqa amaliyoti shoh xizmatlaridagi falakiyotshunoslar tomonidan qat’iy belgilangan qoidalarga amal qilingan holda o’tkazilgan. Shundan kelib chiqib, haftaning har bir kuni mara’lum bir mashg’ulotlarni bajarishga ajratilgan. Masalan: “shanba kuni hukmdorlar ko’pchilik hollarda majlislar chaqirib, tegishli ishlar mas’ul kishilarga bajarishni tayinlasa, yakshanba kuni mamlakat ichki muammolarini hal qilish haqida bosh qotirib, qonunchilik masalalari bilan shug’ullangan(7). Dushanba kuni ovga chiqib, seshanbada chavandozlik, kurash va har xil harbiy o’yinlar bilan mashg’ul bo’lganlar. Chorshanba kuni mamlakatning tashqi ishlariga ajratilib, qo’shni va uzoq davlatlar elchilari qabul qilingan. Nomalar, maktublarga javob xatlari bitilgan. Mamlakat boshqaruv apparati xodimlari, viloyat va shaharlar hokimlari, oqsoqollar, qabila, turli xalq va millat vakillari, urug’ boshliqlari chorshanba kuni qabul qilinib, davlat ahamiyatiga molik muhim masalalar hal qilingan. Shuningdek, qurilish masalalari muhokama qilinib, shahar, qo’rg’on, mudofaa istehkomlari, karvonsaroylar, sihatgohlar, ko’priklar, hammom, maktab hamda ibodatxonalar qurilishi bo’yicha fikrlar, takliflar

o‘rganilgan. Tegishli ko‘rsatmalar berilib, qarorlar qabul qilingan. Juma hafta kunlarining “ko‘rki”, “bezagi” hisoblanib barcha ishlardan bo‘shagan hukmdorlar turli xil ziyofatlar, tantanalar uyushtirganlar. Hukmdor va atrofida gilaming ma’naviy ozuqa olishi, vaqtxushlik qilishlari maqsadida musiqachilar, ko‘zboylovchilar hamda boshqa san’at turlari vakillari taklif qilinib, ko‘ngilochar chiqishlar qilishgan”. Shuningdek, ilm ahli, tarix, falsafa, falakiyotshunoslik, musiqa adabiyot, notiqlik, stilistika, mantiq, matematika, tibbiyot kabi fanlar bo‘yicha zamonasining yetakchi fuzaloyu olimlari bilan suhbatlar va munozara kechalari o‘tkazilgan. Musiqa san’atiga alohida o‘rin ajratilib, dunyoviy “farxangiston” va diniy “dabiriston” maktablari vakillari chang, vin, barbat, tanbur hamda puflama cholg‘u asboblarini erkin tarzda chalib, diniy hamda qahramonlik mavzularida qo‘shiqlar kuylangan. Saroy musiqasi mazmunida “Yazdon Ofarid”, “Oina Jamshed”, “Xurushi Mug‘on” kabi diniymarosimiy qo‘shiqlar, tirik tabiatni inson bilan uyg‘unlikda his qilishga intilish natijasida yuzaga kelgan “Bog‘i Shirin”, “Romishi jon”, “Mushkuya” kabi lirik qo‘shiqlar qahramonlik mavzusidagi “Surudi pahlavon”, “Surudi mazandaron”, “Xurosoni” kabi qo‘shiqlar o‘z aksini topgan. Ikki daryo oraliq‘ida yashaydigan xalqlar qo‘shiqlari mazmunida, tabiatda hodisalari hamda mavsumiy o‘z-garishlarga munosabat tarzida “Oroishi Xurshed” (“Quyosh jamoli”), “Farruhro‘z” (“Go‘zal kun”), “Sabzai bahor” (“Bahor ko‘klami”), “Guljam” kabi qo‘shiqlar ijro etilgan. Qadimgi bayramlar ham turli musiqiy janrlar va shakllaming paydo bo‘lishida rol o‘ynagan. “Ahura Mazda tomonidan dunyoni yaratish boshlangan dastlabki kun hamda afsonaviy shoh Jamshidning taxtga o‘tirish kunlari zardushtiylar tomonidan Navro‘z bayramining nishonlanishida o‘z aksini topadi”. Navro‘z bayrami bilan “Nozi navro‘z”, “Navro‘zi buzurg”, “Navro‘zi Qayqubod”, “Navro‘zi Haro” kabi qo‘shiqlar sirasiga kiradi. Islomgacha davrda ajdodlarimiz musiqa madaniyatining rivojlanishi va taraqqiyoti sosoniylar hukmronligi davri (22-65-yillar)da yuksak pog‘ona va cho‘qqilarga ko‘tarildi. Bu davrda ko‘plab tarixiy-badiiy, falsafiy, didaktik hamda musiqaga oid asarlar yozilgan. Ular jumlasiga: “Xusrav Kavatan o‘rizak” (“Xusrav Kavatan va uning mahrami”), “Traniknoma” (“Qo‘shiqlar kitobi”), “Ayni Xvarsandix” (“San’atning nazariy va amaliy qoidalari”) kabi bebaho asarlarni kiritish mumkin. Musiqiy taraqqiyotning cho‘qqisi sifatida qo‘shiqchi, sozanda, bastakor hamda yirik musiqa nazariyotchisi, sosoniylar davlati hududlarida yashovchi xalqlar tomonidan yaratilgan musiqa merosini umumlashtirib, ma’lum tizimga solgan Borbad (585-638-y.) ijodini misol qilib keltirish mumkin. Borbadning ijodiy merosi mana bir yarim ming yildan beri musiqashunoslar avlodi tafakkurining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatib, hayratlanitirib kelayotgani sir emas. Ayniqsa, “Xusrav Sarvod”, “Srot-I Xusrav”, “Xusravoni-at” kabi musiqiy asarlari keyingi davr musiqa madaniyatining rivoji uchun poydevor vazifasini bajardi. Borbad qadimgi kosmologik hamda astrologik tasavvurlarni o‘z mazmunida jo qilgan mavjudot musiqa materiallarini tizimga solib, hafta, oy va yil kunlari uchun davriy yangilanib turadigan maxsus qo‘shiqlar taqvimini yaratdi. Bu taqvim yettita “Shoh qo‘shiqlari” hamda 30 va 360 ta qo‘shiqlar guruhlarini o‘z ichiga olgan. VII asrga kelib arablarning Markaziy Osiyoga qilgan harbiy yurishlari ta’sirida ulkan hududlarning bosib olinishi hamda ushbu hududlarda islom dinining yoyilishi natijasida xalqimizning islomgacha davri musiqa san’ati bosqichi nihoyasiga yetdi. Mazmun va mohiyat jihatidan tamomila yo‘g‘rilgan islom musiqa madaniyati bosqichi shakllana boshlandi. Masalan, “Rustam va uning janglari, malika Taxminaga bo‘lgan muhabbati, tanimagan otasi qo‘lida qatl qilingan o‘g‘li Suhrobning o‘limi to‘g‘risida hikoya qiluvchi qo‘shiqlar mustaqil marosim tomoshalariga aylanib ketgan. Keyinchalik bu qo‘shiqlar tojik xalqining ajoyib eposi - «Shohnoma»da o‘z aksini topdi.” Rustam, Siyovush va boshqa bahodirlar to‘g‘risida afsonalar

sikli yaratildi. Xudolarga sig‘inish bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil marosimlarda ham qo‘shiq aytilgan. Bu haqda “Avesto”da bayon qilingan. “Avesto” gimnlari (yashtlar)ning o‘zi rechitativ tarzida ijro etilgan. Gimnlar xor bo‘lib aytish mumkin bo‘lgan band va takrorlanuvchi naqoratli yarim nasriy, yarim vaznli rivoyatlardan iborat bo‘lgan. Xudolarga sig‘inish bilan bog‘liq bo‘lgan marosimlarda muqaddas olov atrofida qo‘shiq aytilgan, raqs tushilgan. Xalqning bayram marosimlari, masalan: bahorda kun va tunning baravarlashuvi-Navro‘z keng tarqalgan edi. O‘rta asr yozuvchilari musiqaning mehnat marosimlaridagi roli, insonning musiqani olam tuzilishi bilan, tabiatdagi o‘lish va tirilish haqidagi miflar bilan bog‘lashga bo‘lgan intilishlarini ham ko‘rsatib o‘tganlar. O‘rta Osiyoning yirik davlatlari hududida vujudga kelgan zo‘ravonlikning mustahkamlanishi ulami atrofida davlatlar bilan yanada yaqinlashtirdi. Markaziy Osiyo (eramizdan oldingi IV asrdan eramizning III asrigacha) Aleksandr Makedonskiy davlati tarkibiga, keyinchalik esa Grek-Baqtriya podsholigi tarkibiga kirgan edi. Markaziy Osiyo tarixida antik deb nomlangan bu davr madaniyatda aks ettirilgan. Grek musiqa asboblarining tasviri saqlanib qolgan. Qadimgi Markaziy Osiyodagi antik madaniyatning ko‘pgina musiqa asboblari (nay, ud, doira) sof mahalliy xususiyatlar mavjudligini ko‘rsatib berdilar. Mahalliy an‘analarning yunon, hind va boshqa an‘analar bilan chatishib ketishi sozlarda ham aks etgani o‘sha davr madaniyatining o‘ziga xos xarakterda bo‘lganini nazarda tutadi. Garchi, Gretsiyaning Markaziy Osiyo musiqa madaniyatiga ta‘sirini o‘rta asrdagi o‘rta osiyolik olimlarning musiqaga oid risolalarida uchratish mumkin bo‘lsa ham, vaqtlar o‘tishi bilan bu ta‘sir yo‘qola bordi. Kichik terrakotiv haykaltaroshlik Markaziy Osiyo antik madaniyatining yorqin yodgorligi hisoblanadi. Afrosiyob (qadimgi Samarqand shahrining o‘mi)dan topilgan ko‘pgina haykalchalarda aksariyat nay, ud, doira chalayotgan sozandalar tasvirlangan. Ko‘plab topilgan haykalchalar musiqaning sug‘dlar va ularning poytaxti bo‘lgan Samarqand hayotidagi ahamiyati to‘g‘risida guvohlik beradi. Musiqa san‘ati eng qadimgi davrlardan Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan. Uning yo‘nalishlari, janrlari, shakllari o‘zbek xalqining ajdodlari bo‘lmish hozirgi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Pokiston, Eron va Sharqiy Turkiston hududida yashagan qadimgi sug‘diylar, xorazmiylar, parfiyaliklar, baqtiriyaliklar ijodiy faoliyati va tafakkurining mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib taraqqiy etib kelgan. Shuningdek, bu san‘at turining rivojlanishiga Xitoyning shimoliy chegaralaridan to‘g‘ri Yevropagacha cho‘zilgan ulkan mintaqaning dasht, o‘rmon-dasht, tog‘li o‘lkalarida yashagan (skif, savromat-sarmat, sak-massaget) xalqlarning ta‘siri ham nihoyatda katta bo‘lganligini hisoblovchi dalillar yetarli.

Xulosa: Musiqa san‘atining tarixiy shakllanish jarayoni dastlab, tabiat hamda tevarak-atrofdan sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarni tushunishga harakat qilishga bo‘lgan ehtiyoj sifatida ilk mifologik tasavvurlar ta‘siri ostida kechib, keyinchalik koinonlar boshchiligidan o‘tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy-ma‘naviy o‘tkaziladigan turli marosimlarning ruhiy-ma‘naviy oziq mazmuniga aylangan. Musiqa san‘atini takomillashuvi shaharlar madaniy hayotining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, uning ildizlari eramizdan avvalgi ikkinchi ming yillik oxiri va birinchi ming yillik boshlariga borib taqaladi. Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, turli xil kasb-hunarlamning pay do bo‘lishi va taraqqiyoti, xalq bayramlari, diniy marosimlar, shuningdek, saroydagi har xil tadbirlarni o‘tkazish uchun xizmat qiluvchi maxsus tayyorgarlikni o‘tagan kishilar, ya‘ni, musiqachilar qatlamining shakllanish jarayonini tezlashtiradi. Urnumiy maqsad asosida birlashgan musiqachilar, sozandalar, raqqosalar qo‘yinki, butun san‘at ahli, ajdodlari tomonidan qoldirilgan. Xulosa qilib aytganda, Tarixiy manbalarni ta‘rif etar ekanmiz hozirgi kunda ham musiqa san‘ati

cholg‘ulari va ulardagi ijrochilik rivojlanib borayotganligini eslatib o‘tishni lozim topdik. Qadimiy manbalarda keltirilgan cholg‘ulardan ud, qonun, tablak, doul kabi cholg‘ular va undagi ijrochilik keyingi 15-20 yil ichida qayta tiklandi hamda ushbu cholg‘u asboblari xalq cholg‘ulari ansamblini boyitdi. Bugungi kun musiqa fani o‘qituvchilari musiqa san’atining tarixi va yaratilishi borasida barcha bilimlarga ega bo‘lishi zarur. Zero o‘qituvchi tarbiya qiluvchi, ta’lim beruvchi bo‘libgina qolmasdan o‘quvchilarda musiqa orqali Vatanparvarlik, kasbga sadoqat, mehnatsevarlik, san’at va madaniyatni tushunish kabi ijobiy tuygu va fazilatlarni shakllatiruvchi pedadog xamdir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston PF-da harakatlanish harakati”F-4947-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yana yordam va takomil boshqarishga doir-tadbirlar” gi Qarori. 2017 yil 31-may №PQ-3022. “Xalq so‘zi” gazetasi 1 iyun, 2017 y.
3. Sh.M.Mirziyoev. huquq barqarorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq xalqligining garovi. T.: “O‘zbekiston”, 2017.
4. Avesta. Izbrannyye gimny; Iz Videvdata.Per. s avest., predisl., primech. i slovar I.M. SteblinKamenskogo.// M.: Drujba narodov; KRAMDS - Axmed Yasovi. 1993.- 208 s.
5. E.Qobilova The role of a music teacher in the process of educating Children`s moral feelings Scopus(International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.240 ISSN: 1308-5581 V0ol 14, Issue 06 2022
6. E.Qobilova Classical music and youth education Impact factor((Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 09, September 2022 SJIF 2022 = 8.625 A peer reviewed journal)
7. E.Qobilova Formation of creativity in preschool children by means of folk instruments using advanced foreign experience Impact factor(ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 10, Oct., 2022)

ROLE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Otaqulova Dildora Hakimbekovna

PhD student of Gulistan state university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159947>

Abstract. *This article discusses the ways of improving education quality. It is essential for ensuring that all students have access to high-quality education and are equipped with the knowledge and skills necessary to succeed in today's rapidly changing world. Some strategies for improving education quality include investing in teacher training and professional development, promoting innovation and technology integration in the classroom, and enhancing student engagement and motivation.*

Education is a crucial component of building a better society. However, in many parts of the world, students face various challenges when it comes to accessing quality education. Whether it is a lack of resources, poorly trained teachers, or inadequate infrastructure, these challenges can significantly impact the quality of education that students receive. As a result, improving education quality has become a top priority for policymakers, educators, and parents alike.

Keywords: *quality of education, professional development, teacher training, high quality teaching materials, positive and inclusive learning environment*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются пути повышения качества образования. Это важно для обеспечения того, чтобы все учащиеся имели доступ к высококачественному образованию и были оснащены знаниями и навыками, необходимыми для достижения успеха в современном быстро меняющемся мире. Некоторые стратегии улучшения качества образования включают инвестиции в подготовку и профессиональное развитие учителей, содействие инновациям и интеграции технологий в классе, а также повышение вовлеченности и мотивации учащихся.*

Образование является важнейшим компонентом построения лучшего общества. Однако во многих частях мира студенты сталкиваются с различными проблемами, когда дело касается доступа к качественному образованию. Будь то нехватка ресурсов, плохая подготовка учителей или неадекватная инфраструктура, эти проблемы могут существенно повлиять на качество образования, которое получают учащиеся. В результате повышение качества образования стало главным приоритетом, как для политиков, педагогов, так и для родителей.

Ключевые слова: *качество образования, профессиональное развитие, подготовка учителей, высококачественные учебные материалы, позитивная и инклюзивная среда обучения*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim sifatini oshirish yo’llari muhokama qilinadi. Bu barcha o’quvchilarning yuqori sifatli ta’lim olishlari hamda tez o’zgarib borayotgan bugungi kunda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo’lgan bilim va ko’nikmalar bilan ta’minlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ta’lim sifatini oshirish bo’yicha ba’zi strategiyalar orasida o’qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishga sarmoya kiritish, sinfda innovatsiyalar va texnologiya integratsiyasini rag’batlantirish, talabalarning faolligi va motivatsiyasini oshirish kiradi.*

Ta’lim yaxshiroq jamiyat qurishning muhim tarkibiy qismidir. Biroq, dunyoning ko’p joylarida talabalar sifatli ta’lim olishda turli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Resurslarning

etishmasligi, o'qituvchilarning malakasi pastligi yoki infratuzilmaning etarli emasligi bo'ladimi, bu muammolar talabalar oladigan ta'lim sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Binobarin, ta'lim sifatini oshirish siyosatchilar, o'qituvchilar va ota-onalarning ustuvor vazifasiga aylandi.

***Kalit so'zlar:** ta'lim sifati, malaka oshirish, o'qituvchilarni tayyorlash, yuqori sifatli o'quv materiallari, ijobiy va inklyuziv o'quv muhiti*

Introduction:

Improving education quality is not just about academic success, but it is also about shaping future generations of responsible and informed individuals who can contribute positively to society. With that in mind, let's dive into the nine strategies for improving education quality and explore how we can work together to build a brighter future for students around the world.

The importance of teacher training and professional development

Teachers play a vital role in shaping the minds of the next generation. They are responsible for not only imparting knowledge but also for guiding and inspiring students to become lifelong learners. Therefore, it is crucial that teachers receive the necessary training and professional development to enhance their teaching skills and knowledge.

Teacher training and professional development programs can provide educators with the skills and knowledge needed to create engaging, effective, and personalized learning experiences for students. These programs can include workshops, seminars, and training sessions on subjects such as classroom management, assessment and evaluation, pedagogy, and technology integration.

One of the primary benefits of teacher training and professional development is that it can help teachers stay up-to-date with the latest educational trends and best practices. As technology continues to evolve and new research emerges, teachers need to adapt and incorporate these advancements into their teaching methods. Professional development programs can provide teachers with the tools and resources needed to stay current and improve their teaching techniques.

Moreover, teacher training and professional development can also improve teacher morale and job satisfaction. By providing teachers with opportunities to learn and grow professionally, they feel valued and supported, which can have a positive impact on their overall job performance and motivation.

It is also important to note that teacher training and professional development should not be limited to new teachers. Even experienced teachers can benefit from ongoing training and development opportunities to enhance their skills and stay up-to-date with the latest educational trends.

Methodology:

Investing in teacher training and professional development can have a significant impact on the quality of education that students receive. By providing teachers with the necessary tools and resources, they can create engaging and effective learning experiences that inspire students to become lifelong learners. Additionally, professional development can boost teacher morale and job satisfaction, ultimately leading to a positive impact on the entire education system.

Access to high-quality teaching materials and resources is essential for improving the quality of education. Teachers require access to resources that align with the curriculum, are relevant, engaging, and provide opportunities for learning beyond the classroom.

High-quality teaching materials and resources can come in various forms, such as textbooks, online resources, multimedia resources, and teaching aids. Access to these resources is

particularly crucial in underprivileged communities where students may not have access to quality educational materials at home.

One effective strategy for providing access to high-quality teaching materials and resources is to encourage collaboration between teachers and curriculum specialists. This collaboration can ensure that teaching materials and resources are aligned with the curriculum and are tailored to meet the needs of the students.

Moreover, providing access to digital resources can help to level the playing field and provide equal access to education. Digital resources such as online textbooks, videos, and interactive learning activities can provide students with engaging and personalized learning experiences. They can also help to bridge the gap between students who have access to technology and those who do not.

Analysis: Another strategy for providing access to high-quality teaching materials and resources is to encourage partnerships with businesses and organizations that specialize in educational resources. These partnerships can provide teachers with access to the latest educational technology, equipment, and resources that they may not otherwise have access to.

It is also essential to ensure that teachers have the necessary training and support to effectively use the teaching materials and resources. Teachers need to understand how to integrate the resources into their lessons and how to differentiate instruction to meet the needs of all students.

Creating a positive and inclusive learning environment

Creating a positive and inclusive learning environment is essential to improving education quality. When students feel valued and respected, they are more likely to engage in learning, feel motivated, and achieve their academic goals. Therefore, it is crucial for educators and school administrators to establish a supportive and welcoming atmosphere in the classroom.

One way to create a positive and inclusive learning environment is to promote diversity and inclusivity in the classroom. Educators can celebrate and recognize the different cultures and backgrounds of their students and encourage them to learn from each other's experiences. Additionally, teachers can modify their lesson plans to be culturally responsive and provide opportunities for students to share their perspectives.

Another way to foster a positive learning environment is to establish clear expectations and routines in the classroom. This includes setting expectations for behavior, participation, and academic performance. By establishing a clear set of guidelines, students understand what is expected of them and feel more comfortable in their learning environment.

Additionally, teachers can create a safe space for students to express their thoughts and emotions without fear of judgment or ridicule. This can be accomplished by using positive language, promoting empathy and kindness, and encouraging students to respect each other's opinions.

It is also important to provide access to resources and support for students who may need additional assistance. This includes providing academic support, counseling services, and accommodations for students with disabilities or special needs. By offering these resources, students can receive the support they need to succeed academically and emotionally.

Overall, creating a positive and inclusive learning environment requires effort and commitment from educators and administrators. However, the benefits of such an environment are invaluable, as students are more likely to feel engaged, motivated, and successful in their academic pursuits.

Personalizing learning experiences to meet individual student needs

Personalizing learning experiences to meet individual student needs is a critical strategy for improving education quality. Every student has unique learning styles, strengths, and challenges, and providing tailored learning experiences can help them reach their full potential.

One way to personalize learning is through differentiated instruction. This approach involves creating different lesson plans and activities based on each student's learning style, ability level, and interests. By providing a variety of activities, teachers can help students engage in the learning process and build skills at their own pace.

Results:

Another way to personalize learning is through technology. Educational technology, such as adaptive learning software, can provide students with individualized instruction and feedback based on their performance. This technology can help identify areas where students need additional support and adjust the difficulty level of activities to match their abilities.

Project-based learning is another effective way to personalize learning. This approach involves giving students the opportunity to work on projects that align with their interests and passions. This can increase engagement and motivation and help students develop real-world skills that are relevant to their future careers.

Teachers can also use formative assessments to personalize learning. These assessments provide ongoing feedback on student progress and can help teachers identify areas where students need additional support. By using this feedback, teachers can adjust their instruction to meet individual student needs and provide targeted support.

Finally, student-centered learning approaches can also help personalize learning experiences. This approach involves giving students more control over their learning, allowing them to explore topics that interest them, and providing opportunities for student-led discussions and activities. By focusing on the student's needs and interests, teachers can create a more engaging and effective learning experience.

Implementing technology in the classroom to enhance learning

In today's digital age, technology has become an integral part of our daily lives. From smartphones to laptops, technology has transformed the way we communicate, work, and even learn. In education, technology has the potential to enhance the learning experience of students and provide new opportunities for teachers to engage their students.

Implementing technology in the classroom can offer several benefits. For example, digital textbooks and online resources can provide students with access to a wealth of information and knowledge from anywhere and at any time. Online platforms and apps can offer interactive activities, games, and quizzes that can engage students and promote active learning. Additionally, video conferencing tools can enable teachers to connect with experts and other classrooms around the world, giving students a broader perspective on different topics and cultures.

However, implementing technology in the classroom requires careful planning and consideration. Teachers need to ensure that the technology they choose aligns with their teaching goals and objectives. They also need to be trained in the use of the technology and provided with ongoing support and professional development opportunities.

Moreover, it is essential to ensure that technology does not replace traditional teaching methods entirely. Instead, technology should be used to complement and enhance teaching, making it more engaging and effective. Teachers must also ensure that the technology they use is

accessible and inclusive, taking into account the different learning styles and abilities of their students.

Encouraging parental involvement and engagement

Encouraging parental involvement and engagement is crucial for improving education quality. Parents play a vital role in their child's education and can greatly contribute to their success. When parents are involved in their child's education, it not only benefits the student but also the school and community as a whole. Here are some strategies for encouraging parental involvement:

Open communication channels: Schools should establish open communication channels with parents, making it easy for them to get in touch with teachers, counselors, and administrators. Regular communication through email, newsletters, or parent-teacher conferences can help keep parents informed about their child's progress and any issues that may arise.

Provide opportunities for involvement: Schools can offer a variety of opportunities for parents to get involved, such as volunteering in the classroom, chaperoning field trips, or participating in school events. This can help parents feel more connected to the school and invested in their child's education.

Offer resources and support: Many parents may not know how to get involved or may feel intimidated by the school environment. Schools can offer resources and support to help parents feel more comfortable, such as workshops on how to help their child with homework or navigating the school system.

Recognize and appreciate parents: Schools should recognize and appreciate the contributions of parents, whether it's through a thank-you note, a public acknowledgment, or a volunteer appreciation event. This can help build positive relationships and encourage continued involvement.

Emphasize the importance of education: Schools can work with parents to emphasize the importance of education and encourage them to support their child's learning outside of school. This can include setting aside time for homework, reading together, or engaging in educational activities as a family.

By encouraging parental involvement and engagement, schools can create a collaborative and supportive learning environment that benefits students, parents, and the community as a whole.

Incorporating project-based learning and hands-on activities

Project-based learning and hands-on activities are effective ways to improve education quality. These approaches promote active learning, critical thinking, and problem-solving skills among students.

In project-based learning, students work on long-term projects that address real-world problems or challenges. This approach requires students to use their creativity, research, and analytical skills to develop innovative solutions to complex problems. Project-based learning also provides students with opportunities to collaborate, communicate, and present their ideas to an audience, which builds their confidence and communication skills.

Hands-on activities, on the other hand, involve active engagement and manipulation of materials or tools to learn new concepts or skills. Examples of hands-on activities include experiments, simulations, role-playing, and field trips. These activities provide students with opportunities to explore, experiment, and discover new ideas in a safe and supportive environment.

Incorporating project-based learning and hands-on activities in the classroom requires teachers to create a student-centered learning environment. Teachers need to act as facilitators, guiding and supporting students in their learning journey. This approach also requires teachers to design relevant and engaging projects and activities that align with the curriculum and learning objectives.

The benefits of project-based learning and hands-on activities are numerous. These approaches promote deeper learning, enhance retention, and improve student engagement and motivation. Furthermore, project-based learning and hands-on activities prepare students for the 21st century workforce, which requires individuals to be innovative, creative, and problem-solvers.

Therefore, educators should consider incorporating project-based learning and hands-on activities in their teaching practice to improve education quality and prepare students for the future.

Developing strong assessment and evaluation processes

Assessment and evaluation processes are critical to the improvement of education quality. It allows educators to identify areas where students are excelling and where they need improvement. However, developing strong assessment and evaluation processes can be a challenging task. Here are some strategies for improving assessment and evaluation processes to enhance education quality:

Clearly define learning objectives: The first step in creating a strong assessment and evaluation process is to define clear learning objectives. Teachers need to know what students are expected to learn, and students need to know what they are expected to achieve. Objectives should be measurable and aligned with the curriculum.

Use a variety of assessment methods: There is no one-size-fits-all approach to assessment. Teachers should use a variety of assessment methods, such as tests, quizzes, projects, and portfolios. This helps to ensure that students are being evaluated in different ways and that their strengths and weaknesses are being accurately measured.

Use formative assessments: Formative assessments are ongoing assessments that are used to monitor student learning throughout a unit or lesson. They provide feedback to both the teacher and the student, allowing them to adjust their approach as needed.

Align assessments with learning objectives: Assessments should be aligned with the learning objectives. This ensures that students are being evaluated on the skills and knowledge they are expected to learn.

Provide timely and actionable feedback: Feedback is critical to student learning. Teachers should provide timely and actionable feedback to students to help them improve. Feedback should be specific, highlighting areas where the student needs to improve and offering suggestions for improvement.

Involve students in the evaluation process: Students should be involved in the evaluation process. They should be given the opportunity to self-assess and reflect on their learning. This helps students take ownership of their learning and develop metacognitive skills.

Use data to inform instruction: Assessment data should be used to inform instruction. Teachers can use the data to identify areas where students are struggling and adjust their instruction to better meet the needs of their students.

Prioritizing mental health and well-being in education

In recent years, there has been a growing recognition of the importance of prioritizing mental health and well-being in education. This is not only important for the individual well-being of students but also for the quality of education that they receive. Schools and education systems that prioritize mental health and well-being are likely to have happier, healthier, and more engaged students who are better equipped to succeed academically and in life.

There are several strategies that schools and educators can implement to prioritize mental health and well-being in education. Firstly, it is important to create a supportive and inclusive school environment that promotes positive relationships, provides social-emotional support, and encourages open communication. This can be achieved through programs such as peer support, counseling services, and social-emotional learning programs.

Secondly, schools should provide opportunities for students to engage in physical activity and exercise. Physical activity has been shown to be a powerful tool in reducing stress, anxiety, and depression, and can also improve cognitive function and academic performance. Schools can incorporate physical activity into their curriculum through physical education classes, after-school sports programs, and active transportation initiatives.

Thirdly, educators can prioritize mental health and well-being by incorporating mindfulness and relaxation techniques into their teaching. Mindfulness practices, such as meditation and breathing exercises, can help students develop skills to manage stress and anxiety, improve focus and attention, and promote emotional regulation.

Fourthly, schools can support mental health and well-being by providing access to mental health resources and services. This can include on-site counseling services, mental health awareness campaigns, and partnerships with local mental health organizations.

Finally, schools can prioritize mental health and well-being by addressing and reducing sources of stress and pressure in the education system. This can include reducing excessive testing and homework assignments, promoting a healthy work-life balance for educators, and fostering a culture of support and collaboration among students and staff.

Conclusion

Improving education quality requires a multi-faceted approach that addresses various aspects of the learning process. From teacher training and professional development to prioritizing mental health and well-being, each strategy plays a vital role in providing students with the best possible education.

Education is a fundamental human right, and it is our collective responsibility to ensure that all learners have access to high-quality education that prepares them for success in a rapidly changing world. By implementing these strategies and continuing to innovate and improve our education systems, we can build a brighter future for all.

REFERENCES

1. Methods of teaching a foreign language. -Tashkent., 2012: -48 pages.
2. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. // TESOL Quarterly., -London., 2006: -235-p.
3. Methods of teaching foreign languages in secondary schools: Textbook. authors under the guidance. S.Y.Nikolaeva. -M.: Lenvit, 1999. -P.320.
4. Sayyora Muzaffarovna Khaytmuratova -Modern methods of innovation technologies of teaching foreign languages. Scientific Bulletin of Namangan State University Volume 1 Issue

5. Article 63 5-10-20195. Bakiyevna, R. G. (2023). Innovations in the Methodology of Teaching the Russian Language. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(3), 283-286.
6. Ризамухамедова, Г. (2021). Влияние Грамматической Интерференции При Изучении Русского Языка В Узбекской Аудитории. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and socialsciences*, 1(4), 800-804.
7. Ризамухамедова, Г. (2019). Особенности Перевода В Условиях Двуязычия. *Теория и практика современной науки*, (2), 305-308.8. Bakiyevna, R. G. (2021).
8. Use of innovative methods in teaching the russian language to students of the national group of nonphilological universities. *European Scholar Journal*, 2(5), 129-130.

PROFESSIONAL TA’LIMNI TASHKIL QILISHDA O‘QUVCHINING ASOSIY VAZIFALARI

Xabibullayeva Irodaxon Dilshod qizi

Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159952>

***Annotatsiya.** Yangi professional ta’lim muassasalarida ta’lim mazmuni, soni va sifati, ta’lim dasturlari, texnologiyalarining isloh qilinishi oqibatida bir qancha o‘zgarishlar amalga oshiriladi. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi esa iqtisodiyotni taraqqiy ettirish, kambag‘allikni qisqartirish, yoshlar va xotin-qizlarning hayotda munosib o‘rin topishi, natijada xalqimiz turmush farovonligini oshirish masalalarining ijobiy hal etilishini ta’minlaydi.*

***Kalit so‘zlar:** malaka, professional standart, Mutaxassislik malakasi.*

***Аннотация.** В результате реформирования содержания, количества и качества образования, образовательных программ и технологий в новых профессиональных образовательных учреждениях будет реализован ряд изменений. Реализация этих задач обеспечит положительное решение вопросов экономического развития, сокращения бедности, обретения молодежи и женщин достойного места в жизни и, как следствие, повышения благосостояния нашего народа.*

***Ключевые слова:** квалификация, профессиональный стандарт, Квалификация по специальности.*

***Abstract.** As a result of the reform of the content, quantity and quality of education, educational programs and technologies, a number of changes will be implemented in new professional educational institutions. The implementation of these tasks will ensure a positive solution to the issues of economic development, poverty reduction, youth and women finding a proper place in life, and as a result, increasing the well-being of our people.*

***Keywords:** qualification, professional standard, Specialty qualification.*

Kirish. Prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida mamlakatimizda 2020-2021 yillar davomida boshlanadigan kadrlar malakasini xalqaro ta’lim bozorining talablariga moslashtirishga yordam berish, Milliy malaka tizimi ishlab chiqish, yurtimizda 340 ta kasb-hunar maktabi, 147 ta kollej va 143 ta texnikumni tashkil etish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berilgan edi. Shu asosda respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar fonida O‘zbekiston iqtisodiyotida sezilarli yuksalish kuzatildi, ko‘lam va sifat jihatdan jiddiy tarkibiy o‘zgarishlar yuz berdi.

Prezidentimiz tomonidan sohada tub islohotlarni amalga oshirish va zamonaviy professional ta’lim tizimini barpo etishning maqsad va ustuvor vazifalari, bir so‘z bilan aytganda, sohaning **yangi vazifalar** belgilab berildi.

Uning mohiyati yangi sifat va formatda inson resurlarini rivojlantirish, yoshlarda ichki va tashqi mehnat bozori talab qilayotgan amaliy kvalifikatsiyalarni shakllantirish, ularning Vatanga muhabbatini, xalqiga sadoqatini yuksaltirishdan iboratdir.

Shu tariqa tizim oldiga quyidagi vazifalar qo‘yildi:

— hududlar va sohalar kesimida iqtisodiy taraqqiyotga munosib hissa qo‘sha oladigan o‘rta bo‘g‘in kadrlarini tayyorlash;

— yoshlarni malakali mehnat orqali o‘z hayot farovonligini ta’minlashga o‘rgatish;

— o‘z mehnat faoliyatiga innovatsion va kreativ yondashish, yaratuvchanlik, intellektual, madaniy, ma’naviy potensialni rivojlantirish kabi kompetensiyalarni shakllantirish metodologiyasini yaratish

Professional ta’limi tizimida kichik malakali mutaxassislarni tayyorlash ko‘p jihatdan mutaxassislik fan o‘qituvchilari va muhandis-pedagoglarning layoqatlariga bog‘liqdir. Ishlab-chiqarish ta’limi jarayonida kasbiy-pedagogik ko‘nikma va malakalar tizimi yaratiladi, o‘quvchilar kerakli ishlab chiqarish tajribasiga, kasbiy mahoratga ega bo‘ladilar. SHuning uchun professional kollejlari mutaxassislik fan o‘qituvchilari va muhandis-pedagoglari ishlab chiqarish jarayonining va o‘z mehnat faoliyatining mazmunini aniq tasavvur etishi lozim.

Hozirda professional ta’limi tizimiga har yili mutaxassislik Pedagogika ma’lumotiga va ta’lim-tarbiya ish tajribasiga ega bo‘lmagan yangi muhandis-pedagoglar, ya’ni korxonalarining malakali ishchilari, oliy va o‘rta Mutaxassislik professional ta’limi muassasalarining bitiruvchilari kelib qo‘shilmoqda. Halq ta’limi tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan muhandis-pedagoglar mutaxassislik malakasiga hamda Pedagogik malakaga ega bo‘lishi lozim

Mutaxassislik malakasi deb, Mutaxassislik fan o‘qituvchilari va muhandis-pedagogning Mutaxassislik soha bo‘yicha ko‘nikma va malakalari nazarda tutiladi. Ularning malakalarining ikkinchi qismi «Kasbiy Pedagogika» bilim sohasiga tegishli bo‘lib, Pedagogik malakalarini o‘z ichiga oladi. CHunki o‘quv jarayoni faqatgina bilim berishga asoslanib qolmasdan, balki ta’lim va tarbiya psixologiyasi bilan uzviy bog‘langan.

Bu esa ulardan psixologiya, mehnat Pedagogikasi, kasbiy Pedagogika, iqtisod asoslarini, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish asoslari bo‘yicha ham malakalarga ega bo‘lishini talab etadi. Mutaxassislik va Pedagogik malakalar bilan bir qatorda Mutaxassislik fan o‘qituvchilari va muhandis-pedagoglarda shaxsiy va ijtimoiy layoqatlarning ham bo‘lishi talab etiladi

SHaxsiy layoqatlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘zini tutishi, shaxsiy ijodkorlik, mashiyatlilik va boshqalar. Ijtimoiy layoqatlarga tashkilotchilik qobiliyati, o‘quvchilar bilan muhandis-pedagoglar faqat o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini bajaribgina qolmay, balki guruhlarga rahbarlik qiladilar. munosabat, jamoa bilan munosabat kiradi. Bundan tashqari o‘qituvchi va muhandis- Pedagoglar rahbarlik qobiliyatlariga ham ega bo‘lishlari lozim. CHunki Mutaxassislik fan o‘qituvchilari va muhandis-pedagoglar faqat o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini bajaribgina qolmay, balki guruhlarga rahbarlik qiladilar.

Mutaxassislik fan o‘qituvchisining lavozim vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligini, mahorat va malakasini rivojlantirish;
- ✓ tanlangan kasb va ixtisosligi o‘quv fanlari bo‘yicha chuqur bilimlarni, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- ✓ ta’lim jarayonida o‘qitishning samarali usullari, vositalari va shakllarini, yangi Pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash;
- ✓ o‘qitadigan fani bo‘yicha darsdan tashqari ishlarni, tugarak mashg‘ulotlarini tashkil qilish;
- ✓ o‘quvchilarni bilim sifati, o‘zlashtirish darajasi va davomatini nazorat qilish;
- ✓ o‘quvchilar bilan yakka tartibda ishlash;
- ✓ o‘quvchilarni fan olim’i adalariga tayyorlash;
- ✓ o‘quv xonalarini jahon standartlari va dizayn talablari darajasida jihozlashda qatnashish;
- ✓ ilg‘or Pedagogik tajribalarni o‘rganish va qo‘llash;
- ✓ muntazam ravishda malakasini oshirish.

O‘quv jarayonida ta’lim oluvchilar va Pedagoglar o‘rtasida o‘ziga xos munosabatlar o‘rgatilib bu jarayon ikki tomonning birgalikdagi faoliyati natijasida boradi. SHuning uchun ham ta’lim jarayoni ikki tomonlarga ega deyiladi. Pedagoglar va talabalarning faollik darajasi ta’lim jarayonining samarasini belgilaydi. Albatta bu jarayonda Pedagog yo‘naltiruvchi sifatida maydonga chiqadi. Pedagog aniq maqsadni ko‘zlab reja va dastur asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantiradi. Talabalar esa ularni faol o‘zlashtirib olishlari kerak. Ta’lim jarayonida

Xulosa: Pedagog o‘rgatish, bilim, malaka, ko‘nikma hosil qilish vazifasini bajarsa, talabalar o‘zlashtirish jarayonini o‘z boshidan kechiradilar. Bu murakkab ‘sixik jarayon bo‘lib, sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabilar ishtirokida boradi. O‘qish talabalarning o‘zlashtirish, bilish qobiliyatlari, fikrlash o‘eratsiyalari va harakatlarini hosil qilish jarayonidir. Bu ‘assiv tomoshabinlik jarayoni emas, balki talabaga noma’lum bo‘lgan xaqiqatlarni ochib beradigan faol, ijodiy faoliyat jarayonidir.

REFERENCES

1. Kasbiy Pedagogika (ma`ruzalar matni) Nam. D.U. Namangan 2014 y
2. Xodjaboev A. Xusanov L. Kasbiy ta’lim metodologiyasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2007.
3. : Olimov Q.T. Kasb ta’limi uslubiyati. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2006. 164 b.
4. Akademik litsey va professional kollejlari uchun meyoriy-huquqiy hujjatlar to‘lami. Toshkent: O‘MKHTM, 2005.
5. Olimov Q.T. va boshqalar. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Semushina L.G., Yaroshenko N.G. Soderdanie i texnologii obucheniya v srednix s’etsialnix uchebnix zavedeniyax. – Moskva: Masterstvo, 2001.
7. Mirsaidov K.J. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish va ishlab chiqarish ta’limi. – Toshkent: SHiituvchi, 1996.
8. Xodjaboev A. Xusanov L. Kasbiy ta’lim metodologiyasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2007.
9. Sharon A. Wynne. Pedagogy professional res’onsibilities. EC-12 Teacher Certification. 2013. 251 b. Yangi tahrirdagi “TA’LIM TO‘G‘RISIDA”GI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI .23.09.2020 YIL.10-MODDA PROFESSIONAL TA’LIM HAQIDA.

10. <https://review.uz/uz/post/yangi-professional-talim-yangi-missiya>
11. https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/professional_talim_dual_talimga_utkaziladi
12. http://toshvil.uz/oz/professional_ta_limning_tizimi_va_yangi_yangi_tarmog_i_yo_lga_qo_yiladi

THE ROLE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS (HEIS) IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION

Shuxratjonova Mavluda Shuxratjon qizi

The student of Samarkand Institute of Economy and Service

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159968>

***Abstract.** The article presents the concept of innovation activity and its significance, the essence of the innovative development of the region, and an analysis of how HEIs affect the innovative development of the region.*

***Keywords:** innovation, innovative development, Higher Education Institutions (HEIs), region*

Introduction. Innovation activity refers to the process of generating and implementing new ideas, technologies, processes, products, or services that bring about significant improvements or create value. It involves the exploration and application of creative thinking, research, and development to create something new or improve existing solutions. Innovation activity can take various forms and occur across different sectors and industries. It can involve:

1. Research and Development (R&D): This includes scientific and technological research aimed at creating new knowledge and breakthroughs that drive innovation. R&D activities may involve designing experiments, conducting studies, and prototyping new technologies.

2. Product Innovation: This refers to the development of new or improved products, including physical goods, software, or digital services. Product innovation involves identifying customer needs, conceptualizing ideas, designing prototypes, and commercializing the final product.

3. Process Innovation: Process innovation involves rethinking and redesigning operational processes within organizations to improve efficiency, reduce costs, or enhance productivity. It often involves adopting new technologies, streamlining workflows, or implementing automation to optimize business operations.

4. Business Model Innovation: This type of innovation involves redefining an organization's core business model to create new value propositions, revenue streams, or market opportunities. Business model innovation can involve new ways of delivering products or services, exploring different target markets, or utilizing alternative distribution channels.

5. Service Innovation: Service innovation focuses on developing new or improved services that meet customer needs and enhance customer experiences. This can involve the integration of technology, personalized offerings, or the use of data and analytics to tailor services to individual preferences.

6. Social Innovation: Social innovation addresses social, cultural, or environmental challenges by creating new solutions or models that foster positive social change. It aims to meet the needs of underserved populations, promote inclusivity, or address sustainability and environmental concerns.

7. Open Innovation: Open innovation involves collaborating and sharing ideas with external partners, such as customers, suppliers, or other organizations, to accelerate innovation cycles and leverage external expertise. It embraces the idea that great innovation can come from both internal and external sources.

8. Digital Innovation: Digital innovation focuses on harnessing emerging technologies, such as artificial intelligence, internet of things, block chain, or augmented reality, to develop new digital products, services, or business models. It explores new ways of utilizing technology to create value and improve user experiences.

Innovation activity is a driving force behind economic development, societal progress, and human well-being. It empowers organizations and individuals to create positive change, embrace new possibilities, and shape the future. Encouraging and supporting innovation is essential for sustainable growth, resilience, and prosperity in both the private and public sectors.

The essence of innovative development of a region is a multifaceted approach that encompasses nurturing a culture of creativity, fostering collaboration, investing in knowledge and skills, supporting entrepreneurship, promoting research and development, facilitating digital connectivity, implementing supportive policies, and prioritizing sustainability and social impact. By embracing these elements, regions can create an environment that stimulates innovation, drives economic growth, and enhances the overall well-being of its inhabitants.

Analysis and Results:

Higher Education Institutions (HEIs) play a crucial role in the process of innovative development. Their main significance lies in their ability to foster a culture of innovation, generate new knowledge and ideas, and cultivate a skilled workforce that can drive technological advancements and economic growth. The impact of Higher Education Institutions (HEIs) on the innovative development of a region can be significant and wide-ranging. Here are some of the key results of the influence of HEIs on regional innovative development:

1. Creation of Knowledge and Intellectual Property: HEIs contribute to the creation of new knowledge, intellectual property, and patents through their research endeavors. This outcome enhances the region's knowledge base, stimulates innovation, and leads to the development of new technologies, products, and services.

2. Technological Advancements and Innovation: HEIs drive technological advancements by conducting research and developing new technologies. These advancements contribute to the growth of innovative industries within the region and spearhead advances in specific sectors. HEIs act as hubs of innovation, providing expertise and resources that foster the development of new ideas and solutions.

3. Industry Collaboration and Economic Growth: HEIs collaborate with industries, businesses, and government entities to address industry challenges and foster innovation. This collaboration leads to the transfer of knowledge, technologies, and expertise from HEIs to industries, stimulating economic growth and competitiveness. By working together, HEIs and industries drive job creation, attract investments, and stimulate the growth of innovative sectors within the region.

4. Skilled Workforce and Entrepreneurial Development: HEIs play a pivotal role in developing a skilled workforce capable of driving innovation and entrepreneurship within the region. Graduates from HEIs bring specialized knowledge and skills to the workforce, contributing to the growth of innovative industries. Additionally, HEIs support entrepreneurship through incubation programs, entrepreneurship courses, and mentorship, fostering a vibrant start-up ecosystem and promoting entrepreneurial ventures within the region.

5. Regional Development and Social Impact: HEIs actively contribute to regional development by collaborating with local communities, organizations, and governments. Through

community engagement initiatives, HEIs address societal challenges, support sustainable development, and enhance the quality of life within the region. HEIs act as catalysts for positive social impact, promoting inclusivity, environmental sustainability, and cultural preservation.

6. **Policy Influence and Development:** HEIs influence policies related to innovation, research funding, and education within the region. Their expertise and research insights inform policy formulation and contribute to the development of supportive frameworks for innovation and entrepreneurship. By advocating for policies that foster a favorable environment for innovation, HEIs promote the growth of innovative development within the region.

7. **Knowledge Transfer and Commercialization:** HEIs facilitate the transfer of knowledge, technologies, and research outcomes to industries and businesses. This knowledge transfer plays a crucial role in the commercialization of research findings, leading to the development of new products, processes, and services. HEIs act as intermediaries, bridging the gap between academia and industry and enabling the practical application of research for economic benefit.

8. **Regional Reputation and Collaboration Networks:** Successful innovative development and the presence of renowned HEIs enhance the region's reputation as a center of excellence for innovation. This reputation attracts collaborations, investments, and partnerships with national and international entities, creating a collaborative network that further stimulates regional innovation and economic growth.

The results of HEIs' influence on the innovative development of a region are interdependent, creating a virtuous cycle of knowledge creation, technology transfer, industry collaboration, and economic prosperity. By capitalizing on the outcomes of HEIs' activities, regions can position themselves as innovation-driven ecosystems, fostering long-term growth, sustainability, and competitiveness.

Conclusion: In conclusion, by analyzing the role of HEIs in these dimensions, regions can identify strengths, weaknesses, and areas for improvement. This analysis can inform strategies and policies that further leverage the potential of HEIs to drive innovative development, economic growth, and societal progress within the region.

REFERENCES

1. Richard K. Lester Universities, Innovation, and the Competitiveness of Local Economies: summary report from the local innovation project —phase I. December 2005. URL: <http://web.mit.edu/lis/>
2. Dasgupta M., Gupta R., Sahay A. Linking Technological Innovation, Technology Strategy and Organizational
3. Factors // Global Business Review. –2011. –12. –P. 261.
4. Lambert Review of Business-University Collaboration. July, 2003. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/d/lambertemergingissues_173.pdf.
5. Urinov, D. A. (2021). Integration Of Science And Education As An Important Factor In Improving The Quality Of Education. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(10), 21-27.
6. Urinov, D. A. (2021). System Of Indicators Reflecting The Process Of Innovation Transfer In Higher Educational Institutions. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(11), 1-5.

7. Ўринов, Д. А. (2020). Инновациялар трансферига таъсир этувчи омиллар ва уни тавсифловчи кўрсаткичлар. InМинтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари(pp. 420-423).
8. Ўринов, Д. А. (2020). Роль вузов в формировании региональной инновационной политики. InМинтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари(pp. 148-153).
9. EUROPEAN MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF MODERN SCIENCE271
10. Khakimov, D. R. (2020). Role Of Innovation In The Economy. The American Journal of Management and Economics Innovations, 2(09), 43-47.
11. 1Хакимов, Д. Р. (2021). Худуд саноатини диверсификация қилиш орқали рақобатбардошлигини ошириш имкониятлари. Scientific progress, 2(1), 631-638.

THE EFFECTIVE USE OF AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN THE TEACHING PROCESS

Muhtarova Nigina Tursunpulat kizi

Senior teacher of SamSIFL, Samarkand, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159982>

Abstract. *This article delves into the effective utilization of authentic video materials in the teaching process, focusing on their profound impact on language learning, cultural understanding, and critical thinking skills. Authentic video materials bridge the gap between classroom instruction and real-world contexts, fostering improved listening comprehension and vocabulary enrichment. They also contribute to students' cultural awareness by presenting language in its cultural context and promote critical thinking through analytical activities. The engaging nature of these materials motivates and engages students, while also facilitating the development of practical language skills. This article underscores the significance of integrating authentic video materials into the educational framework for a more comprehensive and engaging learning experience.*

Keywords: *authentic video materials, teaching process, language learning, listening comprehension, vocabulary enrichment, cultural awareness, critical thinking, engagement, practical language skills, real-world context.*

Introduction

In the realm of modern education, the dynamic and ever-evolving landscape of teaching and learning demands innovative approaches. Amid this transformation, the integration of authentic video materials into the teaching process has emerged as a powerful tool for educators. Authentic video materials encompass a wide range of content, from documentaries and news reports to real-life conversations and interviews, providing a rich source of real-world language and cultural contexts. This article explores the myriad advantages of incorporating these materials into the educational framework. By delving into the benefits of using authentic video materials, we shed light on how they can enhance the learning experience, foster language skills, promote cultural understanding, and cultivate critical thinking abilities.

Real-World Context

Authentic video materials are an invaluable resource that enables students to experience language and culture in their natural contexts. Traditional language textbooks and exercises often fall short in providing the authenticity of everyday language usage, leaving students unprepared for practical communication. Authentic videos bridge the gap between classroom learning and real-world application, offering students the opportunity to engage with genuine conversations, accents, slang, and cultural nuances. Herein lies the transformative power of authentic videos. They transcend the confines of traditional classroom learning, effectively bridging the chasm between structured instruction and real-world application. These video materials offer students an immersive journey into the heart of authentic language and culture. They go beyond the realms of scripted dialogues and sanitized language, offering a passage into genuine conversations that pulse with life, replete with diverse accents, colloquialisms, and cultural idiosyncrasies. This immersive experience not only sharpens students' linguistic acumen but also serves as a cultural time machine, transporting them to the heart of societies and communities where the language is a living entity, pulsating with tradition and social dynamics. Through authentic videos, students have the golden

opportunity to rub shoulders with native speakers, grasping not just the words and phrases, but the subtleties of intonation, gesture, and cultural nuances that shape communication in the real world.

In essence, authentic video materials are more than mere educational tools; they are the gateway to a world of genuine communication, a journey that takes students from the controlled environment of the classroom to the vibrant streets, homes, and workplaces where language thrives. They empower students to engage with the intricacies of language, to decipher accents, decode slang, and appreciate the richness of cultural diversity. The authenticity of these videos resonates far beyond the confines of the learning environment, offering students an education that extends beyond the boundaries of the classroom, enriching not only their linguistic skills but also their cultural acumen.

Improved Listening Comprehension

Listening comprehension is a fundamental language skill, and authentic video materials challenge students to process spoken language at a natural pace. This exposure helps students develop more effective listening skills, particularly when confronted with a variety of accents and speaking styles, making them adaptable listeners in an increasingly globalized world. The importance of listening comprehension cannot be overstated. In the intricate mosaic of language acquisition, it is the ability to understand spoken words, phrases, and nuances in real time that facilitates meaningful conversations, effective communication, and cultural empathy. As our world becomes increasingly interconnected, the need for proficient listening skills extends far beyond the confines of language learning. In an era where global communication transcends geographical boundaries, mastering listening comprehension is a passport to effective communication and cultural understanding. Authentic video materials play a pivotal role in this journey of skill development. By exposing students to a wide array of accents, dialects, and speaking styles, they prepare learners to engage with diverse linguistic landscapes. This diversity not only hones their listening abilities but also instills adaptability. In a world where diversity and multiculturalism are celebrated, being an adaptable listener becomes an essential skill, fostering not just comprehension but also respect for linguistic variations. Furthermore, the real-world context of authentic video materials injects a layer of authenticity into the learning process. Students not only decipher the words but also the accompanying non-verbal cues, gestures, and contextual nuances. This multifaceted comprehension not only aids in grasping the linguistic dimension but also in understanding the cultural backdrop in which the language thrives. In a nutshell, authentic video materials empower students to become active participants in the ongoing conversation of the world.

Enhanced Vocabulary and Idiomatic Expressions

Authentic video materials expose students to a wide range of vocabulary and idiomatic expressions that might not be present in traditional teaching materials. These new words and phrases enrich a student's language repertoire, enabling them to communicate more effectively and confidently. Traditional teaching materials, though undoubtedly essential, can only take students so far in their language journey. These materials often adhere to a more structured and sanitized version of the language, where vocabulary and expressions are carefully curated. This approach, while useful for laying the foundation, can inadvertently lead to a restricted linguistic palette, limiting a student's ability to engage in dynamic, real-world communication. Enter authentic video materials, where language bursts forth in its unadulterated form. These materials introduce students to the spectrum of words and phrases used in everyday conversations. They encompass

colloquialisms, regional expressions, and idiomatic phrases that give the language its character and authenticity. This immersion in the real world of language allows students to grasp not only the 'what' but also the 'how' and 'when' of linguistic expression. The result of this immersion is twofold: First, it enriches a student's language repertoire. They not only acquire new words and expressions but also gain a deeper understanding of how these elements are woven into the fabric of communication. This deep linguistic awareness transforms students into more proficient speakers, enabling them to express themselves with nuance and precision. Second, this exposure boosts their confidence in real-world communication. As students encounter the vocabulary and expressions they've seen in authentic video materials in actual conversations, they not only understand but can actively participate. This newfound confidence translates into more meaningful and effective communication, whether it's in everyday social interactions or in professional and academic settings.

Cultural Awareness

Language learning extends beyond vocabulary and grammar; it includes an understanding of the culture that surrounds the language. Authentic video materials provide students with insights into the cultural context, encompassing traditions, customs, and social norms, thereby fostering a deeper appreciation for the culture of the target language. This cultural awareness is instrumental in promoting intercultural competence, a crucial skill in our interconnected world. Within the realm of language and culture, it's essential to recognize that the two are intrinsically intertwined. Language reflects the culture from which it springs, and culture, in turn, shapes the language's nuances and expressions. To fully grasp a language, one must unravel the cultural tapestry in which it is embedded. Authentic video materials, with their real-world portrayals of language in context, expose students to the cultural dimensions that words and phrases carry with them. In the immersive experience of authentic videos, students gain more than just linguistic knowledge; they develop a deeper understanding of the cultural context that underpins communication. These materials offer glimpses into the traditions, rituals, celebrations, and daily life that constitute the backdrop against which the language evolves. This firsthand exposure not only educates but also engenders empathy, fostering a more profound appreciation for the culture of the target language. This heightened cultural awareness is a transformative force that goes beyond language proficiency. It nurtures intercultural competence, a vital skill in our interconnected world. Intercultural competence entails not only understanding and respecting cultural differences but also effectively engaging with individuals from diverse cultural backgrounds. It fosters empathy, adaptability, and the ability to navigate the complexities of our multicultural global landscape. Authentic video materials act as the bridge to this intercultural competence. By immersing students in the cultural context of the language, they cultivate a sensitivity to the cultural nuances that can often be lost in translation. This awareness empowers students not only to communicate effectively but also to do so with cultural sensitivity, a crucial skill in a world where cross-cultural interactions are increasingly prevalent. In essence, authentic video materials go beyond language learning; they enable students to explore the cultural universe in which the language thrives. This cultural awareness, in turn, nurtures intercultural competence, equipping students with the skills needed to navigate our interconnected world with empathy and understanding. Authentic videos are not just tools for learning a language; they are gateways to embracing and celebrating the diverse cultures that enrich our global community.

Motivation and Engagement

Learning is a journey, and the path to knowledge is often shaped by the level of engagement and enthusiasm students bring to their studies. Authentic video materials, with their innate authenticity and real-life context, possess a unique potential to infuse the learning process with excitement and enjoyment. These materials transcend the boundaries of conventional classroom exercises, captivating students' interest in a way that turns learning from a chore into an exhilarating adventure. The authenticity of these video materials is a game-changer. In a world where scripted dialogues and controlled exercises often dominate the learning landscape, authentic videos breathe life into the educational process. They present language as it is spoken in everyday life, offering a raw and unfiltered glimpse into real-world communication. This realism resonates with students, creating an instant connection between what they are learning and how it is used in the real world. The allure of authentic video materials lies in their ability to transport students to diverse corners of the world, to engage with people from different cultures and backgrounds. Whether it's a lively conversation on the streets of Tokyo, a passionate debate in a Parisian cafe, or a heartfelt discussion in a rural village, authentic videos provide students with a front-row seat to real-life language usage. This firsthand exposure ignites curiosity and enthusiasm, as students are drawn into the fascinating tapestry of human communication. Moreover, the immersive nature of these materials encourages active learning. Students become not just passive observers but active participants in the real-world conversations they witness. They challenge themselves to decipher accents, understand cultural references, and engage in discussions, all of which foster a sense of empowerment and accomplishment. The engagement that authentic video materials stimulate goes beyond the boundaries of the classroom. It extends into the world beyond, where language is not just a subject to be studied but a tool for communication and connection. This transformation of the learning journey, from a chore into an exciting adventure, can have a profound impact on a student's motivation and long-term language proficiency. In conclusion, authentic video materials are more than just educational resources; they are catalysts for a paradigm shift in the way students perceive and engage with the learning process. Their authenticity and real-life context captivate interest and enthusiasm, turning learning into an exciting journey. By providing a glimpse into the living, breathing world of language and culture, authentic videos inspire curiosity and foster a deep and enduring love for learning.

Critical Thinking and Analysis

Educators possess a potent tool in authentic video materials, which can serve as a catalyst for the development of critical thinking skills in their students. These materials offer a rich source of content that can be harnessed through thought-provoking activities, inspiring students to analyze, discuss, and evaluate the content of the videos. In doing so, they not only encourage the development of critical thinking but also empower students to express their opinions and forge meaningful connections to the subject matter. Critical thinking is an essential cognitive skill, one that extends far beyond the scope of language learning. It is the ability to analyze information, evaluate its relevance and accuracy, and formulate reasoned judgments and conclusions. Authentic video materials provide a dynamic platform for students to exercise these mental muscles. By engaging with real-life content, students are required to assess the credibility of sources, decipher potential biases, and synthesize information, skills that are transferable to various aspects of their academic, professional, and personal lives. Through carefully designed activities centered around authentic video materials, educators can encourage students to think critically. Whether it's dissecting a news report, analyzing the nuances of a cultural conversation, or evaluating the

arguments presented in a documentary, these activities prompt students to question, discuss, and explore the content. This intellectual engagement challenges students to look beyond the surface and delve into the underlying ideas, assumptions, and implications present in the videos. In addition to fostering critical thinking, these activities also empower students to express their opinions and articulate their thoughts. Effective communication is a crucial life skill, and the ability to convey one's ideas and beliefs is essential not only in academic settings but also in personal and professional interactions. Authentic video materials can serve as a springboard for students to discuss and debate, thus honing their communication and persuasion skills. Furthermore, these activities promote a deeper connection to the subject matter. When students actively engage with the content of authentic videos, they develop a personal relationship with the material. This connection transcends the boundaries of the classroom and extends into their everyday lives. Students begin to see how the language and culture presented in the videos are relevant and meaningful, fostering a sense of ownership and passion for their studies.

Practical Language Skills

Educators possess a potent tool in authentic video materials, which can serve as a catalyst for the development of critical thinking skills in their students. These materials offer a rich source of content that can be harnessed through thought-provoking activities, inspiring students to analyze, discuss, and evaluate the content of the videos. In doing so, they not only encourage the development of critical thinking but also empower students to express their opinions and forge meaningful connections to the subject matter. Critical thinking is an essential cognitive skill, one that extends far beyond the scope of language learning. It is the ability to analyze information, evaluate its relevance and accuracy, and formulate reasoned judgments and conclusions. Authentic video materials provide a dynamic platform for students to exercise these mental muscles. By engaging with real-life content, students are required to assess the credibility of sources, decipher potential biases, and synthesize information, skills that are transferable to various aspects of their academic, professional, and personal lives. Through carefully designed activities centered around authentic video materials, educators can encourage students to think critically. Whether it's dissecting a news report, analyzing the nuances of a cultural conversation, or evaluating the arguments presented in a documentary, these activities prompt students to question, discuss, and explore the content. This intellectual engagement challenges students to look beyond the surface and delve into the underlying ideas, assumptions, and implications present in the videos. In addition to fostering critical thinking, these activities also empower students to express their opinions and articulate their thoughts. Effective communication is a crucial life skill, and the ability to convey one's ideas and beliefs is essential not only in academic settings but also in personal and professional interactions. Authentic video materials can serve as a springboard for students to discuss and debate, thus honing their communication and persuasion skills. Furthermore, these activities promote a deeper connection to the subject matter. When students actively engage with the content of authentic videos, they develop a personal relationship with the material. This connection transcends the boundaries of the classroom and extends into their everyday lives. Students begin to see how the language and culture presented in the videos are relevant and meaningful, fostering a sense of ownership and passion for their studies.

Accessibility and Diverse Topics

Authentic video materials serve as more than just a window into language and culture; they are dynamic platforms that empower students to develop a range of practical language skills. These

skills, including note-taking, summarization, and paraphrasing, are not only fundamental for language acquisition but also highly transferable, enriching students' capabilities in diverse academic and professional settings. Note-taking is a skill that transcends language learning; it is an essential tool in academic and professional life. Authentic video materials provide students with real-world content that demands active engagement and note-taking. In addition to improving their language comprehension, this practice hones their ability to distill key information, discern main ideas, and identify supporting details. These are skills that are invaluable in academic lectures, meetings, and any context where the ability to capture and retain crucial information is essential. Summarization is another vital skill that students can cultivate through authentic video materials. Summarizing the content of a video requires students to not only comprehend but also to synthesize information, distilling it into a concise form. This skill is not just useful in language learning but is widely applicable in academic work and professional presentations. Being able to convey complex ideas succinctly is an asset in any discipline. Paraphrasing, the ability to restate information in one's own words while preserving the original meaning, is another practical skill that authentic video materials can help students develop. This skill is invaluable for academic writing, professional communication, and avoiding issues of plagiarism. Authentic videos offer students opportunities to practice paraphrasing by transcribing and rephrasing what they hear, ensuring that they truly understand and can communicate the ideas they encounter. The significance of these practical language skills extends beyond language learning. They are tools that equip students to succeed in their academic pursuits, enhancing their ability to engage with lectures, synthesize information, and produce well-structured essays and reports. Moreover, in professional settings, these skills are indispensable for effective communication, enabling individuals to engage in meetings, presentations, and written correspondence with clarity and precision.

Conclusion

The effective use of authentic video materials in the teaching process represents a pedagogical approach that mutually benefits both teachers and students. By enhancing listening comprehension, broadening vocabulary, and fostering cultural awareness, these materials contribute to a comprehensive language-learning experience. Moreover, the engagement and motivation they inspire significantly impact the effectiveness of the learning process. Teachers should wholeheartedly embrace authentic video materials as a potent tool, enabling students to become more confident, competent, and culturally aware communicators.

REFERENCES

1. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.
2. Lee, I. (2009). Ten ways to challenge authenticity in the language classroom. *ELT Journal*, 63(2), 168-176.
3. Holt, L. (2006). Motivational Aspects of Using Popular Film in the EFL Classroom. *ELT Journal*, 60(3), 219-227.
4. Serafini, F. (2015). Authentic video in the classroom: Teacher use and student language development. *English Teaching & Learning*, 39(2), 21-42.

THE INFLUENCE OF STEREOTYPES ON THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: AN EXAMINATION OF RESEARCH AND CONSEQUENCES

Nasrullaev Javokhirkhon Ravshankhonovich

Independent researcher, teacher of English at the chair of “Lexicology and Stylistics of English”
of Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159995>

Abstract. *This scholarly article delves into the exploration of stereotypes and their ramifications on the efficacy of pedagogical approaches to intercultural communication. It scrutinizes how stereotypes can give rise to discriminatory practices, transforming inaccurate and unfavorable preconceptions into unjust actions directed at specific individuals or sociocultural collectives. Nevertheless, the article posits that this influence can be ameliorated and averted through the incorporation of intercultural communication components within the curricula of specialized educational institutions and high schools. This proactive measure serves to mitigate the impact of culture shock in subsequent interactions with native speakers of foreign languages while fostering the cultivation of communicative competence.*

Keywords: *ethnographic analysis; cross-cultural interaction; stereotype phenomena; cultural bias; communication proficiency.*

Culture constitutes a multifaceted milieu within which we coexist, cogitate, undergo experiences, and forge interpersonal connections. The enduring human proclivity to appraise reality through the lens of one's own cultural milieu remains pertinent, epitomized by the conviction that one's own worldview stands as the sole veritable paradigm. Ethnocentrism manifests as the utilization of one's own cultural norms as yardsticks for evaluating the conduct of members from other cultural communities. This predisposition often leads to an undue simplification and overgeneralization of other cultures, wherein each individual is cast with the traits ascribed to their cultural identity. It is imperative to underscore that stereotypes may align with prevalent notions about individuals from a given culture; however, they inevitably fall short in providing a precise portrayal of each person due to their inherent uniqueness. Predicting attributes based on ethnic patterns proves to be an impractical endeavor. In recent times, matters pertaining to intercultural sensitivity and communicative proficiency have garnered heightened attention and research scrutiny. Educators bear the responsibility not only to impart students with insights into various cultures but also to underscore that interaction transcends mere information exchange and opinion discourse. It also encompasses the active combat against cultural stereotypes and biases associated with other ethnicities.

Common Ethnic Stereotypes and Their Impacts on Intercultural Relations

Widespread narratives concerning stereotypes related to diverse ethnic groups enjoy broad recognition. An often-referenced jest revolves around “Heaven” and “Hell”, delineating roles based on ethnicity. The fact that individuals from these regions can find humor in such anecdotes suggests an element of veracity in these portrayals. Stereotypes essentially represent oversimplified and generalized notions concerning distinct groups or their collective cultural heritage. Regardless of their degree of accuracy, they invariably draw from real-world foundations.

When individuals engage with people from diverse cultural backgrounds, they instinctively seek commonalities and shared traits. This inclination stems from a fundamental yearning for establishing close affiliations with those who espouse akin perspectives, customs, or linguistic

affinities. The greater the number of shared points, the more at ease individuals tend to be, expediting the establishment of novel interpersonal connections. Nonetheless, it is pivotal to grasp that in situations where commonalities are not readily apparent, a crucial question arises: will we embrace interaction, or will we withdraw from it due to feelings of apprehension and uncertainty?

Irrespective of the chosen course of action, navigating the terrain of uncertainty often culminates in the formulation of stereotypes. Stereotypes are conventionally perceived as a deleterious phenomenon, with their pursuit frequently associated with manifestations of racism and bigotry. Nevertheless, to varying degrees, we all bear responsibility for the propensity to simplify and categorize others, even when our familiarity with them merely encompasses a fragment of their multifaceted persona. Stereotypes materialize as an ubiquitous process, operating both at the collective and individual levels. Yet, the primary predicament inherent in this process arises from the stark contrast between classifying inanimate objects and categorizing human beings. The latter task proves to be markedly more intricate due to the multifarious nature of individuals and their distinctive attributes.

The first facet necessitating consideration is the notion that stereotypes wield a constraining influence on our capacity to assimilate information that contradicts our preconceived precepts. Individuals tend to disregard evidence that challenges their deeply entrenched convictions, particularly when they lack the means or impetus to counter such contrarian information. Stereotypes exhibit a formidable tenacity and present formidable resistance to alteration. Even when confronted with instances that defy these stereotypes, individuals frequently perceive them as isolated exceptions. For instance, if one harbors a long-standing stereotype that characterizes Americans as haughty, and encounters an American who exudes friendliness and affability, the inclination is to perceive this as a unique outlier and not to reconsider the prevailing beliefs concerning that cultural group. Moreover, this selective filtering only serves to reinforce information that corroborates preexisting biases. Ultimately, one observes solely that which aligns with personal inclinations, thereby skewing the decision-making process by basing it on skewed information.

A second salient dimension to consider pertains to the potential of stereotypes to materialize as self-fulfilling prophecies due to the intrinsic linkage between beliefs and behavior. It is essential to acknowledge that the societal valuation of an individual's affiliative group has a substantial bearing on their interpersonal treatment and consequently exerts an indirect influence on their comportment. To illustrate, should individuals of Caucasian descent internalize the belief that they possess inferior athletic prowess in comparison to their African American counterparts, this conviction may translate into underperformance in athletic endeavors, irrespective of the absence of any preconceived notions. Similarly, females may harbor doubts regarding their competence in technical and mathematical domains due to prevailing stereotypes positing their lesser aptitude in these areas relative to males. It is worth underscoring that this belief is unfounded, given that women are equally capable of achieving success in these domains. The repercussions of such stereotyping are markedly adverse, potentially discouraging individuals from investing additional effort in problem-solving endeavors, thereby prompting unwarranted self-doubt. These doubts are often erroneously attributed to factors such as age, ethnicity, gender, nationality, and the like.

It is imperative to note that affirmative stereotypes also feature within the paradigm. Logically, if negative stereotypes can undermine individuals' actual competencies, positive

stereotypes may conversely serve as catalysts for enhanced performance. This holds true to a certain extent. However, despite their constructive implications, it is important to recognize that stereotypes, whether positive or negative, invariably espouse a reductionist perspective and do not invariably offer a comprehensive overview of the subject matter. In a broader context, especially within the framework of culturally diverse societies, the propagation of positive stereotypes concerning one group may accentuate the prevalence of adverse stereotypes directed at other groups (e.g., notions of indolence, welfare dependency, or criminal predisposition). Consequently, the perpetuation of such stereotypes can engender legal injustices, engender social animosity, and foster racial antipathy, thereby providing a breeding ground for allegations that other groups fail to meet established benchmarks, a contention which does not accurately reflect their actual contributions.

It is crucial to discern a distinction between stereotypes and cultural facts. An astute individual may pose the following query: “How can we differentiate between a stereotype and a factual account?” It is essential to bear in mind that stereotypes emanate from biased perceptions, whereas accurate portrayals of a culture derive from diligent research and empirical evidence. Four criteria are pertinent for ascertaining the validity of any cultural information. The information in question should be characterized as descriptive rather than evaluative, it must be corroborated by multiple independent sources, it should be applicable to at least a statistical majority of the population under consideration, and it should delineate characteristics that differentiate that population from others.

Consider the assertion “The Dutch are tall” within the framework of the criteria employed to ascertain whether it qualifies as a stereotype or constitutes an accurate cultural observation. The initial criterion, pertaining to descriptiveness, is duly met as the statement refrains from making moral judgments. The second criterion, contingent upon empirical research, is attainable, given the available evidence substantiating that the Dutch exhibit above-average stature when benchmarked against global norms. The third criterion, predicated on statistical substantiation, can also be satisfied, as this height attribute is applicable to a majority of, though not all, Dutch individuals. The fourth criterion, relating to contextual delineation (i.e., taller than whom?), presents a relatively more ambiguous aspect. In sum, the statement in its original formulation aligns more closely with an accurate cultural observation rather than a stereotype.

Nevertheless, how can one discern these subtleties without experiential exposure to other cultures? It is imperative to commence by augmenting one's comprehension of their own cultural milieu, concomitantly honing the aptitude for interpreting and comprehending distinct ethnic groups. This elevation in intercultural cognizance encompasses the cultivation of effective communicative proficiencies and the acquisition of competence in the realm of intercultural interaction. This approach endows foreign language instructors and students with the role of “intercultural mediators”, individuals adept at critically assessing and grasping the dynamics governing the interplay between two cultures.

Differentiating between stereotypes and authentic depictions of a culture can be a formidable undertaking. Nonetheless, it is an attainable objective through conscious and concerted endeavors. Ultimately, stereotypes and prejudices will persist, yet we possess the capacity to abstain from acting upon them and can actively regulate our conduct. Additionally, we can contribute to this transformation through training in the domain of intercultural communication.

Empirical evidence underscores the indispensable role of empathy, respect, openness, and sensitivity to disparities in fostering effective intercultural communication.

Educators should prioritize the establishment of avenues for intercultural communication rooted in the values, cultural norms, and requisites of their students, as opposed to merely adhering to curricula and materials conceived within the native speaker language milieu. A primary focal point within the intercultural language curriculum is the cultivation of students' “ethnic awareness”, enabling them to comprehend individuals within their native cultural context.

REFERENCES

1. Cleveland, H. (2000). The limits of Cultural Diversity. In L.A. Samovar & R.E. Porter (Eds.), *Intercultural Communication: A Reader* (9th ed.) (pp. 427). Belmont, CA: Wadsworth.
2. Martin, D., Hutchison, J., Slessor, G., Urquhart, J., Cunningham, S. J., & Smith, K. (2014). The Spontaneous Formation of Stereotypes Via Cumulative Cultural Evolution. *Psychological Science*, 25(9), 1777-1786.
3. Sherman, J. W., Conrey, F. R., & Groom, C. J. (2004). Encoding flexibility revisited: Evidence for enhanced encoding of stereotype-inconsistent information under cognitive load. *Social Cognition*, 22(2), 214-232.
4. Stone, J., Lynch, C. I., Sjomeling, M., & Darley, J. M. (1999). Stereotype threat effects on black and white athletic performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1213-1227.
5. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33(47), 74.
6. Amodio, D. M. (2014). The neuroscience of prejudice and stereotyping. *Nature Reviews Neuroscience*, 15, 670-682.
7. Tavis, C., & Aronson, E. (2008). *Mistakes Were Made (But Not by Me): Why We Justify Foolish Beliefs, Bad Decisions, and Hurtful Acts*. Houghton Mifflin Harcourt.
8. Baird, R. M., & Rosenbaum, S. E. (Eds.). (1999). *Hatred, Bigotry, and Prejudice: Definitions, Causes, and Solutions*. Prometheus Books.
9. Simpson, C. (2012, April 27). Good Salary, Depending on Where You’re Coming From. *The National*.
10. Roberson, L., Deitch, E. A., Brief, A. P., & Block, C. J. (2003). Stereotype threat and feedback seeking in the workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 62(1), 176-188.
11. Hofstede, G. H. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
12. [Link to document in PDF format]. (<https://app.box.com/s/chapter-4-stereotypes.pdf>)

CHARACTERISTICS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO ADULT LEARNERS

Rakhimova Zulfizar Sukhrobovna

Teacher of English at the chair of “Innovation educational technologies and pedagogy” of
Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160010>

Abstract. *This scholarly article delves into the distinctive features of instructing foreign languages to adult learners. It highlights the essential pedagogical requisites conducive to efficacious foreign language acquisition by adults and scrutinizes the multifaceted dimensions of this subject.*

Keywords: *foreign language, adult learners, linguistic proficiency, motivation, pedagogical requisites, competence-oriented approach*

In the contemporary landscape of a globalized society, marked by the expansion of international interactions and collaboration across political, economic, and cultural domains, there exists a burgeoning demand among adults to acquire proficiency in a foreign language. This requisite is fundamental for their active engagement in international business and cultural exchange. Nevertheless, many adults grapple with certain challenges in the process of acquiring a foreign language. Thus, it becomes imperative to comprehend and accommodate the specific nuances associated with instructing foreign languages to adult learners in order to optimize the educational experience and harness methodological approaches to their fullest potential.

Psychological research reveals a conundrum where, with age, logical memory tends to improve, while short-term memory experiences a decline. Nonetheless, an advantageous corollary of this phenomenon is the interdependence and harmonization of cognitive functions, serving to offset the limitations of individual memory functions [1]. For instance, the wealth of life experiences and the cultivation of logical reasoning abilities may serve as counterweights to constraints in short-term memory. Moreover, the role of linguistic proficiency emerges as a pivotal factor that can exert both constructive and detrimental influences on the efficacy of the learning process. Insufficiencies in the comprehension of one's native language may impede the acquisition of grammatical and lexical structures, thereby complicating the language learning journey.

In contrast to the preceding observations, a heightened level of proficiency in one's native language can serve as a double-edged sword when it comes to the acquisition of a foreign language among adult learners. This stems from the juxtaposition of their imperative need to articulate intricate thoughts and the accumulation of extensive life experiences, which can inadvertently impede their proficiency in using a foreign language, consequently resulting in a multitude of errors. Paradoxically, empirical evidence attests to the notion that linguistic experience in mastering one foreign language can positively influence the efficacy of acquiring subsequent foreign languages.

Motivation assumes a pivotal role in the realm of adult learning, acting as the propellant that not only triggers an individual into action but also harnesses their internal reservoir of resources, channeling their endeavors and actions in a directed manner.

When dealing with an adult audience, it becomes imperative to tailor the instructional approach to the unique individual characteristics of each student, carefully taking into account their societal roles. Establishing a conducive environment that fosters enhanced communicative

participation among students necessitates a commitment to cultivating a milieu of genuine, unstructured interaction characterized by responsiveness, active engagement, and an unwavering focus on the interlocutor. This interactive paradigm should be infused with a sense of curiosity and an attentive disposition.

Furthermore, fostering interpersonal harmony among students warrants not just the evaluation of language proficiency levels but also the consideration of the age demographic within the group. This aspect proves paramount in gauging student progress, rectifying errors, and commending accomplishments and exertions.

As articulated by A.V. Ballastov and other researchers [2], a set of paramount pedagogical prerequisites can be discerned for the efficacious instruction of a foreign language to adult learners. The salient characteristics inherent to adult learners encompass the following facets:

1. Adult learners manifest themselves as autonomous, self-regulating entities endowed with a reservoir of life experiences, including past educational undertakings.
2. Each adult learner harbors their own distinctive motivation for mastering a foreign language, often intricately intertwined with their professional aspirations.
3. Adult learners are inherently driven to directly apply theoretical knowledge in their daily lives and professional vocations.
4. Discerning in their pursuit of excellence, adult learners maintain high expectations with regard to the quality of instruction and the assessment of their performance outcomes.

In light of the aforementioned tenets, a set of foundational pedagogical principles in the realm of instructing adult audiences materializes, encompassing the following imperatives: individualization, capitalizing on antecedent life experiences, fostering collaborative activities, accentuating the pragmatic applicability of the educational content, explicating the teacher's role in orchestrating the educational process, delivering comprehensive consultations, and dispensing high-quality information.

Furthermore, an array of distinctive features, identified by numerous psychologists, underscores the pivotal facets pertinent to the pedagogy of adult learners:

1. The intrinsic motivation of adult learners stands as a linchpin, wherein the efficacy of their educational endeavors hinges upon their innate aspiration to acquire fresh skills and knowledge. While motivation cannot be imposed, it can be galvanized.
2. Adult learners selectively gravitate toward subjects they deem pertinent and indispensable to their practical existence.
3. The optimal learning mode for adult learners pivots upon the application of newfound knowledge into real-life situations, coupled with a regimen of regular review and reinforcement.
4. When instructing adults, the infusion of realistic scenarios sourced from authentic life experiences and the elucidation of concrete solutions prove pivotal.
5. The antecedent life experiences of adult learners wield a profound influence over their assimilation of novel knowledge.
6. The creation of an informal learning milieu stands as a prerogative, stemming from the fact that many adult learners may harbor unfavorable recollections associated with conventional educational settings.
7. The pedagogy for adult audiences necessitates the deployment of a diverse repertoire of teaching methods, incorporating the stimulation of multiple senses such as vision and

audition. Employing audio recordings, visual aids, and video clips can substantially enhance the learning experience. Engaging in discussions and dialogues also proves instrumental in cementing acquired knowledge.

8. Adult learners are best navigated and supported rather than subjected to scrutiny. A considerable number among them harbor self-critique, thus rendering competition potentially injurious due to apprehensions regarding public judgment.

The panorama of interpersonal interactions assumes an indispensable role in the effective tutelage of a foreign language to adult learners. Adhering to the psychological nuances of student interaction can optimize the pedagogical process and conduce to the attainment of superior results in adult education.

In my perspective, to ensure the effective instruction of a foreign language to adult learners, sustained and comprehensive interaction between the student and the teacher is indispensable at every phase of the educational process, spanning from the initial planning stages to the subsequent assessment of outcomes. G.A. Kitaygorodskaya underscores the significance of cultivating learning situations that stimulate students to unlock their creative potential, marshal their cognitive resources, and infuse their memory with emotional resonance, thereby enhancing the overall educational experience. For adult learners, the immediate and practical application of freshly acquired knowledge, skills, and competencies assumes a pivotal role, thus rendering the utilization of role-playing exercises and lifelike simulations notably efficacious.

Furthermore, it is imperative to acknowledge that adult learners exhibit heightened levels of intrinsic motivation. Consequently, it is of paramount importance to nurture and channel this motivation toward the attainment of predefined educational objectives. To facilitate the more effective retention of newly acquired vocabulary, I propose the integration of visual imagery and mnemonic associations. Moreover, in lieu of conventional grading methods, educators may encourage students to engage in self-assessment, thereby enabling a more accurate evaluation of their own progress, which can subsequently be discussed with the teacher.

The afore-discussed "competency-based" approach, oriented toward the cultivation of diverse skill sets, the shaping of opinions and attitudes, and the cultivation of a penchant for personal development, distinctly aligns with the expectations and aspirations of an adult audience in the realm of foreign language education.

REFERENCES

1. Nemov, R. S. (2003). *Psychology: A textbook for students of higher pedagogical educational institutions* (4th ed.). Humanitarian Publishing Center VLADOS.
2. Ballastov, A. V. (2012). Practical application of information technology in teaching adults professionally oriented foreign language communication in non-linguistic universities. *Vestnik TPGU*, (4), 74–79.
3. Kozlova, O. V. (2005). Integrative technology for teaching adults a foreign language. *Modern High-Tech Technologies*, (8), 135–137.
4. Kitaygorodskaya, G. A. (1978). *Optimal organization of the educational process in intensive adult foreign language learning. Psychology and Methods of Teaching Foreign Languages*. Moscow.

**KASB-HUNAR MAKTABI O‘QUVCHILARINI KIMYO FANIGA DOIR AMALIY
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA “SELFED” METODIDAN
FOYDALANISH**

S.O.Otamirzayev

Mustaqil izlanuvchi. Namangan muhandislik-qurilish instituti, Sanoatni axborotlashtirish
fakulteti dekan o‘rinbosari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160019>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Professional ta’lim o‘quvchilarini kimyo faniga doir amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi muammolar tahlil qilingan va ularni bartaraf etishda “Selfed” metodidan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** professional ta’lim, “Selfed” metodi, amaliy kompetensiya, kimyo, maqsadni belgilash, rejalashtirish, sinash, bajarish, baholash.*

***Аннотация.** В данной статье анализируются проблемы в развитии практических компетенций учащегося профессионального образования по химии и приведены рекомендации по использованию метода “Selfed” при их устранении.*

***Ключевые слова:** профессиональное образование, метод “Selfed”, практическая компетентность, химия, постановка целей, планирование, проверка знаний, выполнение, оценка.*

***Abstract.** This article analyzes the problems in the development of practical competencies of students of vocational education in chemistry and provides recommendations for using the “Selfed” method to eliminate them.*

***Keywords:** vocational education, Selfed method, practical competence, chemistry, goal setting, planning, check of knowledge, implementation, evaluation.*

Kirish. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, kimyo fani mazmuni va aniq-tabiiy fanlarning tayanch tushunchalarini o‘zaro integratsiyalash, metodik ta’minot mazmunini baholashning halqaro dasturlar talablari asosida ishlab chiqish, o‘quvchilarning amaliy ish ko‘nikmalarini shakllantirish ishlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitishning asosiy mohiyati kimyodan tashkil etiladigan ta’lim- tarbiya jarayonida o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy hayoti davomida, kelajakda kasbiy va ijtimoiy faoliyati davomida qo‘llay olish kompetensiyalari shakllantiriladi. O‘quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarni yechimini hal etish, eng muhimi o‘z sohasi va kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni bilishi zarur [1].

Kimyo fanida mavjud ilmiy-uslubiy adabiyotlar, davlat ta’lim standartlari, professional ta’lim muassasalari o‘quv dasturlari tahlillari kimyo fanidan amalga oshiriladigan o‘quv mashg‘ulotlari jarayonlarini kuzatish natijalari professional ta’lim muassasalari o‘quvchilarining kimyo faniga oid amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga e’tiborni oshirish zarurati mavjudligini ko‘rsatib berdi. Shu bilan birga ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni qoidaga ko‘ra, asosan tizimsiz va stixiyali xususiyatga ega bo‘ladi. Kimyoviy tajribalar kimyo darslarida kam taqdim etilgan. Ular asosan kreativ emas, balki illustrativ xususiyatga ega, bundan kelib chiqadiki o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlanishiga yetarlicha yordam bera olmaydi.

Kimyo o‘qituvchisi o‘quvchilarda kompetensiyani tarkibi toptirish maqsadida o‘quv fani mazmunini tahlil etishi, o‘qitishning barcha shakllari: dars, darsdan tashqari ishlar, ishlab chiqarish korxonalariga sayohat va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda olib boriladigan ishlarni tizim va bir-biriga uzviy ravishda amalga oshirishni loyihalash lozim.

Kimyo faniga doir amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish asosan auditoriya mashg‘ulotlari davomida amalga oshiriladi, lekin fanni o‘zlashtirish uchun ajratilgan soatning 50% mustaqil o‘rganishga ajratilgan. Dars jarayonlarida o‘qituvchilar talabalarni mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishi va ularda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini xosil qilishi kerak bo‘ladi.

Hozirgi kunda barcha ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga qiziqishlari til o‘rganish bo‘yicha o‘quv markazlaridagiga nisbatan anchagina pastligi kuzatiladi. O‘quvchilar til o‘rganish bo‘yicha o‘quv markazlarida o‘qiganlarida o‘z ustilarida mustaqil ishlaydilar, izlanadilar va topshiriqlarni o‘z vaqtida bajaradilar [2].

O‘quvchilar ta’lim muassasalarida o‘qishni boshlaganlaridan so‘ng bu harakatlar anchagina susuyib qoladi yoki umuman to‘xtab qoladi.

Buning sabablarini o‘quvchilardan va o‘qituvchilardan so‘ralganda juda ko‘pgina sabablarni ko‘rsatilgan. Ta’lim tizimidagi shunga o‘xshash muammolarni kelib chiqish sabablarini o‘rganish va uni bartaraf qilish bo‘yicha izlanishlar olib borilmoqda.

Yuqorida keltirilgan muammolarni kelib chiqish sabablarini o‘rganish va ularni bartaraf qilish bo‘yicha izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimida o‘quvchilarni amaliy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni amalda qo‘llash hozirgi kundagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi..

Asosiy qism. Buni amalga oshirish uchun an’anaviy o‘qitish usullari yaxshi foyda bermaydi, shuning uchun auditoriya mashg‘ulotlarida, asosan amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida muallif tamonidan ishlab chiqilgan o‘qitishning “Selfed” metodidan foydalanish tavsiya etiladi [3].

“Selfed” metodi - inglizcha “Selfeducation” so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘z-o‘zini tarbiyalash” yoki “o‘z-o‘zini o‘qitish” ma’nosini anglatadi. Mazkur metodni qo‘llash talabalarni mustaqil fikrlashga va o‘rganishga undaydi hamda ularni izlanuvchanlikka undovchi faoliyatini tashkil etadi. Ushbu metodni asosan amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini olib borishda qo‘llash tavsiya etiladi.

Metodni mohiyati shundan iboratki, talabalarda mustaqil o‘rganish faoliyati, ya’ni laboratoriya ishlarini mustaqil bajarish bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

O‘quvchilarda mustaqil o‘rganish faoliyati, ya’ni laboratoriya ishlarini mustaqil bajarish bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Bunda o‘quvchilar o‘zlariga berilgan vazifani (laboratoriya ishini) maqsadini aniqlab oladilar.

2-bosqich. O‘quvchilar kerakli bosqichlarni o‘zlari alohida yoki guruh bo‘lib belgilaydilar, ya’ni laboratoriya ishini qanday bajarishni rejalashtiradilar.

3-bosqich. O‘quvchilar o‘z rejalariga asosan laboratoriya ishini bajarish uchun nazariy bilimlarga ega ekanliklarini sinab ko‘radilar.

4-bosqich. O‘quvchilar o‘z ish rejalariga asosan laboratoriya ishlarini bajaradilar.

5-bosqich. O‘quvchilar laboratoriya ishini bajarishda o‘zlarini faoliyatlarini o‘zlari baholaydilar.

“Selfed” metodining qo’llanilishi: Laboratoriya mashg’ulotlarini “Selfed” metodini qo’llab quyidagi besh bosqichda olib borish mumkin bo’ladi:

1-bosqich. Maqsadni belgilash. Bunda o’quvchilar o’zlariga berilgan laboratoriya ishini bajarishda o’zlari muayyan maqsadni belgilaydilar. O’quvchilar o’zlarining alohida maqsadlarini belgilashlari, ya’ni laboratoriya ishini bajarishdan maqsadni belgilashlari lozim bo’ladi.

O’qituvchi esa o’quvchilarga o’z maqsadlarini belgilashlari uchun harakatlar majmuini, kerak bo’ladigan materiallar va vaqtni aniqlashda ko’maklashadi hamda o’z maslahatlarini beradi.

2-bosqich.Rejalashtirish. O’quvchilar laboratoriya ishini qanday bajarishni belgilaydilar, ya’ni rejalashtiradilar. Bunda ishni bajarish uchun kerakli asbob-uskunalar, laboratoriya jihozlari, didaktik materiallar mavjudligi tekshirib chiqiladi. Laboratoriya jihozlarini sonini hisobga olgan holda, bir vaqtning o’zida necha kishi ishni bajarish mumkinligiga qarab, ishni bajarish rejasini ishlab chiqadilar, bunda laboratoriya ishlarini bajarish bo’yicha uslubiy ko’rsatmalar asos bo’ladi.

O’qituvchi o’quvchilarga kerakli axborot manbaalarini izlab topish bo’yicha o’z maslahatlarini beradi va zaruriyatga qarab, ularga kerakli bo’lgan ma’lumotlarni o’zi berishi mumkin.

3-bosqich.Sinash. O’quvchilar o’zlarini laboratoriya ishini bajarishga tayyor ekanliklarini sinab ko’radilar, bunda laboratoriya ishlarini bajarish bo’yicha uslubiy ko’rsatmalarda keltirilgan sinov savollaridan foydalanadilar. O’quvchilar o’z rejalari bo’yicha biror qarorga kelgach, mazkur qaror bilan o’qituvchini tanishtiradilar.

O’qituvchi qarorda mavjud bo’lishi mumkin bo’lgan xato va kamchiliklarni aniqlaydi hamda o’quvchiga ushbu xato va kamchiliklarni bartaraf etish bo’yicha o’z maslahatlarini beradi.

4-bosqich.Bajarish. O’quvchilar laboratoriya ishlarini bajarish bo’yicha uslubiy ko’rsatmalarda keltirilgan ishni bajarish tartibiga amal qilgan holda ishni bajaradilar va o’z harakatlarini hamda erishayotgan natijalarini monitoring qilib boradilar.

O’qituvchi o’quvchilarning ishni bajarish jarayonlariga faqat uskunalarni ishlatishda xavfli vaziyat vujudga kelsa (yoki kelishi mumkin bo’lsa), o’quvchilar xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilmasalar yoki belgilangan maqsad yo’lidan sezilarli darajada og’ib ketsalargina aralashadilar.

5-bosqich.Baholash. O’quvchilar laboratoriya ishlarini bajarish bo’yicha uslubiy ko’rsatmalarda keltirilgan formulalardan foydalanib hisob-kitob ishlarini amalga oshiradilar, tajribada olingan natijalarni nazariy ma’lumotlar bilan taqqoslaydilar va tegishli jadvallarni to’ldirgan holda kerakli grafik, chizma yoki diagrammalarni chizadilar. Bunda topshiriqni ya’ni laboratoriya ishini qanday bajarilgani bo’yicha boshlang’ich bahoni avval o’quvchilarning o’zlari beradilar. Buning uchun ular o’qituvchi tomonidan tayyorlangan baholash varaqalarini to’ldiradilar [4].

So’ngra ushbu baholar o’qituvchi tomonidan ko’rib chiqiladi va zaruriyatga qarab o’zgartirilishi ham mumkin. Bundan tashqari, o’quvchilar bajargan ishlari va uning natijalari bo’yicha hisobot (taqdimot) tayyorlaydilar hamda uni yakka tartibda o’qituvchiga topshiradilar.

Xulosa. Shunday qilib laboratoriya mashg’ulotlarini “Selfed” metodi orqali olib borilganda darsning samaradorligi ortadi, chunki bunda har bir o’quvchi o’zi mustaqil ravishda ishlashga majbur bo’ladi va shunga yarasha tayyorgarlik ko’radi hamda ular o’zlarini o’zlari

baholaydilar. Shuning uchun dars davomida birorta o‘quvchi ham chetda qolmaydi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada ortadi.

Olib borilgan so‘rovnoma va tadqiqotlarga tayanib quyidagi takiflarni keltirish mumkin:

- o‘quvchilarni amaliy kompetensiyalari rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni amalda qo‘llash;
- noan’anaviy o‘qitish metodlariga asoslangan innovatsion dars ishlanmalarini ishlab chiqish va amalda qo‘llash;
- o‘quvchilarni auditoriyadan tashqari mustaqil ishiga ko‘proq e’tibor qaratish;
- talabalarda mustaqil fikrlash va ishlash qo‘nikmalarini xosil qilish;
- fanni xususiyatidan kelib chiqib, mustaqil ish topshiriqlarini tuzish;
- talabalarga mustaqil ish topshiriqlarini to‘g‘ri taqsimlash va ularni adolatli baholash

[5].

Bo‘lajak mutaxassislarni kimyo faniga doir amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish muammolarini hamda o‘quvchilar ta’lim faoliyati natijalari sifatini baholash holatini kompetentli yondashuv asosida o‘rganish orqali professional ta’lim muassasalarida amaliy mashg‘ulotlarda kimyoni o‘qitishda o‘quvchilar kimyo sohasining tajribalarni amalga oshirish fundamentlari, shaxsning dunyoqarashlari yaxlitligi, kimyo madaniyati va ongi yotadigan faoliyati tizimi asoslandi. Professional ta’lim muassasalarida o‘quvchilarida kimyo faniga doir amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlar, tajribaga oid masalalar yechish(eksperimental tajribalar), laboratoriya mashg‘ulotlar asnosida amalga oshiriladi.

REFERENCES

1. Ergashev B.B., Otamirzayev S.O. Professional ta’lim tizimi o‘quvchilarini kimyo faniga oid kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali. Toshkent, 2022 yil, 6-son.
2. Otamirzayev S.O. Professional ta’lim o‘quvchilarini kimyo faniga doir amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ilmiy pedagogik muommolar va ularni bartaraf etish usullari. Ta’lim, fan va innovatsiya manaviy-marifiy, ilmiy-uslubiy jurnali. Toshkent 2023 yil, 3-son.
3. Otamirzaev S.O. “Selfed” metodi nomli ilmiy ishlanma. O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk Agentligi, Mualliflik xuquqi obektlarini deponentlash to‘g‘risidagi guvohnoma №006495. 13.06.2023 yil.
4. Otamirzayev S.O. “Selfed” metodi qo‘llash orqali professional ta’lim o‘quvchilarini amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish. “Aholi farovonligini oshirishda yoshlar va xotin-qizlarni tadbirkorlik savodxonligini oshirish” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. T.: 2023-yil, 27-sentyabr, 174 bet.
5. Usubovich, O. O., & Ne‘matillaeva, Z. D. (2022). Methodology of using connecting elements of science in the organization of independent work of the science of hydroelectric power stations.

INTEGRATSIYALASHGAN GLOBAL O‘ZGARISHLAR SHAROITIDA SHAXS XULQ –ATVORINI BOSHQARISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK DOLZARB MUAMMOLARI

Parmonov Bobir Erkinovich

Andijon davlat universiteti “Umumiy psixologiya” kafedrası Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159973>

***Annotatsiya.** Maqolada integratsiyalashgan global o‘zgarishlar sharoitida jamiyatda shaxs xulq–atvorini boshqarishning ijtimoiy psixologik muammolari bartaraf etishda inson ongini, fikrini va dunyoqarashlarini boshqalarga nisbatan munosabatlarini o‘zgartirish yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ijtimoiy xulq, ruhiy kechinmalar, ijtimoiy borliq qonuniyatlari, bir-birlariga ta’sir ko‘rsatish, nizoli vaziyatlar va psixologlar fikrlari.*

***Аннотация.** В статье освещаются социально –психологические проблемы управления поведением личности в обществе в условиях интегрированных глобальных изменений, изменения человеческого сознания, мышления и мировоззрения по отношению к окружающим в преодолении.*

***Ключевые слова:** социальное поведение, душевные переживания, законы социального бытия, влияние друг на друга, конфликтные ситуации и мнения психологов.*

***Abstract.** In the state rassmatrivaetsya rassmenrivaetsya izmenenie chelovecheskogo soznaniya, mysley i otnosheniya k drugim lyudyam v preodolenii sotsialno-psikhologicheskix problem upravleniya povedeniem povedeniem in obshchestve v usloviyax integrirovannyx globalnyx izmeneniy.*

***Keywords:** sotsialnoe povedenie, psichicheskie perejivaniya, zakony sotsialnogo sushchestvovaniya, vzaimodeystviya, konfliktnye situatsii, mneniya psichologov.*

Yuksak informatsion texnologiyalar asri bo‘lmish XXI asr inson omili, uning jamiyatda, odamlar orasidagi xulqini boshqarishga e’tiborning kuchayganligi bilan ajralib turadi. Zero, o‘z ruhiy kechinmalarini boshqarish, yaqinlari bilan samimiy sog‘lom munosabatlarda bo‘lish istagi oddiy fuqarolarda kun sayin ortib bormoqda. Bu borada ijtimoiy psixologlar e’tiborini tortayotgan jihatlar – bu avvlo ijtimoiy xulqni boshqarishning ta’sirchan mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, qolaversa, muomala, o‘zaro ta’sir va o‘zligini o‘zgalarga namoyon eta olish qobiliyatini o‘stirishga ko‘maklashishdir.

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda insonni mustaqil fikrli shaxs sifatida har bir soniyada o‘ylashga, fikrlashga, mulohaza yuritib, o‘zi uchun xulosalar chiqarishga majbur etmoqda. Ya’ni, bu cheksiz olamda biz o‘zimizni o‘zgalarsiz, o‘z manfaatlarimizni o‘zgalar manfaatisiz tasavvur qila olmaganimiz uchun ham ijtimoiy xulqni boshqarishni bilishga majburmiz. Zero, Muhtaram yurtboshimiz SHavkat Mirziyoev rahbarligida davlatimizda olib borilayotgan siyosatdan ko‘zlangan maqsad – Inson manfaatini himoya qilish, uning uchun munosib turmush tarzini yaratish va xalqni rozi bo‘lib yashashini ta’minlash ekan, bu ishlarni amalga oshirish uchun barcha ziyolilar, birinchi navbatda, psixologlar ijtimoiy borliq qonuniyatlarini bilishi va undan maromida foydalib, turmush normalariga bo‘ysungan holda jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini egallab, fuqarolik burchini ado etishga tayyor bo‘lishi darkor. Ijtimoiy hayot muammolarini, umuman ijtimoiy-gumanitar fanlarning hayotdagi o‘rni va

salohiyatini chamalashda ijtimoiy psixologiyani chetlab o‘tib bo‘lmaydi. Bu fanning mamlakatimiz mustaqilligigacha bo‘lgan inqirozini va rivojlanmay qolganligini eng avvalo jamiyatdagi tuzum bilan, odamlarning u yoki bu mafkuraviy bo‘hronlar ta’sirida bo‘lganligi bilan izohlash mumkin. Zero, aslida ijtimoiy-psixologik tafakkurning o‘zi inson kabi qadimiy va o‘lmasdir. Chunki odam jamiyatda yashar va o‘zining ma’lum ma’noda boshqalarga bog‘liqligini anglar ekan, uning ongi va shuurida ijtimoiy psixologiya fan sifatida yechishi mumkin bo‘lgan quyidagi uch asosiy savol-muammo har doim ko‘ndalang bo‘laveradi:

□ odamlar bir-birlari to‘g‘risida qanday o‘ylashadi? Bu – ijtimoiy borliqning ongimizdagi aksini bildiradi;

□ odamlar bir-birlariga qanday ta’sir ko‘rsata oladilar? Bu – konformizm, e’tiqodlilik va ijtimoiy ta’sirning bizdagi madaniy tamoyillar, odatlar, ko‘nikmalar orqali kundalik xatti-harakatlarimiz mezoniga aylanishini tushuntirishdir;

□ ular bir-birlariga qanday munosabatda bo‘ladilar? Bu – yangicha munosabatlar tizimida insoniylik va iymon, dinu-diyonat, maslak va biddiyatlar ta’sirida nima uchun adovat jaholatga, mayllar al’truizmga, nizolar – adolatga aylanishi mumkinligini va boshqa dolzarb ijtimoiy muammolarni o‘rganish vositasidir.

Nima uchun aynan bugun insoniy munosabatlar va ularni boshqarish masalasi dolzarb bo‘lib, ijtimoiy hayot sirlarini bilishga ehtiyoj kuchaydi?

Birinchidan, aytish mumkinki, dunyo miqyosida global tarzda ijtimoiy stereotiplar barham topib, o‘zgara boshladi. Kechagina mumkin bo‘lmagan narsalarga bugun ruxsat bor, kecha umuman erkinlik, demokratiya tushunchalarini guyoki, G‘arb madaniyati deb e’tirof etgan bo‘lsak, bugun butun jamiyat bu jarayonlar bilan yashay boshladi, buning natijasida inson ongi, uning boshqalarga munosabatlari ham o‘zgardi.

Ikkinchidan, qadriyatlar tizimi o‘zgardi. Umuminsoniy qadriyatlarga yaqinlash, xayoliy gumanizm sifatida qaragan bo‘lsak, bugun o‘z milliy qadriyatlarimizni qaytarish barobarida bu qadriyatlarni hayotimizga singib borishiga barcha sharoitlar yaratildi. Ta’kidlash o‘rinliki, qadriyatlar masalasida rivojlangan G‘arbning o‘zi bugun SHarq madaniyatini, SHarq mentalitetini va uning qadriyatlarini e’tirof etib, ularga munosib baho bermoqda. Demak, umumjahon globallashuvi jarayonlarida insonlar o‘rtasidagi munosabatlar madaniyatlararo hamda millatlararo munosabatlar darajasigacha ko‘tarildi.

Uchinchidan, insonning o‘zini kimlar bilandir solishtirish, taqqoslash, o‘xshatish tizimida o‘zgarishlar (ijtimoiy identifikatsiya) ro‘y berdi. Ijtimoiy psixologiya shaxs psixologiyasiga e’tibor berarkan, uning jamiyatda mustaqil fikrlovchi, yurtparvar va vatanparvar, fidoiy inson sifatidagi fazilatlarini anglashiga yordam berishi kerak bo‘lib qoldi.

Yana bir muhim jihat – aynan mustaqillik har bir fandan, jumladan ijtimoiy-gumanitar fanlardan hayotda o‘z o‘rnini topish, tatbiqiy ilmiy ishlarni rivojlantirish, fanning ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi mavqeini tasavvur qilishni talab qilmoqda. SHu ma’noda ijtimoiy psixologiyaning bugungi realligimizda hayot muammolarini xal qilishdagi o‘rnini tasavvur qilish joizdir.

Eng avvalo shuni e’tirof etish lozimki, inson oldidagi u yoki bu voqea-hodisaning guvohi bo‘lar ekanmiz, “Nega?”, “Nima uchun?” degan savollar bilan bog‘liq ijtimoiy xulqning sabablarini o‘rganish eng muhim vazifalardandir. Bu masalada psixologiya ijtimoiy xulqning motivlariga hamda motivatsiya masalasiga e’tibor beradi. Xorijlik psixologlarning (E.Пьин va b.q.) fikricha, ijtimoiy xulqdagi og‘ishlar avvalo nizoli yoki odamni xavotirga soluvchi vaziyat bois

sodir bo‘ladi. Lekin vaziyatning mavjudligi hali odamda janjallashishga moyillik holati paydo bo‘ldi, degan ma’noni anglatmaydi.

Birinchi, odamlarning o‘zaro muomalasida fikrlari, istaklari, qiziqishlari va maqsadlarida tafovutlar bo‘lishi kerak.

Ikkinchi, bu tafovutlar har bir kishi tomonidan deyarli bir xil anglanishi lozim.

Uchinchi, bu holat hech bo‘lmaganda bir tomonning ikkinchi tomonni yoqtirmasligi, ko‘ra olmasligiga olib kelishi, fikrlar amalda to‘qnash kelishi kerak. Bu o‘rinda bizdagi madaniyat va mentalitetning o‘ziga xosligi bor, albatta. Masalan, SHarqda turli vaziyatlarda uni yumshatuvchi, odamlarni nisbatan uzoq muddatda nizoni ichida saqlashiga olib kelgan sharqona odob, andisha bor. Lekin agressiv xulqning intihosi shundayki, uzoq vaqt ichida saqlangan agressiya bir kun kutilmagan tarzda namoyish etilishi mumkin. Umumiy fikr shuki, biror narsaga agressiv munosabatning shakllanishi bir yoki alohida olingan motiv tufayli emas, balki sabablar yoki motivlar tizimi orqali sodir bo‘lishini nazarda tutish va tarbiyaviy ishlarda bunga e’tibor berish kerak.

Har bir insonning o‘zini o‘zi hurmat qilishi, unda voqea-hodisalarga nisbatan mustaqil qarashlarning, mustaqil fikrning bo‘lishi ijtimoiy psixologiya uchun muhim omil. CHunki yoshlarda yoki ishchi-xodimlarda mustaqil fikrning yo‘qligi tufayli, ular nochorligi hamda irodasizligi uchun jazolanaverishadi. Natijada, ular ishonchsiz, e’tiqodsiz, bora-bora asabiylashadigan, janjalkash bo‘lib qolishadi. SHuning uchun ham birinchi prezidentimiz Islom Karimov yoshlarda sog‘lom va teran dunyoqarashni shakllantirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatishni oldimizda turgan eng dolzarb vazifa sifatida qaragan edi. Zero, mustaqil fikrlash kundalik hayotda ro‘y berayotgan voqea-hodisalarning mohiyatini, ularning sirlarini aniqlash, tahlil qilish va ajrata olishga hozirlikning mavjudligidir.

Bu o‘rinda Uolter Lippmanning fikri ham o‘rinli: “Hamma bir xil fikr yuritgan yerda, hech kim ko‘p o‘ylamaydi”. Demak, global o‘zgarishlar, yuksak axborot texnologiyalari davrida, birinchi, “Odam – ijtimoiy mavjudoddir” degan fikrning asosli ekanligiga hech kim shubha qilmaydi. Ikkinchi, inson bolasi jamiyatga qo‘shilib borgan sari, ya’ni, ijtimoiylashib borgan sari o‘zini qaysi ijtimoiy guruhlarga mansub ekanligi, qay bir guruh unga ma’qul yoki noma’qul ekanligiga ko‘proq e’tibor bera boshlaydi. Unda unga yordam beruvchi muhim omil – bu uning ijtimoiy tafakkuri yoki mustaqil fikridir. “O‘zimning guruhim” yoki “begonalar guruhi” tushunchalarining paydo bo‘lishi esa shaxsni o‘rab turgan muhitning qadriyatlariga, uning etnopsixologik o‘ziga xosligiga bevosita bog‘liq. O‘tkazilgan so‘rovlarda bizning yoshlarimiz “o‘zimniki” kategoriyasiga kiruvchi guruhlarga eng avvalo oilasini, undagi qadriyatlarni tasavvur qilishlarini aniqladik va bu xolat bizningcha muhim. CHunki Amerikada o‘tkazilgan ayrim tadqiqotlarda ularga ijtimoiy hayrixoh bo‘lgan guruhlarning qatorida eng avvalo “yaqin do‘stlar”, so‘ngra keyingi qatorlarda “ota-onalar” guruhini qayd etishgan. CHunki bu yoshlar uchun ijtimoiy qo‘llab-quvvatlov, yoki hamjihatlik birinchi navbatda intim munosabatlar yoki “hissiy emotsional bog‘liqlik” kabi tasavvurlar bilan uyg‘unlashadi. Bizning yoshlarda esa bu tasavvurlar yaqin insonlari, birinchi navbatda otasi yoki onasi, qolaversa, yaqin qarindoshlarining ma’naviy va ruhiy ko‘magi ma’nosida aks etadi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki shaxsning xulq-atvori bevosita ikki omil o‘rtasida ya’ni biologik va ijtimoiy omillar ta’sirida orqali o‘zini o‘rab turgan mikro va makro muhit sharoitlariga mutunosib ravishda shakllanib boradi hamda bular asosida uning harakter hislatlari rivojlanib boradi.

REFERENCES

1. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T. 5. – T.: O‘zbekiston, 1997.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 – 176 b.
3. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2012. – 172 b.
4. Mayers D. Sotsialnaya psixologiya / Perev. s angl. – SPb.: Piter, 1999. – 688 s.
5. Мацумото, Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия / Дэвид Мацумото. – СПб.,: Прайм-Еврознак, 2008 – 668 С.
6. Прикладная социальная психология / под ред. В. Н. А. Н. Сухова И. А. А. Деркача. – М.: Изд-во “Институт практической психологии”; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЕК”, 1998. – 688 С.

FALSAFA FANIDA TALABALARNING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Samatov Dilshodbek Toxirjonovich

Andijon davlat pedagogika instituti, fakultet decani Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160027>

Annotatsiya. *Mazkur maqolada mamlakatimiz pedagogik oliy ta’lim tizimida falsafa fanini o‘qitish jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bilan asosida talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning zamonaviy metodlari borasida so‘z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda tanqidiy tafakkur haqida tushuncha, falsafani bilishda tanqidiy tafakkurning roli, zamonaviy auditoriyada tanqidiy tafakkurni shakllantirishning zaruriy bosqichlari yoritilgan. Shuningdek falsafiy debatlar va ularni “Aqliy hujum” metodi asosida o‘tkazining asosiy pedagogik shart- sharoitlari ilmiy taxlil qilingan holda ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, falsafa, tanqidiy tafakkur, pedagogika, metodika, zamonaviy ta’lim, pedagogik oliy ta’lim, innovatsion ta’lim, falsafiy debat, tafakkur, auditoriya, shart-sharoit.*

Аннотация. *В данной статье речь пойдет о современных методах развития критического мышления студентов на основе применения передовых педагогических технологий в процессе преподавания философских дисциплин в системе высшего педагогического образования нашей страны. Наряду с этим освещается понятие критического мышления, роль критического мышления в познании философии, необходимые этапы формирования критического мышления в современной аудитории. Выявлены также философские дебаты и основные педагогические предпосылки их проведения методом “Мозгового штурма” с научным анализом.*

Ключевые слова: *образование, философия, критическое мышление, педагогика, методология, современное образование, педагогическое высшее образование, инновационное образование, философские дебаты, мышление, аудитория, предпосылки.*

Abstract. *This article will talk about modern methods of developing critical thinking of students based on the application of advanced pedagogical technologies in the process of teaching philosophy in the pedagogical higher education system of our country. At the same time, the concept of critical thinking, the role of critical thinking in the knowledge of philosophy, the necessary stages of the formation of critical thinking in a modern audience are covered. As well as philosophical debates and the main pedagogical conditions under which they are conducted on the basis of the method of “Mental attack” are revealed scientifically.*

Keywords: *education, philosophy, critical thinking, pedagogy, methodology, modern education, pedagogical higher education, innovative education, philosophical debate, thinking, audience, conditions.*

Kirish. Fan falsafasini ko‘p jihatdan aniqlash qiyin bo‘lgan mavzu, chunki falsafani aniqlash qiyin. Ammo falsafaning kamida bitta munozarali ta’rifiga ko‘ra, fanlar - jismoniy, biologik, ijtimoiy va xulq-atvor - va falsafa o‘rtasidagi munosabatlar shu qadar yaqinki, fan falsafasi ham faylasuflar, ham olimlar uchun asosiy masala bo‘lishi kerak. Ushbu ta’rifga ko‘ra, falsafa dastlab fanlar hali javob bera olmaydigan yoki ehtimol hech qachon javob bera olmaydigan savollar bilan va fanlar nima uchun bu savollarga javob bera olmasligi haqidagi keyingi savollar bilan shug‘ullanadi (1). Bunday dastlabki savollar bormi, buning o‘zi faqat falsafiy dalillar bilan

hal qilinishi mumkin bo‘lgan masala. Bundan tashqari, agar ular yo‘q bo‘lsa, fan o‘zining javobsiz savollariga javob berishga urinishlarida qanday harakat qilishi kerakligi ham falsafiy munozara mavzusidir. Bu muammolar olimlar uchun falsafiy mushohada qilish va fikrlashni muqarrar qiladi. Yunonlardan boshlab Nyuton va Darvingacha bo‘lgan davrgacha fan tarixini yuzaki o‘rganish bu (haligacha) ilmiy javobsiz savollarni ochib beradi.

Zamonaviy ilmiy topilmalar va nazariyalarning falsafaga ta’siri haqida fikr yuritish, ularning har biri bir-birini tushunish uchun ajralmas ekanligini ko‘rsatadi (2). Darhaqiqat, ushbu falsafa fanning tarixi, sotsiologiyasi va boshqa tadqiqotlari, uning usullari, yutuqlari va istiqbollarni tushunishning asosiy sharti ekanligi ta’kidlaydi. Erkin iroda va determinizm kabi klassik falsafiy muammolar yoki ong tananing bir qismimi yoki sof moddiy olamda maqsad, aql va ma’no uchun joy bormi, ilmiy kashfiyotlar va nazariyalar tomonidan shoshilinch va shakllantiriladi. Ilm-fan to‘g‘risidagi bu qarashlar shubhasiz, tanqidiy tafakkurning rivojlanishiga ta’sir qilmay qolmaydi.

Falsafani ko‘r-ko‘rona, dogmatik ravishda emas, ongli o‘rganishda tanqidiy tafakkurning ahamiyati katta. Bu fikr hozirgi, ya’ni totalitar sotsializm mafkurasi ta’siridan qutulish, hosil bo‘lgan vaqtinchalik “mafkuraviy bo‘shliqda” millatimiz uchun zararli va yot mafkura va “ommaviy madaniyat” g‘oyalarining kirib kelishiga qarshi tura oladigan yoshlarni tarbiyalash zarurati keskin turgan davrga ayniqsa ko‘proq taalluqlidir. Shularga ko‘ra falsafani o‘qitishda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish masalasiga ham alohida e’tibor berish zarur (3). Bunda avvalo shuni ta’kidlash joizki, aynan falsafa, ayniqsa, ratsionalistik falsafa tanqidiy tafakkur taraqqiyotining eng oliy namunasidir. Demak, ana shu falsafaning o‘z shakllanishi tarixidayoq turli qarashlar, yondoshuvlar, konsepsiyalar orasidagi ziddiyatlar mavjudligiga e’tibor berilsa, talabada tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uncha qiyin muammo emas. Lekin shunisi ham borki, biz hamon ko‘pchilik faylasuflarimiz totalitar sotsializm mafkurasi hukmronligi davrida falsafaning faqat bir oqimiga - ilmiy materializmga moyilligi saqlanayotgan va shunga ko‘ra ko‘pchilik darsliklar, o‘quv uslubiy qo‘llanmalar, ma’ruzalar o‘sha eski qarashlarni saqlab turgan muhitda faoliyat bajarmoqdamiz (4). Demak, talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish ana shu totalitar mafkuraga oid muhit qarshiligini ham yengib o‘tishni taqozo etadi.

Innovatsion texnologiyalar talabalarning faol hayotiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o‘quv jarayonidagi yangi shakldagi intreaktiv usullar kiradi. Bu texnologiyalar bugungi kunda rivojlangan horijiy mamlakatlarning jumladan, Amerika Qo‘shma shtatlari, Germaniya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda keng qo‘llanilmoqda (6).

Tanqidiy tafakkurni shakllantirish uchun avvalo ushbu tafakkurning o‘zi qanday bo‘lishini aniqlab olishimiz kerak. Aslida, asl falsafiy tafakkurda skeptitsizm elementlari bo‘lishi zarur. Masalan, Pirron asos solgan skeptitsizning falsafiy tafakkur taraqqiyoti uchun ahamiyati beqiyos bo‘lgan. Vaholanki, tanqidiy tafakkurning shakllanishi nafaqat faylasuf uchun, balki har qanday kishining kundalik hayoti uchun ham, yirik davlat arbobining siyosat sohasidagi faoliyati uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Zero tanqidiy tafakkuri shakllangan kishini hech kim o‘z “marionetkasiga” ya’ni qo‘g‘irchog‘iga aylantira olmaydi va u o‘z hayotida boshqalarga nisbatan kam xatoga yo‘l qo‘yadi (7). Bu borada, masalan, “Qirol Sejong” nomli koreys serialida mazkur tarixiy shaxsning fazilatlarini yoritishda keltirilgan bir fakt, ya’ni qirolning o‘z fikriga qarshi chiqqan kishilarni davlat lavozimidan chetlashtirmasligi fakti diqqatga sazovor. Uning yaqinlari “nega bu odamni ishdan chetlashtirmayapsiz, u sizga xalal bermoqdaku?! deb so‘rganlarida

“siyosat benihoya nozik va murrakkab ish, agar qarshi fikrlarning yo‘li berkitilsa, xatolarga yo‘l qo‘yilishi muqarrar” deb qilgan javobi nihoyatda hikmatlidir (8). Lekin, tanqidiy tafakkur nimaligini tushunish borasida katta chalkashliklar ham mavjud. Bu chalkashliklar orasida eng yomoni kishining bu tanqidni faqat tashqariga qaratib, o‘zining xato va kamchiliklarini ko‘ra olmasligidadir. Shu kabi kamchiliklarga yo‘l qo‘ymaslik uchun va talabadan salbiy ma‘nodagi “sofist” (demagog, safsataboz) kelib chiqmasligi uchun tanqidiy tafakkurning asosiy xususiyatlarini aniqlab olishimiz zarur.

Tanqidiy tafakkur muayyan ahborotni o‘zgarlar fikridagi xato va kamchiliklarni izlab topish maqsadiga emas, balki uni tahliliy o‘rganishga yo‘nalgan tafakkurdir. Shunga ko‘ra chinakam, oliy madaniyat doirasidagi tanqidiy tafakkur quyidagi jihatlarni o‘z mazmuniga qamrab oladi:

- a. o‘z fikriga qarshi turgan yangi fikr va g‘oyalar uchun ochiqligi;
- b. o‘z fikr va qarashlarida xatolarga yo‘l qo‘ymaslikka, borlarini bartaraf etishga intilishi;
- c. turli fikrlar orasidan to‘g‘ri va noto‘g‘rilarini tarafkashlik qilmasdan, ya‘ni obyektiv ravishda farqlashga intilishi;
- d. o‘zi tushuna olmagan masala yuzasidan tanqidiy fikr bildirmaslik, tushunmasligini tan olish;
- e. fikrdagi asoslangan va asoslanmagan xatolarni farqlash va h.k.

Albatta, kishida bilimga kuchli qiziqish bo‘lsa, unda tanqidiy tafakkur madaniyati ham intuitiv yaxshi shakllangan bo‘ladi. Lekin talaba xarakterida oldindan shakllangan o‘z shaxsini ko‘z-ko‘z qilishga, maqtanishga moyillik, kibr kabi illatlar falsafani o‘zlashtirish uchun juda zarur bo‘lgan asl tanqidiy tafakkurning shakllanishi yo‘lida katta to‘siq bo‘ladi.

Tahlil va natijalari:

Darsda tanqidiy tafakkurni shakllantirishning o‘ziga xos zaruriy bosqichlari mavjud. Tanqidiy tafakkur murakkab tafakkur uslubi bo‘lib, uning shakllanishi axborotni passiv qabullashdan boshlab muayyan muammolar yemigi mustaqil kelishga qadar turli bosqichlarni ya‘ni fazalarni bosib o‘tadi. Tanqidiy tafakkur asl ma‘nodagi demagog bo‘lmagan faylasuflarda, genial olimlarda juda kuchli rivojlangan bo‘ladi. Demak, biz o‘z talabalarimizni global kompetentlik darajasi sifatida tarbiyalay olishimiz uchun unda avvalo tanqidiy fikrlash qobiliyatini uyg‘otish va rivojlanish uchun shart-sharoit yaratishimiz kerak (9). Bunda professor-o‘qituvchining ma‘ruzalaridagi tanqidiy ruh, tafakkur tarzi eng muhim va zaruriy shart-sharoit, zamin, asos bo‘lib hizmat qiladi. Ammo lekin tanqidiy tafakkur oson va tez emas, balki muayyan bosqichlarni bosib o‘tadigan murakkab nazariy va didaktik jarayon bo‘lgani uchun o‘qituvchidan muayyan metodik tayyorgalikni taqozo etadi.

Falsafa darslarida tanqidiy tafakkurni shakllantirish asosan quyidagi bosqichlardan tashkil topadi:

Birinchi bosqich: tanqidiy tafakkur uchun shart-sharoit, zamin yaratish.

Ikkinchi bosqich: tanqidiy fikrlashga taklif etish ya‘ni chorlash.

Uchinchi bosqich: Materiallarni tanqidiy anglab yetish.

Tanqidiy tafakkur uchun shart-sharoit, zamin yaratish uchun professor-o‘qituvchining o‘zi tanqidiy tafakkurga ega bo‘lishi bilan birga talabalarga darslikdan tashqari yangi va muammoli materialni ham berib borishi kerak. Bu tanqidiy tafakkurni shakllantirishning birinchi bosqichini tashkil etadi.

Ikkinchi bosqichda professor-o‘qituvchi talabalarni shu yangi material ustida fikrlab ko‘rish va unga nisbatan o‘z munosabatini bildirishga taklif qiladi. Bunda fikrlab ko‘rish uchun

muayyan vaqt besh olti minutga qadar ajratish kerak. Bunda talabalar orasida jonli fikr almashinuvi jarayoni bo‘lishiga yo‘l qo‘yish zarur.

Uchinchi bosqichda talabalarning muhokama etilgan material yuzasidan baholovchi, xulosaviy fikrlarni eshitish. Bunda talaba fikrlarining asoslanganligi va aniq bo‘lishini talab qilish zarur.

Falsafani o‘rganishda tanqidiy tafakkurning konkret ahamiyati quyidagilardan iborat:

- tanqidiy tafakkur talabani muqobil fikrlashga va muqobil fikrlarni o‘rganishiga yordam beradi;

- ma’ruza materialini aniq va mustahkam tushunilishiga xizmat qiladi;

- darsni ko‘r-ko‘rona emas, ongli qabul qilishga, mustaqil fikrlashga, o‘z fikrini shakllantirish, oldinga surish va asoslashga o‘rgatadi, kishining o‘ziga ishonchini orttiradi. Kishi shaxs sifatida shakllanishining asosiy faktori bo‘lib xizmat qiladi;

- tahlil etilayotgan material yoki masalaning yangi qirralarini ko‘rish, yangi masalalar va ular yechimining kashf etilishiga olib keladi;

- o‘zgaruvchan hayot tomonidan oldinga suriladigan yangidan yangi masalalarga mustaqil javob izlash ko‘nikmalarini tarbiyalaydi;

- o‘zga kishilar bilan muloqot uchun va jamiyat uchun ochiq bo‘lishni ta’minlaydi;

- to‘g‘ri shakllantirilgan tanqidiy tafakkur o‘zga insonlar fikriga hurmat, ular bilan erkin bog‘lanish, o‘zaro tushunish muhitini shakllantiradi.

Ayni paytda talabada muayyan masalalar yechimiga nisbatan intuitiv ishonch, e’tiqod mavjud bo‘lishi, lekin bu tafakkurda yuzaga chiqmasligi ham mumkin. Bunday hollarda pedagog yo talabaning intuitiv ishonchini ratsional asoslashlanishiga yordam berishi, yoki masalaning o‘zidan kelib chiqqan holda unga hozircha o‘z fikrini ifodalamasdan, chetda turishiga ruxsat berishi ham mumkin. Shuning bilan birga fikrlashda orqada qolgan va dangasalik qiladiganlar ham bo‘ladi. Bundaylarni baxsni qiziqarli qiladigan luqmalar bilan boyitish orqali hamda boshqa yo‘llar bilan munogaraga jalb etishga harakat qilish kerak.

Talabakarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda falsafiy debatlarining ham o‘rni kattadir. Seminar mashg‘ulotlarida falsafiy debatlarini “Aqlga hujum” metodi asosida o‘tkazining asosiy shart-sharoitlari ham mavjuddir. “Aqlga xujum” yoki “Breyn-storming” uslubi hozirgi davrda dars o‘tishning innovatsion metodlaridan biri sifatida oldinga surilgan. Aslida bu metod falsafiy darslarda ilgari ham qo‘llanib kelingan. Faqat hozir u boshqa metodlarga nisbatan ancha kengroq va yangicha xorijiy zamonaviy talqinida oldinga surilmoqda. Biz hozir shu metod mazmuni bilan yangicha talqinda tanishamiz.

“Breyn-storming” xorijiy rivojlangan ta’lim muassasalarida debat yuritishda keng qo‘llanadigan metodlardan biridir. “Debat” tushunchasi esa aslida “baxs yuritish” ma’nosini ifodalovchi tushuncha bo‘lib, quyidagicha ta’riflanadi:

Debat bu turlicha qarashlardagi odamlar orasida sodir bo‘ladigan fikriy tortishuv jarayoni bo‘lib, unda qatnashuvchilarning har biri boshqalarni o‘z fikrining to‘g‘riligiga mantiqiy ravishda ishonitirishga harakat qiladi (10).

Debat qatnashchilari bir nechta oddiy qoidalarga amal qilishi talab qilinadi va ular quyidagicha:

*Birinchi*dan, debat qatnashchisi gapirayotganida gapini tugatmasidan turib uni tanqid qilmaslik. Zero, birinchi qarashda tushunarli va ahamiyatsiz bo‘lib ko‘ringan ba’zi fikrlar keyin

oldiga suriladigan muhim fikrlar uchun kirish yoki turtki beruvchi vazifani o‘tayotgan bo‘lishi mumkin.

Ikkinchidan, debatda bildiriladigan hech qanday fikrga g‘ayri oddiy, keraksiz, kurakda turmaydigan fikr deb qaramaslik kerak. Ayni paytda fikr mavzu doirasida, mavzu bilan uzviy bo‘lishi ham shart. Lekin ko‘pincha bir yaxshi, baquvvat fikrga yetib kelingunicha uncha yaxshi bo‘lmagan, sayozroq fikrlar oqimidan o‘tib borishga to‘g‘ri kelishi mumkinligini ham hisobga olish joiz.

Uchinchidan, debat yuritishda oldinga suriladigan fikrlar uch yoki to‘rtta fikr bilan cheklanmasligi, ya‘ni ko‘proq masalan, yigirma beshtagacha bo‘lishi maqsadga muvofiq. Chunki, fikrlar qancha ko‘p bo‘lsa, yakuniy xulosalar uchun shuncha mustahkam asos, poydevor yaratiladi.

To‘rtinchidan, “Aqliy xujum” metodi yaxshi ishlashi uchun fikr alashinuv jarayoni yaxshi yo‘lga qo‘yilishi kerak. Buning uchun fikrlarni turlicha kombinatsiyalash va o‘rinlarini almashtirish, bir biriga muvofiqlash, qayta tuzish ishlarini amalga oshirish kerak.

“Aqliy xujum” metodini avval kichik guruhlarda sinab ko‘rish, undan keyingina katta komandalar orasida ham o‘tkazish mumkin. Mazkur metod bo‘yicha ish olib borilayotganda guruh a‘zolaridan biri bildirilayotgan fikrlarini yozib borishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, bu metod qo‘llanganida shovqin, tartibsizlik bo‘lishi tabiiy. Shunga qaramasdan hammaga o‘z firini bildirishi uchun imkon berish kerak. Oldinga surilgan fikrlardan tartiblangan va aniq argumentlar ya‘ni dalillar hosil qilish mumkin bo‘ladi. Falsafiy debatlarda ishtirok etish ko‘nikmalar shakllanishining o‘z hayotiy shart sharoitlarivjuddir. Zero, biz kundalik hayotimizda hamisha fikrimizni dalillab turamiz. Masalan, ota-onamizga “Men bugun uyga odatdagidan kechroq qaytaman” degan fikrimizni bildirar ekanmiz, uni asoslashimiz, dalillashimiz kerak. Biz asoslanadigan fikr “argument” deyiladi. Argument tushunchasi ishonchli dalil, degan ma‘noni ifodalaydi. Shunga ko‘ra, biz, masalan, fikrimizni quyidagi tartibda dalillaymiz:

- A) Darsdan keyin men kutubxonaga, internet klubga bormoqchiman.
- B) Biz darslarimizda qiyin mavzuni o‘rganishni boshladik va men bu mavzu bo‘yicha asosiy materiallar bilan chuqurroq tanishmoqchiman.
- C) Bu mavzu bo‘yicha qo‘yiladigan baho butun semestr uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.
- D) Shuning uchun men bugun kutubxonaga borishim kerak.

Yuqoridagi misol dalillash (argumentatsiya) jarayonining umumiy sxemasini tuzish imkonini beradi. Shunga ko‘ra:

- birinchi bosqichda bildirilmoqchi bo‘lingan fikr oldinga suriladi;
- ikkinchi bosqichda oldinga surilgan fikrning sababi tushuntiriladi;
- uchinchi bosqichda fikr dalillanadi (asoslanadi);
- to‘rtinchi bosqichda fikr xulosalanadi.

Debat yuritishda ham uning qatnashchilari o‘z fikrlarini shu tartibda asoslashlari talab qilinadi. Argumentlashning yuqoridagi sxemasi va strukturasi debat yuritishda endigina qatnashayotganlar o‘z nutqlarini tashkillashni o‘ranishlari uchun yordam berishi ko‘zda tutiladi. Shuningdek, debat yuritishda fikrning aniq ifodalanishiga ham e‘tibor berish joiz. Quyida biz debatlar o‘tkazishning asosiy bosqich va shartlari bilan tanishamiz.

Argumentlash ya‘ni fikrni dalillashni to‘g‘ri amalga oshirish uchun debat qatnashchilari avvalo ishchi varaqlarini tayyorlashlari zarur. Debat uchun ishchi varaqlarini tayyorlash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

A) Debat o‘tkaziladigan mavzuning nomi yoziladi. Masalan,: “Falsafada borliqning substansiyasi muammosi”.

B) Debat yuritish uchun mavzuning ajratib olinadigan masalasi. Masalan, “Materiya va g‘oya orasidagi munosabat masalasi”.

V) Talabalar tomonidan oldinga suriladigan fikrlar. Ya’ni, talabalar qanday fikrni oldinga surishlariga ko‘ra guruhlarga ajratiladi.

Shundan keyin oldinga surilgan fikrlarni argumentlash jarayoni boshlanadi. Argumentlash, biz yuqorida keltirgan sxema asosida amalga oshiriladi. Fikrni oldinga surish – fikrni tushuntirish – fikrni asoslash – xulosalash.

Har bir bosqich batafsil yoritilishi va ishchi varog‘ida yoritilishi kerak. Masalan, A)guruhda mazkur masala bo‘yicha qanday fikr oldinga surilgani,; B) shu fikrni oldinga surilishi sababi batafsil yoritilishi; V) fikrning argumentlanishi, qanday asosga tayanib shu fikr oldinga surilganini ifodalash; G) dastlab oldinga surilgan fikr yoki uning sababini takroran ma’qullash.

Va nihoyat endi debatga tayyorlanish jarayoni mazmuniga nazar solaylik. Bu mazmun birinchi o‘rinda debat uchun axborot to‘plash jarayonini o‘z ichiga oladi. Talaba o‘z fikrlarini puxta asoslash uchun debatga hakamlik qiluvchilarni ishontirishga xizmat qiladigan ko‘p axborotni, misollarni, faktlarni, iqtiboslarni tanlashi va to‘plashi kerak. To‘plangan material “dalil-isbotlar banki” yoki “axborot banki” bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun debatga tayyorlanishning muhim qismini axborot yig‘ish jarayoni tashkil etadi.

Axborotni to‘plashda kutubxona, kompyuter tarmoqlari, soxa mutaxassislarining fikrlari bayon etilgan nashrlar, sotsiologik tadqiqotlar, jamoatchilik fikrlari, statistika, demografiya materiallari va h.k.dan foydalaniladi. Lekin debatga tayyorlanishda talaba axborotni oddiy yig‘ishdan iborat emasligi, balki unga tadqiqotchi ko‘zi bilan qarashi kerakligini nazarda tutishi kerak. Talaba debat mavzusiga oid kuchli g‘oyalar ishlab chiqilgan manba’larni izlab topishi, ularni saralashi va tasniflashi, qiyosiy tahlil etishi, keyin ulardan olingan dalillarni mantiqiy va aniq ifodalash, tizimlashtirish, ya’ni debatda qo‘llash uchun tayyor holga keltirish kerak.

O‘qituvchi talabalarga debat argumentini uchun kitob tanlash borasida maslaxat berishi joiz. Bunda, avvalo, kitobning mavzuga oidligini tezda aniqlashdan ish boshlanadi. Buning o‘z uslubi bor:

Birinchi, kitobning nomiga e’tibor berish katta ahamiyatga ega. Dastavval kitobning nomidan uning mavzuga oidligi va muallifning unga yondoshuvini aniqlash mumkin.

Ikkinchi, kitobning nomi umumiyroq va kitob keng mazmunni qamrab olgan bo‘lsa, uning mundarijasiga alohida ko‘z yugurtirib chiqish kerak.

Uchinchi, kitobning so‘zboshisi (Kirish, Muqaddima) e’tibor berish kerak.

To‘rtinchi, kitob ilovalari ham unda yoritilgan asosiy g‘oya va tushunchalarni oldindan ko‘rishga yordam beradi. Ko‘pchilik kitoblarda, ayniqsa, fundamental ishlarda kitobda ishlatilgan terminlar tushuntirilgan, muallif tilga olgan ismlar ro‘yxati ko‘rsatilgan bo‘ladi.

Beshinchi, kitobning ayrim qism va mavzularini tanlab ko‘z yugurtirib chiqish ham unda yoritilgan mavzular haqida dastlabki tasavvurni beradi.

Oltinchi, kitob bibliografiyasini ko‘zdan kechirishning ham ahamiyati katta. Xullas, talaba bu bosqichda kitobni oldindan ko‘rib chiqish ko‘nikmasini hosil qilishi kerak. Bu ko‘nikmani xosil qilishda birnecha kursdoshlar bilan hamkorlikda ishlash yordam beradi. Kursdoshlarning har biri beshtadan kitobni tanlab olib, tez ko‘zdan kechirishadi va uning mavzuga oidligi, debat argumenti uchun material sifatida ishlatish mumkinligini borasida

maslaxtlashishadi. Debat argument sifatida tanlangan materialning, ya’ni sitatalar (ko‘chirmalar), misollar va h.k.ning qaysi manba’dan olingani muhim ahamiyatga ega. Chunki debatning muvaffaqiyati argumentlarning ishonchli, kuchli materialdan olinganiga bog‘liq. Albatta debatda foydalanish uchun qanday manba’lar ishonchli hisoblanadi degan savol tug‘ilishi tabiiy.

Birinchidan, kitob mazmunida mutaassiblik (no xolislik) bo‘lmasa.

Ikkinchidan muallif asossiz (sayoz) va taxminiy fikrlarga emas, aksincha, kuchli nazariy ta’limotlar, g‘oyalar va faktlardan kelib chiqadigan xulosalarga tayangan bo‘lsa va bunda kitob snoskalari va bibliografisini ko‘zdan kechirish yordam beradi.

Uchinchidan, muallifning o‘zi ham ko‘pchilik tomonidan o‘z soxasining bilimdoni sifatida tanilgan va keng jamoatchilik ma’qullagan bo‘lsa, bunday manba’lar ishonchli hisoblanadi.

Kitobda muallifning subyektiv fikrlari va qadriyat haqidagi o‘z subyektiv qarashlari ham bo‘ladi. Kitob bilan ishlaganda ularni ham ajratib olish kerak. Chunki, talaba debatda o‘z fikrini asoslashda ularni ikkalasidan (obyektiv va suyektiv g‘oyalardan) ham foydalanishi mumkin.

Xulosa: Shunday qilib, debatda muvaffaqiyatga erishuv unda oldinga surilgan fikrni asoslashda tayanilgan manba’ning, ya’ni argumentning qanchalik ishonchli ekaniga bog‘liq ligini hisobga olish kerak. Ayni paytda opponent qanday qarshi dalillarni oldinga surishi mumkinligini ham hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Debatga argument sifatida taqdim etiladigan manba’ni dalillash qiyin. Chunki, debatda undan juda kichik qism – iqtibos (sitata) olingan bo‘ladi va unga faqat “yo‘l-yo‘lakay” murojaat etiladi. Shuning uchun debatda qatnashayotgan komandalar o‘ziga qarshi fikrni oldinga surayotgan komandaga savollar berish vaqtida uning tomonidan foydalanilgan manba’ni aniqlash taktikasidan foydalanadi. Ya’ni manba’da mutaassiblik, yuzakilik, asoslanmaganlik bormi yo yo‘qmi ekanini aniqlashga harakat qiladi. Lekin, mutaassiblik borligini tan olish mumkinligini hisobga olish ham debat etikasi uchun muhim ahamitga ega.

Axborotni tizimlash debatga tayyorlanishning ikkinchi muhim jxatini tashkil etadi. Axborot yetarlicha to‘plab olinganidan keyin baxs vaqtida foydalanish oson bo‘lishi uchun uni tartiblashgan tizim holiga keltirish zarur. Buning uchun argumentlar misollar, sitatalar, faktlar, statistika materiallari kabi ko‘rinishda yozilgan kartochkalar tayyorlanadi. Kartochkalarda quyidagilar ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak:

1. Bibliografik ko‘rsatkichlar (kitob yoki maqolaning nomi, muallifi, nashriyot nomi, nashr etilgan vaqti, agar maqola jurnalda nashr etilgan bo‘lsa, jurnal nashrining soni, sitata, misol, fakt va b. olingan betlar).

2. Fikrni tasdiqlash tipi (misolmi, sitatami, faktmi, statistika materialimi va h.k.).

3. Tayaniladigan axborotning o‘zi. Axborot mazmunini so‘zma-so‘z yozish ham, qisqartirib yozish ham mumkin. Keyingi holda sitata mohiyatining o‘zgarib ketmasligi, fikrning muhim elementi tushib qolmasligi zarur.

Ba’zi materiallar, ayniqsa sitatalar birnecha abzasdan iborat bo‘lishi va qisqartirilmagan varianti ham kerak bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda sitataning aslidan nusxa (kserokopiya) olish maqsadga muvofiq. Bu debat qatnashchilaridan birontasida shubhaga o‘rin qolmasligi uchun kerak bo‘ladi. Bundan tashqari raunddan keyin hakamlar ham sitata nusxasini tekshirib ko‘rishlari mumkin bo‘ladi. Ayni paytda komanda o‘z raqiblari sitatalari va h.k.ni tekshirib bora oladi. Shunga ko‘ra sitatati va h.k. yozilgan kartochkalarni oson topish uchun rubrikalarga (sarlavha bilan ajratilgan bo‘limlarga) taqsimlash va tegishli belgi qo‘yish foyda beradi. Baxsda o‘z fikrini tasdiqlash etikasi. Mashg‘ulotdagi baxsda oldinga surilgan fikrni tasdiqlash uchun saralab olingan

axborot ba’zasiga tayanish kerak. Bu baxs etikasini ta’minlash uchun zarur. Baxsda etikaga rioya etilmasa, baxs o’z sifatini o’zgartiradi, ya’ni baxs emas janjalga aylanadi.

Agar talaba opponent keltirgan dalillarda etika buzilganini sezsa, u o’z raqibini quruqdan quruq ayblamasligi, balki o’z fikrini asl manba’ asosida isbotlashga intilishi kerak. Shuningdek, agar raqobatchi tomon argumentlari sun’iyligiga aniq ishonch bo’lsa, u holda raqibga bu haqida aytish va muammoni musobaqadan tashqari vaqtda aytish kerak. Chunki, ba’zan kishi buni ataylab qilmagan bo’lishi va xatosini tuzatishi ham mumkin.

Fikrni tasdiqlashda uni tasdiqlovchi jihatlar miqdorining ko’pligi emas, balki taldiqning sifati muhimroqdir. Shuning uchun debatda tasliqning to’g’ri ifodalanishiga, to’g’ri talqin etilishiga e’tibor berish kerak. Lekin, ifoda yaxshi chiqmasa ham, ayniqsa baxs yuritishni endigina o’rganayotganlar uchun bu xali jiddiy muvaffaqiyatsizlik emas. Chunki, birqancha fikr-muloxazalar zanjiridan keyin to’g’ri xulosalar, tushunish va talqinlar yuzaga chiqishi mumkin. Lekin baxs jarayonida bu zanjirni oldindan tasavvur etib bo’lmaydi. Shuning uchun talaba asosiy e’tiborini o’z xulosalarining ishonchli bo’lishiga qaratishi maqsadga muvofiq.

Baxsda keltiriladigan dalil va xulosalar raqobatchi komandalarning dalil va xulosalariga muvofiq kelishi kerak. Debatda tayaniladigan asoslar (agar baxs kundalik mavzuga oid bo’lsa) eskirib ketmagan, debat mavzusiga muvofik hamda keltirilgan manba’dan topish mumkin bo’lishi ham kerak.

REFERENCES

1. Schmidt R A, Jones P, Bennison D and Davies B J 1994 Journal of Further and Higher Education 18 75–84.
2. Davronov Z., Shermuhamedova N, Qahharova M, Nurmatova M, Husanov B, Sulstonova A. Falsafa. – Toshkent: TMU, 2019
3. Saifnazarov I. Muxtorov A., Sultanov T., Usmonov F. Falsafa. Darslik. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi, 2021.-424 b.
4. Madaeva Sh. Shermuhamedova N. va boshqalar. Falsafa – o’quv qo’llanmasi. – Toshkent: 2019
5. Shermuhamedova N. Falsafa. – Toshkent: Idris Abdurauf Nashr, 2021.667-b
6. Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To’rayev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015 –81-b.
7. Maxmudova D.M. Muammoli ta’lim texnologiyalari asosida talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirish metodikasi. Ped. fan. dok.... disser. Avtoreferati. –2022.
8. Muhammadjonova L.A. L.A. Abdulla Sher, Shodimetova G. Axloq falsafasi. – Toshkent: Vneshinvestprom, 2023
9. Qaxxarova, M. (2021). Social-spiritual environment of society and spiritual ideal. Oriental Journal of Social Sciences, 32 p.
10. Ruliene L.N. Blended learning as an instrument of lifelong education <https://cyberleninka.ru/article/n/blended-learning-as-an-instrument-of-lifelong-education/viewer>

ILMIY TADQIQOT, TA’LIM MUASASSALARI VA ISHLAB CHIQRISHDA INTEGRATSIYON YONDASHUV

Umirzaqova Nargiza Baxodirovna

Oriental universiteti Tarix yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160038>

***Annotatsiya.** Fan-ta'lim-ishlab chiqarishni integratsiya qilishda uchrayotgan muammolarni bartaraf qilish va integratsiyalash jarayoni yakunida ko'zda tutilgan istiqbollari haqida mulohaza qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** integratsiya, inovatsiyon texnologiyalar, Ilm-fan, texnologik va korporativ pozitsiyalar, integratsion ta'lim klasteri.*

***Аннотация.** Обсуждаются проблемы, возникающие при интеграции науки-образования-производства, и перспективы, предусмотренные по итогам интеграционного процесса.*

***Ключевые слова:** интеграция, инновационные технологии, наука, технологические и корпоративные позиции, интегрированный образовательный кластер.*

***Abstract.** The problems encountered in the integration of science-education-production and the prospects envisaged at the end of the integration process are discussed.*

***Keywords:** integration, innovative technologies, Science, technological and corporate positions, integrated educational cluster.*

Kirish.

Hozirgi vaqtda yurtimiz iqtisodiyoti va uning ishlab chiqarish salohiyati jahon talablariga mos ravishda shakllanib bormoqda. Iqtisodiyot tarmoqlarini o'zaro integratsiyalash jahon talablariga mos ravishda faoliyat yuritishning asosi hisoblanadi.

Nafaqat iqtisodiy sohani balki ilm-fan va ta'limni ham bevosita iqtisodiyotimiz ishlab chiqarish salohiyatimiz bilan bog'liq holatda amalga oshirish uni jahon talablarga mos ravishda shakllantrish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda integratsiya atamasi jahonda turli sohalarni, masalan, ijtimoiy, mintaqaviy, iqtisodiy, diniy, irqiy, tashkiliy integratsiya kabi sohalarni qamrab oladigan ijtimoiy tushuncha sifatida ishlatilmoqda.

So'ngi vaqtlarda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar provard natijasi ong-tafakkuri ozod inson shaxsini tarbiyalash ekan bu o'z o'zidan integratsion ta'lim klasterlari tuzishni taqazo etadi. Shu o'rinda yuqoridagi barcha jarayonlarni tahlil qilgan holatda maqolada fan-ta'lim-ishlab chiqarish integratsiyasi va istiqbollari haqida fikir yuritimiz. Quyida:

- Integratsiya o'zi nima?
- Ta'lim tizimidagi ahamiyati nimada?
- Ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishda integratsiya qanday amalga oshiriladi? Kabi savollarga javob olishingiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili

Integratsiya lotincha integratio – tiklash, to'ldirish hamda integer – butun so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, qismlarni bir butunga aylantirish uchun ularni birlashtirish, qo'shish yoki bir-biriga almashtirish harakatidir[1].

Ta'limda integratsion yondashuvning zarurati: O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish to'g'risidagi Harakatlar strategiyasining “Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari” deb nomlangan 4-qismini 4.1. bandida yaqin besh yilda aholini ish bilan bandligi va real

daromadlarini izchil oshirish, buning uchun esa “yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda aholining, eng avvalo, o‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlari bitiruvchilari bandligini ta‘minlash”[2] kabi vazifalar belgilab qo‘yilgan edi.

Sh.M.Mirziyoyevning “YANGI O‘ZBEKISTON STRATEGIYASI” nomli asarida sifatli ta‘lim - inson kapitalini rivojlantirishning xal qiluvchi omili to‘g‘risida gapirib, bunda uzluksiz ta‘lim tizimi uchun milliy o‘quv dasturini joriy etish, ta‘lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalariga alohida e‘tibor berib o‘tgan[3]. Bu masalalarni bugungi mehnat bozori tamoyillari asosida hal etishda “fan-ta‘lim-ishlab chiqarish” innovasion hamkorligini amalga oshirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Xususan, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev raisligida joriy yilning 16 iyun kuni oliy ta‘lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida 4 ta ustuvor vazifani ko‘rsatib o‘tdi:

Birinchisi – oliy ta‘lim muassasalari boshqaruv kengashlarining rolini oshirish va kafedralar vakolatlarini kengaytirish.

Ikkinchisi – o‘quv jarayonini bozor talablariga moslashtirib, ishlab chiqarish bilan uzviyligini ta‘minlash va talabning o‘z ustida ishlashi uchun muhit yaratish.

Uchinchisi – oliy ta‘lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, ilm-fan va innovatsiyani rivojlantirish.

To‘rtinchisi – professor-o‘qituvchilar va talabalar uchun qog‘ozbozlikni kamaytirish, sohani raqamlashtirish orqali byurokratiya va korrupsiyani keskin qisqartirish. Bu vazifalarni samarali bajarish uchun oliy ta‘lim muassasalariga akademik va tashkiliy-boshqaruv bo‘yicha mustaqil qaror qabul qilish vakolati berilishi ta‘kidlandi va amalyotga tadbiq etilmoqda.

Shuningdek, integratsiyalashgan ta‘lim-tarbiya, fanlararo aloqalarning ayrim jihatlari mashhur pedagoglarning (Y. Komenskiy, O. Lokk, I. Gerbart, M. Pestalossi, K. Ushinskiy va boshq.), didaktiklarning (Zverev, MA Oanilov, V.N. Maksimova, S.P. Baranova, M.N. Skatkin va boshq.), psixolog olimlarning (E.N. Kabanova, Meller, N.F. Talizina, Y.A. Samarina, G.I. Vergeles), metodist olimlarning (M.R. Lvov, V.G. Goreskiy, N.N. Svetlovskaya, Y.M. Kolagin, G.N. Pristupova) ishlarida ko‘rib chiqilgan[4, 215-217].

Tahlil va natijalar

20-asrda avtonom ilmiy-tadqiqot institutlari mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tizimi tahlilini yuritgan holatda unga mos ravishdagi nazaryalarni amalyotga joriy etish bilan shug‘ullangan. Mutaxassislar tayyorlash bilan shug‘ullanadigan universitet va institutlar keng ko‘lamli tadqiqotlar bilan shug‘ullanmagan. Shuningdek, 21-asr boshlarida ta‘lim va tadqiqot bir-biridan ajralib turgan mamlakatlar oliy ta‘lim muassasalaridan yetishib chiqqan kadrlarining raqobatbardoshligi va innovatsion texnologik ishlanmalarning rivojlanishi bilan bog‘liq jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechira boshladilar. Shu vaqtdan ayrim malakatlarda ilm-fan va boshqa ta‘lim muassasalar o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarini kuchaytirish boshlandi. Innovatsion tipdagi iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida ushbu sohadagi vaziyat sezilarli darajada o‘zgardi.

Tadqiqot mehnat bozorida talabga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash uchun asos bo‘lishi kerak. Shunday qilib, ilmiy tadqiqot markazlari nafaqat ilmiy bilimlarni yaratish va tarqatish, balki ishlab chiqarishda kadrlar, texnologik va korporativ pozitsiyalarni shakllantiradi hamda amalyotda uzviy qo‘llab boradi.

Muhokama

Mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirishda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini asosiy omil sifatida foydalanishga e’tibor kuchaydi. Shuning uchun kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va unda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasining roli, uning xalqaro tajribasini o’rganish hamda ilg’or xorijiy tajribadan foydalanish bo’yicha tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Fan va ishlab chiqarishning integratsiyasi hamda o’zaro hamkorligi masalasini tadqiq etish xorijiy olimlar tomonidan o’rganilib kelinmoqda. Lekin ular tadqiqotlari bilan tanishish mazkur masalaga turli yondoshuv va qarashlar mavjudligini kursatadi. Moddiy mahsulotdan farqli ravishda oliy ta’limda kadrlar tayyorlash jarayoni va uning sifatini aniqlash juda ko’p o’ziga xos xususiyatlarga ega.

Kadrlar tayyorlash va uning sifatini oshirish masalalarini tadqiq etgan mahalliy hamda xorijiy olimlar asosan mavzuga sotsiologik va pedagogik nuqtai-nazardan yondoshganlar. Fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi va uning ta’lim sifati hamda mehnat bozori talabiga moslashuvchan kadr tayyorlashdagi roli va uning samaradorligini oshirishda iqtisodiy-huquqiy mexanizmlardan foydalanish masalalari o’rganilmagan.

Oliy ta’limda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasining ta’lim sifatiga ta’sirini baholash va ushbu mexanizmdan samarali foydalanish yo’llarini belgilashga oid tavsiyalar berish maqsadida avvalo ta’lim sifati tushunchasi mazmuni to’g’risidagi qarashlarni o’rganish zarur. Ta’lim sifati, uning mazmuni va fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi to’g’risidagi qarashlarni o’rganish asosida ta’lim sifatini yaxshilashdagi rolini oshirishga oid taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqish mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasidagi ishlar bo’yicha belgilangan ustuvor vazifalar maqsadga muvofiqdir.

Akademik A.Novikov fikricha, «Ta’lim sifati deganda - me’yoriy talablar, ijtimoiy va shaxs ehtiyojlariga mos keladigan ta’lim natijasi darajasini ifodalovchi ko’rsatkichlar tizimi tushiniladi»[5]. Olimning fikricha ta’lim sifati komponentlari me’yoriy talablar, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojdan iborat. Uni baholash uchun esa ushbu komponentlar darajasini ifodalovchi ko’rsatkichlar tizimini aniqlash zarur.

A.M.Katsning fikricha “Ta’lim sifati shaxs, jamiyat va davlatning belgilangan talablarini qondirish darajasini ifodalovchi ta’lim elementlari yig’indisi” hisoblanadi [6].

V.A.Malkova “Ta’lim sifati - o’quvchining mavjud ijtimoiy sharoitlarga moslashishini ifodalovchi munosabatlar tizimi”, degan qarashni ilgari surgan [7]. Fikrlar va qarashlarni umumlashtiradigan bo’lsak, ta’lim sifatida shaxs, jamiyat hamda davlat manfaatlarini uyg’unligini ta’minlanishi muhim jihat hisoblanmoqda.

Demak, bu borada yetarlicha ta’riflar va nazaryalar mavjud. Bu muammolarni yo’qotish va ta’lim orqali fanni, fan orqali ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun integratsiyani amalga oshirish zarur.

V.A.Slastyoninning fikricha, “innovatsiya” maqsadga qaratilgan o’zgarish bo’lib, qo’llanish sohasidagi tizimni bir holatdan sifat jihatdan yangi holatga o’tkazish, uni tubdan takomillashtirishni, innovatsion jarayon-yangilikni yaratish, o’zgartirish, qo’llash va tarqatishdagi kompleks faoliyatni anglatadi [8]. Innovatsiyalar nafaqat ta’limni balki, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida ham ijobiy o’zgarishlarga olib keladi.

Xulosa

Ta’lim jarayonida yangi bilimlarning fanlararo sintez jarayoni juda sekin kechib, ba’zida u bir qancha o’n yilliklarga teng davrni qamrab oladi. O’quv jarayonida o’qituvchi bir yoki bir necha

mashg‘ulot, yoki hatto bir necha daqiqa ichida talabani ilgari turli fanlariga oid o‘zlashtirilgan bilimlarga tayanuvchi sub‘ektiv yangi bilimga — olib kelishi kerak bo‘ladi. Ya’ni, bilimlarni tayyor holatida berish emas, balki ularning sintezi uchun tegishli shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik usullaridan biri bir sohaga oid bilimlarni boshqasiga olib o‘tish bilan bog‘liq bo‘lib, u fanlararo aloqalarni o‘rnatishning asosiy mexanizmi hisoblanadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog‘lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog‘lanish, ya’ni uzviylikni ta’minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta’minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o‘qituvchi o‘quvchilarda o‘zining faniga bo‘lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqot markazlari, oliy ta’lim muasasalari va ishlab chiqarish korxonalarida faoliyat yuritayotgan har bir shaxs, rahbar va ilmiy xodim integratsiya va innavatsion- korporativ hamkorlik yordamida sifatini ta’minlash uchun zamonaviy yondashuvlar asoslarini bilishlari maqsadga muvofiq.

Bunday yondashuvlar asosida o‘quvchilarga ta’lim dargohlarida olgan bilimlarini limiy tadqiqot muasaslarida mustahkamlash, ishlab chiqarish soha va tarmoqlarida amaliy jihatdan ko‘rib chiqish imkoniyati yaratilgan bo‘lar edi.

REFERENCES

1. Nazarova G. Xalqaro iqtisodiyot integratsiya –Toshkent: Tafakkur-2010.-B.36.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi PF-4947-son farmoni // Xalq so‘zi, 2017 yil 8 fevral.
3. Sh.M.Mirziyoyev “YANGI O‘ZBEKISTON STRATEGIYASI”. -Toshkent. “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. 464 bet.
4. Yo‘ldoshev A., Ochilov U. (2022). Uyg‘onish davri va uchunchi renessans poydevori: vorisiylik va o‘ziga xoslik // Markaziy osiyo uyg‘onish davri ilm-fan va madaniyatini tadqiq etishning dolzarb muammolari: mavzusidagi xalqaro ilmiy anjumani materiallari. –Guliston: Universitet, -B.215-217.
5. Новиков А.М., Д.А. Новиков, «Как оценивать качество образования?», www.anovikov.ru, (Муаллиф таржимаси).
6. Кац А.М. www.mathnet.ru/at13796автор: АМ Кац. Теория и применение регуляторов скорости с упруго-присоединенным катарактом. А. М. Кац. Центральный научно-исследовательский дизельный.
7. Малькова В.А. studopedia.ru/11_140699_vnmalkova.html13 июн. 2015 г. - Новое понимание качества образования формируется в ответ на вызовы со стороны мирового сообщества, страны, области, города.
8. В.А. Слостёнин и др. Педагогика: учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. М.:, 2015 г. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 1 / March 2022 ISSN 2181-063X
9. G‘affarova G.G‘., Yo‘ldoshev A. (2022). Klaster tushunchasining falsafiy mohiyati // International scientific and practical conference “Modern psychology and pedagogy: problems and solutions”. – Angliya, 28 mart,-P.322-328.

10. Berkinov O.T. (2022). Changes in media culture and human thinking // Инновации в технологиях и образовании: XV Международная научная конференция. – Болгария, март, –С.16-17.
11. Berkinov O.T. (2022). Ijtimoiy tarmoq: yoshlar va “kelajak” // NamDU ilmiy Axborotnomasi, 3-son, -B.181-187.
12. Yo‘ldashev A. A. (2019) Ta’limga e’tabor - kelajakka e’tabor // Barqaror rivojlanishda uzluksiz ta’lim: muammo va yechimlar: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ilmiy ishlar to‘plami. – Toshkent, 340-341 betlar.
13. uz.wikipedia.org
14. yuz.uz

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM UZVIYILIGINI TA’MINLASH MEXANIZMINI RIVOJLANTIRISH

Nuridinova Robiya Bekjonaliyevna

Xalqaro Nordik Universiteti 1 – kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160048>

***Annotatsiya.** Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning bosh bo‘g‘ini hisoblanadi va tarbiyalanuvchularni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalab maktab ta’limiga tayyorlashda alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘quv dasturlarining uzviyligini ta’minlash hamda mavzulardagi o‘zaro integratsiyasini ta’minlash orqali bolaning maktab muhitiga adaptatsiya jarayonini shakllantirish mumkin. Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayonida uzviylikni ta’minlashni Fin ta’limi tizimi asosida tashkil etishni ko‘rish mumkin.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim tizimi, uzviylik, uzluksizlik, PISA, ta’lim – tarbiya, Fin ta’limi, maktabga tayyorgarlik, adaptatsiya, ko‘nikma, qobiliyat, integratsiya.*

***Аннотация.** Система дошкольного образования является основным звеном непрерывного образования и имеет особое значение в подготовке учащихся к школьному обучению. Сформировать процесс адаптации ребенка к школьной среде можно путем обеспечения согласованности программ дошкольного и начального образования и взаимной интеграции предметов. В данной статье можно увидеть организацию преемственности в процессе дошкольного и начального образования на основе финской системы образования.*

***Ключевые слова:** система образования, последовательность, преемственность, PISA, образование, финское образование, подготовка к школе, адаптация, навыки, способности, интеграция.*

***Abstract.** The preschool education system is the main link of lifelong education and is of particular importance in preparing students for school education. The process of adaptation of a child to the school environment can be shaped by ensuring consistency between preschool and primary education programs and mutual integration of subjects. In this article you can see the organization of continuity in the process of preschool and primary education based on the Finnish education system.*

***Keywords:** education system, consistency, continuity, PISA, education, Finnish education, school preparation, adaptation, skills, abilities, integration.*

KIRISH

Mamlakatimizni gullab-yashnashi va jahon miqyosida munosin o‘rin tutishi uchun hamda jamiyatimizning rivojlanishiga, eng avvalo, farzandlarimizning har tomonlama yetuk, bilimli va salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasi bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu maqsadga erishishda uzluksiz ta’limda uzviylikka erishish katta ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich ta’limda uzviylikni taminlash maqsadida ta’lim berish jarayoni avvalgisining negizida yuzaga kelishi, o‘quv jarayonining barcha bosqichlari hamda mashg‘ulotlarida o‘zaro integratsiyaning mavjudligi, o‘quv dasturlardagi mavzularning takrorlanishlarning bo‘lmasligi hamda mavzularning soddadan murakkabga qarab borishini taminlash alohida ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ta’lim sohasi mamlakatimizda rivojlanib borayotgan ijtimoiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. 2020- yil 23- sentabrda O‘RQ- 637- sonli “ Ta’lim to‘g‘risidagi” O‘zbekiston Respublikasining qonuni tasdiqlandi. Qonunda ta’lim turlari:

- ◆ Maktabgacha ta’lim va tarbiya;
- ◆ Umumiy o‘rta va o‘rta maxsusta’lim;
- ◆ Professional ta’lim;
- ◆ Oliy ta’lim;
- ◆ Oliy ta’limdan keyingi ta’lim;
- ◆ Kadrlarni qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish;
- ◆ Maktabdan tashqari ta’lim kabi ta’lim turlari uzluksizligi va uzviyligini, mazmun jihatdan ketma- ketligini ta’minlashga katta e’tibor berilmoqda. [1]

Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim va tarbiya masalalariga katta e’tibor qaratilib, maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilarni ta’lim va tarbiyalashda, bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta’lim turini takomillashtirish va bu ikki ta’lim turlari aro o‘quv dasturlarining va ta’lim jarayoni uzviyligini taminlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 6- noyabrdagi Talim- tarbiya va ilm fan sohaslarini yanada takomillashtirishga qaratilgan kompleks chora- tadbirlar dasturining 4- bandida Maktabgacha, umumiy o‘rta ta’lim, professional va oliy ta’lim o‘quv dasturlari va fanlarning uzluksizligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ijro uchun ma’sullar etib, Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, maktabgacha ta’lim vazirligi, Oliy va o‘rta ta’lim vazirligi etib tayinlangan (bugungi kunda “ Maktab va maktabgacha ta’lim” vazirligi etib yuritiladi). [2]

MUHOKAMA

Birinchi sinf o‘quvchilarini yangi o‘quv muhitiga adaptatsiya jarayoni ancha qiyin kechadi. Mutaxassislar bu masalani atroflicha o‘rganib quyidagi xulosaga kelishdi, birinchi sinf o‘quvchilarining ijtimoiylashuvini tezlashtirish hamda jamiyatga muvaffaqiyatli qo‘shilishi uchun maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich ta’lim ishida uzluksizlikni ta’minlash degan xulosaga kelishdi.

Maktabgacha yosh davri (3 yoshdan 7- yoshgacha) asosiy bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay davr hisoblanadi. Bu davrda bolalar bilish jarayoni- idrok, xotira, hayol, tasavvur va tafakkur qilish jarayoni faol sodir bo‘ladi. Bu jarayonni to‘g‘ri tashkil qilish uchun nafaqat maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimidagi uzluksizlikni ta’minlagan holda yaxlit muhitni tashkil qilish kerak, balki har bir ta’lim jarayonidagi mavzular o‘rtasidagi uzviylikni taminlash ham alohida ahamiyatga ega. Uzviylik bo‘yicha vazirliklararo xamkorlikning dastlabki kunlaridanoq maktabgacha ta’lim hujjatlari mazmuni bilan boshlang‘ich sinf bilan bog‘lanishiga e’tibor qaratildi. Jarayonda UNISEF xalqaro bolalar fondi mutaxassislari ishtirokida Estoniya, Finlandiya, Janubiy Kareya va polsha davlatlarining tajribasi o‘rganilgan. [3]

Finlandiya maktab o‘quvchilari PISA (Xalqaro talabalar ta’lim yutuqlari tadqiqotlari) xalqaro tadqiqotlarida qoyilmaqom natijalarga erishdi. Bu muvaffaqiyatning siri nimada? Barchasining asosida boshlang‘ich o‘rta maktabning yagona tuzilmasi va unga biriktirilgan holda, o‘quvchilar faravonligini ta’minlashga yo‘naltirilgan turli toifadagi xizmatlar yotibdi. Boshlang‘ich maktab - bu ma’lum ma’nodagi fin jamiyatining mitti holatidir. Turli xil oilalardan kelgan va turli darajadagi iqtidorga ega bo‘lgan o‘quvchilar bir guruhda o‘qimoqda.

Ikkinchi omil- bu ta’lim vazifalari bilan bir qatorda, bolalarning ijtimoy , axloqiy va jismoniy rivojlanishi bo‘yicha farqlarini ham e’tiborga oluvchi o‘quv rejasidir. Tabiiyki oliy

ma'lumotli va o'z ishiga sodiq bo'lgan malakali o'qituvchi markaziy omil bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilar o'z ishlarida keng miqyosdagi pedagogik muhtoriyatga va ham o'z o'quvchilarining ota-onalari ham boshqaruvning ishonchiga ega. Bu finlandiyadagi maktablarga davlat kamissilarining kelmasligi va faoliyat ustidagi ta'lim organlari nazoratining ham yo'qligini anglatadi. Xulosa qilib aytganda, ta'lim bu- kelajakka ko'prik va boshlang'ich o'rta maktab ushbu ko'prikni ko'tarib turuvchi ustundir. [4]

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan tarbiyalanuvchilarga Vatanni sevish, asrab-avaylash u bilan g'ururlanish kabi xissini uyg'otish, jamiyatga moslashishini rivojlantirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda savodxonlik, nutq o'stirish, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish kabi frontal mashg'ulotlar hamda 5ta rivojlanish burchaklaridagi mashg'ulotlar orqali bolalar boshlang'ich bilimlarni oladi. Bolalarning yetakchi faoliyati o'yin ekanligini inobatga olgan holda barcha mashg'ulotlar o'yin tarzida va qiziqarli metodikalar tarzida olib boriladi. Barcha frontal va rivojlanish markazlaridagi mashg'ulotlar bolaning yosh xususiyatiga mos va xos tarzda va diqqatini e'tiborga olgan holda tashkillashtiriladi. Boshlang'ich ta'limda esa bu jarayonni avvalgisini negisidan olgan holda, ham o'quv dasturlaridagi integratsiyasini taminlab, o'quv jarayonini to'g'ri tashkillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta'limiga o'tishida bolaning turmush tarzida, ahloqi, qiziqishi, munosabatlarida, anchayin jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun ham bolalarga maktabgacha ta'lim hamda oilada uncha murakkab bo'lmagan va soddadan murakkabga qarab ketuvchi bilim, ko'nikmalar, tushunchalar berib boriladi.

Yetakchi mutaxassislarning fikriga ko'ra “ Maktabga tayyorgarlik” tushunchasi bolani maktabga tayyorlashning quyidagi yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

- ❖ jismoniy;
- ❖ shaxsiy (ruhiy);
- ❖ aqliy;
- ❖ maxsus tayyorgarlik. [5]

Jismoniy tayyorgarlik bolaning sog'lig'ini, harakat ko'nikmalarini bajara olishi hamda rivojlanish darajasining qay darada ekanligini anglatadi, shaxsiy ya'ni ruhiy tayyorgarlik bolaning atrofda yuz berayotgan vadea- hodisalarga munosabatida, tengdoshlariga hamda jamiyatdagi insonlarga bo'lgan munosabatida, o'zini tuta bilishida namoyon bo'ladi. Maktabga tayyorgarlik maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashga oid davomli, maqsadga muvofiq ta'lim- tarbiyaviy ishining muhim yakuni sifatida qaraladi. Bolani yetakchi faoliyati bo'lmish o'yin faoliyatidan maktab muhitida o'quv faoliyatiga o'tadi, ma'lum erkin faoliyatdan farqli o'laroq majburiy bo'ladi. Faoliyatning o'zgargani hisobiga bola kundalik hayot jarayonlarini qayta quradi. Bolaning mustaqilligi, ijtimoiylashuvi, atrofdegilarga munosabati, intizomlilik talablari ortadi, shaxsiy ma'suliyati ancha- muncha oshadi. Bunday muommolarni yechimini topishimiz uchun biz pedagoglar, bolalarning o'zlashtirishda yuqori ko'rsatkichlarni qo'lga kiritishimiz kerak. Bu ko'rsatkichlarga erishish bir qator omillarning faoliyati natijasidir:

- ◆ ta'lim tizimining tuzilishi, uzluksizligi va o'zaro uzviyligi;
- ◆ qaror qabul qilishning taqsimlangan vakolatlari va maktablarning ta'lim tarbiya berishdagi muxtorligi;
- ◆ ta'lim- tarbiya jarayoning o'quvchiga moslashganligi;

◆ o‘quv jarayonida ma’lum qiyinchiliklarga duch kelgan o‘quvchilar uchun alohida ta’lim tizimi;

◆ o‘quvchilarga har tomonlama yordam berish tizimi;

◆ malakali hamda tajribali, o‘z kasbini sevadigan pedagoglar jamoasi.

XULOSA

Muhtasar qilib aytganda, maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning birinchi va bosh bo‘g‘ini hisoblanadi. U bolaning har tomonlama psixologik, jismonan va ruhan barkamol etib shakllanishini ta’minlab, o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini uyg‘otadi. Tizimli o‘qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida har tomonlama qulay shart- sharoitlar yaratish, moddiy- texnik bazasini yanada takomillashtirish, MTTga maktabgacha yoshdagi bolalarni keng jalb qilish alohida ahamiyatga ega. Tarbiyachilar tomonidan o‘quv dasturlari o‘zlashtirilib, davlat talablari asosida zamonaviy o‘quv- metodik majmualar, didaktik va ko‘rgazmali o‘quv materiallardan to‘la qonli foydalanishi kerak. Finlandiya o‘quv jarayonining asosiy yutug‘i o‘qituvchilar, o‘quv dastur va qo‘llanmalardan to‘liq, kerakli va samarali foydalanishadi. Ular bu qo‘llanmalarni qimmatli ko‘makchilar deb qarashadi. Ularga tayangan holda darslarni osonroq va tezroq rejalashtirish mumkin, o‘quv boshidan boshlab ishlab chiqishga alohida darslarning mavzularini o‘ylab topishga zarurat qolmaydi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020- yil 23- sentabrdagi O‘RQ 637- sonli “ Ta’lim to‘g‘risidagi” qonuni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 6- noyabrdagi “ Ta’lim- tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora- tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ- 4884- son qarori
3. O.A.Kўйсиров. А.А.Насиров. Узлуксиз таълим тизимида узвийликни таъминлаш муоммо ва ечимларию - Замонавий таълим / Современное образование 2022, бет-113
4. Илкка Тайпале. Финляндиянинг 100 та ижтимоий инновацияси. – Т.: Шарқ-2019 – бет 139
5. В.Р.Джурыева., Н.М.Тожибоева., Г.М.Назирова. Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarda ta’lim tarbiya berishning zamonavit tendensiyalari. – Т.: O‘zPFITI - 2015 bet - 72
6. www.lex.uz

**ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN “ZINAMA-ZINA” PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYASINI QO‘LLAGAN HOLDA AMMOFOS ISHLAB CHIQRISH
MAVZUSINI TALABALARGA TUSHUNTIRISH**

¹Yusupova Go‘zal Xusan qizi, ²Jumayev Mansur Shokir o‘g‘li

¹Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali, dotsent

²Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali, talaba

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160052>

***Annotatsiya.** Ta’lim jarayonida talabalarning turli qobiliyatlarini hisobga olishni, ularning individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni, o‘quv jarayonida shaxs faolligini rivojlantirishni ta’minlaydigan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini qo‘llash. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari o‘qituvchi va talabaning ilmiy seminar o‘tishda, individual uy vazifalarini bajarishda, laboratoriya ishlari bo‘yicha individual hisobotlarni tayyorlashda, haftalik maslahatlashuvlarda talabaning individual muloqoti natijasida amalga oshiriladi.*

***Kalit so‘zlar:** pedogogika, ammosfos, diammoniy-fosfat, Zinama-zina texnologiya, usul tasnifi va maqsadi.*

***Аннотация.** Применение личностно-ориентированных образовательных технологий, обеспечивающих учет различных способностей учащихся в процессе обучения, создание необходимых условий для развития их индивидуальных способностей, развитие активности личности в процессе обучения. Личностно-ориентированные образовательные технологии реализуются в результате индивидуального общения учителя и ученика при проведении научного семинара, при выполнении отдельных домашних заданий, при подготовке индивидуальных отчетов о лабораторных работах, при еженедельных консультациях.*

***Ключевые слова:** педагогика, аммофос, диаммонийфосфат, лестница-Лестница технология, классификация методов и назначение.*

***Abstract.** The application of personality-oriented educational technologies that ensure the accounting of various abilities of students in the educational process, the creation of the necessary conditions for the development of their individual abilities, the development of personality activity in the educational process. Personality-oriented educational technologies are carried out as a result of the teacher and the student's individual communication during the course of a scientific seminar, the performance of individual homework, the preparation of individual reports on laboratory work, weekly consultations.*

***Keywords:** pedogogy, ammophos, diammonium-phosphate, Zinama-zina technology, method classification and purpose.*

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari oldida ta’lim tarbiya berish sohalariga malakali, har tomonlama raqobatbardosh mutaxassislar yetkazib berish masalasi dolzarb bo‘lib turibdi. Oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari tarkibi ta’lim jarayoniga qo‘yilgan talablarni chuqur o‘zlashtirgan bo‘lishlari kerak, bular: o‘zi o‘qitayotgan fanni a’lo darajada bilish, o‘z kasbini jon-dilidan sevish, talabalarda fanlarga nisbatan qiziqish uyg‘otish, amaliy ishlarni hozirgi davr talablari asosida uyushtirish, chuqur bilimga ega bo‘lish kabilar. Bu kabi talablar o‘z navbatida bo‘ljak mutaxassislarning sifatini yanada yaxshilashga, ularni ijodiy fikrlovchi va tashabbuskor mutaxassislar qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Hozirda ta’lim jarayonida ilg‘or

pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali yuqori natijalarga erishmoqdamiz. Hozirgi kunda sog‘lom har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzluksiz ta’lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoyiligiga, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash ishiga bo‘lgan munosabatiga bog‘liqdir. Bugun oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalariga ijodkor o‘qituvchi-pedagoglarning bo‘lishi davr talabidir. O‘qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig‘ini bajaradi, shunday ekan, har tomonlama yetuk mugaxassislarni tayyorlashda o‘qituvchi muayyan ijtimoiy — siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o‘qituvchi har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkuri, kasbiga tegishli mahlumoti, yahni o‘z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psihologik va uslubiy bilim va malakalarni egalagan bo‘lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishni, vaziyatlarni sezishi, o‘rganishi va baholay olishi kerak. Pedagogik tahsir ko‘rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filialining 11A-20KT 4-bosqich talabalariga “Ammofos ishlab chiqarish texnologiyasi” mavzusini tushuntirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalardan «Zinama-zina» texnologiya usulini qo‘llab dars o‘tildi.

Ammofos haqida qisqacha ma’lumotlar. Ammofos kulrang granular shaklida ishlab chiqariladi, yaxshi fizik-kimyoviy xususiyatlarga ega: u pishmaydi, yopishmaydi, to‘planmaydi, gigroskopik emas va saqlash paytida muzlamaydi, toksik emas, yong‘in va portlashga qarshi. Ammofos asosan monoammoniy fosfat ($(NH_4)_2HPO_4$) dan iborat bo‘lib, diammoniy fosfat $NH_4H_2PO_4$ bilan aralashtiriladi.

Ammofos ($2H_3PO_4 + 3NH_3 = NH_4H_2PO_4 + (NH_4)_2HPO_4$) — tarkibida azot bilan fosfor bo‘lgan konsentrlangan mineral o‘g‘it. U asosan monoammoniyfosfat va qisman diammoniy-fosfat aralashma-sidan iborat. Donador Ammofos tarkibida ka-mida 10% azot, ko‘pi bilan 45% fosfor an-gidrid bor. Ammofosda ballast komponentlar bo‘lmaydi. Suvda eriydi, fizik xususi-yatlari yaxshi. Ammofosni har xil tuproqlarda qo‘llash mumkin. G‘o‘zaga ekishdan oldin (shudgorlashda, bahorgi haydashda, ekish oldidan, ekish vaqtida), gullash oldidan yoki gullagan vaqtida solinganida ham samarali. O‘zbekistonning paxtakor xo‘jaliklarida fosforli o‘g‘itlar yillik normasining 80% ni Ammofos tashkil etadi, chunki u boshqa murakkab konsentrlangan azotli-fosforli o‘g‘itlarga qaraganda samaraliroq. „Ammofos“ ishlab chiqarish birlash-masi (Olmaliq kimyo zavodi) va Samarqand kimyo zavodida ishlab chiqariladi.

Dars haqida ya’na qisqacha eng muhim ma’lumotlarni talabalarga berib o‘tdi. Dars mobaynida talabalarning bilimlarini ortirish va mustahkamlash maqsadida eng zo‘r o‘qitish metodlaridan biri bo‘lgan “zinama-zina texnologiya” usulidan foydalanildi.

Bu usul:

Texnologiyaning tavsifi. Ushbu mashg‘ulot talaba (yoki o‘quvchi) larni o‘tilgan yoki o‘tilishi kerak bo‘lgan mavzu bo‘yicha yakka va kichik jamoa bo‘lib fikrlash hamda xotirlash, o‘zlashtirilgan bilimlarni yodga tushirib, to‘plangan fikrlarni umumlashtira olish va ularni yozma, rasm, chizma ko‘rinishida ifodalay olishga o‘rgatadi. Bu texnologiya talaba (yoki o‘quvchi) lar bilan bir guruh ichida yakka holda yoki guruhlarga ajratilgan holda yozma ravishda o‘tkaziladi va taqdimot qilinadi.

Texnologiyaning maqsadi. Talaba (yoki o‘quvchi) larni erkin, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, fikrlarni jamlab ulardan nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, jamoaga o‘z fikri bilan ta’sir eta olishga, uni ma’qullashga, shuningdek, mavzuning tayanch tushunchalariga izoh berishda egallagan bilimlarini qo‘llay olishga o‘rgatish.

Texnologiyaning qo‘llanishi: ma’ruza(imkoniyat va sharoit bo‘lsa), seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida yakka tartibda yoki kichik guruhlarda o‘tkazish hamda nazorat darslarida qo‘llanilishi mumkin.

Mashg‘ulotda qo‘llaniladigan vositalar: A-3, A-4 formatlarda tayyorlangan (mavzuni ajratilgan kichik mavzuchalar soniga mos) chap tomoniga kichik mavzular yozilgan tarqatma materiallar, flomaster(yoki rangli qalam) lar.

Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi:

➤ o‘qituvchi talaba (yoki o‘quvchi) larni mavzularsoniga qarab 3-5 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi (guruhlar soni 4 yoki 5ta bo‘lgani ma’qul);

➤ talaba(yoki o‘quvchi)lar mashg‘ulotning maqsadi va uning o‘tkazilish tartibi bilan tanishtiriladi.Har bir guruhga qog‘ozning chap qismida kichik mavzu yozuvi bo‘lgan varaqlar tarqatiladi;

➤ o‘qituvchi guruh a’zolarin tarqatma materialda yozilgan kichik mavzular bilan tanishishlarini va shu mavzu asosida bilganlarini flomaster yordamida qog‘ozdagi bo‘sh joyiga jamoa bilan birgalikda fikrlashib yozib chiqish vazifasini beradi va vaqt belgilaydi;

➤ guruh a’zolari birgalikda tarqatma materialda berilgan kichik mavzuni yozma(yoki rasm, yoki chizma) ko‘rinishida ifoda etadilar.Bunda guruh a’zolari kichik mavzu bo‘yicha imkon boricha to‘laroq ma’lumot berishlari kerak bo‘ladi.

9. Tarqatma materiallar to‘ldirilgach, guruh a’zolaridan bir kishi taqdimot qiladi.Taqdimot vaqtida guruhlar tomonidan tayyorlangan materialar, albatta, auditoriya(sinf) doskasiga mantiqan tagma-tag(zina shaklida) ilinadi;

1. O‘qituvchi guruhlar tomonidan tayyorlangan materiallarga izoh berib, ularni baholaydi va mashg‘ulotni yakunlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsam, Agar amaliy mashg‘ulotlarni mustaqil o‘rganishga undovchi dars yoki qiziqarli ilg‘or metodlar orqali olib borilganda darsning samaradorligi ortadi, chunki bunda har bir talaba o‘zi mustaqil ravishda ishlashga majbur bo‘ladi va shunga yarasha tayyorgarlik ko‘radi hamda ular o‘zlarini o‘zlari baholaydilar. Shuning uchun, dars davomida birorta talaba ham chetda qolmaydi, talabalarni o‘zlariga bo‘lgan ishonchi, fanga va o‘zlari tanlagan kasbga qiziqishi ortadi, shu bilan birga talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada ortadi. Talabaning doimo o‘z ustida ishlashi, mustaqil fikrlashi, olgan bilimlarini amalda qo‘llashi – uning aqliy faoliyatga ehtiyojini rivojlantiradi va talabalarni vaqtdan unumli foydalanishga o‘rgatadi. Bu orqali bo‘lajak mutaxassislarining mustaqil o‘quv faoliyatlarini, ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish, shular asosida oliy ta’lim tizimida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga erishish mumkin bo‘ladi.

REFERENCES

1. Mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarish nazariyasi va texnologik hisoblari. Farg‘ona-2018
2. N.Kattaev, G. Ixtiyorovna, M.Muxammediyev, X.Mirzahidov. «Kimyoviy texnologiya» Toshkent 2012 yil
3. N.R. Yusupbekov, D.P. Muxitdinov Toshkent-2019 yil «Texnologik jarayonlarni modellashtirish va optimallashtirish asoslari»
4. Selevko, G.K. «Zamonaviy ta’lim texnologiyalari» darslik. G.K.Selevko. – M. Xalq ta’limi, 1998 yil .

**MAGISTRATURA TALABALARINI TA’LIM JARAYONIDA ILMIY TADQIQOT
ISHLARIGA MAQSADLI YO’NALTIRISHGA ASOSLANGAN INTEGRATSION
JARAYON**

Usmanova Umida Aybekovna

Andijon davlat pedagogika instituti, kafedra mudiri Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160059>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada magistratura talabalarini ta’lim jarayonida ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli yo’naltirishga asoslangan integratsion jarayon to’g’risida fikr yuritilgan. Shuningdek, oliy ta’lim muassasasi va undan keyingi kasbiy rivojlanish jarayonida magistratura talabarlari o’z fanidagi ilmiy yondashuvlar, konsepsiyalar, nazariyalar, eng so’ngi axborotlar mazmunidan xabardor bo’lishi kerakligi a’lamlab ko’rsatilgan.*

***Kalit so’zlar:** yangilik, ilm-fan, ilmiy-pedagogik faoliyat, tadqiqot, ilmiy tadqiqotchilik, kashfiyot, o’z-o’zini anglash, ilmiy konferensiyalar, intellektual-rivojlantiruvchi.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается комплексный процесс, основанный на целенаправленной ориентации аспирантов на научные исследования в образовательном процессе. Также в процессе обучения в вузе и последующего профессионального развития четко указано, что магистранты должны быть осведомлены о содержании научных подходов, концепций, теорий и новейшей информации в своей области..*

***Ключевые слова:** инновации, наука, научно-педагогическая деятельность, исследования, научное исследование, открытие, самосознание, научные конференции, интеллектуальное развитие.*

***Abstract.** This article discusses the integrated process based on the purposeful orientation of graduate students to scientific research in the educational process. Also, in the process of higher education institution and subsequent professional development, it is clearly stated that master's students should be aware of the content of scientific approaches, concepts, theories, and the latest information in their field.*

***Keywords:** innovation, science, scientific-pedagogical activity, research, scientific research, discovery, self-awareness, scientific conferences, intellectual development.*

Kirish. Oliy ta’lim sifatini oshirish, bo’lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal qilishni ta’minlaydigan tizimli o’zgarishlarning umumiy asosidir.

Shunga muvofiq, O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida “...ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko’lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag’batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish”, “...ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko’lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag’batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish” ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo’nalishi sifatida belgilandi.

Birinchiidan, inson kapitali mamlakatning muhim milliy boyligi hisoblanadi. Uning har tomonlama ko’payishi va taraqqiy etishi, zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan,

professional tayyorgarlikka ega bo‘lgan, mamlakatni modernizatsiya qila oladigan va demokratik jamiyat qurish yo‘lidagi murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal yetishga qodir bo‘lgan, yurt va xalq manfaatlariga sadoqatli yangi avlod kadrlarini tayyorlash bugungi zamon talabidir. Bunga erishishda eng asosiy e‘tiborni kadrlarni tayyorlab berishdagi muhim bo‘g‘in, pedagog kadrlar tayyorlashdagi asosiy bosqich hisoblangan magistratura mutaxassisliklariga e‘tibor qaratib, bu yo‘nalishda ayrim islohotlarni kechiktirmasdan amalga oshirish lozim.

Ikkinchidan, respublikamizda magistratura bosqichida ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi baland emas. Ayni paytda bu yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar ham barmoq bilan sanoqli. Ilmiy izlanishlar orqali iqtidorli yoshlarni bu sohada ilmiy tadqiqot ishlariga yo‘naltirish maqsadida ilmiy g‘oya va yangiliklarni, tadqiqot natijalarini loyihaga jalb qilingan professor o‘qituvchilar, pedagogik sohadagi magistratura bosqichi talabalarini orqali tajriba-sinov hamda aprobatsiyadan o‘tkazish, amaliyotga joriy qilish vazifalari ham g‘oyat muhim dolzarb ahamiyatga ega.

Uchinchidan, OTMlaridagi magistratura bosqichi talabalarini, bo‘ljak tadqiqotchilarni ilmiy faoliyatga tayyorlash, kasbga ruhiy sozlanish jarayonini yo‘lga qo‘yish uchun ayni paytda ularning ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanishlari, magistratura talabalarida pedagogik ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi mobil ilova hamda elektron platforma yaratish orqali ilmiy-metodik ta‘minotni yaratilishi, talabalarni masofadan turib ilmiy faoliyatga tayyorlanishi, egallagan bilimlarini nazorat qilinishi, SMART ta‘limni joriy qilish orqali bilim olishdagi qulayliklarga erishish yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan.

To‘rtinchidan, magistratura bosqichidagi ta‘lim-tarbiya jarayonining bevosita ijrochisi bo‘lmish talabalar faoliyatini metodik ta‘minlaydigan va to‘ldiradigan o‘quv-uslubiy adabiyotlarining, ayniqsa, elektron shakldagi uslubiy ishlanmalar, ta‘limiy multimediyaga mahsulotlarining tanqisligi og‘riqli muammolardan sanaladi.

Magistratura talabalarini ta‘lim jarayonida ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli yo‘naltirishga asoslangan integratsion jarayon qisqa muddat ichida oliy ta‘lim muassasalari kafedralarining ilmiy imkoniyatlari kengayishiga ko‘maklashadi. Bugungi kunda fan va ta‘lim integratsiyasining rivojlanishi ko‘p jihatdan amalga oshiriladigan tadqiqotlarga ham bog‘liq.

Hozirgi texnologik jarayonlar rivojlangan darvda, oliy ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan tadqiqotlar mavjud muammolar yechimiga qaratiladi. Bu o‘rinda ilmiy laboratoriyalarning o‘rni alohida ahamiyatga ega.

Bugungi axborot texnologiyalari asrida oliy ta‘lim jarayonida faqat mavjud bilimlarnigina o‘zlashtirib, so‘ngra ilm bilan shug‘ullanish emas, balki ta‘lim jarayonini ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir vaqtda va bir-biri bilan bog‘lagan holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki axborot texnologiyalarini tatbiq etgan holda tashkil etilgan ta‘lim jarayoni juda ko‘p ma‘lumotlarga asoslanilgan tarzda amalga oshirilishi tufayli talaba barcha ma‘lumot yoki axborotlarni o‘zlashtira olmaydi hamda ularni tizimlashtirish imkoniyatiga ham ega bo‘lmaydi. Shuning uchun bo‘ljak mutaxassisning bilim darajasi mukammal bo‘lmay turib o‘z ishiga yuqori qiziqish bilan yondoshmaydi. Ta‘lim ilmiy tadqiqot jarayoni bilan qo‘shib amalga oshirilganda esa, talaba o‘zi ishtirok etayotgan yoki olib borayotgan ilmiy tadqiqot natijalarining aniqligi va ishonchli bo‘lishi uchun, mavjud va axborotlarni o‘zi mustaqil ravishda hamda tanlangan qiziqqan sohasini mukammal egallash maqsadida barcha imkoniyatlarda foydalanishga harakat qiladi. Tadqiqot ishi talabani mas‘ulyat hissini anglab yetish va oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishda intizomga qat‘iy rioya qilishga undaydi.

Fan bilan ta’lim jarayoni integratsiyasini yuqori darajada tashkil etish uchun avvalo, o’quv va ilmiy-muammoli laboratoriyalar holati hamda ularda olib boriladigan tadqiqotlarning mazmun-mohiyatiga e’tibor berish kerak. Bunda asosiy e’tibor talabaning ushbu faoliyatiga qiziqishi va kerakli ko’nikmalarni hosil qila olishiga qaratilishi, buning uchun ilmiy laboratoriyalarda olib boriladigan tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar qo’proq mahalliy muammolar bilan bog’langan bo’lishi lozim. Chunki talaba o’zi duch keladigan muammo yechimi bilan bog’liq tarzda olib boriladigan tadqiqotlarga ko’proq e’tibor beradi. Ushbu jarayon ta’lim va fan integratsiyasini tashkil etishning bosh mezonlaridan biridir.

Ilmiy tadqiqot natijalari bayonining maqsad va vazifalari ushbu yo’nalishdagi yangiliklar va ma’lumotlarni ommalashtirishdan iboratdur. Buning natijasida ilmiy tadqiqot ishidan olingan xulosalar soha vakillari va mutaxassislarning e’tiboriga havola etiladi va bildirilgan munosabatlar orqali ish samaradorligini aniqlash, zarur hollarda yangi ma’lumotlar bilan to’ldirish imkoniyati vujudga keladi.

Hozirgi o’quv-tarbiya jarayonida magistratura talabalarida ilmiy tadqiqotchilik ko’nikmalarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati juda katta. Raqamli texnologiyalar XXI-asr yoshlari hayotining ajralmas qismidir. Magistratura talabalarida raqamli muhitda elektron vositalar uchun har qachongidan ko’proq, yoshligidanoq vaqtlarini sarflaydilar. Bu esa ularda hayot uchun zarur bo’lgan raqamli ko’nikmalarni erta shakllantirish, ta’limda natijalarga erishish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Misol tariqasida taniqli olim Eynshteyn yoshligida kamgap, juda kuzatuvchan bola bo’lgan. Besh yoshida uning qo’liga kompas tushib qoladi. Yosh Albert kompasni qaysi tomonga burmasin, uning ignasi har doim bir xil yo’nalishni ko’rsatishidan hayratda edi. U o’yinchoq deb tasavvur qilgan fizik moslama uni ilm olamiga olib kirdi, magnit maydoniga oid ilk tushunchalar bilan tanishtirdi. “Bu tajriba menda chuqur va uzoq taassurot qoldirdi”, deb yozgan u yillar o’tib. “Keyinchalik men uning ortiga yashiringan sir-asrorlarni bilish uchun ilm-fanni chuqurroq o’rganishga harakat qildim.

Magistratura talabalarining ilmiy tadqiqot va ilmiy-ijodiy ishlari natijalari hisobot, referat, maqola, maqola, ixtiro, tavsiyanoma va bitiruv- malakaviy ish ko’rinishlarida yakunlanadi. Shu singari ishlar bo’lajak mutaxassislarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirib, rivojlantiribgina qolmasdan, balki ular o’zlashtirgan bilimlarning yanada chuqur va mustahkam bo’lishiga olib keladi hamda kasbiy-amaliy ko’nikmalarini takomillashtiradi.

Magistratura talabalarining ilmiy tadqiqot ishlari oldiga quyidagi talablar qo’yiladi:

- magistratura talabalarining ilmiy eruditsiyasi va nazariy dunyoqarashini kengaytirish;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llash qobiliyatini rivojlantirish;
- ijodiy fikrlashini rivojlantirish va ilmiy munozaralar olib borish;
- ko’nikmalarini shakllantirish, ma’lum ilmiy, texnik masalalarni yechishga undash;
- yuksak ishbilarmonlik manaviy-ahlokiy sifatlarini rivojlantirish, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga ko’maklashish hamda talabalarining jamoa va tashkiliy ishlarini olib borish tajribasini o’ziga singdirish.

O’quv jarayonidan tashqari magistratura talabalarilarni ilmiy tadqiqot ishiga jalb etishning quyidagicha 2 xil shakli mavjud: fan ilmiy to’garagi va mutaxassislik bo’yicha ilmiy tadqiqot to’garagi.

Shunday qilib, fan va ta’limning maqsadlari umumiy bo’lib, muammoning yagona yechimini topishga qaratilgandir. Ilmiy tadqiqotlar oliy ta’limni keng doirada rivojlantirish, ilmiy xizmat ko’rsatishning samaradorligini oshirish hamda ta’lim-tarbiya va tadqiqot jarayonlari oxirgi natijalarining takomillashuviga yo’naltirilishi kerak.

Ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarining kirib kelishi fanlarni zamonaviy texnologiyalar asosida o’qitish tizimining shakllanishiga asos bo’ldi. Bu tizim nafaqat oliy, balki butun uzluksiz ta’lim tizimida noan’anaviy usullarni qo’llash imkoniyatini yuzaga keltirdi.

Ta’limda zamon va rivojlanish talablari asosida yangicha yondashuvlar usullarini izlash bilan bog’liq holda oliy ta’lim muasasalari faoliyatida ilm orqali bilim berish usuli ustuvor bo’lmoqda. Bu usulning amaldagi namunasi sifatida kafedralar qoshida ilmiy tadqiqotlarga asoslangan holda tashkil etilgan "Ilmiy- amaliy muzey", "Ilmiy adabiyotlar kutubxonasi", "Seloksion tajribalar eksperimental maydonlari", "Mintaqaviy tadqiqot markazi", "Pedagogik innovatsiya markazi", "Pedagogik ilmiy tadqiqotlar" markazi, "Kichik maktab"lar, "Kvorking markazi" kabilarning tashkil etilganligini misol qilib keltirish mumkin. Shunday markazlarning tashkil etilishi magistratura talabalarining ilmiy tadqiqotlarga asoslangan ilmiy izlanishlarini yo’lga qo’yish, qo’llab-quvvatlash, rag’batlantirishning mamuriy-tashkiliy tomonlariga asos bo’ladi.

O’quv maqsadlarida ham, haqiqiy muammolarni hal qilishda ham (ilmiy, ishlab chiqarish, tashkiliy va boshqalar) turli xil o’yin turlari mavjud. Bular ta’lim, simulyatsiya, rol o’ynash, tashkiliy faoliyat, operativ, biznes, boshqaruv, harbiy, muntazam, innovatsion va boshqalar. Ular ko’pincha turli sabablarga ko’ra ajralib turadigan va bir-biriga mos keladigan darajada qat’iy tasnifga berilmaydi.

Mazkur fikrlar jamiyatimizda yoshlar qatlamini har jihatdan raqobatbardosh etib tarbiyalash, dunyo o’zgarishlarga jonli tarzda javob beradigan, buyuk yurt kelajagini o’z aql-zakovati, ma’naviyati, madaniyati, tashkilotchiligi va tadbirkorligi bilan rivojiga xissa qo’sha oladigan tarzda ta’lim-tarbiya berish darkor.

Zamonaviy voqelik sharoitlaridan kelib chiqib, innovatsion ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarda bilish faoliyatini rivojlantirishning asosiy maqsadi deb ijodiy individullikka va alohida o’ziga xos kreativ tafakkurga ega shaxsni rivojlantirishni hisoblash lozim. Faqatgina maxsus bilimlarni olish yaxshi bitiruvchi bo’lish uchun yetarli emas, va bunda shaxsning eng ko’p jihatdan individual tabiat, ijodiy potensialiga mos keladigan tomonlarini rivojlantirishni ham hisobga olish zarur. Mutaxassislar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash, pedagogik faoliyat samaradorligini ta’minlashning asosiy shartlaridan biri – ularda o’quv-bilish jarayonida induvidual yondashuvni rivojlantirishdan iborat.

Tahlil va natijalari:

Tadqiqotchilik faoliyati magistratura talabalarilarning izlanuvchanlikka, ijodkorlikka yetaklovchi faoliyatdir. Tadqiqotchilik faoliyati tajriba qo’yish va uni o’tkazish, kuzatuv natijalarini qayd etish, olingan natijalarni qayta ishlash, jamoa oldida o’z fikrini bayon etish, nutq so’zlash kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Tadqiqotchilik faoliyati ijrochi insonni emas, balki ilmiy salohiyatga ega, zamon talabiga mos ijodkor va tadqiqotchi insonni tarbiyalaydi.

Ilmiy tadqiqotchilik faoliyati bu – yechimi noma’lum bo’lgan muammoni hal etish, o’rganilayotgan obyektga oid qonuniyatlarni amaliyotda foydalanish uchun kashf etish, yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni bilan bog’liq bilish faoliyati.

Ilmiy tadqiqotchilik – magistratura talabalarining bu intellektual jihati mashg‘ulotlarga tayyorlanish va ilmiy izlanishlari jarayonida namoyon bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotchilik talabaning puxta va aniq ilmiy qarashlarga egaligi, fikriy mustaqilligini ta‘minlash bilan birga o‘ziga xos ta‘lim-tarbiyaviy imkoniyatlarga ega.

Tadqiqotchilik kompetensiyasi – bu shaxsning ajralmas sifati bo‘lib, u tadqiqot muammolarini mustaqil ravishda hal qilish qobiliyati va tayyorligi, tadqiqot ko‘nikmlarining qiyma Tadqiqotchilik kompetensiyasi – bu shaxsning ajralmas sifati bo‘lib, u tadqiqot muammolarini mustaqil ravishda hal qilish qobiliyati va tayyorligi, tadqiqot ko‘nikmlarining qiymatini tan olish va ularni ilmiy sohada qo‘llashga tayyorlikda namoyon bo‘ladi.

Kuzatishlarimiz va mavjud tajriba ilmiy savodxon bo‘lgan shaxsda turli kompetensiyalar shakllangan bo‘lishini ko‘rsatitini tan olish va ularni ilmiy sohada qo‘llashga tayyorlikda namoyon bo‘ladi.

1. Hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish:
texnologiyalar, tabiiy hodisa-jarayonlarning izohlarini bilish, taklif qilish va baholash;
tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan tegishli bilimlarni yodga olish va ulardan foydalanish;
izohlovchi modellar va tasvirlarni anglash, yaratish va ulardan foydalanish; tegishli prognozlar qilish va asoslash;
izohlovchi farazlarni taklif etish; ilmiy bilishning jamiyat uchun amaliy ahamiyatini tushuntirish.

2. Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash. Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash kompetensiyasi quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:
berilgan ilmiy tadqiqotda o‘rganilayotgan muammoni aniqlash;
berilgan muammoni ilmiy tadqiq etish usulini taklif etish;
ma‘lumotlarning obyektivligi va ishonchliligini ta‘minlashda olimlar tomonidan qo‘llaniladigan usullarni tavsiflash va baholash;
ilmiy tadqiq etilishi mumkin bo‘lgan savollarni farqlash;
berilgan muammoni ilmiy tadqiq etish usullarini baholash;

3. Ma‘lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish:
ma‘lum bir ko‘rinishdagi ma‘lumotlarni boshqa ko‘rinishda ifodalash;
ma‘lumotlarni tahlil va talqin qilish hamda tegishli xulosalar chiqarish;
ilmiy dalillarga asoslangan mulohazalarni boshqa qarashlardan farqlay olish;
ilmiy adabiyotlardan olingan matnlardagi faraz, dalil va xulosalarni aniqlash;
turli manbaalardan olingan ilmiy mulohaza va dalillarni baholash.

Oliy ta‘lim tizimida ilmiy dunyoqarashga ega, ma‘naviy barkamol shaxsni shakllantirish, uning axloqiy qiyofasini tarkib toptirishda magistratura talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli jalb etishning katta ahamiyatga ega ekanligi mutaxassislar tomonidan e‘tirof etilgan. Jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan, insoniyat farovon turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan yangilikni kashf etish shaxs ma‘naviyatiga xos sifatlarni shakllantirishga eng salmoqli hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan faoliyat turi tadqiqotchilikdir.

Magistratura talabalarining tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish orqali shakllantiriladigan ko‘nikmalar:

1. Tadqiqot muammosini aniqlash: a) kuzatish; b) ob‘ektning muhim jihatlarini aniqlay olish; c) muammoni qo‘ya bilish; d) diqqatni jamlay olish.

2. Tadqiqot ob’ekti, predmetini ifodalash: a) umumiydan xususiyini ajrata olish; b) muhim jihatni aniqlay olish; c) tarkibiy qismlarga ajrata olish.
3. Tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash: a) maqsadni to’g’ri belgilay olish; b) muammoni savol shaklida ifoda etish; c) asosli savol bera olish; d) kreativ fikr yuritish;
4. Tadqiqot farazini ishlab chiqish: a) dalillarga asoslanib bashorat qilish; b) tadqiqot rejasini tuzish.
5. Tadqiqot metodlarini belgilash: a) muammoni hal etish uchun eng maqbul usulni tanlay bilish.
6. Ma’lumotlar to’plash, kuzatish, tajribalar o’tkazish: a) ma’lumotlar yig’ish; b) ma’lumotlarni qayd etish; c) kuzatish; d) hisoblash; e) ma’lumotlarni jadvallarda ifoda etish; f) jihozlardan foydalanish.
7. Natijalarni tahlil qilish va dalillarni qayd etish: a) ma’lumotlarni umumlashtirish; b) ma’lumotlarni grafik, diagrammada ifoda etish; c) matematik-statistik tahlil; d) taqqoslash; e) klassifikatsiyalash; f) korrelyatsiya-mutanosiblikni aniqlash.
8. Tadqiqot natijalarini xulosalash: a) sabab-oqibat bog’lanishlarni aniqlash; b) umumlashtirish; c) tizimlashtirish.
9. Tadqiqot natijalari ishonchliligini tekshirish: a) tanqidiy baholash; b) mavjud mezonlardan foydalanib natijalarni tekshirish.

Ilmiy tadqiqotchilik faoliyati o’z navbatida, bir qator vazifalarni o’z ichiga oladi. Quyida tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish jarayonida bajariladigan ishlarga izoh berilgan va aniqliklar kiritilgan:

1. Magistratura talabalarining qiziqishlarini o’rganish.
Magistratura talabalarining ilmiy yo’nalishini aniqlash uchun umumiy savollar asosida suhbat o’tkaziladi va talaba tadqiqot sohasining qaysi yo’nalishlariga qiziqishi belgilanadi. Uning bu sohadagi bilimi, dunyoqarashi, ko’nikma va malakalari darajasi aniqlanadi.
2. Ilmiy mavzulardagi suhbatlarga jalb qilish.
Magistratura talabalari kafedrada tashkil etilgan ilmiy seminarlar, suhbatlar, ilmiy munozaralar, konferensiyalarga jalb etiladi. Ilmiy bahslarda shaxsiy munosabati va qarashlarini bayon etadi.
3. Ilmiy mavzuda ma’ruza tayyorlash.
Qiziqqan sohasi bo’yicha o’rgangan materiallari, tadqiq qilingan ilmiy izlanishlar xulosalari, ilmiy tadqiqotlar, manbalar tahlili asosida maqola va ma’ruza matni tayyorlaydi.
4. Referat, kurs ishlari tayyorlash.
Tadqiqot ishlarining mazmuni asosida o’quv rejasidan tashqari referat, kurs ishi, taqriz, rezyume, annotatsiya tayyorlaydi.
5. Ilmiy materiallarni tahlil qilish.
Magistratura talabalarining ilmiy yo’nalishi aniqlanganidan so’ng unga shu yo’nalishda bajarilgan tadqiqot ishlarini o’rganish va tahlil qilish malakasini egallashi uchun ilmiy adabiyotlar, dissertatsiyalar, avtoreferatlar, ilmiy maqolalar) tavsiya etiladi. Talabaning shu yo’nalishda bajargan ishlari belgilangan muddatlarda o’rganib chiqiladi va yig’ilishlarda muhokama qilinadi.
6. Ilmiy tadqiqotchilik hujjatlarini tayyorlash.
Ilmiy ishning maqsadi va mohiyatini anglaganidan so’ng talabaga tadqiqot ishlarining me’yoriy (nizom, qaror, konsepsiya va b.), joriy (buyruq, dastur va b)ishchi (chora-tadbir, reja va b.) hujjatlarni tayyorlash, rasmiylashtirish va tartib -qoidalari o’rgatiladi.

7. Tadqiqot rejasini ishlab chiqish.

Tadqiqot ishining ishchi rejasini ishlab chiqish, unda etiborga olinadigan holatlar va tartibga rioya qilish, tadqiqot ishi davrining umumiy va yillik hisobot rejalarini belgilash topshiriladi.

8. Ilmiy adabiyotlar bilan ishlash.

Ilmiy tadqiqot natijalari bayonining maqsad va vazifalari ushbu yo‘nalishdagi yangiliklar va ma’lumotlarni ommalashtirishdan iboratdur. Buning natijasida ilmiy tadqiqot ishidan olingan xulosalar soha vakillari va mutaxassislarning e’tiboriga havola etiladi va bildirilgan munosabatlar orqali ish samaradorligini aniqlash, zarur hollarda yangi ma’lumotlar bilan to‘ldirish imkoniyati vujudga keladi.

Magistratura talabalarining ilmiy tadqiqot va ilmiy-ijodiy ishlari natijalari hisobot, referat, maqola, maqola, ixtiro, tavsiyanoma va bitiruv-malakaviy ish ko‘rinishlarida yakunlanadi. Bu bo‘lajak mutaxassislarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirib, rivojlantiribgina qolmasdan, balki ular o‘zlashtirgan bilimlarning yanada chuqur va mustahkam bo‘lishiga olib keladi hamda kasbiy-amaliy ko‘nikmalarini takomillashtiradi.

Biz magistratura talabalarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini ta‘minlashga yo‘naltirilgan o‘z-o‘zini rivojlantirish sharti sifatida qaraymiz, bu ko‘pincha ular tashkil etayotgan tadqiqot faoliyati ta‘sirida amalga oshiriladi. Buning uchun talabalar ilmiy o‘z-o‘zini uzluksiz ravishda tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirib borishi lozim, bunda bakalaviaturada shakllangan motivlar ta‘sirida o‘z oldiga maqsad qo‘yadi va aniq natijalarga erishadi. O‘z-o‘zini namoyon qilish va o‘zini-o‘zi tasdiqlash shakllaridan foydalanganda, uning faoliyat sifati yaxshilana boshlaydi. Talabaga aynan shu jarayon tadqiqot faoliyatidagi xatti-harakatlar usullarini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, biz zamonaviy sharoitda tadqiqot malakasini o‘z-o‘zini rivojlantirish kontekstida magistraturada talabalarining subyektiv pozitsiyasini rivojlantirish muammosini hal qilish uchun ma’lum shartlar mavjud degan xulosaga kelimiz. Pedagogika magistraturasi talabalarining ilmiy-tadqiqot malakasini o‘z-o‘zini rivojlantirishning pedagogik shartlari ularning subyektiv pozitsiyasini rivojlantirish uchun to‘liq ta‘lim maydonini ta‘minlashni nazarda tutadi. Universitet amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, magistrantning mavzu pozitsiyasi uning tadqiqotchi sifatida shakllanishining ushbu ko‘rsatkichi bilan bog‘liq holda harakat qiladigan shaxsiy pozitsiyasining zaruriy rivojlanuvchi jihati sifatida qaralishi mumkin. Biz buni uning o‘z ta‘limini oshirishga tayyorligini shakllantirishning tabiiy jarayoni deb bilamiz, ushbu jihat magistratura tizimi universitet sharoitida shakllanishiga yordam beradi. Shu munosabat bilan, pedagogika magistraturasi talabalarining ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar aniq ko‘rsatmalarga ega bo‘lib, ular kontekstida, ta‘limning bakalaviatura bosqichi talabani tadqiqotchi sifatida tarbiyalashda muhim sanaladi. Bu, xususan, muayyan vazifalarni aniqlash va hal qilishga qaratilgan bo‘lib, ularni amalga oshirish jarayonida o‘z shaxsiy pozitsiyasining quyidagi fazilatlarini rivojlanadi:

- o‘zlarining ta‘lim imkoniyatlarida harakat qilish qobiliyati, shu jumladan o‘zlarining ta‘lim muammolarini aniqlash va ularni hal qilish variantlarini topish qobiliyati;
- ilmiy-tadqiqot faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish uchun magistraturaning barcha imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyati;
- universitet hayotining turli sohalarida, birinchi navbatda, ilmiy xarakterdagi faoliyatda o‘zini namoyon qilish uchun har qanday imkoniyatni topish qobiliyati;

- tegishli muammolarni hal qilishga tayyorligini hisobga olgan holda, tadqiqot malakasini o‘z-o‘zini rivojlantirish kontekstida shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish qobiliyati;

- o‘z ta’limini qadrlash va mas’uliyat bilan yondashish, uning maqsad va mazmunini o‘ylangan holda belgilash qobiliyati.

Shu munosabat bilan magistrantning ilmiy-tadqiqot malakasini rivojlantirish yo‘llarini tanlashda uning faolligi kabi omilni hisobga olish zarur, bu kasbiy yo‘naltirilgan bilimlarni o‘zlashtirganda o‘zining amaliy ilmiy faoliyatida samarali qo‘llash imkonini beradi. Magistratura talabalarining ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini mustaqil ravishda rivojlantirish shartlarini hisobga olgan holda, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini va harakatchanligini, ijodkorligini va bilishga tayyorligini namoyon etish imkoniyatlarini ta’minlash zarurligini ta’kidlash muhimdir, bu ularning kognitiv faoliyatini tashkil etish kompetensiyasining ma’lum bir ko‘rsatkichi hisoblanadi. Magistratura dasturi doirasida tadqiqot malakasini o‘z-o‘zini rivojlantirish g‘oyasi shaxsning rivojlanishini faollik bilan to‘ldirish sifatida amalga oshiriladi va shaxsiy rivojlanish tadqiqot faoliyatining muvaffaqiyatini belgilaydi. Bu muvaffaqiyat faqat shaxsiy va kasbiy rivojlanishning birligi natijasida amalga oshishi mumkin.

Shunday qilib, magistrantlarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish quyidagilarni nazarda tutadi: bo‘lajak ilmiy faoliyatning aniq maqsadlari va tadqiqot faoliyatining aniq dasturini ishlab chiqish; talabalarining ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘z-o‘zini rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash modelini ishlab chiqish; ushbu jarayonning barcha sub’ektlarining o‘quv va tadqiqot jamoasi o‘zining pedagogik salohiyatini ta’lim resursiga aylantirish uchun muhitga aylanadigan maxsus ta’lim maydonini yaratish; tadqiqot faoliyati natijalarini baholash mezonlarini aniqlash; uning natijalarini haqiqiy baholash va boshqalar.

REFERENCES

1. «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida». O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr.
2. Appleton, K. (2003). How do beginning primary school teachers cope with science? Towards and understanding of science teaching practice. *Research in Science Education*, 33: 1-25.
3. Narzieva N.N. Umumta’lim maktab o‘quvchilarida tayanch kompetensiyalar asosida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish. *Pedagogika*
4. Maxmudov A.X. Bo‘lajak magistrnlarni kompetentli tayyorlashning didaktik ta’minotini takomillashtirish. .: Ped. fan. dokt...diss. avtoref. – Toshkent: TDPU. 2016. – 49 b.
5. Ибрагимова Г.Н., “Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш” педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори ...дисс. Автореф. – Т., 2017.

**TA’LIM MUASSASA RAHBARLARINING SAMARALI BOSHQARUV
FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION FAOLIYATI**

¹Abduxoliqova Marjona, ²Ablyakimova Refide

¹Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti 2 kurs talabasi

²Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti kafedarsi katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160070>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim muassasa rahbarlarining samarali boshqaruv faoliyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari hamda professionallashuvning mazmuni haqida batafsil ma’lumotlar o‘rin olgan.*

***Kalit so‘zlar:** rahbar, boshqaruv, professionallashuv, fenomen, ijtimoiylashuv, nazorat, ichki refleksiv faolligi, tadqiqot*

***Аннотация.** В данной статье содержится подробная информация об особенностях развития эффективной управленческой деятельности руководителей образовательных учреждений и содержании профессионализации.*

***Ключевые слова:** лидер, менеджмент, профессионализация, феномен, социализация, контроль, внутренняя рефлексивная деятельность, исследование.*

***Abstract.** This article contains detailed information about the specific features of the development of effective management activities of the heads of educational institutions and the content of professionalization.*

***Keywords:** leader, management, professionalization, phenomenon, socialization, control, internal reflexive activity, research*

Bugungi kunda rahbar boshqaruvining samarali bo‘lishida psixologik omillarni aniqlash borasidagi izlanishlar uch yondashuv asosida olib boriladi. Bular quyidagilar: funksional yondoshuv, shaxs yondashuvi, vaziyatli (xulq) yondashuv. Har bir yondashuvga xos xususiyatning batafsil bayoni keyingi bo‘limda keltiriladi. Bu yerda esa ularning har biri haqida qisqacha ma’lumot berib o‘tishni lozim deb topamiz. Funksional yondashuvda rahbarlik, asosan, rahbar zimmasiga yuklanadigan funksiyalardan kelib chiqqan holda talqin etiladi. Bunday funksiyalar olimlar fikricha, turli miqdorda bo‘ladi. Shaxs yondashuvida asosiy e’tibor ish samaradorligi yuqori bo‘lgan rahbarga xos fazilat va sifatlarga qaratiladi. Va nihoyat, vaziyatli yondashuvda esa boshqaruv xususiyati mavjud vaziyat orqali belgilanadi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, funksional va vaziyatli yondashuv boshqaruvni faoliyat sifatida tahlil qilish imkonini bersa, shaxs yondoshuvida esa boshqaruvda aynan rahbar shaxs asosiy tahlil ob’ektiga aylanadi. Ushbu bo‘limda «boshqaruv professionalizmi» fenomeni gumanitar fanlarda nufuzli metodologik manba bo‘lmish –«faoliyat yondashuvi» pozitsiyasidan tahlil etiladi.

Rahbar o‘z qudrati va salohiyatini tashkilot maqsadiga butunlay safarbar etishi undan ichki bir qaror, barqarorlik va ishonchni talab qiladi. Bunday mas’uliyat, uning zimmasiga aksariyat hollarda inson shug‘ullanadigan rasmiy faoliyati va biron rasmiy tizimda egallagan xuquqiy maqom orqali yuklanadi. Bunday maqomi shaxsning shu sohaga rasman kirganligi va ushbu yo‘nalishda bundan buyon faoliyat yuritishini anglatgan holda endi uni «professional» deb atash uchun asos bo‘ladi.

Professionallik nafaqat rasmiy maqom, balki inson mehnat qilayotgan soha, ixtisoslik bo‘yicha zarur bilim va malakaga egalik hamdir. Lekin bunday bilim va malakaga egalik turli darajada bo‘lishi, shunga ko‘ra, mutaxassisning professional salohiyatini bir nechta toifalarga

ajratish mumkin. Gap boshqaruv haqida borar ekan, boshqaruv professionalizmini rahbarning o‘z jamoasini tashkilot maqsadi sari yo‘naltirishda yuksak darajadagi bilim va malakalarga tayangan holda faoliyat olib borishi, deb ta’riflash mumkin.

Qator tadqiqotchilar professionalizmni faoliyat nuqtai nazaridantahlil qiladilar. Bunda shaxsning kasbga oid bilim va malakalarni egallashi yetakchi mezonga aylanadi va professionalizm «o‘z ilmiy yo‘nalishi, sohalararo bilimlarni egallash hamda ularni amalda qo‘llay olish san’ati» sifatida talqin etiladi. Ba’zi olimlar esa professionalizm tarkibiga nafaqat bilim, malaka va ko‘nikmalarni egallash, balki yangilarini yaratishni ham kiritadilar. Deyarli barcha ta’riflarda professionalizm shaxs tomonidan kasbiy faoliyatni yuksak darajada bajarish qobiliyati sifatida ta’kidlab o‘tiladi.

Umuman olganda, faoliyat yondashuvi boshqaruv vabilak rahbarning o‘zaro muvofiqlashuvi jarayonini ochib bergan holda shaxsning kasb bilan identifikatsiyalashuvi masalasiga ham oydinlik kiritadi. Xususan, boshqaruv funksiyalari ustida to‘xtalar ekanmiz, an’anaviy klassifikatsiya bo‘yicha maqsadni belgilash, tashkillashtirish, motivatsiya va nazorat funksiyalarini qayd etishimiz mumkin va ularning har birida «faoliyat ulushi» turlicha bo‘ladi. Masalan, boshqaruvni tashkillashtirish bosqichida rahbarning faolligi aniq ko‘zga tashlanadi va uning jamoa hayotiga aralashuvi yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Faollik past darajada namoyon bo‘luvchi funksiya sifatida nazorat bosqichini qayd etish mumkin.

Maqsadni belgilash funksiyasi ko‘proq refleksiv mohiyatga ega bo‘lgan holda shaxsning ichki, intellektual va ijodiy faolligi orqali ta’minlanadi. Darvoqe, maqsadni belgilash funksiyasi rahbarning hamkasblari bilan hamjihatligini rivojlantirishda qulay imkoniyat bo‘lishi mumkin. Bu bilan rahbar uchun o‘z ichki refleksiv faolligini tashqi tomonga yo‘naltirish imkoni ochiladi.

Motivatsiya bosqichida esa rahbar faolligi eng uzoqlashgan, distant tarzda namoyon bo‘ladi. Chunki motivatsiya shakllari tashkilotning turli hudud va turli vaqt bo‘laklarida, bir qaraganda, rahbar aralashuviz namoyon bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan tahlil etilganda, boshqaruv funksiyalarining barchasi o‘ziga xos, spesifik xususiyatlarga ega va rahbar faolligini ta’minlovchi bosqichlar sifatida lavozim bilan identifikatsiyalashuv hamda mavqeni his etish omili hisoblanadi.

Shu o‘rinda “professional” atamasi ustida to‘xtalib o‘tish o‘rinli. Professional so‘zi tom ma’noda «Biror ishni o‘ziga kasb qilib olgan, o‘z kasbining mutaxassisi bo‘lgan shaxs» degan ma’noni anglatadi.

Keng ma’noda, professionallashuv – ijtimoiy institutlarni tashkil etish va rivojlantirish, shuningdek, jamiyatning professional strukturasiga oid qoida va me’yorlarni yaratishdan iborat. Tor ma’noda esa, professionalashuv jarayoni o‘ziga xos qiziqish va qadriyatlarga ega bo‘lgan, professional pozitsiyalar va rollarga suyanadigan professional guruhlarining paydo bo‘lishini nazarda tutadi. Shu qatorda profesionallashuv individning u yoki bu professional rolni bajarishga qodirligini ham ifodalaydi.

Shaxs professional tizimga kirib borar ekan, psixikaning adaptiv funksiyasi evaziga kasb talablariga mos ravishda o‘zining individual xislatlarini ham qayta tashkil eta boshlaydi, ya’ni professionallashib boradi. Bu borada “kasb” so‘ziga murojaat etishimiz muqarrar holatdir. “Kasb – ish faoliyatining ma’lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan biror turi, sohasi; hunar” deb ta’riflangan holda ko‘proq ijtimoiy mazmun va mohiyatga ega. Shu jihatdan kasb egasi, shaxs haqida gap borar ekan, «professional» atamasidan foydalanish o‘rinli bo‘lardi.

Kasb soʻzi «Kasb egasi» va «professional» atamalarini oʻzaro toʻldiruvchi tushunchalar sifatida, oʻzaro mutanosiblikni ifodalovchi iboralar maʼnosida tushunish mumkin. Kasb egasi shunchaki biron hunar yoki soha sohibi deb tushunilsa, “professional” atamasi shu sohada yuksak bir maqomni egallagan inson deb talqin etiladi. «Professional» esa jarayon sifatida insonning shu kasb sohasidagi jadal harakati, shu kasb uning qadriyat darajasiga olib chiqilganini nazarda tutadi. Shu maʼnoda, professional ijod insonning oʻzini-oʻzi yengib oʻtishi, oʻzida avval shakllangan faoliyat uslublari va vositalaridan voz kechgan holda ularning oʻrniga yangi, sharoitga mos keluvchi uslublarni konstruksiyalash sifatida tushunilishi mumkin (oʻz maʼnosiga koʻra «mutaxassis» soʻzi ham insonning kasb sohasidagi maqomini ifodalaydi, lekin «professionallik» shaxs tomonidan kasbning oʻziga xos tomonini kashf qilgani, shu kasbni egallabgina qolmay, balki uni «egarlashini» ham nazarda tutadi).

Yuqorida taʼkidlab oʻtilgan «professional» tushunchasi insonning kasb sohasiga kirishi va professional talablar asosida oʻzini tartibga solishi sifatida eʼtirof etildi. Sohani oʻrganish, ixtisoslikni tarkibiy qismlarga ajratgan holda izchil tahlil etish orqali kasb inson ichki dunyosida tarkib topa boshlaydi. Shu maʼnoda professional, maʼlum jihatdan shaxsning faolligi evaziga sodir boʻladi va inson kasbni oʻzi uchun yaratadi, deb eʼtirof etish mumkin. Bunday jarayondagi asosiy jihatlari qatorida izchillik, tartiblilik va uzviylik tamoyillarini alohida belgilab oʻtish lozim. Ushbu maʼnoda «profesional» psixologiya fanida mustahkam oʻrin olgan «ijtimoiylashuv» atamasi bilan uzviy bogʻliqlikda tushunilishi mumkin. Ijtimoiylashuv, yaʼni «sotsializatsiya» jamiyatdagi meʼyor va qoidalarni shaxs ichki rejasiga oʻtishi – interiorizatsiya sifatida talqin etilgan holda, professionalni –kasbning meʼyor va talablarini oʻzlashtirish hamda insonda shaxsiy mazmun kasb etishi maʼnosida tushunish mumkin.

Ijtimoiylashuv shaxs taraqqiyotining asosiy negizi sifatida bir umrdavom etadigan jarayon ekan, insonning kasb sohasida ulgʻayishi, uning professionalashuvi ham davomiy va bosqichma bosqich amalga oshadigan jarayondir. Shu oʻrinda professionalning ilk, boshlangʻich va yetuk bosqichlari hamda ular oraligʻidagi darajalar haqida soʻz yuritish mumkin. Koʻpgina tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, professional shaxs rivojlanishining yetuklik davriga kelib, ijtimoiylashuvning asosiy tarkibiy qismiga aylanadi. Agar mehnat individning biologik va antropologik evolyusiyasida qanchalik yetakchi oʻrinni egallagan boʻlsa, professional ham shaxs ontogeneza shunchalik muhim oʻrin tutadi, deb taʼkidlash mumkin. Ijtimoiylashuv jarayonining eng yuksak bosqichini shaxsning jamiyat bilan integratsiyalashuvi, umuminsoniy va individual qadriyatlarning uygʻunlashuvi, shaxsning oʻz-oʻzini yuksak darajada idora etish qobiliyati va shaxsiy hayot tajribasini, hatto missiyasini anglashi sifatida talqin etilgani singari, professionalning ham yuksak darajasini «professionalizm» atamasi bilan ifodalash oʻrinli boʻlardi.

MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI TALABALARI UCHUN MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMYATI

Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li

Xalqaro Nordik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160083>

***Annotatsiya.** Shu paytga qadar mavjud ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, ayni paytda jamiyatning axborotlashuvi davrida raqamli texnologiyalardan foydalanish kata ahamyat kasb etmoqda ustuvorlik – o‘qishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-talaba paradigmasi talaba-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashishi zarurdir.*

OTMlarda muhandislik komp'yuter grafikasi fanini dasturlarini o‘zaro qiyoslash metodi asosida o‘qitish yuzasidan olib borilgan ishlarning kamchiliklari tuzatildi.

***Kalit so‘zlar:** “raqamli texnologiya”, “ta’lim texnologiyalari”, “kompyuterli modellashtirish”, “multimedia”.*

***Abstract.** Until now, teaching has been considered a priority in the existing education system, but at the same time, the use of digital technologies is becoming more important in the era of information society. For this reason, it is necessary to replace the teacher-textbook-student paradigm of education with the student-textbook-teacher paradigm.*

The shortcomings of the work carried out in the field of training of engineering computer graphics science programs based on the method of mutual comparison have been corrected.

***Keywords:** "digital technology", "educational technologies", "computer modeling", "multimedia".*

***Аннотация.** До сих пор преподавание считалось приоритетом в существующей системе образования, но в то же время использование цифровых технологий становится все более важным в эпоху информационного общества. По этой причине необходимо заменить парадигму образования «учитель-учебник-ученик» на парадигму «ученик-учебник-учитель».*

Исправлены недостатки проведенной работы в области подготовки программ инженерной компьютерной графики на основе метода взаимного сравнения.

***Ключевые слова:** “цифровые технологии”, “образовательные технологии”, “компьютерное моделирование”, “мультимедиа”.*

***Kirish:** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi» PQ-3775-son qarorining 11-bandi 3-xat boshida, o‘quv mashg‘ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo‘naltiradigan o‘qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e’tiborni talabalarining mustaqil ta’lim olishi bilan bog‘liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish aytilgan.(1)*

Shu paytga qadar mavjud ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, ayni paytda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik – o‘qishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-talaba paradigmasi talaba-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashishi zarurdir. Zamonaviy pedagog kadrlar yangi mavqega ega bo‘lib, uning vazifasi eng

avvalo talabalarni mustaqil bilim olish faoliyatini tashkil etishga, bilimlarni mustaqil egallashga va ularni amaliyotda qo‘llash malakalarini shakllantirishga qaratilmog‘i lozim.(2) O‘qituvchi bunday maqsadlarda o‘qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlash kerakki, ular talabalarga nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan mustaqil egallashlari, o‘zlarida shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi, uni asoslashi va erishilgan bilimlarni yangi bilimlar olishlarida foydalanish malakalariga ega bo‘lishlari lozim.

Tahlil va natijalari: Bilimlarni o‘zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblansa-da, ammo bilimlarni har qanday o‘zlashtirish yoki egallash talabani fikrlashiga rivojlantiruvchi ta‘sir ko‘rsatmaydi. Buning uchun bilimlarni, faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiy qaytarish talabalarning fikrlashlarini rivojlantirishda yetarli bo‘lmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash faoliyati va olingan bilimlarni qo‘llash jarayoni yangi bilimlarning shakllanishiga, talabani samarali fikrlashi manbaiga aylanadi.

L.N.Anisimovning fikriga ko‘ra, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini, grafik tayyorgarligini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun kompyuter texnologiyalari va interaktiv ma‘ruzalardan va mustaqil ta‘lim olishga asoslangan innovatsion yondashuvdan foydalanish kerak.(3)

«Muhandislik kompyuter grafikasi» fani bo‘yicha talabalarni muvaffaqiyatli tayyorlash shartlaridan biri ularning mustaqil bilim olishlarini tashkil etishdir. Bu jarayon talabalar tomonidan o‘quv materialini o‘zlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan. Kompyuter grafikasining intensiv texnologiya sifatida eng muhim afzalligi shundaki, u talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini namoyish etish, stereotiplarni va fikrlash inertsiasini yengish maqsadida mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘zgaruvchan va individual yondashish imkoniyatiga ega.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mustaqil ta‘lim faoliyat ekan, mustaqil ishni ham faoliyat turi deb hisoblash mumkin. Talabalarning mustaqil bilim olishlarini to‘g‘ri tashkillashtirish va nazorat qilish, o‘qitilayotgan fanning oldida turgan vazifalarga erishishning samarali vositasi deb hisoblaymiz. Chunki bugungi kunda har bir fan uchun ajratilgan vaqtning yarimi mustaqil ta‘limga mo‘ljallangan.

Masalan, Yevropa, AQSh va Yaponiya davlatlarida ham talabalarning mustaqil ta‘lim olish soatlari umumiy o‘quv soatining 50-60%ni tashkil qiladi. (4)

I.Kovalevskiy mustaqil ishlarning ikki turini ajratadi: (5)

– auditoriyada bajariladigan ishlar (mustaqil ish o‘quv mashg‘ulotlarida o‘qituvchining bevosita rahbarligi ostida va uning topshirig‘i bilan bajariladi);

– auditoriyadan tashqarida bajariladigan ishlar (mustaqil ish o‘qituvchining topshirig‘i bilan, lekin uning bevosita ishtirokisiz bajariladi)

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga asoslanib, muhandislik kompyuter grafikasi fanidan talabalarning mustaqil ishlari mohiyati va ularni tashkillashtirish masalasini keltirish mumkin.

«Bilim – voqelikni bilishning, uning inson tafakkurida to‘g‘ri aks etishining isbotlangan natijasidir» – yaqin-yaqingacha ajdodlar tomonidan to‘plangan bilimlar, o‘qish va tinglash orqali, asta-sekin va uzluksiz birinchi so‘zdan oxirigacha idrok etish orqali qabul qilingan. Insoniyat to‘plagan bilimlarni yetkazishning bunday shakli ta‘lim dasturlarini qurishning chiziqli tamoyilini belgilab berdi. Unda ma‘lumotlar ierarxik va chiziqli shakllarda taqdim etiladi, yakuniy natija doimo oldindan belgilanadi.

Ta’limning an’anaviy vosita va texnologiyalari aksariyat hollarda chiziqli bo’ladi. Ularga darsliklar, metodik qo’llanma va ko’rsatmalar, o’rgatuvchi kompyuter dasturlar misol bo’la oladi. Bularning barchasi uzviylik tamoyili asosida tayyor bilimlarni uzatishga asoslanadi.

Mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda, ijodiy faoliyatni rivojlantirishuvchi va faollashtiruvchi samarali vosita talabalarning mustaqil ishlaridir.

Ta’lim jarayonida chiziqli bo’lmagan bilimlarni ifodalash vositalaridan (masalan, entsiklopediyalar) va sun’iy bilimlarni ifodalash usullaridan (masalan, bilimlar bazasi, multimedia) foydalanish o’qitishning chiziqli va chiziqli bo’lmagan shakllari o’rtasidagi farqni yaqqol ko’rsatadi. Mustaqil ta’limni tashkillashtirishda chiziqli bo’lmagan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, talabalar tomonidan o’z bilimlarini faol qurilishiga yordam beradi. Ushbu yangi usullarni qo’llashda talabalar o’zlarining vazifalarini bir xil muhitda bajaradilar, ammo chiziqli bo’lmagan texnologiyaning maqsadi talabalar uchun turlicha yakuniy natijaga erishish imkonini berishdir.

Shu bilan birga, mutaxassisning muhandislik va ijtimoiy faoliyatida ijodiy muvaffaqiyatning asosiy omillari sifatida fikrlash erkinligi, ko’p o’lchovli tizimli tafakkur, murakkab tizimlarning ishlash printsiplari va sharoitlarini tushunish, ilmiy dogmatizmning yo’qligi va ijodiy fikrlash metodologiyasiga ega bo’lish kabi shahsiy fazilatlarini inobatga olish mumkin.

Talabaning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanishini 4 darajaga bo’lish mumkin:

Birinchi daraja – mustaqil fikrlashning eng oddiy darajasi. Bunda talaba berilgan vazifani qonun-qoida va namunaga asosan bajaradi;

Ikkinchi daraja – variativ mustaqil fikrlash. Bu bir necha qoida va ta’riflardan birini tanlash va ulardan berilgan vazifani bajarish jarayonida foydalanish ko’nikmasi;

Uchinchi daraja – qisman izlanuvchan. Bunda talabada muammoni yechishning mavjud qonun va qoidalari asosida kengroq doiradagi masalalarni yechishning umumlashgan usullarini shakllantirish ko’nikmasi namoyon bo’ladi;

To’rtinchi daraja – ijodiy-izlanuvchan.

Ta’limning rivojlantiruvchi, tadqiqot yo’nalishlari (faol ta’lim metodlari) o’qitish texnologiyalarini tayyor bilimlarni uzatishga emas, balki bilish metodlariga quradi. Boshqacha qilib aytganda, talabaning shaxsiy modelini shakllantirishga chiziqli bo’lmagan bilimlar modeli ta’sir ko’rsatadi.

Mustaqil ta’limni shu ko’rinishda tashkillashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Talabalarning fan bo’yicha mustaqil bajaradigan vazifalarini shunday mazmunda tuzish kerakki, ularni berilgan vazifani bajarish davrida erkin ijodiy fikrlashga undashi kerak.

Chiziqli bo’lmagan ta’lim texnologiyalariga quyidagi ta’lim metodlarini o’z ichiga oluvchi ta’lim turlari kiradi: loyiha metodi, kompyuterni o’rganish vositasi sifatida qo’llash, kompyuterli modellashtirish, laboratoriya amaliyoti, misollarni namoyish qilish usuli, gipermedia tizimlari bilan ishlash.

D.Xenning fikriga ko’ra, chiziqli bo’lmagan tuzilmalar axborot texnologiyalarida keng qo’llanila boshlandi.(6) Ularning tamoyiliga asoslanib, kompyuter dasturlarida kontekstual ma’lumotnoma tizimlari Professional technology system (PTS) platformasida quriladi, bu esa talabaning individual ta’lim traektoriyasi bo’yicha mustaqil bilim olishiga imkon beradi. PTS platformasidan foydalanib, grafik dasturlar o’zlashtirilsa, yuqori samaraga erishiladi. Keltirilgan tizim kompyuterni o’rganish vositasi sifatida qo’llash imkonini beradi.

Bunday vositalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ma‘lumotlar bazalari, katta formatli elektron jadvallar, semantik tarmoqlar, ekspert tizimlari, multimedia vositalari, avtomatlashtirilgan kompyuterli loyihalash tizimlari, kompyuter grafikasi tizimlari, kompyuterli video telekonferentsiyalar, amaliy dasturlar.

Shularni inobatga olgan holda, muhandislik kompyuter grafikasi fanida bilish vositasi sifatida quyidagilardan foydalanish mumkin:

– bir tomondan, tasvirlarni modellashtirishga imkon beruvchi, boshqa tomondan, ko‘pincha o‘zlari gipermedia darsliklar hisoblanadigan grafik tizimlar;

– to‘plangan tajribani umumlashtirib, bilim hosil qilish imkonini beruvchi namoyish va modellashtirish dasturlari;

– to‘plangan bilimlarni umumlashtirish va rasmiylashtirish, tezkor qidiruvni amalga oshirish va ma‘lumotlarni filtrlash imkonini beruvchi ma‘lumotlar bazalari;

– hisoblash jarayonini osonlashtiruvchi, oraliq ma‘lumotlarni tezkor grafik tasvirlash, modellashtirish imkonini beruvchi elektron jadvallar.

O‘rganilayotgan materialning hajmi kattaligi tufayli talabani o‘rganilayotgan tizimning barcha xususiyatlari bilan to‘liq tanishtirish imkonini yo‘q. Shuning uchun u kelajakda mustaqil o‘qishni davom ettirishi va o‘quv kursiga kiritilmagan materialni tushunib olishi uchun mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim.

Bu maqsadga erishishning eng samarali usullaridan biri, shubhasiz, talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish, hamda, ularning mutaxassislik kafedralari loyihalarida ishtirok etishidir. Bu esa o‘quvchiga bo‘ljak kasbining xususiyatlari bilan, shuningdek, ushbu sohadagi so‘nggi ilmiy ishlanmalar bilan yaqindan tanishish imkonini beradi.

Yetakchi olimlarning fikricha, oliy ta‘limning mohiyati mustaqil ilmiy ishlar bilan tavsiflanadi. Har bir talaba ilmiy ishning samarali uslubini o‘zlashtirishi, mustaqil ijodiy faoliyatga layoqati va tayyorligini, ilmiy bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishi va takomillashtirish va uni amaliyotda ijodiy qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishi lozim. Ilmiy faoliyat va ta‘limni uzluksiz takomillashtirish oliy ma‘lumotli har bir mutaxassisning shaxsiy ehtiyojiga aylanishi lozim. Maqsad – talabalarni o‘qishning dastlabki yilidan boshlab muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat qoidalari va usullari bilan tanishtirish.

Bizningcha, ilmiy tadqiqotga yo‘naltirilgan mustaqil ta‘lim texnologiyasi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- 1) muammoning qo‘yilishi;
- 2) qo‘yilgan muammo doirasidagi manbalarni ko‘rib chiqish;
- 3) vazifani bajarilishini rejalashtirish;
- 4) vazifaning yechimini modellashtirish;
- 5) natijalarni tahlil qilish, xulosalar va bajarilganlik hisobotini tayyorlash;
- 6) berilgan muammo doirasidagi bilimlarini tizimlashtirish va umumlashtirish.

Birinchi bosqich. Pedagog tomonidan muammoning to‘g‘ri qo‘yilishi, talabani ijodiy fikrlashiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Talabalarga muhandislik kompyuter grafikasi fanidan beriladigan vazifalarni taqqoslash metodiga asosan berilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Masalan, detalning berilgan ortogonal proektsiyasi asosida uning yaqqol tasvirini qurish so‘ralsa, talaba an‘anaviy (qo‘lda) usul bilan, dastur yordamida qurishni yoki dasturlarni o‘zaro qiyoslashi mumkin.

Qiyoslashni talaba ixtiyoriy ko‘rinishda amalga oshiradi. Masalan, shu vazifani bajarish uchun sarflanadigan vaqtni yoki bajariladigan amallar sonini taqqoslashi mumkin.

Ikkinchi bosqich. Talaba qo‘yilgan muammo doirasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar, adabiyotlar va internet tarmog‘idan ma‘lumotlarni qidiradi va to‘playdi.

Uchinchi bosqich. Talaba to‘plangan ma‘lumotlar asosida qo‘yilgan muammoni yechishning bir necha usullarini aniqlaydi va ixtiyoriy birini tanlaydi va vazifani bajarilishini rejalashtiradi.

To‘rtinchi bosqich. Qo‘yilgan muammoning yechimini shakllantiradi.

Beshinchi bosqich. Bu bosqichda talaba qo‘yilgan muammoning yechimini referat, maqola yoki hisobot qo‘rinishida tayyorlaydi. Talabada ilmiy faoliyat haqida tushuncha shakllanadi, fanga va mutaxassisligiga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

Oltinchi bosqich. Talaba qo‘yilgan muammo yuzasidan mutaxassisga aylanadi. Chunki, talaba muammoni yechimini izlash mobaynida ko‘plab ilmiy ma‘lumotlarni o‘qiydi, muammoni yechishning barcha yo‘llarini xayolidan o‘tkazadi. Buning barchasi uni kelgusi ilmiy izlanishlariga turtki bo‘la oladi.

Bo‘ljak mutaxassislar o‘zlarining ish faoliyatlarida duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni mustaqil ravishda bartaraf etish yo‘llarini topadilar. Bundan tashqari talabalar oliy ta‘lim muassasalarini bitirgach doimiy ravishda o‘z ustlarida ishlab, mustaqil izlanishlar olib bora oladilar.

Xulosa: Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga asoslanib, mustaqil ta‘limni chiziqli emas, balki, tadqiqotga yo‘naltirilgan (chiziqli bo‘lmagan) texnologiyaga asosan tashkillashtirish, talabaning vazifani bajarishga ijodiy yondashishiga zamin yaratadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi» PQ-3775-son qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2018 yil 11 iyun, 23-son, 474-modda.
2. Хмарова Л.И., Усманова Е.А. Применение компьютерных технологий при изучении графических дисциплин. Теория и методика профессионального образования. Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогическая наука». 2014, том 6. – № 2. – С 59-63.
3. Анисимова, Л.Н. Инновационный подход к профессионально-графической подготовке будущих учителей технологий и предпринимательства / Л. Н. Анисимова // Вестник МГОУ. – 2014. – № 1. -С. 13–20.
4. Высшее образование (словарь). – Т.: Маля, 2003. – 456 с.
5. Ковалевский И. Организация самостоятельной студенческой работы // Высшее образование в России. - Москва, 2000. - № 1. – С.114–115.
6. Xen D. School of the future: from principles to planning and creation./ INFO, 1996. №2.

НОВАЯ МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ V-VI КЛАССОВ

Усманов Бахтияр Юлчибаевич

К.п.н, старший преподаватель, Высший педагогический колледж Республика Казахстан г.
Шымкент, ул.8 март № 22

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160097>

Аннотация. В статье рассматриваются основные особенности детского творчества, формирование и проблемы творческого мышления, выявление условий, обеспечивающие максимальное и всесторонне развитие художественного мышления, аспекты формирования художественного мышления учащихся 5-6 классов в процессе рисования с натуры. Педагогические условия для развития художественного мышления в процессе рисования с натуры, основы поиска путей формирования творческой личности учащихся, познания внутреннего мира человека, его духовное становление и творческое самосовершенствование. Новизна нашей работы заключается в новой методической системе развития эффективности доказанной экспериментальным путем сравнивая группы учащихся.

Ключевые слова: творческое мышление, креативность, активность, способность, интеллектуально-творческий потенциал, гармоничность, постановка, рисование с натуры, способность.

Abstract. In the article discusses the main features of children's creativity, formation of creative thinking and problem, identifying the condition to ensure the maximum and comprehensive development of creative thinking, aspects of the formation of creative thinking of student's grades 5-6 in the process of drawing from life. Pedagogical conditions for the development of creative thinking in the process of drawing from life, the foundations of how to promote creative person pupils'health, knowledge of the inner world of man, his spiritual formation and creative self-improvement.

Keywords: creative thinking, creativity, activity, ability, intellectual and creative potential, harmoniously, staging, drawing from nature, ability.

Введение. Формирование творческого мышления учащихся является одной из приоритетных задач современного образования. Это обусловлено общественными потребностями в накоплении интеллектуально-творческого потенциала, с помощью которого общество сможет выйти на новые рубежи развития, так как только яркие творческие решения помогут найти выход из сложного переплетения экономических, политических и социальных проблем.

В Казахстане за 20 лет независимости сделано много в области совершенствования общеобразовательной системы. Утвержден новый стандарт общего среднего образования, приближенный к мировому уровню и составлены проекты стандартов высшего профессионального образования. В соответствии с требованиями нового стандарта, в образовательной системе представлена область «Искусство». Парламентом Республики Казахстан принят Закон «Об образовании», который определяет в числе приоритетных задач – развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование привычных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности, а также приобщение

к достижениям мировой и отечественной культуры. В разделе организации учебно-воспитательного процесса, предусмотрено, что для апробации новых технологий обучения, внедрения нового содержания могут разрабатываться образовательные программы, реализуемые в режиме эксперимента в организации образования. [1]

Тем не менее, современная эпоха выдвигает ряд неотложных задач в области духовно-нравственного развития общества, которые требуют безотлагательного решения вопроса творческого роста учащихся в средних общеобразовательных школах.

Перед Республикой Казахстан стоит проблема переосмысления задач, стоящих перед высшей и общеобразовательной школой. Особенно той части общеобразовательной системы, где рассматриваются вопросы духовно-эстетического и творческого развития личности. Детское творчество как основное свойство духовности является мощным фактором, противостоящим деструктивным общественным явлениям. В условиях интенсивного накопления знаний и ограниченности возможности их переработки индивидом педагогическая наука переориентировалась с идеи всестороннего развития личности на идею развития способностей к самореализации личности, учитывая, что возросла потребность личности в творческой самореализации.

Главное в нашем исследовании – это выявление условий, которые обеспечивали бы максимальное и всесторонне развитие художественного мышления.

Всякая целенаправленная работа начинается с мышления, и неслучайно все выдающиеся художники-педагоги прежде всего старались активизировать мыслительную деятельность ученика, так как с помощью мышления активизируется и творческая деятельность. Объясняя психологию мыслительной деятельности, А.В. Брушлинский пишет: «Мышление – это всегда искание и открытие существенно нового». [2]

Методика. Теперь обратимся к вопросу, как можно способствовать развитию художественного мышления в процессе рисования с натуры. В первую очередь необходимо отметить особую роль самоорганизации, осознание приемов и правил умственной деятельности. Ученик должен с достаточной ясностью понимать сущность умственного труда, осознавать хотя бы основные его приемы. Если у него нет желания и умения, организовывать свою умственную деятельность он обычно не достигает высокого уровня развития мышления даже при самых благоприятных задатках и хороших условиях. Для повышения продуктивности мыслительной деятельности можно использовать умение управлять такими этапами мышления, как постановка задачи, создание оптимальной мотивации, регулирование направленности произвольных ассоциаций, максимальное включение, как образных, так и символических компонентов, использование преимуществ понятийного мышления, а также снижение излишней критичности при оценке результата, - всё это позволяет активизировать мыслительный процесс, сделать его более эффективным.

Умение логически обрабатывать материал часто развивается у подростков стихийно. Развитие таких умений должно стать специальной задачей учителя. От этого зависит не только, глубина и прочность знаний, но и возможность дальнейшего развития интеллекта и особенностей подростка.

Как же развивать художественное мышление школьников?

Решение проблемы в развитии художественного мышления детей в учебно-воспитательном процессе изобразительного искусства имеет большое значение особенно

сейчас, в условиях творческого возрождения. Это проблема может быть решена при условии организации целенаправленного процесса, включающего разнообразные формы классных, внеклассных занятий, сориентированных на постижение духовно-содержательных аспектов изобразительного искусства в единстве восприятия и созидательной деятельности на основе общения, сотворчества, а также путем совершенствования системы педагогического руководства процессом развития творческих способностей детей средствами изобразительного искусства.

Основная часть. Наше экспериментальное исследование шло по направлению – развитие творческого мышления через воспитание и обучения в процессе рисования с натуры. Это исследование проходило в следующих направлениях:

- сбор творческих рисунков путем проведения специальных экспериментальных заданий в 5-6 классах.

- наблюдение за учениками в процессе рисования с натуры, анализ в развитии художественного мышления детей, при выполнении ими задания. Объектами наших исследований являлись рисунки детей и выполнения заданий с учетом развития творческого мышления детей в процессе рисования с натуры.

Процесс обучения изобразительному искусству, согласно нашей экспериментальной программе, начинается учащимися 5-6 классов. Обучение проводится на уроках предмета «Изобразительное искусство». В этом возрасте у учащихся проявляется стремление к выяснению причин явлений реального мира, формируются умение обосновывать свои суждения, логически раскрывать свои умозаключения, делать обобщение, выводы. На среднем этапе творчества начинает свое развитие творческого мышления, поэтому метод разработки заданий нами определялся на уроках рисования с натуры способами восприятия мира учащимся, который отображается образно.

С целью исследования уровня развития художественного мышления учащихся, их способности к обучению, и мыслительных операций, анализируя которых можно охарактеризовать отдельные особенности мышления, мы использовали следующие критерии:

- степень компоновки и гармоничного заполнения поверхности листа;
- степень усвоения элементарной граммоты законы композиции;
- степень конструктивного построения предметов;
- степень передачи линейной и воздушной перспективы;
- степень передачи объема, законы светотени;
- степень сходства изображения с предметами натуры;
- степень проработки детали и обобщенности рисунка.

По критериям определялся уровень развития художественного мышления на уроках рисования с натуры, который мы обозначили качеством – высокий уровень [ВУ], средний уровень [СУ] и низкий уровень [ЛУ]

По вышеизложенным критериям был определен уровень развития художественного мышления учащихся контрольной группы в начале года, в середине и к концу года, обучающиеся по базовой программе среднего общеобразовательного стандарта. Было выявлено, что у основной массы детей уровень развития мышления можно охарактеризовать как средний и низкий.

В связи с этим мы составили ряд рекомендаций по развитию художественного мышления учащихся:

- учить давать правильные определения, анализировать, сравнивать и различать предметы и явления, ясно,
- правильно и четко выражать свою мысль,
- воспитывать умение рассуждать, умозаключать,
- делать выводы, обобщения.

Учащимся 5-6 классов экспериментальной группы были проведены в течение года по 4 урока рисования с натуры. Учитель вел уроки по методическим рекомендациям проведению уроков рисования с натуры, разработанные нами.

Перед данной программой ставится цель оказать профессиональную помощь в деле подготовки учителей к руководству и организации проведения учебной и воспитательной работы урока изобразительного искусства в средней общеобразовательной школе.

Программа определяет следующие учебно-воспитательные задачи:

- воспитание и развитие творческих способностей и изобразительных навыков; расширение диапазона чувств, воображения и зрительных представлений, фантазии, воспитание эмоциональной отзывчивости на явления художественной культуры;
- развитие художественного мышления учащихся в процессе рисования с натуры
- приучать детей к правильному суждению о форме предметов на основе научных данных о явлениях перспективы, теории теней, цветоведения, анатомии.
- научить детей внимательно рассматривать и анализировать форму предметов, правильно видеть, понимать и изображать форму предмета
- понять и практически усвоить такие основы изобразительной грамоты, как перспектива, линейно-конструктивное построение формы на плоскости, законы распределения светотени на форме в зависимости от ее конструкции.

Поставленные перед программой учебно-воспитательные задачи реализуются в содержаниях и методических разработках занятия рисовании с натуры на уроках изобразительного искусства.

По результатам работы учащихся экспериментальной группы проводился уровень развития художественного мышления учащихся в начале года, в середине года и к концу года

В результате экспериментальной работы в школе сложилась определенная методика преподавания, которая соответственно, дала свои результаты. Ученики пятого класса школы во время работе над натюрмортом правильно отвечали, что центром композиции является та часть, которая достаточно ясно выражает главное идейное содержание сюжета, что центр выделяется объемом, освещенностью и другими средствами, действующими в соответствии с основными законами композиции.

Учащиеся 6-ого класса, благодаря развитому творческому мышлению, в своих композициях идейную завязку очень редко располагают в буквальном геометрическом центре, так как геометрическое равновесие по центру идет вразрез с впечатлениями, даваемыми непосредственным восприятием жизни. Центр композиции может немного переместиться в сторону, но не с тем, чтобы отдать остальное пространство листа ненужному материалу или пустому, ничем неоправданному пространству. Здесь у учащихся развивается чувство равновесия, то есть ощущение заполненности листа

композицией. Наиболее ценной является та композиция, от которой нельзя ничего отнять и к которой нельзя ничего прибавить.

В результате исследований было замечено, что у многих учеников 5-6 класса появился интерес к работе, стремлению проявить творческую фантазию. Анализируя конечный результат работ за этот период времени, было выявлено несколько главных преимуществ:

- ученики не испытывают затруднения с выбором формата для изображения;
- ученики лучше представляют конечный результат своей работы;
- заметна аккуратность или продуманность эскиза, которая влияет на конечный результат;

- присутствует объемное видение изображаемого предмета;
- порядок нанесения светотени на предметах;
- соответствие внешней формы предмета с предметами природы;
- сходство изображения с предметами природы.

При этом выполненные учащимися работы отличаются художественным вкусом, а в процессе выполнения работы обязательно применяют творческий подход.

Результаты работы по экспериментальной методике подтверждают, что значительный объем и качество полученных системных изобразительных знаний, умений и навыков на основе рисования с натуры дают осознание учащимся интереса творческого поиска и конечного результата развития творческого мышления. Эксперимент доказал, что особым образом организованные учителем занятия рисования с натуры, содержания и методы которых строятся на основе содержательного обобщения, познания от общего к частному и от частного к общему, могут существенно влиять на динамику развития художественного мышления учащихся.

Уроки рисования с натуры в изобразительном искусстве развивают творческое мышление и эстетический вкус учащихся. Развитие личности предполагает формирование творческих способностей, основным показателем которых являются беглость и гибкость мышления, оригинальность, точность и смелость, проявление любознательности.

Составленные рекомендации содержат основные положения по развитию художественного мышления в подростковом возрасте. Однако необходимо дальнейшее внедрение новаторских способов и методов развития этого одного из основных познавательных процессов в жизни и деятельности каждого человека.

Методическая реализация предложенной нами системы формирования творческого мышления учащихся через уроки рисования с натуры в ходе опытно-экспериментальной работы дала качественные сдвиги в структуре личностных характеристик всех учащихся группы, более высокие оценочно-результативные показатели.

Заключение. В данном исследовании мы рассматривали аспекты формирования художественного мышления учащихся 5-6 классов в процессе рисования с натуры. В соответствии с целью, задачами исследования были выявлены педагогические условия на развитие художественного мышления в процессе рисования с натуры, основы поисков путей формирования творческой личности учащихся, познания внутреннего мира человека, его духовное становление и творческое самосовершенствование.

По мере формирования художественного мышления подросток все больше научается осознавать обобщенные закономерности явлений. Мышление начинает особенно

переходить от единичного через особенное к всеобщему, от случайного к необходимому, от явлений к существенному в них, от одного определения сущности ко всё более глубокому познанию действительности, к пониманию взаимосвязи её различных моментов, сторон её сущности. Точнее подросток не только и не столько всё глубже познаёт действительность, по мере того, как развивается его мышление, сколько его мышление всё более развивается, по мере того как углубляется его познавательное проникновение в действительность. Именно поэтому нам представилось особенно важным выявить основные закономерности развития и развития художественного мышления в этом возрасте. [3]

Достигнутая степень развития мышления младшего школьника позволяет в подростковом возрасте приступить к систематическому изучению основ наук. Содержание и логика изучаемых предметов, характер усвоения знаний в V-VI классах требует опоры на способность самостоятельно мыслить, рассуждать, сравнивать, делать выводы и обобщения.

При составлении данной работы, достигнуты цели и задачи, поставленные в данной работе, а именно: выявлены основные закономерности развития и диагностики художественного мышления в учащихся 5-6 классов на уроках рисования с натуры. Обобщен материал по проблеме художественного мышления в изобразительном искусстве.

Выводы. Таким образом, осуществление развития художественного мышления учащихся на уроках рисования с натуры в средней общеобразовательной школы, обучения и воспитания должно стать одним из ведущих принципов и содержанием учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе. Задачи формирования творческой личности учащихся художественно-педагогическими средствами можно решать в рамках среднего общего образования путем создания целостной системы художественного обучения и воспитания с целью развития художественного мышления детей.

REFERENCES

1. Послание Президента РК народу Казахстана. – Алматы: Жеті жарғы, 2012. – 44 стр.
2. Брушлинский А.В. Психология мышления и кибернетика. М.: Просвещение, 1970.
3. Болотина Л.Р. Развитие мышления учащихся // Начальная школа - 1994 - #11
4. Русское искусство: Очерки о жизни и творчестве художников /Под Сарыбеков М.Н. Модель учителя XXI века, //Образование и наука. Астана, 2003.
5. Джардина М.Ж., Вопросы повышения качества школьного образования. Материалы МНПК Среднее образование в XXI веке: состояние и перспективы развития, Астана, 2002, С.15
6. Медведев Л.Г. Формирование художественного образа на занятиях по рисунку М.: Просвещение, 1986. - 160 с.
7. Кузин В.С. Психология: Учебник. - М: Агар, 1997. - 304 с.
8. Козлякова Н.В. Педагогические условия повышения эффективности художественно-творческой деятельности студентов средствами декоративно-прикладного искусства: автореф. ... к.п.н. - М.: МГПИИ Магнитогорск, 2007. - 24 с
9. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. - М.: Прогресс, 1974.-392с.
10. Дремов А.К. Художественный образ. - М.: Советский писатель, 1961. -406с.

11. Белинский В.Г. Идея искусства. Полное собрание соч., т. 8, - М.: Художественная литература, 1982. - Том 8. - 337- 412 с.
12. Герасимова А.А. Развитие творческого мышления будущих учителей изобразительного искусства средствами народной педагогики: автореф. ... к.п.н. - Магнитогорск, 2007. - 24 с.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Изд. 2-е. - М.: Изд-во полит, литературы, 1977. - 237 с.
14. Пономарев Я.А. Психология творческого мышления. - М.: АПН РСФСР 1960. - 352 с.
15. Подласый И.П. Педагогика.-М.: Просвещение. 1996г.
16. Бронштейн И.Н.,Семендяев К.А. Справочник по математике для инженеров и учащихся втузов.- М.: Наука, 1986г.
17. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс КГТУ. 4.2. Казань КУ, 1998.
18. Выготский Л.С. Лекции по психологии. СПб.: Союз, 1999.143с.
19. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Проблемы возрастной и педагогической психологии: Под ред. Д.И. Фельдштейна. -М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 224 с.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINING OILA BILAN ISHLASHNING ASOSIY SHAKLLARI

Maxmudova Dilafruz Baltabayevna

Xalqaro Nordik universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160114>

***Annotatsiya.** Insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Bu o‘z navbatida bola shaxsini tarbiyalashda oila va jamiyatning ham roli nihoyatda katta ekanligini ko‘rsatib beradi. Umuman, bola tarbiyasida- maktabgacha ta’lim, Oila va Jamiyat ham birdek mas’ul.*

***Kalit so‘zlar:** maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila, jamiyat, hamkorlik, kichik davlat – oila, ta’lim- tarbiya, o‘zaro munosabatlar*

***Аннотация.** Роль внешней социальной среды и воспитания имеет решающее значение в психическом развитии человека и формировании личностных качеств. Это, в свою очередь, показывает, что роль семьи и общества в воспитании личности ребенка чрезвычайно велика. В целом семья и общество несут равную ответственность за образование ребенка – дошкольное образование.*

***Ключевые слова:** организация дошкольного образования, семья, общество, сотрудничество, малое государство – семья, воспитание, взаимоотношения.*

***Abstract.** The role of the external social environment and upbringing is crucial in the mental development of a person and the formation of personal qualities. This, in turn, shows that the role of the family and society in the upbringing of a child's personality is extremely large. In general, family and society are equally responsible for child education - pre-school education.*

***Keywords:** preschool education organization, family, society, cooperation, small state - family, education, mutual relations*

Kirish: Maktabgacha ta’lim tashkilotining maqsadi: bolalarni o‘qitish, tarbiyalash, qarab turish va parvarish qilish jarayonida paydo bo‘ladigan tomonlarning huquqlari, majburiyatlari va javobgarligini sezilarli amalga oshiruvchi ta’lim - tarbiya jarayonini olib borishdir. Maktabgacha ta’lim tashkiloti maktabgacha ta’lim ustaviga muvofiq bo‘lgan zarur shart-sharoitlarni ta’minlaydi. Bolalar hayotini muhofaza qilish va sog‘lig‘ini mustahkamlashga doimo g‘amxo‘rlik qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur ta’limi bo‘ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun ko‘rgazmali-harakatli, ko‘rgazmali-obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so‘z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda tafakkur faoliyatini tarkib toptirishi, bu hodisalarni, voqealarni chuqur anglab olish, ularning muhim bo‘lgan va muhim bo‘lmagan tomonlarini ajratishga o‘rgatishi lozim.

Asosiy qism: Maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘z navbatida ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishganlar. Bu esa bola tarbiyasida oila bilan hamkorlikning eng samarali usullaridan biridir. Bolalar bog‘chasi va oila o‘rtasida hamkorlik o‘rnatishda direktor, pedagoglar jamoasi va ota-onalar birgalikda faol ishtirok etishlari lozim. Tarbiyachi bolaning uyiga tekshiruvchi sifatida emas, balki do‘st, bola tarbiyasidek murakkab ishda yordam beruvchi sifatida borishi, oila a‘zolari bilan nazokat va xushmuomalalik bilan munosabatda bo‘lishi kerak. Tarbiyachi har bir oilaga borishidan avval o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yishi, qaysi mavzuda suhbatlashishini oldindan belgilab olishi lozim. Ota-onalarga beriladigan savollar puxta o‘ylangan bo‘lishi kerak. Suhbat

shunday tuzilishi kerakki, tarbiyachi bilan ota-ona bir-birlarini yaxshi tushunishlari, ular o‘rtasida ishonchli aloqa o‘rnatilishi darkor. Shundagina bola tarbiyasida kutilgan natijalarga erishish mumkin.

Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni rang- barang bo‘lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinishi taqozo etiladi. Masalan:

- bolalarni tarbiyalashda oilaning roli, ota-onalarning vazifasi to‘g‘risidagi qonunlar, bolalarni maktabga tayyorlash haqida;
- maktabgacha tarbiya tashkilotlarining yillik ish rejasi to‘g‘risida;
- ota-onalar jamoatchiligining ishi haqidagi masalalar shular jumlasidandir. Bu masalalarni jamoa bo‘lib muhokama qilish uchun ota-onalarning guruhi va umumiy majlislari, maslahatlar, konferensiyalar, ota-onalar kechalari kabi ish shakllari jamoa ish shakllariga kiradi. Tarbiyachilar bola tarbiyasini shakllantirishda oila tarbiyasiga chambarchas bog‘laydilar.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to‘rt bo‘limga ajratadi:

1. “Tarbiyaning zamoni”.
2. “Badan tarbiyasi”.
3. “Fikr tarbiyasi”.
4. “Axloq tarbiyasi” haqida hamda uning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritadi. Shunday ekan, bola tarbiyasi bir vaqtning o‘zida “Maktabgacha ta’lim”, “Oila” va “Jamiyat” nuqtai-nazarida shakllanib boradi.

Biz oilani “davlat ichra kichik davlat”- deb ataymiz. Unda yangi inson, ya’ni davlatning yangi bir vakili dunyoga keladi. Kichik davlat - oila esa bu inson uchun dastlabki hayot dorilfununi bo‘ladi. Shu sababli ota - onalar farzandning birinchi o‘qituvchisi va tarbiyachisidir. Farzandni barkamol va ma’naviy yetuk qilib o‘stirish uchun, eng avvalo, ota - onaning o‘zi yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. Farzand tarbiyasini ota - onalar o‘z shaxsiy ishi deb bilmasliklari kerak. Aslida bola tarbiyasi ota - onaning jamiyat oldidagi fuqarolik burchi va davlat oldidagi mas’uliyati hamda qarindosh - urug‘lar oldidagi javobgarligi. Shuning uchun ham ota - ona obro‘si farzand tarbiyasida ma’naviy ozuqa bo‘ladi. Bu ma’naviy ozuqa bola tarbiyasida “ufq” ni ko‘zlab ish tutishda mustahkam poydevor hisoblanadi. Bunday tarbiyalash jarayonida mehnat va ijtimoiy faoliyatni oilaviy vazifalar bilan qo‘shib olib boradigan farzandlari hayotiga qiziqadigan va ularga oqilona, odilona rahbarlik qiladigan ota - onalar ijobiy o‘rnak bo‘ladigan kishilardir. Bunday odamlar o‘z farzandlari tarbiyasiga oilada ham, maktabgacha ta’limda ham e’tibor beradigan aqlli odamlar, namunali oilalar a’zolari bo‘ladi.

Ilmiy manbalarga qaraganda inson shaxsi uchta faktorlar ta’sirida tarkib topadi. Ulardan birinchisi odam tug‘ilib o‘sadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta’siri bo‘lsa, ikkinchisi odamga uzoq muddat davomida sistemali beriladigan ijtimoiy ta’lim- tarbiyaning ta’siridir va uchinchisi odamga nasliy yo‘l bilan beradigan irsiy omillarning ta’siridir.

Bugungi kunda davlat va xususiy muassasalar, oliy o‘quv yurtlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) xorijda jumladan, Turkiyada maktabgacha ta’limni turli darajadagi va bir-biridan farqli dasturlar bilan ta’minlovchi muassasalar sirasiga kiradi. Maktabgacha ta’limni qo‘llash modellarini odatda ikkita guruhga bo‘lish mumkin:

"Muassasa asosidagi ta’lim modellari" va "Maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning muhitini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim modellari".

Ijtimoiy xizmatlar va bolalarni himoya qilish muassasasiga qarashli maktabgacha ta’lim muassasalari- “kunduzgi markaz”, “bolalar bog‘chasi”, “bolalar klubi” va “bolalar uyi” kabi turli

nomlarga ega. Ular 0-6 yoshdagi bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularning jismoniy va ruhiy salomatligini himoya qilish va rivojlantirish, ularga asosiy qadriyatlar va odatlarni berish uchun tashkil etilgan. Bog'chalarda 0-3 yoshli bolalar, kunduzgi markazlarda esa 3-6 yoshli bolalar xizmat ko'rsatadi. Bu muassasalar birgalikda yoki alohida ochilishi mumkin. Bog'chalar: 0-12 yoshdagi himoyaga muhtoj bolalarning jismoniy, tarbiyaviy, psixologik-ijtimoiy rivojlanishini, ularning sog'lom shaxs va yaxshi odatlarga ega bo'lishini ta'minlashga mas'ul bo'lgan ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalaridir. SHÇEKning 2828-sonli Ijtimoiy xizmatlar va bolalarni himoya qilish agentligi qonunining 15-moddasi asosida tayyorlangan "Bolalar va bolalar bog'chalari to'g'risidagi Nizom"ga ko'ra, bu muassasalar onasi va otasi vafot etgan qarindoshlari tomonidan qaraladi; ota-onadan biri vafot etgan, ikkinchisi ishlayotgan; ajrashgan va ishlaydigan ota-onalar; Ota-onasi jiddiy ruhiy yoki jismoniy kasalliklarga duchor bo'lgan bolalar qabul qilinadi.

“Davlat xizmatchilari to'g'risida”gi Qonunga muvofiq ochilgan “Maktabgacha ta’lim muassasalari to'g'risida”gi Qonunning moddalariga ko'ra, “Davlat xizmatchilari uchun bolalar bog'chalari va ijtimoiy ob'ektlar mavjud bo'lgan joylarda tashkil etilishi mumkin. Ularni tashkil etish va ishlash tamoyillari va tartiblari Davlat Kadrlar Raisi va Moliya vazirligi tomonidan birgalikda tayyorlanadigan umumiy nizom bilan belgilanadi”.Xodimlarning maktabgacha yoshdagi bolalari uchun rasmiy ish joylari va muassasalarida ochiladigan bolalar bog'chasi, ushbu Qonunning tegishli moddasidan kelib chiqqan holda ochiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolani va uning muhitini qo'llab-quvvatlovchi ta'lim modellari: Maktabgacha yoshdagi bolani va uning oilasini bolaga g'amxo'rlik va ta'lim nuqtai nazaridan qo'llab-quvvatlaydigan va ichki yoki tashqi muhitda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan barcha turdagi parvarish va ta'lim modellari bu guruhga kiradi.

Ona-bola ta'limi dasturi (MOCEP): Noqulay ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarda yashovchi va bolalar bog'chasiga bormaydigan 6 yoshli bolalar va ularning onalari uchun ishlab chiqilgan dastur bo'lib, Milliy ta'lim vazirligining Shogirdlik va maktabdan tashqari ta'lim Bosh boshqarmasi tomonidan tashkil etilgan. Rasmiy ta'lim haftasiga 3 soatdan 25 hafta davomida olib boriladi.

Dastur uch qismdan iborat:

1. Onalarni qo'llab-quvvatlash dasturi,
2. Ruhiy qo'llab-quvvatlash dasturi,
3. Reproduktiv salomatlik va oilani rejalashtirish (Bekman va Gürlesel, 2005).

Xulosa: Shunday qilib, insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Bu o'z navbatida bola shaxsini tarbiyalashda oila va jamiyatning ham roli nihoyatda katta ekanligini ko'rsatib beradi. Xulosa qilib aytganda, bola tarbiyasida maktabgacha ta'lim, Oila va Jamiyatning ham birdek hissasi bordir. Chunki bola oilada ilk bor ta'lim- tarbiya olsa, uni maktabgacha ta'limda yanada shakllantiradi, mustahkamlaydi va qisqa tushuntirish, nasihat yoki o'yinlar orqali tarbiya elementlarini egallaydi. Egallagan tarbiyani esa albatta jamiyat va o'zaro munosabatlarda qo'llaydi. Bu esa bola tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Oiladagi ta'lim jarayonining boshlanishi va oxiri chegarasi yo'q. Bolalar uchun ota-onalar hayotning idealidir, bolaning nigohidan hech narsa bilan himoyalanganmagan. Oilada ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining sa'y-harakatlari muvofiqlashtiriladi: maktablar, o'qituvchilar, do'stlar. Oila bola uchun u o'z ichiga olgan hayot modelini yaratadi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. Xalq so‘zi gazetasi 2017.16-y
2. “Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi” Toshkent-2017-yil
3. Dunyo va Turkiyada Boshlang‘ich ta’lim. Anqara: PEGEM nashrlari. YuNESKO (2000).
4. Dakar harakat doirasi. Jahon ta’lim forumi, 2000 yil 26-28 aprel, Dakar, Senegal. UNICEF (1990).
5. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. (Tuzuvchilar: J. [Hasanboyev](#), X. To‘raqulov, O. [Hasanboyeva](#), N. Usmonov).T., «Fan va texnologiyalar», 2009.
6. Sodiqova SH.A. “Maktabgacha pedagogika”, “Tafakkur sarchashmalari” - Toshkent 2013 y.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI

¹Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna, ²Egamberdiyeva Maftuna Karimbayevna

^{1,2}NORDIC universiteti katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160126>

***Annotatsiya.** Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasida ta’limning birinchi bosqichi maktabgacha ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan ekanligi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni yo‘lga qo‘yish va bu sohani yanada rivojlantirish uchun ko‘pgina imkoniyatlar yaratilayotganligi haqida. Bolalarni MMTT sharoitida adaptatsiyalashuv jarayonining samarali kechishida ota-ona va oilada olib boriladigan jarayonning tashkillashtirilishida psixologik yordamning zamonaviy usullari haqida ma’lumot berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** psixologik yordam, bolalar psixologiyasi, maktabgacha ta’lim tizimi, shaxsiy yondashuv.*

***Аннотация.** Данная статья посвящена первому этапу образования в Республике Узбекистан, который считается дошкольным образованием, и является одной из главных задач государственной политики в области развития дошкольного образования. В статье рассказывается о создании психологической службы в дошкольных образовательных учреждениях и о создании множества возможностей для дальнейшего развития этой области. Описываются современные методы психологической помощи в процессе адаптации детей в условиях МДО, которые проводятся родителями и семьей.*

***Ключевые слова:** психологическая помощь, детская психология, система дошкольного образования, личностное развитие.*

***Abstract.** This article is dedicated to the first stage of education in the Republic of Uzbekistan, which is considered to be preschool education, and is one of the main tasks of the state policy in the field of preschool education development. The article discusses the creation of a psychological service in preschool educational institutions and the creation of many opportunities for further development of this area. It describes modern methods of psychological assistance in the process of adapting children in the conditions of preschool educational institutions, which are carried out by parents and family.*

***Keywords:** psychological help, child psychology, preschool education system, personal development.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy usullari, bolalar psixologiyasini yanada rivojlantirish uchun ko‘pgina imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu maqolada, biz maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy usullarini ko‘rib chiqamiz.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar bilan ishlash jarayonida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning vaqtini mazmunli o‘tkazishni ta’minlashdan tashqari ularning psixologik holati, katta bo‘lish jarayonlarida tashqi ta’sirlarga reaksiyasini o‘rganib ular bilan ishlaydigan malakali psixolog mutaxassislar ishlamoqda.

Xususan , O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risidagi” PF-5198-sonli farmoni,

O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi 2019-yil 10-maydagi PQ- 4312/3106-sonli qarori maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu xujjatlarning barchasi maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, ularni zamonaviy texnik baza bilan, malakali pedagoglar bilan ta’minlash vazifalari belgilab berilgan buning uchun albatta maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom psixologik muhitni ta’minlash, psixologik xizmat sohasini yo‘lga qo‘yishni takomillashtirish muhim hisoblanadi.

Tahlil va natijalari.

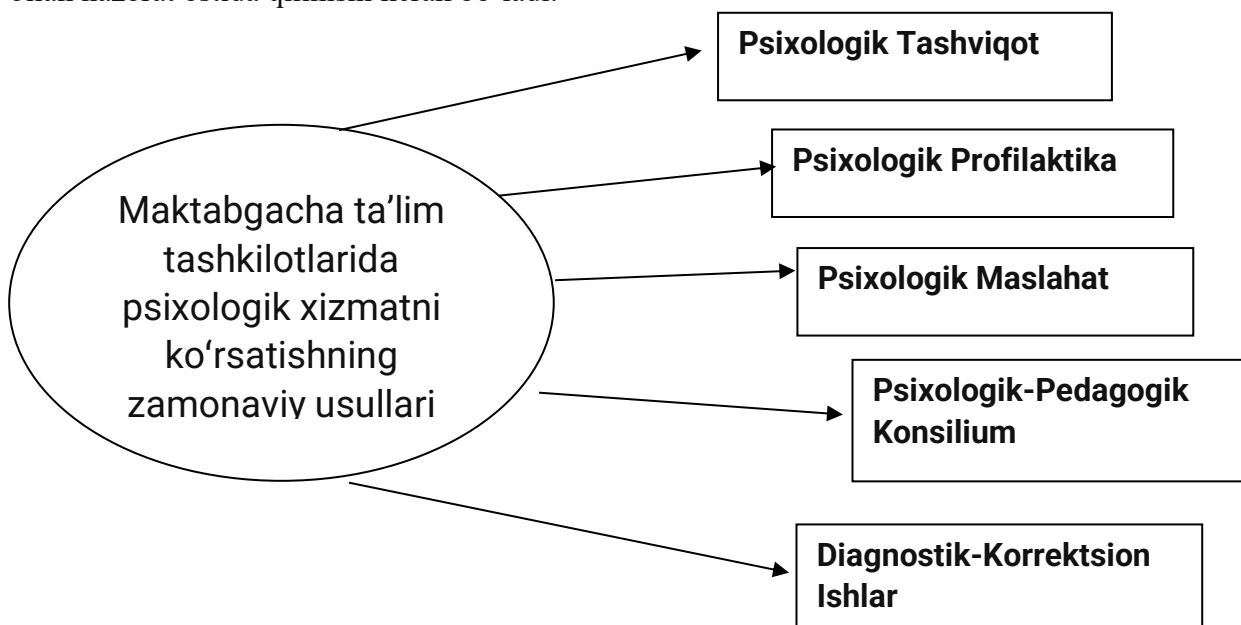
Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik yordam tizimi bolalar, ota-onalar va tarbiyachilar uchun rivojlanish, ta’lim-tarbiya, moslashuv, har bir o‘tish yosh davri bo‘yicha o‘z vaqtida malakali maslahat, uslubiy, psixodiagnostik va psixokorreksion yordam berishi aniq.

Bunda maktabgacha ta’lim tashkilotlari psixologi quyidagi yo‘nalishlar asosida ish olib borsam samarali natija beradi.

1. Psixologik ma’rifat.
2. Psixologik oldini olish.
3. Psixologik diagnostika.
4. Psixologik tuzatish.
5. Psixologik maslahat.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishning asosiy maqsadi bolalarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlash, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvini yaxshilash va ularning psixologik salomatligini saqlashdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy usullarini ko‘rib chiqar ekanmiz, albatta jarayonning borishi shu sohaning yetuk mutaxassislari bilan nazorat ostida qilinishi kerak bo‘ladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni ko’rsatishning zamonaviy usullari quyidagilardan iborat: Psixologik Profilaktika	Psixologik profilaktika, o’quvchilarning muammolari bilan shug’ullanish va ularni oldini olish uchun zarur bo’lgan ishlar. Bu jarayon o’quvchilarning muammolari bilan shug’ullanish va ularni oldini olishga yordam beradi
Psixologik Maslahat	Psixologik maslahat, o’quvchilarga va ularning oilalariga psixologik maslahat berish uchun zarur bo’lgan ishlar. Bu jarayon otanalarga va pedagoglarga bolalar bilan ishlashda kerak bo’ladigan psixologik bilim va ko’nikmalarni beradi
Psixologik-Pedagogik Konsilium	Psixologik-pedagogik konsilium, pedagogik jamoada sog’lom psixologik muhitni yaratish va qo’llab-quvatlash jamoa a’zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish.
Diagnostik-Korreksion Ishlar	Diagnostik-korreksion ishlar, o’quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishini ta’minlash uchun zarur bo’lgan ishlar. Bu jarayon o’quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. **Psixologik xizmat tashkil etishning maqsadi va vazifalarini belgilash:** Bu, bolalar uchun qanday yordam ko’rsatish kerakligini aniqlash uchun muhimdir. Misol uchun, bolalar uchun ijtimoiy ko’nikmalar yoki o’zaro munosabatlar bo’yicha ko’nikmalar rivojlanishi mumkin.
2. **Bolalar psixologiyasining xususiyatlarini hisobga olish:** Psixologik xizmatlar bolalarning yoshiga, jismoniy va psixologik rivojlanishining darajasiga mos kelishi kerak.
3. **Shaxsiy yondashuv:** Har bir bola bilan ishlashda uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini hisobga olish kerak.
4. **Oila bilan hamkorlik:** Oila a’zolari bilan ishlash, ularni tarbiyalovchi jarayonda faol qatnashuvchilar sifatida o’rganish.
5. **Jamoa ishi:** Maktabgacha ta’lim muassasasidagi barcha xodimlar bilan hamkorlikda ishlash.
6. **Taqiqot va monitoring:** Psixologik xizmatning samaradorligini baholash uchun taqiqot va monitoring amalga oshirilishi kerak. Bu, xizmatning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Bu prinsiplar asosida, psixologik xizmatni tashkil etishning natjalari bo’ladi. Shu bilan bir qatorda individual va guruhda mashg’ulotlar o’tkazish, psixologik ko’nikmalarni rivojlantirish uchun o’yinlar va mashg’ulotlar tashkil etish, oila a’zolari bilan ishlash va ularni psixologik

masalalarda ko‘rsatma berish. Bu yordamchi usullar yordamida, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar uchun mukammal va samarali psixologik xizmat tashkil etish mumkin.

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishning zamonaviy usullari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiya olish jarayonidagi moslashuvini yengillashtirish va sifatni oshirishga erishish mumkin. Shu bilan birga maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya beruvchi shaxslar ya’ni pedagoglarning bolalar, ularning ota-onlari va psixolog bilan birgalikdagi hamkorlik ishlarini tashkil etishda samarali usullar keltirib o‘tilgan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni sifatli yo‘lga qo‘yish uchun albatta yuqorida keltirib o‘tilgan usullardan foydalanish samarali natija beradi. Psixologik xizmat ko‘rsatishni pedagog xodimlarning o‘zlari ham kuzatuv ostida har bir bola bilan individual ravishda olib borishlari ularning o‘z sohalariga yanayam ma’suliyat bilan yondashuvlarini ta’minlab erishi aniq.

REFERENCES

1. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. -T.: TDPU, 2017.
2. Yadgarova G.T. —Tarbiyasi qiyin guruhga mansub bolalar bilan ishlash, uslubiy qo‘llanma, -Toshkent, 2007 yil.
3. G‘oziev E. Pedagogik psixologiya asoslari. - T.: O‘qituvchi, 2000 y.
4. Asadov Y.M. Ruhiy holatlar diagnostikasi va korreksiyasi. –T., 2000 y.
5. Akimova M.K., K.M.Gurevich. Psixologicheskaya diagnostika. -Moskva, 2005
6. Maksakov A. I. Pravilno li govorit vash rebenok. – M.: Mozaika-Sintez, 2005–2010.
7. Maksakov A. I. Vospitanie zvukovoy kultury rechi doshkolnikov. – M.: Mozaika-Sintez, 2005–2010.

YOSHLARNI INDIVIDUAL-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARIDA HIMOYA MEXANIZMLARI NAMOYON BO‘LISHINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich

Andijom davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160142>

***Annotatsiya.** Maqolada himoya mexanizmlarining tipologik tavsifining o'ziga xos jihatlari va yoshlarni ijtimoiy munosabatlarda shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan o'rganish holati tahlil qilinadi, bu ularning individual tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlarining namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik jihatlari aniqlashdan iborat.*

***Kalit so'zlar:** ijtimoiy munosabat, shaxsiyat, rag'batlantirish, ego, ijtimoiy o'ziga xoslik, qiziqishlar, qobiliyatlar, xarakter va temperament.*

***Аннотация.** В статье анализируются специфические аспекты типологической характеристики механизмов защиты и состояния изучения, направленного на формирование молодежи как личности в социальных отношениях, которая заключается в определении социально-психологических аспектов проявления механизмов защиты в их индивидуально-типологические особенности.*

***Ключевые слова:** социальная установка, личность, стимулы, эго, социальная идентичность, интересы, способности, характер и темперамент.*

***Abstract.** The article analyzes the specific aspects of the typological characteristics of the protection mechanisms and the state of study aimed at the formation of young people as individuals in social relations, which consists in determining the socio-psychological aspects of the manifestation of protection mechanisms in their individual-typological characteristics.*

***Keywords:** social attitude, personality, stimuli, egos, social identity, interests, abilities, character and temperament.*

Jahonda shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, istiqbolni rejalashtira olishi, shaxs rivojlanishiga ta’siri bilan bog‘liq bo‘lgan shaxs himoya mexanizmlarining ijtimoiy- psixologik jihatlari o‘rganish muammosi tobora dolzarblashib bormoqda. Psixologik lug‘atda qayd etilishicha, «...psixologiya fani rivojlanishida amaliy psixologiya rolining ortishi sezilarli tendensiya hisoblanadi»[1]. Bu borada psixologik amaliyot va psixoterapiya kontekstida shaxsning psixologik himoyamexanizmlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish muammosi eng muhim va zarur fenomen hisoblanadi. Shaxsning himoya mexanizmlari uning individual ichki dunyosiga hamda psixikaning namoyon bo‘lishi shakllariga moslashishini ta’minlash bilan birga, jamiyatda uning o‘z o‘rnini topa olishi yoki aksincha, yo‘qotishining asosiy sababi bo‘lib ham xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan qaraganda mazkur muammo hozirgi kunga qadar etarli darajada o‘rganilmagan va dolzarb ahamiyatli muammo sifatida ilmiy tadqiq etishni taqazo etadi.

Jahon ta’lim va ilmiy muassasalarida shaxsning himoya mexanizmlariga xos bo‘lgan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha ilmiy izlanishlar ma’lum darajada olib borilmoqda. Bu borada, shaxs rivojlanishining eng muhim bosqich ekanligi, mazkur yosh davrida shaxsning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi mumkinligi, mutlaqo individual bo‘lgan hayot yo‘lini tanlash nuqtai nazaridan ahamiyati beqiyos ekanligi, o‘zini-o‘zi anglash, o‘zini-o‘zi faollashtirish, kelajakka refleksiv munosabatni shakllantirishga yo‘naltirilgan masalalarga e’tibor qaratish muhimligi bois o‘springan shaxs sifatidagi rivojlanishini ta’minlanishida uning himoya

mexanizmining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan bog‘liqligini o‘rganish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda shaxsning ma‘naviy, ruhiy va aqliy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, o‘sprinlik davridan ularning ijtimoiy faolligini oshirish bo‘yicha zaruriy-me‘yoriy asoslar yaratildi. «Yoshlarning ma‘naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko‘maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta‘limni ta‘minlash, yoshlarning mukammal ta‘lim olishi...»[2] ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi o‘sprin shaxsida himoya mexanizmlarini shakllanishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ilmiy tadqiq etish orqali istiqboldagi vazifalarni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratdi. Bu borada yangi avlodning davlat taraqqiyoti uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishi uchun «... barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan bilim va ko‘nikmalarni egallashni ta‘minlash»[3] talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida», 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-son «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashto‘g‘risida», 2019 yil 29 apreldagi PF 5712-son «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmonlar, 2019 yil 13 fevraldagi PQ-4190-son «2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» Qaror hamda ushbu sohada qabul qilingan boshqa me‘yoriy hujjatlarda belgilangan keng ko‘lamli vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek psixolog olimlaridan N.Boymurodov, L.B.Bekniyazova, M.G.Davletshin, V.M.Karimova, D.Sh.Nasirov, D.B.Norqo‘ziev, N.S.Safoev, R.I.Sunnatova, N.I.Xalilova, K.A.Tillashayxova, G.B.Shoumarov, O.S.Qodirov, E.G‘.G‘oziev va boshqalar tomonidan o‘quvchilarning o‘sprinlik davrida shaxs himoya mexanizmining psixologik xususiyatlarini namoyon bo‘lishini o‘rganish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, N.G.Kamilovanning ilmiy ishlarida deviant xulq-atvorni belgilovchi yoshlarning o‘zini-o‘zi qadrlash xususiyatlari ilmiy tadqiq etilganligini qayd etish o‘rinlidir. Mustaqil Davlat Hamdo‘stligi mamlakatlari olimlaridan E.N.Andreyeva, F.V.Bassin, M.K.Burlakova, L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, V.N.Volkov, R.M.Granovskaya, S.V.Zvereva, V.G.Kamenskaya, A.B.Karpov, V.E.Kogan, I.S.Kon, V.V.Krigina, V.V.Nikolaeva, E.S.Romanova, E.T.Sokolova, I.D.Stoikov, V.A.Tashlikov, T.V.Tulupeva, E.V.Chumakova va boshqalar shaxsda psixologik himoya mexanizmining turli masalalari ilmiy tadqiq etilgan bo‘lsa, B.S.Bratus, D.A.Leontev, V.N.Myasishev, V.A.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, Z.I.Ryabikina, V.I.Slobodchik, E.N.Shiyanov va boshqalarning ilmiy ishlarida esa mazkur muammoning amaliyotga yo‘naltirilgan jihatlari ilmiy tadqiq etilgan. Xorij olimlaridan G.Yu.Ayzenk, A.Freud, A.Adler, A.Maslov, K.Rojers, K.Horney, F.Pearls, E.Fromm, V.S.Rotenberg, E.Erickson va boshqalar tomonidan shaxsning himoya mexanizmlari masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Ilmiy va nazariy adabiyotlarni ko‘rib chiqish asosida psixologiya fanidagi muammoning holati va tasavvurdagi gender farqlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga mavjud yondashuvlar ochib berilgan; olib borilayotgan tadqiqot nazariy jihatdan asoslangan; xorijiy va mahalliy psixolog olimlarning gender ijtimoiy psixologiyasi muammolari bo‘yicha olimlar olib borgan ishlarining tahlillari keltirilgan, jumladan E.Erikson, E.T.Sokolova, V.V.Nikolaeva,

F.V.Bassin, A.A.Rean, M.K.Burlakov, V.N.Volkov va boshqalar; V.A.Tashlikovning tadqiqotlarida idrok va baholashning adaptiv qayta tuzilishi sifatida, I.D.Stoykov himoya mexanizmlarini ichki xotirjamlik, muvozanatva hissiy barqarorlik usuli sifatida, V.S.Rotenberg, V.V.Arshavskiy himoya mexanizmlarini o‘z-o‘zini anglashning yaxlitligini qo‘llab-quvvatlovchi omil sifatida ko‘rib chiqilgan, asosan moslashish jarayonida ijobiy natijaga ularsiz erishi mumkin emasligi haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga K.Rojers, A.Maslou, K.Xorni kabi ko‘plab nazariyotchilar va boshqalar psixologik himoyani birinchi navbatda buzilish omili sifatida ko‘rishlari asoslangan.

O‘zbek olimlaridan L.B.Beknazarova tomonidan boshlang‘ich maktabdan o‘rtamaktabga o‘tish davrida o‘quvchilar moslashuvining psixologik xususiyatlari muammosini, N.G.Kamilova esa o‘sprinlarning deviant xulq-atvorini belgilovchi o‘z- o‘zini baholashga xos psixologik xususiyatlarini tadqiq etishgan. Olimlarning tadqiqotlari shuni tasdiqladiki, o‘z-o‘zini baholash va himoya qilish mexanizmlari tartibga solish vazifalarini bajaradigan, insonning xulq-atvori, faoliyati, munosabatlarini tashkil etish uchun shaxsning shakllanishiga yordam beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Psixologik himoya murakkab vaziyatlarda hissiy zo‘riqishni bartaraf etishgaqaratilgan aqliy faoliyatning muhim jihati sifatida qaraladi. Rivojlanish psixologiyasiva yosh psixologiyasi sohasidagi mahalliy tadqiqotlar tahlili o‘sprin davridagizo‘riqishning eng keskin pozisiyalari – “o‘sprinning o‘z-o‘ziga baho berishi”, “oilagamunosabati”, “o‘sprinning ijtimoiy moslashuv jarayonidagi qiyinchiliklari” o‘rtasidagi bog‘liqliklarni ko‘rsatdi.

Ushbu sohani o‘rganish inson xarakterinishakllantirishi jarayonidagi murakkabliklarning o‘ziga xos xususiyatlarini, shaxsningsog‘lig‘i va uning shaxsiy rivojlanish istiqbollarini yangicha anglashga imkon beradi. Tadqiqot natijasi psixologik ko‘rsatkichlardan “himoya mexanizmlarini shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillarni”, “himoya usulini tanlashning o‘ziga xosliklarini va ularning hissiy stressni engillashtiradigan asosiy imkoniyatlarini”, “o‘z-o‘zini baholashni” va “shaxs rivojlanishini” kabilarning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga imkon berdi.

Xulosa qilib aytganda “Yoshlarni individual-tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlari namoyon bo‘lishining ijtimoiy–psixologik jihatlarini” quyidagi xulosalar keltirdik:

- Yangi darajadagi kompetensiyaga erishilgandan so‘ng dastlabki, erta davrlardagi, bolalik bilan bog‘liq reaksiya shakllari va xulq-atvor turlariga qaytish bo‘lgan regressiya paytida almashinish sodir bo‘lishi aniqlandi, bu esa o‘z navbatida asabiy vaziyatning ta’siri ostida paydo bo‘lgan hissiy bosimni anglatadi, lekin bu engillik yoki maqsadga erishishga olib kelmaydi. Bunday vaziyatda sub’ekt ba’zag ichki keskinlikni buzadigan, kutilmaganda ma’nosiz harakatlarni amalga oshirishi mumkin, ammo shu vaqtning o‘zida haqiqat idrok etilgan holda tashqi tomondan bu harakat sezilmasligi mumkin.

- Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, (qiz) yoshlarda, shuningdek, (o‘g‘il) yoshlarda ham ijtimoiy muhitda ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik ularning o‘z- o‘zini borligicha qabul qilishlari, shuningdek boshqalarni ham qabul qilishlari, hissiy qulaylikni his etishlari, yuqori darajadagi sub’ektiv nazoratga ega ekanliklarining ko‘rsatkichidir, bu kabi o‘sprinlar ular bilan sodir bo‘ladigan voqealarni, birinchi navbatda, ularning shaxsiy fazilatlarini (kompetensiya, qat’iyatlilik, qobiliyat darajasi va boshqalarga) va o‘z faoliyatlarining tabiiy oqibatlarining natijasi deb hisoblashishlari isbotlandi;

- Tadqiqot jarayonida yoshlarning o‘zini o‘zi baholashning ijtimoiy- psixologik xususiyatlarini va psixologik himoya mexanizmlarini aniqlash usullari yuzasidan ishlab chiqilgan

mualliflik so‘rovnomasi asosida qaltis vaziyatlarda o‘sprinning o‘zini o‘zi baholashi va xulq-atvor reaksiyasi o‘rtasidagi bog‘liqliklar mavjud ekanligi tasdiqlandi.

REFERENCES

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni.O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plamlari.2017.-(766)-son.B.36-37.
2. Sh.M.Mirziyoev. Birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambeliyasidagi nutqi.19.09.2017 y
3. O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirishkontseptsiyasi
4. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. –T.: 2010. -544 b.;
5. G‘.B.SHoumarov. Oila psixologiyasi-SHarq.:2010.-283 b.;

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA PREDMETLARARO INTEGRATSIYA VOSITASIDA METAPREDMET TUSHUNCHALARINI O‘RGATISH

¹Xalikova Zaxro Mirshadmanovna, ²Qosimova Madinabonu Murod qizi

¹Xalqaro Nordik universiteti katta o‘qituvchisi

²Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160161>

***Annotatsiya.** Zamonaviy ta’lim bilimlarni o’quv fanlarini bir-biridan alohida o’zlashtirish tizimida emas, balki yagona ta’lim muxitini sharoitida o’zlashtirilishini taqazo qilmoqda. Pedagogika sohasida faoliyat yuritayotgan mahalliy va xorijiy olimlar o’rta umumiy ta’lim maktabi o’quvchilari uchun nazariy va uslubiy jihatdan metapredmetlar haqidagi nazariyalarni ishlab chiqqanlar, biroq boshlang’ich ta’limda meta-predmetlar ustida juda kam ilmiy izlanishlar olib borilgan. Mazkur maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilar tomonidan meta predmet tushunchalarni o’zlashtirishga integratsion yondoshuv imkoniyatlari tahlil qilingan. "Metapredmet" tushunchasini tahlil qilishda Mavlonova R.A ilmiy maktabi tomonidan yaratilgan adabiyotlar o’rganilgan, boshlang’ich sinflarda o’rganiladigan metapredmet tushunchalarga misollar keltirilgan. Metapredmet tushunchalarini shakllantirishda integrativ vazifalardan foydalanilgan. Maqolada berilgan vazifalar mazmunan yaqin o’quv predmetlari hamda o’quvchilarning uyg’un faoliyatlariga asoslangan holda tuzilgan. Topshiriqlarni bajarish jarayonida boshlang’ich sinf o’quvchilarida “yuz” tushunchasi mazmuni haqida tasavvurga ega bo’ladilar.*

***Kalit so’zlar:** integrativ yondashuv, integratsion vazifalar, integratsiya texnologiyasi, boshlang’ich ta’lim, matematika ta’limi.*

***Аннотация.** Современное образование обеспечивает приобретение знаний в условиях единой образовательной среды, а не в системе изучения предметов отдельно друг от друга. Отечественные и зарубежные ученые, работающие в области педагогики, теоретически и методологически разработали теории о метапредметах для учащихся средних школ, однако научных исследований по метапредметам в начальном образовании проведено очень мало. В данной статье анализируются возможности комплексного подхода к освоению метапредметных понятий учащимися начальных классов. При анализе понятия «метапредмет» была изучена литература, созданная научной школой Мавлоновой Р.А., и приведены примеры метапредметных понятий, изучаемых в начальных классах. Интегративные задания использовались при формировании метапредметных понятий. Задачи, приведенные в статье, основаны на близких по содержанию учебных предметах и гармоничной деятельности учащихся. В процессе выполнения заданий учащиеся начальных классов получают представление о значении понятия «площадь».*

***Ключевые слова:** интегративный подход, интегративные задачи, интегративная технология, начальное образование, математическое образование.*

***Abstract.** Modern education ensures that knowledge is acquired in the conditions of a single educational environment, not in the system of learning subjects separately from each other. Local and foreign scientists working in the field of pedagogy have theoretically and methodologically developed theories about meta-subjects for secondary school students, but very few scientific researches have been conducted on meta-subjects in primary education. This article*

analyzes the possibilities of an integrated approach to mastering meta-subject concepts by elementary school students. In the analysis of the concept of "metasubject", the literature created by the scientific school of Mavlonova R.A. was studied, and examples of metasubject concepts studied in primary classes were given. Integrative tasks were used in the formation of metasubject concepts. The tasks given in the article are based on educational subjects close in content and harmonious activities of students. In the process of completing tasks, elementary school students will have an idea about the meaning of "square".

Keywords: *integrative approach, integrative tasks, integrative technology, primary education, mathematics education*

Kirish. Zamonaviy mutaxassisga bir qator talablar qo'yilmoqda: u bilimli, axloqli, mobil, ijodkor, mas'uliyatli, tezda hamkorlik qilish qobiliyatiga ega bo'lishi, o'z faoliyatida integrativ yondashuvni qo'llay olishi kerak. Integratsiya ta'limdagi muhim innovatsion hodisalardan biridir. Z.Sh.Karimov ta'kidlashicha: "integratsiya – tajriba k o'lamining kengligi, chuqur ijodiyg'oyaviyligi, davomiyligi va tarixiy dialektik rivojlanishiga ko'ra barcha pedagogik jarayonlardan ustundir." Ta'limga integratsion yondoshuvni boshlang'ch sinflarda joriy etilishi shaxsning kelajak faoliyatiga integrativ yondashuv uchun zamin yaratadi.

Biz yashayotgan yangi asr yangi axborotlarning misli k o'rilmagan tez suratlarda paydo b o'lishi va va keng ko'lami axborot almashinuvi bilan tasniflanadi, Insonlar bunday jarayonlarda alohida dalillar orasidagi bog'liqlikni ilg'ab olishlari va bir butun holda atrof olam haqida yaxlit tassavurni yaratish, shiddat bilan o'zgarayotgan sharoitlarga moslasha olish uchun ehtiyoj sezmoqdalar.bugungi kunda yuzaga kelgan asriy muzliklarning erishi, keng k o'lamli yong'inlar, atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanmaslik va h.klar kabi global muammolar insonlardan fan predmetlarini yaxlitlikda anglashni taqazo etmoqda. Mazkur muammolarni yechishga qodir insonni tarbiyalashni maqsad qilgan ekanmiz, u metapredmet bilimlarga ega bo'lishi, o'rganilayotgan o'yektlarga integrative yondoshuvi, jamiyat manfaatlarini va atrof muhit muammolarini tushuna olishi kerak. Bunday odamni tarbiyalash , ta'lim tizimini oldida turgan asosiy masala b o'lishi kerak. Bu masalani xal qilish uchun ta'lim tizimi dunyoni yaxlit idrok etishga y o'naltirishi va murakkab o'quv vazifalarini o'quvchilar tomonida mustaqil xal etilishiga erishishi kerak.

Asosiy qism. Biroq bugungi kunda Respublikamiz maktablarida predmetlari bir-birida alohida o'qitilmoqda. So'nggi yillarda o'tkazilgan PISA tadqiqotlari predmetlarning integrativ yondoshuviga asoslangan Evropa va Osiyo davlatlari o'quvchilarining ta'limiy natijalari fanlarni alohida o'qitishga asoslangan Rossiya o'quvchilarining natijalaridan ancha yuqori bo'lganligini ko'rsatmoqda.[3]. An'anaviy ta'limda ta'lim natijasi o'zlashtirilgan bilimlar ko'lami bilan belgilanadi ,ammo bugungi kun o'quvchidan olamni tushunish uchun bilimlar to'plamiga ega bo'lishni, egallangan malakalarni moslashuvchanlik xususiyatiga ega bo'lishini, jamiyat rivoji uchun xissa qo'shish zaruriyati hamda mustaqil bilimni boyitib borishni o'rganishni taqazo qilmoqda Demak ta'limga integrativ yondashuv bu mutaxassislarni tayyorlash yo'lidagi zaruriy qadamdir. Shunday qilib bugungi kun ta'lim tizimi oldidagi dolzarb muammolardan biri boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan metapredmetlarga asoslangan o'zlashtirishga erishishdir. Biz maqolada boshlang'ich sinf matematika darslari uchun tayyorlanadigan integrativ topshiriqlarning uslubiy tomonlarini yoritishga harakat qilamiz. Mazkur muammoni xal etilishi uchun bir qator savollarga javob topish talab etiladi:

– metapredmet tushunchasini aniqlashtirish;
– boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metapredmetli topshiriqlarni bajarish imkoniyatlarini baholash;

– mazmuni va faoliyat turiga ko‘ra bir-biriga yaqin predmetlar doirasida integrativ topshiriqlarni loyihalashtirish.

A.G.Asmolov, Y.V.Gromko, N.V.Gromko, R.A.Mavlonova, O.M.Korchajkina, A.V.Xutorskaya kabi olimlar fanlararo aloqadorlikni shakllantirish g‘oyalarini rivojlantirish, predmetlararo aloqadorlikni o‘rnatish shuningdek, akademik ko‘nikmalarni umumiy rivojlanishi masalalari ustida izlanishlar olib borganlar

R.A.Mavlonova boshlang‘ich sinflarda integrativ ta’limni quyidagi sinflarga bo‘lishni taklif qilgan.[1, 187-b]:

- Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar
- Kompleks obyektlar asosida
- Turli muammolar asosida
- Faoliyat asosida

Y.V.Gromko [4] metapredmetga shunday faoliyatni asos qilib oladiki, u birorta ham o‘quv predmeti tarkibida bo‘lmagani holda istalgan predmet doirasida ta’lim berishni ta’minlay oladi. Uning fikriga ko‘ra metapredmet malakalariga nazariy, tanqidiy, ijodiy xarakterdagi fikrlash faoliyatini amalga oshirish hamda ma’lumotni qayta ishlay olish malakasi kiradi

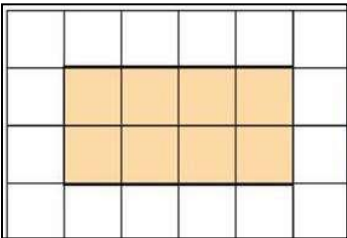
A.V.Xutorskayaga ko‘ra metapredmet o‘quv predmetlari doirasidan chiqish bo‘lib, ammo metapredmet o‘quv predmeti bilan mazmunan aloqadordir. Metapredmet mazkur predmetlarning ajralmas qismidir. Masalan, tahlil – bu metapredmetli faoliyat bo‘lib u har bir o‘quv predmetini o‘rganishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Tahlilni o‘quv predmetlari doirasida ko‘rib chiqish mumkin: matematik tahlil, harf-tovush tahlili, sintaktik tahlil va h.k.

Aynan boshlang‘ich sinflardayoq o‘quvchilarga ob‘yektlarni yaxlit munosabat bildirish malakasini, o‘quv predmetlari orasidagi aloqadorlikni tushunish va bunday aloqadorlikni yarata olishni shakllantirish kerak. Tadqiqotchi A.A.Poprigina tomonidan o‘tkazilgan so‘rovnomalar natijasiga ko‘ra [4, 171-b] boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metapredmetli faoliyat past va o‘rta darajada ekanligi aniqlangan.

Mazkur muammoni xal qilish boshlang‘ich sinflarda ta’limga integrasion yondashuvni taqazo etadi. Misol sifatida 2-sinflar uchun integrativ topshiriqning texnologik xaritasini taqdim etamiz:

Bo‘lim	Sonlarni bo‘lish	
Mavzu	Katakli daftarga chizilgan figuralarning yuzi	
Dars tipi	Yangi bilimlar beruvchi. Integratsiyalashgan	
Predmetlar	Matematika	Tabiiy fanlar
Kutilayotgan natijalar		
Predmetlar bo‘yicha	kvadrat va to‘g‘ri to‘rtburchakning yuzini topish yuz soni ichida amallar bajara olish	inson tanasi a‘zolaridan inson yuzi va undagi a‘zolari bilish
Metapredmet bo‘yicha	Ta’limiy:	

	<p>metapredmet tushuncha(yuz)ni bilish, bu tushunchani vaziyatga qarab to‘g‘ri qo‘llay bilish;</p> <p>Tartiblovchi:</p> <p>dars mavzusi doirasida tushunchaning o‘zi uchun qiyin jihatlarini tahlil qilish;</p> <p>Kommunikativ:</p> <p>o‘quv vaziyatiga mos gaplar tuzadi;</p> <p>o‘qituvchi va o‘quvchilarning fikrini anglay oladi</p>
Rivojlantiruvchi	o‘z faoliyatini boshqara oladi va holis baho beradi
Pedagogik vazifa	Yuz tushunchasi metapredmet tushuncha ekanligi, qo‘llanilgan sohalarining har birida mustaqil muxim tushunchalar hosil qilishi haqida tasavvur hosil qilish;
Resurslar	Inson yuzi tasvirlangan rasmlar, katakli qog‘ozda tasvirlangan geometric shaklar
Ta’lim shakli	Frontal, kichik guruhlarda
Dars bosqichi	Muammoning qo‘yilishi va tahlili
O‘qituvchining faoliyati	O‘quvchining faoliyati
<p>sinf taxtasiga qaysi so‘z yozilgan va u nimani anglatadi?</p> <p>bu so‘z orqali nimalarni atash mumkin?</p> <p>Misollarni yeching</p> <p>$23+77=$</p> <p>$20 \times 5=$</p> <p>$15+85=$</p> <p>100 soni ishtirok etgan maqolni bilasizmi?</p>	<p>Yuz so‘zi yozilgan. Mazkur so‘z anglatadigan tushunchalar haqida o‘z fikrlarini bayon qiladilar.</p> <p>Misollarni umumiy jihati bu ularning yechimlarida, hamma misolning yechimi bir xil 100 chiqadi.</p> <p><i>Yer haydasang kuz hayda,</i></p> <p><i>Kuz haydamasang 100 hayda</i></p>
<p>Rasmda nimani ko‘ryapsiz?</p> 	<p>Rasmda inson yuzini ko‘ryapmiz. Inson yuzida ko‘plab tana a‘zolari joylashgan.</p> <p><i>Oq ko‘ngillining yuzi ko‘rkam</i></p>

<p>Yuz so‘zi ishtirokida maqol ayting</p>	
<p>Rasmdagi tasvir haqida nimalarni ayta olasiz?</p> 	<p>Rasmda to‘g‘ri to‘rtburchak tasvirlangan. U sariq rangga bo‘yalgan.</p> <p>Rasmdagi kataklar yordamida to‘g‘ri to‘rtburchakning yuzini topishimiz mumkin</p>
<p>Rasm asosida nimani topishimiz mumkin? qanday xulosaga keldingiz? Yuz so‘z qanday ma’no anglatadi? Matematikada yuz so‘zidan qachon foydalanamiz?</p>	<p>Yuz so‘zi ko‘pgina ma’nolarda qo‘llanishini bilib oldik.</p>

Xulosa. Metapredmetlik alohida o‘quv predmetlarining o‘zaro integratsion bog‘liqligi bo‘lib, unga asoslangan holda fanlararo topshiriqlar yoki darslarni loyihalash mumkin. Mazkur maqolada taqdim etilgan integratsion topshiriqlar o‘quvchilarda yuz tushunchasiga oid tasavvurlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Ta’limiy faoliyatning poydevori hosil qilinadigan boshlang‘ich ta’limga metapredmet malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan integrative vazifalarni kiritilishi fanlarni chuqur o‘zlashtirishda muxim ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.X. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi T., “Ilm ziyo” -2009
2. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.X Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va intergatsiya T., “Vorisi” -2013

3. *Federal'nyy institut otsenki kachestva obrazovaniya. Issledovanie PISA-2018* [Federal Institute for Educational Quality Assessment. 2018 PISA study]. URL: <https://fioco.ru/pisa-2018> (mode of access: 26.03.2020).
4. Попрыгина А.А. Воронина Л. В. Интеграция предметных областей как средство освоения младшими школьниками метапредметных понятий. Школьное образование 3/2020 стр.141-147

**MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING
ILMIY-INNOVATSION YECHIMLARI**

***

**SCIENTIFIC INNOVATION OF ORGANIZING
INDEPENDENT EDUCATION
SOLUTIONS**

***

**НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ
ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ НЕЗАВИСИМОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH METODLARI

¹Gaffarov Yarash Xollievich, ²Nigmatov Alisher Xayrulla o‘g‘li

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti t.f.n. professor, ²Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159351>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada mustaqil fikrlashni shakllantirish metodlari va unga yondashu to‘g‘risida fikr yuritilgan. Yosh avlodni tarbiyalash va ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltirish afzalliklari ko‘rsatilib o‘tilgan. Fikrlash va mustaqil fikirlash foydali tomonlari haqida so‘z fikrlar asos qilib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** mukammal, mushohada, globallashuv, tendensiya, tolerantlik, individuallik, xislat, jarayon, meros, malaka.*

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены методы формирования самостоятельного мышления и подходы к нему. Показаны преимущества воспитания подрастающего поколения и ориентации его на самостоятельное мышление. За основу были взяты высказывания о полезности мышления и самостоятельного мышления.*

***Ключевые слова:** совершенство, наблюдательность, глобализация, тенденция, толерантность, индивидуальность, черта, процесс, наследие, квалификация.*

***Abstract.** This article discusses the methods of forming independent thinking and approaches to it. The advantages of educating the younger generation and orienting it to independent thinking are shown. Statements about the usefulness of thinking and independent thinking were taken as a basis.*

***Keywords:** perfection, observation, globalization, tendency, tolerance, individuality, trait, process, heritage, qualification.*

KIRISH

Malumki, bugungi kunda yuz berayotgan voqealar miqyosining o‘zgarishi sharoitida o‘quv dasturlarini ishlab chiquvchilar, siyosatchilardan boshlab, to sinfda bolalar bilan bevosita ishlayotgan barcha pedagoglarga qadar bolalarni kelajakdagi hayotlari samarali, ta‘minlangan va omadli bo‘lishiga yaxshi tayyorlash masalasi har qachongidan ham dolzarb ekanligiga amin bo‘lmoqdalar.

TAHLIL VA NATIJA

Mustaqil ishlarini tashkil etish va uni ilmiy-metodik jihatdan samarali boshqarish nafaqat ta‘lim-tarbiya jarayonida, balki insoning hayotdagi barcha harakatlarida mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Bu o‘z navbatida inson jamiyatda o‘z o‘rnini tezroq topishga xizmat qiladi.

Tarix o‘qitishning nazariy asoslarini chuqur egallamay turib o‘qitishni ilmiy asosda tashkil qilish, ta‘lim-tarbiya ishlarini uzviy birligiga erishish, umuman tarix o‘qitishni, mustaqil fikrlashni shakllantirish, o‘qitish usullarini doimo takomillashtirib borish vazifasini muvaffaqiyatli hal qilib bo‘lmaydi.

Mazkur muammoni uzluksiz davom etayotgan axborotlar girdobi yanada mukammallashtirmoqda. Bugun o‘quvchilarga imkoniyatlarimizga qarab bera oladigan axborotlar ular butun tarkibining juda oz qismini va ularning butun hayoti davomida kerak bo‘ladigan axborotning faqat kichik qismini tashkil etadi. Ushbu asrda demokratik va iqtisodiy jihatdan sermaxsul hayotga o‘quvchilarni qanday qilib yaxshiroq tayyorlashimiz mumkinligi haqidagi eng muhim savol bugungi kun o‘qituvchilarining diqqat markazida bo‘lishi zarur. Boshqacha

aytganda, o‘qituvchilarning asosiy vazifasi qanday qilib o‘quvchilarning samarali o‘qish va mustaqil fikrlashga o‘rganishni o‘zlashtirib olishiga erishish bo‘lmog‘i lozim. Ya’ni o‘quvchilar yangi axborotga duch kelganda, mustaqil tafakkur orqali mushohada yurita olish ko‘nikmasini egallashi kerak. Ilmning barcha sohalarida axborotlar seldek oqib kelayotan hozirgi davrda ular mazkur axborotlardan o‘zlari uchun foydali bo‘lgan jihatlarini ko‘rib chiqib, o‘z tasavvurlariga muvofiq axborot va fikrlarni mustaqil ravishda baholashni o‘rganishlari lozim. Ular yangi fikrlarni har tomonlama ko‘rib chiqa olishlari, mazkur axborotlarning qimmati va aniqligiga doir xulosalar chiqarishlari, o‘z maqsad va talablari asosida fikrlarning umumiy qimmatini belgilay bilishlari lozim. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A. Karimov shunday savol qo‘ygan edilar. “Shu joyda yana bir oxir savolga duch kelamiz: bolalar qaysi sinfdan boshlab mustaqil fikr yurita boshlaydi. Umuman maktablarda bolalar mustaqil fikr yuritishga o‘rgatiladimi? Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan qilib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o‘rganmasa, berilgan ta’lim samarasi past bo‘lishi muqarrar”. Birinchi Prezident o‘z fikrini davom ettirib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlay olishi katta boylik ekanligi, o‘qituvchilarning esa asosiy vazifalari o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilishdan iboratligini yaxshi tushunishsa-da, biroq tajribada unga rioya qilmasliklarini ham ta’kidlab o‘tadi. Bundan shu narsa yaqqol ko‘rinadiki, har bir fanning o‘ziga hosligidan kelib chiqib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirishdagi imkoniyatlarini ochib berish bugungi kun uchun juda muhimdir.

Shuningdek, yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, hozirgi vaqtda axborotlarning jadallik bilan kengayib borishi, “jahon ta’lim tizimi doirasida madaniyatlarni o‘zaro ayriboshlash jarayonida axborotlashgan jamiyatga o‘tilishi” o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish orqaligina turli axborot hurujlaridan samarali himoyalana olish imkonini berishini ham aytib o‘tish zarur. Birinchi Prezident I.Karimov “Tafakkur” jurnali bosh muharriri savollariga bergan javoblarida shunday degan edilar: “Bugungi kunda odamzod ma’lum bir davlatlar va siyosiy kuchlarning manfaatlarigagina xizmat qiladigan, olis-yakin manbalardan tarqaladigan, turli ma’no-mazmundagi mafkuraviy kuchlarning ta’sirini doimiy ravishda sezib yashaydi.

Mana shunday bir vaziyatda odam o‘z mustaqil fikriga, sobit e’tiqodiga, o‘zi tayanib yashaydigan xayotiy-milliy qadriyatlariga, shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo‘lmasa, har turli mafkuralarning bosimiga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko‘rinishdagi tazyiqlariga bardosh berishi amrimaxol”.

Tafakkurni mustaqillik talablariga hamda hozirgi axborotlar texnologiyasi hayotning barcha sohalariga shiddat bilan kirib kelayotgan, butun dunyoda globallashuv tendensiyalari kuchayib borayotgan davr talablariga moslashtirmasdan turib, jamiyatdagi ijtimoiy iqtisodiy hamda ma’naviy-ma’rifiy islohotlarni yuqori sur’atlarda va muvaffaqiyatli davom ettirish mushqul. Bundan tashqari, yildan-yilga kuchayotgan raqobat, ba’zi davlatlarning jug‘rofiy-siyosiy huruji va mafkuraviy tazyiqlari, axborotlar huruji, diniy-ekstremistik tashvikotlarning susaymayotganligi nafaqat milliy mustaqillikni, xatto, milliy ayniyatni muhofaza qilishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Aholining myayyan qismi, ayniqsa, tajribasiz yoshlar turli sohta shiorlar, chaqiriqlar, xalqimizga yot, buzg‘inchi g‘oyalar ta’siriga tushib qolishning oldini olish uchun avvalo, ularni mustaqil, tanqidiy, erikn fikrlarga o‘rgatish, ular tafakkurini ijobiy mazmundagi bunyodkorlikka yo‘naltirish lozim. Faqat erkin va mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlay oladigan kishilardagina mutaassiblikka, turli buzg‘unchi g‘oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitet onson vujudga keladi.

Aynan o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish orqali demokratik va insonparvar jamiyat uchun asosiy kadriyat sanalgan “jamiyat hayotida faol ishtirok etish”, “hamkorlik”, “individuallashtirish”, “ongli intizom”, “tolerantlik”, “kadr-qimmat”, “erkinlik” kabi tushunchalar hayotda o‘z amaliy tasdig‘ini topadi. Shu bilan birga, mazkur qadriyatlarni amalga oshirish orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Demokratik jamiyatni barpo etish uchun uning har bir a‘zosi jamiyat hayotida faol ishtirok etishi lozim. Bu fuqarolarning jamiyatdagi muammolarni bilishi va o‘z ishonchlarini saqlab qola olishlarini bildiradi. Mustaqil fikrlay oladigan shaxslargina, demokratik jamiyat hayotida faol ishtirok eta oladilar.

Demokratik jamiyatda hamkorlikdagi a‘zolar orasidagi tenglik qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Shaxs boshqalar bilan hamkorlik qilishi uchun uning o‘zi mustaqil tashabbusni namoyon eta olishi, o‘z fikriga boshqalarda ishonch hosil qildira olishi lozim. Demak, erkin fikrlay olish samarali hamkorlikning asosidir.

Demokratlashtirishda individuallik jamiyat oldidagi mas’uliyatlilik bilan uyg‘unlashadi. Erkin faoliyat ko‘rsatishga ega bo‘lish shaxs uchun tarixiy, ijtimoiy va axloqiy qadriyat bo‘lib, uning individualligining namoyon bo‘lishi va jamiyat taraqqiyoti darajasining mezonidir. Shaxs erkinligini poymol etish, uning ongi va xulq-atvorini bir qolipga solishga intilish, individlarni jamiyat, davlatni boshqarish ishlaridan amalda chetlatish shaxs kamolotiga salbiy tasir ko‘rsatish bilan birga taraqqiyotni ham sekinlatadi, turg‘un xolatga keltiradi va hatto tanazzulga olib keladi. Shu bilan birga individuallik shaxs o‘zining xatti-xarakatlari uchun javob bera olishini ta’lab etadi. Individuallik - mustaqil fikrlashning muhim sharti. Erkin jamiyatda fikr va qarashlardagi xilma-xillikni tushunish hamda shunga intilishni rivojlantirish zarur.

Demokratik jamiyatda erkin fikrlay oladigan shaxslar qadr-qimmatga ega bo‘ladilar. O‘z navbatida ular boshqalarning intilish va fikrlarini qadrlay oladilar. Qadr-qimmat shaxsning ijtimoiy va ma’naviy erkinligining muhim tomoni sifatida yuzaga chiqadi. Erkinlik-mustaqil fikrlash uchun qo‘yilgan birinchi qadamdir.

Mustaqil fikrning mavjudligi va rivojlanishi ko‘p jihatdan o‘quvchilarning erkinlik darajasiga bog‘liq. Mustaqil fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish uchun o‘quvchilarning individual va jomoaviy darajada erkinligiga erishish zarur. Chunki “mustaqil fikrlash shaxsning hislati sifatida har qanday faoliyat turida individual va jamoaviy yutuqlarga erishishda yuqori kursatkichni ta’minlaydigan muhim omillardan biri bo‘lib qoladi”. Shu bilan birga, “mustaqil fikrlash jamiyat insonga yaratib bergan imkoniyat va erkinliklarning mahsuli va inikosidir” . Fikrlash esa, shaxs bilish faoliyati jarayoni bo‘lib, voqelikni bevosita va umumlashgan xolda aks ettirish bilan xarakterlanadi. Fikrlash fanlararo tadqiqotlarni, kompleks fanlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Falsafa materiya bilan bog‘liqlikda fikrlash yordamida dunyoni bilishning yo‘llari va imkoniyatlarini o‘rganadi. Formal mantik fikrlashning asosiy shakllari (tushuncha, xukm, xulosa)ga etibor qaratadi. Fikrlashga oid tadqiqotlarning sotsiologik jihati turli jamiyatlarning ijtimoiy tuzilishi bilan bog‘liqlikda fikrlashning tarixiy rivojlanish jarayonini tahlil qilish bilan tavsiflanadi. Fiziologiya esa, fikrlash xodisasini aniqlashtiruvchi aqliy mexanizmlarni o‘rganadi. Kibernetika esa, insonning fikrlashiga faoliyatda muhrlanadigan axborot jarayoni sifatida qaraydi. Psixologiya fikrlashni bilish faoliyati sifati o‘rganadi hamda foydalanilayotgan vositalarning xarakteri va umumlashgan darajasiga, sub’ekt uchun yangiligiga bog‘liqlikda fikrlashning turlarini differensiyalaydi. Pedagogika fikrlashni falsafiy, fiziologik, psixologik

jarayon ekanligini e’tirof etgan holda, uni shakllantirishning shakl, metod va vositalarini o’rganadi va amaliyotga tatbiq etadi.

Fikrlash - aqliy faoliyat mahsuli. Eng asosiysi, fikrlash-merosiy tushuncha, u barcha insonlarga xos. Falsafiy, pedagogik, psixologik adabiyotlarda fikrlashning bir qancha turlari ajratib ko’rsatiladi. Har biri o’zining tadqiqot ob’ektidan kelib chiqqan xolda qaysi birlarini asosiy deb qarashga moyildirlar. Jumladan, falsafiy, psixologik, pedagogik lug’atlarda fikrlashning quyidagi turlari ajratib ko’rsatiladi: mantiqiy, abstrakt (mavhum), umumlashgan, nazariy, texnik, reproduktiv, ijodiy (produktiv), tizimli, kategorial, induktiv, deduktiv, algoritmik, tanqidiy va boshqalar. Biroq xech birida “Mustaqil fikrlash nima?” degan savolga javob mavjud emas va xatto fikrlash turlari qatoriga kiritilmaydi. Chet el davriy nashrlari, pedagogik va psixologik adabiyotlarida ham mazkur tushunchaning mukammal ta’rifi ko’zga tashlanmaydi.

1997 yildan so’ng Respublikamizda chop etilayotgan pedagogik davriy nashrlar (“Xalq ta’limi”, “Uzluksiz ta’lim”, “Pedagogik ta’lim”, “Maktab va hayot” jurnallari, “Marifat” gazetasi va boshqalar)da mustaqil fikrlash va o’quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish masalasiga keng e’tibor qaratildi. Masalan, Z.Nishonovanning “Mustaqil fikrlash ijodiyot sari quyilgan qadam” maqolasida mustaqil fikrlash ijodiy qobiliyatni rivojlantirish vositasi sifatida tahlil etiladi. Muallif o’quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirish uchun ularda divergent tafakkurni rivojlantirish kerak, ya’ni ularni bitta muammoni turli yullar bilan yechishga o’rgatish lozimligini takidlab o’tadi. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun ishlab chiqqan mashg’ulotlaridan misollar keltiradi. Biroq maqoladagi asosiy o’zak tushunchalar- “mustaqil fikrlash”, “ijodiy fikrlash” yoki muallifning nuqtai nazari bo’yicha “mustaqil ijodiy fikrlash”ga aniq ta’rif berilmaydi. M.Zaynitdinovanning “O’quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatlarini rivojlantirish omillari” maqolasida esa, boshlang’ich sinf o’quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishni uch bosqichda amalga oshirish zarurligi ko’rsatib berilgan. Ya’ni birinchi bosqichda ta’limning birinchi kunlaridan boshlab o’quvchilarni mustaqil harakat qilishga, doskaga to’g’ri va xattoki, noto’g’ri bo’lsa ham erkni harakat qilishga o’rgatiladi. Ikkinchi bosqichda o’quvchilarda bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirish jarayoniga o’tiladi. Bunda o’quvchi unga berilgan masalada nima ma’lum va noma’lum ekanligi haqida fikr yuritishi; masalani qisqa bayon etib bera olishi, uning shartini tuza olishi, shartini tahlil qila bilishi hamda masalaning to’liq matnini tuza olish malakasini egallashi muhimdir. Uchinchi bosqichda esa, masalaning shartini o’zgartirish va uni yeching topshirig’i berilishi mumkin. O’quvchi ilgari o’zlashtirgan bilim, ko’nikmalari asosida mustaqil, ijodiy fikrlagan holda masalani yecha olish ko’nikmasi malaka darajasiga o’sib o’tadi.

XULOSA

Zamonaviy metodlar yoki interfaol usullar, o’qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar o’quvchilar talabalarda mantiqiy ijodiy, tanqidiy mustaqil fikrlashni shakllantirishga yordam beradi. Bulardan tashqari hozirgi integratsiyalashgan sharoitda o’quvchi yoshlarning atrof muhitga nisbatan mustaqil fikrlarini shakllantirishda ekologik ta’lim tarbiyaning ham ahamiyati kattadir. Chunki ekologik ta’lim-tarbiya umumiy ta’limning o’zaro aloqadorligi, insonni uning o’rab turgan tabiatga nisbatan ma’suliyati to’g’risidagi umumiy tasavvur va mustaqil fikrlash asoslarini shakllantirishga asoslangandir.

Bugungi kunda insonlarning mustaqil fikrlashga o’rgatish, yurt kelajagini qurush demakdir. O’sib kelayotgan yosh avlodning fikrlash rivojlantirib borish va ularning to’g’ri yo’naltirish yoshlarning fikrlash doirasini kengaytirishdan boshlanishini ta’kidlamog’imiz kerak.

REFERENCES

1. Gafforov Ya.X. Methods for developing a system of teaching history and increasing the effectiveness of history teaching. Индия. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. 2020, 108.
2. Баркамол авлод орзуси. Т. “Шарқ”, 1999 йил.
3. Тошпўлатов Т. Ўқувчиларнинг мустақило ишларини ташкил этиш-таълимини демократлаштиришнинг асосидир. Халқ таълими. 6-сон. 2005 йил
4. Шоназаров Қ. Бўлажак тарих ўқитувчиларини мактаб ўқувчиларининг тарихий тафаккурини шакллантиришга тайёрлаш: Педагогика фанлари номзоди.. дис. Т., 2002.
5. Нишонова З. Мустқил фикрлаш ижодиёт сари кўйилган қадам. Т. “Халқ таълими” журнали. 2006 й.
6. Гаффоров.Я.Х. Мактаб ислоҳати ва ўқитиш методларини такомиллаштириш. Science and education. Sgientific Journal. 2020, 482.
7. Gafforov Ya.X. Important aspects of environmental education in the education system. EPRA International Journal. of research & development. India. 2020. 97.
8. Gafforov Ya.X. Toshtemirova. S. Ways to increase the effectiveness of education in an integrated environment. International Journal of Current Research and Review. India. 2020.
9. Gafforov Ya. X. THE STATE OF HUSTORICAL EDUCATION IN UZBEKISTAN DURING WORLD WAR II. USA(Philadelphia) .2019. 173-175.
10. Gafforov Ya. X. Technical approach in the education system. International journal on Integrated Education. England. 2019. 40-41.
11. Нигматов, А. Х. (2021). МУЗЕЙНАЯ ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИИ ИНФОРМАТИЗАЦИИ. *ББК 72 К 59*, 79.
12. Норматов, О. М., & Нигматов, А. Х. (2022). Роль Духовного Воспитания В Реализации Государственной Молодежной Политики. " *Development of Science and Technology: A Mechanism for Selecting and Implementing Priorities*", 98-102.
13. Nigmatov, A. X. O., Misaboyeva, M. B., & Yormatov, A. P. O. (2021). KORRUPSIYA–FUQAROLIK JAMIYATINING TANAZZULI. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 125-131.
14. O‘G‘Li, N. A. X. (2020). Sharq Uyg ‘onishi davrida ma’naviy-ma’rifiy va axloqiy masalalari. *Science and Education*, 1(5), 157-161.

RAQAMLI TA’LIM SHAROITIDA TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Umarova Zaxro Abduraxim qizi

Toshkent davlat pedagogik universiteti Matematika va ta’limda axborot texnologiyalari kafedrası
dotsent v.b., pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159369>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish masalasi atroflicha yoritilib, mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va talabalar motivatsiyasini oshirishning ilmiy – innovatsion yechimi sifatida mediareсурslardan foydalanish taklif etilgan.*

***Kalit soʻzlar:** mustaqil ta’lim, talabalar mustaqil tayyorgarligi, motivatsiya, mediareсурs*

***Abstract.** In this article, the issue of developing self-preparation of students was covered in detail, and it was proposed to use media resources as a scientific – innovative solution to effectively organize the process independent education and increase student motivation.*

***Keywords:** independent education, student self-preparation, motivation, media resource*

***Аннотация.** В данной статье подробно освещен вопрос развития самостоятельной подготовки студентов, предложено использовать медиаресурсы как научно-инновационное решение для эффективной организации самостоятельного образовательного процесса и повышения мотивации студентов.*

***Ключевые слова:** самообразования, самоподготовка студентов, мотивация, медиаресурс*

Kirish. “Ma’lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo’lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda” [1]. Bo’lajak mutaxassislarini tayyorlashda va o’quv jarayoni sifatini oshirishda talabalarning ijodiy faoliyat yuritishi va ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradigan mustaqil ta’lim jarayoni alohida o’rin tutadi.

Ayniqsa, bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida mehnat bozoridagi bo’lajak kadrlarga qo’yilayotgan zamonaviy talablar va ayrim kasb turlarining yo’qolib borishi va yangilarining vujudga kelishi, natijada esa kadrlarning o’z kasbini o’zgartirishga bo’lgan ehtiyojni talab etmoqda.

McKinsey Global Institute tadqiqoti hammuallifi Syuzen Landning ta’kidlashicha, “avvallari insonlar hayotining ilk 20 yilida ta’lim olib, keyingi 40-50 yilida o’qigan kasbi bo’yicha ishlagan bo’lsa, endilikda bu model biz yashayotgan davrga umuman to’g’ri kelmaydi. Bugungi kun talabiga ko’ra, inson butun umri va karyerasi davomida doimiy o’qib – o’rganishi zarur”.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, oliy ta’lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifa bo’lajak kadrlarni o’zgaruvchan davrga tez moslasha oladigan va yangi bilimlar va ko’nikmalarni tez o’rgana oladigan kadr qilib tayyorlash hisoblanadi. Mazkur jarayonni mustaqil ta’limsiz tasavvur etib bo’lmaydi. Sababi, samarali tashkil etilgan mustaqil ta’lim bu – “umr bo’yi ta’lim olish” konsepsiyasining asosi hisoblanadi.

Shu o’rinda, insonlar, xususan talabalarimiz mustaqil ta’limga, ya’ni mustaqil ravishda yangi sohalarni o’qib-o’rganishga, yangidan-yangi bilim va ko’nikmalarni egallashga tayyormi degan savol tug’iladi.

Afsuski, yo’q, barchasini tayyor deb ayta olmaymiz. Ayrim talabalar o’z mustaqil ta’limini samarali tashkil etish va boshqarish usullarini bilmasa, ayrimlariga mazkur jarayonda shaxsiy motivatsiya yetishmaydi.

Mazkur muammolar tadqiqot ishimizning bugungi kunda naqadar dolzarb ekanligini asoslab beradi.

Tahlil va natijalar: Oliy ta’lim jarayonida talabalarning mustaqil ta’limini samarali tashkil etish bevosita talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishga, ularning mustaqil ishlash va mustaqil o’rganish ko’nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta’lim sharoitida talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishda uning psixologik aspektlariga alohida ahamiyat berish talab etiladi. Sababi, uning asosida talabalarning motivatsiyasi yotadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eng yaxshi natijalar nafaqat yuqori akademik ko‘rsatkichlarga erishishga intiladigan, balki o‘zlari o‘qiyotgan fanlarga chinakam ishtiyogi baland va qiziqadigan talabalar tomonidan ko‘rsatiladi.

Inson o‘zi uchun qiziq bo‘lgan va o‘ziga jalb etadigan ma’lumotlarni yaxshiroq qabul qiladi[4]. Shunday ekan, o‘quv jarayonini faqatgina zerikarli matnlarni o‘qish bilan emas, balki turli ko‘rinishdagi, xususan, podkast, caption video, longread, infografika kabi mediaresurslar orqali tashkil etilishi nafaqat ma’lumotni oson qabul qilinishi va o‘zlashtirilishi, balki uni ishtiyok bilan o‘rganishni ta’minlaydi. Demak, mediaresurslar vositasida ishtiyok bilan qabul qilingan o‘quv axboroti uni o‘zlashtirish, tushunish jarayonini oson kechishga olib keladi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, media resurslar o‘quv jarayonini ko‘rgazmali materiallar bilan boyitish, talabalarning mustaqil bilim olishi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi[2]. Bu esa o‘z navbatida, talabalarning yakuniy natijadan zavqlanish va mamnuniyat hissi orqali davom etishga undovchi kuch – motivatsiyani yanada oshishiga olib keladi.

Sababi, motivatsiya insonning hissiy – psixologik holati bo‘lib, inson har qanday harakatni amalga oshirishdan oldin, uning miyasi birinchi navbatda kutilayotgan natijani bashorat qiladi. Harakatni bajarib bo‘lgach, haqiqiy yakuniy natija bilan bashorat qilingan kutilgan natijani solishtiradi. Agar kutilgan natija va yakuniy natija o‘zaro mos kelsa, miya baxtivorlik hissinu uyg‘otuvchi neurotransmitter – ya’ni dofaminni ishlab chiqaradi. Bir so‘z bilan aytganda, miya xato qilmasa, xursand bo‘ladi va mamnuniyat hissi orqali insonda davom etish uchun yangi undovchi kuch – motivatsiya paydo bo‘ladi.

Maqsadga erishish nazariyasiga ko‘ra, yuqori maqsadlarga ega bo‘lgan talabalar faol ravishda ustunlikka intiladilar, o‘zlarini tengdoshlaridan pastroq ko‘rinmasliklari uchun faol ishlaydilar[3].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishda motivatsiya muhim rol o‘ynaydi. Motivatsiya talabani murakkab bo‘lgan mustaqil ta’lim jarayonida faol ishtirok etish, maqsad sari intilish va albatta davom etishga undovchi kuch bo‘lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. SH.M.Mirziyoyev Jismoniy va ma’naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir: <http://www.uza.uz>
2. Z.A.Umarova Effectiveness of organizing students’ self-education with the facilities of media resources in educational media environment // Revista geintec-gestao inovacao e tecnologias Vol. 11, Issue 2, 2021. 756-764 p.
3. А.Вигфилд, Дж. Экклз. Теория ожидаемой ценности мотивации достижения // Современная педагогическая психология, 2000. 25 (1), стр. 68-81.
4. N.A.Muslimov, Z.A.Umarova The role of media resources in the process of self-education // International Journal Papier Public Review. Vol. 2, Issue 1. 2021. 49-53 p.
5. З.А.Умарова Эффективность организации самообразования в электронной образовательной медиа среде // International conference on Language and Literature Proceeding. 2022, 44-46.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARINING MUSTAQIL ISHINI RAQAMLI XIZMATLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH PRINSIPLARI

¹Tojiboyev Ibroximjon Tojaliyevich, ²Askarova Zilolaxon Nurmuxamadovna

^{1,2}Farg‘ona davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159387>

***Annotatsiya.** Ushbu ishda raqamli xizmatlardan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etishning tarkibiy-funksional modelini ishlab chiqish, bunda bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil ishini tashkil etishning pedagogik yondashuvlarini tahlil qilish, individuallashtirish va korporatizmning didaktik tamoyillariga, shuningdek, faoliyatni amalga oshiradigan harakatlarning operatsion tarkibini tizimli joylashtirishning texnologik tamoyillariga asoslanadigan mustaqil faoliyatning xususiyatlarini aniqlash ko‘zda tutilgan.*

***Kalit so‘zlar:** mustaqil ish, pedagogik faoliyat, didaktik yondoshuvlar, didaktik tamoyillar, mustaqil faoliyat, kompetensiya, bilim, ko‘nikma.*

***Аннотация.** В данной работе ведется разработка структурно-функциональной модели организации самостоятельной работы будущих учителей с использованием цифровых сервисов, анализ педагогических подходов к организации самостоятельной работы будущих учителей, дидактических принципов индивидуализации и корпоративности, а также как деятельность. Предназначен для определения характеристик самостоятельной деятельности на основе технологических принципов систематического размещения оперативного содержания осуществляемой деятельности.*

***Ключевые слова:** самостоятельная работа, педагогическая деятельность, дидактические подходы, дидактические принципы, самостоятельная деятельность, компетентность, знания, умение.*

***Abstract.** In this work, the development of a structural-functional model of the organization of independent work of future teachers using digital services, analysis of pedagogical approaches to the organization of independent work of future teachers, didactic principles of individualization and corporatism, as well as activities It is intended to determine the characteristics of independent activities based on the technological principles of systematic placement of the operational content of the activities carried out.*

***Keywords:** independent work, pedagogical activity, didactic approaches, didactic principles, independent activity, competence, knowledge, skills.*

Kirish

Oliy ta’limning vazifasi o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini tarbiyalash va innovatsion faoliyatga qodir bo‘lgan mutaxassisning ijodiy shaxsini shakllantirishdir. Bu muammoni faqat bilimlarni tayyor shaklda o‘qituvchidan talabaga o‘tkazish orqali hal qilish qiyin. Talabani passiv bilim iste’molchisidan muammoni shakllantira oladigan, uni yechish yo‘llarini tahlil eta oladigan, optimal natija topadigan va uning to‘g‘riligini isbotlay oladigan faol ijodkorga o‘tkazish zarur. Oliy ta’limning hozirgi islohoti o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim paradigmasidan ta’lim paradigmasiga o‘tish bilan bog‘liq. Shu munosabat bilan shuni e’tirof etish kerakki, talabalarning mustaqil ishi nafaqat o‘quv jarayonining muhim shakli, balki uning asosiga aylanishi kerak.

Bunda asosiy e’tiborni bilimlarni egallashning faol usullariga qaratish, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, shaxsning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda uzluksiz ta’limdan individual ta’limga o’tish kiradi. Bu faqat mustaqil ish soatlarini ko’paytirish haqida emas. Talabalarning mustaqil ishi rolini kuchaytirish ta’lim muassasasida o’quv jarayonini tashkil etishni tubdan qayta ko’rib chiqishni anglatadi, u o’rganish qobiliyatini rivojlantiradigan, talabaning o’z-o’zini rivojlantirish qobiliyatini shakllantiradigan tarzda tuzilishi kerak.

Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili va tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, mustaqil ish, uni rejalashtirish, tashkiliy shakl va usullar, natijalarni kuzatish tizimi kasbiy ta’lim amaliyotidagi eng zaif nuqtalardan biri va eng kam o’rganilganlaridan biridir.

Bunday sharoitda tadqiqot muammosini hal qilishda birinchi navbatda talabalarning mustaqil ishi nima ekanligini aniq belgilash kerak.

Pedagogika nazariyasi eng umumiy holatda mustaqil ishni bo’lajak mutaxassisning tafakkurini tarbiyalash bilan bog’liq faoliyat sifatida izohlaydi. Shu nuqtai nazardan, talabaning mustaqil fikrlash va bilish faoliyatining paydo bo’lishiga sharoit yaratadigan har qanday faoliyat turi mustaqil ish bilan bog’liq.

Asosiy qism

Bugungi kunda mavjud bo’lgan adabiyotlarda mustaqil ishning ta’rifi bo’yicha turli xil qarashlar mavjud. Jumladan, [1] ishda “Mustaqil ishni talabalarning bilim va ko’nikmalarni egallashga qaratilgan faoliyati deb hisoblaydi, garchi o’qituvchi rahbarlik qilsa ham, uning bevosita rahbarligisiz sodir bo’ladi”, [2] ishda “Mustaqil ish o’qituvchi tomonidan bilvosita, tizimli boshqarish asosida talabaning o’zi tomonidan ichki kognitiv motivlar tufayli tashkil etilgan, o’z nuqtai nazaridan eng qulay, oqilona vaqtida, jarayonda va faoliyat natijasida boshqariladigan jarayondir”, [3] ishda “Mustaqil ish talabalarning auditoriyada ham, undan tashqarida ham, o’qituvchi bilan aloqada bo’lgan va uning yo’qligidagi barcha mustaqil faoliyatining umumiyligidir” deb ta’riflanadi.

Aniqroq aytganda, mustaqil ish:

1) o’qituvchining bevosita rahbarligisiz amalga oshiriladigan individual yoki jamoaviy ta’lim faoliyati;

2) o’qituvchining bevosita ishtirokisiz o’qituvchining ko’rsatmalariga binoan (yoki darsliklar, o’quv dasturlariga kiritilgan vazifalarga muvofiq) ishlash;

Shu bilan birga, tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, vazifalarni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan faoliyat darajasi reproduktiv mehnatdan ijodiy ishgacha, yarim mustaqildan to’liq mustaqilgacha o’zgarishi mumkin. Mustaqil ishning darajasi nafaqat materialga, balki talabaning individual xususiyatlariga (psixologik va pedagogik xususiyatlar, shu jumladan hozirgi tayyorgarlik darajasi, motivatsiya, potentsial o’rganish qobiliyati darajasi va boshqalar) ham bog’liq.

“Mustaqil ish” tushunchasining mohiyati va ta’rifini ta’riflash bilan birga uning “mustaqil faoliyat” tushunchasi o’rtasidagi bog’liqlikni ko’rib chiqishimiz zarur bo’ladi.

Yuqoridagi ta’riflarni tahlil qilib, shuningdek, [4] ishning natijalariga tayanib mustaqil ishni elementlardan tashkil topgan murakkab ob’ekt - mustaqil faoliyat sifatida ko’rib chiqishga imkon beradi, bu esa o’z navbatida quyidagi ta’rifni beradi.

Ta’rif. Mustaqil ish – muayyan maqsadga erishishga qaratilgan mustaqil faoliyat tizimi.

Shu bilan birga, o‘quv jarayonida mustaqil ishlash qobiliyati bilan biz mustaqil faoliyat tizimini qurish va belgilangan maqsadga ishonchli erishish uchun ushbu faoliyatga kiritilgan harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini tushunamiz.

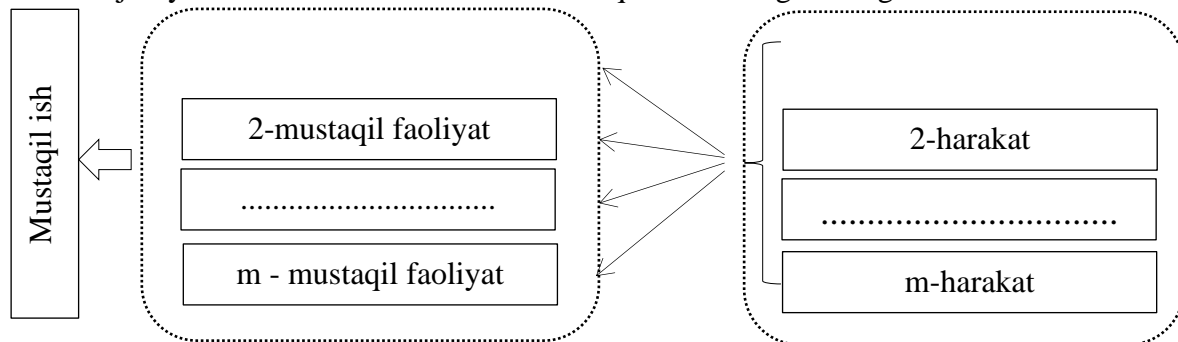
1-rasmda “mustaqil ish” va “mustaqil faoliyat” tushunchalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rib chiqaylik.

Adabiyotlarni tahlil qilish asosida, yuqorida keltirilgan ta’riflar asosida talabalarning mustaqil ishlarini amalga oshirishning asosiy shakllarini quyidagilarga ajratib ko‘rsatamiz:

1) To‘g‘ridan-to‘g‘ri auditoriyada – ma’ruza, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida, laboratoriya ishlarini bajarishda.

2) O‘qituvchi bilan jadvaldan tashqari aloqada – ta’lim masalalari bo‘yicha maslahatlashuvlar paytida, ijodiy aloqalar paytida, qarzdorliklarni bartaraf etishda, individual topshiriqlarni bajarishda va hokazo.

3) Kutubxonada, uyda, yotoqxonada, kafedrada talaba o‘quv va kognitiv vazifalarni, shu jumladan ijodiy vazifalarni va muammolarni hal qilishni amalga oshirganda.

1-rasm. Mustaqil ish va mustaqil faoliyat tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi sxemasi

Adabiyotlarni tahlil qilish talabalarning mustaqil ishlarini quyidagicha tasniflaymiz:

- 1) tashkilot joyi bo‘yicha (ta’lim muassasasidan tashqarida);
- 2) tashkilotning maqsadlariga ko‘ra (ish dasturida shakllantirilgan va asoslantirilgan fanning maqsadlari);
- 3) tashkil etish usuli bo‘yicha (individual, guruh).

Talabalarning mustaqil ishi masalalarini ko‘rib chiqishda tadqiqotchilar odatda darsdan tashqari ishlarni alohida e’tibor qaratadilar.

Ta’lim standartlari hamda malaka talablari talabani o‘quv vaqtining yarmini darsdan tashqari ishlarga ajratsa-da, ko‘p hollarda bu standart bajarilmaydi. Mustaqil ish uchun topshiriqlar soni va hajmi, fan bo‘yicha nazorat tadbirlari soni ko‘p hollarda o‘qituvchi yoki kafedra tomonidan “qancha ko‘p bo‘lsa, shuncha yaxshi” tamoyili asosida belgilanadi.

Yangi ta’lim paradigmasiga ko‘ra, ishning ixtisosligi va xususiyatidan qat’i nazar, har qanday bo‘lajak o‘qituvchi o‘z sohasi bo‘yicha fundamental bilim, kasbiy ko‘nikmalarga, yangi muammolarni hal qilish uchun ijodiy va tadqiqot faoliyati tajribasiga, ijtimoiy-baholash tajribasiga ega bo‘lishi kerak. Ta’limning so‘nggi ikki komponenti talabalarning mustaqil ishi jarayonida aniq shakllanadi. Bundan tashqari, kafedralarning vazifasi mutaxassislik va faoliyat turiga qarab mustaqillikning tabaqalashtirilgan mezonlarini ishlab chiqishdan iborat.

O‘qituvchilarning shaxsiy tajribasiga asoslangan holda, har doim ham vazifaning murakkabligi va uni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan vaqtni hisobga olgan holda amalga oshirilmaydi. Turli fanlar bo‘yicha uy vazifalarini topshirish muddatlari har doim ham o‘z vaqtida

mos kelmaydi, bu esa vaqt o‘tishi bilan mustaqil ishlarning notekis taqsimlanishiga olib keladi. Ko‘pgina o‘quv vazifalari talabalarning faol ishi uchun sozlanmagan, ularni amalga oshirish ko‘pincha bir qator rasmiy harakatlar darajasida, ijodiy yondashuvsiz va hatto bajarilayotgan operatsiyalarni tushunmasdan amalga oshirilishi mumkin.

Oliy ta’limida o‘quvchilarning mustaqil ishlarining o‘ziga xos xususiyati shundaki, bu faqat jiddiy va barqaror motivatsiya mavjud bo‘lganda mumkin. Eng kuchli rag‘batlantiruvchi omil bu keyingi samarali professional faoliyatga tayyorgarlikdir.

Mustaqil ishni faollashtirishga yordam beradigan ichki omillarni ko‘rib chiqamiz:

1) Bajarilgan ishning foydaliligi. Agar talaba o‘z ishining natijalari ma’ruza kursida, uslubiy qo‘llanmada, laboratoriyada, nashrni tayyorlashda yoki boshqa usulda qo‘llanilishini bilsa, u holda topshiriqni bajarishga bo‘lgan munosabat yaxshi tomonga sezilarli darajada o‘zgaradi hamda bajarilayotgan ishlarning sifati oshadi. Bunda talabani psixologik jihatdan tayyorlash, bajarilayotgan ish qanchalik zarurligini ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega.

2) Talabalarning ijodiy faoliyatda ishtiroki. Bu ma’lum bir bo‘limda olib boriladigan tadqiqot, ishlab chiqish yoki uslubiy ishlarda ishtirok etish bo‘lishi mumkin.

Intensiv pedagogika muhim motivatsion omil hisoblanadi. U ta’lim jarayoniga faol usullarni, birinchi navbatda, innovatsion va tashkiliy faoliyat o‘yinlariga asoslangan o‘yin mashg‘ulotlarini joriy qilishni o‘z ichiga oladi.

3) O‘quv fanlari bo‘yicha olimpiadalarda, ilmiy tadqiqot yoki amaliy ish tanlovlarida qatnashish va hokazo.

4) Bilimlarni nazorat qilish uchun rag‘batlantiruvchi omillardan foydalanish (kumulyativ baholar, reytinglar, testlar, nostandart imtihon protseduralari). Bu omillar, ma’lum sharoitlarda, raqobatga intilishni keltirib chiqarishi mumkin, bu o‘z-o‘zidan talabalarning o‘zini o‘zi takomillashtirish uchun kuchli motivatsion omil hisoblanadi.

5) Talabalarni o‘quv muvaffaqiyati va ijodiy faoliyati uchun rag‘batlantirish. Masalan, muddatidan oldin topshirilgan ish uchun siz oshirilgan baho berishingiz mumkin, aks holda uni kamaytirishingiz mumkin.

6) Auditoriyada ham, undan tashqarida ham bajariladigan vazifalarni individuallashtirish, ularni doimiy ravishda yangilab turish.

7) Intensiv tarbiyaviy ishning rag‘batlantiruvchi omili va birinchi navbatda, mustaqillik o‘qituvchining shaxsiyatidir. O‘qituvchi talabaga kasb egasi, ijodkor sifatida namuna bo‘la oladi. O‘qituvchi talabaga o‘zining ijodiy salohiyatini ochib berishga, uning ichki o‘sishi istiqbollarini aniqlashga yordam berishi mumkin va kerak.

Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning eng muhim yo‘nalishi ularning ijodiy mustaqil faoliyatini jamoaviy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishdir. Mustaqil faoliyat uning mantig‘ini qurish qobiliyati bilan shakllanadi.

So‘nggi paytlarda ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil ishini tashkil etishning strategik yo‘nalishida asosiy narsa uning alohida turlarini optimallashtirish emas, balki barcha turdagi darslarda va undan tashqarida talabalarning yuqori faolligi, mustaqilligi va mas’uliyati uchun sharoit yaratishdir.

Eng oddiy usul - mustaqil ish hisobiga auditoriyadagi mashg‘ulotlar sonini qisqartirish - ta’lim sifatini bir xil darajada oshirish yoki hatto saqlab qolish muammosini hal qilmaydi, chunki auditoriyadagi ish hajmining kamayishi har doim ham o‘z-o‘zidan o‘tish bilan birga bo‘lmaydi.

Binobarin, bu holatdan chiqish yo‘li talabalar uchun maxsus mashg‘ulotlar, jumladan, amaliy mashg‘ulotlardan iborat bo‘lib ko‘rinadi. Bu erda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari juda katta. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, kasbiy ehtiyojlar talabalarning mustaqil faoliyatining manbai bo‘lib qoladi va agar dastlab bu faoliyat bevosita o‘qituvchi rahbarligida amalga oshirilsa, kelajakda u asosan mustaqil bo‘lishi kerak.

Aytilganlarni umumlashtirib, biz mustaqil ishning asosiy turlarini ajratib, natijalarni 1-jadvalda ko‘rsatib o‘tamiz.

1-jadval. Mustaqil ish turlari

o‘rganish guruhlari	Mustaqil ish tavsifi
foydalanish maqsadiga ko‘ra	<ul style="list-style-type: none"> - mavzu tushunchalarini shakllantirish va ularning ta‘riflarini tanlash; - tushunchalarni shakllantirish uchun tayyorgarlik mashqlari; - yangi materialni mustahkamlash uchun mashqlar va topshiriqlar; - muammo va misollarni yechishda olingan bilimlarni qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish maqsadida o‘quv mashqlari; - muammolarni hal qilishda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish
Didaktik maqsadlar uchun	<ul style="list-style-type: none"> - o‘qitish - mavzuni o‘rganish jarayonida o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni talabalarning mustaqil ravishda bajarishi, yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlash, yo‘l qo‘yilgan xatolarni tuzatishni hisobga olgan holda o‘quv materialini takroran tushuntirish; - talabalar tomonidan bajarilgan vazifalarni mustaqil ravishda bajarish va baholash, tuzatish faoliyati tarkibini aniqlash
Mustaqillik darajasi bo‘yicha	<ul style="list-style-type: none"> - mustaqil faoliyat strukturasi berilgan modelga muvofiq mustaqil ishlarni takrorlash; - uning elementlarini tiklashga qaratilgan rekonstruktiv mustaqil ish - mustaqil faoliyat; - mustaqil harakatlarning turli tizimlarini yaratishga qaratilgan o‘zgaruvchan mustaqil ish ; - maqsadga erishish uchun mustaqil harakatlar strukturasi yaratishni talab qiladigan ijodiy (tadqiqot) mustaqil ish

1-jadvaldagi asosan mustaqillik darajasi bo‘yicha eng ko‘p qo‘llaniladigan ish turlaridan biri model bo‘yicha mustaqil ish ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Klassik didaktikada (kompyuterdan oldingi, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga yo‘naltirilmagan) modelga asoslangan mustaqil ishning maqsadi talabalarning xotirasini rivojlantirish, xotirada mavjud bo‘lgan vositalar va formulalardan foydalanish va qo‘llash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish edi. Misol va masalalarni yechishda, model

bo‘yicha mustaqil ish mustaqil ishlash qobiliyatini shakllantirishi kerak. Shu bilan birga, mustaqil ishning barcha turlari o‘zaro bog‘liq bo‘lishi kerak va mustaqil ishlash qobiliyatini shakllantirishda yetakchi o‘rinni o‘quv mustaqil faoliyati egallaydi.

Endi mustaqil ishni tashkil etishning asosiy tamoyillarini keltirib o‘taylik:

- mustaqil ishlashga pedagogik yordam ko‘rsatishda talabaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qituvchida namoyon bo‘ladigan ta’limni individuallashtirish tamoyili;

- texnik vositalardan (videokonferensaloqa), birinchi navbatda, masofaviy o‘qitish sharoitida foydalanishda dolzarb bo‘lgan talabaning mustaqil ishini nazorat qilish zarurligini asoslaydigan identifikatsiyalash printsipi;

- o‘quv strategiyasini tanlash va talabaning mustaqil ishini tashkil etishni rejalashtirish zarurligini aks ettiruvchi ta’limni tartibga solish printsipi (shu jumladan talabalarning mustaqil ishlari uchun uslubiy ishlanmalar);

- talabaning texnik vositalar bilan ishlashda minimal malakaga ega bo‘lishini, shuningdek, mustaqil ishni tashkil etish uchun bo‘sh vaqtdan oqilona foydalanish ko‘nikmasini talab qiladigan asosiy bilim va ko‘nikmalarga tayanish tamoyili;

- mustaqil ishning talabaning aqliy faoliyatini faollashtirish va rivojlantirishga yo‘naltirilganligini ta’minlash, didaktik muammolarni mustaqil hal qilish, tanlash va yechish, shu fan bo‘yicha boshqa talabalar bilan hamkorlikda bilim olish ko‘nikmalarini shakllantirishni chuqur o‘rganish tamoyili;

- mustaqil ish ishtirokchilariga ushbu fan bo‘yicha muammoli masalalarni o‘z vaqtida muhokama qilish va tuzatish imkonini beradigan teskari aloqa printsipi;

- tashqi nazorat va o‘z-o‘zini baholash printsipi, shu jumladan nafaqat o‘qituvchi, balki ushbu fan bo‘yicha tahsil olayotgan boshqa talabalar bilan ham ma’lumot almashish;

- ishtirokchilarga ilmiy bilimlarning hozirgi darajasida berilgan muammolarni hal qilish uchun mustaqil ishlash imkonini beruvchi ilmiy printsipi;

- ma’lumotni qulay shaklda taqdim etishni ta’minlaydigan ko‘rinish printsipi;

- nazariyani amaliyot bilan bog‘lash printsipi, bu vaziyatli muammolarni hal qilish imkonini beradi;

- mustaqil ishning qulayligi va maqsadga muvofiqligi printsipi;

- o‘quv fanlarining ko‘pligini hisobga olish va mustaqil ishlarni optimal rejalashtirish tamoyili;

- bilimlarni egallashning mustahkamligi tamoyili.

Yuqorida aytib o‘tilgan tamoyillar talabaning tayyorgarligining umumiy maqsadlariga, fanlarning o‘ziga xos xususiyatlariga, mustaqil ishlarning mazmuniga va boshqa ko‘rsatkichlarga qarab ma’lum bir to‘plamga birlashtirilishi, tuzilishi va ularning ba’zilar yetakchi bo‘lishi mumkin.

Keling, ma’lum bir misol bilan aytilgan pozitsiyani ko‘rsatamiz.

Mustaqil ishning xususiyatlarini ochib bergan holda, biz har bir talaba uchun mustaqil ish individual amalga oshirilishini ko‘rib chiqdik, ammo davlat ta’lim standartida belgilangan ko‘rinishlarni rivojlantirishda u guruh faoliyatida ham namoyon bo‘ladi va amalga oshiriladi.

Yuqorida aytilganlar, yuqorida keltirilgan mustaqil ish ta’rifini hisobga olgan holda, mustaqil ishlarni bajarishda mustaqil faoliyat tizimining tuzilishi foydalanilgan mustaqil

harakatlar jamlanmasini tahlil qilish va taqqoslash asosida individuallashtirishning mohiyatini aniqlash imkoniyati to‘g‘risida xulosa chiqarishga imkon beradi.

Bunday tahlil va taqqoslash bilan 1-rasmga asosan individuallashtirish mustaqil faoliyatni tashkil etuvchi talaba tomonidan qo‘llaniladigan mavjud harakatlar to‘plamida va mustaqil faoliyat tizimi sifatida mustaqil ish tuzilishining xususiyatlarida namoyon bo‘ladi deb ayishimiz mumkin.

Talabalarning mustaqil ishlarini zamonaviy o‘quv jarayonining ajralmas qismi sifatida hisobga olib, guruhning kasbiy muloqotni muhimligini ko‘rsatib o‘tamiz. Tuzilgan pozitsiya doirasida, faoliyat natijasida nafaqat talabaning o‘zi, balki boshqa talabalar tomonidan ham aytilganlarni umumlashtirganda, bu ish nafaqat o‘qituvchi, balki boshqa talabalar tomonidan boshqariladi va nazorat qilinishini ko‘rishimiz mumkin.

Bizning tadqiqotimiz doirasida individuallashtirish va hamkorlik tamoyillarini yetakchi tamoyillar sifatida ajratib ko‘rsatish tavsiya etiladi, birgalikdagi guruh faoliyati uchun qo‘shimcha didaktik imkoniyatlarni hisobga olish va mustaqil harakatlarni tizimlashtirish bilan birgalikda ularni amalga oshirish mustaqil harakatlar to‘plamini tuzish qobiliyatini shakllantirishning individual darajalarini hisobga olishni o‘z ichiga oladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, yuqorida berilgan tamoyillar bir tomondan didaktik va o‘zaro bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan ular qo‘shimcha texnologik tamoyillarni talab qiladi. Bunga esa keyinroq to‘xtalib o‘tamiz.

Endi esa bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil ish ko‘nikmalarini shakllantirish bosqichlarini ko‘rib chiqamiz.

Quyidagi misoldan foydalanib, biz aniq kompetentsiyalarni aniqlaymiz va ularga to‘liqroq to‘xtalib o‘tamiz:

1-bosqich. O‘z faoliyatingizni tashkil qilish, kasbiy muammolarni hal qilish usullarini belgilash, ularning samaradorligi va sifatini baholash;

2-bosqich. Kasbiy muammolarni qo‘yish va hal qilish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni qidirish, tahlil qilish va baholash;

3-bosqich. Kasbiy va shaxsiy rivojlanish vazifalarini mustaqil ravishda belgilash, o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan shug‘ullanish, kasbiy rivojlanishni ongli ravishda rejalashtirish.

Shu bilan birga, o‘rganilayotgan materialning mazmuniga qarab faoliyat turlarini aniqlashtirish bilan bog‘liq va tafsilotlash yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi, o‘rganilayotgan materialning imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

1-bosqich. O‘z faoliyatingizni tashkil qilish, kasbiy muammolarni hal qilish usullarini belgilash, ularning samaradorligi va sifatini baholash	
bilim	- kognitiv, ta’lim, kasbiy yo‘naltirilgan faoliyatini tashkil etishning tarkibiy qismlari va bosqichlari (maqsadni belgilash, maqsadlarga erishish yo‘llarini rejalashtirish, amalga oshirish, baholash, nazorat qilish, tuzatish); - kasbga yo‘naltirilgan masalalarni yechishning turli usullari mohiyatini; - kasbga yo‘naltirilgan muammolarni hal qilish usullarining aniqligi va samaradorligini baholash mezonlari.
ko‘nikma	- kognitiv, ta’lim, kasbga yo‘naltirilgan faoliyatning maqsad va vazifalarini shakllantirish; - kasbga yo‘naltirilgan masalalarni yechishda turli usullardan foydalanish; - aniq vaziyatda kasbga yo‘naltirilgan muammolarni hal qilish usullarining aniqligini baholash;

	<ul style="list-style-type: none"> - kasbga yo‘naltirilgan masalalarni yechishning aniq usullarini tanlash va amalga oshirish; - harakatning (topshiriqning) to‘g‘riligini mustaqil ravishda baholash.
--	--

Biz talabalarning ushbu kompetensiyasini shakllantirishni aniq ob‘ektlar va hodisalarning xususiyatlarini aniqlash yoki takomillashtirish, ularni qurish usullarini ratsionalizatsiya qilish, ularni boshqarish va boshqalar uchun modellarni qurish va o‘rganish jarayoni sifatida ko‘rib chiqamiz.

Ko‘nikmalar insonning bilimlarni o‘zgaruvchan sharoitlarda amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatidir, shuning uchun bunday vazifa talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosiy didaktik vositasidir.

Talabalar nazariy mashg‘ulotlar davomida o‘rganadigan muayyan metodologiya bo‘yicha harakatlarni bajarishni o‘z ichiga oladi. Vazifa shartlari nafaqat ishlab chiqarish sharoitlarining mohiyatiga ko‘ra, balki ular to‘g‘risidagi ma‘lumotlar etishmayotgan, ortiqcha va qarama-qarshi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olishi mumkinligi sababli ham o‘zgarishi mumkin.

Muammoni hal qilishdan oldin talaba ma‘lumotlarning to‘liqligi uni qoniqtiradimi yoki yo‘qligini, shuningdek, muammoni hal qilish uchun muhim bo‘lishi mumkin bo‘lgan yetishmayotgan ma‘lumotlarni topish usulini aniqlashi kerak.

2-bosqich. Kasbiy muammolarni qo‘yish va hal qilish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni qidirish, tahlil qilish va baholash	
bilim	<ul style="list-style-type: none"> - axborotni qidirish usullari, shu jumladan raqamli vositalaridan foydalanish; - kasbga yo‘naltirilgan muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni tahlil qilish va baholash harakatlarining mohiyati; - masalalarning yechimini topish usullari.
ko‘nikma	<ul style="list-style-type: none"> - kasbga yo‘naltirilgan muammolarni shakllantirish va hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni qidirish; - kasbga yo‘naltirilgan muammolarni shakllantirish va hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni tahlil qilish; - masalalar yechimini topish usullarini amalga oshirish imkoniyatlarini baholash.

Umumiy kompetensiyalarning ularni shakllantirish usullarini tanlashda muhim bo‘lgan xususiyati shundan iboratki, bu ta‘lim natijasi faqat faoliyat jarayonida shakllanadi va namoyon bo‘ladi.

Ushbu kompetensiyani shakllantirishni talaba ma‘lum turdagi ma‘lumot manbasini, yetishmayotgan ma‘lumotlarni olish uchun aniq manbani taklif qiladigan va o‘z taklifini asoslaydigan vazifalar orqali ko‘rib chiqamiz.

Bo‘lajak o‘qituvchi bajarilayotgan ishning maqsadlarini tushunish asosida mustaqil shakllantirilgan asoslar bo‘yicha ma‘lumotlarni ajratib oladi, mustaqil tanlangan tuzilma doirasida ma‘lumotlarni tizimlashtiradi. Muammolarning sabablari to‘g‘risida ular haqidagi ma‘lumotlarni sabab-oqibat tahlili asosida xulosalar chiqaradi. Berilgan empirik yoki statistik ma‘lumotlar asosida umumlashmalarni amalga oshiradi.

3-bosqich. Kasbiy va shaxsiy rivojlanish vazifalarini mustaqil ravishda belgilash, o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan shug‘ullanish, kasbiy rivojlanishni ongli ravishda rejalashtirish	
bilim	<ul style="list-style-type: none"> - fan bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni tuzatish va rivojlantirish sohasini aniqlash usullari;

	- shaxsiy xususiyatlarning proksimal rivojlanish sohasini aniqlash usullari; - o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun zarur harakatlar tarkibi;
ko‘nikma	- o‘zining o‘quv va kognitiv faoliyati natijalarini nazorat qilish; - mavzu va shaxsiy rivojlanish rejasini rejalashtirish va amalga oshirish; - fanni rivojlantirish va shaxsiy rivojlanish uchun ustuvorliklarni belgilash.

Talabalarning mustaqil ishi mutaxassislar tayyorlash tizimining muhim, hatto hal qiluvchi tarkibiy qismidir. Zero, tinimsiz mustaqil mehnat orqali olingan bilimgina keyinchalik ilmiy-texnika taraqqiyotining haqiqiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanishi mumkin. Ishda ham, o‘quv jarayonida ham eng asosiy natijalarga ularning ta’siri jihatidan teng bo‘lmagan ta’sir ko‘rsatadigan ma’lum bir qator omillar yordamida erishiladi. Talabani o‘qishga majburlash emas, balki shaxsiy rivojlanish orqali o‘z maqsadlariga erishish uchun kuchli istakni shakllantirish bu yo‘nalishni asosini tashkil qiladi. Buni asosida ko‘plab modellarni yaratish talabalarning atrofdagi olamga bo‘lgan kognitiv qiziqishini, oqilona tashkil etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida mustaqil ish ko‘nikmalarining tarkibiy (bilim, ko‘nikma elementlari - mustaqil faoliyatning bir qismi sifatidagi harakatlar) bo‘limlarini aniqlagandan so‘ng, mustaqil ishlash ko‘nikmalarining darajalarini quyidagicha keltirishimiz mumkin bo‘ladi:

- harakatlarni bilish darajasi;
- harakatlarni bajarish malakalari darajasi;
- mustaqil ishni tashkil etuvchi harakatlar bilan faoliyatni bilish darajasi;
- mustaqil ishni tashkil etuvchi harakatlar bilan faoliyatni (shu jumladan, faoliyat tizimini loyihalash va modellashtirish)amalga oshirish darajasi.

Belgilangan darajalarning har birining shakllanishi yoki shakllanmasligini baholash mezoni sifatida biz quyidagi tasdiqni berishimiz mumkin: darajaga mos keladigan barcha tanlangan komponent (harakat)lar shakllansa, bu talabaning shu darajada ekanligini bildiradi; darajaga mos keladigan tanlangan komponentlardan kamida bittasi shakllanmagan bo‘lsa, bu talabaning darajani o‘zlashtirmaganligini bildiradi.

Bundan tashqari, tarkibiy qismlarni shakllantirish darajalarining kengaytirilgan to‘plami mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan keyingi o‘quv va kognitiv faoliyatni rejalashtirish uchun tuzatuvchi ta’sirlarning o‘ziga xos tarkibini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu ishda raqamli xizmatlardan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etishning tarkibiy-funksional modelini ishlab chiqishda foydalaniladigan ilmiy, uslubiy qoidalar aniqlandi. Buning uchun mavzu bo‘yicha bir nechta adabiyotlardagi materiallar tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar berilishi mumkin: bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil ishini tashkil etishning pedagogik yondashuvlarini tahlil qilish individuallashtirish va korporatizmning didaktik tamoyillariga, shuningdek, faoliyatni amalga oshiradigan harakatlarning operatsion tarkibini tizimli joylashtirishning texnologik tamoyillariga asoslanadigan mustaqil faoliyatning xususiyatlarini aniqlashga yordam berdi hamda didaktik tamoyillar, bir tomondan, o‘zaro bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, didaktikaning texnologiyadan ustunligi, bulutli texnologiya vositalaridan foydalanish kabi texnologik tamoyillar guruhi bilan to‘ldirishni talab qiladi.

REFERENCES

1. В.И.Загвязинский, И.Н.Емельянова. Педагогика: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. - М.: Издательский центр «Академия», 2012. - 352 с.
2. И.А.Зимняя. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. - М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. - 384 с.
3. Н.В.Соловова. Организация и контроль самостоятельной работы студентов. Методические рекомендации изд. - Самара: Универс-групп, 2006. - 15 с.
4. Ю.А.Коноводова. Отличие самостоятельной деятельности учащихся от самостоятельной работы учащихся. Проблемы и перспективы развития образования: материалы Междунар. науч. конф. Т.1. -Пермь: Меркурий, 2011. -С.173-176.
5. З.Н.Аскарова. Таълим жараёнини ташкил қилиш ва унинг самарадорлигини оширишда алгоритмик назорат методининг ахамияти. “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” илмий-амалий конференция. Фарғона. - 2018 йил 16 май. - 223-227 б.
6. З.Н.Аскарова. Келажакдаги математика ўқитувчи-ларининг педагогик маҳоратини ошириш муаммолари. НамДУ илмий ахборотномаси. 2021 йил 10-сон, 518-522 б.
7. Z.N.Askarova, Z.Komilova. Matematika va informatika fanini o‘qitishda ilg‘or xorijiy texnologiyalarning ahamiyati. «Zamonaviy informatikaning dolzarb muammolari: o‘tmish tajribasi, istiqbollari» respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari, – Toshkent. -2023, - 406-408 b.

ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

Мусаева Елена Казимовна

Старший преподаватель кафедры узбекского языка и литературы Наманганского инженерно-строительного института Республики Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159408>

Annotatsiya. *Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning turli shakllarini amalga oshirish o'qituvchining pozitsiyasi va rollarini o'zgartiradi - u talabalarning bilim, tadqiqot, ijodiy faoliyatining tashkilotchisi, maslahatchi, shu jumladan ularga individual ta'lim traektoriyasini qurish va amalga oshirishda yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *til, o'z-o'zini tarbiyalash, metod, portfolio.*

Аннотация. *Реализация разных форм организации самостоятельной работы студентов изменяет позицию и роли преподавателя – он становится организатором познавательной, исследовательской, творческой деятельности студентов, консультантом, в том числе помогающим им выстроить и реализовать индивидуальную образовательную траекторию.*

Ключевые слова: *язык, самообразование, метод, портфолио.*

Abstract. *The implementation of various forms of organizing students' independent work changes the position and roles of the teacher - he becomes an organizer of cognitive, research, creative activities of students, a consultant, including helping them build and implement an individual educational trajectory.*

Keywords: *language, self-education, method, portfolio.*

Введение. Анализ учебных планов показал, что на самостоятельную работу студента выделяется до 50% от общего количества часов, выделяемых на дисциплину «Иностранный язык». Такое количество часов предполагает изменение отношения, как преподавателя, так и студента, к целям, задачам и содержанию самостоятельной работы. На наш взгляд, первостепенной задачей на данном этапе является переориентация образовательного процесса на активную, творческую и познавательную деятельность субъектов процесса обучения и учения, преподавателя и студента.

Основная часть. Решение данных задач мы видим в совместной деятельности преподавателя и студента, обучающего и обучающегося. Сотрудничество двух основных субъектов образовательного процесса является основной технологией, используемой при организации и реализации траектории учебно-познавательной деятельности студента. Педагогика сотрудничества предполагает, что студент через цель, мотив и условия, созданные преподавателем, сам обеспечивает процесс преобразования предмета в продукт-цель, обогащая свои наличные средства (накопленный опыт) новым результатом (умениями, знаниями и навыками), новым опытом. Преподаватель участвует в самостоятельной работе студента опосредованно, через создание им условий для достижения поставленных студентом целей. Организация самостоятельной работы студента, прежде всего, предполагает наличие целей изучения языка, обуславливающих постановку определённых учебных задач. Как показывает практический опыт, студенты в большинстве своём не владеют так называемыми «стратегиями целеполагания» в области изучения языка, которые предполагают умение студента осознанно ставить цели овладения

различными аспектами языка, определять соответствующий конечный продукт, оценивать необходимые материалы, выбирать рациональные способы учебной деятельности. Мы выделили те умения целеполагания, которые, на наш взгляд, необходимы студенту при изучении иностранного языка. К таким умениям относятся – умения анализировать и оценивать потребности в изучении иностранного языка; умения оценивать трудности овладения иностранным языком; умения оценивать способности изучения иностранного языка; умения конкретизировать определённые цели и задачи; умения оценивать и выбирать способы изучения иностранного языка.

В последние годы наблюдается возрастание спроса на качество образования, новые требования к преподавательской деятельности, необходимость формирования профессионального мышления, стремление к самообучению, что требует использования инновационных технологий в образовательном процессе. В новой образовательной парадигме самостоятельная работа предназначена не только для овладения конкретными знаниями преподаваемой дисциплины, но и для формирования умений самостоятельной обработки больших информационных потоков, интеллектуальной инициативы и критического мышления.

Уход от традиционного урока через использование в процессе обучения новых технологий позволяет устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаст условия для смены видов деятельности обучающихся, позволит реализовать принципы здоровьесбережения. Рекомендуются осуществлять выбор технологии в зависимости от предметного содержания, целей урока, уровня подготовленности обучающихся, возможности удовлетворения их образовательных запросов, возрастной категории обучающихся.

В настоящее время необходимо умение получать информацию из разных источников, пользоваться ей и создавать её самостоятельно. Широкое использование ИКТ открывает для педагога новые возможности в преподавании своего предмета, а также в значительной степени облегчают его работу, повышают эффективность обучения, позволяют улучшить качество преподавания.

При формировании мотивации у обучающихся к самостоятельной работе необходимо ориентироваться на три тесно связанные между собой задачи. Первая задача заключается в том, чтобы развить у обучающихся самостоятельность в познавательной деятельности, научить их самостоятельно овладевать знаниями, формировать своё мировоззрение; вторая — в том, чтобы научить обучающихся самостоятельно применять имеющиеся знания в учении и практической деятельности; третья — определить различные виды практических работ как средства развития самостоятельности у обучающихся.

Самостоятельная работа требует интенсивного мышления, решения различных познавательных задач, ведения записей, осмысления и запоминания учебной и другой информации. Она имеет разностороннее значение: это существенный фактор теоретической и практической подготовки студентов к предстоящей профессиональной деятельности, формирования профессиональных компетенций, морально-политических, нравственно-этических и психологических качеств, готовности к творческому выполнению своих обязанностей после окончания вуза. Подготовка к лекциям, семинарам, лабораторным работам, зачётам, экзаменам часто рассматривается и организуется, прежде всего, как индивидуальная самостоятельная работа. Однако исследования и практика

работы вузов показывает, что и в этом случае на определённом этапе она является более эффективной, если в ней участвуют два-три чело-века. Студенты в этом случае воспринимаются не только как участники взаимного контроля, но и как фактор мотивации взаимной интеллектуальной активности, обеспечивающей значительное повышение эффективности познавательной деятельности каждого участника. Самостоятельная работа способствует не только глубокому усвоению знаний, но и превращению их в убеждения, формированию дисциплинированности, организованности, инициативы, настойчивости в достижении цели. Выполняя проблемные учебные и научно-исследовательские задания, студенты приобретают качества и навыки исследования. Научная организация и планирование самостоятельной работы, стимулирование, контроль за ней активизируют познавательную деятельность на всех видах занятий, формируют ответственность, творческое отношение к своей профессии, мотивы и умения самообразования и самовоспитания.

Составление портфолио также является одной из форм организации самостоятельной работы студентов. Так, в документальное портфолио, как правило, должны включаться лучшие работы обучаемого, позволяющие судить о его достижениях в освоении дисциплины. Отбор работ в такой тип портфолио может осуществляться обучаемым как полностью самостоятельно, так и с помощью преподавателя. Документальное портфолио рассматривается как инструмент самопрезентации, позиционирования студента в учебной группе, как механизм коммуникации всех членов группы, что позволяет им учиться друг у друга, обмениваться мнениями, совместно обсуждать ключевые вопросы дисциплины.

Заключение. Следует принять во внимание тот факт, что сегодня печатные учебные материалы теряют свою актуальность достаточно быстро, не успевая за потоком информации в современном обществе. В связи с этим, в настоящее время на первый план в профессиональной языковой подготовке в различных сферах всё чаще выходят мультимедийные технологии, формирующие профессиональные навыки восприятия и обработки информации, разработки собственных и адаптации существующих мультимедиа технологий. В современном образовательном процессе активное применение находят Интернет-технологии для поиска информации и международной коммуникации. Современный уровень развития Интернет-технологий и мультимедиа открывает широкие горизонты для методики преподавания иностранных языков. Использование «всемирной паутины» для общения с носителями изучаемого языка, обмена информацией, просмотра фильмов и передач на иностранном языке становятся неотъемлемой частью учебного процесса и повседневной жизни студента.

Реализация разных форм организации самостоятельной работы студентов изменяет позицию и роли преподавателя – он становится организатором познавательной, исследовательской, творческой деятельности студентов, консультантом, в том числе помогающим им выстроить и реализовать индивидуальную образовательную траекторию.

Таким образом, центральным условием успешности самостоятельной работы студентов вуза является осознание целей и способов, познание самого себя как обучающегося, который сам направляет, организует и контролирует процесс своего учения, исходя из современных требований, устанавливает положительные его стороны и недостатки.

REFERENCES

1. Леонтьев А.А. Психоллингвистика за рубежом. Изд. «Наука», 1972.
2. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. Изд. «Флинта», 2011.
3. Норманн Б.Ю. Теория языка. Изд. «Флинта. Наука», 2004.
4. 2. <https://cyberleninka.ru>
5. Kazimovna, M. E. (2022). GENDER RESEARCH ISSUES IN LINGUISTIK. Journal of Positive School Psychology, 10240-10242.
6. Kazimovna, M. E. (2022). PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AT LITERATURE LESSONS. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(4), 18-19.
7. Kazimovna, M. E. (2022). Cognitive-Pragmatic Aspects of Gender Linguistics. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 5, 87-88.
8. Камалова, К. Ф. (2022). Работа с текстами по специальности на занятиях русского языка. In XVIII Виноградовские чтения (pp. 193-195).
9. Камалова, К. Ф. (2022). РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ. Conferencea, 203-207.

**TA’LIM SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA PEDAGOGIK TAJRIBA SINOV
ISHLARINI TASHKIL ETISH VA O’TKAZISH METODIKASI**

Azamov Sherzodjon Xusanboy o’g’li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159432>

***Annotatsiya.** Pedagogik tajriba-sinov ishidan maqsad innovatsion maktablarni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlash orqali o’quvchilarning bilim darajasini oshirish, ta’lim sifati va samaradorligiga erishishdir. Ushbu maqolada ta’lim sifati yuqori natijalarga erishishi uchun zarur bo’lgan pedagogik tajriba-sinov ishlarining o’tkazilish metodikasi yoritilgan.*

***Kalit so’zlar:** innovatsiya, pedagogik tajriba-sinov, ta’lim texnologiyasi, so’rovnoma, ijtimoiy tizim, portfolio texnologiyasi, loyihalash metodi, zamonaviy innovatsiyalar, motivatsiya, natijadorlik, bilim sifati, diagnostikalash.*

***Аннотация.** Целью педагогической экспериментальной работы является повышение уровня знаний учащихся, достижение качества и эффективности образования путем обеспечения педагогических условий для создания инновационных школ. В данной статье освещён метод проведения педагогической экспериментальной работы, необходимый для достижения высоких качественных результатов обучения*

***Ключевые слова:** инновация, педагогический эксперимент-тест, образовательная технология, анкетирование, социальная система, портфельная технология, метод проектирования, современные инновации, мотивация, эффективность, качество знаний,*

***Abstract.** The purpose of organizing the pedagogical trial test is to increase the level of knowledge of students, to achieve the quality and efficiency of education by providing the pedagogical conditions for the organization of innovative schools. In this article, the method of conducting necessary pedagogical experiments for the quality of education to achieve high results is highlighted.*

***Keywords:** innovation, experiment, educational technology, questionnaire, social system, portfolio technology, design method, modern innovations, motivation, the knowledge quality of performance, diagnose.*

Kirish

Respublikamizda so’ngi yillarda amalga oshirilayotgan innovatsion ta’lim muassasalarini tashkil etish isloxtlari jahonning yuksak rivojlangan mamlakatlari qatoridan o’rin egallashimizda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’limdagi innovatsiyalar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti davrida o’zgarib borayotgan talablarni muvofiqlashtirishga xizmat qilish bilan ahamiyatlidir. Biroq, bu tizimda innovatsion jarayonlarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy motivlar bizning davrimizda sezilarli darajada o’zgardi, bu esa maxsus ijtimoiy institut sifatida ta’limning asoslariga ta’sir ko’rsatadigan innovatsiyalarning rivojlanishiga olib keldi.

Mustaqil davlatlar rivojlanishi bilan jamiyatning moddiy va ma’naviy hayotidagi o’zgarishlar, dunyoqarashlar almashinuvi va ta’lim tizimini isloh qilish davrida mustaqil ish yurita oladigan yangi tipdagi o’qituvchi kadrlarni fan sohasiga olib kirish zarurati tug’ilmoqda. O’zbekiston Respublikasining 2017-yil 7-fevraldagi O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha “Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-sonli, 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmonlari. 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-son qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi [1].

Jahonda barqaror taraqqiyotni ta’minlovchi asosiy omillardan biri – ta’lim va tarbiya ekanligi alohida ta’kidlanadi. Umumiy o‘rta ta’lim sifatini va samaradorligini oshirishdagi muammolarni bartaraf etishda amaliy jihatdan metodologik yondashuvlar, tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bunday yondashuvlarga innovatsion maktablarda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etishga urinishlar, (elektron va raqamli ta’lim muhiti), yangi o‘quv va ilmiy manbalarni joriy etish, bitiruvchilarning amaliy va kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish kabi jarayon va qoidalarni keltirish mumkin. Umumiy o‘rta ta’limni barqaror rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etish muhim omillardan biri hisoblanadi. Xususan, umumta’lim maktablarida rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlash, modellashtirish, pedagogik texnologiyalarni va baholash mezonlarini takomillashtirish zaruratini taqozo qiladi.

Metodlar

Innovatsion maktabda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlashning zamonaviy ta’lim texnologiyalari, metod va vositalari majmuasi quyidagilardan iborat:

- a) innovatsiyalarga bo‘lgan ijobiy motivatsiyani rivojlantirish (pedagogik shart-sharoitlar);
- b) umumiy o‘rta ta’limning yagona axborot-ta’lim muhitini rivojlantirish;
- c) innovatsion ta’lim texnologiyalariga quyidagilar kiradi: muammoli o‘qitish texnologiyasi, jamoaviy o‘qitish usuli texnologiyasi, modulli va integrativ o‘qitish texnologiyasi, o‘yin texnologiyalari, portfolio texnologiyasi;
- d) asosiy metodlar: loyihalash metodi, keys-stadi metodi.

Taqdim etilgan innovatsion ta’lim texnologiyalari, metod va vositalari majmuasiga xususiy maktabni tashkil etishga faol munosabatni, faoliyatni raqobat muhitida amalga oshirish, mustaqil va jamoada ishlashning klasterli muhitini shakllantirish zarurligi bilan tavsiflanadi.

Pedagogik tajriba-sinov ishida:

- o‘yin texnologiyalari;
- jamoaviy o‘qitish texnologiyalari;
- muammoli ta’lim texnologiyalari;
- loyihalash metodi;
- modulli ta’lim texnologiyalari;
- integrativ ta’lim texnologiyalari;
- keys-stadi metodi;
- klaster metodi;
- portfolio metodidan foydalanildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari 2020-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan davrda Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani innovatsion maktabida o‘tkazildi:

2020-2021 o‘quv yilida innovatsion maktablarda "O‘quvchilarni o‘rganishga bo‘lgan ijobiy motivatsiyasini rivojlantirish" mavzusida o‘qishga ijobiy motivatsiyani rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash amalga oshirildi;

2021-2022 o‘quv yilida rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etish texnologiyasi asosida innovatsion maktablarda pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlash orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshiruvchi innovatsion ta’lim texnologiyalari va usullaridan foydalanish bo‘yicha pedagogik tajriba-sinov tashkil etildi va o‘tkazildi;

2022-2023 o‘quv yilida innovatsion maktablarni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlash natijasida o‘quvchilarni egallagan bilim darajalari aniqlandi, pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi va o‘tkazildi.

O‘qishga ijobiy turtki-shaxs, jamoa va umuman jamiyatning ijtimoiy qadriyatlariga mos ravishda olib boriladigan faoliyatning ijobiy natijasiga erishish motividir. Ijobiy motivatsiyaning rivojlanishi-bu o‘qishga ijobiy motivatsiya mazmunini tavsiflovchi motivlar ustunligi bilan o‘quvchilarning motivlarini motivatsion sohaga aylantirishga yordam beruvchi jarayondir. Uning mazmuniy komponentlarining ta’rifi "o‘rganishning ijobiy motivatsiyasi" tushunchasining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

Maqsadlarni belgilash qobiliyati yoki o‘quv jarayonida maqsadlarni belgilash qobiliyati ham o‘qishga ijobiy turtki mazmunining muhim komponenti hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘z o‘quv maqsadlariga erishish, o‘z imkoniyatlarini hisobga olgan holda mustaqil ravishda maqsadlar qo‘ya olish va qo‘yilgan maqsadga mas’uliyatni o‘z zimmasiga olgan holda ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlarni qo‘ya olish qobiliyati bo‘lishi mumkin.

Ta’lim jarayonida o‘qishga bo‘lgan ijobiy motivatsiya mazmunining komponenti sifatida faollik, olingan bilim, ko‘nikma va malakalardan foydalanishda mustaqillik kabi vazifalarni ongli ravishda bajarishga tayyorlik, mustaqillikka intilish sifatida namoyon bo‘lishi mumkin [2].

Rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etish texnologiyasi innovatsion maktablarni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini ta’minlash orqali o‘quvchilarda o‘qishga ijobiy motivatsiyani rivojlantirishni pedagogik qo‘llab-quvvatlash jarayonida pedagogik o‘zaro aloqani modernizatsiyalash usullari, innovatsion ta’lim texnologiyalari va usullari samaralidir.

Natijalar

O‘qishga ijobiy motivatsiyani rivojlantirish vositasi sifatida innovatsion maktab o‘quvchilarini innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanib o‘qitish uchun metodik vositalar va metodlar majmui to‘rtta blokka ajratilgan.

I blok. Haftalik maxsus kurs mashg‘ulotlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning maqsadi:

- fikrlash qobiliyatini rivojlantirish (tahlil qilish, umumlashtirish, faoliyat samaradorligini oshiruvchi vosita va metodlarni ishlab chiqish va boshqalar.);
- shaxsiy rivojlanish (o‘z-o‘zini hurmat qilish, o‘z-o‘zini qadrlash, refleksiv qobiliyati, o‘z-o‘zini anglash);
- muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish (boshqalar bilan konstruktiv o‘zaro aloqa o‘rnatish qobiliyati va boshqalar.);
- o‘rganish uchun ijobiy motivatsiyani rivojlantirish.

II blok. Umumta’lim fanlar bo‘yicha taqvim haftalarni ko‘zda tutadi, bu esa o‘qishga ijobiy motivatsiyani rivojlantirish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bunday tadbirlarga tayyorgarlik ko‘rishda axborot oqimini harakatlantirish, eng muhimini aniqlash, mavzu bo‘yicha

o‘zlarini qiziqtirgan savollarni tanlash va savollar tuzish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Mavzu haftalari har uch oyda bir marta o‘tkaziladi.

III blok. Fan to‘garaklari bo‘yicha faol ishtirokchilar o‘rtasida o‘tkaziladi. Topshiriqlar ta’lim muassasasining metodik birlashmalari tomonidan ishlab chiqiladi. Asosiy talab o‘quvchining mavjud bilimlar zaxirasidan ijodiy foydalana olishidir.

Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanib innovatsion maktab o‘quvchilarini bilimlarini rivojlantirish metod va vositalari majmuasiga kiritilgan navbatdagi vosita uch xil yo‘nalishdagi professional ta’lim muassasasining yagona axborot-ta’lim muhitidir:

- 1) Axborotlashtirishning moddiy-texnika bazasini shakllantirish;
- 2) O‘quv maqsadlari uchun elektron nashrlar yaratish;
- 3) Pedagog xodimlarning tayyorligi va o‘quvchilarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari uch bosqichda amalga oshirildi:

I bosqich (2020-2021yy) - aniqlovchi;

II bosqich (2021-2022yy) - shakllantiruvchi;

III bosqich (2022-2023yy) – nazorat qiluvchi.

Pedagogik tajriba-sinov ishining aniqlovchi va nazorat qiluvchi bosqichlarini amalga oshirish uchun o‘zgarishlarni o‘rganish maqsadida innovatsion maktab ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish darajasini aniqlash uchun so‘rovnoma ishlab chiqildi. So‘rovnomaning taqvim bloklari kasbiy ta’limning yagona axborot-ta’lim muhitini rivojlantirishning tanlangan sohalariga mos keladi.

Anketa-so‘rovini ishlab chiqish uchun asos sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

1. Savollarning aniq mazmuniga nisbatan invariantligi.
2. Savollarning respondentlar tomonidan amalga oshiriladigan kasbiy funksiyalarga nisbatan invariantligi.
3. Bir yoki bir nechta javob variantlari bilan bitta so‘rovnomada savollarning kombinatsiyasi mavjudligi.
4. Mantiqiy savollarning oldingi biriga tanlangan javob bilan taqdimot shaklida qat’iy chiziqli bog‘lanishi.
5. Savol-javob variantlari taqdimotining ko‘rinishi va so‘rovnomalarni to‘ldirishda respondentlarning harakatlarining soddaligi va aniqligini ta‘minlash.

Pedagogik tajriba-sinov ishining shakllantiruvchi bosqichi innovatsion maktablarda yagona axborot ta’lim muhitini rivojlantirish bo‘yicha bir qator tizimli chora-tadbirlarni o‘z ichiga olib, harakatchanlikni rivojlantirish, axborot almashinuvini yaxshilash va ta’lim sohasi sub’ektlari orasida samarali yechimlarni topish uchun tarmoqlararo hamkorlik usulidan foydalanishga asoslangan [3].

Yuqorida ta’kidlangan asosiy sohalarda o‘zgarishlar dinamikasi bilan tasdiqlangan yagona axborot-ta’lim muhitini rivojlantirish uchun faoliyatini tashkil etish samaradorligi, axborot-ta’lim muhitini boshqarish uchun yagona uslubiy va texnologik platforma orqali erishildi, axborot muhitini dasturiy va apparat qismini tashkil etish, shu jumladan uning axborot resurslarini ilmiy-uslubiy to‘ldirish; o‘quvchilar va pedagoglarning kasbiy faoliyatini tashkil etish. Dasturiy-texnik vositalarni tarmoq texnologiyalari yordamida birlashtiruvchi axborot-ta’lim muhiti professional

ta’lim tizimini nafaqat axborot makoni, balki axborot ta’lim resurslari majmui sifatida ham ko’rib chiqish imkonini beradi.

So’rov natijalari shuni ko’rsatdiki, pedagogik tajriba-sinovning nazorat bosqichi vaqtiga kelib deyarli barcha innovatsion maktablarda texnik o’qitish vositalari, jumladan, kompyuterlar mavjud: 92,6% innovatsion ta’lim muassasalari kompyuter texnikasi yordamida mashg’ulotlar o’tkazadi, 90,5% multimediyali proyektorlardan, 82,1% innovatsion maktablarda videodarslardan foydalanadi. Shu bilan birga, muassasalarning 30% ga yaqini ma’nan eskirgan uskunalaridan foydalanadi.

Innovatsion maktablarning umumiy holda texnik jihozlari holati yuqori darajada. Tajriba-sinov ishlari davomida ta’lim muassasalarini shaxsiy kompyuterlar bilan ta’minlashda doimiy o’sish kuzatildi.

Ta’lim muassasalarini kompyuterlar bilan jihozlash sur’atini baholash alohida ahamiyatga ega bo’lib, ulardan bevosita ta’lim jarayonida foydalanish mutanosibli hisoblanadi. Ixtisoslashtirilgan kompyuter sinflariga emas, balki oddiy sinfxonalariga o’rnatilgan kompyuterlarning ulushi asta-sekin ortib bormoqda, bu esa ta’lim jarayonini oxirigacha kompyuterlashtirish, "oddiy sinflar"da kompyuter texnikasidan foydalanish bilan bog’liq.

Innovatsion maktab bitiruvchilarini qo’shimcha kasbga tayyorgarligini rivojlantirish vositasi sifatida innovatsion maktabning yagona axborot-ta’lim muhitini rivojlantirish bo’yicha tajriba ishlarining nazorat bosqichi orqali ta’lim muassasalari faoliyatining barcha jabhalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish uchun zarur va yetarli texnologik baza yaratildi.

So’rovnoma natijalari tahliliga ko’ra elektron nashrlardan ta’lim maqsadlarida foydalanish quyidagicha tavsiflanadi:

- umumiy kasbiy ta’lim dasturlarini amalga oshirishda elektron darsliklardan ta’lim muassasalarining 45%, ulardan foydalangan holda esa umumiy vaqtning 20% ini tashkil etdi. Innovatsion maktablarning 75% o’quv va test dasturlaridan foydalanadi;
- umumiy o’rta ta’lim dasturlarini (maxsus fanlarni) amalga oshirishda professional ta’limning 32 ta muassasasida (30%) elektron darsliklardan foydalaniladi va ularga o’qish vaqtining 40% ga yaqini ajratiladi;
- o’quvchilarni kasbiy tayyorlash va amaliyot dasturlarini amalga oshirishda barcha innovatsion maktablar elektron materiallardan o’quv maqsadlarida foydalaniladi.

Respondentlarning umumiy sonidan 43% o’qituvchilar kasbiy ta’lim portalining axborot resurslaridan foydalanadilar, 26% esa o’quv faoliyatida ular bo’yicha taqdim etilgan resurslardan foydalanmaydilar. Kasbiy ta’lim portali resurslaridan foydalangan holda respondentlarning yarmidan ko’pi (62%) ular bo’yicha taqdim etilayotgan ma’lumotlarning dolzarbligi va sifatini ijobiy baholadi.

Innovatsion maktablarda fanlar o’rtasida kompyuter texnologiyalari va o’qitish vositalarining taqsimlanishi quyidagicha keltirilgan: kompyuter sinflari va kompyuterlarning ko’pchiligida asosan faqat informatika fanini o’rganishda (100 %), o’quv rejasida belgilangan boshqa fanlarni o’rganishda esa - 1,5-2 marta kam qo’llaniladi. Masalan, innovatsion maktablarining 68,8 foizi matematika fanidan kompyuter vositalari va texnologiyalari yordamida, 86,5 foizi esa maxsus fanlardan mashg’ulotlar olib boradi.

Agar tajriba boshida tabiiy fanlardan axborot texnologiyalaridan foydalanmasdan amalda o‘qitilgan bo‘lsa, yakunlanishi bilan keskin o‘zgardi, bu esa umumta’lim fanlarni o‘qitish jarayonini axborotlashtirish bo‘yicha metodik ishlar amalga oshirilganligini ko‘rsatadi.

Agar kompyuter sinflarida o‘tkaziladigan dars turlari o‘rtasidagi nisbatni ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, o‘quv vaqtining eng katta qismi (50%) laboratoriya ishlariga bag‘ishlangan bo‘lib, amaliy va guruh mashg‘ulotlari mos ravishda 30% va 25% ni tashkil qiladi.

Kompyuter sinflarining yuklamasi juda zich (kuniga o‘rtacha 6-8 soat). Bu yuklamani hisoblashda o‘quv mashg‘ulotlari vaqtida ham, darsdan tashqari soatlarda ham kompyuter sinflaridan foydalanish vaqti hisobga olingan. Darsdan tashqari soatlarda kompyuter sinflaridan mustaqil ishlash uchun, shuningdek, ta’lim muassasasining axborot resurslaridan ochiq foydalanish uchun foydalaniladi.

Innovatsion maktab o‘quvchilarini innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanib kasbiyga tayyorgarligini rivojlantirish vositasi sifatida kasbiy ta’limning yagona axborot-ta’lim muhitini rivojlantirishning uchinchi yo‘nalishini tahlil qilish shuni ta’kidlash kerakki, axborotning tez o‘sib borayotgan oqimi bilan zamonaviy axborot jamiyati nafaqat kompyuter texnologiyalarining texnik bazasi, ta’lim maqsadlari uchun elektron nashrlarning mavjudligi va sifati, balki foydalanuvchilarning o‘zlari: pedagogik xodimlar va o‘quvchilar [5].

Innovatsion maktab bitiruvchilarini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida kasbiyga tayyorgarligini rivojlantirishning eng muhim vazifalaridan biri mutaxassisning axborot madaniyatini shakllantirish bo‘lib, uning shakllanish darajasi quyidagilar bilan belgilanadi:

- birinchidan, axborot jarayonlari, modellar va texnologiyalar haqidagi bilimlar;
- ikkinchidan, vosita va usullardan foydalanish ko‘nikma va malakalari, turli faoliyat turlarida axborotlarni qayta ishlash va tahlil qilish;
- uchinchidan, kasbiy faoliyatda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana olish;
- to‘rtinchidan, axborot tizimi sifatida dunyoqarashning shakllanganligi.

O‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinovning nazorat bosqichida o‘quvchilarning axborot texnologiyalari va internet dasturlariga munosabati ijobiy ekanligini ko‘rsatdi: o‘quvchilarning 72% dan ortig‘i axborot texnologiyalari va internet ilovalaridan foydalanadi; o‘rtacha 88% kunlik axborot texnologiyalaridan foydalanadi.

O‘quvchilarning 76 % dan ortig‘i internet ilovalardan, 67% dan ortig‘i elektron darsliklardan, 28% dan ortig‘i masofaviy ta’lim kurslaridan, 51% dan ortig‘i o‘quv-uslubiy ishlanmlar joylash uchun internet-resurslardan foydalanadi.

So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, 10% o‘quvchilar kompyuter va axborot texnologiyalari bilan umuman tanish emas; ularning 40% ga yaqini kompyuter bo‘yicha qoniqarli va 30 % - yaxshi bilimga ega. O‘quvchilarning 20% ga yaqini o‘z kasbiy faoliyatida kompyuterlardan muntazam foydalanadi va 10% o‘quvchilar o‘yin uchun foydalanadi.

Umuman olganda, innovatsion maktab o‘quvchilarini innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanib o‘qitishda bilimlarini rivojlantirish vositasi sifatida yagona klasterli ta’lim muhitini rivojlantirish bo‘yicha o‘tkazilgan tajriba ishlari quyidagi **natijalarni** qo‘lga kiritish imkonini berdi:

- a) innovatsion maktablarning o‘z veb-saytlari yaratildi;
- b) elektron darsliklar soni 8 barobar oshdi;
- c) ta’lim jarayonida foydalaniladigan o‘quv va test dasturlari soni 3 barobarga oshdi;

d) o‘quvchilar va pedagog xodimlar tomonidan qidiruv tizimlariga murojaat qilish faoliyati 4 barobarga oshdi;

e) shaxsiy kompyuterlarning mavjudligi 5 barobarga, ta’lim jarayonida esa 7 barobarga oshdi.

Munozaralar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, innovatsion maktablarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish uchun markazlashtirilgan tizimni faollashtirish va bu jarayonning dinamikasini o‘rganish davom etdi.

Innovatsion maktab bitiruvchilarining kasbiyga tayyorgarligini va bilimlarini rivojlantirishning innovatsion ta’lim texnologiyalari va usullari quyidagilardan iborat: muammoli o‘qitish texnologiyasi, jamoaviy o‘qitish texnologiyasi, modulli va integrativ o‘qitish texnologiyasi, o‘yin texnologiyalari, portfolio texnologiyasi, loyihalash metodi, keys-stadi, klaster metodi [6].

Tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichlarida bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligini va bilimlarini rivojlantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalari va usullaridan foydalanish samaradorligini sinab ko‘rish maqsadida pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi va o‘tkazildi.

Pedagogik tajriba-sinov ikki bosqichni o‘z ichiga oladi:

I bosqich: Ta’lim jarayoniga zamonaviy, yuqori samarali innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni metodik qo‘llab-quvvatlash, joriy etish va rivojlantirish bo‘yicha faoliyatni tashkil etish; innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar tayyorlash; innovatsion maktab ta’lim jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish; diagnostika metodlari va nazorat-o‘lchov materiallari majmuasini ishlab chiqish.

II bosqich: Innovatsion maktablar ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik usullarni tadbiiq etish va diagnostika qilish.

Ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tajribada quyidagi ishtirokchilar ishtirok etdilar:

Innovatsion maktab o‘quvchilari va pedagog xodimlari;

57 nafar o‘qituvchi, jumladan 30 nafar umumta’lim fanlari o‘qituvchilari, 24 nafar-maxsus fanlar o‘qituvchilari, 3 nafar masterlar (ishlab chiqarish ta’lim ustalari); o‘quvchilar 1000 nafar atrofida.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish uchun ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning muammoli ijodiy guruhlarini tashkil etildi.

Ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini samarali tadbiiq etishni ta’minlash to‘rt bosqichni o‘z ichiga oldi:

1. Diagnostikalash;
2. Loyihalash;
3. Tashkiliy-funksional;
4. Refleksiv-tahliliy.

Diagnostika bosqichida:

- o‘quvchilar, pedagog xodimlarning ehtiyojlari, qiziqishlari, imkoniyatlarini o‘rganish (tahlil qilish);

- innovatsion ta’lim texnologiyani, metodikani sinovdan o’tkazish (amalga oshirish) uchun mavjud resurslarni o’rganish (tahlil qilish);

- o’quvchilarning aqliy va shaxsiy rivojlanishining boshlang’ich darajasini aniqlash;
- qo’llaniladigan metodlar, o’quv faoliyatini tashkil etish shakllari samaradorligini aniqlash.

Loyihalash bosqichida:

- pedagogik maqsadni ilgari surish, texnologiyani sinash (amalga oshirish) bo’yicha vazifalar;

- berilgan pedagogik maqsad va vazifalarga yetarli pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash;
- innovatsion ta’lim texnologiyani, metodikani sinovdan o’tkazishning funksional va samarali yo’llarini aniqlash;

- pedagog xodimlarning harakatlarini rejalashtirish;

- texnologiya, metodlar bo’yicha o’quv materialini tanlash.

Tashkiliy-funksional bosqichda:

- pedagogik texnologiya, metodikani rivojlantirish bo’yicha o’quvchilarning kasbiy faoliyatga bo’lgan motivatsiyasini shakllantirish;

- o’quv materialini o’quvchilarning nazariy va amaliy tayyorgarligi, yosh va shaxsiy xususiyatlari, hayotiy tajribasi darajasiga singdirish va moslashtirish;

- turli shakl va usullar, metodlar, vositalar yordamida o’quvchilar va pedagog xodimlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish;

- o’quvchilarning o’rganish va faolligiga ijobiy motivatsiyani rivojlantirishni rag’batlantirish.

Refleksiv-analitik bosqichda:

- innovatsion ta’lim texnologiya, metodikani tasdiqlash (amalga oshirish) bo’yicha ta’lim jarayoni natijalarini nazorat qilish;

- olingan natijalarni pedagogik shart-sharoitlarga mosligi nuqtai nazaridan tahlil qilish va baholash;

- innovatsion ta’lim texnologiyani, metodikani tasdiqlashda (amalga oshirishda) kamchilik va nuqsonlarning sabablarini aniqlash;

- innovatsion ta’lim texnologiyalarni joriy etish bo’yicha pedagog xodimlar faoliyatini korreksiyalash va kasbiy takomillashtirish yo’nalishlarini aniqlash.

Pedagogik tajriba-sinovning ikkinchi bosqichi davomida guruhli va individual konsultatsiyalar har oyda real o’zaro va masofaviy rejim shaklida o’tkazildi. Modulli tamoyil asosida qurilgan “O’qitishning innovatsion ta’lim texnologiyalari” o’quv kurslarining qo’shimcha kasbiy ta’lim dasturi amalga oshirildi.

Ishlab chiqilgan diagnostika metodlari va nazorat-o’lchov materiallari majmuasi yordamida innovatsion ta’lim texnologiyalari va ilg’or pedagogik metodlarni ta’lim jarayoniga joriy etish natijalari pedagogik tajriba-sinovning ikkinchi bosqichi boshi va oxirida aniqlandi.

Kirish diagnostikasi natijalarining tahlili rahbar va o’qituvchilar tomonidan innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik texnologiyalarni tanlash sabablarini ta’lim jarayoniga tadbiiq etish uchun aniqlash imkonini berdi. Respondentlarning ijodiy faolligini rag’batlantirish, ularni rivojlantirish, yangi materialni yaxshiroq o’zlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyatlarida mas’uliyatli va raqobatbardosh bo’lishga intilishni qayd etdilar. Respondentlarning fikricha, innovatsion ta’lim

texnologiyalari ta’lim jarayoni samaradorligini oshiradi, o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, nazorat va o’z-o’zini nazorat qilishning moslashuvchan tizimiga ega.

Innovatsion maktab o’qituvchilarining innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligini o’z-o’zini baholash natijalari quyidagicha keltirilgan: 82% respondentlar tanlangan texnologiya (metodika) ning nazariy asoslarini yaxshi tushundilar; 76% respondentlar texnologiya (metodika) ning ayrim elementlaridan foydalandilar; 34% respondentlar texnologiyani (metodika) amalda qo’lladilar; deyarli har bir respondent (95%) ta’lim muassasalarida tanlangan texnologiya (metodika) dan foydalanish tajribasiga ega.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari va usullaridan foydalanishning afzalliklari:

- o’quvchilarning o’quv faoliyatiga qiziqishini oshirish, ijodiy faolligini rivojlantirish-72%;

- o’quvchilarning mustaqilligini rivojlantirish-54%;
- jamoada ishlash qobiliyati-46%;
- tadqiqot qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish-34%;
- individual yondashuvni amalga oshirish-19%;
- motivatsiyani rivojlantirish va o’quvchilarni muammolarni hal qilishga jalb qilish-10%.

Innovatsion maktab muassasalari bitiruvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish komponentlari sifatida innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish bo’yicha o’tkazilgan tajriba-sinov natijalari keltirilgan texnologiyalarni joriy etish quyidagi vazifalarni hal etishga imkon berishini isbotladi:

- ta’limiy: o’quvchilarning o’quv materialini ko’nikma va malakalarini shakllantirish, o’quv materialini mustahkamlash, mustaqil ishlash ko’nikmasini shakllantirish, o’z-o’zini nazorat qilish uchun sharoit yaratish;

- rivojlantiruvchi: o’quvchilarning mustaqil o’quv faoliyati va obrazli tafakkurini rivojlantirish, xotira va diqqatni takomillashtirish;

- tarbiyaviy: mustaqillikni tarbiyalash, ularning ish natijalari uchun javobgarlik, boshqalarni tinglash va eshitish qobiliyati, o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish.

Shu bilan birga, pedagogik tajriba-sinov davomida amalga oshirilgan texnologiya (metodika) ning o’z kasbiy o’sishiga ijobiy ta’sirini qayd etdilar. Ular o’z malakalarini doimo oshirib borish, pedagogik vositalarni, jumladan, texnologiya (metodika) ni ishlab chiqish, qiyinchiliklarni yengib o’tish va o’z-o’ziga bo’lgan ishonchni oshirish istagi bor.

Kompyuter jihozlari maktab o’quvchilariga taxminiy hisob-kitoblarni dunyosini ochadi. Kompyuterda hisob-kitoblarni talab qiladigan masalalarni yechishda oqilona tashkil etilgan o’quv faoliyati o’quvchilarga hisoblash jarayonlariga yangicha qarash, ularning mohiyatiga chuqurroq kirib borish, o’quvchilarni axborot madaniyatining muhim qismi bo’lgan zamonaviy hisoblash madaniyati bilan tanishtirish imkonini beradi [7]. O’quvchilarning sinfda innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish borasidagi fikrlari ularning samaradorligini tasdiqlaydi. Yakuniy so’rovnomalarda o’quvchilar innovatsion ta’lim texnologiyalari (metodlari) yordamida o’tkazish samarali ekanligini tasdiqladilar. Shu bilan birga, o’quvchilar darslarning o’yin shakllari, alohida modullarni o’rganish bo’yicha mustaqil ishlar, loyihalarni ishlab chiqish, amalga oshirish va himoya qilish, kutubxonaning elektron katalogi, portfolio yaratish, binar darslar va ularni yaxshiroq o’rganishga yordam berishini ta’kidladilar.

Olimpiadalarda, kasbiy mahorat tanlovlarida, musobaqalarda, havaskorlik ko‘rgazmalarida ishtirok etish o‘quvchilarni shaxsiy rivojlanishining boshqa qobiliyatlarini namoyon etdi.

Innovatsion maktab o‘quvchilarini kasbiy tayyorgarligini va bilimlarini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha taqdim etilgan tajribaning umumiy natijasi quyidagicha bo‘ldi:

1. Tajriba guruhlarida 95 % o‘qitish sifatining oshishi qayd etildi, ulardan 37% i o‘qitish sifatining sezilarli darajada yaxshilanishini ko‘rsatdi.

2. Innovatsion ta’lim texnologiyalarning joriy etilishi o‘qitishning vosita va usullari doirasini oshirish, shu bilan birga fanni o‘qitish metodikasini diversifikatsiya qilish imkonini berdi, bu ta’lim muassasasi pedagog xodimlarining 64% i tomonidan qayd etildi.

3. O‘qitishning joriy etilgan texnologiyalari (usullari) o‘qitishning ta’limiy, rivojlantiruvchi samaradorligini oshirishga yordam berdi, ya’ni:

- o‘quv faoliyatiga qiziqishni oshirish, ijodiy faoliyatni rivojlantirish, o‘quvchilarni rag‘batlantirish va muhokama qilingan muammolarni hal etishga jalb qilish-82 %;

- o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlantirish-54%: o‘quvchilar ishlab chiqarish vaziyatlaridan, ishlab chiqilgan loyihalardan, biznes rejalaridan chiqish uchun nostandart yechimlarni taklif qildilar; darslarga tayyorgarlik ko‘rishda qo‘shimcha ma’lumot va boshqalardan foydalandilar;

- jamoada ishlash qobiliyati-46 % (talabalar tinglash, tahlil qilish, isbotlash, ishontirish, o‘z yondashuvini himoya qilish, tengdoshlari fikrini tinglash, mavjud vaziyatda tez yo‘l topish, muammoli masalalarni hal qilish, qaror qabul qilish, birgalikdagi faoliyatda sherikchilik xususiyatini ko‘rsatishga o‘rgandilar);

- tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish-34% (tajribada olingan ma’lumotlarni tahlil qildik va taqqosladik, ma’lumot izladik va tadqiqot ijodiy faoliyati natijalarini umumlashtirdik, konferensiyalarda so‘zga chiqdik, tanlovlarda ishtirok etdik);

- individual yondashuvni amalga oshirish-19%.

4. O‘quvchilar o‘z kasbiy, metodik saviyasining o‘shishini, o‘z-o‘ziga ishonch, o‘z kasbiy faoliyatidan qoniqishning ortishini qayd etadi. 58% o‘quvchilar malakasini uzluksiz oshirish, yangi pedagogik vositalarni, shu jumladan o‘zlashtirilgan texnologiya (metodika) doirasida ishlab chiqish istagi borligini ta’kidladilar.

Shunday qilib, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish innovatsion (xususiy) maktab o‘quvchilarini kasbiy tayyorlashda va bilimlarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi. Zamonaviy ta’lim muassasalarida barcha sohalarida bo‘lgani kabi sifat masalasi birinchi o‘ringa ko‘tarilmoqda. Abituriyentlarni oliy ta’limga jalb etish maqsadidagi kurash muassasalar o‘rtasida ta’lim sifatiga katta e’tibor talab qilmoqda. Professional ta’lim muassasalarida o‘qitishning zamonaviy usullarini qo‘llash, yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi.

Shunday ekan o‘qituvchi har bir darsga o‘zgacha yondashib dars mashg‘ulotlarini olib borishi kerak. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini ta’minlash va uni oshirish masalasi har bir davlatning ta’lim bo‘yicha olib borayotgan siyosatiga qanchalik muvofiqligi bilan bir-biridan farqlanadi. Jumladan, O‘zbekistonda ham ta’lim sifatini ta’minlashning mo‘tadilligiga erishish qaysidir ma’noda birinchi bosqichda ko‘zlangan maqsad bo‘lsa, keyingi bosqichlarda ta’lim sifati

kafolatini ta’minlash asosiy vazifasi sifatida bo’lishi lozim. Shundagina davlat, notijorat hamda xususiy oliy ta’lim muassasalari o’rtasida raqobat yuqori tafovut bilan farqlanmaydi.\

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF – 4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. // <https://lex.uz/docs/3107036>.
2. 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-son qarori
3. Burgin M.S. Pedagogikadagi innovatsiyalar va yangilik // Sovet pedagogikasi. - 1989. 12-son.
4. G'afforov. Ya. X. “Maktab islohati va o‘qitish metodlarini takomillashtirish”. Science and education. Scientific Journal. 2020, 482.
5. Kasprjak. A.G. “Новые и инновационные школы: проблемы сегодняшнего дня, перспективы развития” // Инновационное движение в российском школьном образовании. - М.,2017.
6. M.Quronov. “Uzluksiz ta’lim jarayonida barkamol shaxsni tarbiyalash tizimi risolasi”. – Toshkent: 2005.
7. Azamov. SH.X “ Rivojlantiruvchi ta’lim sohasini tashkil etishda fanlararo munosabatlar” Jizzax Tafakkur ziyosi jurnali 2023 yil 2 son 209-b

METHODOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS OF PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Alimnazarov Olim

Institute for development of professional education, independent researcher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159442>

***Annotatsiya.** Mazkur maqola empirik tadqiqotlar orqali professional ta’lim muassasalari o‘quvchilarining mustaqil ta’limini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish natijalari bo‘yicha ularning o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga qaratilgan. O‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonida elektron ta’lim resurslari, jumladan, Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantiriladi. Bu orqali mustaqil ta’lim vazifalarini bajarish metodikasini takomillashtirish maqsadida, o‘quvchilar uchun o‘quv mashg‘uloti tashkil etildi va natijalar empirik tadqiqotlar orqali tahlil qilindi.*

***Kalit so‘zlar:** kompas 3D, empirik tadqiqot, kreativlik, o‘quv-bilish kompetentligi.*

***Аннотация.** Данная статья направлена на формирование образовательной компетентности студентов профессиональных образовательных учреждений на основе результатов совершенствования методики использования электронных образовательных ресурсов при организации самостоятельного образования посредством эмпирического исследования. В процессе организации самостоятельного обучения обучающихся использование электронных образовательных ресурсов, в том числе инженерной программы «Компас 3D», формирует образовательную компетентность. При этом в целях совершенствования методики выполнения самостоятельных учебных задач для студентов было организовано обучающее занятие, результаты которого были проанализированы посредством эмпирического исследования.*

***Ключевые слова:** компас 3D, эмпирическое исследование, креативность, образовательная компетентность.*

***Abstract.** This article is aimed at the formation of educational competence of students of professional educational institutions based on the results of improving the methodology of using electronic educational resources in organizing independent education through empirical research. In the process of organizing the independent education of students, the use of electronic educational resources, including the Kompas 3D engineering program, forms educational competence. Through this, in order to improve the methodology of performing independent educational tasks, a training session was organized for students and the results were analyzed through empirical research.*

***Keywords:** compass 3D, empirical research, creativity, educational competence.*

***Kirish.** Bugungi kunda jahonning rivojlangan davlatlarida professional ta’lim tizimini tashkil etish va uni rivojlantirishda bo‘lajak kadrlarning raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilganligini kuzatishimiz mumkin. Mazkur jarayonlarda professional ta’lim tizimi ham, ma’lum darajada xizmat qiladiki, mazkur ta’lim tizimi orqali mehnat bozori talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh malakali kadrlarni tayyorlash sifatini takomillashtirish hamda ularning amaliy faoliyatlari jarayonida zarur bo‘ladigan kompetentligini shakllantirish vazifalari belgilangan. Professional ta’lim tizimida ta’lim jarayoni sifati, unda tayyorlanayotgan bo‘lajak kadrlarning amaliy*

faoliyatlari davrida zarur bo‘lgan o‘quv-bilish kompetentlik darajasi, shuningdek uni uzviy va uzluksiz ravishda takomillashtirib borish mexanizmlari, ya’ni “Hayot davomida ta’lim” tamoyilining tatbiq etilganligi bilan belgilanadi.

Shu sababli ham, bugungi kunda “dunyo miqyosida professional ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning amaliy faoliyatlari uchun zarur bo‘lgan o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishda, ularning mustaqil ta’limini tashkil etishga yo‘naltirilgan metodikalarini takomillashtirishga qaratilgan metodikasini takomillashtirishning mazmun-mohiyati, shakllari va metodlaridan samarali foydalanish bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda” [12]. Mazkur jarayonlarda o‘quvchilarni amaliy faoliyatlariga tayyorlashda, ularning o‘quv-bilish kompetentligini o‘quv auditoriyalari va mustaqil ta’limini tashkil etish orqali shakllantirish, muhim jarayondir.

Bu jarayonda ta’lim tizimini raqamlashtirish orqali o‘quvchilarni amaliy faoliyatlariga tayyorlash, ularning o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali vazifalarini belgilaydi. O‘quvchilarni amaliy faoliyatlariga tayyorlash jarayonida ularning mustaqil ta’limini tashkil etish orqali, ularda o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishning eng muhim jihatlari hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash va amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni [9]ning qabul qilinishi, mazkur vazifalarni zamon talablariga muvofiq ravishda bajarish imkoniyatini ta’minlaydi.

Asosiy qism. Fan va zamonaviy texnologiyalar rivojlanib borayotgan bugungi kunda mamlakatimizda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun talablaridan kelib chiqqan holda, bo‘lajak kadrlarni tayyorlashga e’tibor qaratiladi. Bu borada, e’tibor bo‘lajak kadrlarni tayyorlash jarayonlarining o‘zaro uzviyligini va izchilligini ta’minlashga qaratiladi. Shu sababli ham, mazkur ta’lim tizimi orqali mehnat bozi talablariga javob bera oladigan raqabotbardosh bo‘lajak kadrlarni tayyorlash muammosining yechimi sifatida, ularning raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga qaratilgan metodikalarini takomillashtirish zaruriyati mavjudligini namoyon qiladi.

Hozirgi vaqtda professional ta’lim tizimida mustaqil ta’lim uchun ajratilgan o‘quv rejasidagi soatlari ulushining kamligi, o‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish, o‘z faoliyatiga tizimli yondashish va ijodiy fikrlash, tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllantirilmaganligiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, ularda tashkilotchilik qobiliyati, o‘quv-bilish kompetentligini yanada rivojlantirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni tatbiq etishning zamon talablariga javob beraolmasligi mazkur jarayonlarning dolzarb muammolari qatoriga kiradi” [5]. Shu sababli ham, professional ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish uchun ajratiladigan o‘quv soatlari ulushini ko‘paytirish orqali yuqorida ta’kidlab o‘tilgan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish, mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanilgan holda, o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada ta’lim jarayoniga Xalqaro tasniflagichning uchinchi darajasi va O‘zbekiston Respublikasi Milliy malakalar ramkasi talablariga muvofiq, didaktik vositalar, metodlar, shuningdek uning shakllarini keng joriy etish mazkur jarayonning ustivor vazifalaridan biridir.

Mazkur ta’lim tizimidagi kuzatilayotgan o‘zgarishlar omili sifatida, qabul qilinayotgan qonunlar, qaror va farmoyishlarni ko‘rishimiz mumkinki, buning natijasi sifatida

mamlakatimizning intellektual salohiyatini yuksaltiradigan, mehnat bozori talablariga javob bera oladigan kompetentli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonlarini takomillashtirish dolzarb muammo sifatida e’tirof etilganligini O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida [22], “Mustaqil ta’lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta’lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma’naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi” deb belgilab qo‘yilganligini ta’kidlab o‘tishimiz joiz. Ayniqsa, bu orqali ta’limning professional ta’lim tizimidagi yangiliklar va o‘zgarishlar natijasida, jamiyatimizning intellektual salohiyatini rivojlanishida muhim rol o‘ynaydigan mazkur ta’lim tizimida tayyorlanadigan o‘quv-bilish kompetentligi shakllangan kadrlar bilan ta’minlanadi.

O‘quvchilarning yosh jihatlaridagi farqlaridan kelib chiqib, ularning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini e’tiborga olgan holda, auditoriyadan tashqari ta’lim jarayonida o‘quvchilarni amaliy faoliyatlariga tayyorlash metodlarini tanlash, uning izchil va uzviyligini ta’minlash muhim omillardan biridir [6]. Demak, mazkur jarayonlarda metodlarni tanlashda avvalo, o‘quvchilarning fikrlash darajasi, qiziqishlari va imkoniyatlarini e’tiborga olish zarurdir.

Professional ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning o‘quv auditoriyalari va auditoriyadan tashqari ta’lim orqali amaliy faoliyatlariga tayyorlash jarayonlarida ularning tayyorgarlik darajalarini shakllantirishga e’tibor qaratilmog‘i zarurdir [16].

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash jarayonlaridagi, ularning auditoriyadan tashqari ta’limini, ya’ni mustaqil ta’limini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanib, uning samaradorligini ta’minlashga yetarli darajada e’tibor berilmayotganligini kuzatishimiz mumkin. Kasb-hunar maktablarida o‘quvchilarning auditoriyadan tashqari bo‘sh vaqtlarida o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish va uni yanada rivojlantirishda o‘z ustida shug‘ullanmasliklari, axborot resurs markazlarida mustaqil faoliyat olib borishlari uchun zarur bo‘lgan metodik ta’minotining yetishmasligi, elektron ta’lim resurslaridan ko‘ra, turli mazmundagi ijtimoiy tarmoqlarga og‘ib ketishlari mazkur muammoning yechimlarini aniqlash zaruriyatining dolzarbligini ko‘rsatadi. Mazkur muammoni ijobiy tomonlama bartaraf etishda o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonida didaktik vositalar, jumladan, elektron ta’lim resurslaridan foydalanish metodikalarini takomillashtirish ehtiyojini yuzaga keltiradi.

Albatta bu borada, mazkur jarayon bugungi kunda dolzarbligi bilan ham muhim ahamiyatga egaki, ta’lim jarayonining sifatli va samarali faoliyat olib borish shart-sharoitlarini, shuningdek, o‘quvchilar va o‘qituvchilarining hamkorlik munosabatlarining ijtimoiy jihatlarini yo‘lga qo‘yilishini ta’minlaydi.

Ushbu jarayonlarda rivojlangan davlatlar tajribasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, uning samarali jihatlaridan andoza olgan holda, mamlakatimiz ta’lim tizimiga tatbiq etish jarayonlarida avvalo shuni e’tiborga olishimiz zarur va shartki, tarixan shakllanib kelgan milliy ma’naviyatimiz va buyuk ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan be‘baho me’rosimizga mos jihatlarini tanlab olishimiz kerakligini unutmasligimiz zarur bo‘ladi. Shu o‘rinda Amerikalik davlat arbobi Benjamin Franklin tomonidan: “Eng yaxshi sarmoya, bu bilimga qilingan sarmoyadir” deb ta’kidlagan bo‘lsa, buyuk ma’rifatparvar Abdulla Avloniy ta’kidlaganlaridek, “Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo‘lsada, ikkisi bir-biridan ayrimaydurg‘on, birining vujudi biriga

boylangan jon ila tan kabidir” degan fikrlari mazkur jarayonlarda g‘arb va sharq ta’lim-tarbiya jarayonlarining o‘ziga xos jihatlarini namoyon qiladi.

O‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish bu, salohiyatli, bilimli, yetuk kadr bo‘lib yetishishining muhim omilidir. Ayniqsa, ushbu ta’lim jarayonini faollashtirishning samarali natijalari, ularning amaliy faoliyatlarida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali yo‘nalishlarini joriy etish” vazifalari belgilangan [1].

Sharqning buyuk allomalaridan Bahouddin Naqshband “Dil ba yoru-dastba kor”, ya’ni “Diling Allohda, qo‘ling mehnatda bo‘lsin” deb ta’kidlaganlar. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ham, “Farhod va Shirin” dostonida shunday ta’kidlagan: “Hunarni asrabon netkumdir oxir, olib tufroqqamu ketgumdir oxir” [13] degan ibratli so‘zlaridan shuni anglashimiz zarurki, ularning hayoti va ijodida kasb-hunar o‘rganishni rivojlantirish bilan birgalikda kasb-hunar o‘rganishda mustaqil ravishda faoliyat olib borishning muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlab o‘tganlar.

Mustaqil ta’limni tashkil etish, o‘quvchilarning bo‘lajak kadr sifatida rivojlanishida asosiy omil bo‘lib, uning amaliy faoliyatlarida mustaqil ravishda mavjud muammolarning yechimlarini aniqlash sifatlarini shakllantirishga bog‘liq bo‘ladi. Mustaqil ta’lim o‘quvchilarning amaliy faoliyatlari davomida maqsadlarini belgilashning vositasi bo‘lib, ularning imkoniyatlari va layoqatlilikini baholay olishiga poydevor bo‘ladi.

Professional ta’lim muassasalari o‘quvchilarining mustaqil ta’limini tashkil etish metodikasi aniq bir maqsadga yo‘naltirishi va bu maqsadga erishishida quyidagi pedagogik shart-sharoitlar bajarilishi zarur:

o‘quvchilarning o‘z bilimini mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish orqali olib borilayotgan o‘quv mashg‘ulotlarida oshirishi, uyg‘unlashtirishi zarur;

o‘quvchilarning quyidagi sifatlarini shakllantirib borishi zarur:

– jarayonga nisbatan intilishlari, qiziqishlari, anglashlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini e‘tiborga olishi zarur;

– o‘qituvchilar bilan hamkorlikning ijtimoiy munosabatlarini yo‘lga qo‘yishi zarur.

o‘quvchilarning o‘quv-bilish mahoratini oshirishning eng samarali usullari, yo‘llarini tanlab olishi, texnologik jarayon va texnik obyektlarni ongli ravishda to‘g‘ri tanlab amaliy faoliyat ko‘rsatishi zarur;

o‘quvchilarning aniq shart-sharoitlarni e‘tiborga olgan holda, ularga muvofiq ravishda individual holda, yoki jamoa bilan birgalikda bilimini rivojlantirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi zarur;

o‘quvchilar bilimlarini ma’lum maqsadga yo‘naltirish orqali rivojlantirishni doimiy ravishda tashkil etishlari zarur.

Mustaqil ish-muayyan fandan o‘quv dasturida va dasturdan tashqari belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalarni mustaqil ravishda egallash maqsadida, o‘quvchi tomonidan fan o‘qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida bajarilishi nazarda tutilgan topshiriq, vazifa, hayotiylikka asoslangan ish hamda vaziyatlar majmuasidir.

Mustaqil ta’lim-o‘quv resurslarini mustaqil ravishda o‘zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan topshiriqlar, hayotiylikka asoslangan amaliy vazifalarni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida kreativ va mustaqil bajarish asosida o‘quvchilarda o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ta’limni tashkil etish bilan mukammal shug’ullanishda, o’quvchilarda istak, qiziqish, qobiliyat yetarli darajada shakllanganligi, mustaqil ravishda faoliyat yuritishga ehtiyoj bo’lishi zarur. Bundan tashqari o’quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etishlariga psixologik omillar ham ta’sir ko’rsatishi zarur [10].

Professional ta’lim muassasalari o’quvchilarining mustaqil ta’limini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish, shuningdek, ta’lim oluvchilar tomonidan egallangan bilimlar darajasining o’sish sur’ati, elektron ta’lim resurslaridan foydalanish ko’lamining kengayishi ta’lim samaradorligini belgilashga yordam beradi.

Bilimlarni mustaqil, ya’ni individual ravishda egallashga bo’lgan intilishi (ehtiyoji)-bu, o’quvchining ta’lim olish jarayonidagi amaliy faoliyatining ta’lim muassasasidagi e’tibor beriladigan jihatlari hisoblanadi. Mustaqillik-shaxs sifatlarining kreativligi bilan bog’liq bo’lib, inson dunyoqarashining turli ko’rinishidagi faoliyat va harakatlarida namoyon bo’ladi [15]. Mustaqillik-bu, inson oldida turgan mavjud muammolarning yechimlarini aniqlash yo’llari va vositalarini tanlashdagi mustaqillik to’g’risidagi g’oyalar bilan bog’liqdir” [9]. Kasb-hunar maktablari o’quvchilarining mustaqil ta’limini tashkil etish jarayoni, ularning amaliy faoliyatlariga muvofiq ravishdagi natijalarining samaradorligini oshirishga yo’naltiriladi. Bunda professional ta’lim muassasalari o’quvchilari tomonidan ta’lim jarayoni faoliyati natijalarini tahlil etilib, amaliy faoliyatlari maqsadlarini aniqlaydi. Demak, mazkur jarayonda “Bo’lajak kadrlarning mustaqil ta’limini tashkil etishdan ko’zlangan asosiy maqsad, ularning amaliy faoliyatlarida zarur bo’ladigan o’quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir” [14].

O’quvchilarda mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishning maqsadi, ularning ijodiy va texnologik qobiliyatlarini baholash, shuningdek, uni boshqarish kabi tarkibiy qismlarini rivojlantirish hamda uni tashkil etishda turli jarayonlardagi ehtimoliy vaziyatlarga tayyorlash hisoblandsada, elektron ta’lim resurslaridan foydalanib, mustaqil ta’lim topshiriqlarini bajarishda quyidagilarga e’tibor qaratiladi [7, 8]:

- aniq maqsadga yo’naltirilgan muammoli jarayonlarda muammoni ajratib, aniqlab olish va ularning yechimlarini aniqlash yo’llarini takomillashtirish;
- elektron ta’lim resurslaridan foydalanib, mustaqil ta’limni tashkil etish jarayonlarida, ulardan foydalanish metodikasiga bo’lgan qiziqish va intilishlarini rivojlantirish;
- mustaqil ta’limni tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning reproduktiv va ijodiy yondashuvlarini takomillashtirish;
- mazkur jarayonga muvofiq muhim sifatlarni rivojlantirish.

Professional ta’lim muassasalarida o’quvchilarning elektron ta’lim resurslaridan foydalanish, shuningdek, mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonini ta’minlashda quyidagilar e’tiborga olinadi:

- mustaqil ta’lim olish uchun shart-sharoitlarni ta’minlash;
- zaruriy ma’lumotlarni izlab topish uchun qulay metod hamda vositalarni aniqlab olish;
- “axborot manbalari, jumladan, kompyuter texnologiyalari va mobil texnologiyalardan samarali foydalanish;
- an’anaviy ta’lim va ilmiy adabiyotlardan foydalanish;
- elektron ta’lim resurslaridan foydalanish;

– mustaqil ta’lim jarayonini ijodiy yondashuvlar orqali tashkil etish ko‘nikmasini shakllantirish;

o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishga yo‘naltirish”.

O‘quvchilarning mustaqil ta’lim jarayonini ta’minlash natijasida, mazkur sohaga tegishli bo‘lgan me‘yoriy hujjatlarni tadqiq qilish va ular asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, ta’lim jarayonlarining bog‘liqligi va uzviyligini ta’minlash, sifat va samaradorligini rivojlantirishga kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish orqali, ularning mustaqil fikrlash va kreativ yondashuv sifatlarini rivojlantirish, o‘quvchilar uchun zarur va qulay bo‘lgan elektron ta’lim muhitini ta’minlashdir [11].

Elektron ta’lim muhitining asosiy komponenti kompyuter va mobil texnologiyalar hisoblanadiki, ularning yordamida elektron ta’lim resurslarini yaratish, qayta ishlash vositasi sifatida bilimlarni yangilash, o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini amalga oshirish vazifalarini bajaradi. Shu bilan birga, ta’lim tajribalarini tashkil etishda obyektlarni loyihalash, modellashtirish va boshqalar sifatida foydalaniladi [2].

O‘quvchilarda o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda, ularning mustaqil ta’limini faollashtirish maqsadli, jarayonli va natijaviy komponentlari asosida tuzilgan modeli ishlab chiqildi. Bu jarayonda elektron ta’lim resurslari ya’ni, Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishda pedagogik modellashtirish tamoyillari quyidagi asosiy g‘oyalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotni amalga oshirish hisoblanadi [3, 4].

Olib borilgan tadqiqotlarda o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish jarayonida pedagogik tamoyillarning funksiyalarini quyidagicha ifodaladik:

– birinchidan, mustaqil ta’limni tashkil etishda bajarilishi zarur bo‘lgan topshiriqlardagi muammoning maqsadlari sodda shaklda taqdim etiladi....;

– ikkinchidan, mustaqil ta’limni tashkil etishda pedagogik jarayonni loyihalash uchun qo‘llaniladigan tamoyillar ya’ni, mazmun-mohiyat, metodika, vosita, shakl va ularning munosabatlarini tanlash....”;

– uchinchidan, mazkur tamoyillardan mustaqil ta’limni tashkil etishda ta’lim munosabatlarining samaradorligi ta’minlashda foydalaniladi...;

– to‘rtinchidan, mazkur munosabatlarni mustaqil ta’limni tashkil etishda pedagogik jarayonning yo‘nalishlari sifatida foydalaniladi.

Metodologiya. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish maqsadida tashkil etilgan o‘quv mashg‘ulotida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari tadqiq qilindi. Demak, bu jarayonda interfaol ta’lim metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlarning didaktik jihatdan keng imkoniyatlari mavjud. Mazkur o‘quv mashg‘ulotida o‘quvchilarning elektron ta’lim muhitida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish bilim, ko‘nikmalarini shakllantirish maqsad qilib olindi.

Demak, mustaqil ta’limini tashkil etish maqsadida tashkil etilgan o‘quv mashg‘uloti orqali o‘quvchilar mazkur jarayonni tahlil qilishlari, mavjud muammoning mazmun-mohiyatini anglashlari, shuningdek ularning muqobillarini tanlashlarida tabiiylikka e’tibor qaratishlari zaruriyati yuzaga keladi [18, 62 b.].

Mustaqil ta’limni tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan, amaliy jarayonlarga qaratilgan interfaol pedagogik metodlari orqali ta’minlanadi. Demak, mazkur jarayonda interfaol pedagogik ta’lim metodlari sifatida “Practic-study” metodidan foydalanish to‘g‘risida to‘xtalib o‘tamiz.

“Practic-study” metodi. Practic-study interaktiv ta’lim metodi bo’lib, o’qituvchi va o’quvchilarning umumiy intellektual va kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metod hisoblanadi.

“Practic-study” metodidan ta’lim jarayonining ixtiyoriy shakllarida foydalanish mumkin. SHu jumladan, mazkur metodni o’quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etishda foydalanish imkoniyatlari ham mavjud. Demak, ushbu metod o’quvchilarga tashabbus bildirish, nazariy ma’lumotlarni o’zlashtirishda hamda ular asosida amaliy ko’nikmalarini shakllantirishda mustaqillikka ega bo’lish imkoniyatlarini ta’minlanishini ko’rishimiz mumkin.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, professional ta’lim muassasalari o’quvchilarining elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv-bilish kompetentligini shakllantirish, shuningdek mazkur ta’lim resurslaridan foydalanib ularning mustaqil ta’limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish maqsadida, o’quv mashg’uloti tashkil etildi.

Demak, mazkur jarayonlarda avvalo shuni, etiborga olish zarurki, ta’limning yangi turini ya’ni elektron muhitidan samarali foydalanish jarayonlarini o’quvchilarga aniq tushuntirib o’tmasdan uni amaliyotga tatbiq etib bo’lmaydi. Agar mazkur jarayonlardan maqsadli foydalanilsa, ta’lim jarayonining sifatini oshirish imkoniyati mavjud bo’ladi [17].

O’quvchilarning mustaqil ta’limni tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv-bilish kompetentligini shakllantirish maqsadida tashkil etilgan o’quv mashg’ulotining avzallik jihatlari quyidagicha:

olib boriladigan har bir dars mashg’uloti ma’lum bir darajada tadqiqot jarayoni hisoblanadi;

o’quvchilar o’z fikrlarini mustaqil bayon etish imkoniyati ta’minlanadi;

bu orqali o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasida hamkorlining ijtimoiy munosabatlari yo’lga qo’yiladi.

O’quv mashg’uloti hamkorlikdagi ijtimoiy munosabatlar asosida olib boriladi, ya’ni o’qituvchi o’quvchilarning fikrlarini aniqlab olib, so’ngra bilimlarini yanada boyitishga yo’naltiradi [19, 64 b.]. Mazkur o’quv mashg’uloti davomida faqat o’qituvchi faol ishlamasdan o’quvchilar ham faollik ko’rsatadi.

Demak, yuqorida ta’kidlanganidek, bu jarayonda o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasida erkin ijtimoiy munosabatlar shakllanadi hamda ularda mazkur jarayonlarga mos ravishda o’quv-bilish kompetentligi shakllanadi. Mazkur mashg’ulotlarning afzallik tomonlaridan yana biri, bu ta’lim jarayonida olingan nazariy bilimlar bilan amaliy mashg’ulotlarni uyg’unlikda olib borilishlari natijasida ko’nikmalarining shakllanishidir. O’quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o’quv-bilish kompetentligi shakllantirish maqsadida tashkil etilgan o’quv mashg’ulotida Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanib jarayonini ko’rib chiqamiz.

Mazkur jarayonda o’quvchilarning muhandislik faoliyatiga tayyorgarligini ta’minlashda ta’lim jarayonida amaliy dasturlaridan foydalanish metodikasini takomillashtirishning dolzarbligini ko’rsatadi [21].

Tadqiqot ishimizni amalga oshirishda kasb-hunar maktablari 30711401-Avtomobil dvigatellarini tashxislash va ta’mirlash yo’nalishi o’quvchilariga “Texnikaviy chizmachilik” fanidan mustaqil ta’limini tashkil etishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish, jumladan Kompas 3D muhandislik dasturi foydalanish metodikasini takomillashtirish bo’yicha o’quv mashg’uloti tashkil etildi. O’quv mashg’ulotini olib borishda akademik guruh o’quvchilari tajriba

va nazorat guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhi uchun o‘quv mashg‘uloti an’anaviy ta’lim shaklida, tajriba guruhi uchun esa, o‘quv mashg‘uloti takomillashtirilgan metodikamiz asosida olib borildi.

O‘quv mashg‘ulotining boshlang‘ich qismida o‘qituvchi Kompas 3D muhandislik dasturi va uning imkoniyatlari bilan o‘quvchilarni tanishtirdi. Keyin, o‘qituvchi tomonidan Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanib, grafik chizma ishlarini bajarish to‘g‘risida namuna ko‘rsatib berdi.

Bu jarayonda interfaol metodlaridan foydalanish o‘quv mashg‘ulotining samaradorligini ta’minlaydi. Shuning uchun ham, mazkur jarayonda “Practic-study” metodi yordamida tabiiylikka qaratilgan amaliy jarayonlar tahlili bajarildi, shuningdek u mashg‘ulot davomida quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Birinchi bosqich. Boshlang‘ich kompetensiyalarni shakllantirish.

Maqsad: O‘quvchilarda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirish, shuningdek mazkur ta’lim resurslaridan foydalanib, ularning mustaqil ta’limini tashkil etish.

Bu jarayonlarda Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanib tabiiylikka qaratilgan obyektlarning proeksion va uning 3D o‘lchamli modelini taqdim qilish, tahrirlash ishlari amalga oshiriladi.

Kutiladigan natija: Mazkur jarayonlar yordamida Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirishning boshlang‘ich ishlari olib boriladi.

Ikkinchi bosqich. Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish ishlari bajariladi.

Maqsad: Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish bo‘yicha bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish, oraliq o‘quv-bilish kompetentligini shakllantirish.

Kutiladigan natija: bilim va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda egallash.

O‘quvchilar Kompas 3D muhandislik dasturidan amaliy jarayonlarda foydalanib bajarishadi.

Uchinchi (yakuniy) bosqich. Kompas 3D muhandislik dasturidan foydalanish bo‘yicha o‘quv-bilish kompetentligini baholash mezonini sifatida qo‘llaniladi.

Yakuniy bosqichda vazifalarni bajarish darajasini baholash ko‘rsatkichlarini quyidagicha ko‘rinishda ifodalash mumkin:

- texnologik tayyorgarlik darajasi, chizma topshirig‘ining belgilangan me‘yor talablari darajasida bajarilganligi;
- o‘quvchining mustaqil ravishda vazifalarni bajarish sifati;
- bajarilgan vazifalarning natijalarini taqdimot orqali namoyish etish sifati.

Yakunlovchi qism.

Guruh o‘quvchilari berilgan topshiriqlarni belgilangan talablarga muvofiq ravishda bajarilganligiga qarab baholanadi. Bunda asosiy e‘tibor o‘quvchilarning mustaqil faoliyat olib borish o‘quv-bilish kompetentligining shakllanganlik darajalariga e‘tibor qaratiladi.

Natijalar va muhokamalar. O‘quvchilarining mustaqil ta’lim jarayonini samaradorligini oshirish maqsadida, empirik tadqiqotlar olib borildi. Tadqiqotlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahar 2-son kasb-hunar maktabi Avtomobil dvigatellarini tashxislash va ta’mirlash yo‘nalishi birinchi bosqich o‘quvchilari uchun “Texnikaviy chizmachilik” fanidan olib borildi. Tadqiqot jarayonida tajriba guruhida 25 nafar, nazorat guruhida 24 nafar o‘quvchi qatnashdi.

Mazkur natijalarga ko‘ra, $T_{krit}(0,05; 47)=1,96$ ga teng. Demak, tajribada olingan natijalar bo‘yicha $T_{krit}=1,96 < T=2,1$ ga ega bo‘ldi, ya‘ni tajriba va nazorat guruhi o‘quvchilarining o‘zlashtirishi 1.13 ga teng, $T_{krit} < T$ bo‘lgani uchun H g‘oya qabul qilindi. Shuning uchun natijalar tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 13 % ga yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘ldi.

Bu esa, olib borilgan tadqiqot jarayon natijalarining samaradorligini va metodik ta‘minotining ilmiy-pedagogik jihatdan ishonchli ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqotlar natijasida, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahar 2-son kasb-hunar maktabida o‘quvchilarning mustaqil ta‘limini tashkil etish mazmuni, sifati, ta‘lim dasturlari, texnologiyalarining tatbiq etilishi natijasida bir qancha o‘zgartirishlar amalga oshirildi.

Demak, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahar 2-son kasb-hunar maktabi o‘quvchilarining elektron ta‘lim resurslaridan foydalanib mustaqil ta‘lim jarayonini tashkil etish maqsadida, tashkil etilgan o‘quv mashg‘ulotlarida ularning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari Styudent kriteriyasidan foydalanib, natijalar taqqoslab olindi. Demak, mazkur jarayondan kelib chiqib xulosa qiladigan bo‘lsak, tajriba guruhi o‘quvchilarining natijalari nazorat guruhi o‘quvchilarining natijalariga ko‘ra, ijobiy natijalarga erishildi.

REFERENCES

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 8.02.2017-y. lex.uz/docs/3107036.
2. Alimnazarov O. Elektron ta‘lim muhitida mustaqil ta‘limni tashkil etish metodikasini takomillashtirish vositalari. “Ta‘lim, fan va innovatsiya” jurnali, 5-son., 2022.
3. Alimnazarov O. Methods of using engineering graphics software in the process of organizing independent education of students. India: *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, doi: 10.5958/2249-7137.2022.00332.9, 2022.
4. Alimnazarov O. Mustaqil ta‘lim jarayonida Coding C++ dasturidan foydalanish metodikasi. Respublika janubida elektr energetika sohasining rivojlanish istiqbollari mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjuman to‘plami, Termiz muhandislik-texnologiya instituti., 2022.
5. Alimnazarov O. O‘quvchilarning mustaqil ta‘limini tashkil etishda elektron ta‘lim resurslaridan foydalanish metodikasi. *International scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”*, 2023., 1/(48), 104-118. journal.fledu.uz/uz/issue/1-48-2023/.
6. Kuysinov O.A. Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency. *Actual problems of modern science, education and training*, 2021.
7. Kuysinov O.A. Some Aspects of Modular Educational Technologies Forming Professional Competence of Future Teachers Eastern. Germany: *European Scientific Journal*., 2018.
8. Kuysinov O.A., Muslimov N.A., Urazova M.B. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей посредством применения веб-квест технологии. Москва: “Научное обозрение: гуманитарные исследования” научный журнал., 2014.
9. Qo‘ysinov O.A., Alimnazarov O.M. The method of organizing independent education using Compass 3d software in educational process. *International Journal of Early Childhood Special Education*, int-jecse.net/abstract.php?id=1108. 2022. 2076 – 2085.

10. Ziyodullayeva G. O‘quvchilarni faollashtirish, mustaqil ishlarni tashkil etish orqali bilim samaradorligini oshirish yo‘llari. “Science and Education” Scientific Journal, 2020.
11. Divanova M.S, Inoyatova M.E, Abduqudusova F.E. Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va uslubiy asoslari // Uslubiy qo‘llanma. – T.: “T.N. Qori Niyoziy nomidagi O‘PFITI” nashriyoti, 2014 – 125 b.
12. Eshonqulov B.S. Raqamli texnologiyalar asosida energetik muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning dasturiy-metodik ta‘minotini takomillashtirish. Ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD)... diss. avtoreferati. T.: 2023.
13. Hamidov J. A. Bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi. Ped. fan. doktori (DSc)... diss. T.: 2017.
14. Muqumov B.R. Talabalarni mustaqil ish jarayonida interfaol ta‘lim metodlari asosida didaktik kompetensiyasini takomillashtirish (kasb ta‘limi yo‘nalishlari misolida). Ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD)... diss. T.: 2020.
15. Qo‘ysinov O.A. Kasb ta‘limi yo‘nalishi bakalvr o‘qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta‘limning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. nom...diss. T.: 2008 – 160 b.
16. Sadikova F.M. Talabalarining mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. Ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD)... diss. avtoreferati. T.: 2021.
17. Mazen Ismaeel Ghareb and Saman Ali Mohammed. The Role of E-Learning In Producing Independent Students With Critical Thinking.: International Journal of Engineering and Computer Science, 2015.
18. Ro‘ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi // Met.qo‘ll. T.: Nizomiy nomidagi DTPU. 2013. – 115 b.
19. Musayev J.P. 5-9-sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari. Ped. fan. (PhD) diss. avtoreferati. Toshkent: 2022.
20. Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 23.09.2020-y.
21. Stefanie Findeisen and Stefen Wild. General digital competences of beginning trainees in commercial vocational education and training. <https://doi.org/10.1186/s40461-022-00130-w>.: Empirical Research Vocational Educational Training. Springer Open, 2022.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNI FIN TA’LIM TIZIMI ASOSIDA TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Shukurillo Yuldashev Abdulhoshim o‘g‘li

Xalqaro Nordik Universiteti ilmiy xodim

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159467>

***Annotatsiya.** Mustaqil ta’lim mustaqil ishi – muayyan fandan o‘quv dasturida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakaning ma’lum bir qismini talaba tomonidan fan o‘qituvchisi maslahatlari va tavsiyalari asosida auditoriyada va auditoriyadan tashqarida o‘zlashtirilishiga yo‘naltirilgan tizimli faoliyatdir. Ushbu tezida mustaqil ta’limni tashkil etishda fin ta’lim tizimidan foydalanish yo‘llari haqidagi ma’lumotlar jamlangan.*

***Ka’lit so‘zlar:** mustaqil ta’lim. o‘quv dastur, malaka, ko‘nikma, model.*

KIRISH. Hozirgu kunda respublikamiz ta’lim tizimida kredit modul tizimi joriy etilgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahakamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori asosida “Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida” NIZOM tasdiqlangan. Mazkur Nizomda esa kredit-modul tizimiga oid asosiy tushunchalar berib o‘tilgan [1]. Kredit-modul tizimi asosiy vazifalaridan biri bu – ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim olishning usulini oshirish deb ta’kidlangan [2]. Mustaqil ta’lim mavzusi talabalar mustaqil o‘rganadigan ma’ruza va seminar mashg‘uloti mavzulalaridan iborat bo‘ladi. Mustaqil ta’lim talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga mavzularni tushunish qobiliyatini maksimal darajada rivojlanishiga, umumiy dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta qurishda, o‘quv-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ishlari muhim o‘rin egallaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ishlar deganda shunday o‘quv faoliyati tushuniladiki, unda bilimlar egallanishi bilan birga, ko‘nikmalar shakllantirish ham mustaqil tashkil etilishi ta’minlanadi. mustaqil ishlar o‘qitishning eng muhim metodi bo‘lib, unda talabalar mashg‘ulotlarga tayyorlanish, olingan bilim, malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlash jarayonida ularning individual faolligi oshadi. Mustaqil ishlarni samarali tashkil etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat: mustaqil ishlarning ilmiyligi, uning tadqiqiy xarakteri; mustaqil ravishda o‘z bilimlarini yanada oshirib borishga bo‘lgan ehtiyojning shakllanishi; mustaqil ishlar vazifalarini individuallashtirish; mustaqil ishlarni tashkil etishga metodik rahbarlik qilish

Mustaqil ta’limning asosiy metodi adabiyotlar ustida individual ishlashdir. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim axborotni topish, unga to‘g‘ri baho berish, ushbu axborotdan o‘zining kasbiy faoliyatida foydalanish malakasini shakllantiradi. Qo‘lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu metoddan foydalanish amaliy faoliyatida zarur bo‘ladigan sifat ko‘rsatkichlarini ta’minlaydi. Talaba mustaqil ravishda shug‘ullansa va o‘z ustida tinimsiz ishlagagina bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi mumkin. Talabalarning asosiy bilim, ko‘nikma va malakalari mustaqil ta’lim jarayonidagina shakllanadi, mustaqil faoliyat ko‘rsatish qobiliyati rivojlanadi va ularda ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo‘ladi. Mustaqil ta’limning asosiy maqsadi pedagog-xodimning rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o‘quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdir. Mustaqil ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

- kerakli ma’lumotlarni izlab topish, bilim olish va uni mustahkamlashning qulay usullari va vositalarini aniqlash;
- axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish;
- an’anaviy o‘quv va ilmiy adabiyotlar, me’yoriy hujjatlar bilan ishlash;
- elektron o‘quv adabiyotlar va ma’lumotlar banki bilan ishlash;
- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o‘zlashtirish ko‘nikmalariga ega bo‘lish;
- Internet tarmog‘idan maqsadli foydalanish, berilgan topshiriqningratsional echimini belgilash;
- ma’lumotlar bazasini tahlil etish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspert xulosasi asosida qayta ishlash, topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondoshish;
- ishlab chiqilgan yechim, loyiha yoki g‘oyani asoslash va mutaxassislar jamoasida himoya qilish.

2020 yil 6 noyabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” [3]gi farmoni qabul qilingan edi. Farmonda maktab ta’limi bo‘yicha ilg‘or davlatlar tajribasini, xususan Finlyandiya ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish vazifasi yuklatildi. Davlatimiz rahbari tomonidan aynan Finlyandiyaning misol qilib ko‘rsatilgani bejizga emas [4]. Ushbu mamlakat ta’lim sifatini baholash bo‘yicha o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlardagi o‘z muvaffaqiyatlari bilan ajralib turadi. Fin o‘quvchilari PISA tadqiqotidagi barcha yo‘nalishlarda savodxonlik va ta’lim tengligi ko‘rsatkichlari bo‘yicha eng yaxshi natijalarga erishgan. Finlandiya ta’lim tajribasini o‘rganish uchun yurtimizda qator seminar-uchrashuvlar tashkil etilgan. 2020-yil 25-noyabr kuni Onlayn uchrashuv bo‘lib o‘tgan. Xalqaro onlayn uchrashuvda, O‘zbekistondan: bosh vazir o‘rinbosari Behzod Musayev, Ta’lim inspeksiyasi boshlig‘i Ulug‘bek Tashkenbayev, Tashqi ishlar vazirligi, Maktabgacha ta’lim, Xalq ta’limi hamda Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirliklari mutasaddilari ishtirok etishdi. Finlandiya tomonidan esa: Finlandiyaning O‘zbekistondagi favqulotda va muxtor elchisi Liivala Marja xonim, Tashqi ishlar vazirligi ta’lim bo‘yicha elchisi Sall Marana xonim, Ta’lim vazirligi va Milliy ta’lim agentligi mutasaddilari qatnashdi. Xalqaro onlayn uchrashuvda, bosh vazir o‘rinbosari Behzod Musayev O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilishda Finlyandiya bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidladi. O‘z navbatida, Finlyandiyaning O‘zbekistondagi Favqulodda va muxtor elchisi Marja Liivala xonim uchrashuv tashkilotchilarga minnatdorchilik bildirib, bu kabi tadbirlar Finlyandiya uchun ulkan g‘urur baxsh etishini va ushbu hamkorlik ikki tomon uchun ham manfaatli ekanligini ta’kidladi. Shuningdek u : — Finlyandiya ta’lim sohasi uchun juda katta mablag‘ ajratdi, — dedi u, jumladan. — Bu jarayonda yuqori malakali o‘qituvchilar muhim ahamiyat kasb etdi. O‘qituvchilik Finlyandiya jamiyatida nufuzli kasblardan biri sanaladi. Yoshlarning juda ko‘pchiligi ushbu kasbni egallashga intiladi. Ta’lim tikilgan mablag‘lar mamlakatni noqulay iqlimiga qaramasdan, nochor davlatdan bilimga asoslangan iqtisodiyotga ega, yashash darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlardan biriga aylantirdi. O‘zbekistonda ham o‘sib kelayotgan yosh avlod ijobiy o‘zgarishlar va cheksiz cheksiz imkoniyatlarni namoyish qilmoqda [5]. Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlarda Finlandiya ta’lim tizimi har tomonlama eng yetuk deb tan olingan. Fin o‘quvchilari ham ta’lim sifati bo‘yicha eng yaxshi natijalarga erishib kelmoqda. Finlyandiyaning asosiy ta’lim to‘g‘risidagi qonunida (1998 yil) Finlyandiya ta’limining uchta asosiy maqsadi belgilab berilgan:

- O‘quvchilarga hayotda zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni berish;
- Jamiyatda rivojlanish va tenglikni targ‘ib qilish hamda;
- Butun mamlakat bo‘ylab ta‘lim sohasida tenglikni ta‘minlash.

Fin tajribasi asosida yurtimizda yangi o‘quv-qo‘llanmalar va darsliklar chop etildi [6].

XULOSA. Hozirgi kunga kelib O‘zbekiston ta‘lim tizimida ko‘plab o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. O‘rta-maxsus ta‘lim tizimimiz uchun foydali bo‘lgan, fin modeli asosida darsliklar foydalanish uchun topshirildi. Kelajak poydevorlari bo‘lmish yosh avlodimiz darsliklar asosida yetuk kadrlar bo‘lib yetishishiga ishonch bildirilmoqda.

Fin modeli asosida Oliy ta‘lim muassasalari talabalari uchun ham foydali jihatlari ancha katta hisoblanadi. Ushbu tezisning asosiy mazmuni ham shundan iborat. Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarining mustaqil ta‘limni tashkil etishda fin ta‘limini qo‘llash ancha foydali demakdir. Finlandiya ta‘lim tizimini o‘rganish maqsadida Xalqaro Nordik Universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar prorektori O.A.Qo‘ysinov boshchiligidagi ishchi guruh shakllantrildi. Respublikamiz olmlari bilan shakllangan guruh Finlandiya ta‘lim tizimini o‘rganish maqsadida Finlandiyaning yuqori reytinglarida turuvchi Oliy ta‘lim muassasalari joylashgan shaharlarida bo‘lib qaytishdi. O‘rganilgan tajribalar asosida respublikamiz oliy ta‘lim muassasalari talabalarining mustaqil ta‘limini Fin modeli asosida tashkil etish takliflari berildi. Finlandiyaning Kareli amaliy fanlari universitetida talabalarining mustaqil ta‘limi uchun katta e‘tibor qaratilgan. Mustaqil ta‘lim topshiriqlari talabalarga kichik guruh sifatida taqdim etiladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, talabalar topshiriqlarni kichik guruhlar asosida bajarib kelishadi. Bu esa ularda jamoaviy harakatlanish, izlanish va jamoa bo‘lib rivojlanish kompetentligini oshiradi. Baholash tizimi ham huddi shunday bo‘lib, talabalarining bajarib kelgan topshiriqlari uchun jamoaviy baholanadi. Ya‘ni guruh ichida dangasa talabani ham izlanishga va dars qilishga undaydi. Huddi shunday metodikani ham respublikamiz oliy ta‘lim talabalariga ham qo‘llash talabalar uchun katta qulaylik hamda keng imkoniyatlar olib keladi.

REFERENCES

1. O. R. V. M. qarori, «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 31.12.2020 yildagi 824-son,» O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 31.12.2020.
2. M. S. Sherzod Mustafoqulov, «„Kredit-modul tizimiga o‘tish nima uchun kerak? Maqsad, mohiyat va afzallik“,» Xalq so‘zi (05 avgust 2020), 7-sentyabr 2023-yil..
3. O. R. P. O. y. PQ-4884-son, «O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 y. PQ-4884-son "Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Qarori,» "Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida, 06.11.2020.
4. I. S. Mamirovich, «Finlyandiya Va O‘zbekistonda Ta‘Lim Tizimini Sifatini Solishtirma,» Miasto Przyszłości, p. 347, 2022.
5. X. S. GAZETASI, «Ўзбекистон нима учун Финляндия таълим тажрибасини танлади? — Онлайн мулоқот бўлиб ўтди. XALQ SO‘ZI GAZETASI 26.11.2020,» XALQ SO‘ZI GAZETASI, 26.11.2020 .
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kredit-modul_tizimi#cite_note-:0-1.

**TA’LIM OLUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA
KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI**

Agaliyeva Xabiba Narmaxmad qizi

Professional ta’limni rivojlantirish instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159484>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim oluvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, ularni kommunikativ kompetentligini oshirish yo‘llari, amaliyot bilan nazariyaning integratsiyasidan tashkil topadi. Nazariy qabul qilingan bilimlardan, pedagog yordamida ko‘nikma hosil qilinadi va malakali kadr yuqori saviyada faoliyati davomida qo‘llay oladi. Kommunikativ kompetentlik kadrni kasbiy faoliyatda to‘liq moslashish va jamoa bo‘lib ishlash kompetensiyasini aks etadi.*

***Kalit so‘zlar:** tadqiqot, integratsiya, amaliyot, nazariya, ta’lim mazmuni, mutaxassis, kontekst, kombinatsiya, gumanistik pedagogika, tamoyillar, didaktik shakl, resurslar, professional ta’lim, prizma, individual.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются пути подготовки обучающихся к профессиональной деятельности, повышения их коммуникативной компетентности, заключающиеся в интеграции теории с практикой. Из теоретически полученных знаний с помощью педагога формируется навык, который квалифицированный персонал может применять на протяжении всей своей деятельности на высоком уровне. Коммуникативная компетентность отражает компетентность персонала к полноценной адаптации и работе в команде в профессиональной деятельности.*

***Ключевые слова:** исследование, интеграция, практика, теория, содержание образования, эксперт, контекст, сочетание, гуманистическая педагогика, принципы, дидактическая форма, ресурсы, профессиональное образование, призма, индивидуальный.*

***Abstract.** In this article, the ways to prepare graduates for professional activities, increasing their communicative competence, are formed from the integration of theory with practice. From the knowledge received in theory, with the help of an educator, a skill is formed, and a qualified cadre is able to apply during his career at a high level. Communicative competence reflects the competence of personnel to fully adapt in professional activities and work as a team.*

***Keywords:** research, integration, practice, theory, educational content, specialist, context, combination, humanistic pedagogy, principles, didactic form, resources, professional education, prism, individual.*

Kirish. Hozirgi zamon talabi salohiyatli kadrlarni yetishtirish va ularni jahon bozori talablari darajasidagi kadr etib tarbiyalash, eng oliy maqsadlarimizdan biri. Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomadagi bir fikrga e’tiboringizni qaratishni o‘rinli, deb bilaman. Ya’ni: “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir”. Bu fikrlardan ko‘rinib turibiki, ta’lim oluvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning umumiy hamda kasbiy kompetensiyalariga alohida e’tibor qaratish lozim. Ularni zamon talabi darajasida kadr bo‘lib yetishishida, bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmui, hamda bularni barchasini kasbiy faoliyatga professional darajada tadbiq eta olish qobiliyatlarini shakllantirish professional ta’lim tizimi oldidagi eng katta mas’uliyatdir.

Asosiy qism. O‘zbekistonda professional ta’lim tizimining, ta’lim sohasida xorijiy tajribalar asosida erishilgan ijobiy natijalarni umumlantirish va rivojlantirish, interfaol

metodlardan foydalanib ta’lim oluvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish modelini ishlab chiqish, ta’lim oluvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash modelini amalga oshirishga imkon beruvchi metodik va didaktik ta’minotni yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Jumladan, ta’lim oluvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish metodikasini takomillashtirish tizimini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish borasida keng qamrovli, maqsadli ishlarni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kundagi davr talabidir. Bu borada professional ta’lim tizimida juda katta islohotlar amalga oshirilib borilmoqda biroq, ta’lim-tarbiyaviy jarayonda turli xil yondashuvlar olib borilsada, ta’lim oluvchilarning mehnat bozori va ish joyiga moslashishi, tengdoshlari va atrofdagilar bilan o‘zaro samarali muloqotga kirishishi qiyin kechmoqda.

Metodologiya. Kommunikativ kompetentlikni shakllantirishdagi pedagogik faoliyatimizning zamirida uning amaliy yo‘nalishi yotadi. A.A.Verbiskiy asarlarida keltirilgan belgi-kontekstli ta’lim nazariyasi professional ta’limga nisbatan faollik yondashuvini amalga oshirishga misol bo‘lib xizmat qiladi. A.A.Verbiskiyning ta’kidlashicha, “... ta’lim, bunda didaktik shakllar, usullar va vositalarning butun tizimi yordamida mutaxassisning kelajakdagi kasbiy faoliyatining oraliq va ijtimoiy mazmuni modellashtiriladi va mavhum bilimlarni o‘zlashtiradi, imo ishora tizimlari ushbu faoliyatning kanvasiga qo‘yilganligi sababli” belgi - kontekstli (oddiylik uchun - kontekstli) o‘rganish deb ataladi. Bunday bilim olishda ma’lumot o‘quv matnlari shaklida taqdim etiladi, ya’ni, "belgi" va ushbu matnlarda mavjud bo‘lgan ma’lumotlar asosida tuzilgan vazifalar kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun kontekstni belgilaydi. Agar darslar kelajakdagi kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ta’lim mazmuni shaxsan muhim ma’nolar bilan boyitiladi. O‘qituvchi asosiy e’tiborni ta’lim jarayonining muammoliligini ta’minlash, tanlagan kasbiga, hurmat, shaxsni qadrlash munosabatini shakllantirishga qaratadi. Ta’lim mazmuni o‘quvchi uchun shaxsan ahamiyatli bo‘lgan, o‘quvchining ehtiyojlarini hisobga oladigan ma’nolar bilan qanchalik to‘ldirilsa, uning o‘quv predmetiga nisbatan qadrli munosabati, kognitiv qiziqishi shunchalik rag‘batlantiriladi. Kommunikativ kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha ishlarni faollashtirishning asosiy usullaridan biri bu asosiy fanlar bo‘yicha o‘qitish mazmunining kommunikativ kompetentlikni shakllantirish mazmuniga mos kelishi deb hisoblaymiz. Bu kommunikativ kompetentlikni real sharoitlariga yaqin bo‘lgan vaziyatlarni yaratishga, shu jumladan o‘quv jarayonida rolli o‘yinlaridan intensiv foydalanishga, ya’ni ta’lim oluvchilarni ushbu kasbiy faoliyatga xos bo‘lgan muloqot holatlariga kiritishga imkon beradi. Shunday qilib, mazmun jihatining kasbiy yo‘nalishi kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning muhim omilidir, chunki ta’lim mazmuni ta’lim oluvchi uchun shaxsan ahamiyatli bo‘lgan ma’nolar bilan to‘ldirilgan, uning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, kognitiv qiziqish va motivatsiyani rag‘batlantiradi, bu esa kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayoni va umuman o‘quv jarayonining samaradorligiga hissa qo‘shadi. Ta’lim oluvchilar o‘rtasida kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning navbatdagi muhim omili - bu o‘quv jarayonini kasbiy qadriyat sifatida madaniyatga yo‘naltirishdir, chunki kommunikativ ko‘nikmalar madaniyatning bir qismi sifatida shaxsni shakllantiradi, ta’limda, uning axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, kasbiy kompetentligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Har qanday kasb jahon madaniyatining bir qismi bo‘lib, jahon tajribasiga muvofiq rivojlanib, ma’lum bir mamlakatning madaniy va ishlab chiqarish munosabatlari tizimiga qo‘shiladi. Amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish tajribasi shuni ko‘rsatadiki, har bir ta’lim oluvchi o‘zining kasbga mansubligini o‘ziga xos tarzda his qiladi va uni maqsadi, qiziqishi, istiqboli va madaniy darajasiga mos ravishda ifodalaydi. Shunday qilib,

madaniyat kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyati omilidir. Ta’lim oluvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishga qanday omillar ta’sir qilishiga asoslanib, ushbu jarayon muvaffaqiyatli davom etishi uchun quyidagi shart-sharoitlarni belgilaymiz: - ta’lim mazmuni tarkibini boyitish; - kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish; - madaniyat elementi sifatida ishbilarmonlik odob-axloq qoidalari bilan tanishtirish. Kommunikativ kompetentlikni shakllantirish, ta’lim oluvchilarda jamoa bo‘lib ishlash va qadriyatlarni hurmat qilish, o‘zaro jamoaga moslashish va bilimlarini o‘z vaqtida qo‘llay olish va samarali kasbiy faoliyatni tashkil etish uchun, o‘quv jarayonida quyidagi metodlardan unumli foydalanishni taklif etamiz.

“Tarmoqlar” metodi – ta’lim oluvchilarni mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni urgaishga karatilgan.

“3x4” metodi – ta’lim oluvchilarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g‘oyalarni bera olishi, ta’lim jarayonida yakka, kichik gurux xolda taxlil etib, xulosa chiqara olishi ta’rif bera olishiga karatilgan.

«Blis-o‘yin» metodida harakatlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga o‘rganilayotgan predmeti asosida ko‘p, xilma-xil fikrlardan, ma’lumotlardan keragini tanlab olishni o‘rgatishga qaratilgan.

“Intervyu” texnologiyasida ta’lim oluvchilar savol berish, eshita olish, savolni to‘g‘ri berishga qaratilgan.

“Terarxiya” texnologiyasi oddiydan murakkabga, murakkabdan oddiyga utish usullarini qo‘llashni ularni mantiqiy, Tanqidiy, ijodiy fikrlashga, o‘rgatishga qaratilgan.

“Bumerang” texnologiyasi ta’lim oluvchi dars jarayonida darsdan tashqari turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o‘rganilgan materialni yodida saqlab qolish, fikrini erkin holda bayon eta olish hamda bir dars davomida barcha ta’lim oluvchilarni baholay olishga qaratilgan. Darsning har bir bosqichida o‘tilgan mavzularni takrorlash va mustahkamlash, yangi bilimlar bayoni, amaliy mashg‘ulotlar laboratoriya ishlarini bevosita axborot texnologiyalari yordamida qisman yoki butunlay amalga oshirish imkoniyati mavjud.

“Muloqot” o‘qituvchilarni auditoriyada diqqatini o‘ziga jalb qilish, dars jarayonida hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishga, uni tashkil etishni o‘rgatishga qaratilgan.

“Boshqaruv” texnologiyasi o‘qituvchilarni auditoriyani boshqarishdagi usullari hamda ta’lim oluvchini ish jarayonida boshqarish usullari bilan tanishtiruvchi va shunga o‘rgatishga qaratilgan. Dars jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o‘quvchilar dunyoqarashi, bilim va ko‘nikmalarini ko‘rish, eshitish va mustaqil bajarish orqali rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Tahlillar. Tahlillarmiz shuni ko‘rsatmoqda, ta’limning maqsadi - jamoat tartibini bajarish, ta’lim mazmuni esa o‘z manfaati uchun ham, undan ham ko‘proq jamiyat manfaati uchun faoliyatga tayyorlikni ta’minlashi kerak. A.A.Verbiskiy bo‘lajak mutaxassisning o‘quv va kasbiy faoliyatini tashkil etishning kontekstli yondashuvini asoslaydi, bu o‘qish jarayonida didaktik shakllar, usullar va vositalarning butun tizimi yordamida, mavzu va uning kasbiy faoliyatining ijtimoiy mazmuni modellashtirilgan. Kontekstga asoslangan ta’limning asosiy xususiyati mutaxassisning kasbiy malakasini ta’minlaydigan bo‘lajak kasbiy faoliyatning mavzu mazmunini ham, jamoada ishlash, ishlab chiqarishda tashkilotchi bo‘lish qobiliyatini ta’minlaydigan ijtimoiy mazmunni modellashtirishdir. Kombinatsiyalangan o‘quv faoliyatida kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan fazilatlarining shakllanishi uning predmeti, ijtimoiy va psixologik jihatlari bo‘yicha kasbiy

ish konteksti bilan bog‘liq. Ta’lim oluvchilarning kasbiy ahamiyatli fazilatlari orasida kreativ fikrlash va tashkilotchilik va kommunikativ qobiliyat, yetakchilik, o‘zini o‘zi tashkil etish, mas’uliyat kabi ijtimoiy fazilatlarga alohida e’tibor qaratish lozim.

Natijalar. Kasb-hunar ta’limi tizimini yangilashning hozirgi bosqichida, ta’lim oluvchi ta’lim jarayonining markazida bo‘lgan davrda, kadrlar tayyorlashning asosiy maqsadi kompetentli kadrlarni rivojlantirishdir. Kommunikativ kompetensiya maxsus fanlar, ixtisoslashtirilgan fanlarning kommunikativ kompetentlikka yo‘naltirilgan bo‘limlari va tanlov kurslarini o‘rganish jarayonida shakllanadi. Maxsus fanlarning profil kurslari (“Avtomobil tuzilishi” o‘quv qo‘llanma, “Kasb-hunar maktabi o‘quvchidarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish” o‘quv qo‘llanma, “Avtomobil shassisiga texnik xizmat ko‘rsatish” fani o‘quv qo‘llanma, “Avtomobil tuzilishi (amaliyot fani)” uslubiy qo‘llanma) alohida fanlarni chuqur o‘rganishni ta’minlaydi va birinchi navbatda kasbiy ta’limni amalga oshirishga qaratilgan. Tanlov kurslari, birinchi navbatda, o‘quvchilarning shaxsiy ta’lim qiziqishlari, ehtiyojlari va moyilliklarini qondirish bilan bog‘liq. Shuning uchun ular individual ta’lim dasturlarini qurishning eng muhim vositasidir, chunki ular ta’lim oluvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajakdagi hayot rejalariga qarab ta’lim mazmunini tanlash bilan bog‘liq. Tanlov kurslari, go‘yo, ta’lim oluvchilarning turli ta’lim ehtiyojlarini qondirish uchun asosiy va ixtisoslashtirilgan kurslarning ancha cheklangan imkoniyatlarini ko‘p jihatdan qoplaydi. Ishlab chiqilgan “Kasb-hunar maktabi o‘quvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish metodikasi” nomli o‘quv qo‘llanma, “Avtomobil tuzilishi” fanidan o‘quv qo‘llanma, “Avtomobilllar tuzilishi” amaliyot fanidan uslubiy qo‘llanma, o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan. Ular o‘quvchilarga maxsus fanlarni va shu asnoda kommunikativ kompetentlikni oshirish uchun xizmat qiladigan va mobil ilova ko‘rinishida har qanday holatda xam ularga xizmat qiladigan “Ustoz shogird” shaklidir. Tanlov kurslari, shuningdek, fanlararo aloqalarni ta’minlashi va tegishli fanlarni profil darajasida o‘rganish imkoniyatini berishi kerak. P.F.Kapterevning fikriga ko‘ra, pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyati - bu shaxsning kamoloti emas, balki shaxsni o‘z imkoniyatlari darajasida takomillashtirishdir. "Ta’lim - bu insonning fizikasi va ruhiyatiga, uning kamolotiga juda chuqur ta’sir qiluvchi kuch". O.S.Gazman ta’lim jarayonida o‘qituvchining insonparvarlik yo‘nalishining asosiy g‘oyasi ta’lim jarayonining barcha subyektlarining hayotiy o‘zini o‘zi belgilash g‘oyasi deb hisoblaydi. Ta’lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish jarayonida ta’limning o‘rni katta, o‘qituvchining roli esa ta’lim oluvchining eng yaxshi fazilatlarini topish va rivojlantirishga yordam berishdir. Pedagog ta’lim oluvchining ma’lum darajada bilim va hayotiy tajribaga ega bo‘lgan shaxs ekanligini va u “o‘z-o‘zini bo‘lishiga yordam berishi yoki hech bo‘lmaganda xalaqit bermasligi” zarurligini unutmasligi kerak. Ta’lim oluvchi ta’lim markazida bo‘ladi. Ta’lim oluvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishning muhim omili - bu shaxsni hurmat qilish, ishonch, hamdardlik, o‘quvchi shaxsini mulohaza qilmasdan va so‘zsiz qabul qilishga asoslangan insonparvarlik muloqot uslubi.

Xulosa. Ushbu maqolada keltirilgan fikrlar va taxlillardan ko‘rinib turibiki, hozirgi zamon talabi kadrlardan yuksak salohiyatli va kasbiy faoliyat davomida kompetentli mutaxassis ekanligini ko‘rsatish, shuningdek talabga javob beradigan mutaxassis bo‘lishni oldiga maqsad qilib qo‘ygan va kelajak sari odim qadam tashlay olgan yoshlargina hayot yo‘lida qoqilmay, o‘z o‘rnini topadilar. Endilikda bunday kadrlarni yetishtirish ta’limni oldiga nima vazifalarni qo‘yishi haqida gaplashamiz. O‘quvchi shaxsiga qaratilgan ta’limda dars jarayonlarida innovatsion

metodlardan foydalanish va raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish va o‘zaro hamkorlik munosabatlari, o‘quvchilarni kasbiy faoliyatga yetuk mutaxassis bo‘lib yetishishini ta’minlaydi. Biz quyida o‘qitish jarayonida kullash mumkin bo‘lgan ba’zi bir treninglarga (texnologiyalarga) tavsiyanoma berib, ba’zilarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risida metodik tavsiyanoma berib o‘tamiz:

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30 Sentabr 2020.
2. Verbiskiy A.A. Lichnostniy i kompetentnostniy podxodi v obrazovanii: problemy integratsii : monografiya [Tekst] / A.A. Verbiskiy, O. G. Larionova. – M. : Logos, 2009. – 336 s.
3. *Latishina, D. I.* Istoriya pedagogiki i obrazovaniya : uchebnik dlya vuzov / D. I. Latishina. — Moskva : Izdatelstvo Yurayt, 2023. — 314 s. — (Visshee obrazovanie). — ISBN 978-5-534-09398-8. — Tekst : elektronnyy // Obrazovatel'naya platforma Yurayt [sayt]. — URL: <https://urait.ru/bcode/511066> (data obrasheniya: 25.09.2023).
4. Petrovskiy, A. V. Vse ostaetsya lyudyam / A. V. Petrovskiy // Gazman O. S. Neklassicheskoe vospitanie: Ot avtoritarnoy pedagogiki k pedagogike svobodi. – M. : MIROS, 2002. – 296 s
5. Abulxanova K. A. Rubinshteyn - retrospektiva i perspektiva / Problemi subyekta v psixologicheskoy nauke. M.: IP RAN, 2000, S. 13-27
6. Agaliyeva X.N. Ta’lim sifatini oshirishda kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati “Ta’lim, fan va innovatsiya” ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal 2023yil 2-son. ISSN 2181-8274
7. <https://sudyalaroliykengashi.uz/uz/reports/211>

**UNIVERSITET TALABALARINING MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISHGA
INNOVATSION YONDASHUVLAR**

¹Karimov Namoz Mamasalievich, ²Karimova Zulfiya Odiljonovna

¹JDPU rus adabiyoti o‘qitish metodikasi va uni o‘qitish metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi,

²JDPU rus adabiyoti o‘qitish metodikasi va uni o‘qitish metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159502>

Annotatsiya. Maqolada o‘qitishning innovatsion shakllari va usullaridan foydalangan holda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, bo‘lajak mutaxassisning individual shaxsiy va kasbiy rivojlanish traektoriyasini amalga oshirishni ta‘minlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Har xil murakkablik darajasiga ega bo‘lgan mustaqil ish hisobotining asosiy turlari va shakllarining xususiyatlarini batafsil tahlil amalga oshirildi.

Kalit so‘zlar: interfaol ta‘lim, kompetensiyalar, keys texnologiyalari, reproduktiv daraja, rekonstruktiv daraja, evristik daraja, ijodiy daraja, portfolio.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы организации самостоятельной работы студентов с использованием инновационных форм и методов обучения, обеспечивающих реализацию индивидуальной личностно-профессиональной траектории развития будущего специалиста. Проведен подробный анализ характеристик основных видов и форм отчетности самостоятельной работы, имеющих разные уровни сложности.

Ключевые слова: интерактивное обучение, компетенции, кейс-технологии, репродуктивный уровень, реконструктивный уровень, эвристический уровень, творческий уровень, портфолио.

Abstract. The article discusses the issues of organizing independent work of students using innovative forms and methods of teaching, ensuring the implementation of the individual personal and professional development trajectory of the future specialist. A detailed analysis of the characteristics of the main types and forms of reporting of independent work, which have different levels of complexity, was carried out.

Keywords: interactive learning, competencies, case technologies, reproductive level, reconstructive level, heuristic level, creative level, portfolio.

Kirish. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarziga o‘tish, demokratlashtirish va insonparvarlashtirish jarayonlarini kuchaytirish, o‘qituvchi uchun innovatsiyalar va yangi ta‘lim texnologiyalari va paradigmatlari olamiga eshik ochgan shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim va ta‘lim paradigmasiga o‘tish bir vaqtning o‘zida ko‘plab muammolar va savollarni yangiladi, ularga hozirgi vaqtgacha aniq javoblar olinmagan. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, eng dolzarb masalalar XXI asrda oliy ta‘lim qanday bo‘lishi kerakligini, davlat standartlariga muvofiq mutaxassisni qanday tayyorlash kerakligini tushuntirishga urinish bilan bog‘liq bo‘lib, bu vakolatlarni maksimal darajada amalga oshirishga yordam beradi. bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda asoslangan yondashuv, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda qanday innovatsion ta‘lim texnologiyalari asos bo‘lib qoladi va hokazo.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarga murojaat shuni ko‘rsatadiki, tadqiqotchilar mustaqil ta‘lim faoliyatida ko‘nikmalarni rivojlantirish masalalariga bir necha bor murojaat qilganlar. Shunday qilib, B.G.Ananyev, A.A.Bodalev, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, N.F.Talizina, L.M.Fridman va boshqalarning ishlarida mustaqillikning inson shaxsini shakllantirishdagi o‘rni va roli ochib berilgan. Talabalik davrida mustaqillikni rivojlantirish

zaruriyati va ahamiyati V.V.Davydov, V.S.Merlin, D.B.Elkonin va boshqalarning ishlarida ko‘rib chiqilgan. Ba’zi nashrlarda (E.Golant, N.G.Dairi, M.A.Danilov, B.P.Esipov, R.M.Mikkelson, O.A.Nilson, I.T.Ogorodnikov, O.P.Okolelov, P.I.Pidkasisty, N.A.Polovnikova va boshqalar) «mustaqil ish», «mustaqil kognitiv faoliyat», «mustaqillik» tushunchalariga ta’riflar berilgan. Bir qator manbalarda (A.A.Ayurzanayn, V.N.Vasilyeva, A.A.Verbitskiy, M.G.Garunov, V.I.Gorovaya, M.I.Yeretskiy, G.Ye.Kovaleva, T.P.Lizneva, S.I.Marchenko, YE.K.Osipians, N.A.Polovnikova, A.N.Riblova, T.I.Shamova va b.) ta’lim jarayonida mustaqil ishlarni qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirishning fundamental imkoniyatlari ta’kidlangan.

Tahlil va natijalari:

Belgilangan mavzuni yangilash va o‘quv jarayonini optimallashtirish maqsadida Jizzax davlat pedagogika universiteti talabalari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rov natijalariga ko‘ra, talabalar uchun quyidagi kompetensiyalar ustuvorlik sifatida belgilandi, biz ularni ikki guruhga bo‘ldik: professional va ijtimoiy. Kasbiy kompetensiyalar o‘qituvchilar ta’limi tizimi vakillariga belgilangan funktsiyalarni bajarish bilan bog‘liq bo‘lib, kelajakda talabalar uchun talab katta bo‘ladi. Ushbu bosqichda ular uchun quyidagi ijtimoiy kompetensiyalar eng muhim bo‘ldi: tanqid qilish va o‘z-o‘zini tanqid qilish qobiliyati, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish sohasidagi kompetensiya, fanlararo muhitda ishlash va yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati (kreativlik), jamoada ishlash qobiliyati, tashkiliy va boshqaruv vakolatlariga ega bo‘lish, muvaffaqiyatga intilish. Shuni ta’kidlash kerakki, sanab o‘tilgan kompetensiyalarni shakllanganligi nafaqat kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga, balki umuman faoliyatning professionalligiga ham etarlicha kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Talabalar va ish beruvchilarning bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha fikrlarini inobatga olgan holda, innovatsion ta’lim texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etish va ularni keng qo‘llashga universitet professor-o‘qituvchilarini tayyorlash shartlarini ko‘rib chiqish zarur. Va agar zamonaviy OTM o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida an’anaviy texnologiyalar bilan bir qatorda innovatsion ta’lim texnologiyalari keng qo‘llanilsa, bu kompetensiyaga asoslangan, amaliyotga yo‘naltirilgan va kasbiy-shaxsiy yondashuvlarni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Bo‘lajak mutaxassisning raqobatbardosh shaxsini tayyorlash jarayonida innovatsion psixologik-pedagogik texnologiyalarga murojaat qilish tasodifiy emas. Tadqiqotchilar dialogik fikrlash, fikr-mulohazalarning mavjudligi, fikrlash va xatti-harakatlarning majburiy faollashuvi, hissiyotlarning kuchayishi, aks ettirish kabi asosiy xususiyatlarni ajratib ko‘rsatishadi, ular ta’lim jarayonining mazmunini va bu jarayonda talabalarning pozitsiyasini o‘zgartirishga imkon beradi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, innovatsion psixologik-pedagogik texnologiyalardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning «o‘qituvchi-talaba» ikkiligida birgalikda ishlashga, balki mustaqil ishlashga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishga va uni amalga oshirish sifatini oshirishga imkon beradi.

Ma’lumki, davlat standartlarida talabalarning mustaqil ishlariga alohida ahamiyat beriladi, u o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda mustaqil ishning rolini kuchaytirish OTMda o‘quv jarayonini tashkil etishni tubdan qayta ko‘rib chiqishni anglatadi. Bugungi kunda ta’lim jarayoni shunday tuzilishi kerakki, o‘zaro bog‘liq bo‘lgan talabalar, bir tomondan, o‘z-o‘zini tarbiyalash qobiliyatini (mustaqil o‘rganish qobiliyatini), boshqa tomondan, o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘zini o‘zi anglash qobiliyatini rivojlantiradi. , nafaqat kasbda, balki faoliyatning boshqa sohalarida ham muvaffaqiyatli moslashishni ta’minlaydigan

muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv. Agar o'qituvchi talabalarning mustaqil ishi (TMI) uchun materiallarni ishlab chiqishda ko'p darajali topshiriqlardan foydalansa, belgilangan vazifalarni juda samarali hal qilish mumkin. Xususan, bugungi kunda reproduktiv, rekonstruktiv, evristik va ijodiy xarakterga ega bo'lgan vazifalar juda ommabop. Biz turli darajadagi murakkabliklarga ega bo'lgan mustaqil ishlarni hisobot berishning asosiy turlari va shakllarining xususiyatlarini batafsil tahlil qilamiz.

Shunday qilib, reproduktiv darajadagi TMI uchun vazifalar (namunaga asoslangan ish) bilim va ko'nikmalarni qayta ishlab chiqarish uchun muammolarni hal qilishni ko'zda tutadi. Qidirilayotgan narsani topish uchun barcha ma'lumotlar, shuningdek, topshiriqni bajarish usuli topshiriqning o'zida yoki tegishli yechim algoritmidagi (ko'rsatmalar) aniq ko'rsatilgan. Bularga test topshiriqlarini (ochiq, yopiq, mantiqiy ketma-ketlik, muvofiqlik) bajarish, kompyuterda testdan o'tkazish, berilgan algoritm bo'yicha o'quv mashqlarini bajarish, model asosida uslubiy ishlanmalar tuzish; kompyuter o'quv dasturlari bo'yicha topshiriqlarni bajarish, asosiy atamalar lug'atini tuzish, bibliografiya tuzish va asosiy birlamchi manbalarni ko'rib chiqishlarni kiritish mumkin. Hisobot shakllari sifatida bajarilgan test topshiriqlari, uslubiy ishlanma, atamalar lug'ati, bibliografik ko'rsatkich va boshqalar chiqadi.

TMning rekonstruktiv darajasining o'ziga xos xususiyati shundaki, vazifaning o'zi yechimning umumiy g'oyasi hisoblanadi, talaba esa uni muammoning shart-sharoitlariga bog'liq holda aniq bir usul yoki usullarga aylantirishi kerak. Talaba topshiriqni unga allaqachon ma'lum bo'lgan boshqalar bilan solishtiradi. Bunda asosiysi – mavjud bilimlarni yangilash, muammoni hal qilish uchun kerakli bilimlarni tanlash va jalb qilish qobiliyati. Ushbu turdagi ish doirasidagi asosiy vazifalar turlari - o'qilgan ma'ruza (maqola, kitob, uslubiy ishlanma va boshqalar) konspektini yozish, maqolaga izohlar, voqea ssenariysi, o'quv materiali; eslatmalar, hisobotlar, xronologik jadvallar, ilg'or tajribalar (innovatsiyalar) manzillari, tasniflagichlarning mantiqiy qo'llab-quvvatlovchi diagrammasini tuzish, taklif qilinganlardan tanlash yoki mustaqil ravishda algoritmlarni ishlab chiqish, muammoni hal qilish usullari va boshqalar. Xulosa, sharh, referat, mantiqiy diagramma, konspekt, hisobot, xulosa jadvali, ilg'or tajribalar manzillari ma'lumotnomasi, referat, tahliliy hisobot hisobot shakllariga aylanishi mumkin.

Talabalarning evristik darajadagi mustaqil ishi nostandart vaziyatlarni yaratish va nostandart muammolarni hal qilishni ko'zda tutadi. Uning asosida – yechim g'oyalarini qidirish, taxmin qilish, shakllantirish va amalga oshirish. Biroq, qidiruv qisman, faqat umumiy vazifaning bir qismini bajarish uchun kerak. Bular analitik hisobotni tuzish, kompyuter modellarini ishlab chiqish, muammoli vaziyatlarni, vazifalarni tahlil qilish va hal qilish, diagnostika vositalarini tanlash, ularni sinab ko'rish va olingan ma'lumotlarni yaratish, taklif qilingan holatlarni hal qilish, «dominant» tushunchalarning kursga aloqadorligi modellarini tuzish kabi vazifalar. mavzu, tegishli tadbirning taklif etilgan mavzusi bo'yicha rejalar, eslatmalar, ssenariylar ishlab chiqish, badiiy texnologiyalardan (biblio-, badiiy-, musiqa-, drama-, ertak terapiyasi) foydalangan holda topshiriqlarni bajarish), videomateriallarni tahlil qilish va uslubiy tavsiyalar yaratish va boshqalar kabi topshiriqlar bo'lishi mumkin. Analitik hisobot, kompyuter modeli, berilgan shakldagi hisobot, tushunchalarning izoh bilan aloqasi modeli, reja, kontur, skript, badiiy texnologiyalarning ijodiy faoliyati mahsuli (chizma, kollaj, sinkvein, insho), berilgan shakldagi analitik hisobot va boshqalar hisobot shakllari bo'lishi mumkin.

Mning tadqiqot (ijodiy) darajasini amalga oshirishda talabaning mustaqilligi va kognitiv faolligining eng yuqori darajasi namoyon bo'ladi. Ijodiy ish o'rganilayotgan hodisaning

mohiyatiga chuqur kirib borishni va muammolarni hal qilishda yangi g'oyalarni izlashni talab qiladi. Ijodiy topshiriqni bajarish jarayonida talabada tanish vaziyatda muammoga yangi qarash, ob'ektning yangi funktsiyalarini kashf qilish qobiliyati, bir nechta ma'lum bo'lganlar asosida muammoni hal qilishning yangi usulini topish qobiliyati, fikrlashning moslashuvchanligi, noto'g'ri echimdan voz kechishga tayyorlik kabi fazilatlar shakllanadi. Bunda quyidagi vazifalar turlaridan foydalanish mumkin: tezislari, maqolalar, insholar yozish, jamoaviy, ijodiy loyihalarni ishlab chiqish, didaktik vositalarni ishlab chiqish va ishlab chiqish, tadqiqot uchun so'rovnomalarni ishlab chiqish, mustaqil ravishda muammoli vazifalar, vaziyatlarni tuzish, ishlab chiqarish holatlarini modellashtirish, mutaxassisning kasbiy va shaxsiy rivojlanish xaritasi, kurs ishi uchun empirik materiallar to'plami, olib borilgan tadqiqotlar bo'yicha hisobotlar, loyihalarni ishlab chiqish va himoya qilish, innovatsion tajriba uchun reklamalar tayyorlash, fan va amaliyotning dolzarb muammolari bo'yicha ishlarni mustaqil ravishda tuzish va loyihalash, biznes vaziyatlarni ixtiro qilish va o'ynash va boshqalar. Hisobot shakllari sifatida talabalar maqolalar, tezislari, insholar, didaktik materiallar, shu jumladan o'zlarining ishlanmalari, professional-shaxsiy xarita modeli, tadqiqot natijalari to'g'risidagi hisobot, loyiha, reklama, loyihalashtirilgan ish va boshqalarni tayyorlaydilar.

Shu o'rinda savol tug'iladi: Qanday aniq ta'sir va tarbiya usullari talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish samaradorligini ta'minlashi mumkin? Bizning nazarimizda, amaliy faoliyatda eng samarali o'qitishning interfaol usullari hisoblanadi:

- ijobiy motivatsiyani yaratish usullari (kasbiy istiqbollari tizimini yaratish, shaxsiy yutuqlarni hisobga olgan holda hissiy rag'batlantirish);

- interfaol kognitiv faoliyatni tashkil etish usullari (munozara, muammolarni hal qilish, vaziyatni tahlil qilish, o'quv tadqiqotlari);

- ijodiy g'oyalarni shakllantirish usullari (sinektika, assotsiatsiyalar, inversiya, empatiya, fantaziya usullari);

- reflektiv-baholash usullari (nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish natijalarini tahlil qilish, o'rganishdagi qiyinchiliklarni tashxislash, olingan bilim, ko'nikma va malakalarning ahamiyatini baholash);

- shaxsiy ta'lim muhitini rivojlantirish usullari (talabaning shaxsiy tajribasini yangilash, amaliy yo'naltirish, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirishni ochiq rejalashtirish).

Yana bir muhim tomoni, tashkil etish shaklini tanlash va mustaqil ishlarni tekshirish masalasi hisoblanadi. Ko'rinib turibdiki, talabalarning mustaqil ishlarini nazorat qilish yakka tartibda ham, guruh bilan ishlash orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa: OTMda o'quv jarayonining samaradorligi va talabalarning mustaqil ishini tashkil etish o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonida reproduktiv, rekonstruktiv, evristik va ijodiy darajadagi vazifalarni birlashtirish orqali ta'minlanadi. Ta'limga bunday yondashuv insonni rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiqish, uning raqobatbardoshligini oshirish, mustaqil ijodiy faoliyat qobiliyatini shakllantirish, ijobiy og'zaki va vizual tasvirni shakllantirishni ta'minlash, bo'lajak mutaxassisni konstruktiv muzokaralar olib borishga o'rgatish, unga «evristik optimizm» (muvaffaqiyatga yo'naltirish) va texnologiyalarni o'zlashtirishga yordam berish. o'z obro'sini boshqarish, o'ziga ishonchni qozonish, komplekslarni engish, kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi takomillashtirish va o'zini rivojlantirish uchun ichki motivatsiyani shakllantirish imkonini beradi.

REFERENCES

1. Grishanova N. Oliy kasbiy ta’limni rivojlantirishning yangi paradigmasi to’g’risida // Almamater. -2007. -№ 4.-C. 8-13.
2. Rosina N.A. Innovatsion ta’lim kontekstida CDSni tashkil etish // Rossiyada oliy ta’lim. - 2006. - № 7. - C. 109-114.
3. Sorokopud Yu.V. Oliy ta’lim pedagogikasi/Yu.V. Sorokopud. -Rostov n/d.: Feniks, 2011. - 541 c.
4. Sokolova I.Yu. Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda mutaxassisning ijtimoiy va shaxsiy kompetentsiyasini shakllantirish // Shimoliy Kavkaz Federal Universitetining xabarnomasi. -2013. - № 5(38). - C. 203-210.
5. Xo’jayon A.B. Talabalarning mustaqil ishini tashkil etish tibbiyot universitetida samarali o’quv jarayonining zarur sharti sifatida / A.B. Xo’jayon, N.V. Agranovich. - Stavropol: Изд-во СТГМА, 2011, - 30 c.

O‘QUVCHILAR MUSTAQIL TA’LIMNI BLUM TAKSONOMIYASI ASOSIDA TASHKIL ETISH

Gavhar Haydaraliyevna Qo‘ysinova

Xalqaro Nordik universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159521>

***Annotatsiya.** Maqolada o‘quvchilar mustaqil ta’limini Blum taksonomiyasi asosida tashkil etish bosqichlari, mohiyati va metodikasi berilgan. O‘quvchilar mustaqil ta’limi natijasida erishiladigan yutuqlar bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** mustaqil ish, mustaqil ta’lim, taksonomiya, kognetiv, affektiv, psixomotor, bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez, baholash.*

***Abstract.** The article presents the steps, essence and methodology of organizing independent education of students based on Bloom’s taxonomy. Achievements achieved as a result of independent education of students are described..*

***Keywords:** independent work, independent study, taxonomy, cognitive, affective, psychomotor, knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, evaluation.*

***Аннотация.** В статье представлены этапы, сущность и методика организации самостоятельного обучения студентов на основе таксономии Блума. Описаны достижения, достигнутые в результате самостоятельного обучения учеников.*

***Ключевые слова:** самостоятельная работа, самостоятельное изучение, таксономия, когнитивное, аффективное, психомоторное, познание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка.*

KIRISH.

Jahonda va mamlakatimizda ta’lim sohasida bo‘layotgan o‘zgarishlar, ta’lim samaradorligini ta’minlashdagi islohatlar natijasida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. ya’ni qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta’sir qilishi shubhasizdir. Ular mamlakatning intellektual salohiyatini oshirishda, davlat ta’lim standarti talablariga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilar mustaqil ta’limini samaradorligini ta’minlash hamda bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishda natijador tashkiliy shakllarini tadbqiq qilishga bevosita bog‘liqdir. Buning uchun ta’limiy uchlik – “maqsad – jarayon - natija” ning o‘rta bo‘g‘iniga hozirda e’tibor kuchaygan bo‘lsa-da, bir qator pedagog olimlar ushbu zanjirning boshidagi va oxiridagi halqalarini chuqur o‘rganmoqdalar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Maxalliy olimlardan mustaqil ishlarini tashkil etish ishlari bo‘yicha tadqiqotlar bilan shug‘ullangan U.N.Nishonaliyev, O‘.Q.Tolipov, A.R.Xodjaboyev, N.Muslimov, A.O.Qo‘ysinov, Sh.Shodiyev, K.Davletov, Ya.Xaydarovlarning ishlarini qayd etish mumkin. Ular umumiy o‘rta ta’lim, Oliy va o‘rta maxsus kasb – hunar ta’limi tizimida mustaqil ta’limga oid darsliklar va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqishgan va amaliyotga joriy etishgan.

Xorijiy olimlardan Chikago universiteti professori Benjamin Blum tomonidan bilim olish sohasidagi o‘quv maqsadlari taksonomiyasining yaratilishi diqqatga sazovordir.

“Taksonomiya” atamasi yunoncha taxis (tartib bo‘yicha joylashuvi) va nomos (qonun) so‘zlaridan iborat bo‘lib, obyektlarni o‘zaro aloqadorlik asosida tasniflash va tizimlashtirish ma’nosini anglatadi.

MUHOKAMA.

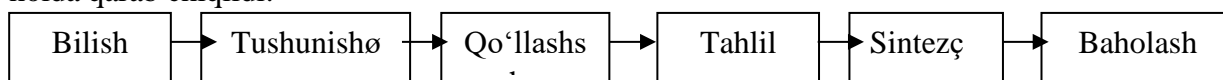
Blum taksonomiyasi o‘quv faoliyatining turli sohalarini qamrab oladi: kognitiv (bilish), affektiv (hissiy - qadriyatli), psixomotor (harakat). O‘quvchilarning kompetentligini oshirishda har bir soha bo‘yicha mustaqil ta’lim jarayonidagi holati haqida to‘xtalib o‘tamiz.

1. **Kognitiv soha.** Bu sohada olingan bilimlarni mustaqil ravishda qayta takrorlash, ularni egallangan ko‘nikma va malakalar bilan uyg‘unlashtirish natijasida yangi mustaqil faoliyat yuritish va mashq bajarish qonun - qoidalarini o‘rganish zaruratiga tegishli o‘quv maqsadlari kiritiladi.

2. **Affektiv soha.** Mustaqil ish bajarish jarayonida qiziqish va moyilliklarni shakllantirish, ichki hamda tashqi psixologik ta’sirlar natijasida bilim olish munosabatni shakllantirish, uni mustaqil faoliyat davomida tushunib yetish orqali faoliyat amaliyotiga tatbiq qilish maqsadlari kiritiladi.

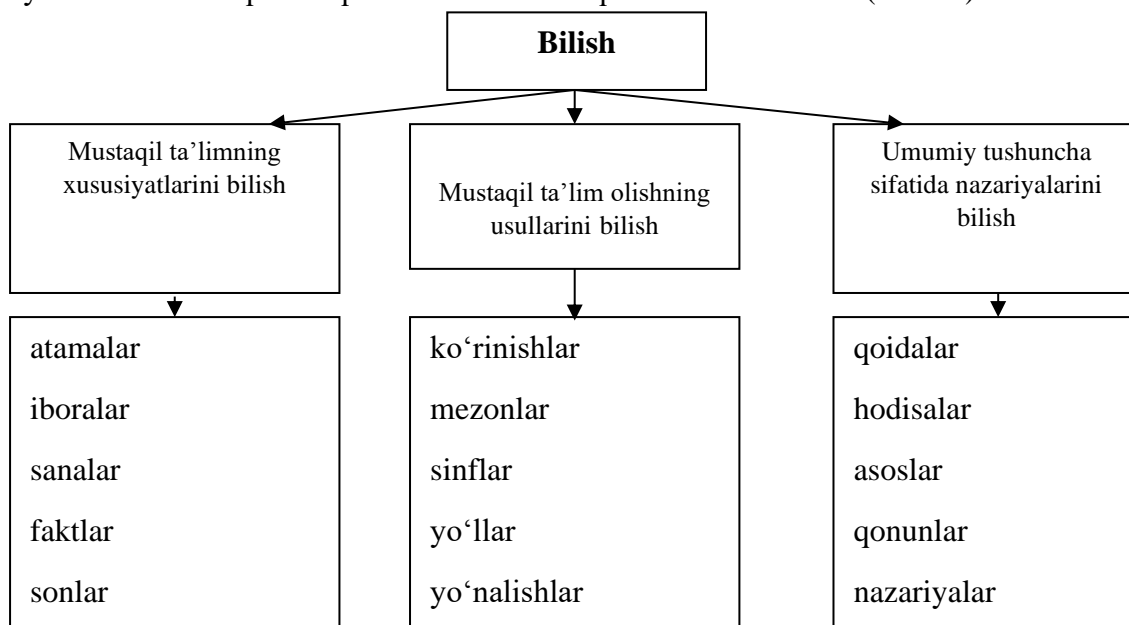
3. **Psixomotorli soha.** Bunga mustaqil ish bajarish jarayonidagi psixologik faoliyat, jarayonlarda jismoniy faoliyat natijasida, asab muskullarini markazlashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘liq maqsadlar kiritiladi.

Mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi bevosita B. Blumning bilim olish sohasidagi o‘quv maqsadlari taksonomiyasi asosida quyidagi olti toifadagi asosiy o‘quv maqsadlaridan iborat holda qarab chiqildi:

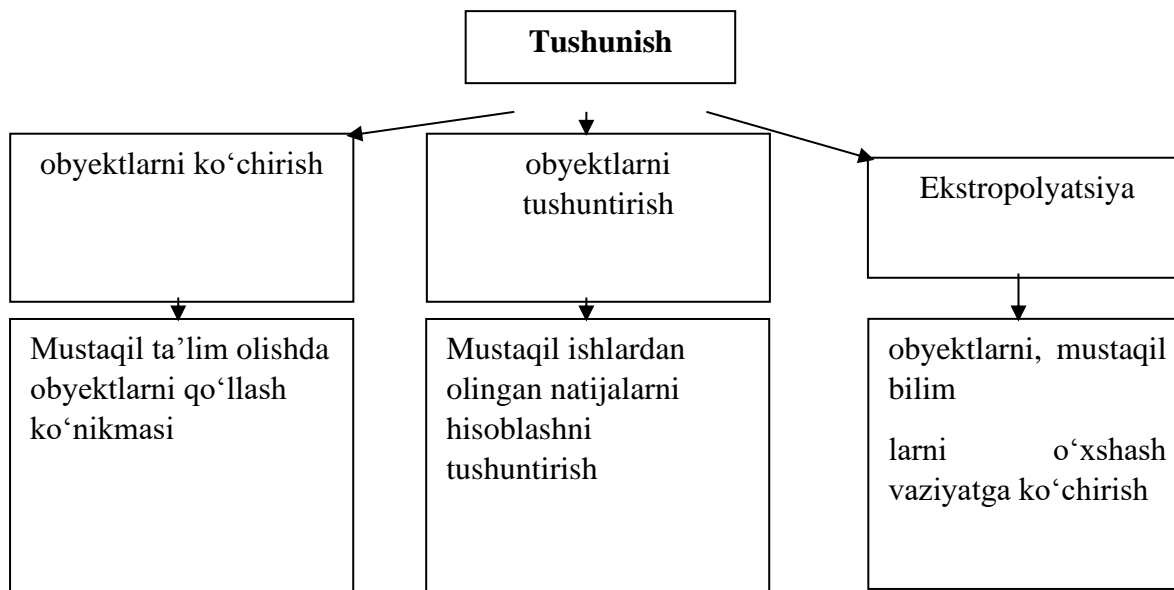
O‘quv maqsadlarning ushbu olti asosiy kategoriyalarini obyektlarni qo‘llashda, mustaqil ta’lim jarayonidagi ko‘rinishlarini ochib berishga harakat qildik.

1. Obyektlar haqidagi bilimlarni mustaqil bilish - ushbu kategoriya o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish jarayonida egallangan ma’lumotlarni xotirada saqlab qolish, mustaqil tafakkurlash natijasida qayta esga tushirish, ijodiy erkin fikrlash, mustaqillik xususiyatlarini namoyon etish kabi o‘quv maqsadlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi (1-rasm).

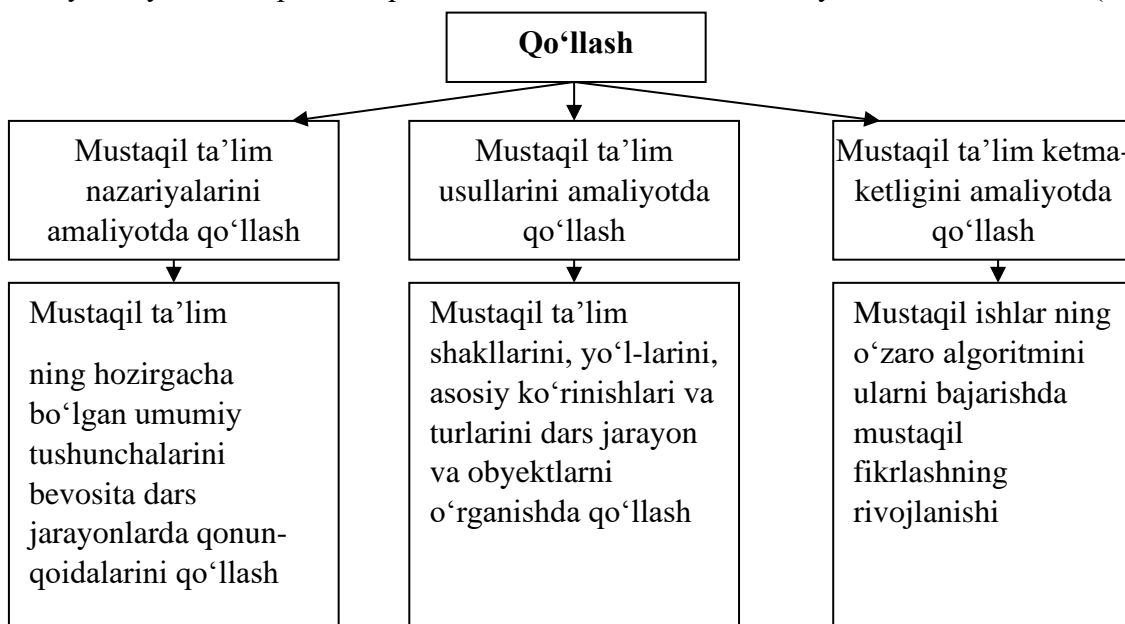
1 – rasm. Obyektlar haqidagi bilimlarni mustaqil bilish

2. Obyektlarning amaliyotga joriy etilishini tushunish - mustaqil ta’lim olish turlarining bir turdan ikkinchisiga o’zgarishi, o’quvchilarining mustaqil ishlarni tushuntirishi, natijalariga ta’sir qiluvchi takliflar kiritish, vaziyatlarning o’zgarishini nazarda tutadi (2-rasm).

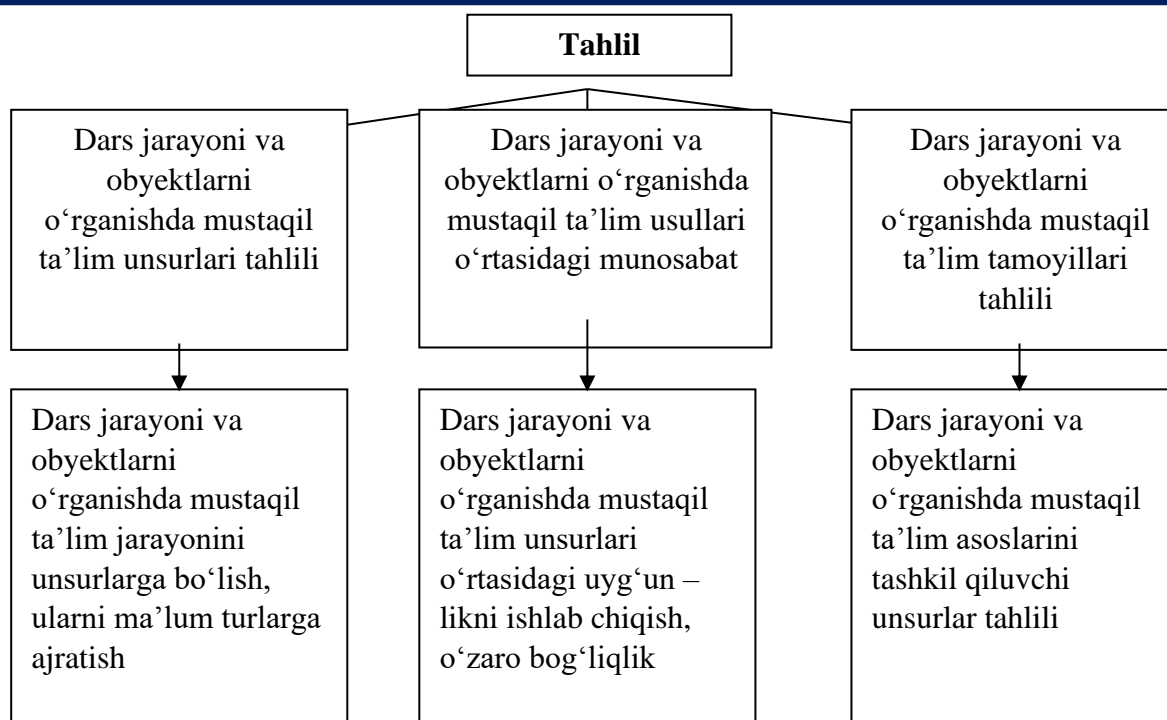
2 – rasm. Obyektlarning amaliyotda joriy etilishini tushunish

3. Obyektlarni amaliyotda qo’llash - mustaqil ta’lim jarayonida amaliy faoliyat bilan shug’ullanish, obyektlarni amaliyotda qo’llash ko’nikma va malakalarini shakllantirish. Ushbu faoliyat obyektlarni qo’llash qoidalari, usullari, shakllari nazariyalari sinab ko’riladi (3-rasm).

3 – rasm. Obyektlarni amaliyotda qo’llash

4. Obyektlarning tahlili -dars jarayon hamda obyektlar unsurlarini tahlil etib ular orasidagi munosabatni o’rganish. Mustaqil ta’limni tashkil etish asoslarini bilish. Mustaqil ta’lim natijalari, tushunish va qo’llashga qaraganda, yuqori intellektual darajali tavsiflanganligi sababli mustaqil bilim olish mazmunini hamda uning tarkibiy tuzilmasini bilishni talab qiladi (4-rasm).

4 – rasm. Obyektlarning tahlili

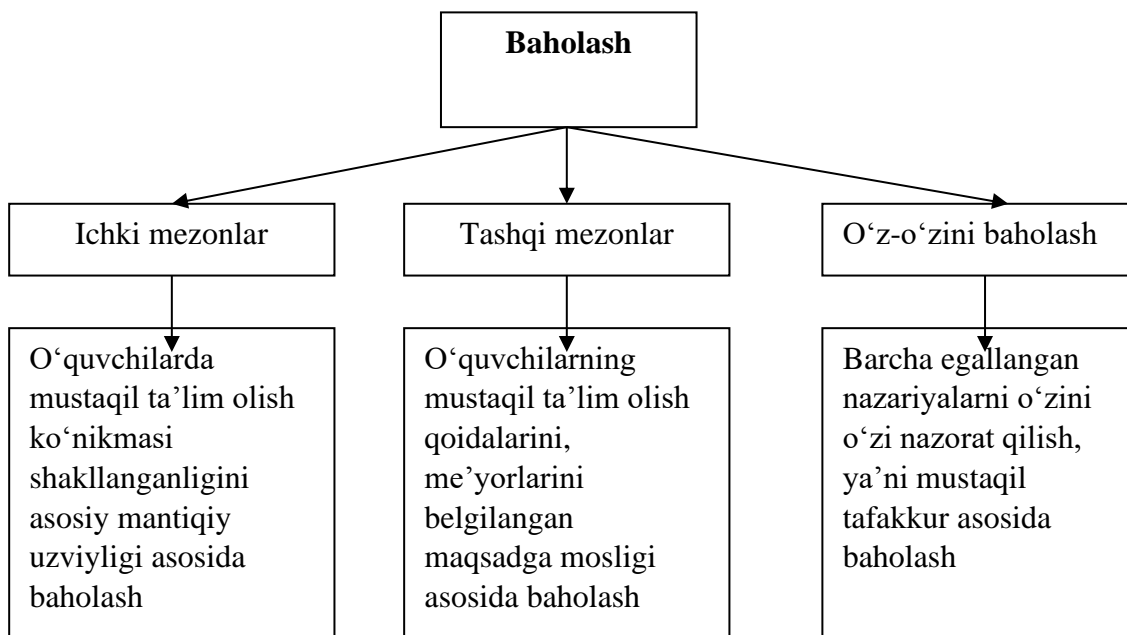
5. Dars jarayoni va obyektlarning sintezi - mustaqil ta'lim natijalari talaba o'quv faoliyatida mustaqillikka erishishni, ijodiy xususiyatga ega bo'lishini, mustaqil ta'lim olishning adekvat usullarini, shakllarini ko'rishlarini va tizimlarini vujudga keltirishni nazarda tutadi (5-rasm).

2.8 – rasm. Obyektlarning sintezi

6. Obyektlarni mustaqil ta'lim jarayonida baholash - o'quvchilar tomonidan mustaqil ta'lim olish jarayonida egallangan bilimlar, metodlarni qabul qilingan maqsadni hisobga olgan holda baholash (6-rasm).

6 – rasm. Obyektlarni mustaqil ta’lim jarayonida baholash

XULOSA.

Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etishda B.Blum taksonomiyasi asosida yondashuv ularning xayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omillardan ekanligi asoslandi. Blum taksonomiyasi asosida o'quv faoliyatining turli sohalarini qamrab oluvchi quyidagi: kognitiv (bilish), affektiv (hissiy - qadriyatli), psixomotor (harakat)li omillar mustaqil ta'lim olish jarayoni samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2003. - 174 b.
2. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi yo'nalishi bakalavrlarini tayyorlashda mustaqil ta'limning ahamiyati // Maktab va hayot. –Toshkent, 2004. -№ 1. – B. 18-20.
3. Tolipov O'.Q. Talabalar mustaqil ishlarida o'qitish vositalari: // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2000. №1.
4. Kuysinov O.A., Muslimov N.A., Urazova M.B. Formirovaniye professionalnoy kompetensii budущix uchiteley posredstvom primeneniya veb-kvest texnologii “Nauchnoye obozreniye: gumanitarnye issledovaniya” nauchnyy jurnal, Moskva, Rossiya, 2014 god. №3. Volgograd. Rossiya. 2015 god.
5. Kuysinov O.A., Urazova M.B. O sущnosti i roli proyektirovochnoy deyatelnosti v professionalnom razvitii uchitelya. SCIENCE AND WORLD. International scientific journal. № 5 (21), 2015, Vol.II. Nauka i mir. Mejdunarodnyy nauchnyy jurnal, № 5(21),2015, Tom Impakt faktor jurnala “Nauka i mir” - 0,325 (Global Impact Factor 2013, Australia)
6. Kuysinov O.A. Some Aspects of Modular Educational Technologies Forming Professional Competence of Future Teachers Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. R.251-257.

7. Kuysinov O.A. Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach. Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. R.257-263.
8. Kuysinov O.A. Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency. «Actual problems of modern science, education and training» Electronic Journal. July, 2021-7/1. ISSN 2181-9750. KHOREZMSCIENCE.UZ. P. 4-8
9. Kuysinov O.A., Abduraimov Sh.S., Mamamtov D.N., Zaripov Z.R., Abduraimova G. Stages of Inter-Integration in Ensuring the Quality of Training and Employment of personnel. «INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION» Scopus Journal. Vol.37, №.2, 2022. ISSN 0827-33-83. <http://internationaljournalofspecialeducation.com> P. 338-348

PEDAGOGIK INNOVATSIYA KADRLAR TAYYORLASHNING ASOSI

Toirov Akbar Zoir o‘g‘li

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Musiqiy pedagogika” kafedrasida o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159541>

Annotatsiya. Maqolada pedagogik innovatsiyaning ijtimoiy, mafkuraviy, falsafiy, didaktik hamda pedagogik asoslari mazmuni yoritilgan bo‘lib, musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni tanlash, qo‘llash va ta‘lim oluvchi (talaba)larga nisbatan yo‘naltirish, shuningdek o‘qituvchi bilan birgalikda faoliyatini hisobga olgan holda, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga qaratish jihatlari tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, ta‘lim-tarbiya, xulq-atvor, didaktik, musiqa, sintetik nazariya, texnologiya.

Аннотация. в статье раскрыто содержание социальных, мировоззренческих, дидактических и педагогических основ педагогической инновации, выбор, применение и ориентация инновационных технологий в музыкальном образовании на обучающихся (студентов), а также рассмотрена совместная деятельность с учителем, описаны аспекты сосредоточения внимания на учебном материале.

Ключевые слова: инновации, образование, поведение, дидактика, музыка, синтетическая теория, технология.

Abstract. The article reveals the content of the social, ideological, didactic and pedagogical foundations of pedagogical innovation, the selection, application and orientation of innovative technologies in music education to students (students), and also considers joint activities with the teacher, and describes aspects of focusing on educational material.

Keywords: innovation, education, behavior, didactics, music, synthetic theory, technology.

Kirish

Pedagogik innovatsiya bir qancha asoslarga ega. Pedagogik innovatsiyaning ijtimoiy asosi har bir shaxs, jamiyat va davlatning ta‘lim-tarbiya sohasidagi ehtiyojlaridan kelib chiqadi va ehtiyojlarni qondirishning maqsad va talablarini, tashkiliy shakllari va usullarini belgilaydi. U shaxsning, jamiyatning va davlatning rivojlanishida asosiy omillardan hisoblanadi.

Pedagogik innovatsiyaning mafkuraviy asosi uning milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi tamoyillarini o‘zida mujassam etishi va ularni amalga oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lishidan iborat. Bunda barkamol insonni shakllantirishda mafkuraviy tarbiyaning fidoyi, mustaqil fikrlay oladigan xulq-atvori bilan boshqalarga ibrat bo‘ladigan, bilimli, ma‘rifatli, ijtimoiy faol insonni voyaga yetkazishdan iborat asosiy vazifalarni amalga oshirib borishi har bir pedagogik innovatsiya uchun dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Pedagogik innovatsiyaning falsafiy asosi uning maqsadlari hamda tashkiliy shakl va usullarining falsafiy jihatdan to‘g‘ri yo‘nalishda bo‘lishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Falsafiy oqimlar va yo‘nalishlarning har biri ta‘lim-tarbiya masalalariga o‘ziga xos yondashadi. Shu sababdan pedagogik innovatsiyaning falsafiy yo‘nalishi, uning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini, jamiyatning ma‘lum maqsadlariga muvofiq yoki zidligini ko‘rsatadi.

Pedagogik innovatsiyaning didaktik asosi uni ta‘lim-tarbiya qoida va tamoyillariga muvofiqligini belgilaydi. Didaktik talablar ta‘lim-tarbiyaviy vazifalarning nazariy jihatdan to‘g‘ri bajarilishini ta‘minlaydi. Pedagogik innovatsiyaning didaktik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi uning yuqori

samaradorligini zaruriy sharti hisoblanadi. Buning uchun zamonaviy didaktikaning ilmiy xulosalaridan ijodiy foydalanish talab qilinadi.

Pedagogik innovatsiyaning pedagogik asosi. Pedagogika fan sifatida juda murakkab. Menimcha, tabiatda pedagogikadan ham murakkabroq fan umuman bo‘lmasa kerak. Uning murakkabligi shundaki, u yuz minglab boshni aylatiruvchi komponentlardan tashkil topgan. Mas’uliyati esa beqiyos – u inson taqdiri bilan o‘lchanadi. Zamonaviy pedagogika fanining ilmiy xulosalaridan kelib chiqadi. Bunda pedagogik innovatsiyaning umumiy tarkibiy tuzilishi, mazmuni, shakli, usullari, vositalari, pedagogik jarayonning tashkil qilinishi, olib borilishi, uning diagnostikasi monitoringi, o‘quv mavzu rejalar va shu kabilarning to‘g‘ri bo‘lishi.

Musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarning psixologik asosi. Psixologiya fanining ilmiy xulosalari va tavsiyalari bilan belgilanadi. Ulardan ta’lim-tarbiya jarayonida to‘g‘ri foydalanish orqaligina kutilgan natijaga erishish mumkin. Shu sababli pedagogik innovatsiya psixologiya qonunlarini to‘liq hisobga olish talab qilinadi. Ta’limning har bir bosqichiga tegishli yoki psixologiyasi xususiyatlariga moslashtirilgan innovatsion usullar qo‘llaniladi. Ma’lumki, har qanday pedagogik innovatsiya ta’limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta’lim tamoyillariga asoslangan bo‘lib, u talaba shaxsini tarbiyalashga unda kasbiy mahoratni hosil qilishga yo‘naltirilmog‘i kerak. Ta’lim jarayonining faol sub’ektlari pedagog va talabalar bo‘lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fanlar asosida) bo‘yicha kam kuch va vaqt sarflangani holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o‘zlashtirish imkonini beruvchi jarayonning umumiy mohiyatini tavsiflaydi.

Tahlil va natijalari: O‘qituvchining faol, samarali faoliyat ko‘rsatishiga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonining metodik ishlanmasidan farqli ravishda, ta’limning musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalari ta’lim oluvchi (talaba)larga nisbatan yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning shaxsiy, shuningdek o‘qituvchi bilan birgalikda faoliyatini hisobga olgan holda, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga qaratiladi. Musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarning markaziy muammosi talaba shaxsini rivojlantirish orqali ta’lim maqsadiga erishishni ta’minlashdan iboratdir.

Musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni tanlash dars va mashg‘ulotda qaysi darajadagi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni nazarda tutilganligiga bog‘liqdir. Ta’lim jarayonining didaktik tarkibi quyidagi musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni ajratish imkonini beradi: muayyan o‘quv-tarbiya maqsadlarini bajarishga sabab bo‘luvchi omillarni yaratishga asoslangan musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar (kelgusida o‘quv omillarini yaratish texnologiyasi), faoliyat ko‘rsatishga asoslangan musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar. Ta’lim-tarbiya jarayoni butun mashg‘ulot davomida talaba faolligi va qiziquvchanligini muntazam ravishda uyg‘otib borish maqsadini ko‘zda tutadi. O‘quv omillarini yaratishga asoslangan musiqqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar talabalarni tezkorlik bilan o‘quv yoki o‘quv ishlab chiqarish faoliyatiga jalb qilish imkonini beradi. Aks holda, zaif, yetarli darajada tushunarli bo‘lmagan yoki aniq natijani ko‘zlamagan topshiriqlar mashg‘ulotning samarasiz yakunlanishiga olib keladi.

Bunday holatlar ko‘p hollarda o‘qituvchining talabaga nisbatan salbiy munosabatda bo‘lishiga olib keladi. Bu hol talabaning ortiqcha hissiyotlarga berilishi, o‘quv faoliyatiga undovchi rag‘batning pasayishi, o‘qishdan bezishi hamda o‘quv predmeti va o‘qituvchiga nisbatan salbiy munosabatla bo‘lishiga sabab bo‘ladi. O‘qituvchi va talaba orasidagi munosabat insonparvarlik mezonlari asosida tashkil etilib, noxug hissiyotlarni bartaraf etishga

yo‘naltirilmog‘i lozim. O‘qituvchi bilan talaba orasidagi munosabat erishilgan yutuqlardan zavqlanish, o‘quv faoliyatiga nisbatan chanqoqlik bilan intilish hamda birgalikdagi ijobiy muloqotga chorlashi kerak. Bu esa pedagogik ta‘sirni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan o‘zaro aloqa vositasi, «ko‘prik»ni vujudga keltiradi.

Boshqa bir tomondan olib qaraganda, pedagogik munosabatning tarkibiy qismi bo‘lgan muloqot (kommunikativ faoliyat)ni quyidagi shakl asosida tatbiq etish mumkin: pedagogik jarayonni andozalashtirish, ta‘lim oluvchilar guruhi bilan muloqotga kirishish, bevosita muloqot (kommunikativ hamkorlik)ni tashkil etish, rivojlantiruvchi pedagogik jarayonda muloqot jarayonini boshqarishni tashkil etish, ko‘zda tutilgan faoliyatni amalga oshirish davomida muloqot tizimini andozalashtirish. O‘quv omillarini yaratishga asoslangan musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar o‘qituvchilarning o‘quvchilarga muloqot asosida ta‘sir etish yo‘llarini ham o‘z ichiga oladi. Keng tarqalgan metod yoki muloqot ta‘sirlari quyidagilardan iborat: ishontirish, isbotli natijalarga asoslanish, bevosita hamda bilvosita ta‘sir, o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zaro ta‘sir metodlari. Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga faol tatbiq etish hisobiga ta‘lim jarayonining rag‘bati (motivatsiyasi) kuchaytirilishi mumkin. Ma‘lumki, tayyor holda olingan bilimlar, odatda ularni amaliyotda qo‘llashni qiyinlashtiradi, bu ayniqsa, aniq masalalarni yechishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishda o‘quvchilarning bevosita faoliyat ko‘rsatishlari talab etiladi. Bu muammoning yechimi boshqaruvga asoslangan musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarning qo‘llanishi bilan bog‘liqdir.

Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar turlarini tanlash shakllanayotgan bilim, ko‘nikma va malakalar, tashkil etilayotgan darslar shakli va qo‘llanilayotgan metodlar hamda metodik usullarning xususiyatiga bog‘liq. Masalan, talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘quv materiallariga tanqidiy yondashish ko‘nikmasini shakllantirish hamda maxsuldor faoliyat turlarini tashkil etish bilan bir qatorda ularning rivojlantirish uchun darsning an‘anaviy shakllari (uyg‘unlashtirilgan darslar) bilan birgalikda konferentsiya darsi, ishchan o‘yin darslari, integrallashtirilgan (ikki komponentli) darslardan foydalanish lozim. Mazkur vaziyatda ta‘lim metodlari ta‘lim maqsadi bilan mutanosib bo‘lishi kerak. Chunonchi, bilimlarni turli vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltirilgan topshiriqlar, yangi sharoitda faoliyat ko‘rsatishga undovchi sxemalar tuzish, ularni tasniflash, qiyoslash, izchil tizimga solish, umumlashtirish va boshqalar.

Yetarli darajadagi rag‘bat (motivatsiya) hamda talabalar faoliyatini tashkil etish bilan ham ko‘zlangan natijalarga erishish kafolatlanmaydi. Ta‘lim-tarbiya jarayonining didaktik nuqtai-nazardan takomillashuvi faqatgina ushbu jarayonni tashkil etish va boshqarish yo‘llarini to‘g‘ri tanlash bilan ta‘minlanadi. Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni boshqarish o‘zida ikki yo‘nalishni mujassamlashtiradi: faoliyatni boshqarishni va talabalar jamoasini boshqarishni. Muayyan pedagogik imkon beradi hamda faoliyat maqsadiga qarab amalga oshiriladi. Shuningdek, variantli tarzda dars holatini o‘zgartirish choralarini ko‘rishni taqozo qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, bilish jarayonini boshqarishga qo‘yilayotgan talab, shuningdek, o‘zlashtirish, muloqot qilish, faoliyat ko‘rsatish bosqichlarining xususiyati bilan bog‘liqdir. Yuqorida ta‘kidlanganidek, musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar shaxsni rivojlantirishga imkon beradi.

Rivojlantiruvchi - ta‘lim texnologiyasining etakchi tamoyillari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: inkorporatsiya (tizimli faoliyat ko‘rsatish) asosida turli fanlarga oid bilimlarni umumlashtirish; moslanuvchanlik - ta‘lim shakli, metodi va usullarining turli ta‘lim

muassasalarida qo‘llanuvchanligi; uyg‘unlik - muayyan o‘quv predmetiga oid o‘quv materiali mazmunining shaxsni rivojlantirish shakli, metodi va usullari bilan uyg‘un tarzda bog‘lanishi; yaratuvchanlik – turli o‘quv muassalari pedagoglarining musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni yaratish imkoniyatlari; tabiiylikni his etish – shaxsning genetik va ijtimoiy jihatlariga asoslangan holda o‘quvchilarning o‘ziga xosligi, shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish.

Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni o‘zida uchta o‘zaro aloqador uchlik-ta’lim, tarbiya va shaxs rivojlanishini aks ettiradi. Mazkur uchlikni ta’lim jarayoniga barobar tatbiq qilish modullashgan texnologiyani qo‘llashni osonlashtiradi. Modullashgan texnologiyaning afzalliklaridan biri – ta’lim maxmunini tartibga solishdan iborat. Unda mavjud axborotlarning Davlat ta’lim standartlari doirasida o‘quvchilar faoliyatini etarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradiganlari qat’iy tanlab olinadi. Modulli texnologiyaning mohiyati ta’lim jarayonini modullar asosida lotsihalashtirishdan iboratdir (o‘quv predmeti va uning bo‘limlari mazmunini tartibga solish, ta’limning muayyan bosqichidan boshlab bo‘linmaydigan kasbiy faoliyatni mantiqan tugallangan qismlarga ajartish). So‘ngra ajratilgan har bir modul bo‘yicha shu modulning o‘zigagina taalluqli bo‘lgan faoliyat mazmuni va ta’siri doirasi belgilanadi. Moduli texnologiya maqsadini ro‘yobga chiqarish uchun modul bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda sodir etilayotgan har bir harakat (qo‘yilayotgan qadam) o‘quv elementi sifatida qaraladi. O‘quv elementi o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: faoliyatning aniq elementlarini o‘rgatish bilan bog‘liq bo‘lgan nazariy va amaliy axborotlar, ta’lim uchun zarur bo‘lgan faoliyatni ta’minlovchi materiallar haqidagi ma’lumotlar, maqsadlar identifikatsiyasi, ya’ni, ta’lim oluvchilarni harakatlantiruvchi maqsadlar, o‘quv materiallari, o‘quv sharoitini nazorat qilish instrumentlari, chunonchi, o‘quvchilarning ko‘zlangan natijalarga erishishlari uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar, testlar, maqsad etaloni va boshqalar.

Ta’lim texnologiyasi jarayonining umumiy maqsadi bir necha darajalarda oydinlashadi. Birinchisi - ta’lim muassasasining maqsadi hamda pedagog va uning metodik faoliyati identifikatsiyasi. Ikkinchisi – o‘quv predmeti (bo‘lim)ning maqsadi, pedagog va uning metodik faoliyati identifikatsiyasi. Uchinchisi – ushbu modul (o‘quv elementi)ning maqsadi va uning talabalar faoliyatidagi alohida modulga ham, uning tashhis qilinadigan oxirgi natijalariga ham o‘tkaziladi.

Rejalashtirishning an’anaviy metodlaridan ta’lim texnologiyasiga o‘tish keng ko‘lamdagi ishlarni amalga oshirishni taqozo qiladi. jumladan, metodik majmualar yaratish, ta’lim jarayonini didaktik, metodik va tashkiliy jihatdan ta’minlash nazarda tutiladi. Modulli musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish tartibi quyidagi ketma-ketlikdan iborat bosqichlarni o‘z ichiga oladi: analitik, kontsemusiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalar, maqsadli, mazmunli va jarayonli.

Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqishning analitik bosqichida, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va Kadrlar tayyorlashning milliy modeli, o‘quv predmetlari bo‘yicha Davlat ta’lim standartlari, ularda ilgari surilgan g‘oyalar asosida chiqariladigan xulosalar, yosh avlodning barkamol shaxs etib shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini, shuningdek tegishli mashg‘ulotning umumiy, aniq maqsadiga erishish uchun ta’limning tashkiliy shaklini tanlash hisobga olinadi. Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishning maqsadli bosqichida ta’lim muassasi (umumiy o‘rta maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, institut yoki universitet) ning uzoq muddatga mo‘ljallangan maqsadi, ta’lim sohalari va shu blokda alohida olingan o‘quv predmeti tarkibidagi aniq bir blokning ifodalanishi hisobga

olinadi. Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni amalda qo‘llashning mazmunli bosqichida ta‘lim sohalari, shuningdek, shu blok tizimidagi o‘quv predmetlari mazmunini tanlash tamoyillari va mezonlari aniqlanadi. Bloklar hamda ular tarkibidagi alohida elementlarning, ya‘ni, aniq o‘quv indentifikatsiyasi o‘quv predmetlari mazmunini tashkil etadigan yirik mavzularda aks etishi kerak.

Musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarni amalda qo‘llashning jarayonli bosqichida o‘qituvchining vazifalari, shuningdek, talabalarning o‘quv faoliyatini bajarishga yo‘naltirilgan ta‘lim turi, ta‘lim metodlari namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning demokratik tamoyil, samarali usul, tashkiliy shakl va ta‘lim vositalarining tanlanishiga alohida urg‘u beriladi. Zamonaviy ta‘limning eng muhim elementlari qadimdan shakllanib kelgan. Ta‘lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta‘lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan an‘anaviy kategoriyalar bo‘lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma‘lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo‘yicha o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik kategoriyalarni maqsaldga muvofiq ravishda yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni qonuniyat va mezonlar tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Uzoq yillar mobaynida qayd etilgan pedagogik kategoriyalar jamiyat ijtimoiy talabi darajasida maqsadlarini ro‘yobga chiqarish uchun etarli bo‘lib kelgan. Muayyan davrlarda bir guruh pedagoglar barcha davrlarda pedagog faoliyat darajasi qoniqarsiz ahvolda deb baholab kelganlar. Ular, xususan, pedagogik tushunchalarni berilgan ta‘rif va tavsiflarning noaniqligi, ta‘lim jarayonlarini tavsiflovchi ba‘zi kategoriyalarning etishmasligi ta‘lim maqsadi, mazmuni, shakli, uslubi va o‘qitish vositalari o‘rtasida o‘zaro uzviylikning mavjud emasligi kabi holatlar doimiy ravishda tanqid qilib kelganlar. Ular tomonidan «metodika» tushunchasi yuqori darajadagi sub‘ektivlikka ega ekanligi ta‘kidlanadi. Ushbu fikrlar bizning nazarimizda quyidagi muammolar mohiyatini ochib beradi: birinchidan, kasbiy pedagogik ma‘lumotga ega o‘qituvchilarning kasbiy layoqatli darajasini aniqlash, ikkinchidan maxsus pedagogik ma‘lumot berish ixtisoslashmagan ixtisoslik maktablari pedagoglarini past darajada pedagogik savodxonlikka egaligi.

Haqiqatda esa ta‘lim natijalari ta‘lim oluvchi (o‘rganuvchi)ning pedagogik jarayonlaridan muvaffaqiyatli «o‘tganligi» bilan belgilanadi. Pedagogik jarayonning mohiyati o‘qituvchi hamda ta‘lim oluvchi bilan birgalikdagi faoliyatda aks etadi. Mazkur jarayonda pedagog ta‘lim oluvchiga yuzaga kelgan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Pedagogik yordamning asosiy mohiyati pedagogik jarayonning ma‘lum maqsadga yo‘naltirilganligi, tavsifi shuningdek shaxsni shakllantirish va tarbiyalash borasida hal etiladigan vazifalar bilan ifodalanadi. Pedagog axborotlarni e‘lon qilish, ko‘rsatish, eslatish, tushuncha berish, yo‘naltirish, haqqoniyashtirish, maslahat berish, kengashish, bartaraf etish, hamdardlik qilish, ilhomlashtirish, qiziqish va hurmatni izhor qilish, talabchanlikni qo‘llab-quvvatlash kabi ko‘rinishlarda yordam beradi.

Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari majmuaviy integral (butun uzviy bog‘liq) tizim bo‘lib, unda ta‘lim maqsadlari asosida belgilangan kasbiy ko‘nikma va malakalar o‘rganuvchilar tomonidan shaxsiy xislatlarni egallash hamda bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan operatsiya va harakatlarning tartiblashtirilgan to‘plami aks etadi. Bu o‘rinda ta‘lim maqsadlarining belgilanishi (kimga va nima uchun?) mazmunni tanlash va ishlab chiqish (nima?), ta‘lim jarayonlarini tashkil qilish (qanday?), ta‘lim metod va vositalarining belgilanishi (nimalar yordamida?), shuningdek, o‘qituvchilar malaka darajasi (nima?), erishilgan natijadarni baholash

metodi (qanday yo‘l bilan?) inobatga olinishi lozim. Keltirilgan mezonlarning majmuaviy qo‘llanilishi o‘quv jarayonimohiyati hamda uning texnologiyasini belgilab beradi.

Xulosa

O‘qitish texnologiyasini loyihalash jarayonida pedagogik vazifaning qo‘yilishi va uni hal etishga alohida e‘tibor berilishi zarur. Pedagogik vazifaning belgilashda quyidagilarni inobatga olish maqsadga muvofiqdir: ta’lim maqsadlarini tahlil etish, shu asosda o‘quv predmeti mazmunini aniqlash; o‘quv predmeti axborot tuzilmasini ishlab chiqish va uni o‘quv elementlari tizimi ko‘rinishida ifodalash; o‘quvchilarning o‘quv elementlarini o‘zlashtirilish darajalarini avvaldan belgilash; ta’lim oluvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlash, (bu ko‘rsatkich o‘quv predmetining mazmuni asoslanadigan o‘quv materialini o‘zlashtirganlik darajasidan kelib chiqadi) o‘quv moddiy baza hamda ta’limning tashkiliy shakllariga qo‘yiladigan chegaralarni belgilash. Pedagogik vazifalarning hal etilishini ta’minlovchi o‘qitish texnologiyasini loyihalashga qaratilgan o‘qituvchi faoliyati ta’limning metod, shakl va vositalarini shakllantirish bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagog faoliyati uchta asosiy omil bilan tavsiflanadi: boshqarish turi, axborot almashish jarayonining turi, axborotni o‘zlatish vositalarining tiplari va bilish faoliyatini boshqarish. O‘qitish jarayoniga faoliyat nuqtai-nazaridan yondashish kontseptsiyasiga asoslanib, uni tashkil etish quyidagi mantiqiy ketma-ketligini asoslash mumkin. dastlab o‘quv materialini mazmunining tavsifi, uni o‘rganishdan ko‘zlangan maqsad (o‘zlashtirish darajalari), shuningdek, pedagogik vazifaning qo‘yilish shartlari tahlil etildi. So‘ngra o‘qitishning mos ravishdagi metodlari hamda ta’lim oluvchilar bilish faoliyatini boshqarish tizimi ishlab chiqiladi. Shu asosda o‘qitish vositalari ro‘yhati tuziladi. Ushbu usul bilan hosil qilingan metod va ta’lim vositalarining yaxlit tizimi tashkiliy shakllar bilan uyg‘unlashtiriladi, ya’ni, muayyan texnologiya ishlab chiqiladi.

Umumlashgan musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarlar ma’lum psixo-pedagogik asoslarda qurilgan «sintetik nazariya» sifatida qaraladi. Tatbiqiy musiqa o‘qitilishida innovatsion texnologiyalarlar oldindan rejalashtirilgan natijaga erishishga yo‘naltirilgan kasbiy tayyorgarlik jarayonini loyihalash muammosini metodi jihatdan hal etishga yo‘naltiriladi.

REFERENCES

1. Ахлиддинов Р. Таълим менежменти - тараққиёт омили //Халқ таълими ж., 1999. 6-сон. - 18-22-б.
2. Зиёмухаммедов Б., Абдуллаева Ш. Илғор musiqa ўқитилишида инновацион технологиялар. Назария ва амалиёт. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2001. – 28-29 б.
3. Зуннунов А. Педагогика тарихи. – Т.: Шарқ, 2004. – 334 б.
4. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Тошкент: ТошДПУ, 2004.-44 б.
5. Магзумов П.Т. Ўқувчиларни меҳнатга ва касб танлашга тайёрлаш. – Т.: Ўқитувчи, 1991. – 208 б.
6. Маҳкамов У. Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. - Т.: Фан, 1996. - 200 б.

MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI TALABALARI UCHUN MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMYATI

Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li

Xalqaro Nordik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159333>

***Annotatsiya.** Shu paytga qadar mavjud ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, ayni paytda jamiyatning axborotlashuvi davrida raqamli texnologiyalardan foydalanish kata ahamyat kasb etmoqda ustuvorlik – o‘qishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-talaba paradigmasi talaba-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashishi zarurdir.*

OTMlarda muhandislik komp'yuter grafikasi fanini dasturlarini o‘zaro qiyoslash metodi asosida o‘qitish yuzasidan olib borilgan ishlarning kamchiliklari tuzatildi.

***Keywords:** "digital technology", "educational technologies", "computer modeling", "multimedia".*

***Abstract.** Until now, teaching has been considered a priority in the existing education system, but at the same time, the use of digital technologies is becoming more important in the era of information society. For this reason, it is necessary to replace the teacher-textbook-student paradigm of education with the student-textbook-teacher paradigm.*

The shortcomings of the work carried out in the field of training of engineering computer graphics science programs based on the method of mutual comparison have been corrected.

***Kalit so‘zlar:** “raqamli texnologiya”, “ta’lim texnologiyalari”, “kompyuterli modellashtirish”, “multimedia”.*

***Аннотация.** До сих пор преподавание считалось приоритетом в существующей системе образования, но в то же время использование цифровых технологий становится все более важным в эпоху информационного общества. По этой причине необходимо заменить парадигму образования «учитель-учебник-ученик» на парадигму «ученик-учебник-учитель».*

Исправлены недостатки проведенной работы в области подготовки программ инженерной компьютерной графики на основе метода взаимного сравнения.

***Ключевые слова:** “цифровые технологии”, “образовательные технологии”, “компьютерное моделирование”, “мультимедиа”.*

***Kirish:** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi» PQ-3775-son qarorining 11-bandi 3-xat boshida, o‘quv mashg‘ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo‘naltiradigan o‘qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e‘tiborni talabalarining mustaqil ta’lim olishi bilan bog‘liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish aytilgan.(1)*

Shu paytga qadar mavjud ta’lim tizimida o‘qitish ustuvor sanalgan bo‘lsa, ayni paytda jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik – o‘qishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Shu sababdan ta’limning o‘qituvchi-darslik-talaba paradigmasi talaba-darslik-o‘qituvchi paradigmasi bilan o‘rin almashishi zarurdir. Zamonaviy pedagog kadrlar yangi mavqega ega bo‘lib, uning vazifasi eng

avvalo talabalarni mustaqil bilim olish faoliyatini tashkil etishga, bilimlarni mustaqil egallashga va ularni amaliyotda qo‘llash malakalarini shakllantirishga qaratilmog‘i lozim.(2) O‘qituvchi bunday maqsadlarda o‘qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlash kerakki, ular talabalarga nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan mustaqil egallashlari, o‘zlarida shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi, uni asoslashi va erishilgan bilimlarni yangi bilimlar olishlarida foydalanish malakalariga ega bo‘lishlari lozim.

Tahlil va natijalari: Bilimlarni o‘zlashtirish fikrlashni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblansa-da, ammo bilimlarni har qanday o‘zlashtirish yoki egallash talabaning fikrlashiga rivojlantiruvchi ta‘sir ko‘rsatmaydi. Buning uchun bilimlarni, faoliyat shakllarini faollashtirish lozim. Egallangan bilimlarni oddiy qaytarish talabalarning fikrlashlarini rivojlantirishda yetarli bo‘lmaydi. Faol bilish, mustaqil fikrlash faoliyati juda zarurdir. Bilimlarni mustaqil egallash faoliyati va olingan bilimlarni qo‘llash jarayoni yangi bilimlarning shakllanishiga, talabaning samarali fikrlashi manbaiga aylanadi.

L.N.Anisimovning fikriga ko‘ra, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini, grafik tayyorgarligini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun kompyuter texnologiyalari va interaktiv ma‘ruzalardan va mustaqil ta‘lim olishga asoslangan innovatsion yondashuvdan foydalanish kerak.(3)

«Muhandislik kompyuter grafikasi» fani bo‘yicha talabalarni muvaffaqiyatli tayyorlash shartlaridan biri ularning mustaqil bilim olishlarini tashkil etishdir. Bu jarayon talabalar tomonidan o‘quv materialini o‘zlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan. Kompyuter grafikasining intensiv texnologiya sifatida eng muhim afzalligi shundaki, u talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini namoyish etish, stereotiplarni va fikrlash inertsiyasini yengish maqsadida mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘zgaruvchan va individual yondashish imkoniyatiga ega.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mustaqil ta‘lim faoliyat ekan, mustaqil ishni ham faoliyat turi deb hisoblash mumkin. Talabalarning mustaqil bilim olishlarini to‘g‘ri tashkillashtirish va nazorat qilish, o‘qitilayotgan fanning oldida turgan vazifalarga erishishning samarali vositasi deb hisoblaymiz. Chunki bugungi kunda har bir fan uchun ajratilgan vaqtning yarimi mustaqil ta‘limga mo‘ljallangan.

Masalan, Yevropa, AQSh va Yaponiya davlatlarida ham talabalarning mustaqil ta‘lim olish soatlari umumiy o‘quv soatining 50-60%ni tashkil qiladi. (4)

I.Kovalevskiy mustaqil ishlarning ikki turini ajratadi: (5)

– auditoriyada bajariladigan ishlar (mustaqil ish o‘quv mashg‘ulotlarida o‘qituvchining bevosita rahbarligi ostida va uning topshirig‘i bilan bajariladi);

– auditoriyadan tashqarida bajariladigan ishlar (mustaqil ish o‘qituvchining topshirig‘i bilan, lekin uning bevosita ishtirokisiz bajariladi)

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga asoslanib, muhandislik kompyuter grafikasi fanidan talabalarning mustaqil ishlari mohiyati va ularni tashkillashtirish masalasini keltirish mumkin.

«Bilim – voqelikni bilishning, uning inson tafakkurida to‘g‘ri aks etishining isbotlangan natijasidir» – yaqin-yaqingacha ajdodlar tomonidan to‘plangan bilimlar, o‘qish va tinglash orqali, asta-sekin va uzluksiz birinchi so‘zdan oxirigacha idrok etish orqali qabul qilingan. Insoniyat to‘plagan bilimlarni yetkazishning bunday shakli ta‘lim dasturlarini qurishning chiziqli tamoyilini belgilab berdi. Unda ma‘lumotlar ierarxik va chiziqli shakllarda taqdim etiladi, yakuniy natija doimo oldindan belgilanadi.

Ta’limning an’anaviy vosita va texnologiyalari aksariyat hollarda chiziqli bo’ladi. Ularga darsliklar, metodik qo’llanma va ko’rsatmalar, o’rgatuvchi kompyuter dasturlar misol bo’la oladi. Bularning barchasi uzviylik tamoyili asosida tayyor bilimlarni uzatishga asoslanadi.

Mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda, ijodiy faoliyatni rivojlantirishuvchi va faollashtiruvchi samarali vosita talabalarning mustaqil ishlaridir.

Ta’lim jarayonida chiziqli bo’lmagan bilimlarni ifodalash vositalaridan (masalan, entsiklopediyalar) va sun’iy bilimlarni ifodalash usullaridan (masalan, bilimlar bazasi, multimedia) foydalanish o’qitishning chiziqli va chiziqli bo’lmagan shakllari o’rtasidagi farqni yaqqol ko’rsatadi. Mustaqil ta’limni tashkillashtirishda chiziqli bo’lmagan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, talabalar tomonidan o’z bilimlarini faol qurilishiga yordam beradi. Ushbu yangi usullarni qo’llashda talabalar o’zlarining vazifalarini bir xil muhitda bajaradilar, ammo chiziqli bo’lmagan texnologiyaning maqsadi talabalar uchun turlicha yakuniy natijaga erishish imkonini berishdir.

Shu bilan birga, mutaxassisning muhandislik va ijtimoiy faoliyatida ijodiy muvaffaqiyatning asosiy omillari sifatida fikrlash erkinligi, ko’p o’lchovli tizimli tafakkur, murakkab tizimlarning ishlash printsiplari va sharoitlarini tushunish, ilmiy dogmatizmning yo’qligi va ijodiy fikrlash metodologiyasiga ega bo’lish kabi shahsiy fazilatlarini inobatga olish mumkin.

Talabaning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanishini 4 darajaga bo’lish mumkin:

Birinchi daraja – mustaqil fikrlashning eng oddiy darajasi. Bunda talaba berilgan vazifani qonun-qoida va namunaga asosan bajaradi;

Ikkinchi daraja – variativ mustaqil fikrlash. Bu bir necha qoida va ta’riflardan birini tanlash va ulardan berilgan vazifani bajarish jarayonida foydalanish ko’nikmasi;

Uchinchi daraja – qisman izlanuvchan. Bunda talabada muammoni yechishning mavjud qonun va qoidalari asosida kengroq doiradagi masalalarni yechishning umumlashgan usullarini shakllantirish ko’nikmasi namoyon bo’ladi;

To’rtinchi daraja – ijodiy-izlanuvchan.

Ta’limning rivojlantiruvchi, tadqiqot yo’nalishlari (faol ta’lim metodlari) o’qitish texnologiyalarini tayyor bilimlarni uzatishga emas, balki bilish metodlariga quradi. Boshqacha qilib aytganda, talabaning shaxsiy modelini shakllantirishga chiziqli bo’lmagan bilimlar modeli ta’sir ko’rsatadi.

Mustaqil ta’limni shu ko’rinishda tashkillashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Talabalarning fan bo’yicha mustaqil bajaradigan vazifalarini shunday mazmunda tuzish kerakki, ularni berilgan vazifani bajarish davrida erkin ijodiy fikrlashga undashi kerak.

Chiziqli bo’lmagan ta’lim texnologiyalariga quyidagi ta’lim metodlarini o’z ichiga oluvchi ta’lim turlari kiradi: loyiha metodi, kompyuterni o’rganish vositasi sifatida qo’llash, kompyuterli modellashtirish, laboratoriya amaliyoti, misollarni namoyish qilish usuli, gipermedia tizimlari bilan ishlash.

D.Xenning fikriga ko’ra, chiziqli bo’lmagan tuzilmalar axborot texnologiyalarida keng qo’llanila boshlandi.(6) Ularning tamoyiliga asoslanib, kompyuter dasturlarida kontekstual ma’lumotnoma tizimlari Professional technology system (PTS) platformasida quriladi, bu esa talabaning individual ta’lim traektoriyasi bo’yicha mustaqil bilim olishiga imkon beradi. PTS platformasidan foydalanib, grafik dasturlar o’zlashtirilsa, yuqori samaraga erishiladi. Keltirilgan tizim kompyuterni o’rganish vositasi sifatida qo’llash imkonini beradi.

Bunday vositalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ma‘lumotlar bazalari, katta formatli elektron jadvallar, semantik tarmoqlar, ekspert tizimlari, multimedia vositalari, avtomatlashtirilgan kompyuterli loyihalash tizimlari, kompyuter grafikasi tizimlari, kompyuterli video telekonferentsiyalar, amaliy dasturlar.

Shularni inobatga olgan holda, muhandislik kompyuter grafikasi fanida bilish vositasi sifatida quyidagilardan foydalanish mumkin:

– bir tomondan, tasvirlarni modellashtirishga imkon beruvchi, boshqa tomondan, ko‘pincha o‘zlari gipermedia darsliklar hisoblanadigan grafik tizimlar;

– to‘plangan tajribani umumlashtirib, bilim hosil qilish imkonini beruvchi namoyish va modellashtirish dasturlari;

– to‘plangan bilimlarni umumlashtirish va rasmiylashtirish, tezkor qidiruvni amalga oshirish va ma‘lumotlarni filtrlash imkonini beruvchi ma‘lumotlar bazalari;

– hisoblash jarayonini osonlashtiruvchi, oraliq ma‘lumotlarni tezkor grafik tasvirlash, modellashtirish imkonini beruvchi elektron jadvallar.

O‘rganilayotgan materialning hajmi kattaligi tufayli talabani o‘rganilayotgan tizimning barcha xususiyatlari bilan to‘liq tanishtirish imkonini yo‘q. Shuning uchun u kelajakda mustaqil o‘qishni davom ettirishi va o‘quv kursiga kiritilmagan materialni tushunib olishi uchun mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim.

Bu maqsadga erishishning eng samarali usullaridan biri, shubhasiz, talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish, hamda, ularning mutaxassislik kafedralari loyihalarida ishtirok etishidir. Bu esa o‘quvchiga bo‘lajak kasbining xususiyatlari bilan, shuningdek, ushbu sohadagi so‘nggi ilmiy ishlanmalar bilan yaqindan tanishish imkonini beradi.

Yetakchi olimlarning fikricha, oliy ta‘limning mohiyati mustaqil ilmiy ishlar bilan tavsiflanadi. Har bir talaba ilmiy ishning samarali uslubini o‘zlashtirishi, mustaqil ijodiy faoliyatga layoqati va tayyorligini, ilmiy bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishi va takomillashtirish va uni amaliyotda ijodiy qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishi lozim. Ilmiy faoliyat va ta‘limni uzluksiz takomillashtirish oliy ma‘lumotli har bir mutaxassisning shaxsiy ehtiyojiga aylanishi lozim. Maqsad – talabalarni o‘qishning dastlabki yilidan boshlab muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat qoidalari va usullari bilan tanishtirish.

Bizningcha, ilmiy tadqiqotga yo‘naltirilgan mustaqil ta‘lim texnologiyasi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- 1) muammoning qo‘yilishi;
- 2) qo‘yilgan muammo doirasidagi manbalarni ko‘rib chiqish;
- 3) vazifani bajarilishini rejalashtirish;
- 4) vazifaning yechimini modellashtirish;
- 5) natijalarni tahlil qilish, xulosalar va bajarilganlik hisobotini tayyorlash;
- 6) berilgan muammo doirasidagi bilimlarini tizimlashtirish va umumlashtirish.

Birinchi bosqich. Pedagog tomonidan muammoning to‘g‘ri qo‘yilishi, talabani ijodiy fikrlashiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Talabalarga muhandislik kompyuter grafikasi fanidan beriladigan vazifalarni taqqoslash metodiga asosan berilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Masalan, detalning berilgan ortogonal proektsiyasi asosida uning yaqqol tasvirini qurish so‘ralsa, talaba an‘anaviy (qo‘lda) usul bilan, dastur yordamida qurishni yoki dasturlarni o‘zaro qiyoslashi mumkin.

Qiyoslashni talaba ixtiyoriy ko‘rinishda amalga oshiradi. Masalan, shu vazifani bajarish uchun sarflanadigan vaqtni yoki bajariladigan amallar sonini taqqoslashi mumkin.

Ikkinchi bosqich. Talaba qo‘yilgan muammo doirasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar, adabiyotlar va internet tarmog‘idan ma‘lumotlarni qidiradi va to‘playdi.

Uchinchi bosqich. Talaba to‘plangan ma‘lumotlar asosida qo‘yilgan muammoni yechishning bir necha usullarini aniqlaydi va ixtiyoriy birini tanlaydi va vazifani bajarilishini rejalashtiradi.

To‘rtinchi bosqich. Qo‘yilgan muammoning yechimini shakllantiradi.

Beshinchi bosqich. Bu bosqichda talaba qo‘yilgan muammoning yechimini referat, maqola yoki hisobot qo‘rinishida tayyorlaydi. Talabada ilmiy faoliyat haqida tushuncha shakllanadi, fanga va mutaxassisligiga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

Oltinchi bosqich. Talaba qo‘yilgan muammo yuzasidan mutaxassisga aylanadi. Chunki, talaba muammoni yechimini izlash mobaynida ko‘plab ilmiy ma‘lumotlarni o‘qiydi, muammoni yechishning barcha yo‘llarini xayolidan o‘tkazadi. Buning barchasi uni kelgusi ilmiy izlanishlariga turtki bo‘la oladi.

Bo‘ljak mutaxassislar o‘zlarining ish faoliyatlarida duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni mustaqil ravishda bartaraf etish yo‘llarini topadilar. Bundan tashqari talabalar oliy ta‘lim muassasalarini bitirgach doimiy ravishda o‘z ustlarida ishlab, mustaqil izlanishlar olib bora oladilar.

Xulosa: Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga asoslanib, mustaqil ta‘limni chiziqli emas, balki, tadqiqotga yo‘naltirilgan (chiziqli bo‘lmagan) texnologiyaga asosan tashkillashtirish, talabaning vazifani bajarishga ijodiy yondashishiga zamin yaratadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi» PQ-3775-son qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2018 yil 11 iyun, 23-son, 474-modda.
2. Хмарова Л.И., Усманова Е.А. Применение компьютерных технологий при изучении графических дисциплин. Теория и методика профессионального образования. Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогическая наука». 2014, том 6. – № 2. – С 59-63.
3. Анисимова, Л.Н. Инновационный подход к профессионально-графической подготовке будущих учителей технологий и предпринимательства / Л. Н. Анисимова // Вестник МГОУ. – 2014. – № 1. -С. 13–20.
4. Высшее образование (словарь). – Т.: Маля, 2003. – 456 с.
5. Ковалевский И. Организация самостоятельной студенческой работы // Высшее образование в России. - Москва, 2000. - № 1. – С.114–115.
6. Xen D. School of the future: from principles to planning and creation./ INFO, 1996. №2.

**IQTISODIYOT SOHALARIDA
MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING
TA’LIM, FAN VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI**

***

**SCIENCE-EDUCATION-PRODUCTION
INTEGRATION OF TRAINING SPECIALISTS
IN ECONOMIC FIELDS**

***

**НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-
ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ИНТЕГРАЦИЯ
ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ**

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI SOHALARIDA MUTAXASISLAR TAYYORLASHNING TA’LIM, FAN VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI

Shodiyev Erkin Temirovich

TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159602>

***Аннотация.** Maqolada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari sohalarida mutaxassislar tayyorlashning ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi o’rganilgan. Jumladan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari sohalarida mutaxassislar tayyorlashning ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi jarayonidagi muammolar va ularning yechimi bilan bog’liq masalalar o’rganilgan.*

***Калит сўзлар:** MHXS, malakali kadrlar, ACCA, transformatsiyalash, investitsiya, hisobot, MHXS fondi*

***Аннотация.** В статье рассматривается интеграция образования, науки и производства по подготовке специалистов в области международных стандартов финансовой отчетности. В частности, были изучены проблемы, связанные с процессом интеграции образования, науки и производства в области подготовки специалистов в области международных стандартов финансовой отчетности и вопросы, связанные с их решением.*

***Ключевые слова:** МСФО, квалифицированные кадры, ACCA, трансформация, инвестиции, отчетность, фонд МСФО*

***Abstract.** The article examines the integration of education, science and production of training specialists in the field of international standards of financial reporting. In particular, problems related to the process of education, science and production integration of training specialists in the field of international financial reporting standards and issues related to their solution were studied.*

***Keywords:** IFRS, qualified staff, ACCA, transformation, investment, reporting, IFRS fund*

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotining jahon bozoriga integratsiyalashuv jarayoni izchillik bilan amalga oshmoqda. Jahon biznesiga integratsiyalashuvning O’zbekiston amaliyoti xo’jalik yurituvchi sub’ektlarga tushunarli, shaffof va ishonchli bo’lishi kerak bo’lgan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar talablari asosida taqdim etish zarurligini talab eta boshladi. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlar talablari asosida tuzilishi ma’lumotlarning aniqliligi va ishonchliligiga xizmat qilmoqda.

Ammo xo’jalik yurituvchi sub’ektlarda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) talablari asosida tuzishda nafaqat metodologik muammolar, balki malakali kadrlar yetishmasligi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Mazkur masala O’zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to’g’risida”gi Qonunning 12-moddasiga asosan majburiy auditorlik tekshiruvidan o’tishi lozim bo’lgan xo’jalik yurituvchi sub’yektning buxgalteriya hisobi xizmati rahbari (banklar va boshqa kredit tashkilotlaridan tashqari) quyidagi talablarga javob berishi kerak:

oliy ma’lumotga ega bo’lishi;
ish stajiga ega bo’lishi.

Oliy ma’lumot mavjudligining o’zi qanday qilib yirik kompaniya buxgalterining malakasini tasdiqlaydi, degan savol tug’iladi?

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha choratadbirlar to’g’risida” Qarori va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish sun’iy intellektning buxgalteriya hisobi va audit hamda moliya sohalariga tatbiq etgan holda takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalari:

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha choratadbirlar to’g’risida” Qaroriga muvofiq:

O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi MHXSni joriy etish bo’yicha vakolatli organ etib belgilan bo’lib, unga quyidagi funksiyalar yuklangan:

O’zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo’mitasi, Davlat aktivlarini boshqarish agentligi bilan birgalikda MHXSning joriy etilishini, shu jumladan tadbirkorlik subyektlari tomonidan moliyaviy hisobotlar MHXS asosida o’z vaqtida e’lon qilinishini monitoring qilish;

MHXS sohasida mutaxassislarni tayyorlash bo’yicha jahonning muvaffaqiyatli tajribalarini ommalashtirish, shu jumladan buxgalteriya hisobi va audit sohasida qayta tayyorlash va malaka oshirish bo’yicha nodavlat ta’lim tashkilotlarini hamda sohaga oid oliy ta’lim muassasalarining o’quv dasturlarini bosqichma-bosqich xalqaro akkreditatsiyadan o’tkazish yuzasidan buxgalteriya hisobi sohasidagi xalqaro tashkilotlar (Sertifikatlangan diplomli buxgaltyerlar xalqaro assotsiatsiyasi (Association of Chartered Certified Accountants - ACCA) va boshqalar) bilan o’zaro hamkorlikni kengaytirish;

rivojlangan davlatlarning ilg’or tajribasi asosida o’quv jarayonining sifatini, imtihonlarni o’tkazish va natijalarini baholashning shaffofligini ta’minlovchi MHXS bo’yicha sertifikatlashning samarali tizimini joriy etish, shuningdek, MHXS sohasida talab yuqori bo’lgan mutaxassislarni akkreditatsiyadan o’tgan o’quv markazlarida o’qitish bo’yicha tashkiliy tadbirlarni amalga oshirishda har tomonlama ko’maklashish;

buxgalteriya hisobining milliy standartlarini MHXSga muvofiq uyg’unlashtirish.

O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Buxgalteriya hisobi va audit uslubiyoti boshqarmasi tuzilmasida vazirlikning boshqaruv xodimlari cheklangan soni doirasida uchta shtat birligidan iborat moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etishni muvofiqlashtirish va e’lon qilinadigan moliyaviy hisobotlar sifatining tashqi nazorati bo’limi tashkil etish kabi muhim vazifalar belgilab berilgan.

Bugungi kunda O’zbekiston xalqaro investitsiya bozorlariga chiqish, shuningdek jahondan sarmoyalar jalb qilishni tezlatish va jadallashtirish yo’liga o’tgan. Shu sababdan ham MHXSga o’tish uchun bir-ikki yillik chora-tadbirlar mutasaddilarga yuklatildi. O’ylaymizki, mazkur jarayon qisqa muddat ichida oson kechmaydi, lekin bundan buyon qarorni ortiqcha paysalga solib ham bo’lmaydi.

Mutaxassislar va o’quv qo’llanmalari yetishmovchiligi muammosi mavjudligi haqidagi bahslar kuzatilyapti, lekin vaziyat tahlil qilinganda bu maydon butkul bo’m-bo’sh emasligini ko’ramiz. Buxgalterlar, auditorlar professional uyushmalarining xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda, shuningdek Moliya vazirligi nazorati ostida o’tkazgan o’quv loyihalari va buxgalterlarni sertifikatlash tizimlari O’zbekistonda 90-yillarning o’rtalaridan buyon davom etib

kelgan edi. Shuningdek, 2000-yillar boshidan audit va konsalting xalqaro shirkatlari bo‘lmish «katta to‘rtlik» (PwC, Ernst & Young, Deloitte, KPMG) MHXS va Auditning Xalqaro andozalari talablariga binoan O‘zbekistonda faoliyat yuritib kelmoqda.

Xulosa: Global iqtisodiyot sharoitida har qanday mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalarni jalb qilish avvalambor kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bu esa o‘z navbatida malakali investorlarga moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqqan holda mamlakatimizda MHXS dan foydalanishni yanada jadallashtirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkin: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish va ularni milliy iqtisodiyotimizga transformatsiya qilishda professional jamoat tashkilotlarini va ushbu sohada kadrlar faoliyatini yanada rivojlantirish zarur; shuningdek, auditorlik tekshiruvlarining sifatli o‘tishi va auditorlik xulosasining ishonchli bo‘lishi moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida belgilangan prinsiplar asosida to‘g‘ri tuzilganligiga bog‘liqdir. Shu boisdan ham moliyaviy hisobotlarni tuzishda buxgalteriya hisobining uzluksizlik, ehtiyotkorlik, ahamiyatlilik va boshqa prinsiplariga ham alohida e’tibor qaratish lozimdir; iqtisodiyotimizda raqamlashtirish darajasini oshirishimiz, ya’ni ushbu xalqaro standartlar asosida tuziladigan moliyaviy hisobotlarda inson omilini aralashtirmasligimiz, buning uchun albatta maxsus dastur ishlab chiqilishi lozim. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, MHXS dan foydalanish barcha mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri bo‘lib hisoblanmoqda. Chunki, bunda MHXS barcha uchun tushunarli bo‘lgan hujjat sifatida xizmat qilmoqda. Ko‘pgina investorlar va boshqa moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar ushbu hujjatdan foydalanishda, unda keltirilgan ma’lumotlarni tushunishda ortiqcha mablag‘ va vaqt sarflashga muhtoj bo‘lmayabdi. Bu esa o‘z navbatida iqtisodiyotimizni yanada yuqori pog‘onalarga olib chiqishga imkon bermoqda.

ACCA, CIMA va boshqa bir qator sertifikatlar xalqaro darajada tan olingan professional buxgalterlar va auditorlarni tayyorlash bo‘yicha dasturlar hisoblanadi. Bu dasturlar asosan ingliz tilida bo‘lib asosan biznes haqida umumiy tushuncha, boshqaruv hisobi, buxgalteriya hisobi, biznes huquqi, audit, moliyaviy hisobot, moliyaviy boshqaruv kabi fanlarni o‘z ichiga oladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida” Qarori.
2. Sh.T. Ergasheva, A.K.Ibragimov, N.K.Rizayev, I.R.Ibragimova. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. T.:2019. 12-bet.
3. https://www.norma.uz/oz/bizning_sharhlar/2024_yilga_qadar_buhgalteriya_hisobida_nimal_ar_uzgaradi
4. O.Narzullayeva. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish orqali iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish. International Journal of Finance and Digitalization www.ijfd.uz ISSN: 2181-3957 Vol. 1 Issue 02, 2022
5. Ogbonnaya Okorie1, O. U. Onwe, L. O. UnugoInternational Financial Reporting Standards (IFRS) Education in Colleges of Education in Southeastern States of Nigeria. American Journal of Educational Research, 2018, Vol. 6, No. 11, 1460-1464 Available online at

<http://pubs.sciepub.com/education/6/11/3> ©Science and Education Publishing
DOI: 10.12691/education-6-11-3

6. <https://m.kun.uz/uz/news/2020/03/09/moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlariga-qanday-otiladi>

OLIV TA’LIM TIZIMIDA ZARGARLIK SOHASI UCHUN MUTAXASSIS KADRLAR TAYYORLASH

¹Dadamuxamedov Fasixitdin Gulyamovich, ²Dadamuxamedov Bobir Fasixitdinovich

¹O‘zbekiston xalq ustasi, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professori, ²Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti o‘qituvchisi (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159626>

***Annotatsiya.** Maqolada Zargarlik sohasini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish va bu borada amalga oshirilayotgan rag‘batlar, yurtimizda tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo‘yicha ishlarni samarali tashkil etish, taqinchoqlarning dizaynida talab etilayotgan uslub, yo‘nalish, texnika va texnologiyalarni ko‘proq o‘zlashtirish, oliy ta‘lim tizimida zargarlik sohasi bo‘yicha ixtisosliklarning tashkil etilgani tizimda uzviylik va uzliksizlikni ta‘minlashga asos bo‘layotgani, bu esa, o‘z navbatida sohaning yanada rivojlanishiga turtki bo‘lib xizmat qilayotgani bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** drayver, texnika, texnologiya, metodologiya, innovatsiya, brend, sertifikatlashtirish, standartlash, onlayn platforma.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы превращения ювелирной отрасли в один из основных драйверов отечественной промышленности и реализуемые в этом направлении стимулы, эффективная организация работы по увеличению объемов и улучшению качества готовой ювелирной продукции в нашей стране, большее освоение стилей, направлений, техник и технологий, требуемых в дизайне ювелирных изделий, организация специализаций в области ювелирного дела в системе высшего образования, что является основанием для предоставления, это, в свою очередь, послужило толчком к дальнейшему развитию отрасли.*

***Ключевые слова:** драйвер, техника, технология, методология, инновация, бренд, сертифицировать, стандартизация, онлайн платформа.*

***Abstract.** The article discusses the transformation of the jewelry industry into one of the main drivers of the domestic industry and the incentives implemented in this direction, effective organization of work to increase the volume and improve the quality of finished jewelry products in our country, greater development of styles, trends, techniques and technologies required in jewelry design, organization of specializations in the field of jewelry in the system of higher education, which is the basis for providing, this, in turn, served as an impetus for the further development of the jewelry industry.*

***Keywords:** driver, technique, technology, methodology, innovation, brand, certify, standardization, online platform.*

Kirish. Jahonda milliy madaniy meros, xalq amaliy san’ati, xususan, zargarlik san’ati, uning asriy an’analari, tarixiy shakllanish bosqichlari, maktablari, ularning badiiy xususiyatlari va o‘ziga xosliklarini saqlab qolish, badiiy jihatdan yanada boyitish, innovatsion zargarlik taqinchoqlarini yaratilishini yanada rivojlantirish va keng targ‘ibot qilish ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Zargarlik buyumlari jahon bozoriga noyob, milliy va hududiy mahsulotlarni taqdim etuvchi lokal jarayon sifatida o‘ziga xos mahalliy kolorit, milliy madaniyat va qadriyatlarni taqdim etishi bilan bir qatorda ko‘plab bahsli nazariy va amaliy muammolarni paydo qilishi bilan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada O‘zbekiston zargarlik san’ati, an’anaviy maktablari,

rivojlanish bosqichlari va o‘ziga xos xususiyatlarining tadqiq etilishi soha rivojini ta’minlovchi muhim omillardan hisoblanadi.

Jahon san’atshunosligida zargarlik san’atining an’analarini saqlovchi va uzatuvchi vosita sifatida o‘rganish, texnologik taraqqiyot davrida zargarlarning yangilikka intilishini innovatsiyalar kesimida tadqiq etish, sohadagi san’at va sanoatning o‘zaro aloqadorligini kuchaytirish orqali sohadagi eksport salohiyatini yangi bosqichga olib chiqish kabi masalalarga alohida e’tibor qaratilmoqda. Tadqiqotlarda tarixiy-ijtimoiy voqealar ta’sirida zargarlik san’atidagi lokal jarayonlar, zeb-ziynat buyumlarini yaratishda mahalliy texnologiyalarga oid xususiyatlarni belgilash va qadriyatlarni saqlash, innovatsiyalarning zargarlik san’atiga ta’sirini tadqiq etish hamda zargarlik sohasi uchun mutaxassis kadrlar tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda zargarlik san’ati an’analarini tiklash, saqlash, rivojlantirish maqsadida xalqaro nufuzdagi “Toshkent xalqaro amaliy san’at Biennali”si (2017-2023 yy. Toshkent), “Xalqaro hunarmandchilik festivali” (2019 y., Qo‘qon), “Xalqaro zardo‘zlik va zargarlik festivali” (2022 y., Buxoro), “Craft fair Uzbekistan” xaqlaro hunarmandchilik mahsulotlari va texnologiyalari yarmarkasi (2022 y., Toshkent), “Ipak yo‘lida turizm” xalqaro turizm yarmarkasi (2022 y., Toshkent), “Uzbek Jewellery Fair” xalqaro ko‘rgazmasi, “Uzbek Jewellery Awards-2023” mukofotini (2023 y., Toshkent) tashkil etilishi hamda zargarlarni moliyaviy rag‘batlantirish va ijtimoiy qo‘llab-quvatlash maqsadida “Hunarmand” hamda “O‘zbekzargarsanoati” uyushmalari tomonidan zargarlik asarlarini tadqiq etish, saqlab qolish va zamonaviy, innovatsion buyumlarni yaratishga qaratilgan keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Zargarlikning qadriyat sifatida qayta anglanishi jarayonlarida o‘rganish, tarixiy, asl badiiy qadriyatlar tizimida zargarlik maktablarining o‘ziga xosligini saqlab qolish hamda yangiliklarni ijodiy talqin etishda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, O‘zbekiston zargarlik san’atining maktablari va markazlari hamda badiiy texnologik uslublarini, mahalliy xususiyatlarini tiklashda va rivojlantirishda hamda zargarlik sohasi uchun mutaxassis kadrlar tayyorlashda metodologik asos bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 avgustdagi PQ-3199-son “Zargarlik sanoatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2017 yil 15 noyabrdagi PQ-3388-son “2018-2020 yillarda O‘zbekiston Respublikasi zargarlik sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2018 yil 1 martdagi PQ-3577-son “Zargarlik sanoatini rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorlari, 2019 yil 18 maydagi PF-5721-son “O‘zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog‘ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2021 yil 22 fevraldagi PQ-4998-son “Zargarlik sanoatini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2021 yil 29 apreldagi PQ-5098-son “Xalqaro zardo‘zlik va zargarlik festivalini o‘tkazish to‘g‘risida”, 2022 yil 23 dekabrdagi PQ-452-son “Zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va mahalliy zargarlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorlari, 2021 yilda 23 avgustdagi O‘RQ-710-son “Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar to‘g‘risida”gi Qonuni va boshqa tegishli me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan muhim vazifalarning ijrosini ta’minlashda bir qator tadqiqotlarga asoslangan mazkur ilmiy maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Tahlil va natijalari: Taqinchoqlarning dastlab oddiy turmush ehtiyojlari bilan bog‘liq holda vujudga kelgan bo‘lib, ayollarning uy yumushlari bilan band bo‘lganida halal bermaslik uchun sochni tutib turuvchi bir qancha soch, bosh va peshona zeb-ziynatlarining paydo bo‘lishiga

zamin yaratgan, buning natijasida esa, taqinchoqlarning asl vazifasi o‘zgarib, asta-sekin sehr-jodu va nafosat ma’nosini kasb eta boshlagan. Keying davlarda O‘zbekiston zargarlik san’ati vakillari tomonidan yaratilgan milliy taqinchoqlar estetikasi, ularning badiiy va uslubiy jihatlari, davr ruhiyatiga mos tarzda ijodiy yondoshuv amalga oshirilgan. Jumladan, xalqlar o‘rtasida ro‘y bergan etnik va madaniy jarayonlar ham taqinchoqlar turkumidagi o‘zgarishlarga sabab bo‘lganligi, har qanday turdagi va ko‘rinishdagi taqinchoqlar ikki muhim jarayon, ya’ni birinchidan, mahalliy badiiy bezak an’analari, ikkinchidan, savdo-sotiq munosabatlarining keng rivojlanishi natijasida turli ko‘rinishdagi taqinchoqlarning savdo-sotiq yo‘li bilan kirib kelishi va doimiy bo‘lmagan holda ma’lum bir hudud va xalq orasida keng tarqalishi bilan uzviy bog‘liqligi, savdo-sotiq munosabatlarining rivojlanishi natijasida qo‘shni mintaqalarda taqinchoqlarning xilma-xil turlari kirib kelishi, ularning texnikasi, badiiy jihatlari, umumiy ko‘rinishi, mahalliy turlari bilan yaqinlashib, o‘zaro uyg‘unlashib ketishiga olib kelganligi aniqlangan. Yillar o‘tib taqinchoqlarning asl vazifasi o‘zgarib, asta-sekin sehr-jodu va nafosat ma’nosini kasb eta boshlaganligini kuzatish mumkin.

Zargarlik san’atining qadimiy mavzularini dadil talqin qilish va an’anaviy shakllarni uslublashtirish XX asrning 80-yillarida zargarlar ijodida yaqqol ko‘zga tashlandi. Ular orasida M.Troshin, Yu.Korolev, A. va N.Dzyuba, G.Tikayev, E.Gostev, N.Xolmatov (O‘zbekiston xalq ustasi, 2000 y.)lar bor. Keyingi davrda esa, F.Dadamuxamedov (O‘zbekiston xalq ustasi, 1998 y.), G.Yo‘ldosheva, A.Xaydarov, X.Abdujabborov kabilarning ijodi yuqori pog‘onalarga ko‘tarildi. Biroq, shunga qaramasdan, o‘sha davrning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy holat zargarlik san’ati rivojiga ham katta salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu esa, o‘z navbatida zargarlarning erkin ijodiy izlanishlarni olib borish hamda an’analarni qayta tiklash va rivojlantirish borasida bir qancha to‘siqlarga duch kelishlariga sabab bo‘ldi.

XXI asrning birinchi 20-yilligi mobaynida toshkentlik G.Tosheva, aka-uka Muxsin, Tal’at va Bobur Dadamuxamedov (san’atshunoslik bo‘yicha falsafa doktori)lar, M.Obidov, B.Muxamedov, marg‘ilonlik Ya.Abdujabborov, g‘uzorlik (Qashqadaryo) Sh.Raupov, buxorolik Q.Mirakov, Sh.Xamrayev, Sh.Xatamov, samarqandlik aka-uka Otabek va Oybek Tillayevlar, xivalik T.Sobirov, chimboyluk (Qoraqalpog‘iston) O.Tojmuratovlar kabi ko‘plab yosh zargarlar milliylikka asoslangan an’anaviy, zamonaviy yo‘nalishdagi zargarlik taqinchoqlarini yaratib kelmoqdalar. Bugungi kunda, mazkur yo‘nalishlarni mumtoz, etno kabilarga ajratishimiz mumkin.

Zargarlar orasida aynan innovatsion yo‘nalishda dastlab E.Gostev, N.Xolmatov, L.Avakyanlar ijod qilgan bo‘lsalar, bugungi kunga kelib esa, A.Ulumbekova, U.Xolmurodov, M.Xoliqov, R.Azizovlar kabi yosh iste’dodli zargarlar faoliyat yuritib, modern va avangard kabi uslublar asosida yangiliklar yaratib kelmoqdalar. Shuningdek, “Fonon” ilmiy-ishlab chiqarish korxonasi negizida ishga tushirilgan “Gold Moon Tashkent” MCHJ, “Nur star jewelry” MCHJ, “Global universal servis” MCHJ, “Silk way jewellery manufacture” MCHJ, “Caravan silver” MCHJ, “Berill gold” MCHJ, “Khivah gold” MCHJ, “Tashyuvelirtorg” MCHJ, “Sofizar jewellery”, “Butterfly original”, “Rayyon jewellery”, “Alifa jewellery”, “Ornament Ij”, “Gavhar Jewel Group”, “Shosh jewellery”, “Colibri Gold Uz”, “Almaz Gold 585”, “Dolphin jewellery” kabi ko‘plab zargarlik brendlar yurtimizda zargarlik san’ati va sanoatini rivojlantirish, innovatsion taqinchoqlarni yaratish va ishlab chiqarish uchun berilayotgan imkoniyatlar natijalaridan biri hisoblanadi.

Zargarlik sohasini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish va qulay ishbilarmonlik muhitida faoliyat ko‘rsatishi uchun huquqiy asoslar moliyaviy imkoniyat va

rag‘batlar yetarli. Ko‘hna naqllarga amal qilgan holda, dunyoning mashhur brendlari bilan raqobatlashish, milliylikka uyg‘un zamonaviy zargarlik buyumlari bilan dunyo bozorlarini egallash asosiy vazifa. Shu bois zargarlar tomonidan o‘ta yuksak mas‘uliyat, katta qunt-sabr va izlanishlar evaziga noyob hamda betakror zargarlik buyumlari yaratilmoqda.

Yurtimizda tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo‘yicha ishlarni samarali tashkil etish, uning dizaynida talab etilayotgan uslub, yo‘nalish, texnika va texnologiyalarni ko‘proq o‘zlashtirish, xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta‘minlash, sifat menejmentining zamonaviy usullarini keng joriy etish, shuningdek, dunyo bozorlarida raqobatbardosh bo‘lgan, yuqori sifatdagi zargarlik mahsulotlari va qimmatbaho metallar hamda toshlardan yasalgan zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini zamonaviy texnologik uskunalar va innovatsion izlanishlarni tatbiq etish tajribasiga ega xorijiy investorlarni jalb etish sohaning rivojiga kerakli omil bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqorida qayd etilgan zargarlik san‘atining ko‘p asrlik an‘analarini tiklash va yanada rivojlantirish, mahalliy zargarlik buyumlari ishlab chiqarilishini rivojlantirish, zargarlik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish, ichki va tashqi bozorlarda zargarlik mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta‘minlash, shuningdek, aholining yuqori sifatli mahalliy zargarlik buyumlariga bo‘lgan talabini qondirish maqsadida hukumatimiz tomonidan bir nechta vazifalar belgilab berildi. Jumladan, zargarlik sanoati uchun tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish va yangi ish o‘rinlari yaratish bo‘yicha qayd etilgan vazifalar borasida alohida to‘xtalib o‘tish joiz.

Xulosa: Yuqoridagi masalaga doir fikr-mulohazalarga tayanib aytish mumkinki, hukumat qaroriga asosan 2020 yilda Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetida “Zargarlik buyumlari dizayni”, 2021 yilda Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutida “Badiiy zargarlik” mutaxassisliklari tashkil etildi. Unga qadar esa bir qator ixtisoslashtirilgan maktablarda mazkur soha bo‘yicha o‘rta mahsus ma‘lumotga ega mutaxassis kadrlar o‘qitilayotgan edi. Oliy ta‘lim tizimida ham bu soha bo‘yicha mavjud ixtisosliklarning tashkil etilgani zargarlik sohasida uzviylik va uzliksizlikni ta‘minlashga asos bo‘layotgani quvonarli holat. Buning asosida milliy va zamonaviy zargarlik san‘ati va sanoatini yoshlarga xalqaro andozalarga muvofiq bo‘lgan innovatsion yondashuv asosida mukammal tarzda o‘rgatish natijasida sohaning yanada rivojlanishiga turtki bo‘lib xizmat qilmoqda. Buning uchun esa, Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetida hamda Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutida talabalarni o‘qitish va zargarlik sohasida mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun shart-sharoitlarga ega ustaxona-laboratoriyalarini tashkil qilish, jihozlash va ularni kerakli asbob-uskunalar, xom ashyolar bilan ta‘minlash, xalqaro standartlarga asoslangan o‘quv rejalar, fan dasturlari, o‘quv qo‘llanmalar, darsliklar, monografiyalar, albom va kataloglar chop etish kabi qator masalalar bosqichma-bosqich izchillik bilan amalga oshirilmoqda.

Tahlil, ularning natijalari va xulosalar asosida quyidagi **taklif** va **tavsiyalar** ishlab chiqildi:

1. Zargarlik asarlarini ishlab chiqarishda unutilgan texnologiyalar, mahalliy uslublarni va bir qator naqsh turlarini qayta tiklash;
2. An‘analarini saqlagan holda zamonaviy, innovatsion zargarlik mahsulotlarini yaratish;
4. Zargarlik sohasida zamonaviy texnologik uskunalar va innovatsion izlanishlarni amaliyotga tatbiq etish;

5. Xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta’minlash;

6. Internet tarmog‘ida O‘zbekiston zargarlari ijodini targ‘ibot qiluvchi hamda mahsulotarni yorituvchi onlayn platformaga ega veb-sayt tashkil qilish;

7. San’atshunoslarning tadqiqotlari va rivojlangan davlatlarning tajribalariga tayanib sohaga oid zarur o‘quv adabiyotlar yaratish;

8. Zargarlik sanoati uchun tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish;

9. Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti hamda Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetidagi sohaga oid mavjud ustaxona-laboratoriyalarini zamonaviy texnika jihozlari va xom ashyolar bilan ta’minlash masalasini hal etish talabavoshlarning bilim olishiga asos vazifasini o‘taydi.

References

1. Akilova K. Toshkentning an’anaviy badiiy hunarmandchiligi: o‘tmish, bugun va kelajak // San’at, № 2, 2007.– 17-20 b.
2. Akilova K. Традиционное ювелирное искусство Узбекистана XIX-XXI веков: школы, мотивации, технологии, мастера // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2011. – Bakı: “Yelm”, 2011. – 356 səh.
3. Dadamuxamedov F. O‘zbekiston zamonaviy zargarlik san’ati // K.Behzod nomidagi MRDI Axborotnomasi. – T.: K.Behzod nomidagi MRDI, 2023. – 3-8 b.
4. Dadamuxamedov B. XIX – XXI asr boshlari O‘zbekiston zargarlik maktablarining mahalliy xususiyatlari // San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – T.: K.Behzod nomidagi MRDI, 2023. – 144 b.
5. Kalter J., Pavaloi M. Usbekistan: Erben der Seidenstraße // Buch zur Ausstellung 1995 in Stuttgart. – Stuttgart: Published by Edition Hansjörg Meyer, 1995. – 368 seite.
6. Khakimov A. Atlas of Central Asian Artistic Crafts and Trades. Volume I. – Tashkent. “Sharq”, 1999. – 222 p.
7. Khakimov A. The Art of The Northern regions of Central Asia. //History of Civilizations of Central Asia, Volume VI. – Paris: UNESCO Publishing, 2005. – 614-624 p.
8. Xakimov A. O‘zbekiston hunarmandchiligi durdonalari (Kitob-albom). – T.: O‘zbekiston NMIU, 2019. – 384 b.
9. Xakimov A. O‘zbekiston san’ati tarixi. Qadimgi davr, o‘rta asrlar, hozirgi zamon. – T.: Zilol buloq, 2022. – 528 b.
10. Layla S. Diba. Turkmen jewelry. Silver ornaments from the Marshall and Marilyn R. Wolf collection. – New York: Published by The Metropolitan Museum of Art. Distributed by Yale University Press, New Haven and London, 2011. – 248 p.
11. Фахретдинова Д. Ювелирное искусство Узбекистана. – Т.: Изд-во литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1988. – 204 с.
12. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси.
13. Шоёқубов Ш. Ўзбек халқ амалий-безак санъати: //Безакли альбом. – Т.: “Ўзбекистон”, 2009. – 136 б.

NECESSITY OF INTEGRATING SPECIALISTS THROUGH A
COMBINATION OF EDUCATION AND PRACTICAL EXPERIENCE IN
THE WORKPLACE IN THE ERA OF THE DIGITAL ECONOMY IN
UZBEKISTAN

¹Akhunova Shoxista Nomonojonovna, ²Askarov Farhod Raxmatovich, ³Numanov Javohir
Olim ugli

¹PhD in Economics, FerPI, ²Master in Economics, FerPI, ACCA student, ³Master in Economics,
FerPI student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159788>

Abstract. *This thesis examines the necessity of integrating specialists through a combination of education and practical experience in the workplace, focusing on the context of Uzbekistan's digital economy era. The rapid advancement of technology and the digital transformation of industries present unique challenges and opportunities for specialists in Uzbekistan. To thrive in this dynamic environment, it is crucial for specialists to possess not only theoretical knowledge but also practical skills relevant to the digital economy.*

Through a comprehensive literature review, this study explores the benefits and importance of integrating education and practical experience in developing a well-rounded workforce. Drawing on case studies and empirical evidence, the research highlights the positive impact of such integration on enhancing specialists' adaptability, problem-solving abilities, and overall professional growth.

The thesis also examines the specific context of Uzbekistan's digital economy, considering the country's unique socio-economic factors and policy initiatives. By analyzing existing educational frameworks, workplace practices, and government strategies, this research aims to provide practical recommendations for effectively integrating specialists in Uzbekistan's digital economy era.

The findings of this study contribute to the existing literature on talent development and workforce readiness in the digital era. The insights gained from this research can inform policymakers, educational institutions, and employers in Uzbekistan, helping them design and implement strategies that foster a skilled and agile workforce capable of driving innovation and economic growth in the digital economy.

Keywords: *Digital economy, integration, practical experience, Internet of Things, IT specialists, e-business, e-commerce*

Introduction: In the era of digitalization across all sectors and activities, particularly in the context of the digital economy, it is crucial to recognize that theoretical knowledge alone, without practical experience, can result in a loss of knowledge before its application in real-life situations. This becomes increasingly significant in a world where technology is advancing at an exponential rate.

The rapid pace of technological development requires professionals to not only understand theoretical concepts but also to be adept at applying them in practical scenarios. Without hands-on experience, theories can quickly become outdated or insufficient to address the complexities of the digital landscape.

Practical experience allows individuals to develop critical skills such as problem-solving, adaptability, and innovation, which are essential in navigating the ever-evolving world of

technology. It enables professionals to stay abreast of the latest trends and advancements, ensuring their knowledge remains relevant and effective.

Moreover, the exponential growth curve of technology signifies that new breakthroughs and innovations emerge at an accelerating pace. By integrating practical experience with theoretical education, professionals can continuously update their skills and knowledge, keeping up with the rapid changes in the digital economy.

A specialist in the field of the digital economy is an individual who possesses knowledge in both economic sciences and practical computer sciences, including both hardware and software aspects. The labor market has a high demand for such specialists. However, it is crucial to emphasize the importance of practical experience.

In the modern world, the rapid development and updates of programs and improved hardware mean that knowledge can quickly become outdated. Until a student acquires a comprehensive understanding of a particular field, new advancements may have already surpassed their current knowledge. Therefore, it is essential for individuals to combine theoretical knowledge with practical experience.

Grasping knowledge alone is insufficient. The integration of practical experience allows individuals to stay up to date with the latest advancements and trends in the digital economy. By actively engaging in real-life scenarios, professionals can develop problem-solving skills, adapt to new technologies, and effectively apply their knowledge.

The combination of theory and practice ensures that specialists in the digital economy field possess relevant and up-to-date expertise. It enables them to navigate the dynamic nature of the digital landscape and contribute meaningfully to their organizations and the broader digital economy.

In developed countries, education frameworks often include compulsory education up to a certain age, followed by various pathways for further education and training. These pathways can include vocational education and training (VET) programs, apprenticeships, higher education institutions, and professional development opportunities.

For instance, the EU has various initiatives and frameworks in place to promote and support specialist training and professional development across its member states.

One such initiative is the European Qualifications Framework (EQF), which provides a common reference framework for qualifications across Europe. The EQF facilitates transparency and comparability of qualifications, including those obtained through specialist training programs.

Additionally, the EU supports vocational education and training (VET) through programs such as Erasmus+ and the European Social Fund (ESF). These programs aim to enhance the quality of VET, promote mobility and cooperation among VET institutions, and support the acquisition of specialized skills.

Furthermore, there are sector-specific professional organizations and associations in the EU that focus on specialist training and development within specific fields. These organizations often collaborate with educational institutions, employers, and policymakers to ensure high standards of specialist training and to address the needs of the labor market.

In the United States, education and training frameworks are primarily structured at the state and local levels, although there are also federal initiatives that provide guidance and support. Here are some key elements of the education and training framework in the USA:

1. **K-12 Education:** Education in the United States typically begins with kindergarten (K) at around age 5, followed by 12 years of primary and secondary education. Each state has its own standards and curriculum guidelines, although the Common Core State Standards have been adopted by many states to ensure consistency in English language arts and mathematics education.
2. **Higher Education:** The United States has a robust higher education system consisting of universities, colleges, and community colleges. Higher education typically includes undergraduate (bachelor's) degrees, graduate (master's and doctoral) degrees, and professional degrees. Accreditation is an important aspect, ensuring that institutions meet certain quality standards.
3. **Vocational Education and Career and Technical Education (CTE):** Vocational education and CTE programs provide specialized training and education to prepare students for specific trades, occupations, or industries. These programs often include hands-on learning experiences, internships, and industry partnerships to help students develop practical skills.
4. **Workforce Development Programs:** Workforce development programs aim to enhance the skills and employability of individuals in the workforce. These programs can include job training, apprenticeships, on-the-job training, and initiatives like the Workforce Innovation and Opportunity Act (WIOA) that provide funding and support for workforce development activities.
5. **Lifelong Learning:** Lifelong learning is encouraged through various initiatives such as adult education programs, continuing education courses, and online learning platforms. These opportunities enable individuals to acquire new skills, stay updated with industry trends, and adapt to changing job market needs throughout their careers.
6. **Federal Initiatives:** The U.S. Department of Education plays a role in providing federal guidance and funding for education programs. Additionally, federal agencies such as the Department of Labor and the Department of Commerce support workforce development initiatives and collaborate with state and local entities to align education and training with industry demands.

It's important to note that education and training frameworks can vary across states and regions in the United States due to the decentralized nature of the education system. Each state has its own policies, standards, and funding mechanisms, resulting in some variations in curriculum, graduation requirements, and vocational training offerings.

Integration of education and practice is a common focus in several countries, including Japan, South Korea, Australia, Canada, and Singapore. Although each country has its own unique approach;

In Japan, there is emphasis on practical training and experiential learning in addition to academic education. The country's education system aims to foster a balance between theoretical knowledge and hands-on practical skills. Vocational education and training (VET) programs are available to provide specialized training in various industries. Work-integrated learning and apprenticeship programs are also common in Japan, allowing students to gain practical experience while studying.

South Korea places a strong emphasis on practical education and vocational training. The country has a well-developed vocational education system that combines classroom learning with work experience. Students can choose vocational high schools or specialized vocational colleges

to acquire practical skills relevant to specific industries. Work-based learning programs and internships are frequently integrated into the curriculum to provide real-world experience.

Australia has a strong focus on integrating education and practice through its vocational education and training (VET) sector. The country offers a wide range of VET programs, which emphasize hands-on learning and practical skills relevant to industry needs. Apprenticeships and traineeships are common pathways for individuals to gain practical experience while working towards qualifications. Industry collaboration and partnerships are encouraged to ensure that training programs align with industry demands.

In Canada, the integration of education and practice is highly valued. The country has a well-established system of vocational education and training, delivered through colleges and institutes. Cooperative education programs and apprenticeships are popular in Canada, allowing students to alternate between classroom learning and work placements. These programs provide practical experience and help students develop skills that are directly applicable to their chosen fields.

Singapore places significant emphasis on the integration of education and practice to prepare its workforce for the demands of the economy. The country has a strong vocational education and training system, offering a range of skills-based programs and apprenticeships. Institutes of Higher Learning (IHLs) collaborate closely with industry partners to develop curriculum and provide work-based learning opportunities. The SkillsFuture initiative in Singapore encourages lifelong learning and supports individuals in acquiring practical skills throughout their careers.

Overall, these countries recognize the importance of integrating education and practice to develop a skilled and adaptable workforce. They offer various pathways, such as vocational education, work-integrated learning, apprenticeships, and industry partnerships, to ensure that individuals acquire both theoretical knowledge and practical skills necessary for their chosen fields.

It is important to highlight two significant challenges that developing countries often face when it comes to integrating education and practice: limited availability of internships in the students' field of study and a potential mismatch between the level of education and the local economic conditions. These challenges can hinder the practical training and application of knowledge for students and future specialists.

In some developing countries like Uzbekistan, there may be a shortage of opportunities for students to engage in internships or work placements specifically related to their field of study. This can occur due to several reasons, such as a lack of well-established industry partnerships, limited resources, or a mismatch between the skills demanded by the job market and the skills developed through education programs.

To address this challenge, developing countries can explore various strategies. These may include fostering collaboration between educational institutions and industries to create internship programs, establishing partnerships with local businesses, and promoting entrepreneurship and innovation. Government initiatives, such as providing incentives for companies to offer internships or creating internship subsidy programs, can also help expand opportunities for students to gain practical experience.

Another challenge can arise when the education system in a developing country offers programs that are highly advanced or not aligned with the local economic conditions and job

market demands. This can lead to a disconnect between the skills and knowledge acquired through education and the practical requirements of local industries.

To address this challenge, it is essential for educational institutions and policymakers to actively engage with industries and employers to identify the skills and competencies that are in demand. This can be done through regular industry consultations, labor market assessments, and collaboration with professional bodies and associations. By aligning educational programs with local economic needs, developing countries can ensure that students are equipped with practical skills that are relevant and valuable in the job market.

Research and Methodology:

1) *the analysis and synthesis method* is employed to uncover the conceptual and categorical framework of research and provide a scientific rationale for the pedagogical conditions required in the professional training of specialists in the field of digital economics.

2) *scientific abstraction, induction and deduction* are employed when summarizing the Uzbekistan’s experience of specialists’ professional training in the economic sector at higher education institutions in the Republic of Uzbekistan.

3) *The abstract-logical approach* is utilized to theoretically generalize the research findings and formulate conclusions.

4) *Mathematical and statistical processing of research results* involves analyzing the collected data through various techniques such as ranking, scaling, registration, systematization, differentiation, grouping, and graphical representation.

The reality of nations and regions is that they are constantly changing in response to predictable as well as unpredictable changes in their environments. Governments respond to change through policy making which is assumed to be a rational decision making process but is often political. Apthorpe [3] suggests that policy practice is actually about who is included and what ignored or excluded. The style of policy discourses is to talk as though that were not so, but as though the data were inclusive, the process rational and the remedy simply knowledge or research based [3]. Development policy he suggests is embedded in discourse and composed of “urgent and unavoidable utterances” that distinguishes itself from its practices and operations by treating them as something else called implementation. At the same time policy discourse has recourse to neat, easily available and powerfully constructed sets of institutional, legislative and financial resources [3][4].

In addition, the use of microcomputers and packaged software for complex modeling and forecasting of macro-economic trends has reduced the cost of providing macroeconomic analysis services and opened up opportunities for sharing of data and collaboration among Latin American countries and the USA [5]. However, these models are only as good as the data that is fed into them and in Latin American countries six months is the longest term that can be predicted with any accuracy [5]. This makes it difficult to forecast macroeconomic trends into the long term or compare the data among countries with accuracy. This may lead to predictions that cannot always be verified nor may be sufficiently accurate. Joseph A Schumpeter [1] adds that economic theory of development is based on a set of static assumptions that if held true will bring about a certain set of results. However the reality of development lies in that it is an ever changing, complex phenomenon that alludes researchers trying define it into variables. Fullerton [5] explained that just one model he developed for a sector for a Latin American Country had over 100 variables. He concludes that good forecasts always relay upon local observations as much as they do on strong

theoretical and empirical frameworks. Even in an era of unprecedented computational advances, successful economists must have an ear to the ground [5].

As we witness the rapid exponential growth of technologies, it becomes imperative to ensure that students' knowledge and practical skills are aligned with this evolving landscape. Labor, being an integral component of goods and services in the economy, typically exhibits price elasticity of demand. Similarly, from the supply side perspective, educational institutions, as providers of labor through the training of students, should strive to enhance the elasticity of labor supply in response to market demands.

In accordance with Presidential Decree # 3775 “Regarding measures to enhance the quality of education in higher education institutions and promote their active participation in wide-ranging reforms being implemented in the country”, issued on 26th of September, 2018, has been developed the system of monitoring and evaluating students' knowledge in higher education institutions[6]. With initiative of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyayev and the Presidential Decree # 5847 “Regarding the approval of the Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030”, issued on 8th of October, 2019, set the objectives and aims such as:

- To ensure that at least 10 higher education institutions in the Republic are recognized by international organizations such as Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education, or Academic Ranking of World Universities.

- To strive for the inclusion of these recognized institutions in the top 1,000 ranking of higher education institutions worldwide.

Specifically, the National University of Uzbekistan and Samarkand State University should aim to be listed among the top 500 higher education institutions in the future.

These objectives and aims are geared towards enhancing the reputation and international recognition of selected higher education institutions in the Republic of Uzbekistan. By striving for recognition and improved rankings, it is anticipated that these institutions will attract global attention and contribute to the advancement of the higher education sector in Uzbekistan [7].

According to the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan's data, there are 212 higher education institutions in Uzbekistan, with 30 being foreign (joint/branch) institutions, 66 private institutions, and 116 public institutions. In 2023, the total number of students in Uzbekistan reached 1,203,125. These figures reflect the current state of higher education institutions in Uzbekistan as per the official statistics [8].

Table 1. Statistical information on education and social spheres.

Sphere \ year	2021	2022	2023
Number of students enrolled in Business and management	19 906	30 756	26 569
Number of students enrolled in Information and communication technologies.	10 407	16 066	19 306

Source: compiled by the authors [8]

A new paradigm of accelerated economic development based on real-time data exchange... is a system of economic, social and cultural relations based on the use of digital information and communication technologies [9] “...The digital economy, the implementation of business transactions in markets based on the Internet and the World Wide Web” [10] Ceteris paribus, in the context of the digital economy, the labor force is assumed to be a combination of skills in

economics, business, and technology. In the digital economy, students play a vital role as drivers of growth and development. Their expertise in economics, business, and technology fuels innovation and propels digital transformation across sectors. Simultaneously, the internet and networks serve as the lifeblood, providing essential infrastructure and connectivity for information, data, and transactions. Acting as the backbone of digital technologies, platforms, and services, they enable communication, collaboration, and the exchange of goods and services. Through the active participation of students and a robust internet and network infrastructure, the digital economy flourishes, fostering innovation, productivity, and economic growth.

Table 2. Number of active organizations by types of economic activity "Information and Communication" (as of January 1, 2023, units).

Industries	2021	2022	2023
Release of computer games	136	130	156
Release of other software	315	352	425
Computer programming activities	896	1121	1618
Consulting services in the field of computer technology	387	461	536
Computer equipment management activities	198	243	290
Other activities in the field of information technology and computer systems	1 433	1 596	1 993
Data placement and processing services	510	628	704

Source: compiled by the authors [11]

The increasing number of software developers is contributing to the growth of related products and services in various industries. This trend can be observed by comparing the increase in activities such as the release of computer games and other software programming activities, as indicated in Table 2. The availability of the internet plays a significant role in this expansion, as it enables greater access to software products and services. Additionally, the increasing supply of software-related products leads to a more price elastic market, meaning that changes in price have a greater impact on demand. As a result, the software industry continues to experience growth and innovation, driven by the increasing number of skilled developers and the accessibility of digital platforms.

The efficient utilization of the internet depends on the quality of its users. As indicated in Table 1, the number of qualified users is increasing, leading to a potential exponential increase in the efficiency of the rate of return on money spent on the internet. The quality of users, including their skills, knowledge, and proficiency, plays a crucial role in maximizing the benefits derived from internet usage. Furthermore, modern programming compilers often operate online, underscoring the importance of factors such as internet speed, connection quality, and pricing. These key factors directly influence the overall experience and productivity of users, emphasizing the need for reliable and affordable internet services to ensure optimal utilization of online resources.

Table 3. The volume of rendered market communication and informatization services (in actual prices, billion soums)

Indicators	2020	2021	2022
programming and broadcasting services	650,9	696,7	833,1

telecommunication services	10 233,7	11 957,3	14 660,7
computer programming services, consulting and other related services	1 428,2	2 721,5	4 652,9
information services	708,7	1 373,6	2 516,0

Source: compiled by the authors [11]

The projection of an increasing qualified labor force and the rise in educated internet users is creating a growing market for computer services. This trend is evident when examining Table 3, which shows that the number of computer programming services has nearly doubled each year over the past three consecutive years. The demand for computer services is fueled by the expanding pool of skilled professionals and the increasing reliance on technology in various industries. As businesses and individuals seek specialized software development, IT consulting, and other computer-related services, the market for computer services experiences significant growth. This presents opportunities for businesses operating in this sector to meet the rising demand and capitalize on the expanding market.

Table 4. E-commerce includes the sale of products (goods, works, services) under contracts concluded using information systems, including through an offer, exchanges and auctions, as well as using other electronic trading platforms. (for 2022 preliminary data).

Indicators	2020	2021	2022
Sector of information economy and e-commerce	10 777,0	16 939,5	27 791,2
Sector of information and communication technologies (ICT)	9 095,9	11 567,6	16 089,9
ICT production	540,1	503,3	805,5
ICT trade	252,3	367,8	594,0
ICT services	8 303,5	10 696,4	14 690,4
Content sector and mass media	1 089,7	1 464,6	1 944,9
E-commerce	591,4	3 907,3	9 756,4

Source: compiled by the authors [11]

The e-commerce sector, as a vital component of the digital economy, has experienced exponential growth, with its volume nearly tripling, in accordance with Table 4. This sector holds significant importance as it requires minimal face-to-face training compared to industries such as banking, credit services, and insurance, which often necessitate physical presence at the workplace for trainees or students. In contrast, e-commerce and e-business operations can be conducted remotely, making it a particularly attractive sector for individuals in developing countries like Uzbekistan. The burgeoning e-commerce market offers ample opportunities for students and future specialists to thrive and carve out their niche in a rapidly expanding industry. By leveraging their skills and knowledge in the digital realm, individuals can tap into this fresh market and contribute to the continued growth and success of the e-commerce sector.

Table 5. The share of households in the Republic of Uzbekistan with access to the Internet, by type of services (according to the sample survey of households, as a percentage).

Series Name	2018	2019	2020	2021	2022
Fixed (wired) narrowband network	1,1	0,6	0,6	1,0	1,2
Fixed (wired) broadband network	2,4	0,3	1,2	1,8	3,6

Terrestrial fixed (wireless) broadband network	5,3	6,6	8,1	11,7	13,9
Satellite broadband network (via satellite communication)	0	4,9	5,1	3,6	3,3
Mobile broadband network using a portable device	68,2	84,2	86,1	78,3	85,7
Mobile broadband network using an integrated SIM card in a computer or USB modem	9,7	1,6	0,2	6,6	6,7

Source: compiled by the authors [11]

The World Bank has suggested the need to enhance Information and Communication Technology skills in all sectors because a 10% increase in internet connectivity was found to boost GDP growth by 1.38%. Simultaneously, the OECD argued that high internet access rates generate a 2% increase in GDP. Because the internet positively affects economic growth, we investigated the relationship between an economically active population, human capital and technology to evaluate these effects in Mexico. A data series from 1991 to 2010 was analysed in three stages according to the least-squares method. A Cobb–Douglas function under the Solow model was considered. Technology and internet access were found to positively affect top-level students and graduate students and thus contribute to the global innovation index[12].

Table 5 demonstrates that the percentage of mobile internet users has remained relatively consistent over the past 3-4 years, while the number of fixed broadband users has doubled. This is largely due to the increased accessibility of internet services through landline cables in Uzbekistan. This trend is highly beneficial for IT developers, as modern programming compilers like Android Studio and Visual Studio often rely on online compiling. Continuous updates and uninterrupted internet access are crucial for software development, as any disruptions can potentially cause damage to both software and, in some cases, hardware. This is a concern not only for countries with average global income but also for developed nations, as unexpected expenses can be detrimental to citizens' financial well-being. Therefore, the positive trend of expanding access to fixed broadband in Uzbekistan is advantageous for IT developers and contributes to the overall stability and efficiency of software development processes.

Conclusion:

While theoretical knowledge is vital, it must be complemented by practical experience. The integration of theory and practice equips specialists with the necessary skills and adaptability to thrive in the ever-evolving digital economy.

In conclusion, it is crucial for the government of Uzbekistan to develop a comprehensive framework that promotes practical engagement for students and learners across all fields, not just in economics. In the digital era, it is essential for the government to prioritize the health and safety of internet users while also focusing on increasing the overall number of internet users. This can be achieved through initiatives that provide educational programs, resources, and support for individuals to navigate the digital landscape safely. Additionally, efforts to expand internet infrastructure and accessibility will play a vital role in enabling more citizens to benefit from the opportunities offered by the digital world. By addressing these aspects, the government can foster a conducive environment for learning, innovation, and overall development in Uzbekistan.

To help achieve the goals outlined in the Uzbekistan 2030 strategy, here are three suggestions:

Increase Internet Network Coverage: Expanding internet network coverage across the country is crucial to ensure that all citizens have access to the digital world. This can be achieved by investing in infrastructure development, including the installation of broadband cables, mobile towers, and satellite connectivity. By improving internet network coverage, more individuals, including students and professionals, will have the opportunity to benefit from online education, remote work, and digital services.

Foster Competition Between Students and Professionals: Promoting healthy competition among students and professionals in all fields can drive innovation and excellence. This can be accomplished through the establishment of competitions, hackathons, and events that encourage participants to showcase their skills and knowledge. Providing platforms for collaboration and recognition will not only motivate individuals to excel but also contribute to the overall growth and competitiveness of various industries.

Allocate Subsidies for Hardware Purchases: Recognizing the importance of access to hardware for success in the digital era, the government can consider allocating subsidies or financial assistance to deserving students and individuals. This would help reduce the financial burden of purchasing hardware such as laptops, tablets, and smartphones, enabling students to engage in online learning and professionals to work more efficiently. By supporting the acquisition of necessary hardware, the government can empower students and professionals to fully participate in the digital economy.

These suggestions aim to enhance connectivity, foster a competitive environment, and support individuals in acquiring essential tools for success in the digital age. By implementing these measures, Uzbekistan can make significant progress towards its 2030 strategy and create a more inclusive and thriving digital ecosystem.

REFERENCES

1. Schumpeter, J. A. (2002) “The economy as a whole: Seventh chapter of The Theory of Economic Development” *Industry and Innovation*, 9, 1/2, 93-145.
2. Apthorpe, R. (1994) “Development Theory Now.” *European Journal of Development Research*, 6, 2, 182-188.
3. Apthorpe, R., (1999) “Development studies and policy studies: in the short run we are all dead.” *Journal of International Development*, 11, 4, 535 – 547.
4. Qureshi, S. (2005). How does information technology effect development? Integrating theory and practice into a process model.
5. Fullerton, T. M., Jr. (1992) “The PC Corner: Confessions of an International Forecaster.” *Business Economics*, 27, 2, 61- 65.
6. Presidential Decree # 3775 “Regarding measures to enhance the quality of education in higher education institutions and promote their active participation in wide-ranging reforms being implemented in the country”, issued on 26th of September, 2018
7. Presidential Decree # 5847 “Regarding the approval of the Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030”, issued on 8th of October, 2019
8. <https://stat.edu.uz/>

9. Развитие цифровой экономики в России // Всемирный банк 20 дек. 2016. URL: <http://www.vseмирnyjbank.org/ru/events/2016/12/20/developing-the-digital-economy-in-russia-internationalseminar-1>
10. The Digital Economy. London: British Computer Society, 2014. URL: <http://policy.bcs.org/ites/policy.bcs.org/files/digital%20economy%20Final%20version%200.pdf>
11. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>
12. Jiménez, M., Matus, J. A., & Martínez, M. A. (2014). Economic growth as a function of human capital, internet and work. *Applied economics*, 46(26), 3202-3210.

INSON RESURSINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI SAVODXONLIK DIALEKTIKASINING GNESOLOGIK ASPEKTLARI

Aliyev Murodjon Tursun o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universiteti, tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159796>

***Annotatsiya.** Raqamli rivojlanish kontekstida raqamli savodxonlikni oshirish, zamonaviy raqamli landashftda ilg‘or bilim, mahoratga ega bo‘lgan inson resurslari salmog‘ini oshirish dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Raqamli texnologiyalar paydo bo‘lishi bilan mazkur texnologiyalardan foydalanuvchi, yaratuvchi inson resurslariga ehtiyoj obyektiv zaruratdir. Shu nuqtai nazardan inson resurslarida raqamli savodxonlik darajasini ilmiy nuqtai nazardan tadqiq etish hamda xorij tajribasini o‘rganish orqali ularning raqamli savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga egadir.*

***Kalit so‘zlar:** raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya, raqamli texnologiyalar, raqamli rivojlanish, raqamli savodxonlik turlari, IT-parklar*

***Аннотация.** В условиях цифрового развития повышение цифровой грамотности, увеличение веса человеческих ресурсов с передовыми знаниями и навыками в современном цифровом ландшафте становится все более важным. С появлением цифровых технологий потребность в человеческих ресурсах, которые используют и создают эти технологии, становится объективной необходимостью. С этой точки зрения важно исследовать уровень цифровой грамотности человеческих ресурсов с научной точки зрения и повышать их цифровую грамотность путем изучения зарубежного опыта.*

***Ключевые слова:** цифровая грамотность, цифровая компетентность, цифровые технологии, цифровое развитие, виды цифровой грамотности, IT-парки*

***Abstract.** In the context of digital development, increasing digital literacy, increasing the weight of human resources with advanced knowledge and skills in the modern digital landscape is becoming increasingly important. With the emergence of digital technologies, the need for human resources that use and create these technologies is an objective necessity. From this point of view, it is important to research the level of digital literacy in human resources from a scientific point of view and to improve their digital literacy by studying foreign experience.*

***Keywords:** digital literacy, digital competence, digital technologies, digital development, types of digital literacy, IT parks*

Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi va ularning zamonaviy hayotning turli jabhalariga integratsiyalashuvi bilan tavsiflangan raqamli rivojlanish XXI asrning o‘ziga xos xususiyatlaridan biriga aylandi. Jamiyatda raqamlashtirish jarayonlarining izchil davom etishi, raqamli savodxonlikning ahamiyatini dolzarb mavzuga olib chiqdi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi global landshaftni o‘zgartirdi, bu bizning muloqot qilish, ishlash, o‘rganish va biznes yuritishda chuqur o‘zgarishlarga olib keldi. Ushbu raqamli davrda raqamli savodxonlik shaxsning rivojlanish va jamiyatda raqamli jarayonlarda faol ishtirok etish qobiliyatining asosiy hal qiluvchi omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli savodxonlik – subyektlarning raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish va ularni boshqarish, axborotga kirish, muloqot qilish, raqamli dunyoda ishtirok etish qobiliyatini anglatadi. Raqamli savodxonlik raqamli vositalardan foydalangan holda zarur ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlarni amalga oshirishning keng qamrovli jarayonini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy

va iqtisodiy taraqqiyot uchun raqamli texnologiyalarning afzalliklarini to'liq tushunish uchun biz raqamli savodxonlik tusunchasini o'rganishimiz va bunday ko'nikma, malakaga ega bo'lishimiz zarur bo'ladi.

Asosiy qism.

Raqamli savodxonlikni tushunchasining muaomalaga kiritilishi P.Gilster bilan bog'liq bo'lib hisoblanadi. Pol Gilster raqamli savodxonlikni « kompyuterlar xususan, internet orqali keng, turli xil manbalardan olingan bir nechta formatdagi ma'lumotlarni tushunish va undan foydalanish qobiliyati» deb ta'riflaydi. Gilster raqamli savodxonlikning to'rtta asosiy kompetensiyasini o'zining kitobida quyidagicha keltiradi: bilimlarni yig'ish, axborot mazmunini baholash, Internetda qidirish, gipermatnni boshqarish. R.Lanham esa, "savodxonlik" o'zining semantik doirasini "o'qish va yozish qobiliyati" ma'nosidan hkelib chiqib, "ma'lumotni qanday taqdim etilishini tushunish qobiliyati" degan ma'noni anglatadi. U raqamli ma'lumotlarning multimediyali xususiyatini ta'kidlaydi va raqamli savodxonlik "murakkab tasvir va tovushlarni dekodlashda mahoratli bo'lishni o'z ichiga oladi", deb ta'kidlaydi. A.Seliverstova “raqamli savodxonlik” atamasini raqamli qurilmalar va tarmoq texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha asosiy bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi sifatida tavsiflaydi. Li Deganning ta'kidlashicha, raqamli savodxonlikni rivojlantirish jarayonida raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, ijodiy ishlab chiqarish va o'zini namoyon qilish, interaktiv muloqot qobiliyatlari va raqamli media etikasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Keyinchalik “raqamli savodxonlik” tushunchasiga kompyuter, axborot, vizual va mediasavodxonlik kabi komponentlarni o'z ichiga ola boshladi. Boshqa bir mualliflar esa, raqamli savodxonlikni raqamli ommaviy axborot vositalari bilan ishlash, ma'lumotlarni qidirish va qayta ishlash ko'nikmalarini kompyuter savodxonligidan ayro holda ajratib o'rganilishini taklif etganlar.

Shuningdek, Qozog'iston Respublikasi “Axborotlashtirish to'g'risidagi” (Ақпараттандыру туралы) qonunda raqamli savodxonlik - shaxsning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini bilishi va ulardan kundalik va kasbiy faoliyatida foydalanish qobiliyati, deya ta'rif berilgan.

Shunday qilib yuqorida keltirilgan ta'riflardan kelib chiqib umumiy tarzda raqamli savodxonlik - raqamli texnologiyalar va resurslardan foydalanish hamda turli shakllarda raqamli ma'lumotlarni boshqarish, kirish, baholash va yaratish imkonini beruvchi bir qator bilimlarni o'z ichiga oladi.

Raqamli kompetensiya – subyektlarning raqamli texnologiyalardan samarali va ishonchli foydalanish imkonini beradigan bilim, ko'nikma va malakalar jamlanamasini bildiradi. Bu raqamli vositalar, ilovalar va onlayn resurslar bilan ishlash uchun zarur bo'lgan keng ko'lamli qobiliyat vamahoratni o'z ichiga oladi.

Raqamli kompetensiyaning asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi:

Raqamli savodxonlik: raqamli qurilmalar, dasturiy ta'minot va onlayn platformalardan foydalanish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarga ega bo'lish. Bunga kompyuterdan foydalanishning asosiy ko'nikmalari, internetda navigatsiya va raqamli terminologiyani tushunish kiradi.

Axborotni boshqarish: raqamli ma'lumotlarni samarali va tanqidiy tarzda topish, baholash va tartibga solish qobiliyati. Bu onlayn manbalarning ishonchliligi verifikatsiya qilish, baholashni o'z ichiga oladi.

Raqamli aloqa: turli raqamli kanallar, jumladan, elektron pochta, ijtimoiy media, video konferensiya va xabar almashish orqali mohirona muloqot qilish.

Raqamli xavfsizlik va maxfiylik: potentsial onlayn xavflardan xabardorlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, maxfiylikni saqlash va kiber tahdidlardan himoya qilish bo'yicha nazariy va amaliy ko'nikmaga ega bo'lish.

Texnologiyalar bilan samarali foydalanish: turli sohalardagi muammolarni tahlil qilish va hal qilish uchun raqamli vositalarni qo'llash, masalan, ma’lumotlarni tahlil qilish dasturidan foydalanish yoki tadqiqot uchun onlayn resurslardan foydalanish.

Ijodkorlik va raqamli kontent yaratish: taqdimotlar, grafikalar, videolar va multimedia loyihalari kabi tarkibni yaratish uchun raqamli vositalardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish.

Raqamli hamkorlik: onlayn hamkorlik platformalari, bulutga asoslangan vositalar va virtual jamoa muhiti orqali boshqalar bilan samarali ishlash.

Raqamli fuqarolik: Internetda axloqiy va mas'uliyatli xatti-harakatlarni tushunish, intellektual mulk huquqlarini hurmat qilish.

Raqamli kompetentsiya zamonaviy jamiyatda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki raqamli texnologiyalar kundalik hayot, ta'lim, ish va muloqotning turli jabhalariga kirib kelmoqda.

Tadqiqotchi G.U.Soldatova raqamli kompetentsiyaning to'rt komponentli tuzilmasini taklif qiladi, unga quyidagilar kiradi:

- bilim;
- ko'nikma va malakalar;
- motivatsiya;
- javobgarlik (shu jumladan xavfsizlik).

Ushbu komponentlarning har biri turli darajada axborot va Internet manbalari bilan faoliyatning turli sohalarda (kontent bilan ishlashda, aloqada, texnologiya sohasida, iste'molda) turli darajada amalga oshirilishi mumkin.

Jamiyatning raqamli rivojlanish vektorida raqamli savodxonlik hamda raqamli kompetentsiyaning o'zaro dialektik aloqasai shundan iboratki, jamiyatlar 4-sanoat inqilobi sharoitida jamiyat a'zolarini raqamli savodxonligini oshirish, zarur ko'nikmalarini shakllantirish keyinchalik esa bu holat raqamli kompetensiyaga aylanishi uchun zarir shart-sharoit, infratuzilmasni yartaish lozim bo'ladi.

Raqamli savodxonlik haqida so'z borgnada uning turlarini ham kelirib o'tish lozm bo'ladi. Tadqiqotchilar O. V. Yelsova, M. V. Yemelyanovlar tomonidan raqamli savodxonlikning quyidagi turlarini sanab o'tishgan:

- axborot savodxonligi - axborotning o'ziga xos xususiyatlari va turli xil axborot manbalariga tegishli ma'lumotlarni topish va uni taqqoslash axborotning foyda va zarari haqida bilimning mavjudligi;
- kompyuter savodxonligi - kompyuter qurilmasi, uning vazifalari kompyuter va shunga o'xshash qurilmalardan foydalanish kompyuterning kundalik hayotdagi o'rni;
- media savodxonligi - media kontenti va uning manbalari yangiliklarni topish va ularning to'g'riligini tekshirish ommaviy axborot vositalari orqali berilgan ma'lumotlarning ishonchiligi;
- kommunikativ savodxonlik - raqamli aloqada dialogning o'ziga xosligi zamonaviy aloqa vositalaridan foydalanish tarmoq etiketi;

Bugungi kundagi raqamli rivojlanish tendensiyasi shiddat bilan o'sib borayotganlogi bois yangidan-yangi raqamli savodxonlik bilimlarni o'rganishni talab etadi. Yuqoridagi fikrlarga qo'shimcha tarzda quyidagi raqamli savodxonlikni turlarini qo'shimcha qilish mumkin:

- *kiberxavfsizlik savodxonligi*: onlayn tahdidlardan xabardorlik va shaxsiy ma'lumotlarni kiberhujumlardan himoya qilish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni bilish.
  - *maxfiylik savodxonligi*: shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligining muhimligini tushunish va turli platformalar va qurilmalarda maxfiylik sozlamalarini qanday boshqarishni bilish.
  - *kodlash va dasturlash savodxonligi*: kodlash va dasturlash tushunchalari bo'yicha hatto professional dasturchi bo'lmasa ham asosiy bilimlarga ega bo'lish. Bu kodni qanday o'qish va o'zgartirishni tushunish, shuningdek, asosiy skript ko'nikmalarini o'z ichiga olishi mumkin.
  - *raqamli fuqarolik*: raqamli texnologiyalardan axloqiy va mas'uliyatli foydalanishni tushunish. Bunga onlayn odob-axloq qoidalaridan xabardor bo'lish, mualliflik huquqi qonunlarini hurmat qilish kiradi. Shunday qilib, "raqamli savodxonlik" tushunchasida oltita asosiy ko'nikma mavjud:
    - internetda kerakli ma'lumotlarni topish va uning ishonchliligi va sifatini baholay olish;
    - muammoni tahlil qilish va uning yechimini topa oladigan raqamli vositalarni tanlash;
    - doimiy o'zgarib turadigan texnologik vositalarni baholash va ulardan muayyan muammoni hal qilish uchun eng mosini tanlash;
    - doimiy yangilanib turadigan raqamli vositalar bilan muvaffaqiyatli ishlashni o'rganish va qayta qurish;
    - muammoni hal qilish, bir-biri bilan birlashtirish va turli xil texnologik vositalarni sozlash
- Jamiyatda raqamlashtirish jarayonlarining faol ishtirokchisi bo'lgan inson resurslarining raqamli savodxonligi muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki, texnologik determinizmning ontogenesologik tabiatini chuqur anglaydigan, uni amaliyotda faol qo'llay ola biladigan inson resurslari bilan raqamlashtirish ishlarini ratsionla va tizimli shaklda olib borish imkonini yaratadi.

Bu borada davlatlarning mamlaktdagi inson resursini raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha bir qator loyihalarni misol qilib keltirish mumkin.

Hindiston.

Digital Saksharta Abhiyan (Raqamli Saksharta Abhiyan) nomi bilan tanilgan, Hindiston hukumati tomonidan Digital India (Raqamli Hindiston) (2015-yilda loyihaga start berilgan) loyihasining bir qismi sifatida boshlangan tashabbusdir. Loyiha 2019-yilgacha mamlakatning qishloq joylaridagi fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan. U raqamli vositalar va texnologiyalardan samarali foydalanish uchun inson resurslarini muhim raqamli ko'nikmalar bilan jihozlashga qaratilgan bo'lib hisoblanadi.

Digital Saksharta Abhiyaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Raqamli savodxonlik bo'yicha treninglar: dastur qishloq aholisiga raqamli savodxon bo'lishga yordam berish uchun treninglarni taklif qiladi. Trening turli xil raqamli vositalar, ilovalar va onlayn xizmatlarda taqdim etiladi.

Ko'nikmalarni rivojlantirish: tashabbus smartfonlardan foydalanish, internetni ko'rish, elektron pochta xabarlarini yuborish, onlayn davlat xizmatlaridan foydalanish va raqamli to'lov tizimlaridan foydalanish kabi sohalarida ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Foydalanish imkoniyati: hatto eng qishloq va chekka hududlardagilar ham raqamli savodxonlik bo'yicha treningdan foydalanish imkoniyatini ta'minlash uchun chekka va kam ta'minlangan hududlarga yetib borishga harakat qilinmoqda.

Imkoniyatlarni kengaytirish: loyiha jismoniy shaxslarga raqamli iqtisodiyotda ishtirok etish va shaxsiy va professional o'sish uchun raqamli resurslardan foydalanish uchun zarur ko'nikmalarni berish orqali ularni kuchaytirishga qaratilgan.

Sertifikatlash: treningni muvaffaqiyatli tugatgandan so'ng, ishtirokchilar raqamli savodxonlik ko'nikmalarini tasdiqlovchi sertifikat oladilar.

Raqamli Saksharta Abhiyan dasturi raqamli inklyuziyani rag'batlantirish va qishloq jamoalariga texnologiyadan foydalanish uchun bilimlar berish orqali raqamli tafovutni bartaraf etishga yordam beradi. Ushbu tashabbus orqali Hindiston hukumati mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish uchun raqamli imkoniyatlarga ega jamiyat va raqamli malakali ishchi kuchini yaratishni maqsad qilgan. Loyihaning rasmiy websayti <https://www.pmgdisha.in/about-pmgdisha/> . Raqamli Saksharta Abhiyan loyihasi 6 mln Hindistonlik inson resuresini raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan bo'lib hisoblanadi. Hozirga kkelib raqamli savodxonlikni oshirish markazlari soni 432971, raqamli savodxonlikni oshirish istagida bo'lib ro'yxatdan o'tgan omzodari soni 70558979 ta, kursni muvaffaqiyatli yakunlaganlar 60932911 ta, raqamli savodxonlik sertifikatini qo'lga kiritganlar esa 45408666 tani tashkil etadi.

Estoniya.

Tiger Leap Foundation (Yo'lbars sakrashi jamg'armasi) Estoniya tashkiloti bo'lib, Estoniyaning texnologiya va raqamli ta'lim sohasida jadal rivojlanishida muhim rol o'ynagan. "Tiger Leap" jamg'armasi 1997-yilda Ta'lim vazirligi tomonidan tashkil etilgan. Jamg'armaning asosiy maqsadi Estoniya maktablarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishni rag'batlantirish va raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Dasturning maqsadi:

- mahalliy munisipalitetlarni zamonaviy raqamli infrastruktura bilan ta'minlash;
- o'qituvchlarni computer savodxonligini oshirish;
- AKT ga asoaslangan o'quv dasturlarni ishlab chiqish;
- yangi milliy o'quv dasturini ishlab chiqish uchun kerakli ta'lim dasturlarini sotib olish, tarjima qilish va ishlab chiqish;

Dasturni moliyaviy qo'llab-quvvatlash asosan davlat va munisipalitetlar hisobidan amalga oshirildi. 1997-yildan 2000-yilgacha "Tiger Leap" dasturi milliy byudjetdan qariyb 10 million AQSh dollari, Yevropa Ittifoqining PHARE dasturidan ("Ta'limda axborot tizimlari" loyihasi uchun) 2 million dollar, munitsipalitetlardan 5 million AQSh dollari va mahalliy biznesmenlardan 120 ming AQSh dollari jalb etildi.

Tiger Leap dasturi 2000-yil oxirida yakunlanganida quyidagi natijalar qayd etildi:

- Barcha maktablarda kompyuter va internet aloqalari bilan jihozlandi.
- O'qituvchilarning 65 foizi kompyuterning savodxonligi bilimlari bo'yicha o'qitildi;
- o'rta maktablar uchun 61 ta ta'lim dasturlari to'plami sotib olindi;
- 39 ta original ta'lim dasturlari to'plami ishlab chiqarildi;
- Taechers NetGate – ko'p funksiyali ta'lim portali ishga tushirildi;

Dastur natijasi ko'ra mamlakatda raqamli savodxonlik darajasi biruncha ko'tarildi.

Raqamli savodxonlikni oshirish uchun raqamli infratuzilma yaratildi, xizmatlar yo'lga qo'yildi. Tadqiqotimiz paragrifini yoritish uchun sahifalar cheklangani bois raqamli savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha mamlakatlar tajribasini jadval ko'rinishida taqdim etib ketamiz:

Raqamlashirish jarayonlarning keyingi rivojlanish bosqichida raqamli savodxonlik paradigmasining muhim masalaga aylinaishi bir tomondan, jamiyatlarda texnologik determinizm omilining ortishi, mavjud axborot massasi va uni tarqatish texnologik instrumentlarining xilma-xilligi, mehnat bozorida yangidan-yangi talablarni qondira oladigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega inson resursiga bo‘lgan talablarni qo‘yilishi hamda ijtimoiy zarurat raqamli savodxonlikning bugungi kunda nechog‘lik dolzarb ahamiyatini ko‘rsatishi mumkin. O‘zbekiston o‘z raqamli savodxonlikni oshirish yo‘nalishida salmoqli ish va natijalarni ko‘rsatib kelmoqda.

Xususan, 2017-yil 30-iyun kuni imzolangan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O‘zbekiston Respublikasida axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni asosida “Mirzo Ulug‘bek Innovatsiya markazi” tashkil etildi. Mirzo Ulug‘bek Innovatsiya markazi ning vazifasi:

- AKT sohasi uchun kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlashni tashkil qilish;
- Oliy ta‘lim muassasalari va kasb-hunar kollejlarning «axborot texnologiyalari» mutaxassisligi bo‘yicha bitiruvchilarini ish bilan ta‘minlashga ko‘maklashish;
- Innovatsiya markazi rezidentlariga ichki va tashqi bozorlarga mo‘ljallangan raqobatbardosh AKT loyihalarni amalga oshirishlari uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga ko‘maklashish;
- Shuningdek, iqtidorli talaba-yoshlarning IT-loyiha startaplarini, axborot texnologiyalari mahsulotlarini ishlab chiqish sohasida istiqbolli yo‘nalishlar bo‘yicha innovatsion loyihalarini amalga oshirishda yosh tadbirkorlarni va sohaning boshqa vakillarini ham qo‘llab-quvvatlashdir.

Mazkur islohot zamirida mamlakatda raqamli savodxonlikni oshirish, mamlakatning raqamli potensialini rivojlantirish, shuningdek, soha mutaxassslarining imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda muhim rol o‘ynadi.

Shuningdek, mamlakatda raqamli savodxonlikni oshirish yolida amalga oshirilgan yirik loyihalardan biri “Bir million o‘zbek dasturchilari” bo‘lib hisoblanadi. Mazkur loyiha yurtimizda raqamli savodxonlikni oshirishda hamda malakali mutaxassslarni tayyorlashda yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. “Bir million o‘zbek dasturchilari” loyihasi doirasida dastavall, Uzbecoders.uz platformasi ishga tushirilib, *android dasturlash, Full-Stack Development, Frontend Development, Ma‘lumotlar tahlili* kabi yo‘nalishlar bo‘yicha kurslar tashkil etildi.

“Bir million dasturchi” loyihasining dastlabki bosqichida 62 mingdan ziyod o‘quvchi qamrab olinib, ularning 5 ming 400 nafariga malaka sertifikatini berildi. Joriy yil yakuniga qadar 100 mingta va 2021 yilning birinchi yarmida yana 150 mingta o‘quvchini o‘qitish, talabalarning dasturiy ta‘minot bo‘yicha malakasini oshirish vazifasi belgilandi. 5-sinfdan o‘qitib kelinayotgan “Informatika” fanini zamonaviy texnologiyalardan kelib chiqib takomillashtirish, ushbu fanga “Bir million o‘zbek dasturchi” loyihasiga doir yo‘nalishlarni kiritish bo‘yicha ko‘rsatmalar berildi. **Bir Million Uzbek Programmers megaloyihasi** doirasida ta‘lim olishning afzalliklaridan biri dastur yakunida dasturning eng yaxshi bitiruvchilari **Udacity Nanodegree** grantlari uchun raqobatlasha olishidir. **Udacity Nanodegree** granti ta‘limingizni ilg‘or darajada bepul davom ettirish uchun ajoyib imkoniyatdir. **Udacity Nanodegree kursi 3 oy davom etadi va agar muvaffaqiyatli bo‘lsa, Nanodegree diplomiga** ega bo‘lishingiz mumkin – **nanodiploma** yirik IT-kompaniyalariga – Google, AT&T, Autodesk, Cloudera, Salesforce va boshqalarga ishga kirishda tan olinadi. 2023-yil 24-maydagi PQ-162-son qaroriga muvofiq:

- kurslarni muvaffaqiyatli tamomlagan 15 ming nafar yoshlar saralanib, ularda xalqaro miqyosda faoliyat yuritish ko‘nikmalari shakllantiriladi;

- xorijiy nufuzli ta’lim platformalarida muvaffaqiyatli o‘qishni yakunlagan va tegishli sertifikatga ega yoshlarga kompyuter xaridi uchun iste’mol kreditlari ajratish amaliyoti davom ettiriladi;

- 2023-yil 1-avgustdan boshlab yoshlarga kompyuter xaridlari uchun ajratiladigan mablag‘lar hisobidan mikroqarz shaklida hamda “Yoshlar daftari” va Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi jamg‘armalari hisobidan beriladigan subsidiya mablag‘larini ijtimoiy kontrakt asosida yoshlar xohishiga ko‘ra alohida ochilgan bank kartasiga (naqdashtirish imkoniyatisiz) o‘tkazishga ruxsat beriladi;

- 2023-yil 1-oktabrdan boshlab B2 va undan yuqori xorijiy til bilish darajasiga ega bo‘lgan fuqarolar tomonidan tizim boshqaruvi, ma’lumotlar bazasi va “bulutli” platformani boshqarish, axborot xavfsizligini ta’minlash va boshqa talab yuqori bo‘lgan yo‘nalishlarda xalqaro IT-sertifikatlarni olish xarajatlarining 100 foiz qismini qoplash tizimi joriy etiladi;

- bitiruvchisi IT-xizmatlarni eksport qiluvchi IT-park rezidenti bo‘lgan kompaniyalarga ishga joylashgan nodavlat o‘quv markazlariga har bir bitiruvchi uchun Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan bazaviy hisoblash miqdorining 75 baravarigacha, nogironligi bo‘lgan yoshlar uchun esa 105 baravarigacha bir martalik subsidiya ajratish yo‘lga qo‘yiladi.

Shuningdek, istiqbolli loyihalarni amalga oshirish, raqamli texnologiyalarga oid bilimlarni egallash, tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish maqsadida yurtimizda ilk marotaba IT-Parklar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Yurtimizda ilk bora 2019-yil Toshkentda ilk IT-PARK ochildi. So‘ngra Nukus, Buxoro, Namangan, Samarqand, Guliston va Urganch viloyatlarida filiallari tashkil etilgan.

Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parkining rezidentlari hisoblangan 392 tashkilotda bugun to‘rt ming nafar mutaxassis faoliyat yuritmoqda. IT-Park rezidentlari tomonidan jami 560 dan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratildi. Dasturiy mahsulotlar va xizmatlar hajmi 321 milliard so‘m, eksport hajmi esa 5,1 million AQSh dollarini tashkil etdi. Shuningdek, bugunga kelib zamonaviy bilimlarni o‘zichiga oluvchi dasturlash, 3Dmodellning, robototexnika va boshqa bilimlarni o‘rgatuvchi IT ga ixtisoslashgan o‘quv markazlar soni ham yildan-yilga ortib bormoqda. Xususan bugunga kelib, respublikada 120 ga yaqin o‘quv markazi faoliyat olib bormoqda.

Yoshlar ishlari agentligi tomonidan ijtimoiy himoyaga muhtoj, ishsiz yoshlarga zamonaviy kasblar, axborot texnologiyalari va xorijiy tillarni o‘rganish uchun imkoniyat yaratish, sifatli va bepul ta’lim berish, o‘quv markazlarini qo‘llab-quvvatlash hamda yoshlarning hayotda o‘z yo‘lini topishiga ko‘maklashish maqsadida axborot texnologiyalari, xorijiy tillarni o‘rganish niyatidagi yoshlarga “Kelajak kasblari” loyihasi doirasida olti oygacha muddatli o‘quv kurslari uchun har oyda subsidiya ajratish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Bunda 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar <https://yoshlardaftari.uz> platformasi orqali ro‘yxatdan o‘tib zamonaviy AKT ga oid bilimlarni o‘rganishlari mumkin.

Loyiha doirasida 16549 nafar yoshlar murojaat etib, shundan 13371 nafari tavsiya etildi. Loyihani moliyalashtirish uchun 13 mlrd 897 mln so‘m ajratildi.

Bugunga kunga kelib Respublikada 100 tadan ortiq AKT ga ixtisoslashgan maktablar va faoliyat olib bormoqda. Maktablarga Davlat test markazi bilan hamkorlikda o‘quvchilar 5-

sinfdan imtihonlar asosida saralab olinadi. Bugungi kunda ularda 4 mingdan ortiq o‘quvchilar tahsil olmoqda. Bundan tashqari, respublikaning 14 ta hududida “AyTi” texnikumlar faoliyati yo‘lga qo‘yilib, ularda dasturiy injiniring, kompyuter injiniring, axborot xavfsizligi, telekommunikatsiya texnologiyalari kabi yo‘nalishlar bo‘yicha 8 ming nafarga yaqin o‘quvchilar o‘qitilmoqda. Bundan tashqari Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va uning **6 ta hududiy** (Nukus, Urganch, Qarshi, Samarqand, Farg‘ona, Nurafshon) filiallarida malakali oliy ma‘lumotli kadrlar tayyorlab kelinmoqda. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetida **15 ta** bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi hamda 33 ta magistratura mutaxassisligi bo‘yicha kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilgan. Shuningdek, filiallarda **5 ta** bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi hamda **3 ta** magistratura mutaxassisligi bo‘yicha kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilgan.

Yoshlarning raqamli texnologilarga oid bilimlarni yanada mustahkamlash, ilg‘or hamda zamnaviy bilimlarini egllash uchun oliy ta‘lim tizimida ham keyingi yillarda ta‘lim muassasalari soni ortib bormoqda. Xususan, AKT ga ixtisoslashgan nodavlat oliy ta‘lim muassasalar soni bugunga kelib 65 tani tashkil etsa, shundan 50ga yaqini, Xorijiy oliy ta‘lim muassasalari va ularning filiallari soni 30 ta b‘lib, shundan 25 ga yaqini talabakarga AKT dan bilimlar berib kelmoqda.

Xulosa.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, mamlakatlar keyingi taraqqiyotining asosiy nuqtalari raqamlashtirish bilan kesishishini hisobga oladigan bo‘lsak, raqamli rivojlanish sharoitda jamiyat a‘zolaridan raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya kabi mahoratlar zarur bo‘ladi. Shuningdek, zamonaviy mexnat bozorida avtomatlashtirish natijada yangidan-yangi kasblarga ehtiyojning mavjud bo‘lishi, davlat boshqaruv tizimida samarador inson resursiga talab ortishi, shu sohada zarur bilimlarga ega bo‘lgan, ilm ulashadigan ta‘lim tizimining yo‘lga qo‘yilishi raqamli savodxonlini oshirishga ko‘mak beradi.

REFERENCES

1. Gilster, P. (1997), Digital literacy. New York: Wiley Computer Publications.
2. Lanham, R. (1995), Digital literacy. Scientific American 273 (3): 160–161.
3. Селиверстова Н.А. Цифровая грамотность // Знание. Понимание. Умение. 2021. № 3. С. 220-224.
4. Ли Дэган. Цифровая грамотность: новый тренд медиаобразования на фоне нового цифрового разрыва // Идеологическое теоретическое образование. 2012. №18. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cqvip.com/main/none.aspx?lngid=43683500> (дата обращения: 05.03.2023).
5. Martin, A. and Grudziecki, J. (2006) DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences, vol. 5, iss. 4. Taylor & Francis [online] Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.11120/ital.2006.05040249>
6. Pomaki, L., Lakkala, M. and Kantosalu, A. (2011) What is Digital Competence? Linked Portal. Brussels, European Schoolnet (EUN). Pp. 1-12.
7. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418>

8. Цифровая компетентность подростков и родителей : результаты всероссийского исследования / Г. У. Солдатова, Т. А. Нестик, Е.-1. Рассказова, Е.-Ю. Зотова. - М.: Фонд Развития Интернет, 2013. - 144 с.
9. “К вопросу о понятии цифровой грамотности” О. В. Ельцова , М. В. Емельянова I. Yakovlev Chuvash State Pedagogical University Bulletin / Вестник ЧГУУ им. И. Я. Яковлева. 2020. № 1(106) с 158 (internet manbasi: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-tsifrovoy-gramotnosti>)
10. ХО.Хуатэн Ма. Цифровая трансформация Китая. Опыт преобразования инфраструктуры национальной экономики. - М. : Альпина Паблишер, 2019. - 250 с.
11. <https://www.pmgdisha.in/state-wise-pmgdisha-targets/>
12. <https://www.pmgdisha.in/>
13. Mart Laanpere, director, Center of Education Technology, Tallinn Pedagogical University “Tiger Leap Plus – an ICT Strategy for Estonian Schools, 2001 – 2005” Baltic IT&T Review journal 67-69 pages (<http://www.ebaltics.lv/00705147>)
14. The Tiger Leap Foundation, <http://www.tiigrihype.ee.eng>
15. The Tiger Leap Foundation, <http://www.tiigrihype.ee.eng>
16. <https://www.texnoman.uz/post/muic-haqida.html>
17. <https://mitc.uz/uz/news/view/1425>
18. <https://mitc.uz/ru/news/view/1477>
19. <https://lex.uz/uz/docs/-6472548>
20. <https://www.texnoman.uz/post/ozbekistondagi-dastulash-boyicha-oquv-markazlari-akademiyalari-va-maktablari-royxati.html>
21. “Yoshlar siyosati” O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligining 2022-yilgi hamda 2023-yilning birinchi yarmidagi faoliyati yakunlariga bag‘ishlangan taqdimot jurnali/ Toshkent, 2023, 24-bet
22. <https://mitc.uz/uz/news/view/3576>

OLIY TA’LIM XIZMATLARI BOZORINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASHDA MARKETING STRATEGIALARINI QO‘LLASHNING AHAMIYATI VA O‘RNI

Abdullayeva Zamira Muxtarovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159808>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy ta’lim xizmatlari bozorida raqamli faoliyatni marketing tizimi bilan bevosita bog‘liq holda qo‘llash orqali mamlakat rivojining asosi hisoblanmish ta’lim tizimini yuqori sur’atlarda taraqqiy etishiga ta’sir etuvchi omillar hamda ta’lim sohasida davlatlararo raqobatbardoshlik darajasini oshirishda qo‘shadigan hissasi tahlili, jamiyat rivoji va iqtisodiy-ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda aks etadigan roli muhokamaga qo‘yiladi va ularga yechim sifatida umumta’limdan boshlab to o‘rta maxsus va oliy ta’lim tizimlarida amalga oshirish mumkin bo‘lgan raqamli marketing strategiyalari tadbiq qilinadi.*

***Kalit so‘zlar:** raqamli marketing, raqamli xizmatlar bozori, marketing strategiyalari, ta’lim tizimi, oliy ta’lim.*

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены факторы, влияющие на бурное развитие системы образования, которая считается основой развития страны, и межгосударственную конкурентоспособность в сфере образования, путем использования цифровой деятельности на рынке услуг высшего образования в непосредственной связи. с системой маркетинга обсуждается анализ ее вклада в повышение уровня образования, ее роль, отражающуюся в развитии общества и обеспечении экономической и социальной стабильности, а в качестве решения их возможно внедрение в системы среднее специальное и высшее образование, начиная с общего образования, реализуются стратегии цифрового маркетинга.*

***Ключевые слова:** цифровой маркетинг, рынок цифровых услуг, маркетинговые стратегии, система образования, высшее образование.*

***Abstract.** This article examines the factors influencing the rapid development of the education system, which is considered the basis of the country's development, and interstate competitiveness in the field of education, through the use of digital activities in the higher education services market in direct connection. with the marketing system, an analysis of its contribution to improving the level of education, its role, reflected in the development of society and ensuring economic and social stability, is discussed, and as a solution, it is possible to introduce them into secondary specialized and higher education systems, starting with general education, digital marketing strategies are implemented .*

***Keywords:** digital marketing, digital services market, marketing strategies, education system, higher education.*

Kirish.

Albatta har bir davlatda ta’lim muassasalaridagi o‘z xizmatlari darajasini yaxshilash uni jahon standartlariga moslashtirish asosiy maqsad va vazifalardan biri hisoblanadi. Ko‘plab sohalar kabi raqamli marketingni qo‘llash orqali ta’lim sohasini targ‘ib qilish ta’lim muassasalariga ko‘proq talabalarni jalb qiladi. Davlatning ijtimoiy sohasini bevosita belgilab beruvchi ushbu tizimni zamonaviy texnologiyalar va xalqaro darajada amaliyotda qo‘llanib kelayotgan uslublar orqali rivojlantirish oldimizdagi ulkan maqsadlardan biri hisoblanib kelmoqda.

Ta’kidlab o’tish joizki, O‘zbekiston prezidenti tomonidan ishlab chiqilgan “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifatini hamda samaradorligini oshirish” kabi ustuvor vazifalar belgilab qo‘yilgan. . Eslatib o‘taman, O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 23.09.2020 yildagi O‘RQ- 637 sonli, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma’qullangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunda quyidagilar keltirib o‘tilgan:

“Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, har kimga ta’lim olishi uchun teng huquqlar kafolatlanadi. Ta’lim olish huquqi:

- ta’lim tashkilotlarini rivojlantirish;
- ta’lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va o‘quv dasturlarini innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan holda amalga oshirish; ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy) ta’lim olishni tashkil etish;
- kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- umumiy o‘rta, o‘rta maxsus ta’limni va boshlang‘ich professional ta’limni bepul olish;
- oilada yoki mustaqil o‘qish orqali ta’lim olgan fuqarolarga, shuningdek umumiy o‘rta ta’lim olmagan shaxslarga akkreditatsiyadan o‘tgan davlat ta’lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o‘tish huquqini berish orqali ta’minlanadi.”

Ta’lim olishga bo‘lgan huquqlarning kengayishi bu albatta yaxshi natijalarga olib keladi, shu bilan bir qatorda ta’lim xizmatlari sifatini oshirishga ham turtki bo‘ladi. “Xalqaro standartlarga moslashtirish” vazifasi zamirida raqamli texnologiyalar asosida raqamli ta’lim tizimini amaldagi faoliyatini yuksaltirish lozimligini ta’kidlab o‘tish joizdir.

Tahlil va natijalar

Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishga katta e’tibor qaratiladi. Chunki ularda butun ta’lim tizimiga qilingan sarmoya jamiyatga kelajakda 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda mazkur ko‘rsatkich 4 barobarni tashkil etadi. AQSH Yalpi ichki mahsulotining 7.5%ini, Norvegiya 7.6%ini, Xitoy esa 4%ini, O‘zbekiston esa 5.8%ini ta’limga sarflaydi. Shuningdek,iqtisodiyotni rivojlantirishda bilimlarni va inson resurslarini asosiy omil sifatida qaraydigan rivojlangan mamlakatlar asosan boy tabiiy resurslarga ega bo‘lmagan davlatlar (Yaponiya, Shvetsiya va boshqalar.)dir. BMT taraqqiyot dasturi o‘tkazgan tadqiqot natijalari yer yuzasida hozirgi kunga qadar to‘plangan jami kapitalning 16%i moddiy ko‘rinishdagi kapitalga, 20%i tabiiy boyliklarga va qolgan 64%i inson kapitaliga to‘g‘ri kelishini ko‘rsatmoqda.

Endi esa jahonni birlashtirib turuvchi “o‘rgimchak to‘ri” statistikasiga murojaat qiladigan bo‘lsak, internet tarmog‘i butun dunyo bo‘ylab 4.7 milliarddan ziyod odamni qamrab oldi. An’anaviy marketing strategiyalari ulardan foydalanish tez o‘sishi tufayli eskiradi, chunki sotuvchilar potentsial mijozlari bilan raqamli vositalar orqali tez va samarali, shuningdek doimiy ravishda muloqot qilishni xohlashadi. Raqamli marketing - bu sizning xizmatlaringiz va mahsulotlaringizni internetda reklama qilishingiz mumkin bo‘lgan marketing turi. Professional tarzda **raqamli marketingni qo‘llash**, bu veb -saytga ko‘proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilishda va sodiq mijozlar topishda yordam beradi. Bu veb -saytlar, qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar,

elektron pochta va mobil ilovalar kabi raqamli kanallar orqali reklama qilishdan boshqa narsa emas. Raqamli marketing sohalar hamda tarmoqlardagi

tashkilotlar uchun sehrli tayoq bo'lib chiqmoqda va ta'lim ulardan biridir. Ta'lim sektori har qanday mamlakatning muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Boshqa har qanday sanoat singari, kiberfazoning va texnologiyaning rivojlanishi unga ta'sir ko'rsatadi. Bu sohada an'anaviy marketing yondashuvlari hali ham qo'llanilayotgan bo'lsada, ta'lim muassasalari ko'plab o'quvchilar va ota-onalarga erishish uchun raqamli ishtirokini oshirishi kerak. Ta'lim sohasida veb va raqamli axborot vositalaridan foydalanish ko'payganligi sababli, ta'lim uchun raqamli marketing istiqbolli platformaga aylanmoqda. Ushbu sohada o'z faoliyatini davom

ettirmoqchi bo'lganlar uchun raqamli marketing bo'yicha bir nechta kurslarni taklif qiladigan ko'plab institutlar mavjud.

Oliy ta'lim xizmatlari bozorida raqamli marketingning ahamiyati.

Ishonchlilikni oshiradi : Oliy ta'lim xizmatlari bozori uchun virtual mavjud bo'lishning asosiy foydasi shundaki, u ishonchni oshiradi. Hech shubha yo'qki, Internet ma'lumotlarga kirishning asosiy manbaiga aylandi. Hamda uni kuzatib borish orqali insonlar ishonchi va qiziqishi saqlab turiladi.

Maqsadli auditoriyaga erishish: Ta'lim muassasalarining maqsadli auditoriyasining deyarli barchasi Internetda yuqori faol bo'lganligi sababli, ularga raqamli marketing orqali murojaat qilish juda oson. Demak, raqamli marketing ta'lim muassasalarining tabiatiga mos keladigan marketingning eng mos va faol shaklidir.

Tezkor va talabga moslashuvchan. Raqamli marketingda tizimga nisbatan tezkor fikrmulohazalarni olish mumkin. Shunday qilib, qisqa vaqt ichida samarasiz strategiyani o'zgartirish va uni yaxshirog'i bilan almashtirish mumkin. Tajriba uchun ham juda ko'p imkoniyatlar mavjud. Shunday qilib, raqamli marketing kanallari maqsadli auditoriyaga, ya'ni Facebook va Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarda yuqori faollikka ega bo'lganlarga reklama xabarini yetkazishning eng tezkor usuli hisoblanadi.

Yuqori konversiyalar: Raqamli marketing ta'lim muassasalariga ijtimoiy tarmoq saytlari, elektron pochta xabarlari, banner reklamalari kabi kengroq platformalarda potentsial talabalar bilan bog'lanish imkonini beradi. Bu o'z navbatida konversiya stavkalariga ta'sir qiluvchi ko'plab trafikni keltirib chiqaradi. Raqamli marketingning o'ziga xos afzalligi shundaki, u Internetning barcha sohalarini qamrab olishga qodir va shuning uchun o'quv muassasalari uchun raqamli marketingda yetakchi konvertatsiya qilish ehtimoli juda yuqori.

Reytingni yaxshilaydi : Agentliklar tomonidan ilmiy muassasalarni tartiblashning asosiy mezonlaridan biri bu uning talabalari, ota-onalari, o'qituvchilari, manfaatdor tomonlari va boshqalardir, va bu fikrlarga raqamli marketing tizimi orqali ta'sir qilish mumkin. Agar talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar har qanday ta'lim muassasasi haqida ijobiy fikrga ega bo'lsalar va ular bu haqida Internetda ijobiy gapirsalar, bu ta'lim muassasasining reytingini yaxshilashga yordam beradi. **Daromadning o'sishi :** Raqamli marketing boshqa an'anaviy marketing usullariga nisbatan hamyonbop. Shunday qilib, bu yangi kelganlar yoki notijorat tashkilotlar uchun yaxshi vositadir. Raqamli marketingdan foyda ko'rmaydigan sohaning o'zi yo'q. Ta'lim sanoati eng yomon zarar ko'rgan tarmoqlardan biri bo'lib, oddiy marketing bilan omon qolish uchun mutlaqo imkoni yo'q. Talabalar o'zlarining ta'lim maqsadlariga erishish uchun ilovalar va elektron ta'lim vositalariga moyil bo'lishdi, chunki dunyoning aksariyat qismlarida universitetlar va boshqa o'quv muassasalari talabalar uchun yopiqlicha qolmoqda. Bunday vaziyatlarda raqamli marketingdan

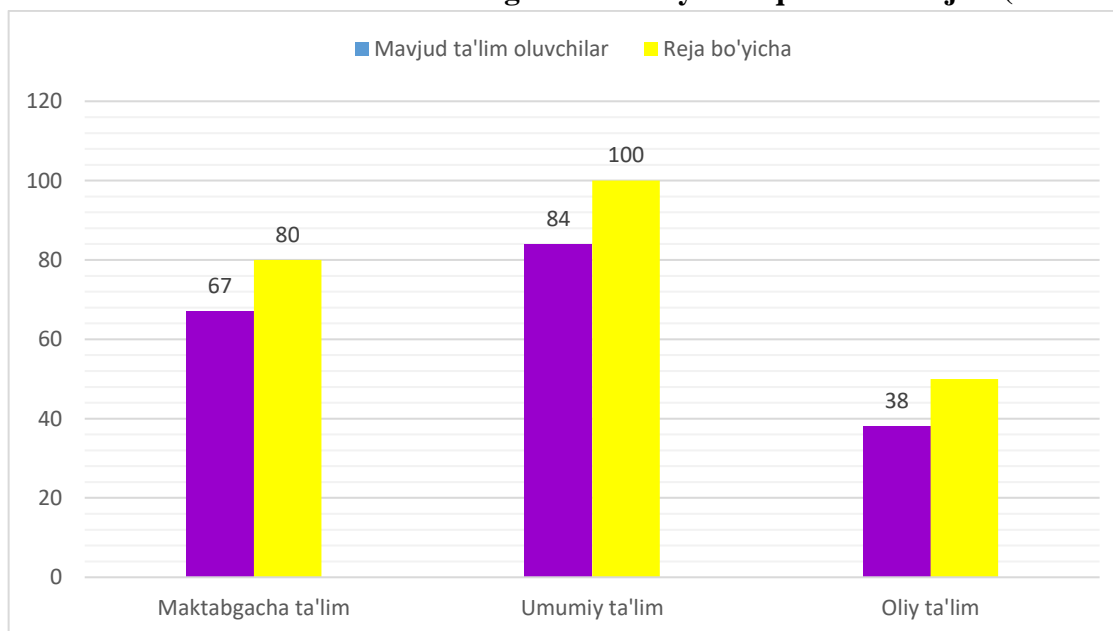

to'g'ri foydalanish orqali mavjud tashkilotlar o'z o'rnini saqlab qolishi yoki yangi xizmat ko'rsatuvchilar bozorni yuqori ulushda egallashi mumkin.

Ta'lim muassasalarining barchasi talabalar uchun onlayn kurslarni taklif qilish uchun raqobatlashib kelmoqda, chunki talabalar ham o'z uylarida qulaylik va xavfsizlik, xushmuomalalik, ayniqsa uzoq davom etgan pandemiyadan keyin ko'proq masofaviy o'qishni tanlashmoqda. Bunday holda, **ta'lim muassasalari uchun raqamli marketing strategiyalarini** qabul qilish bugungi marketing dunyosida majburiydir. Yuqorida muhokama qilinganidek, raqamli marketing ta'lim sektori uchun ko'p foyda keltiradi, ayniqsa, to'g'ri auditoriyaga tejamkorlik bilan erishishda.

Ta'limga qamrov darajasini oshirish uchun maqsadli strategiyalarni amalga oshirish lozim. Oxirgi yillarda oliy ta'lim tizimiga qamrov boshqa davrlarga qaraganda ancha past ko'rsatkichni aks ettirmoqda va bunga talabalarning ko'plab sabablari yoki davlatning ma'lum xatoliklari va kamchiliklari sabab bo'lishi mumkin. Buni quyidagi gistogrammada ko'rish mumkin.

1- rasm. O'zbekistonda ta'lim tizimiga turlar bo'yicha qamrov darajasi (2021-2022)

Ko'rishimiz mumkinki, oliy ta'limda mavjud ta'lim oluvchilar reja bo'yicha qamrov darajasiga qaraganda 12% ga kam ko'rsatkichni ko'rsatmoqda. Bu jarayonda marketingning "oltin qoidasi" birlamchi deb qaralsa "Iste'molchi- bozorda qiro'l". Demak xizmat ko'rsatuvchi uning talablariga mos taklif berish orqaligina muvozanatga erishishi va ko'zlagan foydasini qo'lga kiritishi mumkin. Oliy ta'lim daromadli biznes bo'lib, bozor qiymati taxminan 568,2 milliard dollarni tashkil qiladi. Dunyo bo'ylab universitetlar o'zlarining diplom dasturlari uchun faqat eng yaxshi talabalarni jalb qilish uchun raqobatlashadilar.

Ta'lim muassasalari o'zlarining ilmiy daraja dasturlarini agressiv tarzda marketing qilishlari bilan universitetlar uchun ajralib turishi va bo'lajak talabalarni jalb qilish juda qiyin bo'lib bormoqda. Tanlovlarning ko'pligi tufayli o'quvchilar to'g'ri manzilni topishda ikkilanishadi. Agar universitet eng yaxshi talabalarni jalb qilmoqchi bo'lsa, marketing harakatlari ba'zi savollarga javob berishga qaratilishi kerak. Universitetlar Internet paydo bo'lganidan beri raqamli marketingdan foydalanmoqda. Bu oliy ta'lim muassasalariga maqsadli auditoriya bilan bir zumda bog'lanish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

Bugungi raqamli landshaftda bo'lajak talabalar maktablari, kollejlari va universitetlarni Google kabi qidiruv tizimlarida topadilar. Universitetlarning ushbu qidiruvlarda ko'rinishi SEO, Facebook reklamalari va ta'lim muassasalari uchun Google reklamalari bilan bog'liq. Agar taklif beruvchi ko'proq talabalarni jalb qilishni va universitetning onlayn ko'rinishini oshirishni istasa, universitetlar uchun raqamli marketing bo'yicha ushbu takliflar ularning maqsadiga mos keladi.

➤ **Ta'lim muassasasining ijtimoiy raqamli rolini oshirish.** Ijtimoiy media oliy ta'limda raqamli marketing uchun birinchi raqamli vositadir. Nega? Chunki talabalar amalda ijtimoiy tarmoqlarda yashaydilar.

➤ **Videomarketingdan maksimal darajada foydalanish.** Video kontenti matn yoki tasvirga asoslangan kontentga nisbatan ancha ko'proq qiymat taklif qiladi. Shuningdek u kontenti ham juda ko'p qirrali. Hozirgi kunda jahon universitetlari veb-saytlariga ko'proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilish va ularni o'zgartiruvchi etakchiga aylantirish uchun video kontentidan foydalanmoqda. Video bo'lajak talabalarga ta'lim berish va ularni talabalar hayoti uchun tayyorlash uchun ajoyib vositadir.

➤ **Samarali qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlarni tahlil qilish va kuzatish:**

Google Analytics foydali ma'lumotlarni taqdim etsa-da, veb-sayt sahifalaridagi aniqroq faollikni kuzatish uchun maqsadlarni belgilash Google Analytics avtomatik ravishda taqdim etadigan narsalardan yuqori va undan tashqari kuchli ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu ma'lumotlar o'quvchilarning sayt bilan qanday munosabatda bo'lishini va ular qanday harakatlar qilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maqsadlarni kuzatish orqali saytning qaysi sohalarini yaxshi ishlashini va qaysi biri yaxshilanishi mumkinligini ko'rish mumkin. Kuzatuv orqali turli segmentlardagi auditoriyani maqsad qilib olish uchun samarali qarorlar qabul qilishda bunda yordam beradigan reklama va boshqa pullik kompaniyalar uchun ma'lumotlardan foydalanish mumkin.

➤ **Tezkor va qulay platformalar, ilovalar ishlab chiqish.** Davlat miqyosidagi mumkin bo'lgan sohalaridagi Oliy ta'lim muassasalari uchun online, masofaviy va gibrid ta'lim tizimida o'rinlar yaratish va imkon qadar ularda maksimal ta'lim sifatini ta'minlash. Bu orqali davlatdagi ta'lim tizimidagi qamrovni samarali kengaytirish mumkin. Buning natijasida esa talabalar tomonidan raqamli platformalarga bo'lgan ehtiyoj tabiiy ravishda oshib boradi.

➤ **Brand xabardorligini oshirish uchun xalqaro reklama displaylaridan foydalanish.** Bu orqali davlat ta'lim tizimiga dunyo talabalarini jalb qilish va ilmiy salohiyat va ta'lim sifati bo'yicha yuqorida aytib o'tilgan taraqqiyot maqsadlarida belgilangan reytinglardan o'rin olish mumkin.

➤ **Professional Raqamli Marketing Agentligi bilan ishlash.** Hozirgi kunda bo'lajak talabalarning aksariyati oliy o'quv yurtlarini qidirishni onlayn tarzda boshlaydi va tugatadi. Juda kam universitetlar potentsial talabalarning e'tiborini jalb qila oladi va ularni o'z dasturlariga kirishga majbur qiladi. Universitetlar nomidan raqamli marketingamalga oshirish juda qiyin. Oliy ta'lim sohasi qanchalik daromadli ekanini hisobga olsak, katta raqobat tufayli universitetni kerakli talabalar e'tiboriga olish oson emas. Agar raqamli reklama va universitet marketing kompaniyalarini o'tkazish uchun vaqt yoki resurslar bo'lmasa va

yuqori ro'yxatlardan o'rin olish maqsadiga erishish uchun sifatli natijalarni yaratish borasida professional oliy ma'lumotli raqamli marketing agentligini yollagan ma'qul. Ta'lim

tizimini zamonaviy metodlar va texnologiyalar bilan bog‘liq ravishda rivojlantirish maqsadga an’anaviy yo‘l bilan borishga qaraganda ancha tez va samaralidir. Bu yo‘lda strategiyani to‘g‘ri tanlash va asosiysi qadamlarni o‘z o‘rnida amalga oshirish ko‘zlangan ustuvor vazifadir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60 sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. O‘RQ-637-сон 23.09.2020. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun. <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. O‘zbekiston Respublikasi davlat Statistika qo‘mitasi rasmiy sayti <https://stat.uz/uz/>
4. Alan Charlesworth. Absolute essentials of digital marketing. Routledge-2020. 101 pages.
5. Philip Kotler, H. Kartajaya, I. Setiavan. Marketing 4.0 moving from traditional to digital. 2020
6. Sh. Ganijonovna. “Ta’lim sohasida innovatsion metodlardan foydalanish” JOURNAL OF MARKETING, BUSSINES AND MANAGEMENT. Volume 1 ISSUE 6, 2021 www.jmbm.uz
7. Erkinova N.T. “The importance and role of application of digital marketing strategies in the educational system” , SPECTRUM JOURNAL OF INNOVATION, REFORMS AND DEVELOPMENT Germany, Berlin-2023. <https://www.sjird.journalspark.org/index.php/sjird>

OLIIY TA’LIM TIZIMIDA YUQORI MALAKALI KADRLAR TAYYORLASH JARAYONLARI TENDENSIYALARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Zaripova Mukaddas Djumayozovna

Termiz davlat universiteti dotsent v.b., i.f.f.d. (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159823>

Annotatsiya. Maqolada probit modeli asosida, ta’lim natijalari va yutuqlari yuqori bo’lgan bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan iqtidorli talabalarni saralash hamda ularni ta’limning keyingi bosqichida (magistraturada) o’qishini davom ettirishlari uchun tavsiya etishni yetarlicha ishonchlik bilan prognoz qilishga imkon beradigan uslubiyot taklif etilgan.

Kalit so’zlar: binar tanlov modellari, logit model, probit model, prognozlashtirish, o’qitish sifati, model sifati.

Аннотация. В статье предлагается методология, основанная на пробит-модели, позволяющая с достаточной достоверностью прогнозировать отбор талантливых студентов, обучающихся на этапе бакалавриата, имеющих высокие образовательные результаты и достижения, и рекомендовать их продолжить обучение на следующем этапе образования (в магистратуре).

Ключевые слова: модели бинарного выбора, логит-модель, пробит-модель, прогнозирование, качество обучения, качество модели.

Abstract. The article proposes a methodology based on a probit model, which makes it possible to predict with sufficient reliability the selection of talented students studying at the undergraduate stage, who have high educational results and achievements, and recommend them to continue their studies at the next stage of education (master's degree).

Keywords: binary choice models, logit model, probit model, forecasting, quality of training, quality of model.

Kirish. Ayni paytda, oliy ta’lim tizimida mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo’yicha ustuvor vazifalarga muvofiq malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko’tarish hamda “oliy ta’lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o’rtasidagi samarali integratsiyani ta’minlash masalalariga davlat siyosati darajasida katta ahamiyat berilmoqda.

Sababi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo’yicha qo’mitasi (UNESCO) va konsalting tashkiloti (DGP Research & Consulting) hamkorligida jalb qilingan nufuzli xorijiy ekspertlar guruhi tomonidan ta’lim tizimini kompleks o’rganish, respublikamizda oliy ta’lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligi ta’minlanmaganligi, talabalarning malakaviy amaliyotlarini ishlab chiqarish korxonalarida o’tkazish samarali tashkil etilmaganligi, ta’lim sifatini nazorat qilish mexanizmi zamonaviy talablarga javob bermasligi, ta’lim muassasalarida malakali pedagog va boshqaruv kadrlarining yetishmasligi, xorijiy ta’lim muassasalari bilan samarali hamkorlik yetarlicha yo’lga qo’yilmaganligi kabi kamchiliklarni o’z xulosalarida qayd etganligidadir.

Buning natijasi o’laroq oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirishga, yuqori malakali kadrlar (YuMK) tayyorlashga yuksak e’tibor qaratildi. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo’yicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko’rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi, “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash

sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari qabul qilindi [1,2].

Shu bilan birga, respublikamiz hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun zamon talablariga javob beradigan YuMKni o‘z vaqtida zarur ixtisosliklar bo‘yicha iqtisodiyot sohalari va tarmoqlari ehtiyojidan kelib chiqqan holda tayyorlash, YuMK tayyorlash jarayoni sifatini oshirish hamda “oliy ta’lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o‘rtasidagi samarali integratsiyani tashkil etish bo‘yicha masalalar yechimini topish va mexanizmlarini takomillashtirish, oliy ta’lim mazmunini bevosita korxonalar, muassasalardagi texnika, texnologiya, ishlab chiqarish munosabatlariga hamda istiqbolli rivojlanish dasturlariga muvofiq shakllantirish, kadrlarni egallagan kasbi va mutaxassisligi bo‘yicha ishga joylashtirishga doir maqsadli qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Biroq, talabalarni ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatga jalb etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish orqali YuMK tayyorlash jarayoni sifatini oshirish hamda “oliy ta’lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o‘rtasidagi samarali integratsiyani ta’minlashga erishish yo‘nalishida tadqiqotlar deyarli kam. Shuningdek, ekonometrik modellar – xususan, binar tanlov modellari asosida, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarga, innovatsion ishlanmalarga qiziqishi hamda ta’lim natijalari va yutuqlari yuqori bo‘lgan, bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan (yoki bakalavriat bosqichini bitirgan) iqtidorli talabalarni saralash hamda ularni “tadqiqot institutlarida” yoki ta’limning keyingi bosqichida (magistraturada) o‘qishini davom ettirishlari uchun tavsiya etishni yetarlicha ishonchlilik bilan prognoz qilishga imkon beradigan uslubiyot ishlab chiqilmagan [3].

Bunday uslubiyotni mavjudligi oliy ta’lim muassasalari (OTM) uchun talabalarni ta’lim yutuqlari, iqtidori to‘g‘risidagi ma’lumotlarini qiyosiy tahlil etishga, bilimidagi bo‘shliqlarni aniqlashga, o‘quv jarayoni sifatini tadqiq etishga hamda ta’limning keyingi bosqichlarida o‘qishlarini davom ettirishlari uchun tavsiya qilishga imkon beradi. Bu esa o‘z navbatida, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish, o‘quv jarayonini sifatli tashkil etish, malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi. Shu bois, tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ta’limning keyingi bosqichlarida o‘qishlarini davom ettirishlari uchun tanlash va tavsiya qilishni binar tanlov modellari asosida yetarlicha ishonchlilik bilan prognozlashtirish va uslubiyotini ishlab chiqish maqsad qilib olindi.

Tahlil va natijalar. OTMlarida tahsil olayotgan ma’lum bir guruh talabalari ichidan iqtidorlilarini tanlash, muayyan bir qator omillarni (o‘quv jarayonida faol, mustaqil fikr-mushohada yuritadigan, o‘qitilgan fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish natijalari yuqori, kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi va hokazo) hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerakligi belgilab olindi. Ammo, shu o‘rinda, tanlangan iqtidorli talabalardan qaysi biriga birinchi o‘rinda ta’limning keyingi bosqichida o‘qishni davom ettirishga tavsiya berilishi kerak, degan savol tug‘iladi?

Ushbu savolga asosli javobni, tanlangan har bir iqtidorli talaba bo‘yicha ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirishi uchun tavsiya berishning maqsadga muvofiqligini prognozli bahosini hisoblash imkonini beradigan modelni ishlab chiqish orqaligina olish mumkin. Iqtidorli talabalarni ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirishi uchun tavsiya qilish jarayonida qabul qilinadigan qarorni asoslash va haqiqiylikini oshirish uchun binar tanlov modellaridan foydalanish taklif etiladi.

Binar tanlov modeli – bu diskret tanlov modelining xususiy xoli bo‘lib, unda bog‘liq o‘zgaruvchi faqat ikkita qiymatni (1 yoki 0) oladi. Boshqacha aytganda, binar tanlov modellarida

bog‘liq o‘zgaruvchilar ikkilikdir. Bunday o‘zgaruvchilar uchun odatdagi chiziqli regressiya qo‘llanilmaydi, chunki u manfiy qiymatlarni ham, birdan katta qiymatlarni ham beradi.

Ikkilik o‘zgaruvchi uchun model quyidagi ko‘rinishga ega:

$$y_i^* = \beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i \quad (1)$$

bu yerda, y_i^* - yashirin (latent) o‘zgaruvchi. Odatda, yashirin (latent) o‘zgaruvchi - y_i^* qiymatlariga qarab, kuzatilayotgan o‘zgaruvchi - y_i “0” yoki “1” qiymatini oladi.

$$y_i = \begin{cases} 1, \text{ agar } y_i^* > 0, \\ 0, \text{ agar } y_i^* \leq 0. \end{cases} \quad (2)$$

Taqdim etilayotgan model ehtimollik modeli deb ataladi. Ko‘pincha amaliyotda, ehtimollik modelining taqsimot turlari bo‘yicha modellari (logit, probit hamda gompit) qo‘llaniladi.

Logit model formulasi quyidagi ko‘rinishga ega:

$$y_i^* = \ln \frac{P_i}{1-P_i} = \beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i, \quad (3)$$

bu yerda, y_i^* - logit deyiladi, P_i - esa logistik taqsimot asosida hisoblanadigan bog‘liq o‘zgaruvchi y_i ning ehtimolligi bilan aniqlanadi:

$$\frac{P_i}{1-P_i} = e^{y_i^*} = e^{\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i}, \quad (4)$$

$$\hat{P}_i = \frac{1}{1 + e^{-y_i^*}} = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij})}}. \quad (5)$$

Probit modelida logit modeliga o‘xshab, P_i kuzatilmaydigan qiymat standart normal taqsimot funksiyasidan kelib chiqqan holda hisoblanadi:

$$P_i = F\left(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}\right) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}} e^{-\frac{u^2}{2}} du. \quad (6)$$

Logit va probit modellarining β parametrlari quyidagi nisbat bilan bog‘liq:

$$\beta_{\logit} = 1,68 \beta_{probit}. \quad (7)$$

Amaliyotda, ushbu usullarning har qaysi turidan foydalanish mumkin, chunki modellarning empirik ma’lumotlarga muvofiqligi bo‘yicha barcha o‘lchovlari ular uchun bir xil bo‘lib chiqadi.

Shunday ekan, iqtidorli talabalarni ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirishi uchun tavsiya qilishning maqsadga muvofiqligini prognozli bahosini hisoblash imkonini beradigan modelni binar o‘zgaruvchilarni qo‘llash orqali ishlab chiqishga harakat qilamiz.

Tadqiq etiladigan obyekt uchun, aniq misol tariqasida, 2019-2020 o‘quv yilida Termiz davlat universiteti bakalavriat 5110700 – “Informatika o‘qitish metodikasi” ta’lim yo‘nalishiga qabul qilingan, 2022-2023 o‘quv yilida 4-kursda tahsil olgan 65 nafar talaba olindi.

Modelni qurish binar o‘zgaruvchini qo‘llash g‘oyasiga asoslanganligi bois, Y: agar talaba, o‘quv jarayonida faol, mustaqil fikr-mushohada yuritadigan, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik

va texnologik ishlarga, innovatsion ishlanmalarga qiziqishi hamda ta’lim natijalari va yutuqlari yuqori bo’lsa, ekspert-o’qituvchilar guruhining baholashi bo’yicha, iqtidorli deb belgilansin $Y=1$; aks holda $Y=0$.

Shu o’rinda, eslatib o’tish joiz, binar o’zgaruvchilar ekspert baholash usuli yordamida olinadi. Kvalimetriya qoidalariga ko’ra, guruhdagi ekspert-mutaxassislar soni 7 tadan 20 nafargacha bo’lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi [4]. Boisi, juda kam miqdordagi ekspertlar soni ishonchsiz natijalarni keltirib chiqaradi.

Ekspert-mutaxassislar guruhini shakllantirish uchun yuqorida qayd etilgan, mazkur ta’lim yo’nalishi talabalariga umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bo’yicha o’quv mashg’ulotlarini olib boruvchi professor-o’qituvchilar tanlab olindi. Guruhdagi ekspertlar soni 12 nafarni tashkil etdi. Ularning har biri uchun so’rov varaqasi tuzildi. So’rov varaqasi ekspert-o’qituvchilar har bir talabani ma’lum bir parametr xususiyatlaridan kelib chiqqan holda baholash kerak bo’lgan blanka ko’rinishida taqdim etildi.

Barcha ekspert-o’qituvchilarga baholash uslubiyoti bo’yicha ko’rsatmalar berildi. Ekspert-o’qituvchilar tomonidan so’rov varaqasi to’ldirildi. Ekspert-o’qituvchilar fikriga ko’ra, iqtidorli deb tan olingan talabaga 1 ga teng bo’lgan yuqori darajaga ega rang (baho), aks holda 0 ga teng bo’lgan eng qo’yi rang (baho) belgilandi.

So’rov natijalariga ko’ra, ekspert-o’qituvchilarning barcha javoblari matritsali axborot modelida umumlashirildi. Ma’lumotlarga matematik ishlov berildi. Natijada binar o’zgaruvchilar belgilab olindi. Shuningdek, modelni qurish uchun 1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlar omillar sifatida tanlandi (1-jadval).

Ushbu omillarning hamda binar o’zgaruvchilarning qiymatlari, 65 nafar talaba uchun lavha 2-jadvalda keltirilgan.

Bundan tashqari, ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirmoqchi bo’lgan, da’vogar talabalar (so’rov orqali) aniqlandi. Da’vogar talabalar ro’yhati 3-jadvalda keltirilgan.

1-jadval Binar tanlov modellarida qo’llaniladigan omillar hamda ularning shartli belgilanishi

№	Binar o’zgaruvchi	Shartli belgi	№	Omillar	Shartli belgi
1	Iqtidorli talaba	$y=1$	1	Xorijiy tilni bilish darajasi (test natijalari asosida), ball	x_1
			2	Kasbiy bilim darajasi (test natijalari asosida), ball	x_2
2	Talaba iqtidorli emas	$y=0$	3	Malakaviy amaliyot, baho	x_3
			4	Kurs ishi, ball	x_4

2-jadval Binar tanlov modellarini tuzishda qo’llanilgan binar o’zgaruvchi va omillar (lavha)

№	Binar o’zgaruvchi	Xorijiy tilni bilish darajasi, ball	Kasbiy bilim darajasi, ball	Malakaviy amaliyot, baho	Kurs ishi, ball
	Y	X1	X2	X3	X4
1	1	11	12	3,5	70
2	1	12	12	4,0	68

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

3	0	10	10	3,0	70
...	...	...	...	...	...
30	1	11	13	5,0	97
31	1	12	12	4,0	85
...	...	...	...	...	...
36	1	10	13	4,0	98
37	1	11	10	3,5	78
38	1	12	14	4,5	87
...	...	...	...	...	...
64	1	11	10	4,0	80
65	1	11	12	4,0	66

Manba: Termiz davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakultetining bakalavriat 5110700 – “Informatika o‘qitish metodikasi” ta’lim yo‘nalishi reyting baholarining jamg‘arma varaqalari hamda Xorijiy tilni bilish va kasbiy bilim darajasi bo‘yicha test sinovi natijalari.

Ekonometrik modelni tuzish amaliy dasturiy ta’minot sinfiga kiruvchi hamda ekonometrik tahlil va modellashtirish uchun mo‘ljallangan **gretl 2022c** dasturidan foydalangan holda amalga oshirildi.

Dastavval, binar o‘zgaruvchi va omillarni o‘zaro bir-biriga bog‘liqligini tahliliy o‘rganish maqsadida, ikkita o‘quv guruhi (65 nafar) talabalarining 2-jadvalda keltirilgan ma’lumotlariga tayangan holda korrelyatsiya koeffitsiyentlari aniqlandi hamda ular korrelyatsiya matritsasida aks ettirildi.

3-jadval. Da’vogar talabalar ro‘yxati

№	F.I.SH.	Xorijiy tilni bilish darajasi, ball	Kasbiy bilim darajasi, ball	Malakaviy amaliyot, baho	Kurs ishi, ball
		x_1	x_2	x_3	x_4
1	Allanazarova D.F.	14	12	4,0	80
2	O‘roqova M.B.	13	12	4,0	80
3	Panjiyev A.S.	12	13	4,0	65
4	Xurramov S.SH.	11	13	5,0	97
5	Boboyeva F.A.	12	14	4,5	87
6	Botirova K.Z.	12	13	3,5	75
7	G‘aniyeva R.R.	13	14	3,5	74
8	Ibragimova M.J.	11	13	5,0	85
9	Kaxarova M.A.	14	12	3,0	60

So‘ngra, omillarning binar o‘zgaruvchiga ta’sirini hamda bog‘liqligini aniqlash uchun korrelyatsiya koeffitsiyentlarining matritsasi tahlil qilindi. Yuqorida qayd etilgan omillarning (x_1, x_2, x_3, x_4) binar o‘zgaruvchiga ($y: y=1; y=0$) ta’siri aniqlandi. Natijada, binar o‘zgaruvchi (natijaviy omil) bilan kuchsizroq bog‘lanishda bo‘lgan omillar chiqarib tashlanib, **gretl 2022c** dasturi yordamida probit modeli yaratildi.

$$P_i = F(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}) = F(-31,238 + 1,690 * x_1 + 1,279 * x_2) \quad (8)$$

Model sifati pseudo-R² va McFadden-R² haqiqatga o‘xshashlik munosabati (LRI) indeklari yordamida baholandi. Binar tanlov modellari uchun pseudo-R² va McFadden-R² (LRI) indeklari R² - determinatsiya koeffitsiyentining analoglari hisoblanadi. Tuzilgan model uchun ushbu indeklarni hisoblashda haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining maksimum qiymatini $L(\bar{\alpha})$, shuningdek, konstantadan α_0 tashqari, barcha parametrlari nolga teng bo‘lgan, haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining chegaralangan maksimum qiymatini $L(\alpha_0)$ bilish zarurdir. E’tibor beradigan bo‘lsak, bunda chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o‘xshashlik funksiyasi uchun $L(\bar{\alpha}) \geq L(\alpha_0)$ tengsizligi bajariladi. Ushbu qiymatlar farqi qanchalik katta bo‘lsa, tuzilgan model sifati shuncha yuqori bo‘ladi.

pseudo-R² va McFadden-R² (LRI) indeklari quyidagi formulalar yordamida hisoblanadi:

$$R_{pseudo}^2 = 1 - \frac{1}{1 + \frac{2}{n} \cdot (L(\bar{\alpha}) - L(\alpha_0))} \quad (9)$$

$$R_{McF}^2 = 1 - \frac{L(\bar{\alpha})}{L(\alpha_0)} \quad (10)$$

bu yerda, n – tanlanmadagi kuzatuvlar soni (umumiy talabalar soni).

Bu indeks 0 dan 1 gacha qiymatlarni qabul qiladi. Indeks qiymatlari 1 ga qancha yaqin bo‘lsa, model sifati shuncha yuqori bo‘ladi.

Tadqiq etilayotgan obyekt uchun faqatgina konstantani α_0 hisobga olgan holda tuzilgan probit-model, quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ldi:

$$P_i = F(\beta_0) \quad (11)$$

(8) formulada keltirilgan probit-model uchun haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining chegaralanmagan maksimum qiymati $L(\bar{\alpha}) = -8,846236$ ga, (11) formulada keltirilgan probit-model uchun haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining chegaralangan qiymati esa $L(\alpha_0) = -40,89586$ ga teng ekanligi aniqlandi. Bu qiymatlar chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o‘xshashlik funksiyalari uchun $L(\bar{\alpha}) \geq L(\alpha_0)$ tengsizlik bajarilganligini, ular orasida sezilarli farq borligini $L(\bar{\alpha}) - L(\alpha_0) = 32,0496$, hamda model sifati statistik jihatdan yuqori darajada ekanligini anglatadi.

Ushbu qiymatlar (9) hamda (10) formulalarga qo‘yib hisoblanganda, pseudo-R² indeksi (0,49651) va McFadden-R² (LRI) indeksi (0,78369) qiymatga ega bo‘lganligini ko‘rish mumkin. pseudo-R² = 0,5 hamda McFadden-R² = 0,8 qiymatlari 1 ga yaqinligi esa, model sifati yuqori ekanligini bildiradi.

Umumiy, regressiyaning ahamiyatliligi Xi-kvadrat (64,0992) va uning p-qiymati (0,0000<0,05) tomonidan tasdiqlandi.

Tuzilgan modelning prognoz qilish imkoniyatlarini baholash uchun modelning empirik ma’lumotlarga muvofiqligi o‘lchovi sifatida y_i o‘zgaruvchisi va P_i modelining nazariy qiymatlari o‘rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentidan foydalanish mumkin. Buning uchun, avvalambor, modelning nazariy qiymatlari ma’lumotlar bazasiga saqlanishi kerak. So‘ngra, y_i o‘zgaruvchisi va P_i modelining nazariy qiymatlari o‘rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentini hisoblash mumkin.

Hisoblash natijalariga ko‘ra, korrelyatsiya koeffitsiyenti $\text{corr}(Y, YR) = 0,886418 \approx 0,89$ ni, Student statistikasi (mezoni) $t(63) = 15,1998$ ni tashkil etdi. Bu esa, korrelyatsiya

koefitsiyenti qiymati modelning empirik ma’lumotlarga muvofiqligini, Student statistikasi (mezoni) qiymati korrelyatsiya koefitsiyentining statistik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Ko’p hollarda binar tanlov modellari o’zgaruvchanlikni izohlashning past darajasiga ega. Ko’rib chiqilayotgan holat uchun esa, buning aksi ekanligiga guvoh bo’lish mumkin. Bu o’z navbatida, Makfadden R-kvadrati (0,783689) va To’g’irlangan R-kvadrat (0,710332), korrelyatsiya koefitsiyentlarini yuqori qiymatlarga egaligi bilan izohlanadi.

Keyingi bosqichda, Y binar o’zgaruvchining haqiqiy qiymatlari P_i ning hisoblangan qiymatlari bilan taqqoslandi. Buning uchun, avvalambor, model qoldiqlari ma’lumotlar bazasiga saqlandi. So’ngra, YP matritsa yaratib olindi.

Y - binar o’zgaruvchining haqiqiy qiymatlarini P_i ning hisob qiymatlari bilan juft-juft taqqoslash natijalari quyidagi xulosaga kelishimizga imkon berdi: 65 ta holatning 60 (92,3%) tasiga aniq prognoz qilish mumkinligini, ya’ni talabalarni ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirishi (yoki aksincha)ga tavsiya berish (yoki bermaslik) mumkinligini ko’rsatdi.

4-jadval Probit-modeli uchun o’rta nuqtada ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirishi (yoki ettirmasligi) mumkin bo’lgan talabalar ehtimoliga izohlovchi o’zgaruvchilar ta’sirining chegaraviy samarasi

№	Omillar	O’rtacha qiymat, $\bar{x}_r$	Parametr bahosi, α_r	$\bar{x}_r \cdot \alpha_r$	Taqsimot zichligi, $f(z)$	Chegaraviy samara, $\alpha_r \cdot f(z)$
1	x1	10,877	1,6903	18,3854	0,1228	0,2075
2	x2	11,246	1,27941	14,3882	0,1228	0,1571
3	const	1	-31,2384	-31,2384	-	-
	Σ	-	-	1,5352		-

4-jadvalda keltirilgan ma’lumot chegaraviy samara to’g’risida axborot beradi. Uni quyidagicha talqin qilish mumkin. Chegaraviy samara xorijiy tilni bilish darajasi bo’yicha to’plagan ball (izohlovchi o’zgaruvchining qiymati) bir birlikka ortishi bilan talabani ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirish ehtimoli 0,2075 birlikka, ya’ni 20,7 foizga oshishini, kasbiy bilim darajasi bo’yicha to’plagan ball (izohlovchi o’zgaruvchining qiymati) bir birlikka ortishi bilan esa talabani ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirish ehtimoli 0,1571 birlikka, ya’ni 15,7 foizga oshishini ko’rsatadi.

So’ngra, ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirish istagida bo’lgan da’vogar talabalar orasidan birinchi navbatda qaysi biriga tavsiya berilishi kerak bo’lganlarini tanlash uchun tuzilgan probit-modelidan foydalanildi. Natijada, 5-jadvaldagi ma’lumotlarga ega bo’ldik.

5-jadval Probit model orqali da’vogar talabalarga tavsiya berishning ehtimollik prognozlari

№	Da’vogar talabaning jurnaldagi tartib raqami	Da’vogar talabalarga tavsiya berish ehtimollik prognoz qiymatlari	Tavsiya pozitsiyasi

1	6	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 14 + 1,279 * 12) = F(7,77872) =$ $= 0,9999999999999996$	2
2	15	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 13 + 1,279 * 12) = F(6,08842) =$ $= 0,999999999430038$	4
3	16	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 12 + 1,279 * 13) = F(5,67753) =$ $= 0,9999999993169584$	5
4	30	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 11 + 1,279 * 13) = F(3,98723) =$ $= 0,999966583482817$	6
5	38	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 12 + 1,279 * 14) = F(6,95694) =$ $= 0,9999999999998262$	3
6	39	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 12 + 1,279 * 13) = F(5,67753) =$ $= 0,9999999993169584$	5
7	42	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 13 + 1,279 * 14) = F(8,64724) = 1$	1
8	43	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 11 + 1,279 * 13) = F(3,98723) =$ $= 0,999966583482817$	6
9	46	$P_i = F(-31,238 + 1,690 * 14 + 1,279 * 12) = F(7,77872) =$ $= 0,9999999999999996$	2

Probit model orqali hisoblangan ehtimollik prognoziga ko‘ra (5-jadval ma’lumotlari asosida), ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirish istagida bo‘lgan da’vogar talabalardan birinchi o‘rinda 7-raqamdagi (jurnal bo‘yicha 42), ikkinchi o‘rinda 1 (6)- va 9 (46)-raqamlardagi, uchinchi o‘rinda 5 (38)-raqamdagi, to‘rtinchi o‘rinda 2 (15)-raqamdagi, beshinchi o‘rinda 3 (16)- va 6 (39)-raqamlardagi, oltinchi o‘rinda 4 (30)- va 8 (43)-raqamlardagilarga tavsiya berish mumkinligi aniqlandi.

Xulosa. Shunday qilib, ekonometrik modellashtirishning yakuniy natijalari asosida umumiy xulosa chiqarishga harakat qilamiz.

Tadqiq etilayotgan obyekt uchun tuzilgan probit-model ahamiyatli va undan amaliy maqsadlarda, oliy ta’lim muassasalari talabalarini ta’limning keyingi bosqichida (magistraturada) o‘qishini davom ettirishlari uchun tavsiya etishda yetarlicha ishonchlilik bilan prognozini amalga oshirishda foydalansa bo‘ladi.

Bundan tashqari, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarga, innovatsion ishlanmalarga qiziqishi hamda ta’lim natijalari va yutuqlari yuqori bo‘lgan, bakalavriat bosqichida

tahsil olayotgan (yoki bakalavriat bosqichini bitirgan) iqtidorli talabalarni saralashga ham imkon beradi.

Bu esa o‘z navbatida, “tadqiqot institutlari”ga sifatli, intellektual salohiyatli kadrlar qabul qilish jarayonini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, fikrimizcha, mamlakatda oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning bevosita asoschisi bo‘lgan intellektual salohiyat egalarini o‘qitish va tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko‘tarishga erishiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/3171590>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/3286194>.
3. Zaripova M.D. Yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatining statistik tahlili va prognozlashtirish: iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss... avtoref. – Urganch, 2023. – 67 b. <https://www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat/3aO8870fO1.file>
4. Азгальдов Г.Г., Райхман Э.П. Экспертные методы в оценке качества товаров // М.: Издательство - Экономика, 1974 г. - 151 стр.

ПРОИЗВОДСТВО ЗНАНИЙ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАК СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД
К НАУЧНОЙ, ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ:
ПРИМЕР УЗБЕКИСТАНА

Юнусов Алишер Рузматович

Ферганский государственный университет, Узбекистан, Доцент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159576>

Annotatsiya. Maqola O‘zbekiston Respublikasi innovatsion tizimining shakllanishi va rivojlanishiga bag‘ishlangan. Maqolada “fan”, “ta’lim” va “innovatsiya” kabi ilgari mustaqil bo‘lgan uchta murakkab tizimni birlashtirish muqarrarligi, innovatsion tizimning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi sabablar va omillar, muammolar va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilinadi va tavsiflanadi. universitetlar korxonalarga qisqa va uzoq muddatda raqobatbardosh afzalliklarni taqdim etishi mumkinligi, iqtisodiyotdagi innovatsion jarayon mamlakatdagi innovatsiyalarning harakatlantiruvchi omillaridan biri hisoblanadi. Milliy innovatsion tizim yaratilishining o‘zbek modeli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: “fan”, “ta’lim” va “innovatsiya”, “bilimlar uchburchagi”, universitetlarning asosiy vazifalari, bilimlarni uzatish tizimi, Milliy innovatsion tizim.

Аннотация. Статья посвящена формированию и развитию инновационной системы Республики Узбекистан. В статье анализируется и описывается неизбежность объединения трех ранее самостоятельных сложных систем "наука", "образование" и "инновации", причины и факторы, влияющие на формирование и развитие инновационной системы, проблемы и пути их решения, отмечается, что университеты могут обеспечить конкурентные преимущества предприятий в краткосрочной и долгосрочной перспективе, инновационный процесс в экономике и являются одним из драйверов инноваций в стране. Анализируется узбекская модель построения НИС.

Ключевые слова: "наука", "образование" и "инновации", "треугольник знаний", основные функции университетов, система передачи знаний, Национальная инновационная система.

Abstract. The article is devoted to the formation and development of the innovation system of the Republic of Uzbekistan. The article analyzes and describes the inevitability of combining three previously independent complex systems "science", "education" and "innovation", the causes and factors influencing the formation and development of the innovation system, problems and solutions, points out that universities can provide competitive advantages of enterprises in the short and long term, the innovation process in the economy and are one of the drivers of innovation in the country. Uzbek model of building NIS is analyzed.

Keywords: "science", "education" and "innovation", "knowledge triangle", basic functions of universities, knowledge transfer system, National Innovation System.

1. Введение

1.1. Инновационный Университет- ключ к наукоемкой экономике?

Основной причиной глубоких трансформационных процессов, через которые проходит сегодня большинство стран, является резко ускорившийся, особенно в течение второй половины XX в. прогресс знаний, увеличение их объема, объема информации и вследствие этого постепенный переход к новой парадигме общественного развития. Глобализация экономики, а также постоянные технологические изменения, революция в

информационных и коммуникационных технологиях и вызванный ими быстрый темп социальных перемен сопровождаются ростом мобильности труда и капитала и созданием общества, в котором особую ценность имеют знания.

Сказанное делает неизбежным объединение трех ранее самостоятельных сложных систем «наука», «образование» и «инновации». Объединение происходит на основе системных принципов, с учетом уникальности каждой системы и в их тесном взаимодействии.

Высокая степень сложности нового формирования «наука — образование — инновации» или «Треугольника знаний» заставляет задуматься о способах взаимодействия между входящими в нее подсистемами, среди которых важное место занимают университеты. Повышение их роли в период становления экономики, основанной на знаниях, отмечают многие исследователи. Perez Vico E., Schwaag Serger S., Wise E. and Benner M считают, что уникальность университетов заключается в том, что они являются производителями, распространителями, хранителями и пользователями знаний и информации, т. е. владеют ключом к наукоемкой экономике. [1]. Модель «треугольника знаний» подразумевает не только усиление образовательной, научной и инновационной составляющих, но и укрепление взаимосвязей между ними, а также масштабирование сопутствующих позитивных внешних эффектов. Unger M., Polt W. в Концепции «треугольника знаний» обосновывают связи между традиционными «базовыми» функциями вузов — преподаванием, научными исследованиями и общественной деятельностью. В рамках этой модели, реализуя образовательные программы и научные проекты, университеты генерируют знания, а многоаспектное взаимодействие с широкой общественностью помогает найти им применение в создании новых продуктов, процессов и услуг. «Треугольник знаний» формируется в результате взаимодействия трех упомянутых функций университетов за счет двунаправленного циркулирования между ними потоков знаний.[2]. Поэтому следует отказаться от традиционного представления о производстве знаний в университетах как линейном и последовательном процессе в пользу системного подхода к научной, образовательной и инновационной политике. Уникальность университетов заключается в том, что они являются производителями, распространителями, хранителями и пользователями знаний и информации, т. е. владеют ключом к наукоемкой экономике. Модель «треугольника знаний» подразумевает не только усиление образовательной, научной и инновационной составляющих, но и укрепление взаимосвязей между ними, а также масштабирование сопутствующих позитивных внешних эффектов[3]. А. Акбаров утверждает, система сотрудничества между Университетом и Промышленностью (University-Industry Collaboration) является одной из основных видов взаимодействия для обмена, развития и совершенствования между знаниями и технологиями и инновационной деятельностью. Однако, считает он, установление этой системы может быть затруднено [4]

2. Основная часть (методология, анализ, результаты)

2.1 Как связать создание знаний с инновационной активностью- методология

Благодаря своей всеохватности концепция «треугольника знаний» рассматривается как привлекательная основа для политики, задача которой — связать создание знаний с инновационной активностью. Однако она дает ограниченное представление о конкретных

способах развертывания подобных взаимодействий и управления ими ввиду различий в экономическом устройстве тех или иных стран и функциях университетов.

В развитых странах университеты и образование в целом имеют большое значение для поиска решений общих проблем адаптации к рыночной экономике и для развития научно-технологического прогресса.

Университетам Узбекистана еще предстоит найти свое место в данном процессе. От того, насколько общество способно производить новое знание и реализовывать с его помощью экономическую стратегию, зависят устойчивый экономический рост и уровень жизни населения страны. Миссии таких ведущих образовательных организаций Узбекистана как Национального Университета Узбекистана,(НУУ), Ферганского Государственного Университета(ФерГУ),Ферганского Политехнического Института (ФерПИ), Гулистанского Государственного Университета(ГулГУ), Самаркандского Государственного Университета(СамГУ), Ургенчского Государственного Университета(УргГУ), опираются на концепцию треугольника знаний и нацелены на сохранение и укрепление их роли как ведущих институтов узбекского высшего образования, осуществляющих основанную на научных исследованиях подготовку высококвалифицированных кадров, способных внести эффективный вклад в прогрессивное развитие Узбекистана; участвующих в развитии фундаментальной и прикладной науки как основ высокого качества образования и источников новых знаний и технологий для эффективного решения социальных и экономических проблем современного общества, развития культуры трансфера знаний и технологий. К настоящему времени в них сформированы необходимые институциональные предпосылки для создания системы трансфера знаний

Университеты , следуя опыту других стран, могут обеспечить конкурентные преимущества предприятий на ближайшую и долгосрочную перспективу, катализируя инновационный процесс в экономике. Для этого система образования должна играть ведущую роль в процессе преобразований, а инновации, создание новых предприятий, передача и распространение знаний должны стать первоочередными задачами высшего образования. Узбекским университетам необходимо осуществлять опережающее развитие образования и науки: использовать новые формы, механизмы, позволяющие вузу прогнозировать потребности предприятий, готовить специалистов с учетом этих потребностей и закономерностей развития предприятия, поощрять конкуренцию на пути к совершенству, развивать научно-исследовательскую инфраструктуру. Это актуальные на сегодняшний день проблемы, ибо сотрудничество между университетами и промышленными предприятиями в Узбекистане традиционно остается недостаточно эффективным, несмотря на динамичное развитие обеих сторон. В качестве основных причин, мешающих исправить существующее положение, называются:

- незаинтересованность со стороны профессорско-преподавательского состава университетов;
- разные сроки для исследования продукта: короткий и определенный срок для промышленности, продолжительный и гибкий — для университета;

- разные цели деятельности: промышленность ищет практическое применение, решает существующие проблемы, повышает качество и производительность; университет ищет новые знания, новые теории;
- соображения конфиденциальности со стороны предприятий, сталкивающиеся с желаниями университета публиковать и распространять знания;
- нехватка лабораторного и специального оборудования в университетах, которое к тому ещё уже морально устарело [5]

2.2.Анализ

Узбекская модель построения НИС, исходя из существующей мировой практики и многих десятилетий формирования и развития системы фундаментальных и прикладных научных исследований, должна представлять собой что-то среднее между традиционной евроатлантической и восточноазиатской моделью, где университеты играют менее важную роль в инновационном процессе, чем например в странах указанных регионов. В нашей НИС это должны быть научно-исследовательские институты Академии Наук республики, особенно в нескольких прорывных направлениях – *электроника, физика солнца, химия и физика полимеров*. Необходима серьезная государственная поддержка для развития и внедрения исследований полупроводниковых материалов и использование научных заделов сфере нанотехнологий, учитывая перспективность исследований в данном направлении. По мнению экспертов, развитие нанотехнологии, основанное на интеграции целого ряда дисциплин: химии, физики, механики, материаловедения, электроники и т.д. затронет в ближайшие десятилетия практически все области деятельности человека.[4]

В остальных направлениях развитие носит характер имитационного типа развития или черты альтернативной модели формирования НИС, как, например, инновационное развитие Турции и Чили. Эти страны в своем инновационном развитии делают упор на подготовку высококвалифицированных кадров и развитие отраслей легкой промышленности, креативной индустрии; т.е. комплекса «креативных» технологий, объединивший свыше 10 подотраслей промышленности и услуг, связанных с промышленным и художественным дизайном. В этих странах всегда большое внимание уделялось текстильной промышленности, производству строительных материалов, а также отраслям high-hume (мода, национальная кухня(Ташкент, Нукус) национальное ремесленничество(Коканд, Ургут), международный и внутренний туризм в средневековые архитектурные сооружения в Самарканде, Бухаре, Хиве, и Шахрисябзе и др.). Именно эти отрасли на сегодняшний день являются локомотивами экономического роста.

Узбекистан, будучи центром туристической индустрии и находясь на перекрестке цивилизаций, обладает исключительными возможностями в рекреационной сфере. Данная сфера деятельности способствует зарождению необычных, поражающих западные страны формами искусства и выработкой эстетических стандартов у населения. Это интенсивно в настоящее время используется в инновационной деятельности – индустрии узбекской моды.

2.3.Результаты.

2.3.Создание инновационной инфраструктуры как главного звена в цепочке взаимодействия сферы генерации знаний и производства

Начиная с 2005 года затраты на научно-технологические исследования в республике значительно увеличились, но по уровню финансирования НИОКР республика заметно отстает от среднемирового уровня. Большая часть научных исследований, как уже отмечалось, финансируется государством. Частный сектор фактически не участвует в инновационном процессе. В республике венчурные фонды не получили широкого развития, а малый и средний бизнес не очень охотно вкладывает средства в инновации из-за высокой рискованности инновационных проектов, отсутствия финансовых средств.

Это свидетельствует о том, что хотя в Узбекистане имеются основные компоненты национальной системы исследований и разработок, актуальной задачей является формирование инновационной инфраструктуры как главного звена в цепочке взаимодействия сферы генерации знаний и производства.

Последние несколько лет Узбекистан создает условия для развития Национальной Инновационной Системы и активно пытается внедриться в орбиту экономики знания. Обеспечение эффективного взаимодействия науки, образования и производства является важнейшим условием повышения конкурентоспособности Узбекистана на мировой арене.

В [Указе](#) Президента от 06.07.2022 г. №УП-165 «Об утверждении стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы» утверждены:

- Стратегия инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 гг.;

- Целевые показатели реализации Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 гг.

- Как известно, Научно- Исследовательские и Опытно Конструкторские Разработки-НИОКР включает в себя три основные группы деятельности: фундаментальные исследования; прикладные исследования; опытно-конструкторские и технологические разработки. Национальные расходы на НИОКР считаются одним из ключевых показателей научно-технического развития страны. По данным Государственного Комитета по Статистике Республики Узбекистан, доля затрат на НИОКР в ВВП Республики Узбекистан остается очень низким на уровне 0,21% от ВВП в 2016 году , 0,12% - 2018 году, 0,11% -2019 году, 0,14% -2020 году, 0,15% 2021году. , что намного ниже уровня развитых и быстроразвивающихся стран . Так, в США и Германии 2017 году доля расходов на НИОКР составила 2,8%, в Японии – 3,3%, а в Южной Корее – 4,2%.%. Самые высокие расходы на науку в 2018 году нес Израиль – 4,95% к ВВП. Далее следует Южная Корея- 4,81% и Япония – 3,26%. В принятой Стратегии инновационного развития Узбекистана на 2022-2026 годы долю затрат на НИОКР в ВВП страны предусмотрено увеличить до 0,24 %.

1-января 2021 года в Узбекистане насчитывалось 254 организации, выполнивших научно —исследовательские и опытно — конструкторские разработки. В том числе в государственном секторе — 108, предпринимательском – 79, в системе высшего образования- 65, частном некоммерческом секторе -2.

В результате реализации Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019 — 2022 годы достигнуты большие успехи в обеспечении и стимулировании инновационного и технологического прогресса в отраслях экономики и социальной сфере, в том числе сельском хозяйстве, энергетике, строительстве,

образовании, здравоохранении. В частности: в 2021 году республика поднялась на 36 позиций по сравнению с 2015 годом в рейтинге Глобального инновационного индекса, который оценивается по 81 индикатору; Если на 2021 год Узбекистан [располагался](#) на 86-м месте из 132, то сейчас достиг 82-го. Среди стран Центральной и Южной Азии республика занимает третье место — после Индии и Ирана. Наряду с Пакистаном и Индонезией Узбекистан [вошёл](#) в число «стран, достигающих инновации» (Innovation Achievers). Показатели инновационной деятельности превышают ожидаемые при текущем уровне экономики. [7]

Индекс оценивает инновационное развитие стран с разным экономическим уровнем на основе 81 показателя, разделённых на два субиндекса.

- Субиндекс доступных ресурсов и условий для внедрения инноваций — сюда относятся уровень развития институтов, человеческий капитал, исследования, инфраструктура, состояние внутреннего рынка и бизнеса.

- Субиндекс практических результатов инноваций — в него входят развитие технологий и экономики знаний, а также результаты творческой деятельности.

В субиндексе условий для инноваций Узбекистан улучшился на 7 позиций и достиг 75-й строки. По субиндексу результатов инноваций позиция страны выросла на 18 строк, до 100-го места. Отмечается, что Узбекистан стал десятым в группе стран с уровнем дохода ниже среднего, заняв лидирующие позиции среди них по развитию человеческого капитала, уровню инфраструктуры и развитию внутреннего рынка. Первое место в рейтинге заняла Швейцария. Китай стал 12-м. Среди стран СНГ Россия стала 45-й, Казахстан — 79-м. Азербайджан расположился на 80-м месте, Кыргызстан — на 98-м, а Таджикистан — на 103-м.

3. Заключение и выводы

Задачи инновационного развития государства: становление инновационного потенциала, в основе которого будут высокообразованные граждане;

- увеличение инвестиционной активности современных технологических укладов;
- модернизация экономики государства;
- создание конкурентоспособного сектора исследований, разработок и условий для его расширенного воспроизводства;
- привлечение инвестиций для развития инновационной области республики;
- разработка индикаторов инновационной деятельности и развитие системы ее мониторинга;
- привлечение ученых и молодёжи в науку республики

Таким образом, Узбекистан, который использует альтернативную модель инновационного развития, базируется на исторические, национальные особенности страны. В инновационном развитии ориентируется не только на разработку, а на заимствование новых инновационных технологий, их усовершенствование, распространение и введение в производство. Инновационная экономика государства формируется эволюционно на основе концептуальных основ проектирования, разработки, создания и внедрения инновационных технологий субъектами хозяйствования. Инновационная активность предприятий и организаций играет основную роль в выполнении основных целей развития экономики республики. Эти цели связаны с повышением конкурентоспособности экономики и благосостояния населения. Для этого необходимо создание таких условий, при

которых инновационная активность предприятий будет получать полную поддержку для выполнения их инновационной деятельности.

REFERENES

1. Perez Vico E., Schwaag Serger S., Wise E. and Benner M. (2017) Knowledge Triangle Configurations at Three Swedish Universities. -http://link.springer.com/pdf/10.1007/978-3-030-81346-8_10 pdf
2. Unger M., Polt W. (2017) The Knowledge Triangle between Research, Education and Innovation — A Conceptual Discussion. Foresight and STI Governance, vol. 11, no 2, pp. 10– 26. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.2.10.26] see also: M. Unger & Giulia A. Marsan & D. Meissner & W. Polt & M. Cervantes, 2020. "[New challenges for universities in the knowledge triangle](#)," [The Journal of Technology Transfer](#), Springer, vol. 45(3), pages 806-819.
3. A.Yunusov, N.Yunusov ÖZBEKİSTAN'DA ULUSAL İNOVASYON SİSTEMİNİN OLUŞTURULMASINDA KİLİT BİR UNSUR OLARAK "BİLGİ ÜÇGENİ" ÇERÇEVESİNDE ÜNİVERSİTE Ases V. International Conference On Social Sciences March 17-19, 2023, Ankara, Türkiye , s.298-306
4. [https://telegra.ph/Universitet-va-sanoat-korhonalari-hamkorligi--Universitet-40-07-14 // 22 07 2022](https://telegra.ph/Universitet-va-sanoat-korhonalari-hamkorligi--Universitet-40-07-14-//22-07-2022)
5. Национальная база данных законодательства, 07.07.2022 г., № 06/22/165/0615; 10.02.2023 г., № 06/23/21/0085; 04.07.2023 г., № 06/23/107/0441
6. [Указ](#) Президента Республики Узбекистан от 06.07.2022 г. №УП-165 «Об утверждении стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы»,
7. <https://globalstocks.ru/wp-content/uploads/2022/10/wipo-pub-2000-2022-exec-ru-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

**IQTISODIYOT VA TA’LIM UZVIYLIGI
TARAQQIYOT OMILI:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR**

***

**ECONOMIC AND EDUCATIONAL
INTEGRATION AS A DEVELOPMENT
FACTOR: ISSUES AND SOLUTIONS**

***

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ
КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ:
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ**

RELATIVE IMPORTANCE OF FACTORS AFFECTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS

¹Sabirov Khasan Nusratovich, ²Talibjanov Khurshidbek

¹Head of the Department of Industrial Management and Digital, Technologies of the International Nordic University, ²Master's student of Foreign Economic Activities at the University of World Economy and Diplomacy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160206>

***Annotasiya.** Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasidagi kichik biznes sohasini barqaror rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillarga bog‘liqlik ahamiyatini ko‘rib chiqdik va bu sohani istiqbolli ko‘rsatkichlarini ifodaladik. Ekonometrik modellashtirishda keng foydalaniladigan korrelyasion-regression tahlil usulidan hamda prognozlashtirish jarayoni uchun ARIMA modelining tarkibiy qismidan foydalanildi. Tadqiqot ma’lumotlari O‘zbekiston Respublikasi statistika qo‘mitasi portalidan olindi va hisob-kitob jarayonida foydalanildi. Shuningdek, ma’lumotlar tahlili jarayonida determinasiya (R^2), korrelyasiya koeffitsiyentlari ($r_{y/x}$), Darbin-Uotson testi (DW) va Fisher mezonini (F -distribution) testlardan foydalanildi.*

***Kalit so‘zlar:** kichik biznes, model, tadbirkorlik, yalpi ichki mahsulot, Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi, AR model.*

***Аннотация.** В данном исследовании мы рассмотрели важность зависимости от факторов, влияющих на устойчивое развитие сектора малого бизнеса в Республике Узбекистан, и представили перспективные показатели этого сектора. Данные исследования были получены с портала Статистического комитета Республики Узбекистан и использованы в процессе расчетов. Кроме того, при анализе данных использовались критерии определения (R^2), коэффициенты корреляции ($r_{y/x}$), тест Дарбина-Ватсона (DW) и критерий Фишера (F -распределение).*

***Ключевые слова:** малый бизнес, модель, предпринимательство, валовой внутренний продукт, производственная функция Кобба-Дугласа, AR-модель.*

***Abstract.** In this study, we considered the importance of dependence on the factors affecting the sustainable development of the small business sector in the Republic of Uzbekistan and expressed the promising indicators of this sector. component was used. Research data were obtained from the portal of the Statistical Committee of the Republic of Uzbekistan and used in the calculation process. Also, determination (R^2), correlation coefficients ($r_{y/x}$), Darbin-Watson test (DW) and Fisher criterion (F -distribution) tests were used during data analysis.*

***Keywords:** small business, model, entrepreneurship, gross domestic product, Cobb-Douglas production function, AR model.*

INTRODUCTION

Small business and entrepreneurship are becoming more and more important in the sustainable development of the economy of our country and in improving the well-being of the population. Today, small business and entrepreneurship account for 55% of the gross domestic product, and almost 75% of the population employed in economic sectors are engaged in business entities. However, in 2000, the share of this sector in the gross domestic product was 31 percent, and the corresponding share in employment was almost 1/3 less than the current rate.

The experience of developed countries shows that by supporting small business, they receive income from it in the form of taxes, development of innovations, employment of the

country's population. Statistical data reflect the high contribution of small business entities to the development of the economy of the world's leading countries. For example, there are about 17 million small businesses in the United States. Small business creates more than 50% of the gross national product.

Almost 97 percent of enterprises are small according to the standard of small business management in all sectors of the economy except agriculture. The statistical data of the European Business Association also show that small business is developing quite actively and operating efficiently in the EU countries. In Europe, it is 70% to 90% of all enterprises. More than half of the population of EU countries work in this field. Small business is developing most actively in Germany. The contribution of small business to the country's economy is almost 100 percent of the total gross domestic product. More than the population of working age is employed at the expense of small business entities. More than 1,000 small German enterprises have become world export leaders.

METHODOLOGY

During our research, we used the data obtained from the Statistical Committee of the Republic of Uzbekistan. Also, in the study, the classical linear regression model (CLRM) of the whole small business, determination (R^2), correlation coefficients (ry/x), Darbin-Watson test (DW) and Fisher's criterion (F-distribution) estimates empirical probability We will look at the data.

The Cobb-Douglas production function is one of the widely used functions in economic forecasting. This function represents the relationship between the volume of practical factors of production (labor and capital) and the volume of output. In this case, the volume of production (Y) is determined by the available reserves of production factors and the efficiency of their use. Factors of production are determined by labor L and capital K. Efficiency of use of production factors with marginal productivity indicators with capital - m and with labor - (1 - m):

$$Y = A \times K^m \times L^{(1-m)} \quad (1)$$

where A is the coefficient reflecting the effect of the volume of production on the product.

From the relative perspective of growth rates, the relationship between macroeconomic indicators looks very simple:

$$y = k \times m + l \times (1 - m) \quad (2)$$

where k is the average annual capital growth rate; m is the elasticity coefficient of production volume by capital; l - the average annual growth rate of labor; (1 - m) is the coefficient of elasticity of production volume for labor.

J. Tinbergen is another scientist who improved the Cobb-Douglas production function, who suggested considering the impact of scientific and technical progress on economic change as an independent variable [1]. In this context, we use the model improved by J. Tinbergen.

ARIMA models are one of the most widely used methods for forecasting economic and social indicators. ARIMA The word ARIMA is an abbreviation of the English word "Autoregressive integrated moving average" and consists of three different components.

"Autoregressive" - the function of the autoregressive part reflects the influence of the values of this quantity in the past period in the current period. This is due to the specific nature of time series data, that is, quantities often have autocorrelation with their value in the past period[2].

The second component is represented by the word "integrated". Integration is the transformation of a time series into stationary data if it is non-stationary. If the time series data is

stationary, then the integration part is not needed. ARIMA models that do not need to find differences of the first or higher order are also called ARMA.

The third part is the "Moving average" part, which reflects the effect of the moving average part on the time series data. ARIMA models are an important econometric tool for short-term forecasting [3].

By comparing the dynamics of factors and the elasticity coefficients and relative indicators of production results, it is possible to perform a spectral analysis of the growth rate of production results due to various reasons. AR models are one of the most widely used methods for forecasting economic and social indicators [4].

To make forecasts, we make medium-term forecasts of capital (K) and labor (L) variables based on AR(1) and AR(2) models. In dynamic series, the value of variable K at time t is K_t , where the number of observations is T, i.e. $t=1,2,\dots,T$. Within the sample, t and subsequent time $t+1$ represent the time interval of observations.

Dynamic arrays use special terminology when using previous values of a variable. Although $K_{(t-1)}$ - semantically indicates the value of the variable K in the past time, it is the first lag of the variable K or K with the first lag, and $K_{(t-j)}$ is the j - lag of the variable K or j is referred to as K with lag. The change of variable K between t and t-1 is called $K_t - K_{(t-1)}$ and is defined as $\Delta K_t = K_t - K_{(t-1)}$.

ANALYSIS AND RESULTS

Based on the impact of several factors on the development of small business and private entrepreneurship in our country, we will analyze the results by creating econometric models and data analysis. In the course of the research, we used the total size of the total amount of GDP as the main factor, relative to GDP (billion soums) - Y, and the amount of GDP in the industry (billion soums) as the influencing factor - X_1, the amount in construction (billion soums) X_2, in investment amount (billion soums) - X_3, number of people employed in KBXT - X_4, amount of exports (thousands of US dollars) - X_5, amount of imports (thousands of US dollars) - X_6, amount of trade (billion soums) - X_7 is selected.

We performed data and econometric analysis of all variables on the basis of 2000-2021 data provided by the State Statistics Committee. As a result, in the period of 22 years, the total volume of KBXT was 104,729.6 billion soums on average and the highest amount was 403,288.6 billion soums compared to GDP.

However, as a result of pair correlation analysis, two influencing factors, i.e. the amount of investment (billion soums) - X_3 and the number of people employed in KBXT - X_4 are weakly connected with each other, and based on them, multifactorial linear regression we make a model.

`. reg Y x3 x4`

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	22
Model	2.8326e+11	2	1.4163e+11	F(2, 19)	=	72.65
Residual	3.7040e+10	19	1.9495e+09	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.8844
				Adj R-squared	=	0.8722
Total	3.2030e+11	21	1.5252e+10	Root MSE	=	44153

Y	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
x3	1.457535	.1937174	7.52	0.000	1.05208 1.86299
x4	26.71429	5.255174	5.08	0.000	15.71508 37.7135
_cons	-155462.9	42334.05	-3.67	0.002	-244069 -66856.66

Figure 1. Regression analysis result

Based on the results of the regression analysis, the multifactor linear model was expressed in the following form:

$$Y = -155462.9 + 1.4575 * x3 + 26.7142 * x4 + \varepsilon$$

You can see that the shape of the constructed model is correct and significant when we conclude by Fisher's criterion. Based on the direct Fisher's p value, the coefficient of determination is significant and equal to $R^2=0.884$, which means that the model is close to the real value by 88 percent. Also, if we analyze the parameters of the model in the t-critical student value, you can see that all the coefficients are reliable. Alternatively, if you look at the factors involved in the model, you can see that it fits the Cobb-Douglas function.

Another scientist who improved Cobb-Douglas production function is J. Tinbergen, who proposed to take into account the impact of scientific and technical progress on economic change as an independent variable [5]. To this end, he supplemented the number of factors in the original Cobb-Douglas formula with an additional factor of the natural logarithmic base of e to the power of g .

`. reg LY LL LK time`

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	22
Model	75.2065975	3	25.0688658	F(3, 18)	=	1053.28
Residual	.428414775	18	.023800821	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.9943
				Adj R-squared	=	0.9934
Total	75.6350123	21	3.60166725	Root MSE	=	.15428

LY	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
LL	2.322778	.3252648	7.14	0.000	1.639422 3.006134
LK	.1845332	.1626477	1.13	0.271	-.157177 .5262434
time	.1331291	.0541349	2.46	0.024	.0193958 .2468624
_cons	-13.54337	2.721465	-4.98	0.000	-19.26095 -7.82578

Figure 2. Regression analysis result

In this context, if we take the total size of the KGBT, the amount in relation to GDP - Y, the amount of investment (billion soums) - X₃ as K and the number of people employed in the KGBT - L - X₄, we will build the model improved by J. Tinbergen. However, if we look at the results of Figure 2, the investment amount (billion soums) K has an unreliable coefficient based on the t-student criterion. Taking this into account, we use the Cobb-

Douglas function improved by R. Solow.

```
. reg LY LL LK
```

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	22
Model	75.0626571	2	37.5313285	F(2, 19)	=	1245.90
Residual	.572355208	19	.030123958	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.9924
				Adj R-squared	=	0.9916
Total	75.6350123	21	3.60166725	Root MSE	=	.17356

LY	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
LL	2.351587	.3656918	6.43	0.000	1.586186 3.116989
LK	.5713078	.0466381	12.25	0.000	.4736931 .6689224
_cons	-15.53331	2.923233	-5.31	0.000	-21.6517 -9.414909

Figure 3. Regression analysis result

As a result of the above regression analysis, our model was created in the following form:

$$LY = B + \alpha * LnK + \beta * LnL \quad (3)$$

Then

$$Y = (1,79461E - 07) * K^{0,5713078} * L^{2,351587} \quad (4)$$

```
. reg LY LL LK
```

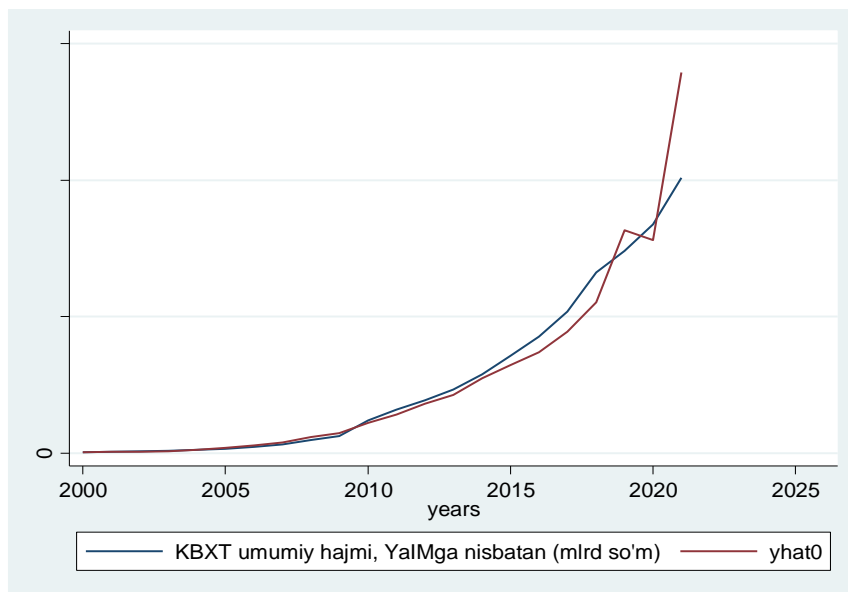
Source	SS	df	MS	Number of obs	=	22
Model	75.0626571	2	37.5313285	F(2, 19)	=	1245.90
Residual	.572355208	19	.030123958	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.9924
				Adj R-squared	=	0.9916
Total	75.6350123	21	3.60166725	Root MSE	=	.17356

LY	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
LL	2.351587	.3656918	6.43	0.000	1.586186 3.116989
LK	.5713078	.0466381	12.25	0.000	.4736931 .6689224
_cons	-15.53331	2.923233	-5.31	0.000	-21.6517 -9.414909

Figure 4. Regression analysis result

If we analyze the constructed model, the coefficient of determination is equal to 0.99, the value of Fisher's criterion is 1245.9, which means that the selected model form is correct and significant, and all the coefficients found are t-student criterion. reliable on.

Figure 5. The total volume of GDP, the amount in relation to GDP and the estimated Y value of the constructed model

If we compare based on the graph, the calculated Y value of the model is 99 percent close to reality based on probability. Also, continuing the econometric modeling, we will find the future forecast values of the K and L variables involved in the model. In this case, we use n-order autoregression models (AR).

Based on the analysis result, all values of the AR(1) model are positive. Based on this, the form of the model was as follows:

$$AR(1) = 0,2944899 + 1,008556 * L1.LK \quad (5)$$

If we pay attention to the result of the above regression analysis, the results of this model are also composed of positive values. When creating a lagged model, it had the following form.

$$AR(1) = 0,9391927 + 0,8996358 * L1.LL \quad (6)$$

years	K	L	lb0	yhat2	ub0
2021	244962.7	10070.67	388510.8	557630.6	800368.7
2022	365681.8	10213.64	498271.5	724691.8	1054000
2023	547766.8	10344.01	637102	940515.8	1388428
2024	823359.4	10462.71	812452.6	1219373	1830101
2025	1241931	10570.65	1033696	1579802	2414419
2026	1879892	10668.72	1312644	2045921	3188826

Figure 6. Medium-term forecast values

Also, based on the above model 9, before finding the forecast value of the total volume of GDP, the amount compared to GDP, we can find the standard error of the forecast and the value of t-critical=1.7291328. Then we find the interval of change of forecast value. Based on the results of the analysis, the total size of the KBXT, compared to GDP, will most likely be 724,691.8 billion soums in 2022, and this figure will reach 2,045,921 billion soums by 2026.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Based on the research of the trends and problems of sustainable development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan, the following conclusions were drawn:

During the years of independence, as a result of the reforms aimed at the development of small business and private entrepreneurship in our country, including increasing the investment attractiveness of this sector, today the share of small business and private entrepreneurship in GDP is higher than the indicators of most countries with developed market economies;

As a result of the implementation of targeted state programs aimed at further strengthening the participation of small business and private business entities in foreign economic activities and encouraging the supply of competitive products to the world market, more than half of product exports in regions such as Khorezm, Namangan, Syrdarya, Samarkand, Surkhandarya and Bukhara part corresponds to the share of small business and private entrepreneurship.

Also, based on the results of the research, the total investment amount of KBXT (billion soums) will be 365,681.8 billion soums in 2022, and this indicator will reach 1,879,892 billion soums by 2026. and if the number of people employed in KBXT equals 10,213 in 2022 and 10,668 in 2026, the total size of KBXT, its amount in relation to GDP, may increase to the above-mentioned amount. At the same time, there is a possibility that the total volume of GDP in relation to GDP will change from 498,271.5 billion soums to 1,054,000 billion soums in 2022. The forecast value in 2026 of the total volume of GDP in relation to GDP may fluctuate between 1,312,644 billion soums and 3,188,826 billion soums.

REFERENCES

1. Dobbs, M. and Hamilton, R.T. (2007), “Small business growth: recent evidence and new directions”, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol.13, No.5, pp.296-322.
2. Brinckmann, J. (2008), *Competence of Top Management Teams and the Success of New Technology-Based Firms: A Theoretical and Empirical Analysis Concerning Competencies of Entrepreneurial Teams and the Development of their Ventures*, Gabler, Wiesbaden.
3. Carter, S., Wilson, F., Shaw, E. and Lam, W. (2006), “Gender, entrepreneurship and business finance: investigating the relationship between banks and entrepreneurs in the UK”, in Brush, C., Carter, S., Gatewood, E., Greene, P. and Hart, M. (Eds), *Growth-Oriented Women Entrepreneurs and Their Businesses*, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 373-92.
4. Сабиров, Х. (2020). Моделирование объемов производства пищевой промышленности. *Экономика и инновационные технологии*, (6), 124–131. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11837.
5. J.Tinbergen. (2003), “Women entrepreneurs: moving front and center: an overview of research and theory”, *Coleman White Paper Series*, available at: www.usasbe.org/knowledge/whitepapers/greene2003.pdf (accessed 20 October 2011).

YANGI ZAMON BUXGALTERIYASINI TAKOMILLASHISH YO‘LIDA SUN’IY INTELLEKTNING TUTGAN ROLI VA AHAMIYATI

¹Rashidova Ra’noxon Iskandarovna, ²Shodiyev Erkin Temirovich

¹TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti Iqtisod fakulteti 2-bosqich talabasi, ²TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160227>

***Аннотация.** Maqolada sun’iy intellektning buxgalteriya hisobini takomillashtirishdagi ahamiyati va vazifasi o‘rganilgan. Jumladan moliyaviy texnologiyalarning buxgalteriya sohasiga tadbiriq etishga ta’sir qiluvchi muammolar va ularning yechimi bilan bog‘liq masalalar o‘rganilgan.*

***Калит сўзлар:** sun’iy intellekt, yangi zamon buxgalteriyasi, innovatsiyalar, FINTECH kompaniyalari, moliyaviy texnologiyalar*

***Аннотация.** В статье рассматривается значение и роль искусственного интеллекта в совершенствовании бухгалтерского учета. В частности, были изучены проблемы, влияющие на применение финансовых технологий в сфере бухгалтерского учета и вопросы, связанные с их решением.*

***Ключевые слова:** искусственный интеллект, современный бухгалтерский учет, инновации, FINTECH компании, финансовые технологии*

***Abstract.** The article examines the importance and role of artificial intelligence in improving accounting. In particular, problems affecting the application of financial technologies in the field of accounting and issues related to their solution were studied.*

***Keywords:** artificial intelligence, modern accounting, innovations, FINTECH companies, financial technologies.*

Kirish. Keyingi yillar mobaynida xalqaro standartlarga to‘la to‘kis javob beruvchi buxgalteriya hisobi tizimini yaratish borasida ko‘pgina islohotlar olib borilmoqda. Buxgalteriya hisobidan foydalanuvchilar doirasi ancha kengayib borayotganligi integratsiya jarayonlari chuqurlashtirilayotganligi, qo‘shma korxonalar barpo etilayotganligi, jahon moliya bozoriga chiqilayotganligi, sarmoyador, ishchi kuchi va valyutaning ayrim mamlakatlar o‘rtasida erkin harakatlanishi zarurligi buxgalteriya hisobi tizimini jahon standartlari asosida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanishni taqozo etadi.

Fintech (moliyaviy)-bu moliyaviy muassasalar va kompanoyalarga biznesning moliyaviy jihatlarini boshqarishga ko‘maklashadigan texnologiyalar hisoblanadi. Ular sirasiga: dasturiy ta’minot, ilovalar, jarayonlar va biznes modellar kiradi. Shuningdek, fintexnologiyalar tech tushunchasini banklarga bank-moliya bozorida zamonaviy raqobatchi tarmoq sifatida ko‘rish mumkin.

Sun’iy intellekt hozirgi paytda odamlar tomonidan amalga oshirilayotgan qarorlarni qabul qilish vazifalarini tobora ko‘proq o‘z zimmasiga olayotganligi sababli, sun’iy intellekt yanada tubdan o‘zgarishlarga imkon beradi. Bunday misol, soliqni maksimal darajada samaradorligini oshirish uchun guruhni global tuzish uchun sun’iy intellektdan foydalanishi mumkin.

Tadqiqotchi olim Paulo Xorxe Ribeyroning ta’kidlashicha: Sun’iy intellect shuningdek, buxgalteriya bo‘limlarida, xususan, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot va auditda sezilarli o‘zgarishlar kiritmoqda. AI texnologiyalari ma’lumotlarni kiritish kabi takrorlanuvchi vazifalarni

avtomatlashtirishi mumkin, bu esa buxgalteriya mutaxassislariga ko‘proq strategik tashabbuslarga e‘tibor qaratish imkonini beradi.

Bu sohadagi muhim misol, buxgalteriya hisobini yuritish imkoniyatlarini yaxshilash uchun AI texnologiyalarini joriy etgan bulutga asoslangan buxgalteriya dasturiy ta‘minoti kompaniyasiga tegishli. Ular buxgalteriya hisobi bilan bog‘liq ko‘plab takrorlanuvchi vazifalarni, masalan, ma‘lumotlarni kiritish va toifalarga ajratishni avtomatlashtirish uchun mashinani o‘rganish algoritmlaridan foydalanadilar. Bu buxgalteriya hisobi uchun zarur bo‘lgan vaqt va kuchni sezilarli darajada qisqartirdi, buxgalteriya mutaxassislariga ko‘proq strategik tashabbuslarga e‘tibor qaratish imkonini berdi.

Moliyaviy hisobotda AI texnologiyalari odamlarga ko‘rinmaydigan naqsh va tendentsiyalarni aniqlash uchun katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Bu buxgalteriya hisobi bo‘yicha mutaxassislariga moliyaviy ko‘rsatkichlarni yaxshilash mumkin bo‘lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi, bu esa ko‘proq xabardor qarorlar qabul qilishga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish sun‘iy intellektning buxgalteriya hisobi va audit hamda moliya sohasiga tatbiq etgan holda takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalari:

“Raqamli O‘zbekiston — 2030” Strategiyasiga muvofiq hamda sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma‘lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta‘minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida 2021-2022-yillarda sun‘iy intellekt texnologiyalarini o‘rganish va joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturiga muvofiq:

- sun‘iy intellektni qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari va tamoyillarini, shuningdek, yaqin va uzoq istiqbolda ushbu sohani kompleks shakllantirish uchun shart-sharoitlarni belgilovchi Sun‘iy intellektni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish;
- iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada, davlat boshqaruvi tizimida sun‘iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishda yagona talablar, javobgarlik, xavfsizlik va shaffoflikni belgilovchi normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish;
- aholi manfaatlari yo‘lida davlat xizmatlari ko‘rsatish sifatini yaxshilash, shuningdek, ma‘lumotlarni qayta ishlashda davlat organlarining samaradorligini oshirish uchun sun‘iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanish;
- foydali texnologik yechimlarni ishlab chiqish bo‘yicha fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni o‘tkazish va ularni keyinchalik tijoratlashtirishni rag‘batlantiruvchi sun‘iy intellekt sohasida innovatsion ishlanmalarning mahalliy ekotizimini yaratish;
- sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llovchi dasturiy ta‘minot ishlab chiquvchilariga raqamli ma‘lumotlardan foydalanish uchun sharoit yaratish, shuningdek, davlat organlari va tashkilotlarining tegishli ma‘lumotlarini tezkor raqamlashtirishni ta‘minlash;

- sun’iy intellekt sohasidagi ilmiy ishlar va ishlanmalarning investitsion jozibadorligini shakllantirish, shu jumladan tovarlarning (ish va xizmatlarning) ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish;

- mahalliy korxonalar va mutaxassislarining sun’iy intellekt sohasidagi axborot resurslari va bilimlardan foydalanish imkoniyatini ta’minlash, shuningdek, zarur ta’lim muhitini rivojlantirish;

- qo’shma xalqaro tadqiqot faoliyatini amalga oshirish, kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish, respublikamizning nufuzli reytinglar va indekslarda pozitsiyasini yaxshilash maqsadida sun’iy intellekt va uni qo’llash texnologiyalari sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish;

Shuningdek, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parki rezidentlarini jalb qilgan holda Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo’yicha 2021-2022-yillarda amalga oshiriladigan tajriba-sinov loyihalar ro’yxatiga muvofiq:

- qishloq xo’jaligi sohasida: erni masofadan zondlash ma’lumotlari asosida tuproq va qishloq xo’jaligi ekinlari holatini, shuningdek, qishloq xo’jaligi texnikasi, shu jumladan kombaynlar ishini monitoring qilish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo’llash;

- bank sohasida: tijorat banklari faoliyatini monitoring qilish samaradorligini oshirish va ular tomonidan tartibga solish talablari (SubTech va RegTech) bajarilishini soddalashtirish, shuningdek, bank xizmatlari ko’rsatish sifatini tahlil qilish, foydalanuvchilarni masofadan biometrik identifikatsiyalash (Face-ID) va kredit tavakkalchiliklarini baholash uchun sun’iy intellekt texnologiyalarini qo’llash;

- moliya sohasida: budget xarajatlari, pensiya, ijtimoiy va sug’urta to’lovlari, shuningdek, nafaqa to’lovlarini tahlil qilish va samaradorligini oshirish uchun sun’iy intellekt texnologiyalarini qo’llash;

- soliq sohasida: yuridik shaxslarning soliq tushumlarini tahlil qilish, soliq to’lovlaridagi tafovutlarni aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarini qo’llash masalalariga Hukumat darajasida alohida e’tibor qaratilgan.

Raqamli texnologiyalar vazirligi ma’lumotlariga qaraganda, bugungi kunda 23 ta bank, 5 ta yirik davlat tashkiloti ushbu tizimdan doimiy foydalanmoqda, ro’yxatdan o’tganlar soni esa 2,5 millionga yetdi.

MyID birinchi navbatda shaxsni biometrik identifikatsiyalash imkonini beradi va natijada jarayonga ketadigan vaqtni 1 soniyaga tushiradi, hujjatlarni tekshirish butkul avtomatlashadi.

Yana bir o’ziga xos loyiha – qishloq xo’jaligi yerlari va ekinlari monitoringi loyihasi doirasida kosmosdan va dronlar bilan olingan suratlar, real vaqt rejimida to’planadigan ma’lumotlar asosida dalalar sun’iy intellekt yordamida monitoring qilinib, ularning geoaxborot tizimi yaratildi.

Biroq kadrlar muammosi hamon ushbu yo’nalishdagi eng muhim masaladir. 2022/2023 o’quv yilidan “Sun’iy intellekt” yo’nalishida kadrlar tayyorlash bo’yicha jami 6 ta oliy ta’lim muassasalarida 245 ta kvota ajratildi. Shuningdek, alohida “Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt” doktorantura yo’nalishi ochilganini qayd etish lozim.

R.Fayziyevning fikricha iqtisodiyotni boshqarishdagi o’zgarishlar, bozor munosabatlarga o’tish buxgalteriya hisobini tashkil qilish va olib borishga katta ta’sir o’tkazdi. Buxgalteriya hisobining xalqaro tizimlariga o’tilmoqda, bu uning uslubiyatining yangi shakllarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Buxgalteriya hisobining axborot tizimiva uni

kompyuterda ishlab chiqishni tashkil qilishning an’anaviy shakllari katta o‘zgarishlarga ega bo‘ladi. Hisobchidan korxonada moliyaviy holatining obyektiv baholarini bilish, moliyaviy tahlil usullarini egallash, qimmatli qog‘ozlar bilan ishlashni bilish, bozor sharoitida pul mablag‘lari investitsiyalarini asoslash va boshqalar talab qilinadi va ularning barchasiga zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashni bilish muhim hisoblanadi.

Ushbu sun’iy intellekt inqilobi yaqin orada sekinlashishi kutilmaydi. Darhaqiqat, mutaxassislar 2030 yilga qadar sun’iy intellekt texnologiyasi bilan 800 millionga yaqin ish o‘rinlari almashtirilishini taxmin qilishmoqda. Dastlab, sun’iy intellekt texnologiyasi va ish joyidagi avtomatizatsiya nafaqat pushti va ko‘k rangli ishchilarga ta’sir qilgandek edi. Ushbu texnologiya rivojlanib, kuchliroq bo‘lib borayotganligi sababli, professional, shu jumladan buxgalterlar, kelajakda o‘zlarining martabalarini uchun nima bo‘lishini va agar sun’iy intellekt o‘zlarining ishlarini eskirgan deb hisoblasa, tashvishlana boshladilar.

AI texnologiyasi allaqachon soliqni tayyorlash, ish haqi va tekshirishlar kabi ko‘plab buxgalteriya funksiyalarini bajarishga qodir. Xero, Intuit va Sage kabi ko‘plab etakchi buxgalteriya dasturlari provayderlari o‘zlarining dasturiy ta’minotlariga sun’iy intellekt texnologiyalarini kiritdilar, masalan, banklarni solishtirish, hisob-kitoblarni turkumlash, risklarni baholash va audit jarayonlari, masalan, xarajatlarni taqdim etish va hisob- kitoblarni to‘lash shular jumlasidandir.

Hozirgi kunda buxgalteriya hisobi ishlarini tashkil qilishga qo‘yilgan eng asosiy talab — bu uning kam xarajatli va sodda bo‘lishligidir. Korxonada hisob ishlari ana shunday tashkil etilgandagina, buxgalteriya hisobi yuqori samaraga hamda yaxshi natijalarga erishishi mumkin. Buning uchun esa, eng avvalo, har bir korxonaning o‘ziga xos tarmoq xususiyatlarini va boshqa jihatlarini chuqur o‘rganish lozim. Har bir korxonada tashkil etilgan buxgalteriya hisobi xo‘jalik faoliyati jarayonida sodir bo‘layotgan xo‘jalik muomalalarini uzluksiz kuzatish, kuzatish natijalarini son ko‘rsatkichlarida ifodalash, keyin ularni yoppasiga maxsus hujjatlarda aks ettirishni ta’minlash lozim. Shu bilan birgalikda korxonada biznes-rejasini va kelgusidagi strategik dasturlarini tuzishda kerakli ma’lumotlar bilan ta’minlashi hamda ularning bajarilishi ustidan amaliy ravishda nazorat olib borishi kerak.

Xulosa: Hozirgi kunda buxgalteriya sohasida sun’iy intellektning ahamiyati kundankunga ortib bormoqda va buni yanada rivojlantirish va uning rivojlanishi uchun harakat qilishimiz juda ham muhim vazifalarimizdan biridir. Chunki, ushbu globallashuv zamonida ‘sun’iy ong‘ yetib bormagan sohaning o‘zi qolmadi. Shu jumladan, buxgalteriya hisobining zamonaviy avtomatlashtirilgan dasturiy ta’minotlarini amaliyotga keng joriy qilinishi moliyaviy texnologiyalar kompaniyalarining ham moliyaviy bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori.

3. D.R. O‘ng‘arov, S.Sh. Eraliyeva. Sun‘iy intellektning bugungi kundagi ahamiyati. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 1 ISSUE 8 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337
4. O.X. Otaqulov, G.A. Pulatova, G. G.Pulatov. Sun‘iy intellekt va uning insoniyat faoliyatida tutgan o‘rni. SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601
5. <https://kun.uz/uz/news/2023/10/26/ozbekistonda-suniy-intellektning-kelajagi-qanday-eng-songgi-trendlar-va-voqealarga-nazar>
6. Paulo Jorge Ribeiro. The Impact of Artificial Intelligence on Finance and Accounting Departments. <https://www.linkedin.com/pulse/impact-artificial-intelligence-finance-accounting-paulo-jorge-ribeiro>

ILMIY-TEXNOLOGIK INNOVATSIYALAR TIZIMI ORQALI SANOATNI IQTISODIY RIVOJLANISHI

Pyosbek Abdug‘aniyev

Xalqaro Nordik universiteti mustaqil tadqiqotchi doktoranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160262>

Abstract. *From the point of view of the mechanism of scientific and technical service that promotes innovation and entrepreneurship, innovation can significantly increase labor productivity and the efficiency of labor factors, and help to optimize and update the industrial structure. Sustainable economic development must rely on technological innovation. This article develops an innovative science and technology service system in five aspects to achieve the goal of industrial economy development: a market-oriented mechanism, a demand-oriented mechanism, an industrial university research cooperation innovation mechanism, a scientific and technological finance system, and the establishment of a scientific and technological team.*

Keywords: *industry, Innovations, science, technology, economic development, market.*

Аннотация. *С точки зрения механизма научно-технического обслуживания, способствующего развитию инноваций и предпринимательства, инновации способны существенно повысить производительность труда и эффективность использования факторов труда, способствовать оптимизации и обновлению структуры промышленности. Устойчивое экономическое развитие должно опираться на технологические инновации. В этой статье разрабатывается инновационная система научно-технических услуг в пяти аспектах для достижения цели развития индустриальной экономики: рыночный механизм, механизм, ориентированный на спрос, инновационный механизм научно-исследовательского сотрудничества промышленных университетов, система научно-технического финансирования и создание научно-технологического коллектива.*

Ключевые слова: *промышленность, Инновации, наука, технологии, экономическое развитие, рынок.*

Annotatsiya. *Innovatsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantiradigan ilmiy-texnik xizmat ko'rsatish mexanizmi nuqtai nazaridan innovatsiyalar mehnat unumdorligi va mehnat omillari samaradorligini sezilarli darajada oshirishi va sanoat tuzilmasini optimallashtirish va yangilashga yordam beradi. Barqaror iqtisodiy rivojlanish texnologik innovatsiyalarga tayanishi kerak. Ushbu maqola sanoat iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadiga erishish uchun besh jihatdan innovatsion fan va texnologiya xizmati tizimini ishlab chiqadi: bozorga yo'naltirilgan mexanizm, talabga yo'naltirilgan mexanizm, sanoat universiteti tadqiqot hamkorlik innovatsion mexanizmi, ilmiy va texnologik moliya tizimini ilmiy va texnologik jamoasi tashkil etish.*

Kalit so'zlar: *sanoat, Innovatsiyalar, fan, texnologiya, iqtisodiy rivojlanish, bozor.*

Kirish.

Sanoat iqtidosdiyotini tez suratlarda o'sishi bilan korxonalar innovatsiyalari duch keladigan muhit yanada murakkablashadi va samarali innovatsiyalarni faqat korxonalarining o'zlari tomonidan amalga oshirish tobora qiyinlashib bormoqda. Shu sababli, innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishdan boshlab, davlat fan va texnologiya xizmatlarining muhimligini tan oldi va an'anaviy sanoatni o'zgartirish, modernizatsiya qilish, fan va texnologiya yutuqlarini sanoatlashtirishni rag'batlantirish uchun qo'llab-quvvatlovchi siyosatni ishlab chiqdi. Tizimni

tartibga solish iqtisodiy samaradorlikni belgilaydi va turli institutsional tartibga solish turli xil iqtisodiy samaradorlikni keltirib chiqaradi. Institutsional tuzilmalar nuqtai nazaridan xarakterli tarmoqlarni rivojlantirishda ilmiy va texnologik xizmatlarni qanday kuchaytirishni o'rganishga arziydi. Hozirgi vaqtda innovatsion tizimning umumiy samaradorligi yuqori emas, ko'plab tarmoqlar hali ham qiymat zanjirining o'rta va pastki qismida. Innovatsion tizimning mohiyati fan-texnika va resurslarning "parchalanishi" va "izolyatsiyasi", fan-texnika va iqtisodiyotning ikki tomonlama ishlashi, innovatsiyalar zanjirining sanoat zanjiri va kapital zanjiridan uzilishidir[1]. Asosiy ishlash quyidagicha:

- Ilmiy-texnikaviy innovatsiyalarning bozorga yo'naltirilgan mexanizmi yetarli emas, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarining ilmiy tadqiqot loyihalarini tasdiqlash va baholash mexanizmi fan-texnika taraqqiyoti qonunidan chetga chiqadi, korxonalarni rag'batlantirish mexanizmi va iqtisodiy muhiti mavjud emas. innovatsiya sub'ekti rolini o'ynash.

- Fan va texnologiya tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash choralari haqiqiy ehtiyojlardan orqada qolmoqda, kapital va inkubatsiya kabi vositachilik xizmatlari mukammal emas.

- Ilmiy-texnika yutuqlarini baholash va narxlash mexanizmi mukammal emas, texnologiyalarni uzatish bo'yicha professional xizmat etishmayapti.

- Sanoat davridagi moliyaviy tizim texnologik korxonalarining kapital ehtiyojlarini qondirish qiyin, bilvosita moliyalashtirishning ulushi juda katta, buning natijasida moliyaviy resurslarning mos kelmasligi.

Shu sababli tizim va mexanizmi isloh qilishni chuqurlashtirish, ilmiy-texnikaviy innovatsiyalarga xizmat ko'rsatish tizimini yo'lga qo'yish va takomillashtirish, innovatsiyalarning rivojlanishdagi yetakchi rolini to'la ta'minlash va zamonaviy iqtisodiy tizimni qo'llab-quvvatlash zarur. Shuningdek, hududiy investitsiyalarning o'z vaqtida va to'g'ri yo'lga qo'yilishi yangi ish o'rinlarining ko'payishi va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlamoqda.[2]

Ilmiy-texnikaviy xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi ijobiy o'zaro ta'sir mexanizmi dastlab shakllanganligi aniqlandi. Qisqa muddatda biz ilmiy va texnologik xizmat ko'rsatish sanoati uchun iqtisodiy rivojlanish muhitini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash roliga e'tibor qaratishimiz kerak, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda esa ilmiy va texnologik xizmatni rag'batlantirish va muvofiqlashtirishga e'tibor qaratishimiz kerak.

Metodologiya.

Ushbu tadqiqotda sifat tadqiqot usuli qo'llaniladi. Sifat tadqiqot usulini joriy tadqiqot ishining asosi sifatida qo'llashning bir qator sabablari shundan iboratki, sifat tadqiqot usuli tadqiqot predmeti doirasidagi mavjud hodisa haqida batafsil tushuncha hosil qilish orqali joriy bilimlar bazasini ilgari suradi.

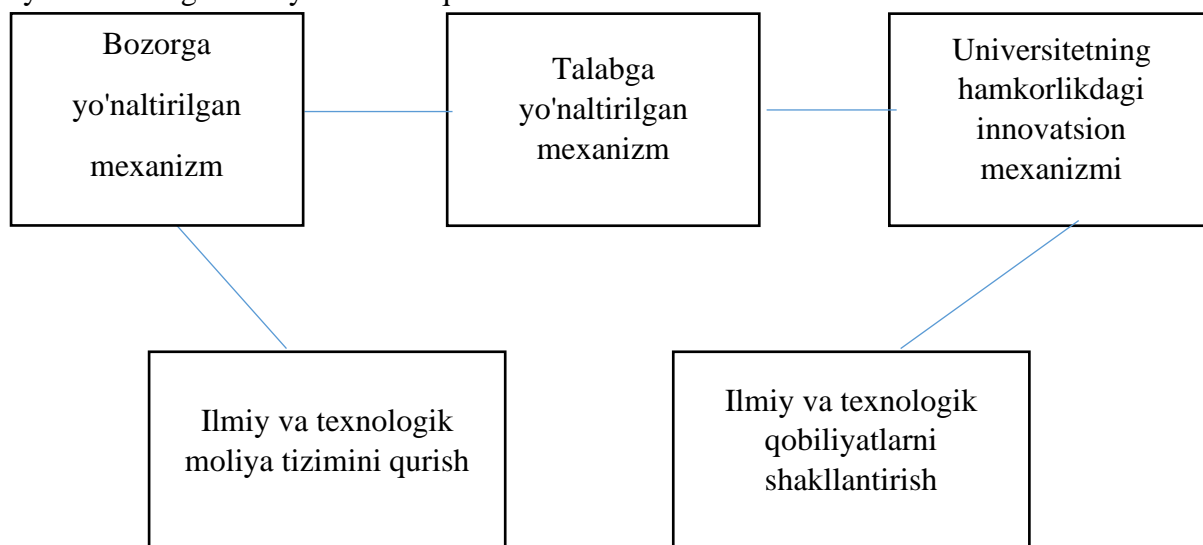
Tadqiqot dizayni tadqiqotchiga tadqiqot turiga qarab ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish texnikasini tanlashga yordam beradi. Ushbu dizayn sifatli tadqiqotni yakunlash va muammolar, yondashuvlarni yanada yaxshi tarzda tushunishga yordam beradi. Ikkilamchi ma'lumotlar resurslari muammo bo'yicha muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olgan va akademiklar tomonidan ma'lumotlar to'plash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mavjud adabiy asarlar sifatida belgilangan. 2016 yildan keyin nashr etilgan tegishli jurnal maqolalari, tadqiqot maqolalari, veb-saytlari va rasmiy hujjatlari ushbu tadqiqot uchun ma'lumotlarni olish mezonlariga kiritilgan bo'lib, ular faqat eng so'nggi va aniq ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlaydi shuning bilan bir qatorda muayyan bir mavzu bo'yicha o'rganildi. Ma'lumotlarni tahlil qilish tadqiqotning eng

muhim qismi bo‘lib, to‘g‘ri xulosa chiqarishga yordam beradi va tadqiqotning maqsadlariga javob beradi.

Natija va Tahlil.

Iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish uchun fan va texnologiya xizmat ko‘rsatish sanoatining ta‘sir mexanizmi nafaqat iqtisodiy o‘shishga bevosita hissa, balki iqtisodiy o‘shishga ta‘sir qiluvchi omillarning aylanma ta‘siri orqali bilvosita hissadir. Innovatsiyalar va tadbirkorlikni rag‘batlantiradigan ilm-fan va texnologiya xizmatlari mexanizmi nuqtai nazaridan, innovatsiyalar mehnat unumdorligi va mehnat omillari samaradorligini sezilarli darajada oshirishi va sanoat tuzilmasini optimallashtirish va yangilashga yordam beradi. Texnologik taraqqiyot nafaqat unumdorlikka bevosita ta‘sir qiladi, u ilm-fanga ishlash uchun yanada kuchliroq vositalarni berib, o‘zini yuklagichlar bilan tortadi[3].

Barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun biz texnologik innovatsiyalarga tayanishimiz kerak. Biz har tomonlama jonlantirish maqsadiga erishish uchun innovatsion ilm-fan va texnologiya xizmati tizimini besh jihatdan ishlab chiqadi: bozorga yo‘naltirilgan mexanizm, talabga yo‘naltirilgan mexanizm, sanoat universiteti tadqiqot hamkorlik innovatsion mexanizmi, ilmiy va texnologik moliya tizimini qurish.

1-rasm. Ilmiy-texnologik xizmatlar tizimi innovatsiyalari orqali sanoat iqtisodiy rivojlanishining sxemasi

Mukammal bozor tizimi iqtisodiy taraqqiyotning muhim kafolatidir. Mukammal bozor tizimi ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimlash va iste‘molni tartibli qilish, iqtisodiy rivojlanishning qarshiligini kamaytirish va iqtisodiy oqimini tezlashtirishi mumkin. Ilm-fan va texnologiya tizimini isloh qilish nuqtai nazaridan biz texnologik innovatsiyalarning bozorga yo‘naltirilgan mexanizmini takomillashtirishimiz va texnologik tadqiqotlar, ishlanmalar, yo‘nalishlarni tanlash, omillar narxi va turli xil mahsulotlarni taqsimlash yo‘nalishida bozorning yetakchi rolini to‘liq o‘ynashimiz kerak. Bu nafaqat fan-texnika tizimini isloh qilishga yordam beradi, balki innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga turtki beradi.

Birinchidan, rivojlanishning turli bosqichlariga ko‘ra, biz qo‘llab-quvvatlashning turli usullarini qo‘llashimiz kerak. Texnologiyani ushlab bosqichida bozor va texnik yo‘nalish aniqlanadi, hukumat rejasi, loyihani boshqarish siyosatining ta‘siri aniq. Chegaraviy texnologiya sohasida va innovatsiyalar bosqichida o‘tmishdan saboqsiz innovatsiyalarni ilgari surish uchun rejalashtirilgan loyihalarga tayanish qiyin. Hukumat asosan dastlabki R&D(Research and

Development) va namoyish loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi va sanoat texnologiyasi yo'nalishi va rivojlanish yo'nalishi bozor tomonidan tanlanadi. Fan-texnika va innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy vazifalari va yechimlaridan biri milliy innovatsion tizimni barpo etishdir[14].

Ikkinchidan, turli sohalarga ko'ra, biz tasniflangan ko'rsatmalarni bajarishimiz kerak. Milliy xavfsizlikning ayrim asosiy strategik sohalarida va odamlarning turmush tarzi bilan bog'liq muhim jamoat joylarida hukumat yirik ilmiy va texnologik loyihalar, texnologiyani joriy etish, hazm qilish, singdirish va mahalliyashtirish orqali innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Bozor talabi oldida turgan korxonalar innovatsiyalari sharoitida biz resurslarni taqsimlashda bozor mexanizmining rolini to'liq o'ynashimiz kerak va hukumat uni boshqarish, qo'llab-quvvatlash uchun universal siyosatni qabul qilishi kerak. Investitsiya siyosati milliy iqtisodiyot, tarmoqlar hamda hududlar rivojlanishi bilan uyg'un bo'lsagina o'zining kutilgan samarasini beradi[5].

Hozirgi vaqtda fan-texnika va sanoat fenomeni hali ham juda mashhur bo'lmadi, bu ilmiy-tadqiqot institutlari va sanoat tizimining nisbiy mustaqilligi, tadqiqot va ishlanmalarning kuchi va motivatsiyasining etishmasligi kabi muammolarni ham ochib beradi. Texnologiya odatda tadqiqot va ishlanmalardan texnologiya transferi va mahsulot marketingigacha bo'lgan ikki bosqichdan o'tishi kerak: birinchi bosqich - tadqiqot va ishlanmalar, jumladan, fundamental tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar va texnologiyalarni ishlab chiqish, ikkinchi bosqich - transformatsiya, jumladan dizayn, ishlab chiqarish, sotish va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish. Ikki bosqich o'rtasida aniq farqlar mavjud bo'lib, ularni amalga oshirish shartlari va amalga oshirish usullari ham farq qiladi.

Rivojlanish bosqichida siz faqat g'oyaga ega bo'lishingiz, g'oyani amalga oshirishingiz va uning to'g'riligini isbotlashingiz yoki g'oyaga muvofiq namunalar yaratishingiz kerak. Transformatsiya bosqichida namunalarni ishlab chiqarish amaliyotiga joriy etish, namunalarni mahsulotga aylantirish, bozorga sotish va iqtisodiy va ijtimoiy qadriyatlarni olish kerak. Tadqiqot va ishlab chiqish bosqichi asosan laboratoriyada amalga oshiriladi, transformatsiya bosqichi esa zavodda amalga oshirilishi kerak. Rivojlanish bosqichida oz sonli odamlar ehtiyotkorlik bilan ishlaydi, transformatsiya bosqichida esa ommaviy ishlab chiqarish uchun keng ko'lamli ishlab chiqarish texnologiyasi va uskunalari qo'llaniladi va mahsulotlar bozorga sotiladi.

Yuqoridagi ikki bosqich sezilarli darajada farq qilganligi sababli, ular osonlik bilan ajralib turadi, bu esa innovatsiyalar zanjirining uzilishiga olib keladi. Eng yomon natija shundan iboratki, fundamental tadqiqotlar bilan shug'ullanuvchi universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari korxonalariga qanday texnologiyalar kerakligini bilmaydi, ularning tadqiqot mazmuni haqiqatga asoslanmagan. Innovatsion tadqiqotlarga investitsiyalari kam bo'lgan korxonalar yetarli darajada texnik yordam olmaydilar va oxir-oqibat yakunlanadi. Bu deyarli butun dunyoda keng tarqalgan muammo. Ushbu muammoni hal qilish uchun hukumat va bozor rolini to'liq o'ynash, amaliy ehtiyojlardan boshlash va davlat-sanoat-universitet-tadqiqot ko'p partiyali hamkorlik platformasidan foydalanish kerak. Texnologiyani rivojlantirish qonuni bo'yicha fundamental ilmiy tadqiqotlar va texnologiyani sanoatlashtirishni birlashtirish.

Aniqroq aytadigan bo'lsak, ilmiy-tadqiqot bosqichi bilan bog'liq asosiy tadqiqotlar asosan davlat investitsiyalariga bog'liq va korxonalarining fundamental tadqiqotlarga sarmoya kiritishga tayyorligi talabchan emas. Transformatsiya bosqichi bilan ajralmas sanoatlashtirish mikro-innovatsiyalar va qayta innovatsiyalarni doimiy ravishda amalga oshirishi kerak, bu asosan korxonalarining investitsiyalariga bog'liq. Bu ikki jihatdan birinchisi rahbarlik qilish uchun

hukumatga tayanadi, ikkinchisi korxonalar tashabbusiga tayanadi, ikki tomon o'rtasidagi samarali bog'lanishni boshqarish mexanizmi kerak.

Korxonalar, universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari o'rtasidagi hamkorlikdagi innovatsiyalar innovatsion resurslarni almashish va bir-birining afzalliklarini to'ldirishga asoslangan. Kooperativ ilmiy-tadqiqot, foyda almashish va xavflarni taqsimlash tamoyili ostida guruh ma'lum vaqt davomida manfaatlar hamjamiyatini shakllantiradi va birgalikda ilmiy va texnologik innovatsiyalarni amalga oshiradi, yutuqlarni o'zgartirishga yordam beradi. Mahalliy va xorijiy korxonalar, universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari asta-sekin dastlabki maxsus hamkorlikdan so'nggi hamkorlikdagi innovatsiyalar va chuqur integratsiyaga aylandi, ularni quyidagicha umumlashtirish mumkin: hukumat siyosatiga rahbarlik qilish va platforma yaratish, sanoat korxonalarini ko'p partiyali hamkorlikka rahbarlik qiladi, universitetlar sifatida, korxonalar hamkorligini jalb qilish uchun baza, barcha tomonlar mintaqaviy klasterlarni qurish uchun qo'llarini birlashtiradi.

Xulosa va Munozara

Umuman olganda, sanoat-universitet-tadqiqot hamkorlikdagi innovatsiyalarning sayozdan chuqurgacha bo'lgan spektri mavjud: barcha tomonlar resurslarni taqsimlash bo'yicha umumiy kelishuvga erishadilar. Bitta loyiha yoki bir nechta loyihalarning hamkorligini amalga oshirish, idoralararo va ko'p loyihaviy hamkorlikni amalga oshirish, tarmoq ittifoqini o'rnatish va strategik ittifoqni o'rnatish uchun strategik ittifoqni o'rnatish chuqur integratsiyaning eng yuqori darajasiga etadi. Hozirgi vaqtda dunyoda asosan ikkita harakatlantiruvchi kuch mavjud. Ulardan biri tashqi talab davlat tomonidan tartibga solinishi; ikkinchisi shundaki, barcha ishtirok etuvchi tomonlar asosan ichki manfaatlar shartnomalariga asoslanadi. Ular orasida korxonalar, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari o'rtasida manfaatlarni muvofiqlashtirish juda muhim bo'lib, huquqlar, majburiyatlar va manfaatlar chegaralari me'yoriy hujjatlarga muvofiq tasdiqlanishi, tavakkalchilikni taqsimlash va foyda taqsimlash mexanizmini yo'lga qo'yish zarur.

Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun fan va texnologiya xizmat ko'rsatish sanoatining ta'sir mexanizmi nafaqat iqtisodiy o'sishga bevosita hissa, balki iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi omillarning aylanma ta'siri orqali bilvosita hissadir. Yuqoridagi tadqiqot mazmunini umumlashtirib, biz quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin:

➤ Ilmiy va texnologik xizmat ko'rsatish korxonalarini ustunlik qiladigan xizmat ko'rsatish innovatsion mexanizmini yaratish va ilmiy va texnologik innovatsiyalar va texnologik tadbirkorlikning samarali tashuvchisi bo'lish uchun ilm-fan va texnologiya xizmat ko'rsatish tizimini rag'batlantirish.

➤ Ilmiy va texnologik xizmatlarning bozorga yo'naltirilgan mexanizmini yaratish, fan va texnologiya resurslarini taqsimlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish.

➤ Biz sanoat, ta'lim va tadqiqotni integratsiyalash orqali hamkorlikda innovatsiyalar mexanizmini takomillashtiramiz va innovatsiyalar zanjiri va sanoat zanjirida ilmiy va texnologik xizmatlar o'rtasidagi samarali aloqalarni mustahkamlaymiz.

➤ Ilm-fan va texnologiyani moliyalashtirishning ilg'or rivojlanishini amalga oshirish, ilm-fan va texnologiya xizmati innovatsiyalariga bo'lgan talabni qondirish uchun institutsional tartibga solishdan boshlab.

➤ Biz barcha turdagi ilmiy va texnologik innovatsiyalarga xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni rivojlantirishga katta ahamiyat beramiz va bunday xodimlar uchun mustahkam xizmat ko'rsatish zanjirini yo'lga qo'yamiz.

Yuqoridagi xulosalar asosida ilmiy-texnikaviy xizmatlarga innovatsiyalar tizimini joriy qilish uchun kafolatlar olishimiz kerak. Ilmiy-texnologik innovatsiyalar tizimi sanoatning iqtisodiy rivojlanishini yanada mustahkamlash va dunyodagi sanoat sektorini yanada konkurensiyaga ega qilishga imkon beradi. Bu esa ishlab chiqarishni rivojlantirish, bozorlarni kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishni ta'minlaydi.

REFERENCES

1. W. Zhenxin, X. Xiaojing, W. Shuping. Analysis of the impact of economic growth and industrial. Web of Conferences 235, 02008 (2021) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202123502008>. China management science, 2012,20 (03): 161-166.
2. Mustafakulov S. Investment attractiveness of regions: Methodic aspects of the definition and classification of impacting factors //European Scientific Journal. – 2017. – T. 13. – №. 10. – C. 433-449.
3. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2018/06/impact-of-science-and-technology-on-global-economic-growth-mokyr>
4. <https://vietnamnews.vn/society/1194119/science-technology-innovation-pushed-for-economic-development.html>
5. I.Normatov, Sanoat korxonalarini iqtisodiy-investitsion rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari //Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – T. 3. – №. 3. – c. 42-49.

RAHBAR KADRLAR VA ULARNING FAOLIYAT SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li

Toshkent moliya instituti o‘qtuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160277>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada rahbar kadrlar faoliyatini takomillashtirish, rahbar faoliyatining natijalarini baholash, ularning ish samaradorligini oshirish hamda rahbar kadrlarning faoliyat samaradorligini baholashda kutilayotgan natijalarga yo‘naltirilgan baholash mezonlar to‘g‘risida mulohaza yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** tashkilot rahbari, rahbar faoliyati samaradorligini baholash mezonlari, rahbar samaradorligi.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются критерии оценки, направленные на повышение эффективности управленческого персонала, оценку результатов управленческой деятельности, повышение их результативности, а также ожидаемые результаты при оценке результативности управленческого персонала.*

***Ключевые слова:** руководитель организации, критерии оценки эффективности управленческой деятельности, эффективность управления.*

***Abstract.** This article discusses the evaluation criteria aimed at improving the efficiency of management personnel, assessing the results of management activities, increasing their effectiveness, as well as the expected results when assessing the effectiveness of management personnel.*

***Keywords:** head of the organization, criteria for assessing the effectiveness of management activities, management efficiency.*

Kirish

Respublikamizda amalga oshayotgan barcha islohotlarning samarasi boshqaruvni takomillashtirishni asosiy vazifa qilib qo‘yadi. Boshqaruvning bekami ko‘stligi va mukammalligi maqsadni aniqlashtirish, faoliyatni tashkillashtirish hamda ijroni nazorat etishni nazarda tutadi. Shu sababli, boshqaruv kadrlariga bo‘lgan talablar, ularning malakasi va kompetentligini aniqlash masalasi muhim vazifalardan biriga aylanmoqda.

Turli sohalarda rahbar kadrlarni tayinlashda nomzodlarni tanlash va ularning boshqaruv salohiyatini baholash imkonini beruvchi uslublar ilmiy asoslangan bo‘lishi va eng asosiysi – ularning prognozlik ahamiyatini alohida ta’kidlab o‘tish joiz.

1-jadval Rahbarlik uslublarining xususiyatlari

Uslublar	Avtoritar	Demokratik	Liberal
Qaror qabul qilish	o‘zining fikriga tayanadi	guruh maslahatlariga tayanadi	ko‘rsatmalarga tayanadi
Qarorlarni bajaruvchilarga etkazish	buyruq, farmoyish orqali	taklif orqali	iltimos qilish orqali
Majburiyatlarni taqsimlash	butunlay rahbar qo‘lida	vakolatlariga muvofiq	bajaruvchilar qo‘lida
Qo‘l ostidagilarning tashabbuskorligiga	yo‘l qo‘yiladi	rag‘batlantiradi va foydalanadi	butunlay bajaruvchilarga

munosabati			beriladi
Xodimlarni saralash tamoyillari	kuchli raqobatchilardan qutulish	ishbilarmon, bilimli xodimlarni tanlash va ularning kar’erasiga ko‘maklashish	-
Bilimga munosabati	barcha narsani o‘zi biladi deb hisoblaydi	doimo o‘qiydi va qo‘l ostidagilardan ham shuni talab qiladi	befarq
Muloqotga munosabati	salbiy, masofa saqlaydi	ijobiy, muloqotga faol kirishadi	tashabbus ko‘rsatmaydi
Xodimlarga munosabati	kayfiyatiga qarab, teng emas	teng, samimiy, talabchan	talabchan emas
Intizomga munosabati	qattiq, rasmiy	o‘rinli	yumshoq, rasmiy
Ishga undashga munosabati	jazolash, kamdan-kam rag‘batlantirish	rag‘batlantirish, kamdan-kam jazolash	aniq yo‘nalish yo‘q

Rahbardagi mavjud boshqaruv uslubi turli vazifalar yoki munosabatlarga yo‘naltirilgan bo‘ladi [6].

Ikkinchi yondoshuv – vaziyatli yondashuv. Ushbu yondashuv vaziyatni baholash va hisobga olishga qaratilgan bo‘lib, rahbarning xulq-atvoriga ta’sir qiluvchi uchta omilni ilgari suradi:

- a) jamoa va rahbar o‘rtasidagi munosabatlar;
- b) vazifalarning tuzilmaviy bo‘lishligi;
- v) rahbarning lavozim vakolatlari.

Hozirgi vaqtda amaliyotda boshqaruv kadrlari faoliyati samaradorligini baholash masalasiga yagona yondashuv mavjud emas. Bu aynan boshqaruv kadrlarining ishfaoliyati va uning natijalari, ijtimoiy faoliyati, korxonada va tashkilotning iqtisodiy rivojlanishi va boshqa ko‘plab jihatlar bilan bog‘liq bo‘lgan mehnatjarayonining murakkabligi bilan bog‘liq.

Shunga qaramay, amaliyotda rahbar kadrlar ishini baholashda quyidagi yondashuv usullari qo‘llaniladi [7]:

1. Kundalik ish tartibi tuzilishining samaradorligini aniqlash usuli;
2. Ish vaqtidan foydalanishni baholash usuli;
3. Ekspert standartlashtirish usuli;
4. Ekspert baholash usuli.

Boshqaruv kadrlarining faoliyat samaradorligini baholash – rahbarning kasbiy fazilatlari darajasi, boshqaruv faoliyatining miqdoriy va sifat natijalari uning professiogramma talablariga mos kelishini taqqoslashni anglatadi. Keyingi usul natijalarini aniqlashda o‘rganilayotgan rahbarning 3 nafar bevosita yuqori turuvchirahbarlari ishtirok etdilar.

Har kuni muntazam ravishda o‘z ishini puxta rejalashtirishga 10 daqiqa vaqt sarflaydiganlar har kuni bir soatdan ko‘proq vaqtini tejashga, shuningdek muhim masalalarni aniqroq va yaxshiroq bajarishga erishadilar.

Rahbarning o‘z-o‘zini boshqarishda vaqtni rejalashtirishning afzalliklari maqsadga erishish, vaqtning ortishi va qo‘shimcha vaqt zahiraloriga ega bo‘lish, samaradorlik, stressni kamaytirish hamda rahbarning o‘z ishini nazorat qilish va takomillashtirishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar

Natija shuni anglatadiki, rahbar boshqaruv faoliyatida birinchi bo‘lib eng muhim vazifalarni amalga oshirishga kirishadi. So‘ngra istiqbolli vazifalarni hal qilishga harakat qiladi. Bu undagi kasbiy malakasi yaxshi ekanligini anglatadi. Rahbarning mukammal kasbiy malakaga ega bo‘lishi tashkilot ishining samaradorligini ta‘minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Aynan ushbu natijalar asosida o‘rganilgan rahbarga ish vaqtdan ratsional tashkil qilish bo‘yicha ayrim tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin. Chunki, rahbarlik faoliyatida istiqbolli masalalarga e‘tibor qilish ham muhim omillardan hisoblanadi.

Rahbarning faoliyat samaradorligini oshirish uning faoliyatida bir qancha natijadorlik kasb etishi bilan birgalikda tashkilot faoliyatiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Rahbar bu borada vaqtdan unumli foydalanish, o‘zi va jamoa oldiga maqsad qo‘ya olish, maqsad sari intilish, tezkor va istiqbolli qarorlar qabul qilish, strategiya va taktika ishlab chiqish hamda ularni amalga qo‘llash, eng asosiysi doimiy ravishda o‘zida boshqaruv bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun harakat qilishi lozim. Qolaversa, xodimlarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish haqida o‘ylash kerak.

REFERENCES

1. Sharonin Yu.V. Sifrovые технологии в высшем и профессиональном образовании: от личностно ориентированной Smart-didaktiki k blokcheynu v selevoy podgotovke specialistov // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 1
2. Abdullayev, M., Saidahrar, G., & Ayupov, R. (2020). Raqamli iqtisodiyot - kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 1(23).
3. У.А. Ортиков Ойбек Ҳамлетов. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЭКО-INNOVACIY OSNOVY I OPLYT VEDUSHCHIH STRAN. «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» 2023/06/03
4. Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li, Xasanov Jaxongir Jamshidovich. KORXONA RESURSLARINI BOSHQARISH TIZIMI (ERP) ORQALI BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH. World of Science, 2023
5. Улуғбек Ортиқов, Жаҳонмирзо Мирзаҳалимов. КОРХОНАЛАРДА ХОДИМЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ УСУЛЛАРИ. Академические исследования в современной науке, 2023
6. УА Ортиков, СИ Қўчқоров. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЭКО-INNOVATSIY OSNOVY I OPLYT VEDUSHCHIH STRAN. овести образования: исследование в XXI веке, 2023
7. Улуғбек Ортиқов, Суннат Эсанбеков. КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education, 2023

8. Ulug‘bek Ortiqov, Yulduz Nasimova. RISKNI BARATARAF ETISHDA B2B BIZNES MODELINI QO‘LLASH MEXANIZMLARI. Наука и инновация, 2023
9. Ulug‘bek Ortiqov, Ismoil Ismoilov. RAQAMLI IQTISODIYOTNI JORIY ETISH SHAROITIDA KORXONALAR MOLIYAVIY HOLATINI TAHLIL ETISH. Наука и инновация, 2023

RAQAMLI IQTISODIYOT VA TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI DARS JARAYONLARIDA QO‘LLASH MEXANIZMLARI

¹Nematova Shaxlo Egamberdiyevna, ²Shermatova Hilola Mirzayevna

^{1,2}Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchilari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160300>

***Annotatsiya.** Insoniyatning XXI asrga qadami uning barcha faoliyatlaridagi globallashuv bosqichiga to‘g‘ri keldi. Globallashuv jarayoni, insonlarni hozirgi zamon texnikasi rivojlangan hamda yangi texnologiyalar tufayli axborotning yagona muhitida faoliyat ko‘rsatishi lozimligini uqtirmoqda. Ayni globallashuv davrida har bir ta’lim muassasasi, birinchi navbatda, o‘qituvchi kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarining yangi ta’lim dasturlarini ishlab chiqishi va sifatli pedagogik kadrlarni tayyorlashda to‘g‘ri yo‘llarni tanlashlari juda muhimdir.*

Ushbu maqolada jamiyatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida ta’lim texnologiyalarining ahamiyati tadbiq etilgan.

***Kalit so‘zlar:** texnologiya, innovatsiya, modernizatsiya, raqamli iqtisodiyot, ishlab chiqarish, kichik biznes.*

***Аннотация.** Шаг человечества в XXI веке совпал со стадией глобализации во всей его деятельности. Процесс глобализации учит людей тому, что современная техника должна функционировать в единой информационной среде благодаря развитым и новым технологиям. В эту эпоху глобализации очень важно, чтобы каждое образовательное учреждение, прежде всего высшие учебные заведения, готовящие педагогические кадры, разрабатывало новые образовательные программы и выбирало правильные пути подготовки качественных педагогических кадров.*

В данной статье представлено применение образовательных технологий в процессе развития цифровой экономики в обществе.

***Ключевые слова:** технологии, инновации, модернизация, Цифровая экономика, производство, малый бизнес.*

***Abstract.** The step of mankind into the 21st century coincided with the stage of globalisation in all its activities. The process of globalisation is making people feel the need to operate in a single environment of information, thanks to modern techniques and new technologies. In the current era of globalization, it is very important that every educational institution, first of all, the higher educational institutions that train teaching staff, develop new educational programs and choose the right ways in the training of quality pedagogical personnel.*

In this article, the importance of educational technology in the development of the digital economy in society is introduced.

***Keywords:** technology, innovation, modernization, digital economy, production, small business.*

Kirish. Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollari ochib berdi. Insoniyatning davlat vajamiyat qurilishiga doir asriy tajribalari ijtimoiy munosabatlarni yangicha yondashuvlar sosida tartibga solish borasidagi ilg‘or yondashuvlarning qaror toptirilishiga olib keldi. Mazkur yondashuvlarning mohiyati so‘nggi yillarda umumiy tarzda “modernizatsiyalash” tushunchasi yordamida ifodalanib kelinmoqda. Odatda modernizatsiya jarayonida mashinalar, dastgohlar, ishlab chiqarish qurollari hamda texnologik jarayonlar yangilanadi. Biroq, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish

va texnologiyalarning rivoji tufayli jamiyat ham rivojlanishning muayyan bosqichidan yanada takomillashgan bosqichga o‘tadi. Ijtimoiy modernizatsiya jamiyatning ijtimoiy tizimdan ochiq fuqarolik jamiyatiga aylanishini anglatadi. Ushbu turdagi modernizatsiya negizida jamiyatning ijtimoiy qatlamlarida umumiy yoki xususiy xarakterdagi yangilanishlar sodir bo‘ladi. Jumladan, ta’lim sohadagi yangilanishlar ham shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab yurtimizda yoshlar haqidagi tabor va g‘amho‘rlik ko‘rsatishga davlat siyosatining eng asosiy va ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qarab kelinmoqda. Chunki yoshlar - bizning kelajagimiz. Bu sohadagi davlat siyosatini yanada chuqurlashtirish uchun yaqinda O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosatiga g‘arisida»gi qonuni yangi tahrirda qabul qilindi. Bularning barchasi bugungi kunda o‘z samarasini berib bermoqda. Yoshlarimiz biznes, ilm-fan, madaniyat, san’at, adabiyot va sport sohalarida olamshumul muvaffaqiyatlarga erishmoqda. Bu mamlakatimiz istiqboliga, buyuk ajdodlarimiz boshlagan ezgu ishlarni kelajak avlodlar munosib davom ettirishiga katta ishonch bag‘ishlaydi”

“Globallashtirish sharoitida ta’lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi tezkor davr ta’lim oluvchilar, shu jumladan o‘quvchilarni ham qisqa muddatda va asosli ma’lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda”. Ilmsiz, ma’rifatsiz jamiyat va mamlakat taraqqiyotini tasavvur qilish mushkul. Davlatimiz rahbari tomonidan ilm-ma’rifatga alohida urg‘u berilishi va bu orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi kun tartibiga iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy jihatdan kuchli, bozor iqtisodiyoti qonunlari to‘liq amal qiladigan demokratik davlat qurishga qaratilgan muhim qadam ifodasidir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis Senati va Qonunchilik palatasiga qilgan Murojaatnomasida “2020 yil – Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyot yili” deb e’lon qilindi. Shundan keyin fuqarolarda “raqamli iqtisodiyot” atamasi haqida ko‘plab savollar tug‘ila boshlandi.

Bugun jadallik bilan kechayotgan raqamlashtirish jarayoni “yangi iqtisodiyot”ni vujudga keltirdi. Kam o‘rganilgan va kun sayin chuqur tomir otib borayotgan bu bozor segmenti ishlab chiqaruvchilarga biznesda samarali marketing kompaniyalari uyushtirish, minimal xarajat qilib, maksimal foyda olish, tovar va xizmatlarni muvaffaqiyatli sotishning optimal usullarini taqdim etadi. Iste’molchi, xaridor va mijozlarga sifatli xizmat, qulaylik yaratiladi. Bu vaqtingiz tig‘iz paytida Internet orqali tushlikka buyurtma berish, mobil ilova orqali taksi chaqirish, uzoqdagi yaqinligizga pul jo‘natishdan ko‘ra kengroq imkoniyatlar bo‘lib, transchegaraviy biznes hamkorlik, elektron tijoriy maydon, masofaviy ofis kabilarni ham qamrab oladi.

“Raqamli iqtisodiyotning shakllanishiga tarixiy nuqtai nazardan o‘rganib xulosa qiladigan bo‘lsak, uni tashkil etuvchi elementlar X-XI asrlardan boshlab yaratilgan hamda oxirgi XX-XXI asrlarda jadal sur‘atlarda rivojlantirildi, uning yangi qirralari, texnika, texnologiyalari ixtiro qilindi. Ushbu ibora, ya’ni “Raqamli iqtisodiyot” atamasi ilk bor 1995 yilda aytilib, bugungi kunda butun jahon mamlakatlarida e’tirof etilishi bilan, 1995 yildan oldin raqamli iqtisodiyot yo‘q edi, degan tushuncha noto‘g‘ri bo‘ladi”. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot rivojlangan davlatlar qatori, bir qator mamlakatlarning xususan, O‘zbekiston amaliyotida ham joriy etilmoqda. Raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot sohasida inqilob va iqtisodiyotning globallashtirish jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turdi. Ulardan foydalanish barcha sohalar samaradorligini oshirishga, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tobora kengayib, rivoj topishiga olib keladi.

Tahlil va natijalar. Raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalarga asoslangan, elektron biznes, elektron tijorat bilan bog‘langan, raqamli tovar va xizmatlar ishlab chiqarayotgan va taqdim etayotgan iqtisodiy faoliyatdir. Bunda iqtisodiy xizmat va tovarlar uchun hisob-kitoblar elektron pul orqali amalga oshiriladi. *Raqamli iqtisodiyot* – bu internet iqtisodiyoti, elektron biznes va elektron tijorat yordamida ishlab chiqilgan va sotilayotgan raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy faoliyatdir. Bu yerda tovarlar va xizmatlar elektron formada sotiladi. Raqamli iqtisodiyotda xizmatlar va tovarlar uchun to‘lovlar ko‘pincha elektron pullarda raqamli banklar orqali amalga oshiriladi. *Raqamli iqtisodiyot* - bu ishlab chiqarish kompleksi, inson uchun hayotiy qulayliklarni ta‘minlaydigan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish tizimi bo‘lib elektron tijorat shaklida rivojlanadi.

Keyingi yillarda jahon iqtisodiy adabiyotida keng tarqalgan yangi “Bilimlarga asoslangan raqamli iqtisodiyot” yoki “Intellektual iqtisodiyot” tushunchasi ilmiy bilimlar majmuasi va ular (bilimlar, g‘oyalar, kashfiyotlar, texnologiyalar, chizmalar, usullar va boshqalar) yozilgan moddiy ma‘lumot tashuvchilar (disketlar, fleshkalar, internet resurslari va boshqalar) moddiy va nomoddiy ishlab chiqarishning rivojlanishi va iqtisodiy o‘rnatilishining asosiy omili bo‘lib qolishini anglatadi. Xuddi shu tufayli ilmiy-amaliy, ishbilarmon va professional davralarda raqamli iqtisodiyot rivojlanishi nuqtai nazaridan bilimlar, ma‘lumotlar, yangiliklar va ilmiy-texnologik innovatsiyalar har tomonlama chuqur o‘rganila boshlandi. Yangi ixtirolar, g‘oyalar, ilmiy-texnik ma‘lumotlar va innovatsiyalar esa O‘zbekiston iqtisodiyoti asosiy sektorlarining raqamli iqtisodiyot nuqtai-nazardanqayta tuzilishi va rivojlanishini aniqlab bera boshladi.

Hozirgi vaqtda milliy iqtisodiyotimizda biron-bir transmilliy kompaniya barpo etilmagan va dunyoga mashhur brendimiz yo‘q. Shuning uchun ham, keyingi yillarda xalq farovonligi va mamlakatning dunyo bozorida o‘rnini aniqlab beradigan ilg‘or texnologiyalar, innovatsiyalar, ta‘lim tizimi va boshqa an‘anaviy tarmoqlarda raqamli innovatsion yumushlarni amalga oshiradigan yuqori malakali kadrlarning etishmaslik holati kuzatilyapti. Ammo shunga qaramasdan, iqtisodiyot faniga va bilimlarga asoslangan raqamli iqtisodiyotning jarayonlari va qoidalari haqida tushuncha beradigan “raqamli informatsion iqtisodiyot”, yangi “bilimlarga asoslangan raqamli iqtisodiyot”, “raqamli innovatsion iqtisodiyot” va “raqamli intellektual iqtisodiyot” tushunchalariga o‘zmi-ko‘p marta‘rif berilib, ular bo‘yicha bir qancha ilmiy ishlar bajarilgan.

Raqamli iqtisodiyotga xos bo‘lgan texnologik o‘zgarishlar ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar uchun yangi bozor qoidalari va talablarini yaratish mumkin. Bunday muhitda kompaniyalar yangi raqobat strategiyalarini qidirishi va raqobat samaradorligini oshirishlari kerak. O‘tish davrida omon qolish va ayni paytda yangi sharoitda rivojlanish uchun kompaniyalar raqamli axborot texnologiyalar sohasida o‘z ko‘nikmalarini oshirishi kerak.

Yagona axborot-ta‘lim muhitini yaratish va uni rivojlantirishda tizimli yondashuv zarur hisoblanadi. Chunki yagona ta‘lim muhitini yaratishda tahliliy tayyorgarlikning yaxshi darajada bo‘lishi, mazmunning maqsadga muvofiqligi, axborotlarning tizimlashtirilishini ta‘minlash muhim sanaladi. Ta‘limni axborotlashtirishning mazmuni quyidagi yo‘nalishlar bilan asoslanadi:

AKTni joriy etish orqali talabalarga ta‘lim olish imkoniyatlarini kengaytirish. Talabaning mustaqil ta‘lim olish rolini oshirish, yangi axborot texnologiyalarini o‘zlashtirishi va qo‘shimcha ta‘lim resurslaridan foydalanishni tashkil etish orqali ta‘lim sifatini oshirish imkoniyatlariga yo‘naltirilgan bo‘ladi. O‘quv jarayonida mustaqil ta‘lim ulushining ortishi yangi ta‘lim resurslaridan foydalanishni taqozo etadi.

Yangi bilimlarga asoslangan raqamli iqtisodiyotni tushunish, uning tub mohiyatini o‘rganishdan, ya’ni oxirgi mahsulotda (yoki ko‘rsatiladigan xizmatda) aks etgan bilim yoki innovatsiyalarning mohiyatini tushunishdan boshlanadi. Zamonaviy nazariya asosida tushunilsa, innovatsiya bozorda amalga oshiriladigan, amaliyotda qo‘llaniladigan yangi yoki mukammallashtirilgan texnologik jarayon natijasida amalga oshadigan innovatsion faolityaning yangi yoki mukammallashtirilgan mahsuloti sifatidagi pirovard natijasi hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va amalga oshirishning muhim jihati, birinchi navbatda, quyidagi muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu davlat mintaqaviy siyosatini amalga oshirish hisoblanadi. *Hududlarda investitsion jozibadorligini oshirish va ulardagi innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sohasidagi hududiy nomutanosiblikni minimallashtirish, mintaqalararo munosabatlarni mustahkamlash hamda inson salohiyatidan oqilona foydalanish lozim.*

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mintaqaviy rivojlanish sohasida to‘rtta strategik vazifani belgilashni taklif qilamiz:

*Birinchi*dan, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy tizimi sifatida hududlarning raqobatdoshligini oshirish va ular eksport qilayotgan tovarlar reytingini oshirish;

*Ikkinchi*dan, inson kapitali rolini oshirish;

*Uchinchi*dan, mintaqalararo hamkorlikni ta’minlash hamda mintaqalarni rivojlantirish uchun institutsional sharoitlarni yaratish.

*To‘rtinchi*dan, jarayonlarni samarali boshqarish va o‘z vaqtida to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun onlayn rejimda xo‘jalik yurituvchi sub’ekt darajasida moliyaviy va iqtisodiy xavfsizlikni monitoring qilish va dasturiy ta’minotni taqdim etish uchun bevosita muloqot qilish hamda aloqa tizimini yaratish kerak bo‘ladi.

Mintaqaviy darajadagi “oqilona” iqtisodiy tizimni shakllantirish barqaror iqtisodiy o‘sish nuqtalarini aniqlash, mintaqaning rivojlanish sohalari va yo‘nalishlarini nafaqat zamonaviy sharoitlarda raqamli shakllantirishni emas, balki birinchi navbatda, inson resurslarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash yo‘li bilan davlat-xususiy sektor hamkorligi asosida iqtisodiy va innovatsion rivojlanish sarmoyasi shakllantiriladi. Asosiy omillarni dasturiy ta’minotni faollashtirishga qaratilgan ommaviy axborotlashtirishni rivojlantirish, apparatni yangilash, tarmoq texnologiyalarini rivojlantirish, tranzaksion sektorning o‘sishi hisoblanadi.

Xulosa: Shu bilan birga, raqobatbardosh iqtisodiyotni rivojlantirishning g‘oyalarini tarqatish, axborot bozori sifatida tavsiflangan ijtimoiy - iqtisodiy va huquqiy munosabatlarning rivojlanishi sohasida iste’molchilar, ishlab chiqaruvchilar, vositachilar o‘rtasidagi savdosi axborot mahsulotlari bozorini shakllantiradi. Ushbu yondashuv bir qator mamlakatlarda axborot industriyasining ustunligini kuchaytiradi, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasi borgan sari yangi bilimga asoslangan va innovatsion g‘oya asosida rivojlanadi.

REFERENCES

1. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2015 yil, 5-bet.
2. Ergashovna, A. O., & Egamberdievna, N. S. (2022). The role of human capital in economic development. Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук, 2(2), 100-106.

3. Nematova, S. (2022). Structural changes in the innovation-investment entrepreneurship of the economy of the region. *International journal of social science & interdisciplinary research* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 184-187.
4. Yuldasheva, G., & Shermatova, H. (2022). Ta’limda innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilish istiqbollari. *Science and innovation*, 1(B8), 5-9.
5. Нематова, Ш. Э. (2023). Важные аспекты формирования инвестиционной среды в Узбекистане. *Scientific Impulse*, 1(9), 499-505.
6. Нематова, Ш. Э. (2023). Деятельность субъектов малого предпринимательства в экономике Узбекистана и вопросы их развития. *Journal of new century innovations*, 26(4), 172-178.
7. Shermatova, H. M. (2023, January). Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt tizimlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda qo‘llanilishi. In *International scientific and practical conference "The time of scientific progress"* (Vol. 2, No. 5, pp. 107-113).
8. Shermatova, X.M., Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta’lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 788-792.
9. Yuldasheva, G. I. (2021). The use of adaptive technologies in the educational process. *Экономика и социум*, (4-1 (83)), 466-468.
10. Shermatova, Z. I. L. O. L. A., & Shermatova, H. I. L. O. L. A. (2022). The role of electronic educational manuals in the field of ICT. *Интернаука*, 4(1), 46-47.
11. Sidikjonovna, I.D., & O‘rinboyevich, T.F. (2022). Axborot texnologiyalarini o‘qitish tizimiga integratsiyalash. *Miasto Przyszłości*, 29, 283-285.
12. Tojiyev, T., & Aldashev, I. (2022). The importance of primary school teachers to use act in their activities.
13. Тешабаева, О. Н., & Шерматова, Х. М. (2022). Современные информационные услуги в обеспечение конкурентоспособности коммерческих банков. *Scientific progress*, 3(1), 44-51.
14. Yuldasheva, G., & Shermatova, H. (2023). Ta’lim mazmunini modernizatsiyalashda zamonaviy texnologiyalarning tutgan o‘rni. *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*, 3(2), 36-38.
15. Aldashev, I. (2020). Modern information technologies in education is a new opportunity. *Economy and society*, (6 (73)).
16. Ibragimov Sh.M. (2020). Improving the effectiveness of teaching information technology in universities using the method of individualization. *Elektronnoye nauchno-prakticheskoye periodicheskoye mejdunarodnoye izdaniye «Ekonomika i sositium»*, (11-78).
17. Dovlatboyevich, D. M., & Komiljonovna, M. M. (2022). Oliy Ta’lim Muassasalrida Bulutli Texnologiyalardan Foydalanish Metodikasi. *Miasto Przyszłości*, 29, 305-308.

SANOAT KORXONALARI FAOLIYATIGA RAQAMLI
TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA TA’LIM BILAN INTEGRATIYA
MASALALARI

¹Turg’unov Muxriddin Mo‘ydinjon o‘g‘li, ²Ortig‘aliyev Bunyodbek Kamoliddin o‘g‘li

¹Farg‘ona Politexnika Instituti o‘qituvchisi, ²Farg‘ona Politexnika Instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160321>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot tarmoqlarini yanada rivojlantirishning dolzarbligi asosiy masala sifatida qaralgan. Sanoat korxonalarini raqamlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari, korxonalar faoliyatini samarali tashkil etishda raqamli texnologiyalarni joriy etishda ta’lim bilan integratsiya holati o‘rganilgan. Yangi texnika va texnologiyalarni olib kirish raqamli texnologiyalarni rivojlantirish sanoat tarmoqlarida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarning dolzarbligi, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan raqamli texnologiyalarni joriy etish shu orqali raqobatbardosh ustunlikka erishish muxim xisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish sanoat sohasiga joriy etish uning samaradorligini oshirish va uni ta’lim bilan integratsiya qilish uchun taklif etilmoqda.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, raqobatbardoshlik raqamli texnologiyalar, bulutli texnologiyalari, ma’lumotlar bazasi, axborot texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье в качестве основного вопроса рассматривается актуальность дальнейшего развития отраслей цифровой экономики в нашей стране. Изучены особенности цифровизации промышленных предприятий, состояние интеграции с образованием при внедрении цифровых технологий в эффективную организацию деятельности предприятия. Внедрение новой техники и технологий развитие цифровых технологий актуальность изменений, происходящих в отраслях, внедрение цифровых технологий хозяйствующими субъектами таким образом, достижение конкурентного преимущества является важным. Внедрение цифровых технологий в производственную отрасль предлагается для повышения ее эффективности и интеграции с образованием.

Ключевые слова: экономическое развитие, Цифровая экономика, цифровизация, конкурентоспособность цифровых технологий, облачных технологий, баз данных, информационных технологий.

Abstract. in this article, the relevance of the further development of the branches of the digital economy in our country is considered as the main issue. The peculiarities of digitization of industrial enterprises, the state of integration with education in the introduction of digital technologies in the effective organization of the activities of the enterprise are studied. The introduction of new technologies and technology the development of digital technologies the relevance of the changes taking place in industrial sectors, the introduction of digital technologies by business entities through which the achievement of a competitive advantage is highly appreciated. The introduction of digital technologies into the industrial sphere of production is being proposed to improve its efficiency and integrate it with education.

Keywords: economic development, digital economy, digitization, competitiveness digital technology, cloud technologies, database, information technology.

Dunyo mamlakatlarida amal qilayotgan jadal iqtisodiy munosabatlari rivojlanishining bugungi sharoitida qurilish sanoati tarmoqlari faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishni

joriy etish orqali ishlab chiqarish sanoatida sezilarli samara olish mumkin. Faoliyatni raqamlashtirish - ishlab chiqarish jarayonining barcha sohalarida xususan, faoliyat samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirishda, boshqaruv jarayonida to‘g‘ri qaror qabul qilishda, hamda bugungi raqobat muhitida raqobatbardosh mahsulotlar yaratilishida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar inson faoliyati va iqtisodiyotning barcha asosiy sohalariga faol kirib borishi jadal sur‘atlarda davom etmoqda. Ushbu jarayonning hozirgi bosqichi “raqamli transformatsiya” ta’rifini oldi. Bu esa raqamli texnologiyalar yordamida butunlay yangi sifat bilan ajralib turadigan mahsulotlar ishlab chiqarilishiga asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

“Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilanishini ko‘zda tutadigan “Raqamli iqtisodiyot milliy kontsepsiyasi”ni ishlab chiqishimiz kerak. Shu asosda “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturini hayotga tadbqiq etishimiz zarur. Raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga o‘stirish, korrupsiyani keskin kamaytirish imkonini berad[1].

Nafaqat iqtisodiy sohani balki ilm-fan va ta’limni ham bevosita iqtisodiyotimiz ishlab chiqarish salohiyatimiz bilan bog‘liq holatda amalga oshirish uni jahon talablarga mos ravishda shakilantrish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda integratsiya atamasi jahonda turli sohalarini, masalan, ijtimoiy, mintaqaviy, iqtisodiy, diniy, irqiy, tashkiliy integratsiya kabi sohalarini qamrab oladigan ijtimoiy tushuncha sifatida ishlatilimoqda. Aynan sanoat korxonalarini raqamli texnologiyalar bilan bog‘lashda xam ta’lim bilan integratsiya tizimini yanada takomillashtirish zarur sanaladi.

Sanoat korxonalarining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ushbu tadqiqot ishida ularni yanada jadallashtirish uchun ta’lim jarayoni bilan integratsiya qilish taklif etilmoqda. Ta’lim jarayoni bilan mamlakatda ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlash uchun pilot dasturni ishlab chiqishda ko‘rib chiqishni eng maqbul deb yechi sifatida e’tirof etilmoqda. Turli raqamli texnologiyalarni avtomatlashtirish va raqamlashtirish, ularni amalga oshirish “mehnat unumdorligi va bandlikni qo‘llab-quvvatlash” milliy tadqiqot ishining maqsadi, ko‘rsatkichlari va natijalariga erishishga imkon beradi[2].

1-jadval Raqamlashtirish dastur doirasida qurilish sanoati korxonalarida amalga oshirish uchun tavsiya etilgan raqamli texnologiyalar

Texnologiya nomi	Texnologiya tavsifi	Maqsad, vazifalar va natija	Korxonalar turi
Raqamli dizayn va modellashtirish	Texnologiyalar va dasturlar to‘plami obyektlarni ishlab chiqish jarayonini avtomatlashtirish va mahsulotning 3D modelini loyihalash.	Barcha raqamli parametrlarni bog‘lashga imkon beradi kelajakdagi obyekt va uning ko‘p o‘lchovli modelida modellashtirish tashkiliy, texnik va boshqa o‘zgarishlar	Dizayn va muhandislik kompaniyalari, qurilish kompaniyalari, rivojlanish kompaniyalari

Shunday qilib, turli xil raqamli texnologiyalar sanoat korxonalarini uchun turli xil foyda keltiradi va ularni asoslashda ularni amalga oshirish xarajatlari samaradorligini baholash masalasi paydo bo‘ladi.

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

Sanoat korxonalari faoliyatini samarali tashkil qilishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish korxonada xarajatlar tejalishidan tashqari sifat jarayonini yaxshilanishi va aniqlilik darajasini xamda sifatli boshqaruv jarayonini xam ta’minlaydi.

2-jadval Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish tendensiyasi

Ko’rsatkichlar	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.
Ko’rsatilgan aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining hajmi (mlrd. so’mda)	5 181,5	6 306,8	8 196,7	10 332,6	10 891,7	13 852,3	17 755,1
Iqtisodiy faoliyat turi bo’yicha “Axborot va aloqa” sohasida faoliyat ko’rsatayotgan korxonalar va tashkilotlar soni	5689	6 370	6 427	6 403	6 975	7 901	9 517
Ko’rsatilgan aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining hajmi (mlrd. so’mda)	5 181,5	6 306,8	8 196,7	10 332,6	10 891,7	13 852,3	17 755,1
Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo’shilgan qiymat hajmi (mlrd. so’mda)	3 876,3	4 967,7	6 377,8	7 934,0	8 701,4	11 121,8	17 738,7
Internetga ulangan korxonalar va tashkilotlar ulushi (foizda)	21,6	25,9	27,2	27,5	26,2	21,1	17,5
Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo’shilgan qiymatning YaIMdagi ulushi (foizda)	1,9	2,1	2,3	2,1	1,8	2,0	2,6

Yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibiki, mamlakatimizdagi sanoat korxonalariga 2015-2021-yillar davomida ko’rsatilgan aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining hajmi 5 181,5 mlrd. so’mdan 17 755,1 mlrd. so’mgacha ko’tarilgani. Undan tashqari axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo’shilgan qiymatning YaIMdagi ulushi 1,9 foizdan 2,6 foizga ortganini ko’rishimiz mumkin.

Raqamli transformatsiyada turli xil zamonaviy texnologiyalar yordamida tegishli raqamli asosda platforma kerak. Raqamli platforma ostida raqamli ma’lumotlar modellar va vositalar, axborot va texnologik jihatdan birlashtirilgan avtomatlashtirilgan to’plam o’zaro mujassamlashadi. Sanoat korxonalarini faoliyatini raqamli shaklga almashishi uchun korxonaning raqamli transformatsiyasi zamonaviy ilg’or axborot texnologiyalari va ulardan foydalanish ko’lamini oshirish zarurdir[3].

Ta’lim va sanoatning integratsiyasi hamda o’zaro hamkorligi masalasini tadqiq etish xorijiy olimlar tomonidan o’rganilib kelinmoqda. Lekin ular tadqiqotlari bilan tanishish mazkur masalaga turli yondoshuv va qarashlar mavjudligini ko’rsatadi. Moddiy mahsulotdan farqli ravishda oliy ta’limda kadrlar tayyorlash jarayoni va uning sifatini aniqlash juda ko’p o’ziga xos xususiyatlarga ega.

Xulosa va takliflar.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, sanoat mamlakatimiz iqtisodiyotining ishlab chiqarish sektoridagi eng muhim tarmoqlaridan sanaladi. Shuningdek, o’ziga xos murakkab texnologik jarayonlarni mujassamlashtirgan bo’lib, uni zamonaviy ilg’or raqamli texnologiyalarni tadbiiq etmasdan turib rivojlantirish mumkin emas.

Sanoatda inson omili natijasida kelib chiqqan xatoning qiymati nihoyatda yuqori bo’lib, raqamlashtirish orqali bu qiymatni minimallashtirish mumkin. Ayni ushbu masalaga kadrlar bilan yechim topilishini inobatga olsak, ta’lim jarayonining naqadar uzviy aloqada ekanligini anglashimiz mumkin.

Sanoat mahsulotlarning dunyo maydonida raqobatbardoshligini ta’minlash zarurati barcha ishlab chiqarish, texnologik hamda biznes jarayonlariga innovatsion raqamli texnologiyalarni joriy etishni talab etadi.

Bizningcha, sanoat tarmog’ini yangi sharoitlarda rivojlantirishni strategik qayta qurish maqsadida O’zbekiston iqtisodiyotini isloh qilishning quyidagi uzoq muddatli ustuvor yo’nalishlari belgilab olish zarur hisoblanadi:

- Texnologik transformatsiya - organik sintez va nanotexnologiyalarni qamrab olgan mahalliy xom ashyo resurslaridan tayyor mahsulotlarni yaratish uchun yangi quvvatlar asosida yangi qiymatlar zanjirini hosil qilish, shuningdek, xom ashyo (tabiiy gaz, sanoat tuzlari) eksporti ulushini bosqichma-bosqich qisqartirish hamda uni qayta ishlashni takomillashtirish;

REFERENCES

1. <https://kun.uz/uz/news/2018/12/28/prezident-murojaatnomasi-toliq-matn>.
2. Glotko, AV, Polyakova, AG, Kuznetsova, MY, Kovalenko, KE, Shichiyakh, RA va Melnik, MV (2020). Tarmoqli raqamlashtirishni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tendentsiyalari. *Tadbirkorlik va barqarorlik masalalari*, 7(3), 2181-2195. [http://doi:10.9770/jesi.2020.7.3\(48\)](http://doi:10.9770/jesi.2020.7.3(48))
3. Qurbonov T.K. (2018). Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va yangi texnologik yo’nalish iqtisodiyoti dasturi. *Zamonaviy jamiyat rivojlanishining dolzarb masalalari*, 126-132.

OLIV TA’LIMNI TIZIMINI JAHON STANDARTLARIGA MUTANOSIB RAVISHDA RAQAMLASHTIRISH MEZONLARI

¹To‘raqulova Zumrad, ²Abdumajidova Zarnigor

^{1,2}Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti yo‘nalishi talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10160343>

***Annotatsiya.** Maqolada mamlakatimizda maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim va oliy ta’lim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o‘rganishning ahamiyati, hozirgi kunda olib borilayotgan ishlar va imkoniyatlar tahlil qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** masofaviy ta’lim, raqamli texnologiya, raqamlashtirish, «EDU LINK» axborot tizimi, HEMIS dasturi.*

***Аннотация.** В статье анализируется значение цифровизации и обучения в цифровом мире в дошкольном образовании, общем среднем образовании и высшем образовании в нашей стране, текущие мероприятия и возможности.*

***Ключевые слова:** дистанционное образование, цифровые технологии, цифровизация, информационная система «EDU LINK», программа HEMIS.*

***Abstract.** The article analyzes the importance of digitization and learning in the digital world in preschool education, general secondary education and higher education in our country, current activities and opportunities.*

***Keywords:** distance education, digital technology, digitization, "EDU LINK" information system, HEMIS program.*

KIRISH Hozirgi paytda texnika va texnologiyalar kun sayn shiddat bilan yangilanib borayotgan davrda jamiyatni dunyoqarashi va zamonga moslashuvini tubdan o‘zgartirishi tabiiy holat bo‘lib bormoqda. Bu holatda ta’lim olish holatlarini yangilanishiga sabab bo‘ladi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassalarida masofaviy ta’limlarning yo‘lga qo‘yilishi bunga bir misol sifatida ko‘rishimiz mumkin. Masofaviy ta’lim, tabiatning o‘zgarishi (pandemiya davri) va so‘ngi texnologiyalarning ta’lim tizimiga samarali tadbiri o‘qitishni va o‘qishni o‘zgartirishga undaydi. Bu esa raqamli dunyoda o‘qitish va o‘rganish borasida ko‘plab pedagogik tadqiqotlar o‘tkazish zaruratini ifodalaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi” tashkil etildi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079 sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot sohasida yangi loyihalarni ko‘rib chiqish va raqamli ta’limni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda.

Ushbu farmonda ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: ta’lim pog‘onasining boshlangich bosqichida o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo‘ladigan keng ko‘lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko‘nikmalar berish; yagona masofaviy ta’lim platformasini kelajakda ta’limning barcha yo‘nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish; o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy

o‘zgartirishlar kiritish; texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq yo‘nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o‘rtacha darajada kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish; axborot texnologiyalar sohasidagi tashkilotlarining o‘quv jarayonlarga qatnashishini rag‘batlantirish orqali umumta’lim maktablarda informatika fanini o‘qitish metodlarini takomillashtirish; oliy ta’lim muassasalarida tegishli sohalarda “Buyumlar interneti”, robototexnika, sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash va o‘rganish bo‘yicha laboratoriyalar, shuningdek, xorijiy qog‘oz shaklidagi materiallarni raqamlashtirish formatlaridan foydalanish bo‘yicha davlat yagona talabini ishlab chiqish va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash orqali ta’limda o‘quv materiallarini raqamlashtirish; raqamli texnologiyalar sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va rag‘batlantirish, ularning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish; go‘yalar va yangi texnologiyalar yaratishni targ‘ib qiluvchi respublika tanlovlari va tadbirlarini (xakatonlar, konkurslar, olimpiadalar va boshqalar) o‘tkazish; yangi qidiruv tizimlarini yaratish yo‘nalishini ishlab chiqish va aniqlash, shu jumladan audio va video materiallarni izlash va aniqlash uchun yechimlar, axborotni qidirish va olishda semantikadan foydalanish, mashinaviy tarjima tizimidagi yangi texnologiyalar, shuningdek, mashinaviy o‘qitishning yangi algoritmlari va texnologiyalarini rivojlantirish; robototexnika komplekslari va odamlar o‘zaro ta’sirining algoritmlarini ishlab chiqish, ma’lumotlar uzatish tarmoqlari infratuzilmasini, o‘rnatilgan sensorlar va sensor tarmoqlarni takomillashtirish, shuningdek, “bulutli” xizmatlarini taqdim etishning turli xil modellarini amalga oshirish uchun dasturiy ta’minot yaratish bo‘yicha ilmiy ishlarni olib borish; maktabgacha, o‘rta va oliy ta’lim tizimi uchun elektron ta’lim resurslarini yanada takomillashtirish, shuningdek, ichki va jahon ta’lim resurslaridan foydalanishni ta’minlash; inson kapitalini rivojlantirish, shu jumladan, ixtisoslashgan ta’limni rivojlantirish hamda IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish, IT-korxonalar uchun institutsional sharoitlarni yaxshilash va ma’muriy to‘siqlarni kamaytirish; maktab va maktabgacha ta’lim tizimiga raqamli transformatsiya va yangi texnologiyalar bo‘yicha innovatsion o‘quv dasturlarini joriy etish Mamlakatimiz maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarimizning aksariyat, ya’ni 3-6 yoshdagilari tarbiyalanadi.

Tahlil va natijalar. Xalqimizda bir naql bor: “Yoshlikda olingan bilim toshga o‘yilgan naqshdir”. Mana shu yoshda bolalarning rivojlanishi juda kuchli boladi. Atrof muhitning ta’siri va atrof-dagilarning tarbiya berishi ularning qolgan hayotiga ham ta’siri va ahamiyati kuchli hisoblanadi. Hali boshlang‘ich maktabga kirmagan bolalarning hozirgi zamon texnologiyalarning o‘rganishi va uni qo‘llay bilishi songi yillarda tezlik bilan rivojlanib kelmoqda va rivojlanib ham boradi. Dastlabki bolalalik davrida raqamli dunyoda ta’lim berish va bilim olish yo‘llarini samarali tashkil etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri. Bu muammoning nazariy yechimi tarbiyachilar, bollar va ularning ota-onalarini raqamli dunyoda o‘qitishga yangicha yondashishlarni amalga oshirish hisoblanadi. Turli dasturlar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlar kabi bir qator yangi texnologiyalar bolalar ta’limiga yangi innovatsion investitsiyalarni joriy qilishning asosiy ta’lim vositalari vazifalarini bajaradi. Mana masalan “Moyvoqvoy va qizcha” mobil ilovasidagi bolalarning tafakkurini rivojlantirishda va kreativ fikrlashida hamda noqulay vaziyatlarda qaror qilishda ahamiyati beqiyos. Xorijiy davlatlarda “Aflatot” dasturi maktabga kirmagan bolalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, u ijtimoiy va iqtisodiy savodxonlikka asos soluvchi dastur hisoblanadi.

Bunday dasturlar balalarning birinchi ta’lim olishlari va hayotiy ko’nikmalarini shakllantirishda juda muhimdir. Maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamlashtirish borasida YUNISEF tomonidan O‘zbekistondagi maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish uchun «Learning passport» nomli raqamli ta’lim platformasini yaratish, O‘zbekistondagi Yaponiya JICA vakolatxonasi tomonidan «O‘zbekistonda alohida parvarishga muhtoj bolalar bilan ishlaydigan pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo‘yicha» loyihasi, Koreya-O‘zbekiston biznes assosiyasi tomonidan maktabgacha ta’lim tizimi uchun yaratilayotgan «EDU LINK» axborot tizimi loyihasi kabi ishlar amalga oshirildi. Mamlakatimiz maktablarida xalq ta’lim vazirligi tomonidan maktab ta’limini raqamlashtirish, maktab ta’limiga axborot kommunikatsion texnologiyalarni integratsiya qilish, o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onalarning interaktiv muloqatlarini rivojlantirish, masofaviy va mustaqil ta’lim olish uchun imkoniyatlarni amalga oshirish maqsadida kundalik.com raqamli ta’lim platformasini ishlab chiqildi va amalda tadbir etilmoqda. Bu platformada o‘qituvchilar uchun dars jadvallari elektron jurnal, uy vazifalarni boshqarish va turli hisobotlarni avtomatik ravishda amalga oshiriladi, ota-onalar uchun o‘quvchining kundaligi, uy vazifalari va muloqotlar uchun bo‘limlari orqali o‘z farzandlarini to‘liq nazoratga oladi, o‘quvchilar uchun kundalik daftari, portfolio, muloqot bo‘limlari orqali kelasi dars mavzulari biladi, o‘qituvchilari bilan o‘zaro muloqotlarini amalga oshiradi, davlat organlari uchun umumiy statistic ma’lumotlarni to‘plash, yangiliklarni quyi tizimlarga yetkazishda aloqa va xabardor bo‘lish uchun ishlarini amalga oshiradi.

Oliy ta’lim tizimida raqamli universitet loyihasi davom etmoqda. Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga oliy ta’lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma’lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida Raqamli universitet loyihasi doirasida “Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi” (HEMIS - Higher Education Management Information Systems) ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi «Ma’muriy boshqaruv», «O‘quv jarayoni», «Ilmiy faoliyat» va «Moliyaviy boshqaruv va statistika» axborot tizimlarini o‘z ichiga oladi. Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimini joriy etishdan maqsad: - OTM faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash; - oliy ta’lim tizimida o‘quv, ilmiy, ma’muriy va moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish; - oliy ta’lim tizimida byurokratik to‘siqlar yuzaga kelishini oldini olish va moliyaviy xarajatlarni qisqartirish; - OTM, talaba, va ish beruvchi tashkilotlar o‘rtasida uzviylikni ta’minlash; - boshqaruv jarayonlari uchun sarf qilinadigan vaqtni qisqartirish va mehnat samaradorligini oshirish; - ta’lim jarayoni ishtirokchilari faoliyati samaradorligini monitoring qilish; - tahliliy ma’lumotlarni shakllantirish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirish va tezlashtirish. Oliy ta’lim muassasalarida raqamlashtirish va raqamli texnologiyalar vositasi yordamida ta’limni tashkil etish talabalarning dars mashg‘ulotlarga faol qatnashishlarini ta’minlaydi.

Xulosa: Raqamli ta’lim muhitida faoliyat olib boraa ekan, har bir OTM o‘zida tezkor ta’limiy o‘zgarishlarga moslashuvchanlik qobiliyatini shakllantira olishi va uni izchil ravishda rivojlantirib borishi zarur. Zero, mavjud o‘zgarishlarga tezkor moslashish OTMning kuchli raqobatga asoslangan raqamli jamiyat va raqamli iqtisodiyotdagi barqaror o‘rmini belgilab beradi. Barcha davrlarda ham har qanday faoliyat, ish-harakatning sifati uni bajargan shaxs (mutaxassis)ning tegishli kompetensiyalarga egaligi bilan belgilangan. Zero, kompetensiya ana shu faoliyat, ish-harakatni bajara olish layoqati, malakasiga egalik demakdir. Zamonaviy sharoitda mutaxassislar zarur layoqat, malakani bevosita kasbiy oliy ta’lim jarayonida o‘zlashtiradi.

REFERENCES

1. Baxtiyorov I. O‘. (2022). Mamlakatimiz rivojlanishida raqamli texnologiyalarni tutgan ahamiyati. Ta’lim fidoyilari, 21 (6), 119-126.
2. Пашкова А.Ф., Абдурасулова Н. А. (2022). Цифровизация образования: проблемы и перспективы. Вестник Мининского университета, 8-31, 75.
3. Умарова М. Х. (2020). К вопросу о цифровизации образования в Республике Узбекистан. Наука и образование сегодня, (12 (59)), 42-43.
4. Yuldoshev R.R. (2022). Digitalization of higher education: prospects and risks. Law and Practice, (1), 94-102.

АНАЛИЗ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

¹Курпаяниди Константин Иванович, ²Мухсинова Шахризода Одилжон қизи

¹Доктор экономических наук, доцент (PhD) Ферганского политехнического института,

²Магистрант Ферганского политехнического института

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159850>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda uzluksiz ta’limning dolzarbligi va ahamiyati ko’rib chiqilgan. Mualliflarning ta’kidlashicha, yoshligida olingan an’anaviy ta’lim muvaffaqiyatli martaba va zamonaviy qiyinchiliklarga moslashish uchun yetarli bo’lmaydi. Texnologiyaning o’zgarishi, mehnat bozoridagi o’zgarishlar va globallashtirishga asoslanib, maqolada uzluksiz ta’lim muvaffaqiyat va moslashuvning asosiy omiliga aylanishi tahlil qilingan. Mualliflar uzluksiz ta’limning ko’nikma va bilimlarning dolzarbligini ta’minlashdagi rolini, shuningdek, uning innovatsiya va raqobatbardoshlikka qo’shgan hissasini muhokama qilgan. Ular qayta o’qitish va qayta tayyorlashga yordam beradigan moslashuvchan ta’lim dasturlarini yaratish, shuningdek, aholining turli guruhlar uchun ta’lim olish imkoniyatini yaratish muhimligini ta’kidlagan. Maqola shundan iboratki, uzluksiz ta’lim nafaqat kasbiy o’sishni rag’batlantiradi, balki shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy hayotda ishtirok etishni ta’minlash orqali shaxsni boyitadi. Natijada, uzluksiz ta’lim zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli moslashish va barqaror rivojlanishning ajralmas elementi sifatida qaraladi. Muallif O’zbekiston Respublikasi misolida uzluksiz ta’limni tahlil qilgan. Mamlakat mintaqalari bo’yicha bakalavriat oliy ta’lim tizimining tuzilishi va mazmuni ko’rib chiqilgan. Ta’lim sohasini raqamlashtirish sharoitida O’zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’limi bo’yicha tegishli xulosalar berilgan.*

***Kalit so’zlar:** bakalavriat, oliy ta’lim, uzluksiz ta’lim, umrbod ta’lim, onlayn ta’lim, O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi, raqamlashtirish, raqamli platforma, inson kapitali, iqtisodiy o’sish*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается актуальность и важность непрерывного образования в современном обществе. Авторы подчеркивают, что традиционное образование, полученное в молодости, становится недостаточным для успешной карьеры и адаптации к современным вызовам. Основываясь на смене технологий, изменениях на рынке труда и глобализации, статья анализирует, как непрерывное образование становится ключевым фактором успеха и адаптации. Авторы обсуждают роль непрерывного образования в обеспечении актуальности навыков и знаний, а также его вклад в инновации и конкурентоспособность. Они подчеркивают важность создания гибких образовательных программ, способствующих переобучению и переквалификации, а также доступности обучения для различных групп населения. Статья заключается в том, что непрерывное образование не только способствует профессиональному росту, но также обогащает личность, обеспечивая индивидуальное развитие и участие в общественной жизни. В итоге, непрерывное образование рассматривается как неотъемлемый элемент успешной адаптации и устойчивого развития в современном мире. Автором анализируется непрерывное образование на примере Республики Узбекистан. Рассмотрены структуры и содержания системы образования высшего образования бакалавриата по регионам страны. Даны соответствующие выводы по непрерывному образованию Республики Узбекистан в условиях цифровизации образовательной сферы.*

Ключевые слова: бакалавриат, высшее образование, непрерывное образование, образование в течение всей жизни, онлайн образование, система образования Республики Узбекистан, цифровизация, цифровая платформа, человеческий капитал, экономический рост.

Abstract. *This article discusses the relevance and importance of continuing education in modern society. The authors emphasize that the traditional education received in youth becomes insufficient for a successful career and adaptation to modern challenges. Based on changing technologies, changes in the labor market and globalization, the article analyzes how continuing education becomes a key factor for success and adaptation. The authors discuss the role of continuing education in ensuring the relevance of skills and knowledge, as well as its contribution to innovation and competitiveness. They emphasize the importance of creating flexible educational programs that promote retraining and retraining, as well as accessibility of education for various groups of the population. The article is that continuing education not only promotes professional growth, but also enriches the individual, ensuring individual development and participation in public life. As a result, continuing education is considered as an integral element of successful adaptation and sustainable development in the modern world. The author analyzes continuing education on the example of the Republic of Uzbekistan. The structures and contents of the higher education system of bachelor's degree in the regions of the country are considered. The relevant conclusions on continuous education of the Republic of Uzbekistan in the conditions of digitalization of the educational sphere are given.*

Keywords: *bachelor's degree, higher education, continuing education, lifelong education, online education, education system of the Republic of Uzbekistan, digitalization, digital platform, human capital, economic growth.*

1.0 ВВЕДЕНИЕ

В современном мире экономика и образование тесно взаимосвязаны. Непрерывное образование играет ключевую роль в экономическом развитии и становится важным фактором прогресса. Эффективная система непрерывного образования способствует устойчивому экономическому росту, инновациям и увеличению конкурентоспособности национальной и мировой экономики.

Быстрое развитие технологий и цифровых платформ меняет мир труда и требует постоянного обновления навыков. Чтобы оставаться конкурентоспособными, люди должны постоянно обновлять свои знания и учиться новым цифровым навыкам. Глобальная экономика стала более взаимосвязанной. Это означает, что работники должны быть готовы к конкуренции на мировом уровне. Непрерывное образование позволяет адаптироваться к глобальным рынкам и работать в разных культурных средах. Работы и карьерные пути становятся более разнообразными и подвержены изменениям. Непрерывное образование позволяет людям переквалифицироваться, переориентироваться и находить новые возможности в мире труда. Увеличение средней продолжительности жизни означает, что люди могут работать дольше. Непрерывное образование помогает им оставаться активными и профессионально развиваться на пенсии. Непрерывное образование может снизить неравенство, предоставляя возможности для обучения и развития даже тем, кто ранее был исключен из образовательных процессов. Для компаний непрерывное образование становится ключевым фактором конкурентоспособности. Оно позволяет

обеспечивать высококвалифицированных сотрудников и стимулирует инновации. С развитием онлайн-образования и мобильных технологий непрерывное образование становится более доступным и гибким, позволяя учиться в любое время и в любом месте. Непрерывное образование способствует личному развитию, обогащению знаний и культурному разнообразию, что благоприятно влияет на общество в целом.

Все эти факторы подчеркивают актуальность непрерывного образования, как для индивидов, так и для общества и экономики в целом. Обеспечивая возможности обучения на протяжении всей жизни, непрерывное образование способствует устойчивому социально-экономическому развитию и индивидуальному успеху. Актуальностью данной статьи является анализ непрерывного образования на примере Республики Узбекистан. В статье рассмотрены теоретические аспекты, структуры и содержания системы образования высшего образования.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Понятие непрерывного образования, с точки зрения ученых, представляет собой более широкую и актуальную концепцию, чем традиционное образование. Оно охватывает процесс обучения и развития, который простирается на протяжении всей жизни человека. Ученые подчеркивают, что непрерывное образование не ограничивается школьной, университетской или профессиональной степенью образования. Это предполагает, что обучение может и должно продолжаться на протяжении всей жизни человека, независимо от возраста. Непрерывное образование позволяет людям поддерживать свои знания и навыки в актуальном состоянии. Это особенно важно в условиях быстро меняющейся экономики и технологических инноваций. Непрерывное образование помогает людям адаптироваться к изменяющимся требованиям рынка труда и общества. Оно позволяет переквалифицироваться, переориентироваться на новые карьерные пути и решать новые задачи. Непрерывное образование стимулирует личное развитие и самообучение. Ученые признают, что самоорганизованное обучение и поиск новых знаний становятся все более важными компонентами образования. Непрерывное образование должно быть доступным и инклюзивным, то есть доступным для различных групп населения, включая малообеспеченные и уязвимые слои общества. С развитием онлайн-образования и различных гибких образовательных форматов непрерывное образование становится более гибким и доступным, позволяя людям учиться в удобное для них время и место. Создание образовательных программ является важной ступенью, который отвечает конкретным потребностям и целям учащихся, включая профессиональное обучение и развитие навыков.

В целом, ученые рассматривают непрерывное образование как неотъемлемую часть современного образовательного процесса, способствующую личному росту, социальной адаптации и экономическому прогрессу в быстро меняющемся мире. Это работы изучены таких ученых из отечественной страны таких как Шарипов Ж., Холбеков А., Курбанов Д. И., из стран СНГ таких как Кондыбаева С. К. и из дальнего зарубежных стран, таких как Н.Г. Манкью, Шабанова Н. А., Бронникова Ю. О. и других. Также современных ученых таких как Люлина Е. С., Шакиржанова К. Т., Арсланов Ш. А., Авдеева Д. А. и других.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу исследования составляют исследовательский, аналоговый, математический, ситуационный подходы, а также методы логического и сравнительного анализа, методы наблюдения и статистические методы.

2.0 АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Основные направления реформирования сферы образования развитых стран мира связаны с совершенствованием системы непрерывного образования (образование на протяжении всей жизни). Это обусловлено увеличением активного трудового возраста за счет высокой продолжительности жизни и участвующей сменой (переориентацией) профессий из-за стремительных технологических изменений.

Непрерывное образование рассматривается учеными как важный аспект современной образовательной системы и социального развития. Непрерывное образование является ключевым средством развития человеческого капитала. Оно позволяет людям приобретать новые знания и навыки, а также обновлять и расширять свой опыт на протяжении всей жизни. Это способствует индивидуальному росту и лучшему трудоустройству. В современном мире с быстрыми технологическими изменениями и изменениями в требованиях рынка труда, непрерывное образование становится неотъемлемой частью процесса адаптации. Это помогает работникам сохранять свою актуальность на рынке труда и избегать устаревания навыков. Непрерывное образование способствует развитию инноваций и технологического прогресса. Ученые подчеркивают, что обученные специалисты, обладающие актуальными знаниями, чаще склонны внести новые идеи и решения в своей отрасли. Это способствует росту конкурентоспособности и экономическому развитию. Непрерывное образование может помочь в снижении социального и экономического неравенства. Ученые отмечают, что доступ к образовательным ресурсам и программам обязательно должен быть доступен для всех слоев населения, что способствует более справедливому и инклюзивному обществу. Государство и бизнес играют важную роль в развитии непрерывного образования. Государство может создавать политики и инфраструктуру для обеспечения доступности образования, в то время как предприятия могут инвестировать в обучение своих сотрудников. Электронные ресурсы и технологии делают образование более доступным и гибким, что может усилить его роль в обеспечении разностороннего личностного и профессионального развития.

Ученые считают, что непрерывное образование необходимо для поддержания конкурентоспособности общества в условиях быстро меняющегося мира. Их исследования и анализы способствуют разработке политики и стратегий, направленных на расширение доступа к непрерывному образованию и максимизацию его пользы для экономического и социального прогресса.

Согласно оценкам Всемирного банка, 64% экономического роста в странах с переходной экономикой обусловлены качеством человеческого капитала, т. е. накопленными населением знаниями и умениями для нахождения эффективных решений в производственной деятельности и повседневной жизни. В таких странах, как Япония и Германия, доля человеческого капитала составляет 80% национального богатства. Экономическое процветание все более зависит от способности получать новые знания и применять их в жизнедеятельности. Такая особая роль образования предусматривает постоянное внимание государства к развитию этой сферы, в то же время становится все

более очевидным, что полностью взять на себя все функции по его содержанию не в силах ни одному государству, даже самому развитому и передовому.

Распоряжением Президента «Об организационных мерах по разработке Программы административных реформ Нового Узбекистана на 2022-2023 годы» от 22 ноября 2021 года №Р-5 одной из поставленных задач является проведение анализа зарубежного опыта для выбора наиболее эффективной модели управления системой образования. Ниже приведены результаты изучения передового зарубежного опыта по государственному управлению сферы образования и современным образовательным программам, которые могут быть применены для совершенствования государственного регулирования сферы образования в Республике Узбекистан. Изучением охвачен опыт таких стран, как США, Франция, Италия, Япония, Южная Корея, Сингапур, Российская Федерация, Казахстан, Латвия и Турция.

В системе непрерывного образования высшее образование в бакалавриате играет значительное место. Она предоставляет ряд значимых преимуществ и возможностей включая: профессиональные навыки, увеличение шансов на рынке труда, лучшая оплата труда, возможность карьерного роста, удовлетворение от профессии, развитие критического мышления, общественное признание и т.д.

Таблица 1. Количество выпускников высших учебных организаций, по регионам

Регионы	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Республика Узбекистан	64133	67448	70325	70793	83905	103898	102381
Республика Каракалпакстан	3939	4358	4484	4312	5475	6475	6545
Андижанская	4039	4209	4791	4293	4622	6403	4963
Бухарская	3376	3409	3523	3770	4784	6214	6017
Джизакская	2261	2732	2872	2850	3862	3561	3822
Кашкадарьинская	3111	3559	3842	3908	5193	5909	5896
Навоийская	2097	2197	2300	2374	3107	3895	3253
Наманганская	2734	2948	3004	3218	4113	5524	5508
Самаркандская	5986	6417	6869	6842	7165	8528	8962
Сурхандарьинская	1705	1891	1962	2086	3329	3583	3962
Сырдарьинская	983	986	1014	1045	1632	2190	1938
Ташкентская	1797	1745	2710	2787	4041	3694	4049
Ферганская	4657	4769	4557	4778	5833	9266	8289
Хорезмская	1984	2163	2229	2426	3229	4216	4046
г. Ташкент	25464	26065	26168	26104	27520	34440	35131

Источник: Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан.

По сравнению 2016 года с 2022 годом количество выпускников высших учебных организаций в стране выросла на 38248 человек (таблица 1). Наибольшее количество выпускников составило в городе Ташкент 35131 человек, что составляет 34,31%. Несмотря на то, что в течение 6 лет количество выпускников выросла на 37,36%, относительное значение с предыдущем годом снизилось на 1,48%. Отрицательное влияние оказали Андижанская и Ферганская области.

Данные в таблице свидетельствуют о том, что показатели выпускников уменьшились по сравнению с предыдущим годом. Основным фактором снижения показателя является утечка кадров зарубеж, что говорит о некоторых недостатках непрерывного образования. Для улучшения непрерывного образования следует принять зарубежный опыт развитых стран.

3.0 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, непрерывное образование играет решающую роль в современном мире, где изменения происходят быстро, а требования к знаниям и навыкам постоянно растут. Эта концепция образования, охватывающая процесс обучения на протяжении всей жизни, предоставляет несомненные преимущества для индивидов и общества. Непрерывное образование способствует профессиональному и личному росту, поддерживает адаптацию к изменяющимся условиям на рынке труда и способствует инновациям. Это инструмент социальной интеграции и средство снижения неравенства. Гибкие образовательные форматы, доступность и инклюзивность делают непрерывное образование доступным для широкого круга людей. В современном мире, где знания и информация становятся ценным ресурсом, непрерывное образование является ключевым фактором для индивидуального успеха и экономического прогресса. Оно позволяет нам адаптироваться, расти и вносить вклад в общество, и, таким образом, остается актуальным и неотъемлемым элементом нашей жизни.

REFERENCES

1. Распоряжение Президента Республики Узбекистан, «Об организационных мерах по разработке программы административных реформ нового Узбекистана на 2022-2023 годы» от 22.11.2021 г. № Р-5 <https://lex.uz/docs/5738089>
2. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/social-protection>
3. Авдеева Д. А. Показатели человеческого капитала в исследованиях экономического роста: обзор //Экономический журнал Высшей школы экономики. – 2022. – Т. 26. – №. 2. – С. 240-269.
4. Кондыбаева С. К. и др. Роль образования в экономическом росте: обзор исследовательской литературы //Economics: the strategy and practice. – 2023. – Т. 18. – №. 3. – С. 25-39.
5. Курбанов Д. И. Современные тенденции в подготовке педагогических кадров //Проблемы и перспективы развития спортивного образования, науки и практики. – 2023. – С. 106-113.
6. Люлина Е. С., Шакиржанова К. Т., Арсланов Ш. А. Факторы и трудности успешной адаптации комбинированного обучения в высшем образовании //Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2023. – Т. 8. – №. 1. – С. 11-18.
7. Ниязова С. Б. Обзор проблем качества непрерывного медицинского образования врачей и основные направления их решения //Бюллетень науки и практики. – 2023. – Т. 9. – №. 2. – С. 283-301.
8. Шарипов Ж., Холбеков А., Современная модель управления образованием //Журнал Review.uz <https://review.uz/post/sovremennaya-model-upravleniya-obrazovaniem>

9. Шабанова Н. А., Бронникова Ю. О. Проблематика международного форума «Гуманизация образовательного пространства» в Год педагога и наставника: аналитический обзор //Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Акмеология образования. Психология развития. – 2023. – Т. 12. – №. 3 (47). – С. 276-284.
10. Шайдуллин Р. Р. Университет как фактор социально-экономического развития в современном мире: обзор англоязычной литературы University as an actor of socioeconomic development in contemporary world //Вестник университета управления «ТИСБИ». – 2023. – Т. 2. – С. 102.

LOCAL FOLK TALES AS AN COMPELLING DEVICE FOR MEMORIZING LEXICON

Kadirova Nargiza

Phd, associate professor

Bukhara state pedagogical institute

Introduction

Teaching language is a complex and time-consuming procedure. For many centuries specialists have developed and implemented various methods to simplify this process and make it more effective. The diversity of approaches for teaching English is currently so wide, that it’s sometimes quite difficult for young teachers to decide which strategy to choose, and it takes years of experience before they figure out which methods work and which don’t.

This presentation is dedicated to a vocabulary teaching strategy that might help students to memorize words faster and understand their meaning in context better. The core idea of the presentation is based on an assumption that familiarity of a text in native language, along with its cultural content, to students makes it easier to memorize the sentence and phrases in its English translation through drawing parallels and reflecting the plotline.

Background

- Absolute majority of language teaching programs are based on parsing texts that are originally written on the language being taught. That seems logical, since along with the language, learners become acquainted with the speech culture, traditions and patterns. Such approach has proven effective for decades.
- However, to minimize the load on students, and focus on learning the language itself it might be effective to combine the traditional methods with the ones involving texts familiar to learners and translated from the local language. That might incur additional costs, but at the end it could result in faster vocabulary memorizing, better understanding of phrases in the context and increase the students’ engagement (*during the experiment described in this presentation students demonstrated much higher levels of enthusiasm and interest, probably because the lesson seemed much easier to them due to the familiarity of the analyzed text*).

Research purpose

- To check the effectiveness of using English translations of local folk tales familiar to students within the process of memorizing vocabulary.
- To compare the mentioned method with the traditional one, involving texts written in English originally.

Research methodology

- For the purpose of the first part of the research a well-known Uzbek folktale (Ur-tuqmoq) was translated and printed bilingual on one paper;
- The text was examined with a group of students at the beginning of the lesson;
- New words of average complexity were written out on the blackboard, analyzed and deleted;
- Students were told not to copy the words;

- At the end of the lesson students had a quiz requiring them to write a translation of the 11 new words analyzed at the beginning of the lesson;
- For the purpose of the second part of the research a text originally written in English was printed out (King Midas);
- The story was examined at the beginning of the lesson on the other day with a group of students of the same level as the first one;
- New words of average complexity were written out on the blackboard, analyzed and deleted;
- Students were told not to copy the words;
- At the end of the lesson students had a quiz requiring them to write a translation of the 11 new words analyzed at the beginning of the lesson;
- The Quiz was repeated a week later and all the results were analyzed and compared.

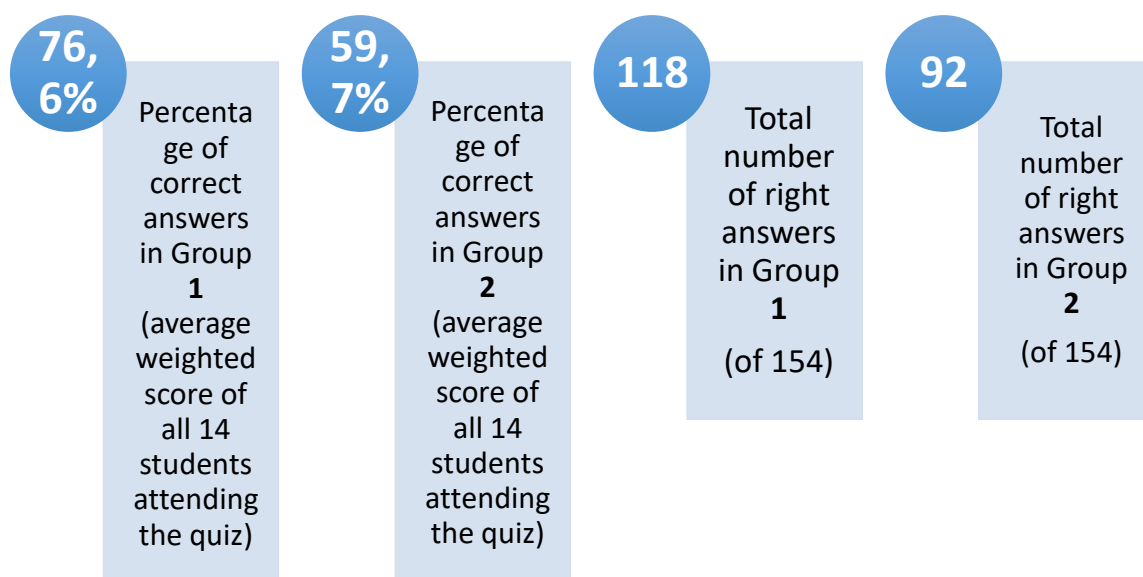
Figure 1

- Number of students in each group (1)
- Students’ year of study (2)
- Time provided for 11 questions (3)

	Group 1	Group 2
1	14	14
2	1	1
3	10 min	10 min

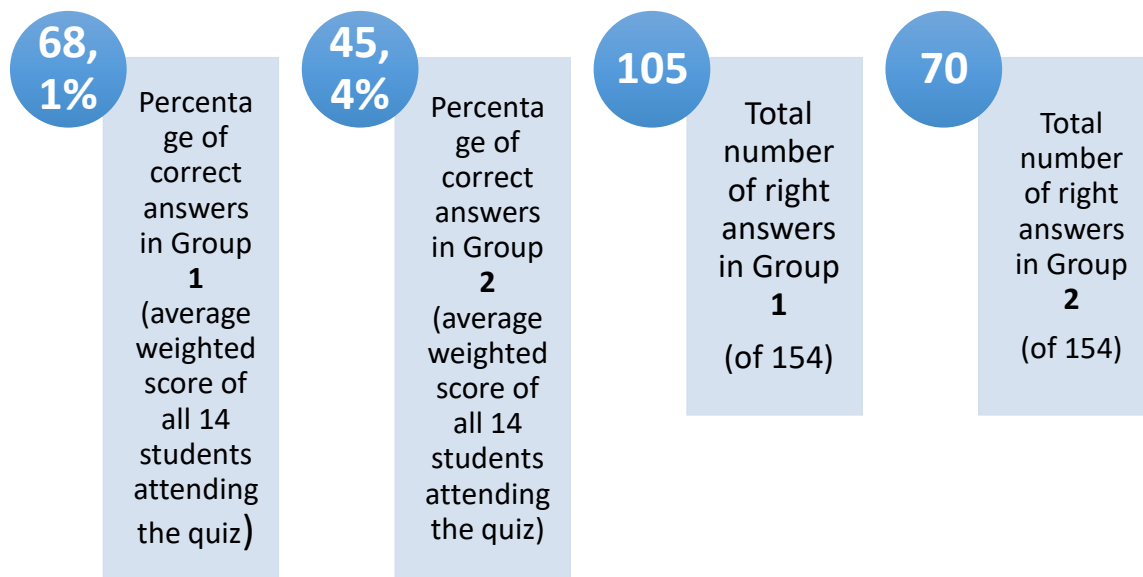
Figure 2

Quiz 1 Outcomes

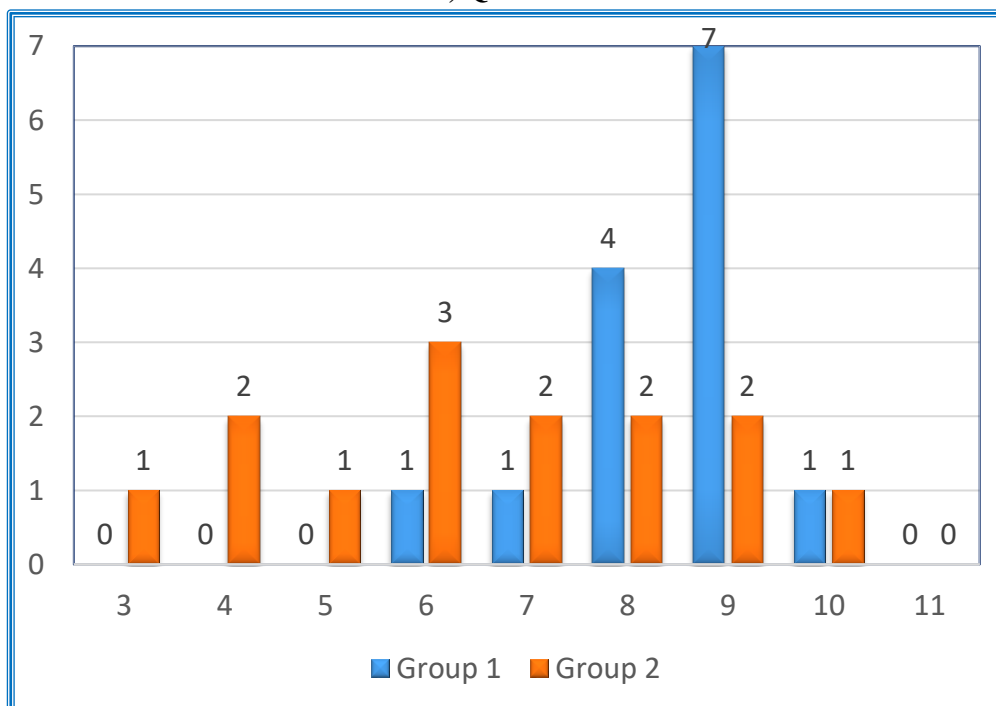
Figure 3

Quiz 2 Outcomes (One week later, with the same Groups)

Figure 4

Distribution of Correct Answers, Quiz 1

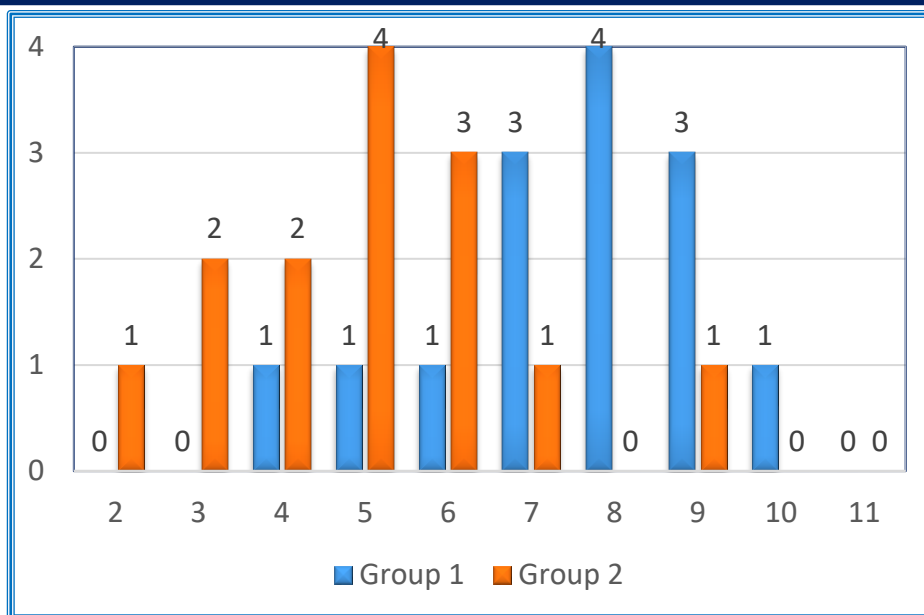

As can be seen from the diagram, 7 students of the Group 1 correctly answered 9 out of 11 questions and 4 students answered 8 questions correctly.

Meanwhile, the majority of the Group 2 gave correct answers only to 7 or less questions.

Figure 5

Distribution of Correct Answers, Quiz 2 (One week later, with the same Groups)

A week later, the results a repeated Quiz changed a little and declined, since students were not given the texts and had no chance to prepare. However, Group 1 once again significantly outperformed Group 2 by almost 23%.

Conclusion

The data above shows that parsing texts in English for the purpose of enriching students' vocabulary might be more effective if those texts are not originally written in English but translated from local texts preliminary familiar to students (such as fairy tales or folk tales). Definitely, such a small analysis can't be enough to draw a full- fledged conclusion, however, its main task is to provide general overview, draw attention to the issue and entail further, more detailed and professional investigation by scholars.

REFERENCES

1. Cohen, Andrew, 2011. Strategies in learning and using a second language. Longman.
2. Fishman, J. A. Reversing language shift: Theoretical and empirical assistance to threatened languages. Clevedon: Multilingual Matters, 1991
3. R.L.Oxford, 2003. Learning Styles and Strategies. GALA, pp 1-3.
4. Kadirova, N. A. (2015). Kategorizasiya kriteriyev opredelyayushix perspektivniy status yazikov v epoxu globalizatsionnix prosessov. Elektronniy periodicheskiy resenziruyemiy nauchniy jurnal.«Sci-Article. ru, (28), 237-242.

Mundarija – Содержание - Contents

**3-SHO‘BA. MUTAXASSISLIK FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM
TEKNOLOGIYALARI**

1.	Ro‘zimurodov Ilyos Azamatovich	BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING AFG‘ON RUBOBI VOSITASIDA MUSIQIY CHOLG‘U UROCHILIGI MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH	3-11
2.	Ibraximjanova Gavhar Amanbaevna	BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING NAZARIY BILIMLARINI OSHIRISHNING METOD VA VOSITALARI	12-19
3.	Карабекян Светлана Хамдамовна, Максютова Юлия Георгиевна	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ	20-24
4.	Xoljigitova Madinabonu Murotkasim qizi	МАТЕМАТИКА DARSLARIDA AKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH	25-28
5.	Azimova Aziza Alisher qizi	IDENTITY, LANGUAGE LEARNING, AND CRITICAL PEDAGOGIES IN DIGITAL TIMES	29-31
6.	Aziza Azimova Alisher qizi	KONCHILIK TERMINLARINING KELIB CHIQISH TARIXI	32-34
7.	Djamalutdinova Barno Ramizitdinovna	OLIV TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNI INGLIZ TILIDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH METODLARI	35-37
8.	Esonov Fazliddin Dushayevich	DAVLAT BOSHQARUVIDA DA VLAT XIZMATIDAGI RAHBAR KADRLAR FAOLIYATINING TAKOMILLASHISH JARAYONI	38-41
9.	Каленова Зилола Аминовна	ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА	42-45
10.	Xuramov Ulug‘bek Karimjonovich	ZAMONAVIY NOTA YOZUVIGA ASOSLANGAN NOTA YOZUVI	46-54
11.	Рахматова Икболхон Иномжоновна	АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВА, ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА И АРТ-ТЕРАПИИ	55-59
12.	Fayzullayev Sherzod Usar o‘g‘li, Uzoqova Buvzaynab Ravshan qizi	YEVKLIDNING V-AKSIOMASI MUAMMOSI VA UNGA EKVIVALENT JUMLALARNI ISBOTLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING GEOMETRIYA FANIGA QIZIQISHINI OSHIRISH	60-64
13.	Sodiqova Sabohat	ENGAGING WAYS OF TEACHING GRAMMAR	65-67
14.	Zulfiya Khamidova	METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE DEVELOPMENT OF CRAFTSMANSHIP DURING THE EMIR TIMUR ERA IN FOREIGN SOURCES IN THE XVI-XX CENTURIES	68-73
15.	To‘xtasinov Abror Rustamovich	BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING ETNOPEdagogIK MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI	74-82
16.	Rasulova Feruzaxon Xoshimjon qizi, Isroilov Sharoiddin Mahammadyusufovich	OLIV TA’LIM MUASSASALARIDA MUTAXASSISLIK FANLARNI O‘QITISHDA ELEKTRON O‘QUV QO‘LLANMALARDAN FOYDALANISHNING STATISTIK TAHLILI	85-88
17.	Umarova Fotima Abduraximovna, To‘xtasinova Shodiyaxon Javlonbek qizi	TEKNOLOGIK TA’LIM YO‘NALISHIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI	89-93
18.	Zokirova Dilnoza Nematillaevna	INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH TAMOYILLARI	94-101
19.	Boltakulova Gulnoza Farruxovna	PRAGMA-STYLISTIC FEATURES OF TIME PERCEPTION IN THE FRAMEWORK OF LITERARY TEXT	102-105
20.	Sharopova Nigora Amonovna	TA’LIMNING MASOFAVIY SHAKLIDA INTERNET TEKNOLOGIYALARINING O‘RNI	106-110

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

21.	Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna	BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING ZAMONAVIY DIDAKTIK TA’MINOT VOSITASIDA TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	111-119
22.	Rasulova Nigora Yusupovna	YASHIL TURIZM SOHASIDA AHOLI SAVODXONLIGINI OSHIRISH MASALALARI	120-126
23.	Юсупжонова Ирода Абдираимжоновна	СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФОРЕНТАЦИИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ	127-131
24.	Садатов Чори Холмуродович	ЗНАЧЕНИЕ РИСОВАНИЯ, ЛЕПКИ И АППЛИКАЦИИ ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ И ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА-ДОШКОЛЬНИК	132-135
25.	Husanova Hilola Khaqberdievna	PHENOMENON-BASED TEACHING AND LEARNING THROUGH THE PEDAGOGICAL, PRACTICAL OPTIC OF PHENOMENOLOGY	136-140
26.	Bekmirzayev Obidjon Nuraliyevich, Sabirov Xasan Nusratovich	“KOMPYUTER ARXITEKTURASI” FANINI O’QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING INTERFAOL USULLARIDAN FOYDALANISH	141-143
27.	Yuldasheva Nafisaxon Kabilovna	O’QUVCHILARNI TA’LIM JARAYONIDA KASB HUNARGA YO’NALTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLAR	144-147
28.	Ergasheva Diloram Daniyarovna	MODULAR CREDIT EDUCATION AT THE UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF DIDACTIC PEDAGOGICAL PRINCIPLES	148-151
29.	Qobilova E’zozxon Bakirovna, Toshpolatova Shaxzoda, Muhammadjonova Mohira, Mo’minova Mo’mina, Baxromova Mohina, Rahimova Durdona, Axrorova Muzdalifa	QADIMIY MUSIQIY SAN’ATNING SHAKLLANISH JARAYONI	152-157
30.	Otaqulova Dildora Hakimbekovna	ROLE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	158-165
31.	Xabibullayeva Irodaxon Dilshod qizi	PROFESSIONAL TA’LIMNI TASHKIL QILISHDA O’QUVCHINING ASOSIY VAZIFALARI	166-169
32.	Shuxratjonova Mavluda Shuxratjon qizi	THE ROLE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS (HEIS) IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION	170-173
33.	Muhtarova Nigina Tursunpulat kizi	THE EFFECTIVE USE OF AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN THE TEACHING PROCESS	174-179
34.	Nasrullaev Javokhirkhon Ravshankhonovich	THE INFLUENCE OF STEREOTYPES ON THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: AN EXAMINATION OF RESEARCH AND CONSEQUENCES	180-183
35.	Rakhimova Zulfizar Sukhrobovna	CHARACTERISTICS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO ADULT LEARNERS	184-186
36.	Otamirzaev Samadjon Olimjon o’g’li	KASB-HUNAR MAKTABI O’QUVCHILARINI KIMYO FANIGA DOIR AMALIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA “SELFED” METODIDAN FOYDALANISH	187-190
37.	Parmonov Bobir Erkinovich	INTEGRATSIYALASHGAN GLOBAL O’ZGARISHLAR SHAROITIDA SHAXS XULQ –ATVORINI BOSHQARISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK DOLZARB MUAMMOLARI	191-194
38.	Samatov Dilshodbek Toxirjonovich	FALSAFA FANIDA TALABALARNING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI	195-202
39.	Umirzaqova Nargiza Baxodirovna	ILMIY TADQIQOT, TA’LIM MUASASSALARI VA ISHLAB CHIQRISHDA INTEGRATSIYON YONDASHUV	203-207
40.	Nuridinova Robiya Bekjonaliyevna	MAKTABGACHA VA BOSHLANG’ICH TA’LIM UZVIYLIGINI TA’MINLASH MEXANIZMINI RIVOJLANTIRISH	208-211

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

41.	Yusupova Go‘zal Xusan qizi, Jumayev Mansur Shokir o‘g‘li	ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN “ZINAMA-ZINA” PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASINI QO‘LLAGAN HOLDA AMMOFOS ISHLAB CHIQRISH MAVZUSINI TALABALARGA TUSHUNTIRISH	212-214
42.	Usmanova Umida Aybekovna	MAGISTRATURA TALABALARINI TA’LIM JARAYONIDA ILMIY TADQIQOT ISHLARIGA MAQSADLI YO‘NALTIRISHGA ASOSLANGAN INTEGRATSION JARAYON	215-222
43.	Abduxoliqova Marjona, Ablyakimova Refide	TA’LIM MUASSASA RAHBARLARINING SAMARALI BOSHQARUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION FAOLIYATI	223-225
44.	Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li	MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI TALABALARI UCHUN MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMYATI	226-230
45.	Усманов Бахтияр Юлчибаевич	НОВАЯ МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ V-VI КЛАССОВ	231-237
46.	Maxmudova Dilafruz Baltabayevna	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINING OILA BILAN ISHLASHNING ASOSIY SHAKLLARI	238-241
47.	Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna, Egamberdiyeva Maftuna Karimbayevna	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI	242-245
48.	Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich	YOSHLARNI INDIVIDUAL-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARIDA HIMOYA MEXANIZMLARI NAMOYON BO‘LISHINING IJTIMOY–PSIXOLOGIK JIHATLARI	246-249
49.	Xalikova Zaxro Mirshadmanovna, Qosimova Madinabonu Murod qizi	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA PREDMETLARARO INTEGRATSIYA VOSITASIDA METAPREDMET TUSHUNCHALARINI O‘RGATISH	250-256

4-SHO‘BA. MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING ILMIY-INNOVATSION YECHIMLARI

50.	Gaffarov Yarash Xollievich, Nigmatov Alisher Xayrulla o‘g‘li	MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH METODLARI	257-261
51.	Umarova Zaxro Abduraxim qizi	RAQAMLI TA’LIM SHAROITIDA TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI	262-263
52.	Tojiboyev Ibroximjon Tojaliyevich, Askarova Zilolaxon Nurmuxamadovna	BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARINING MUSTAQIL ISHINI RAQAMLI XIZMATLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH PRINSIPLARI	264-273
53.	Мусаева Елена Казимовна	ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ	274-277
54.	Azamov Sherzodjon Xusanboy o‘g‘li	TA’LIM SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA PEDAGOGIK TAJRIBA SINOV ISHLARINI TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISH METODIKASI	278-288
55.	Alimnazarov Olim	METHODOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS OF PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS	289-298
56.	Shukurillo Yuldashev Abdulhoshim o‘g‘li	O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNI FIN TA’LIM TIZIMI ASOSIDA TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH	299-301
57.	Agaliyeva Xabiba Narmaxmad qizi	TA’LIM OLUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	302-306
58.	Karimov Namoz Mamasalievich, Karimova Zulfiya Odiljonovna	UNIVERSITET TALABALARINING MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUVLAR	307-311
59.	Gavhar Haydaraliyevna Qo‘ysinova	O‘QUVCHILAR MUSTAQIL TA’LIMNI BLUM TAKSONOMIYASI ASOSIDA TASHKIL ETISH	312-317
60.	Toirov Akbar Zoir o‘g‘li	PEDAGOGIK INNOVATSIYA KADRLAR TAYYORLASHNING ASOSI	318-323

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

61.	Tojiboyev Jasurbek Zokirjon o‘g‘li	MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI TALABALARI UCHUN MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMYATI	324-328
-----	------------------------------------	---	---------

**5-SHO‘BA. IQTISODIYOT SOHALARIDA MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING
TA’LIM, FAN VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI**

62.	Shodiyev Erkin Temirovich	MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI SOHALARIDA MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING TA’LIM, FAN VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI	330-333
63.	Dadamuxamedov Fasixitdin Gulyamovich, Dadamuxamedov Bobir Fasixitdinovich	OLIY TA’LIM TIZIMIDA ZARGARLIK SOHASI UCHUN MUTAXASSIS KADRLAR TAYYORLASH	334-338
64.	Ahnova Shoxista Nomonjonovna, Asqarov Farhod Raxmatovich, Numonov Javohir Olim ogli	NECESSITY OF INTEGRATING SPECIALISTS THROUGH A COMBINATION OF EDUCATION AND PRACTICAL EXPERIENCE IN THE WORKPLACE IN THE ERA OF THE DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN	339-349
65.	Aliyev Murodjon Tursun o‘g‘li	INSON RESURSINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI SAVODXONLIK DIALEKTIKASINING GNESOLOGIK ASPEKTLARI	350-358
66.	Abdullayeva Zamira Muxtarovna	OLIY TA’LIM XIZMATLARI BOZORINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASHDA MARKETING STRATEGIALARINI QO‘LLASHNING AHAMIYATI VA O‘RNI	359-364
67.	Zaripova Mukaddas Djumayozovna	OLIY TA’LIM TIZIMIDA YUQORI MALAKALI KADRLAR TAYYORLASH JARAYONLARI TENDENSIYALARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	365-373
68.	Юнусов Алишер Рузमतovich	ПРОИЗВОДСТВО ЗНАНИЙ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАК СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К НАУЧНОЙ, ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ: ПРИМЕР УЗБЕКИСТАНА	374-379

**6-SHO‘BA. IQTISODIYOT VA TA’LIM UZVIYLIGI TARAQQIYOT OMILI:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR**

69.	Sabirov Khasan Nusratovich, Talibjanov Khurshidbek	RELATIVE IMPORTANCE OF FACTORS AFFECTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS	382-388
70.	Rashidova Ra’noxon Iskandarovna, Shodiyev Erkin Temirovich	YANGI ZAMON BUXGALTERIYASINI TAKOMILLASHISH YO‘LIDA SUN‘IY INTELEKTNING TUTGAN ROLI VA AHAMIYATI	389-393
71.	Ўйосбек Абдуғ‘аниев	ILMIY-TEXNOLOGIK INNOVATSIYALAR TIZIMI ORQALI SANOATNI IQTISODIY RIVOJLANISHI	394-399
72.	Ortiqov Ulug‘bek Akrombek o‘g‘li	RAHBAR KADRLAR VA ULARNING FAOLIYAT SAMARADORLIGINI BAHOLASH	400-403
73.	Sh.E.Nematova, X.M.Shermatova	RAQAMLI IQTISODIYOT VA TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI DARS JARAYONLARIDA QO‘LLASH MEXANIZMLARI	404-408
74.	Turg‘unov Muxriddin Mo‘yidinjon o‘g‘li, Ortig‘aliyev Bunyodbek Kamoliddin o‘g‘li	SANOAT KORXONALARI FAOLIYATIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA TA’LIM BILAN INTEGRATIYA MASALALARI	409-412
75.	To‘raqulova Zumrad, Abdumajidova Zarnigor	OLIY TA’LIMNI TIZIMINI JAHON STANDARTLARIGA MUTANOSIB RAVISHDA RAQAMLASHTIRISH MEZONLARI	413-416
76.	Курпаяниди Константин Иванович, Мухсинова Шахризода Одилжон қизи	АНАЛИЗ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	417-423
77.	Kadirova Nargiza	LOCAL FOLK TALES AS AN COMPELLING DEVICE FOR MEMORIZING LEXICON	424-428

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2-qism

2023-yil 22-noyabr

COLLECTION OF MATERIALS

**OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION
AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF COMPETITIVE PERSONNEL”**

Part 2

November 22, 2023

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ,
ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ”**

Часть 2

22 ноября 2023 г.

Participants of the publication

*Bakhtiyor Rustamov, Gulirano Rakhmatullaeva, Anvar Rustamov, Fotima Shermatova,
Farangiz Sagdullaeva, Humoyun Kodirov, Mansur Suyunkulov, Dilfuza Normatova,
Gulishakhnoz Abdullaeva, Sevara Jabborova, Aziza Samatova*

Published: 22.11.2023. Font: "Times New Roman".

LLC "Science and innovation"

License #038864 09/15/2022

Address: 100155, Uzbekistan, Tashkent city, Sergeli district, Quruvchi 22/43.

www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654